

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Скупштина града Крагујевца

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са научног скупа одржаног на
Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 31. октобра и 1. новембра 2008. год.

Књига I
СРПСКИ ЈЕЗИК У УПОТРЕБИ

Издавачи

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Скупштина града Крагујевца

Уређивачки одбор

проф. Слободан Штећић
проф. др Бранка Радовић
проф. др Радмила Настић
проф. др Милош Ковачевић
проф. др Драган Бошковић

Одговорни уредник

проф. др Милош Ковачевић

Превод резимеа

Дејан Каравесовић
Јасмина Теодоровић

Рецензенти

проф. др Радоје Симић
проф. др Милош Ковачевић
проф. др Бажинка Петронијевић

Коректура

мр Владимир Поломац

За издавача

проф. Слободан Штећић
декан ФИЛУМ-а

Технички уредник

Ненад Захар

Штампа

ИМПРЕС, Крагујевац

Тираж

250 примерака

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Зборник радова са научног скупа одржаног на
Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
31. октобра и 1. новембра 2008. год.

Књига I

СРПСКИ ЈЕЗИК У УПОТРЕБИ

Крагујевац, 2009.

УЗ ОВАЈ ТРОТОМНИ ЗБОРНИК

У овоме тротомном зборнику штампани су резултати са Међународног научног скупа *Српски језик, књижевности, уметности*, који је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу одржан 31. X и 1. XI 2009. године. Из самог назива скупа види се да зборник доноси резултате из трију тематско-научних области: из лингвистике, из књижевности и из (музичке) уметности. А лингвистика, књижевност и уметност и јесу области које одражавају научно-наставно-уметничку суштину Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Ово је трећи узастопни истоимени скуп, који постаје не само традиционалан, него постаје и једна врста заштитног знака ФИЛУМ-а.

За скуп се пријавило више од деведесет научника из Србије, Немачке, Русије, Украјине, Грчке, Бугарске, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине и Црне Горе, с тим да је на скупу поднесено око осамдесет реферата.

Ти реферати овде се штампају у три тома. У првом тому, насловљеном *Српски језик у ујошреби*, штампани су лингвистички реферати, у другом тому, насловљеном *Интеркултурни хоризонти: јужнословенске/евројске парадиџме и српска књижевност*, штампани су реферати који се баве књижевном тематиком, а у трећем тому, насловљеном *Љубица Марић: музика и мистика*, штампани су реферати с музичком тематиком.

Пошто сви пријављени референти нису доставили своје реферате, а будући да су сви приложени реферати рецензирани, нормално је да се број објављених радова не подудара ни са бројем пријављених, ни са бројем поднесених реферата на скупу, јер он нужно мора бити мањи.

Уверени смо да ће свако кога занима лингвистичка, књижевна, или проблематика музичке уметности у овом зборнику пронаћи немали број нових и оригиналних не само тумачења него и научних решења, пошто је већина поднесених реферата била на завидном научном нивоу.

Овај је зборник својеврсна слика скупа који се одржава сваке године на ФИЛУМ-у. Први скуп, одржан почетком новембра 2006. године, већ је пропраћен двотомним зборником, штампаним 2007; другоме скупу посвећен је тротомни зборник, а ево – тротомни зборник је резултат и трећег скупа. А четврти скуп већ је заказан. Скуп тако постаје традиционалан, и препознатљив. Зато овај зборник, трећи по реду, треба посматрати као наставак два претходно штампана, и као најаву за онај четврти с наредног скупа, који се одржава већ за нешто више од месец дана.

За реферате и у њима изнесене резултате, што се читаоцима нуде у овом тротомном зборнику, заслужни су искључиво референти – учесни-

ци овога скупа. За организацију скупа и штампање овога зборника заслужан је не само ФИЛУМ, него и Скупштина града Крагујевца и Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије, који су материјално потпомогла не само овај него и претходна два скупа, и без чије помоћи тешко да би овај скуп могао бити овакав какав јесте.

Крагујевац, септембар 2009. године

Уредништво

УЗ ЛИНГВИСТИЧКУ КЊИГУ ОВОГА ЗБОРНИКА

Прва, лингвистичка књига овога зборника насловљена *Српски језик у употреби* доноси језикословне реферате поднесене на скупу „Српски језик, књижевност и уметност“ (31. X – 1. XI 2008). Она, у првоме реду, представља део лингвистичких истраживања са факултетског пројекта 148024 *Српски језик и друштвена кретања*, који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије, а чији је руководилац проф. др Милош Ковачевић. На скупу су, наиме, са рефератима учествовали готово сви истраживачи са овога пројекта. Осим истраживача на пројекту, у лингвистичком разматрању проблематике коју подразумева тема пројекта учешће је узело још двадесетак лингвиста из земље и иностранства. Тачније речено, у лингвистичком делу скупа свеукупно је учествовало 36 лингвиста, резултате чијих реферата ова књига и доноси.

Пошто је лингвистичка тематика скупа била везана за (под)теме које улазе у проблематику пројекта *Српски језик и друштвена кретања*, циљ је био да се дата лингвистичка проблематика што свестраније научно осветли, како би се неки од предвиђених аспекта истраживања српског језика у контексту друштвених кретања (фокусираних приоритетно на проблеме употребе српскога језика) могли заокружити, а неки тек отворени – у наредним истраживањима продубити.

Зато ће, уверени смо, свако кога интересује проблематика коју подразумева тема међуодноса српскога језика и друштвених кретања у овоме зборнику пронаћи доста и новог и изазовног: од нових аспеката тумачења овога односа до новоотворених тема које тај однос подразумева.

А лингвистичке теме које су предмет рецензираних реферата сакупљених у овоме зборнику захватају немали број питања, попут питања корпуса, обима и садржаја и идентитета српског језика данас; међуодноса српског књижевног (стандардног) и супстандардног језика; међуодноса стандардног језика и дијалеката; питања образовног статуса српскога у односу на друге језике, питање међуодноса српских и језичких особина других (не)сродних језика, српска језичкосистемска питања...

Због тога ће, готово да и не сумњамо, овај лингвистички зборник, насловљен *Српски језик у употреби*, заједно с претходним двама зборницима са овога скупа – првим *Српски језик и друштвена кретања*, и другим *Српски језик у (кон)тексту* – бити незаобилазна литература у свакоме будућем разматрању актуелних и „хроничних“ питања српскога језика. Он је уједно најави и за лингвистички зборник са овогодишњег

ФИЛУМ-овог научног скупа „Српски језик, књижевност и уметност“, који ће се одржати 31. X и 1. XI 2009. године, а чији ће реферати из различитих аспеката осветљавати овогодишњу лингвистичку тему *Језички систем и употреба језика* у оквиру опште теме пројекта „Српски језик и друштвена кретања“.

Крагујевац, септембар 2009. године

Уредник

САДРЖАЈ

- Уз овај тротомни зборник / 5
- Уз лингвистичку књигу овога зборника / 7
- Милица Радовић-Тешић*
Корпус српског језика у контексту савремених језичких раздвајања / 11
- Радоје Симић*
О топониму *Звижд* / 19
- Радивоје Младеновић*
Заменице за каквоћу и заменице за количину у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије у словенском балканском ареалу / 27
- Мирослав Михайлов*
Фонема [ѐ] в източните родопски говори и в сръбския език / 53
- Јелица Стојановић*
Сложенице у Врхобрезничком љетопису / 63
- Вања Крстићанова*
Савремено стање бугарског и српског система личних имена / 71
- Иван Чобанов*
За кратките форми от сръбските сложни женски лични имена, представляващи затворена сричка / 81
- Владимир Поломац*
Једна ономастичка напомена уз повеље кнеза Лазара и деспота Стефана (Прилог етимологији стсрп. проепонима *Декиндић*) / 91
- Видан Николић*
Птице као симболи у српском језичком наслеђу / 99
- Јордана Марковић*
Ословљавање као последица друштвених кретања / 117
- Саша Ристић*
Сложенице у корпусу нових речи са творбеним елементима у значењу квантификације / 125
- Биљана Голубовић*
Употреба нестандартне лексике у светлу савремених друштвених кретања на примеру новинског стила српске штампе / 141
- Милош Ковачевић*
О конструкцијама деиктичке цитатности – или: о недословном управном говору у савременом српском језику / 161
- Димка Сааведра*
Пасивне конструкције у српском и бугарском језику / 175
- Јелена Јовановић*
О редукацији и испуштању (омисији) као лингвистичким и стилским појавама / 193
- Јованка Рагић*
Заменички систем и заменица *себе, се* / 213

Сања Ђуровић

О неким глаголима на *-ати* са двојаким облицима презента у српском језику / 227

Бобан Арсенијевић и Бранимир Спанковић

Неодређени придевски вид у одређеним окружењима / 241

Ана Јањушевић

О пресупозицијском карактеру интензификатора *и* / 253

Јелена Пешиковић

Акузативне конструкције са предлогом *кроз* са апстрактним и метафоричким значењем у електронском Корпусу српског језика / 269

Илијана Чуштура

Употреба прилошких израза са именицом `место` у пренесеном значењу / 277

Тијана Ашић и Веран Спанковић

Мој браћ је *преверан* – семантичка и прагматичка анализа придевског префикса *пре* у српском језику и његови преводни еквиваленти у француском / 289

Ненад Крстић

Неке напомене о објекту у француском и српском језику / 305

Tatjana Šotra

Prilozi za fonosintaksu: међујезичка француско-српска усмена продукција на синтаксичком нивоу / 317

Божинка Пеширонијевић

Деврбативни адјективи и компарација / 331

Jelena Rajić

Imperfekat i kondicional kao oznake evidencijalnosti u španskom jeziku / 341

Анђелка Пејовић

Фразеолошки изрази у једнојезичним речницима опште намене у српском и шпанском језику / 349

Габриела Гајић

Бројати *звезде* у српском и немачком језику / 361

Mirjana Mišković-Luković

Glagoli neeksplicirane performativnosti / 381

Жељка Бабић

Контрастивна анализа реализације актуелног квалификатива у дјелу Дена Брауна „Да Винчијев код“ и његовом преводу на српски језик / 401

Весна Лојичић

„Мали речник носталгије“: српски језик и очување културног идентитета / 417

Julijana Vučo

Akademaska kompetencija, jezik obrazovanja – srpski i italijanski / 427

Драга Бојовић

Наука и идеологија: српски и остали језици у Црној Гори / 439

Olivera Durbaba

Fenomen „parlando“ i lingvistički status Internet foruma / 447

Biljana Radić-Bojanić / Nadežda Silaški

„Političko driblanje u kaznenom prostoru“ – sportske metafore u političkom diskursu Srbije / 459

Slavka Veličkova

Неке идеје поводом састављања удžбеника српског језика за бугарске студенте / 471

КОРПУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У КОНТЕКСТУ САВРЕМЕНИХ ЈЕЗИЧКИХ РАЗДВАЈАЊА

У раду се разматра дефиниција српског језика у новим граматикама с обзиром на појаву више језика исте или блиске новоштокавске стандардизације. У околностима таквог језичког подвајања ауторка сматра да је важно одредити оквире српског језичког корпуса у циљу заштите идентитета националног језика. У том смислу посебно се осврће на постојећи наслеђени лексички корпус великог Речника САНУ.

Кључне речи: корпус српског језика, језичко раслојавање, дефинисање језика.

0. У списку тема које су предложене за овај научни скуп нашла се с разлогом и тема о корпусу српског књижевног језика. Одлучила сам се за њу из најмање два разлога. Наиме, (1) да би се прецизно дефинисао сам појам *српски језик*, у околностима појаве нових национално именованих књижевнојезичких стандарда, потребно је истовремено прецизно утврдити и његов оквирни корпус, и (2) кад се коначно дефинише његов корпус, моћи ће се даље без ограда пратити развој језика и радити на нормирању, дескрипцији, прихватању и елаборацији језичких факата.¹ Могао би се уз ово формулисати и трећи разлог који би се односио на утврђивање онога шта српска лингвистичка наука треба приоритетно да уради, а шта објективно не може или не треба, у циљу заштите идентитета националног језика.

1. Пођимо од првог. Да ли је у редефинисању *српског* језика довољно дати општу дефиницију да је то језик којим говори и пише српски народ, не доводећи тај народ у везу са доскора језички јединственим, а сада само, бар формално, језички сродним народима, чији се језици сада зову хрватски, бошњачки (босански), црногорски.² У новијој научно-стручној литератури, пре свега граматикама, примећују се извесна померања и делимична прилагођавања номиналном фактичком стању. Тако се у средњошколској београдској граматички каже „српски књижевни језик је говорни и писани језик којим се чланови српске језичке заједнице служе као општим у свакодневном комуницирању, у школи, науци, публици-

1 Фазе у развоју књижевног/стандардног језика утврђује М. Радовановић 1986.

2 М. Ковачевић у наслову књиге поред синтагме *српски језик* има и плурални облик: *српски језици*, еуфемистично називајући новостворене националне језике (уп. Ковачевић 2003). Уп. од истог аутора: *Однос српског и српскохрватског књижевног језика* (Ковачевић 2007, 51–62).

стици, раду – у култури уопште“ али се на другом месту каже да црногорски писци имају „у историји, и у садашњем развоју, и специфичан пут у изградњи црногорског књижевнојезичког израза“ (Станојчић–Поповић 2004, 16). Дефиниција српског језика у једном новосадском уџбенику који се односи на писану и изговорну норму стандардног српског језика гласи овако: „Стандардни српски језик један је од стандардних облика језика који се у лингвистици назива српскохрватским, односно хрватскохрватским језиком и који се данас употребљава у оквирима државне заједнице Србије и Црне Горе, као и међу припадницима српског народа у Босни и Херцеговини (Република Српска) и Хрватској (Суботић 2005, 17–18). Дефиниција је утолико „застарела“ што административни термин „државна заједница“ више не постоји. Трећа граматика (намењена странцима) ближе одређује појам српског језика на следећи начин: „Српски језик заједно са хрватским и бошњачким, припада јужној грани словенских језика, у којој се налазе још и словеначки, македонски и бугарски“ (Клајн 2005, 13). И *Мала српска граматика* (Симић – Јовановић 2007, 7) делимично прати промене правно-административне природе: „Српским језиком говори већински српски народ у некадашњој Југославији. Он је службени језик у Србији, Црној Гори и Републици Српској“. У овом тренутку српски језик је службени језик само у Србији и Републици Српској.

2. Није тешко закључити да се језички стручњаци, колоквијално речено, „довијају“ како да изразе познате лингвистичке чињенице у складу са измењеним друштвено-политичким приликама, па с обзиром на то да тенденције формирања и кодификовања нових штокавских језика и стандарда још трају и нису окончане, почесто не могу да прате ни само фактичко стање. За све набројане граматике карактеристично је да се српски језик на неки начин – директно или индиректно – одређује повезујући се на три начина: (1) са бившим српскохрватским стандардом, што је природна последица наслеђеног стања што га је оставио релативно дуг период у коме се овај језик именовао двосложним називом *српскохрватски* / *хрватскохрватски* одн. у дужем историјском периоду код Хрвата и као *хрватски* или *српски*; (2) са новоформираним националним језицима – хрватским, бошњачким (босанским), црногорским, или се повезује (3) територијално, са новим (или бившим) државним просторима у којима се говори и српски (српскохрватски). Чињеница је да су се граматике националног језика Срба и Хрвата од Вукова времена и илирског покрета па све до краја 20. века именовале час једночланим а час двочланим или сложеничким називом, у складу са променом друштвено-историјских прилика.

3. Још увек смо у фази раслојавања српског одн. српскохрватског језика.³ Ма колико нам то у многим елементима изгледало апсурдно,

3 За српскохрватски језички идиом може се рећи да га је од свих облика раслојавања (функционално, професионално, ситуационо, тематско, социјално, индивидуално, територијално, варијантно итд.) најдубље захватило оно *национално* (Радовановић 1986, у одељку „Раслојавање језика“, 165–185).

последњи у следу растакања језичког и формирања стандардног израза са националним префиксом биће *црногорски* језик, чија је и обичајна норма иначе у потпуности уткана и у више сегмената проширена (у поређењу са Правописом из 1960) за рачун тог територијалног израза у садашњем Матичином правопису. Пошто тај језик (чије ће основно обележје бити архаизми, провинцијализми, турцизми) још нема своју граматику, речник, правопис – он ће у једном периоду (ако се формално оствари та намера) практично функционисати као „по црногорски“, онако како се у црногорској народној терминологији каже за некога ко говори акцентуацијом старијег типа. (Да је формирање црногорског језика у поодмаклој фази показује и чињеница што се управо на Цетињу чак одржао дводневни научни скуп посвећен „оцу“ или „творцу“ црногорског језика Војиславу Никчевићу!)

Међутим, иза дугог интегративног периода остале су многе граматике, правописи, речници рађени на заједничком корпусу, који данас наслеђују осим српског и други новојезички стандарди настали, како је то у више махова и међу лингвистима речено (иако се управо њима пребацује да нису довољно аргументовано о томе говорили у јавности!), не на лингвистичким него на дневнополитичким схватањима. Није упутно било шта предвиђати, али можемо помислити да ово неприродно језичко стање неће предуго трајати и да ће – како се то у европској политичкој терминологији воли рећи – на просторима западног Балкана, морати опет доћи и до језичких узајамних процеса. Ово се посебно односи на два идиома, лингвистички неутемељена – бошњачки (босански) и црногорски који се етикетирају као политички језици. Уосталом, национално-политички разлози да се језик разбије на делове (српски, хрватски, бошњачки, црногорски) у практичној употреби су реално више промена имена истог језичког стандарда, а мање језичке суштине, а скоро уопште не његових структурних и типолошких карактеристика. Иако се невелике разлике међу новим стандардима своде често само на лексичке разлике, у суштини је управо лексика најмање утицајна на структуру језика. Најчешће се лексичке разлике своде на различит фреквенцијски или хијерархијски поредак у полисемној структури појединих речи, па су често поједина значења у одређеном идиому савремена, а у другом само архаична, стилски функционална (в. *језикословни, језикотвораци, језикословље, чийаишељ, озрачје, тисућа* и др.).

4. У оваквим језичким приликама треба видети шта може (или треба) да ради велики Академијин речник, чија ће израда по свему судећи трајати још коју десетину година, а који је наследио н о м и н а л н о (у називу Речника) и с а д р ж а ј н о (базиран на грађи и материјалу широко засноване стандардизације) те по о б и м у (са преласком у трећи век, и за лексикографске укусе – временски предуг а хетероген период лексичке дескрипције) стање несразмерно данашњим расцепканим стандардима. Отуда ће се наше питање о физиономији корпуса српског књижевног

језика односити на његов лексички састав и потенцијал, а у условима начелно измењене социолингвистичке ситуације.

5. Има разних врста корпуса. Они се формирају у зависности од предмета истраживања. Савремени корпуси се праве електронски и генеришу конкорданце и различите врсте индекса за одређени текст у складу са најсавременијим донетима науке која се већ зове *корпусна лингвистика*. Већина електронских корпуса омогућује интеракцију текста и речника. Корпуси се могу класификовати према: (1) карактеру истраживачког поступка, (2) начину уређења и систематизације, (3) типу података који се дају, (4) према сврси која се жели постићи, (5) начину примене језичке анализе.

Кад је реч о класичном корпусу српског језика, дуго година он је практично био садржан у граматицима Т. Маретића (за старији период) или М. Стевановића за (новији период). Ко се још не сећа илустративних примера из Стевановићеве синтаксе, на пример, за неизречени предикат: *А Петроније узме њушку, ња на Брајиће* или, за илустрацију неподударности субјекта: *Тако они шијо говорѣћи, чедо мало њаде на земљицу* који су у памћењу многих генерација студената Филолошког факултета студијске групе за српски језик и књижевност. То су они примери који се лако и дуго памте управо због своје стилске упечатљивости. (Тако данас студенти, рецимо Учитељског факултета у Београду, лако памте пример из средњошколске граматике Станојчића–Поповића који показује употребу вокатива у функцији субјекта из метричких разлога: *Вино њије Краљевићу Марко*.)

На другој страни, што се лексике тиче, а тиме и материјала за фонетске и морфолошке анализе, највише су служили речници: историјски Рјечник ЈАЗУ и савремени Речник САНУ и његова још необрађена грађа која је увек била (и сада јесте) доступна истраживачима у научне сврхе. Препознаје се по томе шта садржи. А садржи много, са данашњег становишта превише. Није непознато да је првобитно скупљана грађа само за српски речник, као што није непознато да је та грађа касније проширена хрватском грађом.

6. Грађа Речника САНУ као корпус српског језика и даље је драгоцен и незаобилазна за истраживаче из више разлога и не би требало да буде запостављена без обзира на техничке предности нових електронских корпуса.⁴ А ево њених битних референци:

- она се хронолошки надовезује на српску (и хрватску) грађу обрађену у историјском загребачком *Рјечнику хрватскога или српскога језика*;

4 Белић је у „Уводу“ Речника САНУ рекао „дужност је и књижевника, и научника и уопште стручњака за поједине научне и културне гране да стално напомињу о потреби употребе страних речи само у изузетним случајевима“ и истакао (дајући шпационирано) само једну реченицу: „Јер је лепота књижевног језика у употреби народних речи свугде где је то могуће“ (стр. XXV). Чини се да је данас таква друштвена клима да би се сви они који би пропагирали ту реченицу сматрали конзервативним пуристима.

- она у себе укључује и лексички материјал из запажено великог броја дела из старе књижевности писаних неререформисаном ћирилицом, што говори да није, бар у лексикографији, направљен апсолутни прекид са старим културним наслеђем;⁵
- она обухвата писани језик (дела карактеристична за све функционалне стилове: уметничка и народна књижевност – више од 50%, етнографија, народне умотворине, историја, биографије, естетика и уметност, етика, педагогија, психологија, религија, филозофија, географија, путописи, политички списи, право, привреда, медицина, пољопривреда, природне науке, математика, закони, финансије, војска, саобраћај, календари, новине и др. делатности) и говорни језик (збирке речи) за периоде 19. и 20. века;
- она у себе укључује целокупну грађу Речника Матице српске (и Матице хрватске);
- она захвата дела и говоре целокупног штокавског језичког подручја и броји око 10 милиона листића;
- она је систематизована и налази се на листићима $\frac{1}{4}$ табака, у азбучном поретку и стога погодна за релативно лаку презентацију;
- она је аутентична, са прецизним подацима о ауторству, годином и местом публикавања писаног дела, са могућношћу проверавања странице и контекстног окружења у коме се одређена лексичка јединица појављује;
- она је релативно добро заштићена, узбучена у кутијама смештеним у металним орманима;
- она је више од половине лексикографски обрађена и репрезентативно као потврда одређених значења објављена;
- она има индикативна својства тако што један публиковани језички податак (везан за временску, територијалну или ауторску раван) може истраживача или корисника да усмери на правац даљих истраживања;
- она се лексикографски обрађена и објављена налази у електронској верзији са могућношћу претраживања у више смерова (овој

5 Лексика овога периода је у запажено довољном броју обрађена у Речнику САНУ, а тих речи нема у Вукову *Српском рјечнику*, што значи да је на плану лексике тај континуитет остварен. Навешћемо неколико аутора (а њих је много више) чија су дела писана неререформисаном азбуком: Атанацковић Јован, Атанацковић Платон, Берић Јован, Боић Константин, Боић Прокопије, Бранковић Константин (4 дела, па ћемо у РСАНУ наћи речи *мислокрадица* „онај који туђе мисли присваја као своје“, *мислослов* „логичар“, *мислослован* „логички“, *мислословље* „наука о мишљењу, логика“, *мудрослован* „филозофски“: м. факултет, *мудрословац* „филозоф“, *мудрословка* „мудра мисао“, *мудрословље* „мудра мисао, *мудрословље* „филозофија“), Видаковић Милован (7 дела), Витковић Гаврило, Виловски Стефановић Јован, Вукосављевић Јован, Гроздановић Георгије, Грујић Никанор (7 дела), Давидовић Димитрије, Доситеј Обрадовић („Историја народа србског“, 1846), Суботић Јован, Стејић Јован, Соларић Павле (6 дела, међу њима и: „Буквар славенскиј триазбучниј в Млетках“, 1812). Часописи: „Голубица“ 1839–1841, „Славјанка“, Будим 1847, „Србске новине“ 1834–1851 и још разни други.

- електронској верзији коју је урадио М. Симић предстоји дорада, али и легализација);
- она ће по завршетку целокупне лексикографске обраде (будимо оптимисти!) бити као речник дата и у електронској верзији, чиме ће се омогућити аутоматска систематска презентација података и израда специјалних речника;
 - она је због свог широког обима и садржаја погодна за научну и стручну обраду на дијахроном и синхронном плану;
 - она се може употребити за израду етимолошког речника, речника синонима, антонима, паронима, архаизама, историзама, правописних речника, језичких саветника, инверзног речника и др. специјалних речника;
 - она се посебно може употребити за израду речника страних речи са стварним подацима о употреби тих речи у српском језику које сви досадашњи речници (са изузетком донекле Клаићевог) немају;
 - она баштини све оно што је српском народу језички припадало у дужем историјском периоду и прати све фазе у развоју (па и ону српскохрватску) које су се у језику дешавале;
 - она представља културну баштину непроцењиве вредности;
 - она релативно лако може даље да се попуњава подацима из најсавременијих дела или да јој постојећи нови (електронски) корпуси буду својеврсна допуна.

Ако упоредимо садржински Грађу Речника САНУ са електронским Корпусом савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду⁶, видећемо да је однос ексцерпираних књижевних дела (15%) у односу на новински (57%) у обрнутој сразмери. Док је у корпусу Речника САНУ као образац за узорит стандардни језик био језик лепе књижевности, дотле се у електронском корпусу Математичког факултета примат даје новинском језику (за кога су, како се зна, карактеристични и буквални агенцијски преводи страних медија) који тако постаје образац савременог српског стандардног језика. Узимајући у обзир предности које пружа компјутерска обрада података и лакоћа претраживања, није тешко закључити да ће се у будућности више користити овакви корпуси, па ће и резултати језичких истраживања, посебно у лексци, имати другачији лик. У трци са временом, нећемо приметити сиромашење језика.

7. Српска језичка наука морала би да негује и у будућности екавски и ијекавски израз, тј. све развојне правце језика српског народа који живи у Србији, Босни и Херцеговини (Република Српска), Хрватској и Црној Гори, да баштини на дијахроном и синхронном плану и фазу књижевног српскохрватског стандарда без обзира на новоименоване националне језике (в. Пипер 2007, 1–11). Једино тако ће успети да трезвено и без

6 *Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu*. Блжа објашњења о овом корпусу в. М. Утвић 2007.

емоција сачува и унапреди интегритет и идентитет свога језика. О новим језицима нека воде рачуна њихови творци.

Литература

- Клајн 2005: I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд.
- Ковачевић 2007: М. Ковачевић, *Однос српског и српскохрватског књижевног језика*, Српски језик и друштвена кретања, зборник радова са научног скупа, Крагујевац.
- Пипер 2004: П. Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београд.
- Пипер 2007: П. Пипер, *Српски у кругу словенских језика*, Књижевност и језик LIV, бр. 1–2, Београд, 1–12.
- Радовановић 1986: М. Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, I–XVII књ., 1959–2006, Београд.
- Рјечника ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, 1880–1976, Zagreb.
- Симић – Јовановић 2007: Р. Симић – Ј. Јовановић, *Мала српска граматика*, Београд.
- Станојчић – Поповић 2004: Ж. Станојчић – Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд.
- Суботић 2005: Lj. Subotić, *Ortoepska i ortografska norma srpskog jezika*, Novi Sad.
- Утвић 2007: М. Утвић, *Корпус савременог српског језика*, Свет речи 23–24, Београд, 34–36.

CORPUS OF THE SERBIAN LANGUAGE IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY LINGUISTIC DIVISION

Summary

The author believes that in the context of new shtokavian standards renamed into national literary languages there is a need to determine basic principles of the corpus which will serve as the grounds of future synchronic and diachronic research of the Serbian language. Regarding this, she proposes a further affirmation, cultivation and lexicographic processing of the corpus material which is used for the making of the extensive SANU Dictionary, which should not be neglected under the surge of new electronic corpuses. The advantage of the corpus of this dictionary comes from its abundance, variety, wide territorial and temporal range.

Milica Radović-Tešić

О ТОПОНИМУ ЗВИЖД¹

Насупрот легенди, која овај топоним доводи у везу са 'звиздањем', а што прихватају неки испитивачи ове проблематике², аутор га покушава објаснити помоћу основе 'звезд-'/'звиезд-'/'звизд-', и проширити расправу на проблем изговора 'јата' у језичком комплексу средњовековне Србије.

Кључне речи: властито име, глас јат, екавизам, ијекавизам, икавизам, апелатив, редуктивни девербатив, топоним.

1. Увод

1. *Звизжд* је, по подацима у *Енциклопедији Југославије*³, „крај у источној Србији, између огранака Хомољских планина, Шомрђе, Старице и Ракобарског вуса. Језгро Звизжда и његов привредно најразвијенији део је (сте) Кучевска (Звишка) котлина, кроз коју тече златоносни Пек. Низводно од Кучева он је усекао Каонску клисуру, која одваја З(визжд) од Браничева“.

2. Даничић у свом *Речнику* (1863/64.: s.v.)⁴ бележи **Звизждь** – „крај у Србији који се и сада тако зове, у округу пожаревачком: цар је Лазар дао Раваници три села **оу Звизжду: Крушевицу, Посучьць, Каоны...** и два цркви богородичиној у Ждријелу браничевском: **Волчу и Крушевицу...**“. Дакле, у XV веку овај назив гласио је исто као данас; или обратно: данас гласи исто као у средњовековном језичком корпусу каснијег доба.

3. Најближе објашњење које би одговарало развојној логици нашег језика, а и лексичким приликама у њему, јесте оно које резултира из поређења нашег топонима са вишеструко засведоченим апелативом 'звизжд', као нпр. у РСАНУ (1969: s.v.): „в. звизждук (1)⁵ – Муса дође кад и кад му звизне, те на звизжд му изађе гујетина из језера (Новић 7, 86). Чује се... протегнут звизжд неке лађе на Дунаву (Никол. Б 1, 20). Први звизжд локомотиве... која звизне... биће тужно и жалосно звоно (Прод. 2, 435).

1 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 148024D *Српски језик и друштвена креишања*, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

2 Лома 1987: 155-165.

3 ЕЈ 1955. и д.: књ. 8, стр. 636/2.

4 В. и РСАНУ (s.v.): „предео у ист. Србији у средњем току реке Пека“.

5 Разрешење симбола: Новић = Јоксим Новић Оточанин, Н. Сад; Никол. Б = Бож. С Николајевић, Београд; Прод. = Јаша Продановић, Београд; Горан = Иван Горан Ковачић, Загреб.

Он престоже [стадо] и, гурнувши славно звиждом на бичу конопљаку, врне га к пландовишту (Горан 1, 98)“.

4. Наше је, међутим, мишљење да дато објашњење не задовољава, и то из разлога који одговарају неким битним претпоставкама структурне и развојне слике нашег језика.

а) Прво и основно, према подацима које пружају *Фонолошки описи* (Ивић (ред.) 1981: пункт 83, стр. 575), а они су најпоузданији, у Звижду се не говори *звиждаши-звиждим* него *цвиздеш-цвиздим*. У *Описима*, на жалост, потпуније назнаке о томе постоје само за село Буковац код Деспотовца, али нема разлога да се за говор крај Кучева не претпостави исто. А за Буковац у *Фонолошким описима* стоји да се 'ц' „јавља, пре свега, у туђицама ('цеп, 'оцак, ци'герица, патлиџа:н) и ређе као резултат асимилације у консонантским групама (цбѸ:н, цви:зди:м, 'веџба, вр'аџбина...)“. Исти извор каже и то да постоји сугласник *s*, те да се јавља у примерима типа *svè:p*, *svè:чи:*, *s'воно*, *své:езда* и сл.

б) Друго, врло је ретка појава да редуктивни deverбативи глагола који се односе на звучне појаве буду употребљени за геоморфолошке облике, или се чују у функцији топонима.

ба) Реална могућност за то постоји кад је топографски назив директно мотивисан звуком који је изазван јаким извором, падањем воде или сл. Такав је мени познат једино *бук*, у РСАНУ: „1.в. бука... 2.а. слап, место где текућа вода бучећи пада са висине; исп. букало (3), буч (1), бучало, бучина... б. брзак, вртлог, вир и сл., исп. бучалина... 3. оно што нагло избија, надире; млаз воде, снап зракова, пламенова и сл.; исп. букавац (4), букаљ (2), бучалина (2)... 4. покр. извор...“.

бб) Недовољно је мотивисана веза звука и топографског назива или топонима код лексеме *клик* – *клика* – РСАНУ: *клик* (1) „1.а. снажан, звонак људски глас, узвик, усклик... б. поклич, зов, гласан призив, гласно призивање... 2.а. кликтај (1)... 3. муз. врло висок тон (обично у почетним или завршним ставовима вокалне или инструменталне композиције...“: *клик* (2) „1.а. огољени каменити врх, стена која се издиже изнад околног земљишта, хрид, чука... б. брдо између два потока... 2.а. млада самоникла шума... б. скровито место у шуми...“.

бв) У Вукову речнику наведена је народна лингвистичка параболо о извору који звижди (в. даље), али је факта са терена не потврђују као истиниту причу. У Звижду живи и прича о змају који је тобоже звиждао летећи небом изнад овог краја и скривао се у високим брдима. Легенда је, наравно, слаб аргумент у научној расправи, али постоји једна необична паралела која може дати стварну потпору причи. То је лексема 'пишт' у РМС, која по себи ништа не казује, јер се дефинише као „необ. пиштање“, потврђено само код мање познатог хрватског писца Ивана Козарца. Али ако зајемо дубље у скуп лексема те породице, сусрешћемо се са 'пиштавина' = 'пиштивина' „осока, текућина стајског ђубрета, стајског гноја“, па 'пишталина' „мочварно тло, баровито земљиште зарасло на површини густом травом и маховином“, затим 'пиштаљина' „покр. извор који пиш-

ти у каквој пећини“ (податак пренесен из РЈАЗУ), и на крају ’пиштет’ „1. мало врело, извор из кога вода пишти Рј. А. 2. локва у коју се вода цеди из земље“ (в. горе ’пиштавина’/’пиштивина’) – легенда о ’звизду’ као извору постаје мање невероватна.

5. Ипак је свеукупни доказни материјал слаба потпора причи о извору који звизди, па се ми одлучујемо кренути другим путем у потрази за етимологијом топонима *Звизд*. Поћи ћемо издаље, од језичке грађе која на први поглед није у вези са нашом речи.

а) Постоје, наиме, топоними са основом позајмљеном од речи *звезда*, и то у облику са екавским *е*, ијекавским *ије*, али и са *и* на месту ’јата’ – и у Србији.

а1) У Даничићевом речнику забележен је **Звездъ** – „два села бјеху тога имена у Мачви, која даде Лазар Раваници... једно има и сада“.

а2) У савременом топономастикону Србије, сем мачванског *Звезда*, постоји и *Звијезд* у околини Пријепоља (в. подробно ниже).

б) Постоји и патроним **Звездих**, који је између осталог припадао и познатом дубровачком писару Никши Звијездићу, управо из Лазаревог доба. Даничић га бележи као *Звездихъ*, одн. – **Звездикъ** (са јатом) – „логофет дубровачки“ (1431-1454). Овај говори и о евентуалном постојању антропонима *Звезд*, *Звијезд*, ма да овај није забележен нпр. у *Речнику* М. Грковић.

3. Даљи податак који желимо навести, јесте топоним који нас изненађује својим фонолошким ликом. Даничић бележи и *Звиздаље*: **Звиздали** – „заселак селу **Јелшаници**, које је било Градислава Тепачије, а цар га Лазар дао болници хиландарској“. У РСАНУ (1969: s.v.) наведен је звездаљ, ијек. звјездаљ: „покр. име овну са шаром око очију (Ускоци...)“. Не може бити сумње да је у питању икавски облик. Екавски еквивалент засведочен је. А ипак је можда изненађујуће да икавски топоним долази из Јошанице под Копаоником. О томе ћемо говорити при крају рада.

2. Још грађе

1. Вуков *Рјечник* (1898) такође садржи извесне податке вредне пажње.

а) *Звизд* је „eine Gegend der нахија Пожаревачка. Кажу да у Звизду има извор који љети кашто звизди“.

б) Одмах за лексемом *Звизд* код њега долази *звиздан* – апелатив чије објашњење, уместо да усмери пажњу трасираном правцу, ставља испитивача пред многе загонетке. Уз напомену да је реч забележена „у Славонији“, Вук само додаје: „vide звјездан, звездан“. Под одр. *звјездан* стоји: „(у Ц. Г.) некаква трава, у које је цвијет као у дјетелине, само што је жут, Art Kraut, herbae genus“. Од овог момента у корпус речи у чијем се кругу разрешава питање порекла топонима *Звизд* – као евентуални извор мотивације – укључује се заиста, по неопходности, и *звезда*.

2. Интересантан је са овога гледишта и Рјечник ЈАЗУ (1975: s.v.). Тамо је наведен топоним *Звижд*, са упућивањем на Вуков *Рјечник*, али поред тога има и других важних чињеница за нашу расправу.

а) Најпре наводимо лексички фонд који је у најужој вези са нашим топонимом, а упућују на глагол *звиждати* и сл.

Zvižd (1) – „zvizd, zvizga... fiscio, Pfiff“.

Zvižd (2) – „ime kraju u Srbiji...“ – уз пренос података из Вукова *Рјечника*...

Zvižda (само пример): Stoji zvižda šiba i pušaka.

Zvizdanje „nom. verb. od zvizdati. U Mikaljinu rječniku (zvizjedanje, zvizdanje; pištanje; fischio; sibilus).“

Zvizdati – „zvizdam impf. zvizdati, zvizjukati, pištati“.

Zviždac, zviždak (1. dem. od zvižd, 2. grmuša, smokvarica), zviždalac, zviždalo (pištaljka), zviždar „vrsta orla“ itd.

Zvizd – „zvizga, zvižd“: Malu stadu mao i zvizd. Poslov. daničić.

Zvizda – „zvizd, zvižda“, u rječniku Vukovu... (vidi zvizga: stoji zvizda sivoga sokola...)“.

Сви су скоро подаци из мотивационог језгра које је представљено глаголом *звиждати*. Склад је ипак поремећен једним детаљем. Ако је *зvizдање* исто што и *звиждање*, необичан је и неочкиван ту облик *звијездање*? Као да је дошло до преклапања мотивационих канала 'звезде' и 'звиждања'?

б) Затим, и мимо тога, у РЈАЗУ је наведен топоним *Звезд*.

ба) Износећи Даничићеве податке, обрађивач наставља додајући им нове: „Zvězd, selo u Posavini u šabačkom okrugu: na Lazu Ivkovića sinovca iz Zvezda za vinograd. Prot. Šab. Magaz. (1808) 22. Zvezd u posavo-tamnavskom srezu u Srbiji. Jovanović 30 i 76. Zvezd u pocerskom srezu podrinskog okruga u Srbiji. Jovanović 423. Šabačko selo. Etnogr. Zborn. 8, 803“. Ијекавски еквивалент је *Zvijezd* – „selo u fojničkom okrugu u Bosni“.

бб) Али постоји и *звиžдан* „vidi zvjezdan“ (*Zvjezdan* 1: „a) *zvjezdar*... b) *zvizdan*, čovjek, koji drži glavu visoko kao da gleda u zvijezde. U Krajini zabilježio Trstenjak“). Интересантна паралела са горе наведеним *звиждање* = *звијездање*.

в) Даљи топоним у РЈАЗУ који нас интересује јесте *Zvezda* – „ime brda u kačerskom kraju u Srbiji. Etnogr. Zborn. 6, 741. – Ime zaselka sela Rudnik u Srbiji. 6, 803. Ијекавски пандан је *Zvijezda* (2) – „geogr. ime. a. Planina u visočkoj nahiji u Bosni... b) vis u užičkom okrugu u Srbiji... c) rijeka... d) izvor u daruvarskom kotaru u Slavoniji... e) grad. U Vukovu rječniku (st. grad nekakav, s potvrdom: O Ivane od Zvijezde grada...)...“.

г) За нас је интересантна и лексема *Zvezdan* (1) – „ime neke trave... U rječniku Vukovu s naznač. aks. (u Srijemu; vide gunjica, cf. *zviždan*) i u Ivekovićevu (nekakva trava) *Zvezdan* 1. wilde Asterblume; asteramellus, v. *zvizdan*...“.

д) Ту је и неочекивани икавски облик *Zvizdar* „selo u tamnavskom srezu valjevskoga okruga u Srbiji“.

3. Закључак

1. Велика количина речничких форми потврђује везу лексеме *Звижд* и глагола *звиждати*. Докази који иду тим путем ипак нису убедљиви.

2. Други део грађе за *Звижд* усмерава истраживање према мотивационом исходишту *звезда*. Тих је доказа мање, али су убедљивији.

3. Известан број лексичких форми, а и лексикографских објашњења, као да воде једном несвакидашњем тумачењу: тумачењу које допушта мисао да је у случају *звиждања* и *звезде* творбена мотивација укрштена а семантичке границе постале разливене и нејасне.

4. Ипак, наше је мишљење да основна мотивацијска линија води од речи *звезда* према форми *Звижд*. Да би наше објашњење било убедљивије, морамо разрешити проблем консонантске групе *жд*.

а) Једини елемент који би по претпоставци био изазивач алтернације *зд/жд* код основе речи *звезд* – јесте наставак за посесив –*јв*, што подразумева не просто апелатив *звезда*, већ или топоним, или антропоним *Звезд*. Ако је у основи антропоним – *Звижд* ће значити 'Звездово село', 'Звездов крај' или сл. Ако је топоним, онда би изведеница могла само значити 'Звездов крај', боље заправо: 'Звешки крај'.

б) На крају остајемо дужни одговор на питање: откуда *Звижду* вокал *и* у основи. Ако је вероватно наше објашњење, једини одговор на питање јесте – да је то икавски облик. Подсећамо тим поводом на облик 'Дитиња' за 'Ђетињу' у старијим списима поменут и друкчије протумачен од стране П. Ивића (1993: 326-331), те на овде изнесене форме 'Звиздар' м. 'Звездар' у Колубари, или 'Звиздаљ' м. 'Звездаљ' под Копаоником. Индикативна је грађа из Белице у јагодинском крају, и напомене Ј. Радић о томе (2003: 19-322).

ба) Мање је, чини се, вредна пажње њена расправа о варијативној форми 'Збекчић'/Збикчић'. Наиме, основно објашњење на стр. 40 звучи једнозначно: „Топоним *Збикчић/Збекчић*, ако претпоставимо основу *сѣбѣг-*, могао би указати на појаву икавског рефлекса старог јата...“. Али у речнику топонима на стр. 273 стоји: „Збекчић/Збикчић/Бекчић/Бикчић, шума у Бешњаји. У употреби је најчешће Збикчић“. Као да се десила контаминација са основом 'бик-?'

бб) Далеко су интересантније, и теоријски заснованије, напомене о неким забелешкама немачких обавештајаца из XVIII века о ојконимима Међуреч, у Белици, те Бела Вода и Превешт, у Левчу и крушевачком крају, која имају икавску форму 'Mesurich', 'Biloffoto', 'Privesich'⁶. Могло би се помислити на непрецизан запис, јер 'Билофото' за Белу Воду заиста тако звучи, као и 'Привесич' или сл. за Превешт. Али по нашим подацима, у Левчу се и данас за Међуреч може чути и по свој прилици традиционални облик Међурич!

6 За први случај ауторка се позива на: Симоновић (1983), за друга два на: Пантелић (1948).

в) Поврх онога што смо рекли, у Левчу (Симић: 1972) се среће икавска замена 'јата' и у другим случајевима, између осталог и у онима апелативне природе: *придвече* (= предвече), *придзору* (= предзору) итд.

5. Већ смо, наиме, у једном од претходних радова (Симић 1973: 373-378) истакли тезу о посебном положају средњовековне Србије у питању замене 'јата', а данашњи рад сматрамо даљим доказним поступком у томе. Не мислимо да је изговор између *e* и *и*, првобитни словенски, али је јасно да је био врло проширен у Србији XV века. Тако је између осталог окарактерисан (Симић 2008: у шт.) и у спису Константина Филозофа 'О словима'.

Литература

- Вук 1898: Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник*, 3. изд., Београд: Нолит.
- Даничић 1863/64: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сѣarina српских*, У Биограду, у Државној штампарији.
- ЕЈ 1955. и д.: *Енциклопедија Југославије*, Загреб: Лексикографски завод.
- Ивић 1981: Р. Ivić, gl. red., *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, ANUBiH, pos. izd., knj. LV, Sarajevo: Odj. društ. nauka, knj. 9.
- Ивић 1993: П. Ивић, *Вога Диџиња и даљинска асимилација вокала*, *Philologia slavica* – к 70-мидесилетию академика Н. И. Толстого, Росиская академия наук, Москва: Наука, 326-331.
- Лома 1987: А. Лома, *Неки случајеви дијалекатског преслојавања у шойонимији северозападне Србије*, Шеста југословенска ономастичка конференција, Београд: САНУ, 155-165.
- Пантелић 1948: Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после пожаревачког мира*, Београд: Споменик САНУ ХСVI.
- Радић 2003: Ј. Радић, *Тойонимија Белице*, Ономастички прилози XVI, Београд: Институт за српски језик.
- РСАНУ 1969: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. VI, Београд: Српска академија наука и уметности.
- РЈАЗУ 1975: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Na svijet izdaje Jugoslavneska akademija znanosti i umjetnosti, svezak 95, u Zagrebu.
- Симић 1972: Р. Симић, *Левачки говор*, Београд: СДЗБ XIX.
- Симић 1973: Р. Симић, *Ушницај сеоба на еволуцију српскохрватске шйокавштине*, Београд: Научни састанак слависта у Вукове дане 20/1, 373-378.
- Симић 2008 (у шт.): Р. Симић, 'Повести о словима' Константина Филозофа – значајан допринос познавању фонијске стурктуруе српског језика средњовековног доба, реферат одржан на научном скупу на Палама јуна 2007.
- Симоновић 1983: Ђ. Симоновић, *Левач – шеришорија и насеље од краја XII до почетка XX века*, Београд – Рековац.

ON THE “ZVIŽD” TOPONYM

Summary

The author notes that explanations concerning the etymology of the term “Zvižd” mostly rely on the legend about the “spring that whistles” and the like. He is dissatisfied with these explanations and he presents the material which actually points to “zvezd [star]”/“Zvezd” as the initial ground. In this context, he reflects on the sound “i” and explains it by the substitution by ikavian “yat” and claims that it is one of the remnants of the medieval pronunciation of the phoneme in the area of Serbia.

Radoje Simić

ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ И ЗАМЕНИЦЕ ЗА КОЛИЧИНУ У ГОВОРИМА ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У СЛОВЕНСКОМ БАЛКАНСКОМ АРЕАЛУ¹

У раду се разматрају морфолошки односи у двама скупинама заменица – заменицама за каквоћу и заменицама за количину у српским, македонским и бугарским говорима, а посебно у говорима југозападног дела Косова и Метохије.

У оквиру српскога језика настала су два ареала у судбини заменица за каквоћу и заменица за количину. У највећем делу српских говора заменице за каквоћу и количину сачувале су старије облике (*шаки* : *шолики*), који су или једини или су основни. У призренско-тимочким говорима, који представљају други ареал, заменице за каквоћу проширене су придевским суфиксом *-ев*, док заменице за количину чувају старије облике (*шакџв* : *шолики*). Оваквим проширењем заменица за каквоћу призренско-тимочки говори приближавају се македонским и бугарским говорима, од којих се разликују по томе што македонски и бугарски говори проширују и заменице за каквоћу суфиксом *-ав* (*какџв/каков* : *коликав* / *колкав*).

У говорима југозападног дела Косова и Метохије заменице за каквоћу и заменице за количину морфолошки су изједначене продором придевског суфикса у обе групе заменица (Нјд. м. р.: *какав* / *какви* : *коликав* / *коликви*). Овакв морфолошки однос заменица за каквоћу и заменица за количину није потврђен ни у једном другим говору српскога или македонског језика.

Настанак новог односа облика *какав* / *какви* : *коликав* / *коликви* објашњава се приближавањем двају придевских суфикса (*шакџв* и *коликав*) у српско-македонском језичком контакту.

У два говора југозападног дела Косова и Метохије потврђен је модел источнојужнословенског типа (*каков* : *коликав*).

Кључне речи: заменице за каквоћу, заменице за количину, говори југозападног дела Косова и Метохије, морфолошко уједначавање, иновативне особине

1. У овом прилогу разматрају се морфолошки процеси и морфолошки односи у двама скупинама заменица – заменицама за каквоћу и заменицама за количину у говорима југозападног дела Косова и Метохије. Одређена пажња посвећује се и морфолошким односима ових заменица и одговарајућих прилога који им корелирају семантиком (*какав* човек / *какви* човек : *како* поје, *коликав* брес / *коликви* брес : *колико/колко*

1 Рад *Заменице за каквоћу и заменице за количину у говорима југозападног дела Косова и Метохије у словенском балканском ареалу* урађен је у оквиру научног пројекта „Српски језик и друштвена кретања“ (број пројекта 148024), који финансира Министарство науке Владе Републике Србије.

да донесе; *каков* јунец : *како* не обрал'е; *шол'икав* камењ, *шол'икава* трава : *шол'ко* работа). Због специфичних резултата, насталих у лингвогеографском контакту двају словенских балканских комплекса на простору југозападног дела Косова и Метохије – српског и македонског, морфолошки односи разматрају се у оквиру ширег словенског балканског ареала, пре свега у оквиру дијалекатских контаката српске основице говора са околним говорима македонског типа.

У резултату специфичне еволуције на простору југозападног дела Косова и Метохије настао је нови модел морфолошког односа заменица за каквоћу и заменица за количину, непотврђен у другим говорима српскога односно македонског језика. Специфична иновативна особина говора југозападног дела Косова и Метохије остварена је морфолошким уједначавањем ове две скупине заменица у највећем делу говора анализираних зоне (Нјд. м. р.: *какав* / *какви* : *коликав* / *коликви*). У два говора – горанском и прекокамском, који се једним делом наслањају на периферне западномакедонске говоре, потврђен је модел источнојужнословенског типа.

2. Област обухваћена овим истраживањем дијалекатски је разноврсна, а чине је говори на југозападној периферији српскога језика.

На овом простору и суседним областима завршавају се два велика словенска балканска комплекса – српски и македонски, са прелазним говорима и преплитањем и преливањем изоглоса.

Укупна дијалекатска композиција у говорима југозападног дела Косова и Метохије, а у оквиру тога и односи у системима заменица, како у инвентару тако и морфолошким својствима, сведоче о територији на којој је долазило до контаката говора српског и источнојужнословенског типа, што је некада давало резултате непотврђене на другим тачкама српског или македонског дијалекатског комплекса.

У оквиру територије југозападног дела Косова и Метохије (ЈЗКиМ) формирана су два дијалекатска комплекса са више говора. Један захвата говоре призренско-јужноморавског типа, други северношарпланинске говоре у Гори (ГГ) и Средској (СрГ), којима се прикључује и говор Прекокамаца (ПрекГ), који захвата три словенска муслиманска насеља у Подгори, на ободу јужне Метохије. Поменута три говора претрпела су интензивнији контакт са западномакедонским говорима у различитом обиму и са различитим резултатима [Младеновић 2004 : 220; Младеновић 2005 : 70–79].

Географска позиција дела говора призренско-јужноморавског типа, који су у непосредном суседству са севернометохијским косовско-ресавским говорима, учинила је да јужнометохијски и јужнокосовски говор показују одређене сличности са косовско-ресавским говорима, пре свега у неким особинама у морфологији. У судбини наслеђених облика заменица за каквоћу и заменица за количину, међутим, говори ЈЗКиМ имали су дивергентни развитак у односу на севернометохијске говоре, наслањајући се преобликовањима делимично на македонску еволуцију, али са специфичним резултатом.

Говори призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ захватају јужну Метохију: ђаковачки говор – град Ђаковица (ЂГ), подримски говор – област Подрима (ПодрГ), призренски градски говор – град Призрен (ПрГ), подгорски говор – област Призренски Подгор (ПодгГ). У јужном Косову формиран је говор призренско-јужноморавског типа (ЈКГ), у коме су резултати морфолошких процеса релативно блиски онима у јужној Метохији. У источном делу Шар-планине, у жупи Сирињић, створен је говор призренско-јужноморавског типа (СиГ), који – због свог лингво-географског положаја – представља интересантну целину, с обзиром на то да је остао релативно стабилан на изразитији продор из западномакедонског правца. Овај говор показује одређене подударности са говором Скопске Црне горе.

Језичка ситуација описана је према стању до јуна 1999. године, када је већина Срба прогнана из јужне Метохије и јужног Косова. На Шар-планини опстало је десетак хиљада Срба у Сирињићу. У Средској је број Срба сведен на неколико десетина, док је муслиманско словенско становништва истог српског говора делом остало у овој жупи и после 1999. године. Из Горе је већи део Горана исељен. Прекокамско становништво једним делом и даље живи у својим селима прихватајући бошњачки етнички модалитет као механизам одбране од албанизације – инсистирајући на словенској суштини у муслиманском садржају.

3. Дијалекатски систем српског језика карактеришу у основи три ареала са различитом судбином наслеђених познопрасловенских облика заменица за каквоћу и заменица за количину (а, б, в).

Мањи ареал на крајњем југозападу Косова и Метохије (г) није део српске еволуције заменица за каквоћу и заменица за количину.

	Заменице за каквоћу (*какъ, *такъ) (Нјд. м. р.)	Заменице за количину (*kolikъ, *tolikъ) (Нјд. м. р.)
а)	<i>каки, оваки, онаки, свакаки</i>	<i>колик(и), оволик(и), шиолик(и)</i>
б)	<i>какэв / какав / какви, овакэв / овакав / овакви, свакакэв / свакакав / свакакви</i>	<i>колик(и), оволик(и), шиолик(и)</i>
в)	<i>какав / какви, овакав / овакви, свекакав / свекакви</i>	<i>коликав / коликви, оволикав / оволикви</i>
г)	[<i>каков, оваков, свекаков</i>]	[<i>коликав, оволикав, шиоликав</i>]

У говорима ареала а) очуван је старији однос облика заменица одређеног придевског вида (*каки* : *колики*). Бројни српски говори у којима су облици типа *каки*, *шаки* једини или основни, а у њима /в/ остаје стабилно у свим позицијама, не оправдају претпоставку о секундарном пореклу облика *каки*, *шаки* (< *какви*, *такви*).²

2 Уп. са објашњењем настанка заменица типа *оваки*, *шаки* у левачком говору [Симић 1972 : 211].

У друга два ареала скоро доследно, у ареалу а) спорадично као секундарни модел, заменице за каквоћу добиле су придевски суфикс *-џвџ, укључујући се тако у иновативну особину ширег словенског простора. Ширење и стабилизација иновације у заменицама за каквоћу, међутим, није подједнако извршена како на нивоу локалних говора тако и на нивоу ширих дијалекатских целина, па није ретко да се напоре до јављају старији и новији облици на истом дијалекатском подручју, и то како у новоштокавским тако и неновоштокавским говорима. Има, затим, дијалекатских целина у којима је придевски суфикс продро у све заменице за каквоћу, али има и говора у којима се *-џвџ среће у односно-упитној заменици *какав / какви* (и заменицама сложеним са њом), али не и у демонстративним заменицама за каквоћу, тако да се у овим говорима јавља нови контраст *какви : ѿаки, оваки, онаки*.³ Овакав контраст у делу говора у оквиру заменица за каквоћу сугерише да је продор придевског суфикса остварен најпре у односно-упитној заменици а да је касније проширен и на демонстративне заменице за каквоћу.

У ареалима а) и б) заменице за количину остале су изван продора придевског суфикса.

У ареалу в) дошло је до морфолошког приближавања и интегрисања заменица за количину у заменице за каквоћу уопштавањем придевског суфикса *-џвџ у обема скупинама заменицама.

У ареалу г), који захвата два северношарпланинска говора, заменице за каквоћу иновирани су продором придевског суфикса *-џвџ, док су заменице за количину преобликоване суфиксом *-авџ.

4. а) Најраширенији однос заменица за количину и заменица за каквоћу у српским говорима је модел а), пошто су на највећем делу територије заменице за каквоћу остале изван ширења суфикса *-џвџ. Овај ареал није компактан, већ се дели у две скупине говора. У једнима заменице за каквоћу јављају се редовно без проширења; у другима су заменице без проширења основне, док је модел са *-џвџ мање снаге – у неким резултат унутрашњег развоја, у неким – судећи по малом броју потврда, можда и новији инфилтрат, у неким очигледан резултат миграција са призренско-тимочког терена. Оваква ситуација бележи се како у екавским тако и ијекавским, како у новоштокавским тако и неновоштокавским говорима.⁴

Исељенички језички изолати у којима нема иновације ширења *-џвџ у заменице за каквоћу, могу сведочити о времену настанка новијих обли-

3 О оваквом контрасту на ширем западнојужнословенском простору в. Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997 : 130–132.

4 Јовић 1968 : 336, Симић 1972 : 211–212, Пецо-Милановић 1968 : 336, Букумирић 2003 : 231–232, Алексић-Вукомановић 1996 : 307, Павловић Р. 1982 : 35, Радић 1990 : 27, Томић 1987 : 395, Николић 1964 : 348–349, Николић 1966 : 265, Николић 1969 : 50, Реметић 1985 : 285–286, Радовановић 2006 : 273–274, Ивић 1978 : 163, Тешић 1977 : 224, Станић 1974 : 211, Дешић 1976 : 248, Павлица 1984 : 397, Драгичевић 1986 : 151, Драгичевић 2007 : 372, Ђуровић 1992 : 289, Рамић 1999 : 375, Бојанић 2002 : 156, 254, 261, 385, Кашић 1995 : 326.

ка ових заменица.⁵ С обзиром на новину облика са *-ъвъ, њихово присуство / одсуство не мора бити значајнији аргумент за одређивање генезе појединачних говора.

Говори у Црној Гори пружају делимично другачију слику, али са присутношћу и облика заменица за каквоћу без придевског суфикса. Тако се у говору Горњих Васојевића бележи *какав / како, каква / кака; овакав / оваки*, а потврђује се и присуство новог облика Нјд. м. р. типа *некакви*, који је – судећи по грађи Р. Стијовић – и најређи [Стијовић 2007 : 152–153], што може сугерисати да је најмлађи. Слична ситуација констатује се и у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима [Пешикан 1965 : 150–151], док из паштровићког говора М. Јовановић за Нјд. м. р. наводи облике типа *некакви* [Јовановић М. 2005 : 367].

б) У другом ареалу, који чине говори призренско-тимочког типа, у највећем делу заменице за каквоћу доследно су проширене придевским суфиксом *-ъвъ, а уколико се у неким и јаве облици без проширења, они су малобројни и срећу се у зонама контакта са говорима косовско-ресавског типа.

Доминација модела б) (*овакав : џолики*) у овом делу српскога језика резултат је односа блискости значења заменица за каквоћу и придева, са једне стране, и односу заменица за количину и прилога за количину, са друге. Продор придевског суфикса у заменице за каквоћу, дакле, олакшан је изразитим придевским значењем ових заменица, док је значење заменица за количину блиско значењу прилога за количину, па је је тип *џолики* подржан обликом прилога *џолико*.

У највећем делу призренско-тимочке зоне у заменицама за каквоћу полугласник није вокализован у суфиксу, па се среће *-ав* [Белић 1905 : 74, 79, 95, 102, 104, 1146, 291 итд., редовно тип *какав*; Павловић 1970 : 86; Ђирић 1999 : 140; Вукадиновић 1996 : 168–170, 183; Динић 2008 : 318; Јовановић 2004 : 493; Жугић 2005 : 151, 237, 249]. Само се у Запаљу и Врању констатује тип *какав* са *-ав* [Марковић 2000 : 152; Барјактаревић 1977 : 402].

Нови однос облика *какав-кактога : џоликав-џоликвога*, развијен у говорима ЈЗКиМ у контакту са македонско-бугарском иновацијом, није остварен у северномакедонским говорима, који такође представљају зону инфилтрације македонских особина у призренско-јужноморавску основу, а са којима је – посебно у ЈКГ, СиГ и СрГ – миграцијама оствариван одређени контакт. У северномакедонским говорима заменице за каквоћу и заменице за количину припадају српском моделу б), пошто се заменице за количину јављају без суфикса, па се остварује однос: *никакав : колики / колик* [Видоески 1965 : 165].

Мали број говора призренско-тимочке зоне зна за облике без придевског суфикса. И у овим говорима, међутим, у питању је непреврело стање, са процесом ширења заменица за каквоћу са придевским суфиксом. У том смислу илустративан је говор Алексиначког Поморавља, у

5 У говору Галипољских Срба [Ивић 1957 : 221] и Карашеваца [Радан 2000 : 120, 183, 202] заменице за каквоћу остају без проширења.

коме се у Нјд. м. р. јављају облици типа *оваки*, *џаки*, *онаки*, *никаки*, док се у мн. срећу и примери у којима се препознаје придевски суфикс [*џаквији* су најгори, Богдановић 1987 : 173], затим напоредни облици јд. ж. р. и с. р. (*џака* и *џаква*) [Богдановић 1987 : 173].

Доследном морфолошком интеграцијом заменица за каквоћу у придевске речи уносом придевског суфикса у заменицу, говори призренско-тимочког типа део су већег словенског балканског ареала, у који поред ових говора улазе и говори македонског и бугарског језика [Видоески 1965 : 165, Харалампиев 2001 : 114, 115]. Говори призренско-тимочког типа, међутим, чувањем непроширених заменица за количину део су српске еволуције.

в) Модел в) је најмањи, а захвата само говоре ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа и СрГ.

5. У ареалу који чине говори ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа и СрГ заменице за каквоћу и количину преобликоване су придевским суфиксом *-џвџ*. У овој скупини говора постоји морфолошка корелација заменица за каквоћу и заменица за количину, и то како у избору придевског суфикса тако и у избору заједничког облика некадашњег придевског вида у Нјд. м. р.: *џакав - џаквоџа : џоликав - џоликовоџа / џакви - џаквоџа : џоликви - џоликовоџа*.

У инвентару облика које М. Павловић наводи за СрГ налазе се и заменице за количину без елемента /в/ [Павловић 1939 : 176]. Овакве заменице нису потврђене у мом материјалу, већ се у читавој парадигми јавља морфолошки тип изведен суфиксом *-џвџ*.

У ПодрГ потврђени су ретки примери заменица за количину без придевског суфикса *-џвџ*. Усамљеност примера, али и нетипичан акценат, упућују на позајмљене облике из другачијег језичког варијетета. У примерима *Тол'ику* фамилију сэм остіла; *вол'ики* коломо́ч' шо ни бија; *џол'ики* наро́д^т се изгуби – акценатски тип упућује на свест о позајмљеним неаутохтоним облицима.⁶ У ПодрГ забележен је само један пример у коме је акценат усклађен са локалном акцентуацијом, а није изведен придевским суфиксом: И сабѣремо сирац, *овол'ики*.

Судећи по мом материјалу из ЂГ, у овом говору стање се суштински не разликује од оног у ПодрГ, осим ретких примера заменица за количину без суфикса /-ав/. Није јасно да ли су ретки облици типа *вол'ики* у ЂГ траг ранијег дијалекатског система или су новији нанос из говора северне Метохије.

6. У два говора ЈЗКиМ – ГГ и ПрекГ, заменице за количину и заменице за каквоћу имају дивергентни развитак, пошто су заменице за каквоћу преобликоване суфиксом *-џвџ*, што је у духу околних српских и македонских говора, док су заменице за количину проширене придевским суфиксом *-авџ*: *џаков - џаквоџо : џоликав - џоликовоџо*. Овом особином ГГ и

6 У ПодрГ функционише акценат парадигматски или морфолошки мотивисан. У лексиси која је позајмљена, а према којој у систему постоји паралелна аутохтона лексика, акценат се везује за иницијални слог. О овоме в. Младеновић 2006 : 287.

ПрекГ представљају северозападну ивицу македонско-бугарског ареала овако иновираних облика заменица за каквоћу и заменица за количину.⁷

Ретке потврде из ГГ са суфиксом -џвъ – *вол'иква* ћерка има, *вољиквó*-дете, *џол'иквó*-дрво дóнесла, *онóл'икво* сéло, бележене су у нижим горанским селима, у којима је – пре албанизације Опoља – вероватно био дијалекатски тип ближи јужнометохијским говорима [Младеновић 2001 : 367].

7. У праћењу судбине наслеђених облика заменица за каквоћу у говорима ЈЗКиМ посебну пажњу заслужује доследна вокализација сведеног полугласника (ə > a) у суфиксу -ав, иако је у овим говорима – посебно у јужнометохијским и СиГ – /ə/ очувано у низу лексема [Младеновић 2004 : 221–222; Реметић 1996 : 358–362; Стевановић 1950 : 36–40; Павловић 1939 : 52–54]. На нетипичност судбине суфикса *-џвъ у овим говорима упућује и чињеница да је у највећем делу говора призренско-тимочке зоне – укључујући и северномакедонске говоре сродне призренско-јужноморавским – полугласник у суфиксу остао невокализован (в. т. 4 б). Уопштено -ав на месту некадашњег -əв у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ отуд тражи додатно објашњење.

Доследна присутност -ав може се довести у везу са присутношћу суфикса *-авъ у новим облицима заменица за количину у оближњим македонским говорима. Делимична морфолошка подударност остварена у оближњим македонским говорима присутношћу елемента /в/ у обема скупинама заменица (*џаков* : *џоликав*) пренела се у говоре југозападнoг дела Косова и Метохије. Резултат оваквог контакта огледа се у говори-ма југозападнoг дела Косова и Метохије у преобликовању заменица за каквоћу додавањем елемента -ав (*џолики* > *џоликав*), затим у ширењу овог елемента и на заменице за каквоћу (*џакəв* > *џакав*). Већ остварена променљивост основе изазвана полугласником у слабом положају у заменицама за каквоћу (какəв-какв-ога, какв-а, какв-е) опстала је и после замене -əв са -ав, ширећи се и на количинске заменице. Тако је вероватни првобитни однос у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ /коликав-коликав-ога; коликав-а – коликав-у/ замењен моделом оствареним у заменицама за каквоћу: какав-какв-ога : коликав-коликв-ога. Уједначавању облика заменица за каквоћу и заменица за количину могла је да допринесе и морфолошка сличност ових двеју скупина у процесу стабилисања дијалекатског система, када су се у непосредном контакту могли наћи системи типа *как* : *колик* / *каки* : *колики* и *какъв* : *коликав*. Различита морфолошка преобликовања ових скупина заменица и иначе захватила су шири македонско-бугарски ареал.⁸

7 Новије преобразовање старих заменица за количину *коликъ, *колика, *колико у *кол-кав*, *колкава*, *колкаво*, *колкави* опште је својство македонског [Видоески 1965 : 165–166] и бугарског језика [Харалампиев 2001 : 114–115].

8 Морфолошко преобликовање заменица за каквоћу и количину у бугарским говорима, који са македонским у еволуцији заменица показују релативну блискост, дало је низ нових облика, насталих контаминацијом иновираних форми. Тако су у бугарским говорима старији облици кратких форми заменица за каквоћу *џакъ*, *џака*, *какъ*, *кака*, *како* замењени новијим обазовањима типа *џакəв*, *џакава*, *џакова*, *џакива*; *какъв*, *каква*, *какво*, *какви* [Харалампиев 2001 : 114–115].

На вероватно наслојавање и присутност говора српског и источнојужнословенског типа у супстратном слоју говора призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ упућује старији слој топонима са несрпским фонетизмом на овом простору [Конески 1966 : 72, Лома 1994 : 115–116].

За схватање морфолошких процеса у односима заменица за каквоћу и заменица за количину и приближавање и мешање суфикса **-ъvъ* и **-avъ* у говорима ЈЗКиМ интересантна је ситуација у оближњим македонским говорима у којима се у Нјд. м. р. јавља тип *џаков*, са очекиваном македонском вокализацијом полугласника из суфикса (ъ > о). У Нјд. ж. р. и с. р., међутим, настају нови облици типа *џакава* и *џаково* [Видоески 1965 : 164], са могућим продором суфикса *-ав* из иновираних облика заменица за количину (*џоликав* – *џоликава*) у ж. р. јд. Облик с. р. јд. *џаково*, међутим, упућује на додавање придевског суфикса на пун облик заменица ж. р. и с. р. (така+ва, тако+во). Могућа је и иновација подршком чланске морфеме *-в*, *-ва*, *-во*, која се додаје на основу неизведене заменице.

8. О некадашњој присутности различитих типова односа заменица за каквоћу и заменица за количину у говорима ЈЗКиМ сведочи и јављање два облика у Нјд. м. р. – једнога који упућује на неодређени придевски вид (*какав* : *коликав*) и другог – који сведочи о некадашњој присутности односа *каки* : *колики*, који је у контакту са односом *какав* : *коликав* резултирао новим облицима типа *какви* : *коликви*.

Облици зависних падежа заменица за каквоћу и заменица за количину у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ интегрисани су у потпуности у заменичко-придевску деклинацију, независно од тога да ли се у Нјд. м. р. јавља тип *џакав* или *џакви*.

9. Иако су говори призренско-тимочког типа од осталог дела српских говора издвојени довршеном иновацијом *какџв* / *какав*, како је и у македонско-бугарском ареалу, односом заменица за каквоћу и количину типа *какџв* / *какав* : *колики* говори призренско-тимочке зоне део су српске еволуције, пошто је у македонским и бугарским говорима створен другачији однос облика заменица за каквоћу и заменица за количину – *какџв* / *какџв* : *коликав*.

Крајња северозападна граница иновирања заменица за каквоћу придевским суфиксом на простору ЈЗКиМ је ПодрГ односно ЂГ (у коме се јављају и слаби трагови типа *џаки*), пошто већ од севернометохијских говора почиње ареал заменица косовско-ресавског типа *џаки*, *оваки* [Букумирић 2005 : 232]. Слаби факултативни трагови заменица типа *какав* у јужнијим насељима говора северне Метохије [Букумирић 2005 : 232] инфилтрат су из јужнометохијских говора.

10. Према финалном форманту у Нјд. м. р. заменица за каквоћу и заменица за количину, говори призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ, укључујући ту и СрГ, чија је основица призренско-јужноморавска са реструктурирањима македонског порекла [Младеновић 2005 : 66–69], груписани су у две целине.

а) У највећем делу говора ЈЗКиМ уопштен је Нјд. м. р. заменица за каквоћу и заменица за количину на - \emptyset .

Уопштавањем облика на - \emptyset , који подсећа на неодређени придевски вид, говори ЈЗКиМ уклапају се у већи ареал српских призренско-тимочких говора и говора македонског језика. Избором Нјд. м. р. поменутих заменица на - \emptyset у говорима овога српско-македонског ареала, оне су интегрисане у систем придевских речи, у коме изразито у Нјд. м. р. доминирају облици који се формално слажу са именицама м. р. у Нјд. (какав- \emptyset стар- \emptyset човек- \emptyset), а у процесу регуларизације у конгруенцији елиминишу облици некадашњег одређеног придевског вида на -и.

б) У два северношарпланинска говора, чија је еволуција делимично дивергентна – СиГ и СрГ – у Нјд. м. р. заменица за каквоћу и заменица за количину уопштени су облици одређенога вида – *какви*, *шакви*, *онакви*.

Присутност заменица типа *овакви* у Нјд. м. р. маркантно је обележје СиГ и СрГ, пошто се ремети морфолошки систем у говорима у којима је и иначе у Нјд. м. р. описних придева – који су значењем и најближи заменицама за каквоћу – скоро у потпуности уопштен облик на - \emptyset .

За уопштавање облика типа *овакви* у Нјд. м. р. у говорима СрГ и СиГ може бити од значаја развијање факултативних облика *вакви*, *шакви* (: *ваков*, *шаков*) у географски блиским горњополошким селима [Видоески 1965 : 164]. Облици тога типа, међутим, нису потврђени у ГГ [Младеновић 2001 : 364–366], који је генетски и типолошки најближи горњополошким говорима.

Миграциона струја из југосточне Црне Горе, која је се кретала кроз северну и јужну Метохију, са траговима преливања у Сиринић [Младеновић 2004 : 214], није од значаја за однос облика типа Нјд. м. р. *овакав* / *овакви* у говорима ЈЗКиМ. У јужнометохијским говорима је скоро генерализован облик на - \emptyset . Ако је кучко-васојевићка миграциона струја из црногорског правца – већ знатно ослабљена – и стизала до Сиринића, ње нема у СрГ, чију је структуру мењала полошка миграциона струја [Младеновић 2004 : 213].

Само порекло оваких облика може се везати за напоредо егзистирање облика *шаки* и *шакав*, са секундарним хибридни обликом *какви*, *шакви*, који је без последица по значење, пошто је категорија придевског вида доследно неутралисана. На нестабилисаном стању са јављањем два морфолошка типа заменица за каквоћу упућује говор који је на североисточној граници јужнокосовском говору – говор Ђилана, за који Д. Барјактаревић наводи двојство облика: *какав* и *каки*, *онаки* (од *каку* кошуљу, *овакоџа*) [Барјактаревић 1977 : 279–289].

На значај присутности облика Нјд. м. р. заменица за каквоћу типа *шаки* за појаву новијих облика Нјд. м. р. типа *какви* упућује контраст *какви* : *шаки* у Нјд. м. р. у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта [Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997 : 130–131], али и на различитим тачкама штокавске територије [Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997 : 131–132].

Чини се да ситуација у говору Алексиначког Поморавља (в. т. 4 б) сугерише пут настанка оба облика Нјд. м. р. у говорима призренско-

јужноморавског типа ЈЗКиМ – *какав* и *какви*. Може се претпоставити да су се у говорима јужне Метохије и јужног Косова пре стабилизације типа *какав* / *какви* срела два морфолошка принципа заменица за каквоћу – онај са чувањем старине одређенога вида (*каки*, *џаки*, *никаки*) и иновирани са продором придевског суфикса у заменице за каквоћу. У неким говорима стабилисан је нови тип *какав*, у другима је настао компромисни облик са контаминацијом придевског суфикса и форманта *-и* из Нјд. м. р. ових заменица.

Трагова два морфолошка система има у говору Враћа [*некакав* и *некаки*, Барјактаревић 1977 : 279, 402], али и на другим тачкама српских говора.

Северномакедонски говори чувањем суфикса *-ав* део су призренско-тимочке еволуције [Видоески 1962 : 161].

Изузимајући северномакедонске говоре, у македонским дијалекатима потврђен је однос *ваков* – *оваква/ваква* [Видоески 1965 : 164], без трагова старијих облика типа *оваки*, *џаки*.

С обзиром на једначење облика заменица за каквоћу и заменица за количину у говорима ЈЗКиМ, не треба занемарити ни утицај облика заменица за количину типа *џолики*, које су због значењске сличности са прилозима за количину – како показује стање у највећем делу српских говора – отпорне на продор придевског суфикса.

11. Независно од тога да ли је у говорима ЈЗКиМ уопштен тип *овакав* или *овакви*, *џоликав* или *џоликви*, у зависним падежима срећу се исти облици придевско-заменичке промене.

Једнина мушкога рода				
Заменице за каквоћу			Заменице за количину	
	ЂГ, ПодрГ, ПрГ, ПодгГ, ЈКГ	СиГ, СрГ	ЂГ, ПодрГ, ПрГ, ПодгГ, ЈКГ	СиГ, СрГ
Н	<i>џакав</i>	<i>џакви</i>	<i>џоликав</i>	<i>џоликви</i>
ОП	<i>џаквоџа</i> // <i>џакав</i> / <i>џакви</i>		<i>џоликовоџа</i> // <i>џоликав</i> / <i>џоликви</i>	
Д	<i>џаквому</i>		<i>џоликовому</i>	

Једнина мушкога рода		
Заменице за каквоћу		Заменице за количину
	ГГ, ПрекГ	ГГ, ПрекГ
Н	<i>џаков</i>	<i>џоликав</i>
ОП	<i>џаквоџо</i> / <i>џаков</i>	
Д	<i>џаквому</i>	

12. У инвентару заменица за каквоћу и заменица за количину говори ЈЗКиМ показују знатну подударност, али не и идентичност, док се разлике јављају на нивоу морфолошких иновација.

У свим говорима ЈЗКиМ наслеђена трочлана градуална хијерархија (*овај-џај-онај*, *овакав-џакав-онакав*, *оволики-џолики-онолики*, *овде-џамо-онде* итд.) замењује се опозицијом по пару (*овај* : *џај*, *овакав* : *џакав*). Нови тип односа настаје одстрањењем једног члана. Само одстрањење подстакнуто је семантичким преклапањем делова деиктичке и анафорске функције јединица 2. л. и 3. л. (= „оно што није непосредно присутно, оно што није непосредно поменуто“). На тај начи настаје нови однос у пару: „Оно што је непосредно присутно, оно што је непосредно поменуто“ (*овај*, *овако*, *овде*) : „Оно што није непосредно присутно, оно што није непосредно поменуто“ (*џај*, *џако*, *џамо*). Сам процес је у току, а резултати се огледају или у потпуном испадању 3. л. или у његовој редукованој употреби.

У свим говорима ЈЗКиМ уочава се узмицање заменице за каквоћу *онакав/онакви* // *онаков* и заменице за количину *оноликав/оноликви*, чије поље употребе преузимају заменица *џакав/џакви* // *џаков*, затим *џоликав/џоликви*. Овакав однос је корелативан са присутношћу / одсутношћу односно фреквенцијом показних заменица у појединим говорима или у појединим микротиповима неких говора [Младеновић 2008 : 330–332], затим са тенденцијом ширења прилога *џамо* у поље употребе прилога *онамо*. У СрГ, на пример, заменица 3л. *онакви* релативно је стабилна у нижим селима уз Бистрицу, док је у вишим селима у узмицању, тако да је у овом делу СрГ стварање двочланог система ових заменица умногоме одмакло (*овакви* – *џакви*).

Заменице *онаков*, *оноликав* ретке у нижим селима Горе, у вишим насељима нешто су чешће, што је корелативно са системом демонстративних заменица у пре- и постпозицији у ГГ [Младеновић 2001 : 385].

У мом материјалу нису потврђени неки облици које М. Павловић [Павловић 1939 : 176] наводи за СрГ. У савременом стању нема заменица за Нјд. ж. р. и с. р.: *овакоа*, *такоа*, *какоа*; *овакое*, *такое*, *какое*/, затим облика без елемента /-в-/ *овакому*, *такому*/. Све ове заменице у СрГ имају облике изведене придевским суфиксом *-ав*. Према стању које М. Павловић констатује [Павловић 1939 : 176] у СрГ код придевских заменица за количину и каквоћу преовлађују облици одређеног придевског вида. Према актуелном стању, како мој материјал потврђује, у СрГ присутни су само облици одређенога вида типа *онакви* човек.

У јужнометохијском и јужнокосовском делу ЈЗКиМ заменице 3л. имају редуковану употребу, тако да се у неким деловима – ПодрГ, на пример – ретко користе.

13. У говорима ЈЗКиМ потврђена је различита стабилност иницијалног /о-/ у заменици за каквоћу *овакав* / *овакви*, затим у показној заменици за количину *оволикав* / *оволикви*. Испадање иницијалног /о-/ из заменица и прилога изведених из заменице *овъ захватило је неравномерно говоре ЈЗКиМ. Подстицај за појаву облика типа *вај*, *вакав*, *воликав*, *вамо*, *вако*, *волико* у говорима ЈЗКиМ могао је стићи из контаката са овом особином у јужнијим говорима, пошто бројни македонски говори знају за стварање

нове симетрије према **тъ*: *шаков-ваков-наков* [Видоески 1965 : 165], али и резултат унутрашњег развоја.⁹

У говорима ЈЗКиМ није забележен ни један пример који би потврђивао слоговно прилагођавање заменици *шакав* // *шаков* заменице *онакав/онакви* // *онаков*, већ се факултативно испадање бележи само из иницијалне групе /ов-/ , не само од заменица за каквоћу и количину, већ и од осталих заменица и прилога у којима се остварује однос ов- : -он : т-. Стабилности облика с иницијалним /он-/ свакако доприноси лична заменица *он*, уместо које се у бројним македонским говорима јавља *шој*.

У свим говорима ЈЗКиМ факултативно се јављају примера типа *овакав/овакви* // *оваков*, *оволикав*, *оволико*, *овако*, *овамо* : *вакав/вакви* // *ваков*, *воликав*, *волико*, *вако*, *вамо*. Од јужнометохијских говора фреквенција јављања примера са аферезом типа *вакав*, *воликав*, *волико*, *вако*, *вамо* највећа је у ПрГ, док су у ПодрГ примери са очуваним иницијалним /о-/ чешћи. У ЈКГ група /ов-/ остаје релативно отпорна на упрошћавање. На Шар-планини у ГГ у показној заменици *овија* нема аферезе, док су примери заменица *ваков*, *вол'икав*, затим прилога *вамо*, *ваке*, *вољко* чести [Младеновић 2001 : 146]. У СрГ и СиГ примери са оствареном аферезом знатно су ређи од оних из којих не испада иницијално /о-/.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

14. Инвентар заменица за каквоћу у говорима области сличан је, али не и идентичан. Неке од заменица овога значења ретко се користе.

У говорима ЈЗКиМ потврђене су: показне заменице за каквоћу, упитна заменица за каквоћу, неодређена заменица за каквоћу, каквоћна заменица за негирање и општа заменица за каквоћу.

У свим говорима ЈЗКиМ наслеђени морфолошки тип заменица за каквоћу **какъ*, **такъ* преобликован је продором придевског суфикса *-*џвъ*, који је различито остварен у говорима у зависности од тога да ли говор зна за својење јерова на један полугласник (*шакав*, *шаква*; говори призренско-јужноморавског типа, СрГ) или је очувана различита тонска природа полугласника са вокализацијом у различите вредности (*шакоф*, *шаква*; ГГ, ПрекГ).

15. Нјд. м. р.

а) Морфолошки тип *шакав* (- *шаковога-шаковму*) (**такъ* + -*џвъ*)

Показне заменице за каквоћу

Вакав бија, немало ни *вакав* пијац, *шакав*^б брат нема ПрГ; *овакав* јунак бија, *вакав* терзија, ага *шакав* у Подриму ЂГ; *вакав* зулум немало, *овакав* паток, било *шакав* живот ПодрГ; да не бине *вакав* живот, бол'ес *шакав* ПодгГ; *овакав* будала, он бија *шакав* беч'ар, немало *онакав*^б купус ЈКГ.

⁹ Уп. са оваквим слоговним прилагођавањем у српским говорима на великом простору.

Уишћина заменица за каквоћу

Ка́кав ги бија му́ж^ш, *ка́кав* гу бија њо́јан си́н ПрГ; *ка́каф* си, брѣ, ти ЂГ; о́вде *ка́кав*^ф кро́мид је, не зна́де *ка́кав* је о́н ПодрГ; *ка́каф* љѣба, ти *ка́кав* жи́вот си има́ја ПодгГ; *ка́кав* је, *кака́в* је ч'о́век, *кака́в* коломо́ч' да кúпем ЈКГ.

а. У ЂГ бележени су ретки примери севернометохијског типа:

Де́вер *ка́ки* ти ље, има́ла л'и *ка́ки* дукáт.

б. У ПодрГ основни облик Нјд. заменице м. р. гласи *ка́кав*, а ретко су бележени и облици *ка́кви*. Облик *ка́кви* у овај говор могао је стићи са усељеницима из Сретечке жупе, али је могао настати и сусретом двају типова – јужнометохијског *ка́кав* и севернометохијског *ка́ки*.

Облик *ка́кви* бележен је у ПодрГ у експресивној употреби истицања, док у упитном значењу није потврђен:

Ка́кви прѣвоз^с бија, *ка́кви* жи́вот ни бија у Оч'у, *ка́кви* л'ѣп ч'о́век бија, да зна́деш – *ка́кви* јуна́к бија.

в. У ЈКГ за Нјд. м. р. и ж. р., поред основног типа *кака́в*, у употреби је и факултативни облик заменице *каквáј* (*каквáј* ти ље си́н, *каквáј* ч'о́век до́ша код Милија́не, *каквáј* грóзан ч'о́век; *каквáј* ти би́ла сна́ша). Форма се највероватније наслања на некадашњи систем облика показних заменица са партикулом -ј у Нјд. м. и ж. р. (ова́ј ч'о́век: ова́ј же́на).

Неодређена заменица за каквоћу

Неодређена заменица за каквоћу практично је истиснута из говора ЈЗКиМ. Уместо ње употребљава се заменицом *некој* / *неки*. Ретке потврде са заменицом *некакав* / *некаков* сутеришу да су забележени примери можда унети у ове говоре у новије време.

Нека́кав војник, да ни помо́гне *некакав*^ф мил'ица́јац ПодрГ; *нека́кав* ч'о́век, *нека́кав* ло́пов^ф ПодгГ.

Оишћина заменица за каквоћу

Општа заменица за каквоћу има сужено поље употребе у свим говорима ЈЗКиМ. Уместо ње користи се придев *разни*.

Свека́кви чо́век ни бија: Ра́зни чо́век ни бија;

Свека́ква нестрѣ́ћа не сти́за: Ра́зна нестрѣ́ћа не сти́за СиГ.

Заменица је потврђена у говорима на Шар-планини, иако су они типолошки различити. Најбоље је очувана у СиГ и СрГ.

Нема поуздане потврде присутности ове заменице у јужнометохијским и јужнокосовском говору.

У СиГ, СрГ, ПрекГ и ГГ општа именичка заменица и општа заменица за каквоћу имају различите основе: *сва́кој* / *сва́ки* : *све́какви* / *све́какоф*.

У СиГ и СрГ у Нмн. м. р. јавља се *свекакви*, у ГГ и ПрекГ *свекаков*, што је корелативно са облицима осталих заменица за каквоћу.

Чување старине (уп. *вѣськь* у старословенском) у облику опште заменице *све́какви* / *све́какоф* у говорима ЈЗКиМ на Шар-планини подржа-

но је стањем у оближњим македонским говорима, који знају за облик *секаков*. Од говора у Македонији, само је у северномакедонским потврђен српски иновативни лик *свакакэв* [Видоески 1965 : 164].

Каквоћна заменица за негирање

Заменица *никакав* ретко се користи у говорима ЈЗКиМ. Уместо ње у употреби је одрична заменица *никој* (*Никакав* ч'овек не бија = *Никој* не бија ПрГ), док се у придевској употреби са значењем „лош, несавршен“ користи одговарајући придев (*Мија* бeше *никакав* мајстор = *Мија* бeше *лош* мајстор ПрГ).

У свим говорима ЈЗКиМ заменица се претежно користи у придевском значењу „лош, несавршен“.

Мија бeше *никакав* мајстор, нe смо му дал'е *никакав* рeч' за Вeру ПрГ; *никакав* ч'овек бeше, *никакав* кoн' му бија ПодрГ; бија тoј врeме *никакав* колoмбoч', дeвер ми 'e *никакав* ПодгГ; *никакав* лeба да ми дају, бија му син *никакав*, *некакав* обич'ај нeч'и'у да ни кажи'у ЈКГ.

б) Морфолошки тип *шаков* (-*шаково*-*шаквoму*) (**такъ* + -*ъвъ*)

Показне заменице за каквоћу

У ГГ и ПрекГ полугласник у јаком положају у наслеђеном суфиксу -*ъвъ* вокализован је у /o/:

Туџар *ваков*^ф не бидује, он ти 'е *вакоф*; он *шакоф*^ф биф, *онакоф* сит ће прај ГГ; *оваков* син, зашто си биф *шаков* ч'овек ПрекГ.

Ушићна заменица за каквоћу

Каков^ф зајец, *какоф* је, *какоф*^ф руљек имаш ГГ; *каков* ч'овек бeше Митат ПрекГ.

Неодређена заменица за каквоћу

Некакоф чуљек и *некака*-жена ГГ; *никакоф* војник биф ПрекГ.

Ошићна заменица за каквоћу

Свекаков^ф чуљек биф ГГ; *свекакоф* ч'овек ни дошоф у куч'а ПрекГ.

Каквоћна заменица за негирање

Суљо биф *никакоф* чуљек ГГ; памет ти биф *никаков*, живот бив^ф *никакоф* ПрекГ.

16. Морфолошки тип *шакви* (-*шакво*-*шаквoму*) (**такъ* + -*ъвъ*)

Показне заменице за каквоћу

Јен брат *овакви* 'е, други *шакви*, бeш *шакви* брeс израсо, ни *шакви* ч'овек не мoже, *онакви* муж бија СиГ; *овакви* живот тeжoк бив^ф, *шакви*-ти-'е он, нeмало у свeт *шакви* пoпрук („коњска опрема; амови и узде са дизгином“), *онакви* багрeм на Калуђерица СрГ.

Уишїна заменица за каквоћу

Кукурѹс *какви* оћеш, *какви* ти је гра, *какви* пѹток има СиГ; *какви* жївот бїв напре, *какви* чѹбек бѣше кум-Нїкола, *какви* слунчѹглед („сунцокрет“) СрГ.

У ПодгГ, у коме је основни облик Нјд. м. р. *какав*, заменица *какви* потврђена је у изразу *какви зѹдар*:

Нека бїне *какви зѹдар зѹд*; *каква зѹдар*, сáмо да је вода, донѣси граЊе *какве зѹдар*.

Неодређена заменица за каквоћу

Некакви чѹбек да ни онѹди рабѹту, *некакви* чѹбáнин отѣра краве и ѹце СиГ; *некакви* вѹјник пѹгина у Марїн-Поток, *некакви* враг ѹленав у њї СрГ.

Оишїа заменица за каквоћу

Свекакви вѹ имáло туја, Милија је *свекакви* чѹбек, *свекакви* бѹлес бѣше у нáрод^г, *свекакви* ћáвол у лѹде СиГ, *свекакви* гѹедар бїв^ф у сѣло, *свекакви* бѹлес бѣше, *свекакви* ћáвол ѹленав у лѹди СрГ.

Каквоћна заменица за неђирање

Никакви чѹбек је он, *никакви* чѹбек ни је СиГ; *никакви* чѹбек си, *никакви* вѹф му бѣше, *никакви* рáдос нѣмаше СрГ.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА КОЛИЧИНУ

17. У говорима ЈЗКиМ у употреби су демонстративне заменице за количину, упитна заменица за количину, општа заменица за количину. Нема поузданих потврда за количинске заменице неодређеног¹⁰ и одричног значења.

Речи за казивање количине – показне заменице за количину и прилози за количину, имали су различит еволутивни пут у говорима ЈЗКиМ: заменице су преобликоване додавањем придевског суфикса, док су прилози остали изван ове иновације (*шѹликав* син : *шѹлико* много).

У свим говорима ЈЗКиМ заменице за количину преобликоване су додавањем придевског суфикса (-*вњ* или -*авњ*) на наслеђени облик типа **коликъ**, **толикъ**, што је имало за последицу формирање два ареала према морфолошком типу грађења демонстративних количинских заменица и упитне заменице за количину.

У говорима призренско-јужноморавског типа и СрГ заменице за количину у потпуности су интегрисане у морфолошки тип заменица за каквоћу, пошто се због променљивости у основи наслањају на суфикс -*вњ* (*шѹликав-шѹликвођа*, *шѹликва-шѹликвејзи*, *шѹликве-шѹликвема*).

10 Прилог *неколико*, међутим, присутан је у свим говорима проучаване области.

У говорима у којима су заменице за количну проширене суфиксом *-авъ*, у основи се по правилу чува сегмент */-а-/* (*џоликав-џоликавоџо*, *џоликава-џоликавоџи*, *џоликаве-џоликавема*).

18. а) У говорима ЈЗКиМ, у којима су заменице за количину преобликоване суфиксом *-ъвъ*, основа заменица остаје стабилна, тако да нису потврђени примери типа [толкав]. Наслеђена корелација основа заменица и прилога – *толик-ав*: *толик-о* остаје, осим у СиГ.

У СиГ из основе прилога за количину скоро доследно испада */-и-/* па настаје однос *џолиќви* : *џољко*. Ретки примери типа *џолиќо* могу бити новији нанос:

Кој-зна *кољко* године, *кољко* знамо, *кољко-год* да има, *џољко* ми реко, *џољко* сэм да, *овољко* ни је, *овољко* нема, *онољко* имање, *некољко* товари, *никољко* краве;

колиќо смо остале живи за мѹке, снела *неколиќо* јајца.

б) У говорима у којима су заменице за количину преобликоване суфиксом *-авъ* – у ГГ и ПрекГ, судбина основе заменица за количину и прилога за количину различита је од оне у говорима призренско-јужноморавског типа и СрГ.

а. У ГГ количински прилози и количинске заменице граде се од различитих основа. Из количинских прилога (*кољко*, *џољко*, *вољко*) испада основинско *-и-* (тољ-ѳ-ко), показне заменице за количину имају облике са *-и-* (*џољ-и-каф*) [Младеновић 2001 : 148, 202, 366–367, 457–458]. Стабилност основе *џолик-* у заменицама за количину у ГГ у вези је са стабилношћу у оближњим српским говорима, пошто у македонским из основе заменица за количину испада */-и-/* (*џолкав*) [Видоески 1965 : 165]:

Вољко даљеко, *вољко* ће платим, *џољку* да ни дадете, *кол’ко* ѳце имашоа ГГ; за ГГ в. и примере у Младеновић 2001 : 457–458.

Једино су у горанском рестеличком говорном типу потврђени дебарски и полошки облици *кољкаф*, *кољкава*, *кољкаво*; *кољкаве* (*кољкава-шума*, *џољкаво куче*).¹¹ И у овом говорном типу, међутим, потврђени су обиљем примера *вољикаф*, *џољикаф*, *онољикаф*.

б. Као траг два језичка слоја – супстратног јужнометохијског и иновативног горанског [Младеновић 2005 : 71–79] – у ПрекГ присутна су два типа основа количинских прилога.

Облик својствен околним говорима призренско-јужноморавског типа и СрГ резултат су јужнометохијског слоја у овом говору: *Овољ’ико* да се вика, *овољ’ико* не-давам, *вољ’ико* ч’е платите, немате *џољ’ико* ѳце, *некољ’ико* куч’ич’а, *кол’ико* ѳце имаше, *паре кол’ико* имав^ф.

Основа са синкопом унета је у овај говор из горанског правца: *Овољко* да поработам, *џољ’ко* да се уморим, имаа *некол’ко* краве, *кол’ко* ч’е платите, *кољко* дѹше, *вољ’ко* мл’еко, *џољ’ко* кишe да врнеф ПрекГ.

11 О присутности заменица за количину типа *џолкав* у македонским и српским говори-ма и литературу о овом питању в. у Младеновић 2001 : 366, напомена 1284.

Везивање облика са или без -и- за заменичко или прилошко значење у ГГ, ПрекГ и СиГ, резултат је тежње да се основе семантички диференцирају.

в) У говорима ЈЗКиМ прилози за количину нису проширени елементом /-ав-/ , осим факултативно У ГГ. У овом говору, поред основних облика количинских прилога типа *вољко*, *шољко*, *кољко*, јављају се и прилози изведени од иновираних облика количинских заменица [Младеновић 2001 : 458]:

Кол'икаво да ти кажем, *кол'икаво* ће урабóтаме, *кољ'икаво* спáла.

19. Нјд. м. р.

Морфолошки тип *шоликав* (- *шоликвога-шоликвому*) (tolikъ* + *-ѡѡѡ*)**

Демонстративне заменице за количину

а. *Вол'икав* стомак што му бија, зијан *овол'икав*; сокак не мóже да бидне *шол'икав*; да бија *онол'икав* ПрГ; *вал'икав* снѣк што бија, *овол'икав* пијак, и брат бија *вал'икав*; не мóже *шал'икав* ЂГ; *вол'икав* дуд има у двóр, *овол'икав* котá, *овол'икав* комáт; *шол'икав* ч'уран, *шол'икав* патóк бија ПодрГ; *вољ'икав* трбу, *вол'икав* колóмбоч', мýж^м *вол'икав* да побéгне, *шол'икав* крушац што бија, гра *шол'икав* да се осуши, *шол'икав* коштан' ПодгГ; *оволикав* пресóлац от сурутке, па завија ка *шоликав* завíтак, *шоликав* сáч' у оц'áк, и óн има труп *оноликав* што бија ЈКГ.

б. У Нјд. м. р. у ЈКГ доминира облик несвршеног вида, док је облик одређеног вида факултативно потврђен мањим бројем примера у експресивној употреби:

Оволикви стомак, *оволикви* што има, *оволикви* мáс, *оволикви* унýк, *оволикви* кóн'; *шоликви* зид' ЈКГ.

в. Факултативни облици са /a/ уместо /o/ у примерима типа *вал'икав* (поред *вол'икав*) у ЂГ рефлекс су ове особине у оближњим севернометохијским говорима [Букумирић 2003 : 231].¹² Јужније од Ђаковице облици типа *вал'икав* нису потврђени. Супституција /o/ са /a/ у овим заменицама у ЂГ зачета је у групи са лабиоденталним /в/ па је потом пренета и у остале демонстративне заменице за количину. Настанку облика *вал'икав* у ЂГ допринели су и прилози *вако*, *вамо*, *шако*, *шамо*.

Уишйна заменица за количину *коликав* (-*коликвога-коликвому*)

а. *Кол'икав* пýт се прóшло ПрГ; *кол'икав*^ф стáн ти је, *кал'икав*^ф пír имаше ЂГ; знáш *кол'икав*^ф круж'к, *кол'икав*^ф зијан имало ПодрГ; *кољ'икав*^ф зијан напраише, *кол'икав*^ф му је нóс ПодгГ; ^хá *коликав* трбу́ има, *коликав* оц'áк, *коликáв* жáр на сáч' ЈКГ.

12 О лабијализацији и делабијализацији вокала у говорима југозападног дела Косова и Метохије в. у Младеновић 2006 а.

б. У експресивној употреби у ЈКГ: *Колиќви* му је, *колиќви* бија коломбóч’.

20. Нјд. м. р.

Морфолошки тип *шоликви* (– *шоликвога-шоликвому*) (tolikъ* + *-ъвь*)**

Демонстративне заменице за количину

а. *Оволиќви* лёба, *тигањ волиќви*, *оволиќви* крѣс; *шолиќви* óра ка јабуќа; *онолиќви* петоў, *онолиќви* рудник да се затвори СиГ; багрем *волиќви*, *овол’иќви* виќот, зид^т *шолиќви* на грóбишта, да падне *шолиќви* снѣг^к, *онолиќви* кош со[с] сéно СрГ.

Уишћина заменица за количину колиќви (–колиќвога-колиќвому)

а. *Колиќви* ти је сѣн, штом-*колиќви* јунак бија Пéре СиГ; *колиќви* радос, зид^т *колиќви* бéше, *колиќви* афтобус ће доé СрГ.

Оишћиа заменица за количину

21. У свим говорима ЈЗКиМ, укључујући и оне који показују сличност са северозападним македонским говорима – ГГ и ПрекГ, остварена је метатеза иницијалне групе опште заменице за количину **вьсь*, **вьсе*, **вьса*. У ЈКГ, у ограниченој употреби, опстао је старији однос – *вас*, *све*, *сви*.

Иницијална група /св-/ очувана је у свим говорима.

У једнини заменица је опстала у именичкој функцији (објекат, субјекат) као заменица с. р. јд.

Са значењем заменичког придева у највећем делу говора доследно је замењена придевом „цео“.

Заменица с. р. *све* јавља се у свим говорима у прилошкој употреби.

У множини заменица се употребљава у именичкој и придевској служби. Сагласно осталим именским речима, заменица разликује три облика: Н, Д, ОП.

а) У служби граматичког субјекта – када се односи на скупину мушкога рода или мешовиту скупину – заменица има облик Нмн. м. р. на *-и*. Када је скупина женскога или средњега рода, факултативно је у употреби облик ж. р. на *-е* (*свѣ*) или облик м. р. (*сви*). Овакво ширење облика Нмн. м. р. за означавање скупине појмова ж. р. у говорима ЈЗКиМ корелативно је са ширењем личне заменице Зл. мн. *они* у све родове.

б) У примерима када је синтагма препознатљиво сведена на општу заменицу, са елидираном именицом која се односи на скупину одређеног рода (удају се само кћерке, само сељанке носе бошче, само се говеда надују од детелине – „јонце“), најчешће има облик заменице *свѣ*, поред ређег облика *сви*.

Свѣ [жене] смо пл’ѣл’е ПрГ; трéба *свѣ* [краве] да се отѣл’ив^ф, ПодрГ; *свѣ* [кћерке] ми су удáте, *свѣ* [говеда] се надул’е од јонц’е („детелина“) ПодгГ;

свѣ [бачице] смо праиле сирење, *свѣ* [жене] рађале по десет децу СиГ; *свѣ* [жене] смо креч'але куч'е, *свѣ* [говеда] ни биле у ливаду ЈКГ.

Свѣ [говеда] се тѣрает на Рóјна, *свѣ* [стрине] ни измреа у рат СрГ; *свѣ* [снахе] да мѣтеф двóр ПрекГ; а ч[е] идет *свѣ* [жене], *свѣ* [деца] ги отѣрал'е, óшље *свѣ* гúјѣда ГГ.

в) У малом броју примера потврђен се облик *свѣ* за скупину м. р. у субјекатској служби:

Овѣ пошле, будáле... *Свѣ* су мртве [људи, војници] ЈКГ; Косíл'е ни цѣја дѣн. *Свѣ* се уморíл'е ПодргГ; *свѣ* биле заробѣни у Немáч'ку ПодгГ.

У оваквим примерима остварено је свођење синтагме на придевску заменицу, која у мн. има синкретичну форму на *-е* у већем делу говора ЈЗКиМ.

22. У мн. употребљена атрибутски уз именичку реч, општа заменица за количину у појединачним говорима ЈЗКиМ има различиту судбину у односу на губитак моције рода односно на свођење трообличја на облик *сви́* или *свѣ*.

Опстанком множинског облика м. р. *сви́* уз управну им. м. р. мн., уз факултативно јављање *свѣ*, општа заменица разликује се од других придевских речи, које у већини говора у мн. не знају за моцију рода, свдећи трообличје на једнообличје с обликом на *-е*. Присуство *-и* форме у мн. м. р. у придевској употреби подржано је именичком употребом ове заменице, али и избегавањем хомонимије са облицима једнине.

Степен уопштавања општемножинске форме *свѣ* различит је у говорима ЈЗКиМ.

23. У ОПмн., када је заменица именички употребљена, јављају се два облика – *сви́* и *свѣ*, што је корелативно двојности односа Нмн. = ОПмн. им. м. р. на *-ø*, односно Нмн. ≠ ОПмн. им. м. р. на *-ø*.

Интересантно је, међутим, да је број потврда са облицима ОПмн. м. р. *сви́* у именичкој употреби релативно велики и у говорима у којима Нмн. ≠ ОПмн. им. м. р. на *-ø*. У овим говорима јављају се и облици ОПмн. *свѣ*, чиме се ова заменица интегрише у нов однос именица Нмн. ≠ ОПмн. На овакву судбину утиче посебна позиција ове заменице у систему именских облика.

24. У функцији заменичког придева ова заменица практично је истиснута придевом *цѣл* / *цѣв* / *цѣја*, *цѣла*, *цѣло* у највећем делу говора ЈЗКиМ.

У ограниченом броју примера, и то у употреби блиској прилошкој, у мањем броју говора спорадично се среће и заменица.

а) Само је у ЈКГ очуван облик заменице м. р. јд. без метатезе:

Вáс пút поврáч'а, *вáс* пút спáла, *вáс* јúтро трч'и, *вáс* жíвот работáла, *вáс* дѣн се жн'ѣе.

У оваквој употреби значење *вáс* је блиско прилошком, па у тој чињеници треба тражити опстанак облика без метатезе, који се иначе у свим говорима ЈЗКиМ јавља у прилогу *вáздан* / *вáздан* / *вѣздан*.

У придевској употреби заменица је и у ЈКГ замењена придевом *цел*, *цела*:

Да изеде *цел* леба, *целу* годину, не мoеш да се згрeш *целу* зиму, по *целу* зиму трајало, *цело* село зац'у, Бoг^к пушти *целу* зиму да врне снeк^г ЈКГ.

б. У осталим говорима ЈЗКиМ у функцији заменичког придева, и то са значењем блиским временском прилошком, потврђена је заменица у мањем броју примера. Паралела оваквој употреби може се наћи у неким ближим и даљим говорима јужније од говора ЈЗКиМ [Видоески 1962 : 161].

Свú зиму ми бiл'е, *свú* зиму да се једе заiра ПодгГ;

сва-зима ће тка'е, *сва*-ноћ не дрeмнала, *сва*-ноћ тражи, уста¹³ ти се посушила, *сва* ти сeдала; гoл'ем стúд биú *сва*-зима ГГ.

На доминантност прилошког значења у оваквој употреби упућује пример из ГГ – Ће рабoта'е *сва*-л'ето. У примеру облик заменице није конгруентан, што упућује на то да она почиње да се осећа прилошком речи.

25. *Свe* као прилог за време са значењем „увек, свакад, непрестано“ потврђен је у свим говорима југозападног дела Косова и Метохије:

Свe смо се муч'ил'е, *свe* пeшке си иша ПрГ; *свe* с мýку смо живeл'е ЋГ; *свe* да тeрћив по мeне сви, *свe* ос мeрак смо ишл'е ПодрГ; *свe* да пoстиш, *свe* са најбoље Срби тúј, *свe* било окитeни, свeкру *свe* сeм му прала нoге ПодгГ; *свe* по Приштине, *свe* по Ц'áковице ЈКГ; и *свe* уз дубак се тyроу, и *свe* рúчно се жњeло, кошúље *свe* с рúке да шијеш СиГ.

Свe се вршило сос коњи СрГ; *свe* се мiсл'им, *свe* се чúдим ГГ; *свe* да рабoташ со рúке ПрекГ.

26. У свим говорима ЈЗКиМ *све* се користи као део предлошког скупа *са* / *сас* / *со* *све* у инструменталној социјативној конструкцији са ОП.¹⁴ У потврђеним примерима израз *са све* + долази у конструкцијама у којима се предлошким скупом експресивно истиче, појачава значај именичког појма за говорника.

По правилу *све* се налази иза предлога *сас*, губећи тако значење партикуле и постајући делом предлошког скупа [Ковачевић 2005 : 131–132]. На позицију дела предлошког скупа упућује и атоничност *све*.

Идем у ц'ркву *са-све*-фамил'ију, истепал'е га Шиптáри *сас-све*-жeну ПрГ; *са-све*-дeвере у ц'ркву, смо донeл'е *са-све*-дeцу ЋГ; истeраја гу *са-све*-дeцу, па áјт *са-све*-дeцу по сокаце ПодрГ; *са-све*-уч'итeл'а да по'eмо, да не ч'eкав *с[с]-све*-брáч'у ПодгГ; нoси *сас-све*-сeме; дoшла у кúћу *сас-све*-дeцу, вика *сас-све*-брáћу СиГ; *са-све*-дeцу сам била у н'иву, *са-све* оно бáцу ЈКГ.

Била *о[с]-све*-дeца, да ни дo'еш *о[с]-све*-жeну, па бeгај *о[с]-све*-брáта СрГ; да ни жнe'е *со-све*-ч'eрка, биф у иста кúч'а *со-све*-брáта ПрекГ; *со-све*-Бáјра смо чeкал'е, да oтине *со-све*-свeкрва ГГ.

13 Од ове именице у ГГ развијен је секундарни сингулатив [Младеновић 2007 : 108]

14 О присуству дијалекатске инструменталне социјативне конструкције призренско-тимочког порекла у новинарским текстовима и њеној употреби в. Ковачевић 2005.

Скраћенице цитиране литературе

- Алексић – Вукомановић 1966 Алексић, Радомир и Вукомановић, Славко (1966). *Основне особине александровачког и бруског говора*. *Анали* Филолошког факултета, књ. 6. Београд: Филолошки факултет
- Белић 1905 Белић, Александар (1905). *Дијалекти источне и јужне Србије*. *Изабрана дела Александра Белића*. Девети том. Београд 1990 : Завод за уџбенике и наставна средства
- Барјактаревић 1977 Барјактаревић, Данило (1977). *Фонетске и морфолошке особине врањског говора*. У: *Дијалектолошка истраживања*. Приштина: Јединство, (стр. 373–413)
- Богдановић 1987 Богдановић, Недељко (1987). *Говор Алексиначког Поморавља*. Српски дијалектолошки зборник XXXIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Бојанић – Тривунац 2002 Бојанић, Михаило и Тривунац, Растислава (2002). *Речник дубровачког говора*. Српски дијалектолошки зборник XLIX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Букумирић 2003 Букумирић, Милета (2003). *Говори северне Метихије*, Српски дијалектолошки зборник L. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Видоески 1962 Видоески, Божидар (1962). *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик
- Видоески 1965 Видоески, Божидар (1965). *Формите на земенките (историја и географија)*. У: Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик*. Том 3. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999 (стр. 127–174, и 52 карте)
- Дешић 1976 Дешић, Милорад. (1976) *Западнобосански ијекавски говори*. Српски дијалектолошки зборник XXI. Београд: Институт за српскохрватски јазик
- Вукадиновић 1996 Вукадиновић, Вилотије (1966). *Говор Црне Траве и Власине*. Српски дијалектолошки зборник XLVII. Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд
- Динић 2008 Динић, Јакша (2008). *Тимочки дијалектски речник*. Монографије 4. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности
- Драгичевић 1986 Драгичевић, Милан (1986). *Говор личких ијекаваца*. Српски дијалектолошки зборник XXXII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Драгичевић 2007 Драгичевић, Милан (2007). *О говору Срба Бање Вучице крај Теслића*. Српски дијалектолошки зборник LIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Ђуровић 1992 Ђуровић, Радослав Ј. (1992). *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*. Српски дијалектолошки зборник

- XXXVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Жугић 2005 Жугић, Радмила (2005). *Речник говора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник LII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Ивић 1957 Ивић, Павле (1957). *Говор Галипољских Срба*. Српски дијалектолошки зборник XII. Београд: Српска академија наука – Институт за српски језик
- Ивић 1978 Ивић, Павле (1978). *Белешке о биографичком говору*. Српски дијалектолошки зборник XXIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Ивић–Бошњаковић–Драгин 1997 Ивић, П., Бошњаковић, Ж., Драгин Г. (1997). *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друза књижа: морфологија, синтакса, закључци, шекстиви*. Српски дијалектолошки зборник XLIII. Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд
- Јовановић 2004 Јовановић, Властимир. *Речник села Каменице код Ниша*. Српски дијалектолошки зборник LI. Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд
- Јовановић М. 2005 Јовановић, Миодраг В. (2005). *Говор Пашировића*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, (стр. 536)
- Јовић 1968 Јовић, Душан (1968). *Трстенички говор*. Српски дијалектолошки зборник XVII. Београд: Институт за српскохрватски језик
- Кашић 1995 Кашић, Зорка (1995). *Говор Конавала*. Српски дијалектолошки зборник XLI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Ковачевић 2005 Ковачевић, Милош (2005). Конструкција с приједлошким изразом са све – новинарски новитет савременог српског језика. Зборник радова Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани“. Подгорица: Црногорска академија наука, (стр. 125–138)
- Конески 1966 Конески, Блаже (1966). *Историја македонског језика*. Просвета – Београд, Кочо Рацин – Скопје
- Лома 1994 Лома, Александар (1994). *Језичка прошлости југоисточне Србије у светлу топонимике*. У: Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ – Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. LX:107–147.
- Марковић 2000 Марковић, Јордана (2000). *Говор Зайлања*, Српски дијалектолошки зборник XLVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Младеновић 2001 Младеновић, Радивоје (2001). *Говор шарпланинске жује Гора*. Српски дијалектолошки зборник XLVIII. Београд : Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

- Младеновић 2004 Младеновић, Радивоје (2004). *Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије*, Зборник радова са научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића“, Суботица – Нови Сад – Београд: Градска библиотека Суботица – Српска академија наука и уметности – Филозофски факултет у Новом Саду – Народна библиотека Србије – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, (стр. 209–249)
- Младеновић 2005 Младенович, Радивое (2005). *Говори тирех мусульманских етнокултурних групи на југо-западе Косово и Метохије*. У: *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах*. Санкт-Петербург – Мюнхен: Институт лингвистических исследований РАН, Biblion Verlag, (стр. 52–82)
- Младеновић 2006 Младеновић, Радивоје (2006). *Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије*. Годишњак за српски језик и књижевност, број 8. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, (стр. 267–290)
- Младеновић 2006 а Младеновић, Радивоје (2006). *Лабјализација вокала /ə/, /a/ и /e/ у српским говорима на југозападу Косова и Метохије*. Српски језик 11/1–2. Београд: Научно друштво за неговање српског језика, (стр. 201–221)
- Младеновић 2007 Младеновић, Радивоје (2007). *Семантика и грамаћичка стабилност именица pluralia tantum у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије* (стр. 97–118). Српски језик, књижевност и уметност. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (31. X–01. XI 2006). Књига 1: Српски језик и друштвена кретања. Крагујевац: Скупштина града: Универзитет: Филолошко-уметнички факултет: Кораца
- Младеновић 2008 Младеновић, Радивоје (2008). *Показне заменице на југозападу Косова и Метохије*. У: Зборник Института за српски језик САНУ I – посвећено др Драгу Ђупићу поводом 75-годишњице живота. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, (стр. 329–342)
- Николић 1964 Николић, Берислав М. (1964). *Сремски говор*. Српски дијалектолошки зборник XIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Николић 1966 Николић, Берислав М. (1966). *Мачвански говор*. Српски дијалектолошки зборник XVI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Николић 1969 Николић, Берислав М. (1969). *Колубарски говор*. Српски дијалектолошки зборник XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Павлица 1984 Павлица, Драган. (1984). *О говору околине Удбине*. Српски дијалектолошки зборник XXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Павловић 1939 Павловић, Миливој (1939). *Говор Срепачке жупе*. Српски дијалектолошки зборник VIII. Београд: Српска Краљевска академија

- Павловић 1970 Павловић, Миливој (1970). *Говор Јањева*, Нови Сад: Матица српска
- Павловић Р. 1982 Павловић, Радослав М. *Говор Раче Крађујевачке*. Српски дијалектолошки зборник XXVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Пецо-Милановић 1968 Пецо, Асим и Милановић, Бранислав (1968). *Ресавски говор*. Српски дијалектолошки зборник XVII. Београд: Институт за српскохрватски језик
- Пешикан 1965 Пешикан, Митар (1965). *Староцрногорски средњокашунски и љешански говори*. Српски дијалектолошки зборник XV. Београд: Институт за српски језик
- Радан 2000 Radan, Mihai N. (2000). *Graiurile carașovene azi: fonetica și fonologia*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România, (стр. 328)
- Радић 1990 Радић, Првослав (1990). *Црпшице о говору села Мрче у Куршумлијском крају*. Српски дијалектолошки зборник XXXIV, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, (стр. 5–74)
- Радовановић 2006 Радовановић, Драгана (2006). *Морфолошке особености говора средње Колубаре*. Српски дијалектолошки зборник LIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Рамић 1999 Рамић, Никола (1999). *Ливањско-дувањски говорни шии*. Српски дијалектолошки зборник XLVI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Реметић 1985 Реметић, Слободан. (1985). *Говори централне Шумадије*. Српски дијалектолошки зборник XXXI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Реметић 1996 Реметић, Слободан (1996). *Српски прирзренски говор I*. Српски дијалектолошки зборник XLVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Симић 1972 Симић, Радоје (1972). *Левачки говор*. Српски дијалектолошки зборник XIX. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ
- Станић 1974 Станић, Милија (1974). *Ускочки говор*. Српски дијалектолошки зборник XX. Београд: Институт за српскохрватски језик
- Стевановић 1950 Стевановић, Михаило (1950). *Ђаковачки говор*, Српски дијалектолошки зборник XI. Београд: Српска академија наука – Институт за српски језик
- СТИЈОВИЋ 2007 Стијовић, Рада (2007). *Говор Горњих Васојевића*. Српски дијалектолошки зборник LIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Тешић 1977 Тешић, Милосав (1977). *Говор Љешанског*. Српски дијалектолошки зборник XXII. Београд: Институт за српскохрватски језик
- Томић 1987 Томић, Миле (1987). *Говор Радимаца*. Српски дијалектолошки зборник XXXIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

- Тирић 1999 Тирић, Љубисав (1999). *Говори Понишавља*. Српски дијалектолошки зборник XLVI. Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд
- Харалампиев 2001 Харалампиев, Иван (2001). *Историјеска грамаџика на българскиј език*. Велико Търново: Фабер

LES PRONOMS/ADJECTIFS DE QUALITE ET DE QUANTITE DANS LES PARLERS DU SUD-OUEST DU KOSOVO ET METOCHIE DANS LE CADRE DES ZONES DE LANGUES SLAVES DES BALKANS

Résumé

Dans la présente étude nous analysons les formes des pronoms/adjectifs de qualité et des pronoms/adjectifs de quantité dans les parlers serbes, macédoniens et bulgares. La majeure partie de ce travail est consacrée à ces pronoms/adjectifs dans les parlers du Sud-ouest du Kosovo et Métochie.

En ce qui concerne les formes des pronoms/adjectifs de quantité et de qualité, on peut distinguer deux grandes zones linguistiques dans le cadre de la langue serbe.

Dans la plupart des parlers serbes les formes anciennes de ces pronoms/adjectifs se sont conservées (*taki* : *toliki*). Dans les parlers allant de Prizren au Timok, qui représentent la deuxième zone, les pronoms/adjectifs de qualité se trouvent élargis du suffixe adjectival *-ov*, tandis que les pronoms/adjectifs de quantité gardent leurs formes anciennes (*takov* : *toliki*). L'apparition de ce suffixe rapproche les parlers allant de Prizren au Timok des parlers macédoniens et bulgares, dont ces derniers se distinguent par le fait que les pronoms/adjectifs de quantité prennent aussi un suffixe, le suffixe *-av* (*kakov*/*kakov* : *kolikav*/*kolkav*).

Dans les parlers du Sud-ouest du Kosovo et Métochie le même suffixe adjectival se trouve rajouté aux pronoms/adjectifs de qualité et de quantité (nominatif masc. sing.: *kakav*/*kakvi* : *kolikav*/*kolikvi*). Une telle relation morphologique entre les pronoms/adjectifs de qualité et les pronoms/adjectifs de quantité n'a été observée dans aucun des parlers serbes, macédoniens ou bulgares.

L'apparition de ces nouvelles formes dans les parlers du Sud-ouest du Kosovo et Métochie s'explique par l'interférence de deux suffixes adjectivaux (*takov* et *kolikav*) résultant du contact linguistique serbo-macédonien.

Dans deux parlers du Sud-ouest du Kosovo et Métochie les pronoms/adjectifs de qualité et de quantité présentent les formes des langues slaves du Sud-est (*kakov* : *kolikav*).

Radivoje Mladenović

Мирослав МИХАЙЛОВ
Пловдив

ФОНЕМА [Ě] В ИЗТОЧНИТЕ РОДОПСКИ ГОВОРИ И В СРЪБСКИЯ ЕЗИК

У раду се разматра фонема „јат“ у источним родопским говорима, посебно у поређењу са стањем у српском језику.

Кључне речи: фонема „јат“, источни родопски говори, српски језик.

Началото в развитието на науката за съвременния български език се свързва с името на сърбина Вук Караджич. Той публикува няколко фолклорни материали от Разлог и с това в славянското езикознание се открива наличието на българския език на Балканския полуостров. След името на Вук Караджич следват редица имена на изследователи на славянските езици, които в дискусиата за диалектната основа на първата славянска азбука изнасят важни данни от българските диалекти.

На по-късен етап през целия XX век вече българските диалектолози се насочват към описанието на най-южните славянски говори, за да се докаже, че именно тези диалекти са в основата за създаването на славянската писменост. Тъй като родното място на братята Кирил и Методий е Солун особено през втората половина на XX век се описват усилено диалекти в Северна Гърция и Македония, търсейки в тях съвременни данни за езика на Кирил и Методий. За съжаление през войните голяма част от славяните, живели в южните части на Балканския полуостров, са изселени. Диалектоложките изследвания са направени въз основа на преселници. Това дава основание да се предполага, че тези славянски диалекти в посочените територии вече не съществуват (Бояджиев 1991), (Иванов 1977). Повтаря се един многовековен сценарий – поне след XIV век – вследствие войните между славяните на Балканите те като цяло губят част от териториите си, изместени от Турци, Гърци, Албанци и др.

Така на съвременния етап едни от най-архаичните славянски диалекти като все още живи трябва да се търсят в пределите на Република Македония, Северна Гърция и в южните планини на България – Пирин и Родопите.

В статията представяме един архаичен говор от Родопите и се спираме на фонетичното явление екавизъм. Въз основа на екавизма оприличаваме този източнобългарски диалектен остров със състоянието, характерно за голяма част от езиковата територия на сръбския език и

за западната половина на българските диалекти (Белић 1999), (Иванов 1997: 36–41), (Ресо 1989: 41–98), (Стойков 1993: 83–87).

В южните родопски говори, които обхващат малка територия от двете страни на съвременната Българо-гръцка граница, имаме различни алофони на фонема [ɛ̃] на мястото на стб. вокали **ѣ, ѡ, е, ѡ**.

Въпросът за интерпретацията на фонема [ɛ̃] в южните и източните родопски говори ще продължава да предизвиква интерес. Фонема [ɛ̃] е континуант на няколко старобългарски гласни и в зависимост от това има различни звукови стойности. В изследванията за тези говори се употребяват много голям брой графемни при отбелязването алофоните на фонема [ɛ̃] и за съвременния читател е трудно да разгадае какъв точно звук се е произнасял в дадената диалектна област. Предпоставени, предварителни мнения и нагласи са карали изследователите на голяма част от говорите в Южните Родопи и в Югоизточна Македония да употребяват неясни графични знаци за алофоните на фонема [ɛ̃]. В резултат на това се обърква картината относно рефлексите на старобългарската гласна **ѣ**.

Най-видните изследователи на нашия език посочват рефлекса [ʔ̃] като старинен за гласна **ѣ**: „За нас е установено, че 1) в стб. всяка гласна **ѣ** е имала звукова стойност [ʔ̃] респективно [ʔ̃̃] и 2) че всички останали произношения, които се срещат в западни и източни български говори, не са нещо друго освен резултати на най-различни процеси на асимилация и редукция.“ (Младенов 1979: 97), „в говора на създателя на глаголицата е имала почти същия звуков характер, както и **ѣ**“ (Мирчев 1978: 118).

В изследванията по българска диалектология и историческа граматика съществуват множество различни варианти за отбелязването съвременните звукови стойности на гласна **ѣ**. Това особено се отнася за знаците **ä, ê**. „Всъщност зад еднакъв символ, който се е наложил при транскрипцията на диалектни текстове, стоят гласни, които показват значителни различия в реализацията си – от K_3 почти до K_4 “ (Жобов 2004: 16). Самият К. Мирчев след като изказва становището, че „**a** след мека съгласна е имало почти същия звуков характер, както и **ѣ**“ (Мирчев 1978: 118), посочва: „глаголическият знак за **ѣ** е означавал доста отворен **e**-звук, който отбелязваме в научната фонетична транскрипция с **ê**“ (Мирчев 1978: 119).

Според нас между двата знака за рефлексите на **ѣ** – **ê** и **ʔ̃** съществуват съществени различия на фонетично и фонологично равнище.

И двете звукови стойности на **ѣ** са архаични, но нямаме запазване на старобългарското състояние. Както казва К. Мирчев „едва ли би се намерил югоизточен български говор, за който би важело без изключение правилото, че стб. **ѣ** гласи **ä** (респ. **ʔ̃**) без оглед на ударението и характера на следващата сричка“ (Мирчев 1936: 17). Непрегласеният изговор на **ѣ** в говорите се осъществява само в позиция под ударение. В неударена позиция имаме рефлекс [e].

Можем да обобщим, че поне в българската езиковедска литература трайно се употребяват най-малко седем писмени знака – [ê], [è], [ʼà], [ä], [ea], [ù], [é]. Но никъде не са давани примери вариантите [ê], [è], [ʼà], [ä], [ea], [ù], [é] да различават думи или словоформи. Нека отбележим, че различни варианти на звук [è] имаме не само като застъпници на стб. ѣ, но и на мястото на ѡ, е, ѣ, ѡ, както и в лексеми, които не са от старобългарския език.

В публикуваните материали за родопските говори винаги се отбелязва наличие на гласна [è] на мястото на ѣ. Съвременните езикови факти показват, че звук [è] се среща не само като застъпник на ѣ.

Нека посочим примери за лексикалната дистрибуция на [è]: [ав-давè, апусиèла, бèло, бèзашè, бил'è, б'è, бèхъ, будалèва, вè, вèйки, венчèва, вèшер, вèра, вèравам, врèме, вьврèла, гол'èм, горèла, грèйем, г'èрш'ъ, дрèбън, дèше, ейсè, заблè, излèзе, имèло, изгорè, иè, йèла, йèли, йейшèва, кулèносо, лè, лèй, лèй, лèйъс, лèше, лèф, мèсецьш, млèко, н'è, на-лèйеш, нев'èшш, недèлè, нèкъф, нèма, пèй, пейè, плèни, пусèла, сè, седè, сèкак, сèшшх, сèф, смèн'ъш, смèна, сирèли, срèшкашè, шè, шèх, шрèва, убèлева, уважèвай, умрèлънъ, чèй, ч'елèкън].

В представяните говори звукът [è] не е самостоятелна фонема, а исторически обусловен вариант на фонема [è] с частично запазена лексикална дистрибуция. След загубата на фонологическата си стойност звукът [è] постепенно губи и част от артикулационно-акустическите си характеристики и днес е в процес на „почти сливане“ (Лабов 1994: 354-355) с гласна [è]. Гласна [è] – се среща в позиция под ударение и не зависи от следващата сричка или съгласна в думата. В неударена позиция се изговаря само [e] без редукция.

Нека представим примери за варирането на звуковете [è] и [è] в едни и същи позиции: [йèрма – йèрма, убèлева – бèл'ъш, шè – шè, чувèкъ – чувèкъ, нè (ние) – нè (ние), врèме – врèме, бèх – бèх, имèло – имèло, лèва – лèва, мèсецьш – мèсеца] и др.

Могат да бъдат посочени многобройни примери за варирането на алофоните [è] и [è] дори в речта на едни и същи информатори. Няма фонологическо противопоставяне в нито една минимална двойка. Така например думите [рèка] (от стб. решти, рекъ 'кажа') и [рèка] от стб. рѣка 'река' функционират като омоними.

Гласната [è] закономерно се пази по-добре в началото на думите под ударение. В такава силна позиция разликата между [è] и [è] се долавя лесно, но нека още веднъж подчертаем, че няма фонологично противопоставяне между звуковете [è] и [è] – те са исторически обусловени варианти на фонема [è].

Можем да обобщим, че фонема [è] в говора има няколко алофона. Алофоните са исторически обусловени и с известни отклонения пазят своята лексикална дистрибуция. Така на мястото на стб. ѣ и се произнася най-често [è], вместо стб. ѡ се произнася гласна [e] с различна по степен мекост на предходната съгласна; в края на думите, които в стб.

език са окончавали на **к** днес имаме глайд **й** (или мекост на предходната съгласна) и [ɛ̞]. Най-близо до книжовното произношение са рефлексите на мястото на стб. **ѡ** и **ѣ**. Липсата на фонологическо противопоставяне между алофоните [ɛ̞], [ɛ̞̆], [ɛ̞̇], [ɛ̞̈], [ɛ̞̉] води до постепенното сближаване на звуковите им стойности към произношението на фонема [ɛ̞], характерно за българския книжовен език.

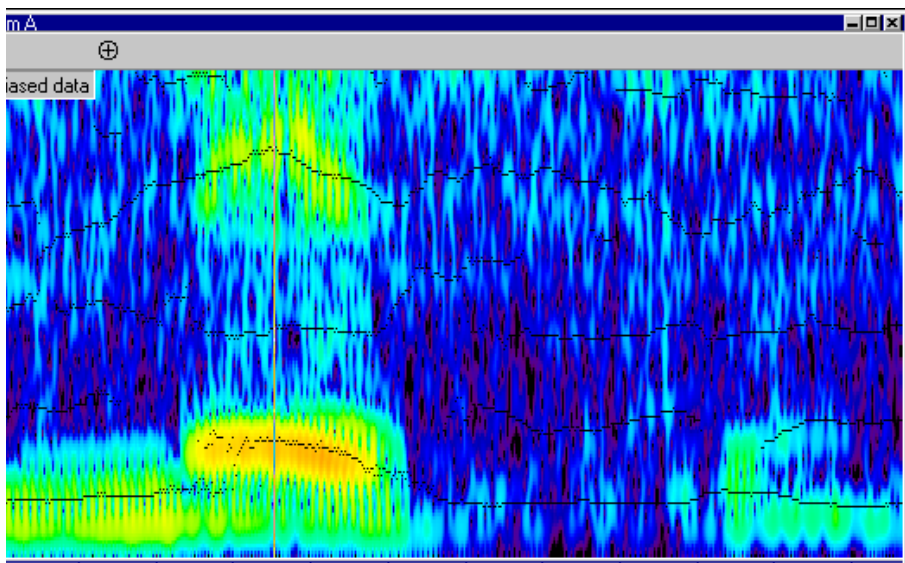
На фонологично равнище фонема [ɛ̞] се противопоставя на останалите гласни фонемите и участва в опозиции с всички вокали:

- ɛ̞ – ù – збѣра – збѣра, зайѣна – зайѣна, уѣна – уѣна, нѣшѣу – нѣшѣу;
- ɛ̞ – ŷ – ѣхо – ŷхо, лѣк, – лŷк;
- ɛ̞ – ò – кѣл’ – кòл, кѣзи – кòзи, лѣжа – лòжа, мѣн – мòн;
- ɛ̞ – ъ – дѣну – дòну, мѣри – мòри, ѣш’ – ѣш’, рѣка – рòка;
- ɛ̞ – à – двѣ – двà, живѣ – живà, збѣрам – збàрам, лѣф – лàф, мѣне – мàне, нишѣ – нишà, сѣло – сàло.

Акустична характеристика за вариантите на фонема [ɛ̞]

Тъй като нашата теза за липсата на фонологическа роля на алофона [ɛ̞̆] е изключително дискуссионна в следващата част от статията представяме експериментални акустични данни за алофоните на фонема [ɛ̞]. По този начин прилагаме обективни аргументи за изравняването звуковите стойности на различните алофони и сливането им в една фонологична единица.

Спектрограма на думата *мѣсто* и формантна характеристика на гласна *ѣ*

Виждаме, че гласна [ɛ̞̆] в случая има формантни стойности, които наистина я определят като широко *ѣ*. Стойностите за F_1 , отчетени

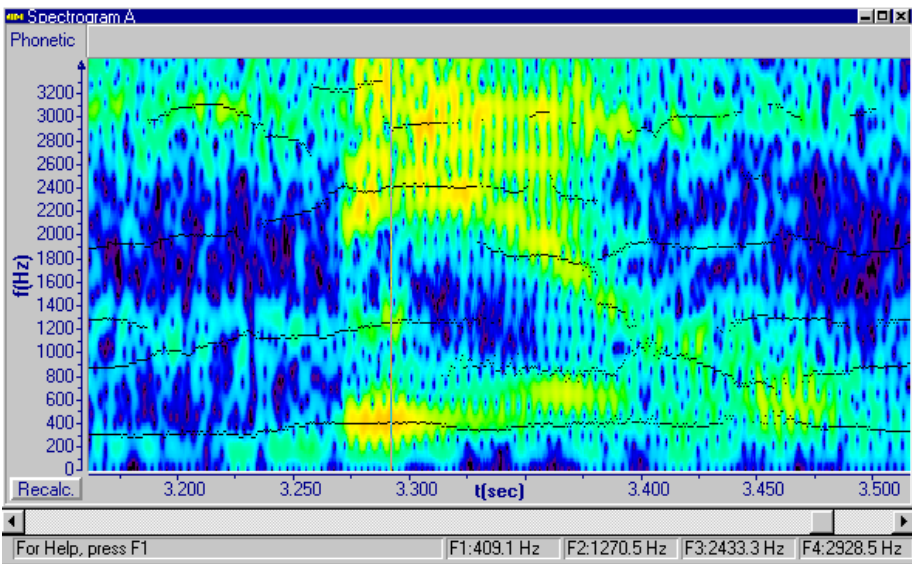
на спектрограмата са 732 Hz. Сравнението със стойностите за F_1 , дадени за българския книжовния език – 450 Hz (Тилков 1983: 53) – много ясно отчита степента на широчината на гласна [ê]. Нека кажем, че най-важни са точно стойностите на F_1 тъй като именно те, интерпретирани артикулационно, определят широчината на гласната.

По-ярко изразен спектър за F_2 имаме в зоната между 2200-2400 Hz.

Честотите на третия формант са около 3200 Hz.

Спектрограма на думата бѐло и формантна характеристика на гласна ê

Данните за формантната характеристика на гласна [ê] в думата бѐло показват, че широчината на гласна [ê] не се определя само от това дали даденият звук се явява рефлекс на стб. гласна ъ.

В конкретния пример данните за формантите на звук [ê] са 409 Hz. за F_1 (спектърът е достатъчно ясен и не подлежи на съмнение).

Стабилен спектър за F_2 имаме в зоната 2250 Hz. Тези стойности за F_1 не дават основания да твърдим, че в случая имаме произношение на широка гласна [ê], въпреки че по силата на съществуващата традиция в българската диалектология при транскрибиране в тази лексема се поставя без изключение знак ê, поне когато се описва югоизточен български диалект. Нека да припомним, че в изследването на Д. Тилков стойностите на гласна [ê] за женски глас, какъвто е и нашият, са съответно за F_1 450 Hz и 2319 Hz за F_2 (Тилков 1983: 53). Тоест посочените по-горе данни за гласна [ê] всъщност свидетелстват за един относително завършен процес на приближаване звуковите стойности на гласна [ê] към стойностите на гласна [ê] от книжовния език.

Въз основа на посочените данни можем да направим извода, че в съвременното състояние на южните и източните родопски говори произношението на гласна [è] като действително широка гласна не е закономерно, а се явява индивидуална особеност в речта на отделни информатори. Нека още веднъж припомним, че на фонологично равнище звуковете [è] и [ê] са варианти на една фонема.

Етимологичен произход на вариантите на фонема [è]

1. фонема [è] като застъпник на гласна **А**

Основен застъпник на **А** е гласна [e]: [g'èveti (ДЕВАТЬ), g'èseti (ДЕСАТЬ), i'èšak (ПАТЪКЪ), м'èсо (МАСО)].

В по-разгънат вид застъпник [è] за гласна **А** се открива в следните позиции:

1. В коренна сричка:

а) под ударение – в тази позиция се засвидетелства гласна [è] – *èlèdam, èvèda (ГОВАДА), зèti' (ЗАТЬ), м'èсо (МАСО), i'èšak (ПАТЪКЪ)* – [к'су èlèdam пак м'оже да с'а в'рнем], [в'è i'е нед'аленски зèti'], [с'амò м'èсо и р'аним], [га уст'ан'ът чит'уриси и i'èti' д'ен'е д'ъ к'ас'ъм], [менд'иле за пат'уре / и т'ò са i'е i'р'èло], [какв'ò и i'е i'èшко н'а с'ърце], [с'èнна ф папретг'ъ];

б) под ударение след шушкава съгласна отново се среща гласна [è] – *ж'èšва (ЖАТВА), ч'èдо (ЧАДО), ж'èнам, ч'èšто (ЧАСТО), брашуфч'èд'ь* – [та си са ж'èнели ар'ак / ж'èšваса с'а зав'али ар'ак / та са ў'одили да ж'èн'иш], [б'ива ли фт'ори тр'ети брашуфч'èд'ь д'ъ с'ъ з'им'ът / мумч'è и мум'иче].

в) в неударена сричка рефлексът на **А** е отново гласна [e] – *i'zèlega, k'òlega, i'èšn'ajsi, š'èžij, u'šèžà*: [ам с'ам'ичка / как да хи i'zèlega // н'икой / н'èмам н'и м'айка], [ам т'è ми с'а ут ланск'ята k'òlega], [т'ò беше мл'òгу год'ини ф'ьф бун'ар' паз'ар'ът ф нед'ал'а], [с'èстр'н'ъ с'ъ уб'ади и р'ече че ште да д'ойде нах нед'èл'е], [i'èšn'ajsi д'ен'ъ го i'а ейт'ўва г'èдах], [т'ò имено ми не i'šèžij] [захр'ийеноно в'ика / u'šèžà].

Засвидетелствали сме няколко форми, в които имаме застъпници на **А**, различни от [e]. Това са анализирани от К. Мирчев словформи, характерни за югоизточните говори *èr'ada (ГРАДА), ф'ир'агам, нар'адам, заèл'аввам* и др. (Мирчев 1936: 14).

2. Извън коренна сричка

В тази позиция се откриват няколко застъпника на стб. **А**:

1) В началото на думата имаме основно рефлекс [i'è], но съществува тенденция към отпадане протезата на [i'] – *i'èd'ьr, i'èš'ьрва (ИТРЫ), i'èz'ik*];

2) В средата на думата и в абсолютното краесловие в неударена позиция имаме отново рефлекс [e] с различна по степен мекост на предходната съгласна – *в'р'аме, в'р'еме (ВРЪМА), g'èveti (ДЕВАТЬ), g'èseti (ДЕСАТЬ), g'àiše, g'èše (ДЪТА), i'аг'не, i'уме (ИМА) с'аме, с'еме (СЪМА)* и др.;

2. фонема [ɛ̃] като застъпник на Ъ

В източните родопски говори имаме застъпник на стб. **Ъ** под ударение гласна [ɛ̃]: [бѣрам, дѣн', жѣна, жѣрда, конѣц, лѣсно, лѣко, лѣска са, пѣшѣл, шѣмно, шѣнко, сѣдѣне, увѣс, уцѣтѣ, уйѣне] (в селищата, за които е характерен акавизмът, последните три форми ще бъдат с начално [а] – авѣс, ацѣтѣ, айѣне).

В неударена позиция са засвидетелствани различни рефлексии на стб. **Ъ – Ъ, е:** [бѣлѣн, глѣдѣн, дрѣбѣн], а така също [бѣлен, глѣден, дрѣбен]. При някои словоформи не се осъществяват редувания – така например формата е само [ш'ар'ен]. Тези примери свидетелстват за един краен етап в процеса на окончателното изясняване на еровия вокал в родопските говори (Мирчев 1936: 21).

В членната форма за мъжки род ед. число откриваме отново вариращо окончание – **-ѣт, -ет:** [зѣтѣ'ѣтѣ и зѣтѣ'ѣтѣ, цѣр'ѣтѣ и цѣр'ѣтѣ]. Когато ударението пада върху определителния член формите са само с окончание **-ѣт** – [дѣн'ѣтѣ].

Рефлекс [ѣ] от **Ъ**, включително и в позиция под ударение, откриваме на мястото на стари групи **рѣ, рѣ**, които в говорите се засвидетелстват винаги с ерова гласна пред съгласната: [кѣлвѣ, кѣлнам, шѣрѣ'ам, мѣркна са, мѣркнава са] и др. Също така във формите на миналите причастия от глагола **ити** // **-шѣлѣ:** *нашѣл, душѣл* понякога *дашѣл, ачѣл, учѣл*.

Засвидетелствани са също така характерните за югоизточните български говори форми с изяснение на **Ъ** в [ɛ̃] в слаба позиция, които се откриват в коренна морфема **пѣн-**: *сѣдѣна, айѣна, да найѣна, найѣна, да зайѣна, зайѣна* и др. (Мирчев 1936: 17).

3. фонема [ɛ̃] като застъпник на гласна Ѣ

Основен застъпник на гласна **Ѣ** е рефлекс [ɛ̃], който понякога се заменя от [ɛ̃], винаги в позиция под ударение и независимо от вида на следващата сричка или съгласна:

1. В позиция под ударение:

– пред твърда гласна или в края на думите – [бѣл, бѣла, вѣра, вѣравам, вървѣла, грѣем, гул'ѣм, горѣла, дѣдо, лѣй, лѣйѣс, лѣша, лѣф, млѣко,, мѣсто, нѣкѣф, пѣлѣва, пѣсѣла, сѣкак, ч'елѣкѣн] и мн. др.;

– пред мека сричка – [бѣли, вѣшѣр, вѣреме, грѣеме, гул'ѣми, горѣли, дѣвер', дѣше, дрѣме, им'ѣше, лѣше, мѣсецѣшѣ, недѣл'е, немѣхме, пѣйѣ, пѣйни, пѣснѣ, пралѣш, сѣме, смѣн'ѣм, сѣкѣму] и мн. др.;

– пред шушкава съгласна и [й] – [бѣше, белѣшка, вѣжда, грѣшка, мрѣж'а, напѣрѣш, срѣшкѣм, сѣчишиѣ, сѣйѣм, пѣй] и др.

– след съгласна [ц] – [цѣл, цѣла, цѣд'ѣм] и др.

2. В неударена позиция застъпниците на **Ѣ** са следните:

– в абсолютното краесловие – гласна **е** – [вѣшѣре, гѣре, лѣше, ушѣре] и др.

– в други позиции на думата – отново гласна **е** – [дѣца, лѣша, мѣстѣа, млѣкар] и др.

Формите на глагола **нямам** са [нѐмам, нѐма], а формите за аорист и имперфект на спомагателния глагол **съм** са бѐх, бѐше, но често се изговарят с [ɛ̃] – бѐх, бѐше.

4. фонема [ɛ̃] като рефлекс на

В изследваната говорна област имаме един звук за рефлексите на **ѣ** и независимо от фонетичното обкръжение.

Застъпниците на могат да се представят по следния начин:

1. Под ударение – рефлексии [ɛ̃] или [й̃ɛ̃]:

– в началото на думата *йѐм* от стб. **сѣти** [стѣриме го каша / та да са *найдеме*], [нѐма да *йѐм*], *йѐка*, *йѐки* от стб. **ко**, *ѐбалка* от стб. **аблъка**, *ѐсла*;

– в средата на думата – *йиѐни*, *йойавѐвати са*;

– след съгласни **ж**, **ч**, **ш** – *жѐба*, *жѐби*, *шѐрка*, *шѐри*, *чѐша*, *чѐши*, *чѐй*, *кучѐн* и др. – [та му стѣрих *чѐй* // двѣ трѣ пъте кѣсна], [на *чѐй* мѣсто го пийни], [да хи сварѣш на *чѐй*].

2. В неударена позиция – рефлекс [e], който често се йотува – [йe]: *йедѐме*, *йиенѐ*, *шерѣлка* и др.

В говорите на населените места с рефлекс [ɛ̃] от **ѣ** и има разлики в характера на мекостта на съгласната пред [ɛ̃]. Състоянието много напомня отразеното в Кирило-Методиевата писменост “в глаголическите паметници съгласните пред са много по-омекчени от съгласните, които са се намирали пред ятовата гласна” (Мирчев 1978: 134). Днес в говора най-вече на самия гр. Златоград се долавя разлика в мекостта на съгласните пред [ɛ̃] от **ѣ** и . Пред [ɛ̃] от съгласната е мека с „i-степен на палаталност по терминологията на Броч, т.е. началото на формантните преходи съвпада с формантите на гласна и“ (Жобов 2004: 17). За мекостта на съгласната пред [ɛ̃] от **ѣ** вече казахме, че е от „e-степен според терминологията на Броч, т.е. началото на формантните преходи на съгласната съвпадат с формантите на гласна е“ (Жобов 2004: 17); от типа, който се изговаря в централния родопски говор, тихомирския говор, в говора на преселниците от село Зарово, Солунско и в много други южни и източни родопски говори.

5. фонема [ɛ̃] вместо гласна **ѣ**

Гласна [ɛ̃] е основен застъпник на старобългарската гласна **ѣ**. По традиция се обособяват няколко позиции за [ɛ̃]:

1. В средисловие, в ударена и неударена позиция след съгласна – *бѐрам* (**бѣрѣ**), *илѐшам* (**плѣтѣ**), *жѐнам*;
2. В началото на думата и след гласна се наблюдава йотация – [че вѣш тѣ *йе* *йриѣл* да *йе* да *йе* вѣди / да *йе* *йуйѐме* и да *йе* вѣди], [тѣ са *йе* *найѣл* да са *урави*];

3. В отделни словоформи се наблюдава лабиализация; лексикализацията на фонетичната промяна предизвиква ограничаването и само в речта на възрастните информатори: [шѐндж'ур'а, ѝѐндж'ур'а, ч'ур'аши].

Вместо извод

Тъй като искаме да подчертаем близостта между славянските диалекти на Балканите в тази статия се спираме на едно интересно фонетично явление, характерно за голяма част от сръбските диалекти, за огромния дял от западните български говори и за една източнобългарска говорна област в Южните и Източните Родопи – екавизма. Разбира се – тук не може да се търсят никакви влияния – паралелът е случаен, но е видно, че съвременните славянски езици на Балканския полуостров имат обща основа и не са чак толкова големи различията между тях. Когато обаче са се кодифицирали твърде многото славянски езици на Балканите се приемат за книжовни онези езикови закономерности, които различават, раздалечават отделните езици и тенденциозно се избягват общите диалектни особености. Тази насока продължава и на съвременния етап от развитието на славянските езици на Балканите, които стават все повече и съответно все по-незначителни.

Библиография

- Белић 1999: Белић, Александар. Дијалекти источне и јужне Србије. Београд, 1999.
- БДА 1964: Български диалектен атлас. Т. I, С., БАН, 1964
- БДА 1974: Български диалектен атлас. Т. III, С., БАН, 1974.
- БДА 2001: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I – III Фонетика. Акцентология. Лексика. С., БАН, 2001.
- Бояджиев 1977: Бояджиев Т. Екави имперфектни форми на *съм* в югоизточните говори. — БЕ. Кн. 3. 221–224, 1977.
- Бояджиев 1991: Бояджиев Т. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. С., Св. Кл. Охридски, 1991.
- Жобов 2004: Жобов, Вл. Звуковете в българския език. С., 2004.
- Иванов 1977: Иванов, Й. Български преселнически говори. С., 1977.
- Иванов 1997: Иванов, Й. Българска диалектология. Пловдив, 1997.
- Кабасанов 1963: Кабасанов, Ст. Един старинен български говор. Тихомирският говор. С., БАН, 1963.
- Кочев 1968: Кочев, Ив. Фонетични и фонологични промени на *e>ѣ* в говори около ятовата граница. — Във: ИИБЕ кн. XVI, 1968.
- Labov 1994: Labov, W. Principles of Linguistic Change. Blackwell, 1994.
- Miletič 1912: Miletič, L. Die Rhodopenmundarten der bulgarischen Sprache. Wien, 1912.
- Мирчев 1936: Мирчев, М. Неврокопският говор. — Във: Годишник на Софийски университет. Т. 32, С., 1936.

- Мирчев 1978: Мирчев, М. Историческа граматика на бугарскиот јазик, С., 1978.
Младенов 1979: Младенов, Ст. Историја на бугарскиот јазик. С., 1979.
Ресо 1989: Ресо, Asim. Pregled srpskohrvatskih dijalekata. Beograd, 1989.
Стойков 1993: Стойков, Ст. Бугарска диалектологија. С., 1993.
Симић 2001: Симић, Радоје. Српска граматика I. Увод, фонологија, морфологија. Београд, 2001.
Тилков 1983: Тилков, Д. Истражувања врху бугарскиот јазик. С., 1983.
Трубецкој 2000: Трубецкој, Н. С. Основи фонологији. Москва. 2000.
Шклифов 1995: Шклифов, Бл. Проблеми на бугарската диалектна и историческа фонетика с оглед на македонските говори. С., 1995.

PHONEME [È] IN THE EAST RHODOPE DIALECTS AND IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper deals with [è] phoneme in East Rhodopean dialects and a parallel with Serbian language is also made. We analyze the fact that [è] phoneme comes from five Old Bulgarian vowels but these different allophones have made equal their sounding.

Miroslav Mihaylov

СЛОЖЕНИЦЕ У ВРХОБРЕЗНИЧКОМ ЉЕТОПИСУ

У Врхобрезничком рукопису анализирали смо сложенице (и то сложене именице, сложене придјеве и сложене глаголе). Ексерцирали смо око 250 сложеница типа који анализирамо што значи да су сложенице веома фреквентне. Већина од њих није карактеристична и(ли) није уобичајена у савременом српском језику, али одговара црквенословенским моделима. За Врхобрезнички љетопис карактеристично је велико присуство сложеница, однос саставних дјелова говори о грчком утицају, односно, то су веома често калкови са грчког језика. У другим случајевима сложенице су прављене у складу са словенским (и српским) моделима. Посебан слој представљају сложена лична имена.

Кључне ријечи: сложеница, сложена именица, сложени глагол, сложени придјев, творбени модел, спојни вокал.

1. *Врхобрезнички љетопис* је обиман, богат и изузетно комплексан српски рукопис. Данас се чува у Народном музеју у Прагу. Изузетно је значајан за изучавање српске ћириличне писмености и српскословенског језика (а и историографије, културологије, етнологије). Научници су се њиме углавном бавили узгред у склопу ширих тема. Понајприје се о њему сазнало из одломка који је Љуба Стојановић објавио крајем 19. и почетком 20. вијека. Овај одломак садржи родослов Немањића и два љетописа). Године 2000. урађено је фототипско издање овог рукописа којим смо се и користили за овај рад.¹

Врхобрезнички рукопис је писао познати и плоносни у преписивачком раду монах Гаврило Тројичанин. О Гаврилу Тројичанину има мало података везано за лични живот, али је веома познат по свом богатом и импресивном писарском и преписивачком подухвату. Као и остали монаси и преписивачи мало је оставио података о себи јер је свој рад (и своје учешће у њему) подређивао значају садржаја који је својом (како се најчешће може наћи код писара – грешном) руком исписивао. На крају рукописа, које је писао Гаврило Тројичанин, углавном налазимо потпис, при чему свом монашком имену најчешће додаје: инок, грешни инок, расодер, или само – Тројичанин. Тек у зрелом добу своје преписивачке дјелатности (када се већ прочуо по својим рукописима) у поговору *Врхобрезничком љетопису* налазимо записано: **Писа овај љетопис (посудивши и сабравши од многих љетописаца) многогрешни** (тајнописом:

1 Монах Гаврило Тројичанин: *Врхобрезнички љетопис*; фототипско издање, Подгорица 2000. године.

Гаврило Тројичанин) отачеством од Стефана Поља, које је у међуречју Тарском и Пивском.²

Гаврило Тројичанин је, прихватајући се писарског и преписивачког посланства у светотројичком монашком братству, затекао богато рукописно наслеђе проистекло из стогодишње преписивачке традиције овог манастира. Откада се помиње манастир Свете Тројице постоје и писана свједочанства о преписивању књига за потребе цркве. Тако се рукописна заоставштина манастира Свете Тројице данас рачуна међу најбогатије с обзиром на ћирилично рукописно наслеђе у православном свијету.

Врхобрезнички љештопис је изузетно занимљив за различите језичке анализе, настао је у послересавском периоду, у вријеме када је иза српске писмености богато наслеђе и искуство, што се манифестовало кроз присуство различитих ортографских слојева у књижевној заоставштини.

2. Везано за анализу језичких карактеристика *Врхобрезничког љештописа*, за ову прилику ограничићемо се на лексички слој, односно на сложене и то сложене именице, сложене придјеве и сложене глаголе, а изван наше анализе остаће сложене са префиксима, јер би укључивање овог корпуса премашивало оквир једног оваквог рада. Овај лексички слој није довољно проучен ни у старословенском језику, нити у словенским редакцијама па је, самим тим, теже стећи и приказати општију слику везано за овај проблем.

Словенски језици (ако се пореде са грчким и германским) нијесу склони творби слагањем. Углавном се у старијој литератури може срећи мишљење да словенски језици из прасловенског наслеђују релативно ограничен број ријечи овог типа, било да је ријеч о изворно словенским творбама или прасловенским калковима.³ Савремена испитивања

2 Сачувано дјело Гаврила Тројичанина је обимно, садржи десетак рукописа (односно неколико хиљада листова). На основу биљежака које је оставио на крају својих рукописа сазнајемо да је био члан тројичког братства у периоду од 18 година (1633-1651). За то вријеме (уз један дужи прекид) веома се активно и плодотворно бавио преписивачким радом: Прво његово познато дјело јесте *минеј* (1633. године). (Написа га „при храму свете и живоначалне Тројице, близу мјеста Пљевљ“, потписавши се у њему тајнописом као „грешни дијак Гаврил“.). Даље слиједи (након девет година) *синаксар* (зборник) који је завршио 1649 (“у храму Свете Тројице, близу мјеста Пљевља, у Врхобрезници“, потписао се као Гаврил расодер); 1643. године настао је *Псалтир са синаксаром* (додатком). (Чува се у Библиотеци Магице српске у Новом Саду, познат по вриједним минијатурама за које је утврђено да су дјело зографа Козме.) Најобимнији рукопис Гаврила Тројичанина (466 листа) јесте *Псалтир* који се чува у Народном музеју у Прагу. (Занимљив је по томе што је, према преписивачевом запису, писан за „продају“: „ову књигу написа Гаврило Тројичанин у манастиру Тројици, и постави цијену 50 гереција, јер колико може теразијом потегнути толико је сребра вриједна и толика јој је цијена“.) Задње три године преписивачке дјелатности у манастиру (с обзиром на број и обим књига које је написао) протекле су у напорном раду. За то вријеме је настало пет књига: *Шестоднев Јована Егзарха* и *Хришћанска топографија Козме Индиколова* (у заједничком повезу, завршене 1649) и *Врхобрезнички љештопис* (хронограф, завршен 3. јуна 1650). Ове књиге спадају у изузетне драгоцености српске писарске дјелатности.

3 А. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 347-378.

донекле, рекло би се, редигују (или преиспитују) овакво традиционално мишљење јер новија истраживања (како историјских, тако и савремених словенских дијалеката) показују да сложенице нијесу стране словенским говорима. Оне, рецимо, постоје у староруским повељама 11-14. вијека, као и у савременим српским и бугарским дијалектима⁴, гдје су могле бити наслијеђене свакако и из давнина. Недостају потпуније студије везано и за ову проблематику, дијалекатска лексика овог типа такође није, у највећој мјери, сакупљена, испитана и обрађена.

Један од основних начина лексичког богађења старословенског језика били су творбено различити калкови према грчким моделима. Ово се посебно односи на сложенице. У старословенском долази до умножавања калкова, али и до слободнијег приступа њиховом стварању, те се као еквивалент једне грчке ријечи јавља више словенских сложених, грчка синтагма се преводи сложеницом и сл.⁵ Овај процес се наставља и у редакцијама старословенског језика (тима и у српскословенском), гдје је првенствени извор нових лексема било превођење текстова са грчког.⁶ У српскословенском језику до сада је само дјелимично проучен лексички слој, нарочито онај који се тиче сложеница. Вјероватно најопширнију студију имамо од Р. Цета⁷, која је, иако пружа обиље материјала, ограничена на номиналне сложенице.

1. Циљ нашег рада је да опишемо различите типове сложеница у *Врхобрезничком љетиопису*. Нијесмо у прилици да извршимо поређење са другим споменицима са оваквим садржајем јер немамо ниједан описан споменик овог типа. Дјелимично ћемо поређење вршити са рукописом *Грешних списеније*, за који смо извршили анализу овог корпуса⁸, - овај рукопис потиче из истог периода и са блиског подручја (Дробњак) као и *Врхобрезнички рукопис*. У *Врхобрезничком рукопису* (који има око 339 листа) ексцерпирани смо близу 250 сложеница (у *Грешних списеније* преко

4 Драго Ђупић, Жељко Ђупић, *Речник говора Загараца*, Српски дијалектолошки зборник XLIV. Иван Кочев, Емилия Кочева, Лиљана Домусчиева, *О народной основе словообразовательных моделей сложных существительных в старобулгарском языке*, X међународен конгрес на славистите, Софија, 36; Л. В. Вјалкина, *Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI-XIV вв.*, Лексикология и словообразование древнерусского языка, Москва, Наука, 1966, 156-195.

5 Р. М. Цейтлин, *Характеристика лексических и словообразовательных средств старославянского языка*, Славянское языкознание. VII међународный съезд славистов, Москва, Наука, 1973, 414-434; Р. М. Цейтлин, *Лексика старославянского языка*, Москва, Наука, 1977.

6 Бояна Христова, *Към въпроса за преводаческото изкуство на Търновската книжовна школа*, Търновска книжовна школа 5, Велико Търново 1994, 253-258; Мария Тихова, *Към преводачкото на Търновската книжовна школа*, Търновска книжовна школа 5, Велико Търново 1994, 391-400.

7 Ј. Г. Мејдор, *Сложенице у роману Варлаам и Јоасаф (Хил. 422)*, Списи из историјске лингвистике, Нови Сад 2007.

8 Јелица Стојановић, *Неке лексичке особености рукописа Грешних списеније*, Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 2008. године, часопис у штампи.

250) типа који анализирамо што значи да су сложенице веома фреквентне. Већина од њих није карактеристична и(ли) није уобичајена у савременом српском језику. Анализа сложеница у тексту обухватиће подјелу сложеница према саставним дјеловима основе, анализу њихове морфолошке структуре као и начин срastaња ријечи (тј. да ли настају простим срastaњем ријечи или спајањем са спојним вокалом, – скоро искључиво: *o/e*).

1.1. Подјела сложеница према саставним дјеловима (врсте ријечи и/или/ врста ријечи од које је настала основа).

1.1.1. Сложене именице:

а) Сложенице са именицом у првом дијелу

а.1) Именичка основа + именица (глаголска основа): **свѣздочѣтїк**, **свѣздословик**, **братоуѣиство**, **землакмѣрик**, **каменосечѣцѣ**, **бгоразѣмие**, **законположникѣ**, **бгоданье**, **книгохранителѣ**, **рыболовѣцѣ**, **рѣкодѣлникѣ**, **бгносѣцѣ**, **несвободолюбѣцѣ**, **крѣвопролитие**, **животворѣцѣ**, **стѣнобытїе**, **законodawѣцѣ**, **сѣдооупиванїе**, **сценномчникѣ**, **бговидѣцѣ**, **славословїе**, **бгоразѣмїе**, **дѣборѣцѣ**, **идолотворѣцѣ**, **бгородитслица**, **мѣжеложство**, **сласлолюбѣцѣ**, **васнословїе**, **сребролюбѣцѣ**, **свѣровидѣнїе**, **жизнолюбїе**, **идолослѣженїе**, **крѣвопролитїе**, **крѣвопїица**, **любодѣвиникѣ**, **члкооуѣица**, **златолюбѣцѣ**, **бгородичникѣ**, **пѣснѣнописѣцѣ**, **месопадѣцѣ**, **сѣстлѣпотворенїе**, **чюдотворѣцѣ**, **законположение**, – 43 примера.

а.2) Именичка основа + именица (именичка основа): **зоросвѣздѣ**, **свѣздозаконикѣ**, **свѣздозаконик**, **врѣтоградѣ**, **дрѣвокопїк**, **хрѣстіанооглѣникѣ**, **бгоматерѣ**, **любочѣстїе**, **свѣздочѣстїе**, **хрѣсотриклинѣ**, **архидїаконѣ**, – 11 примјера.

б) Сложенице са придјевом или прилогом у првом дијелу.

б.1) Придјевска основа (или прилог) + именица (именичка или глаголска основа): **блгоговѣинства**, **блгооуханик**, **дѣбросадик**, **дѣборородик**, **блгочѣстие**, **блгочѣстѣ**, **новорожденникѣ**, **блгволкнїе**, **злодѣиствїе**, **злодѣиство**, **злосмрадие**, **зловѣрїе**, **злочѣстїе**, **лѣтословѣцѣ**, **дѣбородѣицѣ**, **жестосрѣдїе**, **блгочинїе**, **блгочѣстїе**, **чрѣноризѣцѣ**, **стѣтотатство**, **празнословїе**, **многоневѣрїе**, **вѣлиградѣ**, **иноплѣменикѣ**, **дѣборписѣцѣ**, **дрѣзопрѣстѣпникѣ**, **чарнокнижникѣ**, **блгочѣстїк**, **внѣстрѣюда**, **иноплѣменикѣ**, **протосигелѣ**, – 31 примјера.

б.2) Придјевска основа + именица (придјевска основа): **злохѣтрѣство**, **цѣломѣдрье**, – 2 примјера.

в) Сложенице са глаголом у првом дијелу.

Глаголска основа + именица (глаголска основа): **настлѣпотворенїе**, 1 примјер.

г) Сложенице са замјеницом у првом дијелу.

Замјеничка основа + именица (глаголска или придјевска основа): **самомѣдрѣци**, **самолюбѣцѣ**, – 2 примјера.

д) Сложенице са бројем у првом дијелу

д.1) Бројна основа + именица (именичка или глаголска основа): **ЕДИНОПЛАЋМЕННИКЪ**, **ЧЕТВРЪТОВАСТИЕ**, **ШЕСТОНОГЪ**, **ЧЕТВОРОНОГЪ**, **ЕДИНОВОЛНИКЪ**, **ЧЕТВЕРОПЋСНА**, **ПРЪВОЖИТЕЛЪ**, **ПРЪВОПРЋСТОЛНИКЪ**, **ЕДИНОХОТЕНІЕ**, **ЕДИНОТЪЧИЕ**, **ЕДИНОМЫСЛЪНИКЪ**, – 10 примјера.

д.2) Бројна основа + именица (бројна основа): **ПЕТИДЕСЕТНИЦА**, – 1 примјер.

ђ) Именица + број + именица: **ХРИСОТРИКЛИНЪ**, 1 примјер.

Најфреквентнији тип представља именичка основа + именица (глаголска основа): 43 примјера (општепознат као фреквентан тип), док је ређа именичка основа + именица (именичка основа): 11 примјера; затим придјевска основа (или прилог) + именица (именичка или глаголска основа): 31 примјера; придјевска основа + именица (придјевска основа): 2 примјера; глаголска основа + именица (глаголска основа): 1 примјер; замјеничка основа + именица (именичка или глаголска основа): 4 примјера; бројна основа + именица (глаголска, придјевска основа): 2 примјера.

Највећи број је изведен суфиксом *-ије*, *-ік* (40, нпр.: **СВЋЗДОЧЪТІК**, **СВЋЗДОСЛОВІК**, **ИДОЛОСЛЪЖЕНІЕ**, **КРЪВОПРОЛИТІЕ**, **СВЋЗДОЗАКОНІК**, **ПРАЗНОСЛОВІЕ**, **ЕДИНОХОТЕНІЕ**...); затим *-оц*, *-ѣц*; (16, нпр.: **РЫВОЛОВЦЪ**, **БГОНОСЪЦЪ**, **ДОБРОПИСЪЦЪ**, **САМОМЪДРЪЦЪ**); *-ица* (1: **БГОРОДИТСЛИЦА**); *-никъ* (12: **РЪКОДѢЛНИКЪ**, **ИНОПЛАЋМЕНИКЪ**, **ДРЪЗОПРЋСТЪПНИКЪ**...); *-ство* (4: **БРАТООУБИСТВО**, **МЪЖЕЛОЖСТВО**, **СТЪТОТАТСТВО**, **ЗЛОХЪТРЪСТВО**); *-телъ* (2: **КНИГОХРАНИТЕЛЪ**, **ПРЪВОЖИТЕЛЪ**); нултим суфиксом (10: **ЗОРОСВЋЗДЪ**, **ВРЪТОГРАДЪ**, **БГОМАТЕРЪ**, **ХРИСОТРИКЛИНЪ**, **БЛОГОЧЪСТЪ**, **ВЋЛИГРАДЪ**, **ШЕСТОНОГЪ**, **ЧЕТВОРОНОГЪ**, **ЧЕТВЕРОПЋСНА**).

1.1.2. Сложени придјиви:

а) Сложенице са именицом у првом дијелу.

Именичка основа + придјев (глаголска, именичка, придјевска основа): **БГОЛЮБЗНЫИ**, **БГОНЕНАВИСТНЫИ**, **ЗЛОТВОРИВЪ**, **БГОМРЪСКИ**, **ЗЛОПРАВНЫ**, **КЪДТВОПРЋСТЪПНЫ**, **ЗЛАТООДЕЖДНЫ**, **ИДОЛОЖРЪТЪВНЪ**, **ИДОЛОЖРЪТВНЫ**, **БГОПРИЕТНЫ**, **СКВРЪННОЖИТЕЛНЪ**, **ЗЛАТОТКАНЪ**, **СВЋРОГДНЫИ**, **ГРАДОИМЪНІИ** (**СЪСЪДЫ**), **БГОНЕНАВИСТНЫ**, **БГООУГОДНЫИ**, **ЗЛОЧЪСТИВІИ**, **БЛОПОЛЪЧНЫИ**, **ЗЛОНАЧЕЛНЫИ**, **БГОСЛОВЕЪ**, **БГОВЪНЧАНЫИ**, **ЗЛОЧЪСТИВЪ**, **ТРЪБОВИДНЪ**, **СЦЕННОХРАНИМЪ**, **РЪКОТВОРЕННЫИ**, **СВЋРООБРАЗНЪ**, **ИКОНОБОРННЫИ**, **БГОМЪЖНЫ**, **РЪКОТВОРЕНЪ**, **ЗЛОПРАВНЪ**, **СЛАСТОЛЮБИВЪ**, **ПЛОДОТВОРННЫИ**, **БГОМРЪЗКЪ**, **ЛЮБОПОЧЪТЪ**, **ТРЪНОНОСНЫ**, **СТРАСТОДЪШАНЪ**, **ЗЛОКАЗНЪНЪ**, **ЖИВОТВОРЕЦИ**, **БГООУБИСТВЕНЪ**, **ЗЛОСЪПРОТИВІИ**, **СВЋРОИМЕНИТІИ**, **ЛЮБОПОЧЪТЪ**, **ТРЪДОЛЮБНЪ**, **БЛОГОДАРЕЦІИ**, – 45 примјера.

б) Сложенице са придјевом и прилогом у првом дијелу.

Придјевска основа / прилог + придјев (именичка, глаголска основа): **БГОРАСТВОРЕННЪ**, **ДЛЪГОЛѢТНЫ**, **ДОБРОВОННЫИ**, **БГОРАСТВОРЕННЫИ**, **БЛОЦВЪТЪЦІИ**, **ПОЛЪНОЦНЪ**, **КЪСНОЕЗИЧНЪ**, **ДОБРОДѢТЕЛНЫ**, **БГООУХАННЪ**,

равноаггљъны, блгородныи, блгочствивы, доброгласныи, ползднъныи, благоговѣины, длъгожителны, блгопристѣнпъ, блгополвчныи, равноапслъны, ползданны, прсносѣщны, добродѣтелны, цѣломдърнъ, блгообразнъ, свѣтлодѣшнъ, антихристовъ, пастообраюънъ, доброраствнъ, доброфрєвны, доброзрєчны, блгообразны, слаткожителнъ, доброчованны, злославныи, блгрєнородны, доброратны, блгопотрєбны, достолѣпны, – 37 примјера.

в) Сложенице са бројем у првом дијелу.

в.1) Бројна основа + придјев (именичка основа): **единообразнъ, четвероножнъ, тридневни, единославимъ; пръвообразнъ, четворооуглнъ, трислчныи**, – 7 примјера.

в.2) Број + придјев (глаголска основа): **прєвѣнчанъ, тръокааннъ**, – 2 примјера.

г) Сложенице са замјеницом у првом дијелу.

Замјеничка основа + придјев (глаголска, именичка основа): **многочременны, многоцѣнъ, самовластвнъ, самооугодны, самодръжавны**, – 5 примјера.

Што се тиче броја примјера, ситуација је следећа: именичка основа + придјев (глаголска, именичка, придјевска основа): 45 примјера; придјевска основа / прилог + придјев (именичка, глаголска основа): 37 примјера; бројна основа + придјев (именичка основа): 7 примјера; замјеничка основа + придјев (глаголска, именичка основа): 5 примјера; број + придјев (глаголска основа): 2 примјера.

Готово доследно се граде суфиксом **-н/-на/-но/-ни** (**злонравны, клетвопрѣствпны, златоодежны; блгооуханнъ, равноаггљъны, блгородныи, единобразнъ, четворооуглнъ, самовластвнъ...**). Два су примјера са **-ск-** (**бгомрѣскы, бгомрѣзкъ**), један са присвојним суфиксом **-ов** (**бгослововъ**); један на **-ив-** (**злочѣстивъ**).

1.1.3. Сложени глаголи

Како налазимо у славистичкој литератури, словенски није склон грађењу глаголских сложеница, веома су ријетке у оригиналним дјелима, како у староруским⁹, тако и у старосрпским споменицима. Углавном представљају калкове са грчког (у преводима) при чему се често наспрам сложенице у грчком јавља друго решење у словенском.¹⁰ Како су примјетили многи аутори сложених глагола има мало у српском језику.¹¹

9 Л. В. Вялкина, *Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI/XIV вв.*, Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка, Москва, Наука, 1974, 156-195.

10 Мејдор, *Сложенице...*, 407.

11 Александар Белић, *Српски језик (образовање речи – сложенице и суфикси)*, Београд, 1931, 23. Берислав Николић, *Основни принципи творбе у речи у савременом српскохрватском књижевном језику*, Наш језик 1972, 273.

матиславъ, гароплѣкъ, гарославъ, вышеслав, чръноризица, стѣславъ, вѣсеволодъ, изеславъ, станиславъ, сѣдиславъ, владимиръ, кресомыслъ, вратислав, болѣславъ, брѣзивоѣ; позвиздъ.

У другом дијелу сложенице је најчешће: -слав- (9 пута), -мир-(1), -люб- (1), -мысл- (1), -волод- (2), -воѣ- (1), -плѣк- (1).

4. У *Врхобрезничком љетопису* ексцерпирани смо око 250 сложеница типа који анализирамо што значи да су сложенице веома фреквентне. Већина од њих није карактеристична и(ли) није уобичајена у савременом српском језику, али одговара црквенословенким моделима. Као и у великом броју црквенословенких рукописа, и у *Врхобрезничком рукопису*, велико присуство сложеница и однос саставних дјелова, говори о грчком утицају, односно, сложенице су често калкови према грчком моделу. Грчки модели су углавном прихватани уколико одговарају словенским типовима сложеница, а уколико се грчки модел разликује често је преобликован. У прилог томе говори веома мала фреквенција сложених глагола, као и одсуство сложеница које у првом дијелу имају глагол. Сложена лична имена, којих имамо знатан број у *Врхобрезничком*, вјероватно су словенског поријекла.

СЛОЖНЫЕ СЛОВА В ВЕРХОБРЕЗНИЧКОЙ РУКОПИСИ

Резюме

В *Врхобрезничкой* рукописи анализируются сложные слова (сложные имена существительные, сложные имена прилагательные и сложные глаголы). В результате анализа было выявлено около 250 сложных слов из чего следует, что сложные слова весьма частотны. Большое количество этих слов не характерно и/или не используется в современном сербском языке, но эти слова образованы по церковнославянской модели.

В нами анализированной рукописи обнаружено много сложных слов, отношение составных частей которых свидетельствует о греческом влиянию, т.е. многие сложные слова являются кальками с греческого языка. Однако, некоторые сложные слова образованы по славянской (и сербской) словообразовательной модели.

Елица Стојановић

Вања КРСТАНОВА
Смољан, Бугарска

САВРЕМЕНО СТАЊЕ БУГАРСКОГ И СРПСКОГ СИСТЕМА ЛИЧНИХ ИМЕНА

Рад представља компаративну студију о савременом стању система личних имена у бугарском и српском језику на основу грађе ексцерпираних из матичних књига рођених бугарског града Стара Загора и српског града Крагујевца. Лична имена су анализирана са аспекта порекла и творбене структуре.

Кључне речи: ономастика, антропонимија, бугарски језик, српски језик.

0. Систем личних имена код сваког народа није само динамички, него и рефлексиван по својој карактеру, систем на који утичу различити чиниоци. Током последње две деценије Бугарска и Србија су доживеле знатне промене у свом социјално-економском и културном животу. Истраживање личних имена, не издвајајући их из њиховог природног социокултурног контекста, тежак је, али интересантан задатак, зато што Бугарска и Србија нису само две суседне државе, него и две земље у којима је генетска повезаност језика условљена заједничком припадности јужнословенској подгрупи словенских језика.

У овом реферату упоређују се лична имена деце из градова Крагујевац (Србија) и Стара Загора (Бугарска), која су рођена у периоду 2003–2008. Избор двају градова заснива се на постојећој сличности у њиховом географском положају, броју и етничком саставу становништва¹. Имена су ексцерпирани из матичних књига рођених у Крагујевцу и Старој Загори².

1. Теоретски оквир истраживања укључује циљ, задатке и коришћене научне методе и процедуре проучавања прикупљене грађе. **Циљ** проучавања је спровести поређења између најраширенијих мушких и женских имена у два града и оцртати тенденцију у структури савременог српског и бугарског система личних имена. Прикупљени корпус личних имена је довољно репрезентативан³, да би се истакло оно, што је заједничко за два

1 Град Стара Загора се налази у централном делу Јужне Бугарске и има 152 829 становника бугарског порекла. Град је центар истоимене области. Крагујевац је по броју становника четврти град по величини у Србији са 180 252 становника. Сви подаци из 2002. године.

2 За податке из матичних књига рођених града Крагујевца захваљујем се колеги Владимиру Полонцу који ми их је љубазно уступио.

3 У периоду 2003–2008. у Крагујевцу је рођено 13 387 деце, која носе 841 име. У истом периоду у Старој Загори рођено је 6934 деце, која су добила 1058 имена. Већа разноврсност бугарских имена објашњава нижи проценат у оквиру најфреквентнијих 100 имена у целом корпусу имена из Старе Загоре.

словенска система личних имена. За достизање основног циља стављају се два задатка која су повезана са изабраним критеријумима помоћу којих се конкретизује циљ. Ти задаци су:

- урадити конфронтативну анализу имена према фреквентности и пореклу.
- урадити упоредну анализу имена са позиција њихових творбених особина.

Изабрани критеријуми анализе личних имена су повезани са доле наведеним:

а) *Порекло имена*. Примењивањем овог критеријума може се пратити утицај спољашњих и унутарњих нејезичких чинилаца на системе личних имена (бугарски и српски) током последњих година. Избор имена налази се у уској повезаности с историјском и православном традицијом, с народним веровањима, с утврђеним обичајима, исто тако и с комплексом фактора социјалног, психолошког и естетског карактера, који су карактеристични за одређени период времена. Интензивни глобалистички процеси у Европи током последње деценије такође се огледају у избору имена деце.

б) *Особине творбе*. Помоћу анализе савремених српских и бугарских имена, која се заснива на овом критеријуму, посматрају се одређени интралингвистички процеси који протичу у систему личних имена у два језика. Одређени корпус имена разматра се на нивоу творбе речи, дакле анализира се до које мере се користи морфемска творба, композиција, скраћивање као савремени начини творбе имена у језику (или се имена позајмљују директно из страних језика).

2. Анализа имена деце према пореклу

Први задатак истраживања остварује се помоћу компаративне анализе. Анализирано је 100 најфреквентнијих имена према пореклу, која бројчано гледано обухватају 84,54% читавог корпуса српских имена и 70,12% читавог корпуса бугарских имена.

Да би се оцртала тенденција код савремених личних имена у Старој Загори и Крагујевцу, поделили смо имена у 3 групе, од којих сваку представљамо посебно.

2.1. У оба града највећа је група личних имена хришћанског порекла, што сведочи о утицају религиозне традиције у две државе. Хришћанска имена имају грчко, хебрејско или латинско порекло и ушла су у обе земље под јаким утицајем православне цркве. То су претежно имена светаца, називи празника и остале реалије везане за источно православље (*Георги, Лазар, Иван, Никола, Ангел* и њихови скраћени облици – *Гошо, Ваньо* и др). Најфреквентнија мушка имена у обе групе су следећа: *Никола, Стефан, Александар, Димитијар, Петар, Илија, Иван, Васил*. Најраспрострањеније српско име хришћанског порекла је *Лука*, које се скоро не налази међу савременим бугарским именима. Најраспрострањеније мушко име у Старој Загори је *Георги*, а у Крагујевцу се оно сусреће у варијанти *Ђорђе*

и има мању фреквентност. Број хришћанских имена у Старој Загори је мањи у поређењу са именима хришћанског порекла у Крагујевцу.

У групи женских личних имена хришћанског порекла има већих разлика: ту треба навести двоструко веће присуство библијских и црквених имена код српских женских имена. Заједничка за обе групе су имена: *Марија, Јована (варијанџа Јоана), Теодора, Александра, Софија, Ива, Елена*. Најраспрострањеније женско име у Крагујевцу је *Анђела*, а у Старој Загори *Марија*.

2.2. Код имена словенског порекла примећује се више разлика него код имена осталих група. Број имена словенског порекла у бугарском корпусу је скоро 30% већи. У истраживање бугарских имена укључујемо како протобугарска *Асен, Крум, Асиарух*, тако и бугарска имена, у којима се јасно види „домаћа лексичка и творбена грађа“, као што су *Живко, Добри, Любо* и др. (Ковачев 1987: 129). Име словенског порекла са највећом фреквентношћу у обе области је *Владимир*. Најраспрострањенија словенска имена у Крагујевцу су женско *Милица* и мушко *Немања*, а у Старој Загори *Божидар* и *Божидара*. Подаци сведоче о томе да у Старозагорској области мушка лична имена словенског или традиционално бугарског порекла замењују имена хришћанског порекла. Ова тенденција карактеристична је за Бугарску већ од примања хришћанства. Докази за то могу се наћи у старим писаним споменицима (Ковачев: 1987).

2.3. У условно издвојеној трећој групи укључена су сва имена која су ушла у српски и бугарски систем личних имена из руског, француског, немачког, италијанског, турског и других језика. Скоро иста је фреквентност имена ове групе у оба разматрана корпуса, при чему су најчешћа имена страног порекла у Старој Загори и Крагујевцу *Данијел* и *Маријана*.

Резултати поређења по пореклу савремених личних имена у два града приказана су у табели. Имена хришћанског порекла обележена су на табели са **ХС**, имена словенског порекла са **СЛ**, а сва имена другог порекла са **ДР**.

Табела. Подела најфреквентнијих 100 бугарских и српских личних имена у Старој Загори и Крагујевцу према њиховом пореклу

Порекло	Бугарска женска имена	Бугарска мушка имена	Српска женска имена	Српска мушка имена	Буг.	Срп.
ХС	13	24	25	29	37	54
СЛ	16	19	9	15	35	24
ДР	21	7	16	6	28	22
Свега	50	50	50	50	100	100

3. Анализа шворбених особина савремених бугарских и српских личних имена

На нивоу творбе испољавају се следеће особине:

3.1. Присуство варијаната код личних имена у оба система условљено различитим фонетским променама:

а) епентеза (сугласника в, л, н) – примећују се исте варијанте код имена *Иван* у оба система личних имена: у бугарском систему сусреће се *Иван – Йоан – Йован* (*Йоан* је из старобугарског, а *Йован* је изведено од *Йоан* са епентетским **в**); код женских имена – *Йоана и Йована*; у српском систему личних имена исто имамо: *Јован* и *Иван*; сусреће се *Дамјан – Дамљан и Дамњан*; **епентеза й/ј (јотовање)**: код *Андреа – Андреја (с), Воислав – Војислав (с), Пресиана – Пресијана [Пресийана] (б), Диана – Дияна [Дийана] (б)* и др.

б) замена једног вокала другим: е-и; а-е и др.: *Бељана – Биљана (б), Пламена – Пламина (б), Велемира – Велимира (б), Деляна – Диљана (б), Доротијеја – Доротија (с), Андреја и Андрија (с), Кашарина – Кашерина (с), Селана – Селена – Селина (с), Ивана – Ивена (б)* и др.

в) губљење вокала и консонаната: *Милослава – Милосава, Борислав – Борисав, Андријана (Андријана) – Адријана (Адријана) (б/с), Емануил – Мануил (б), Екашерина – Кашерина (с)* и др.

Удвајање сугласника у бугарском језику сусреће се код неких врста речи, међу којима су и опште именице. Удвојени консонанти међутим нису својствени властитим именицама за лица. Код савремених бугарских имена примећује се тенденција ка удвајању сугласника у женским именима: *Анна, Инна, Донна, Белла* и др. У српском језику – познато је – не среће се удвајање сугласника.

3.2. Морфемска творба антропонима заступљена је грађењем речи помоћу префикса и суфикса.

3.2.1. Творба личних имена помоћу префикса ређе се сусреће у оба језика. Из групе српских имена словенског порекла вреди издвојити веома раширено име *Ненад* – префиксално изграђено: од префикса *не-* и корена (од глагола *надајти се*), док је име *Немања* агломерат хипокористичких форми (*Не-та-ап-јв-а*, Бошковић 2001: 412). У бугарском корпусу имена грађење префиксацијом налазимо код имена *Преслав* ('веома прослављен') од старобуг. *пре-* (много, нај-) и *-слав*.

3.2.2. Суфиксни начин у творби личних имена шире је заступљен. Наилазимо на многе заједничке суфиксе у савременим именима деце из Старе Загоре и Крагујевца:

-ан (-'ан) – од *праслав. *-апъ, *-јапъ* – *Милан (б/с), Огњан (б), Душан (с), Божан, Злашњан (б), Дејан/Дејан (б/с)* и др.; и њихови женски парови **-ана, -(ана)**: *Андријана (с/б)* – изведено од мушког имена *Андриј(а)+-ана* (Грковић 1977: 219)⁴; *Деляна/Делијана (б/с), Борјана/Борјана (б/с)* и др.

4 Тумачење свих српских имена врши се према "Речник личних имена код Срба" Милице Грковић, 1977, а тумачење бугарских имена је вршено према "Речник на личните и

-ен (а) – од *-епъ - *Младен (б/с), Милен (б/с), Василен (б), Милена (б/с)* и др. У бугарском систему личних имена **-ена** је активни суфикс за творбу нових савремених женских имена типа: *Дарена, Любена, Радена, Силвена*, налазимо га чак и у *Айшена* (турско име по пореклу).

-ин (а) – од *-инъ, *-ина - *Галин, Светилин, Радосџин, Николина (б/с)* (од мушког *Никола + -ина*); *Рагина (б/с), Ангелина (б)* (од *Анџел + -ина*), *Злашина (б)* и др.

-ија/ија – за женска имена у оба језика – *Миланија* (од *Милан + -ија*) (с/б), *Миленија* (од *Милен + -ија*) (с), *Ивија* (од *Иво + -ија*) (б) и др.

-ица – *Милица (б/с), Горица (б/с), Елица/Јелица (б/с), Ралица (б)* и др.

3.3. Скраћивање имена је један од заступљених начина творбе савремених бугарских и српских личних имена. У групи најпроширенијих имена постоје истовремено пуни и **њихови скраћени облици**, на пример: *Димитџр – Миџко (б), Госџодин – Динко (б)*, исто тако и *Александар – Алекса (с), Бранко од Бранислав; Миле од Милосав (с), Милољуб, Миодраџ; Раде од Радомир, Радивоје, Радослав (с)*. Скраћени облици су на морфемском нивоу најчешће изведени губљењем суфикса или додавањем нових за додатно творбено обликовање или само скраћивањем (нарочито код женских имена):

Миџко (од *Миџ- / < Миџџр < Димитџр/ + -ко*); *Иво* (од *Ив- / < Иван/ + о*); *Јанко* (од *Јан- / < Јаниџије/ + -ко*); *Ива* – од *Ивана, Иванка*; *Сандра* од *Александра*; *Мина* (од *Јасмина, Милена* или скраћено од *Мария, Марина*); *Лена* – од *Јелена/Елена, Милена*; *Лана* од *Меланија, Милана*; *Зара* - од *Захария, Захаринка*; *Ина* – од *Ангелина, Ирина*; *Фани* – од *Сџефана* и др.

У оба језика скраћивање имена довело је до творбе деминутивних имена одмила (хипокористика): *Сања* – од *Александра, Маџа* – од *Марија, Марина*, или руског имена *Маџа*, хипокористик от *Мария*; *Сџаџа* – од *Александра, Анасџасија, Сџанислава*; *Ања* – хипокористик од *Ана*; *Пеџо* – од *Пеџџр, Миџко* – од *Димитџр* и др.

У бугарском систему личних имена примећују се неке тенденције, повезане с процесом скраћивања имена:

а) неки од скраћених облика имена се у бугарском социокултурном контексту прихватају као имена „нижег“ социјалног статуса – *Тенџо* (од *Стоян*), *Гоче* и *Гоџо* (од *Георги*), *Пано* (од *Пантелей*), *Наска* (од *Анастасия*) и др.

б) скраћивање имена може изазвати:

– промену рода имена: у прошлости *Иса* је било мушко име (скраћено од мушког имена *Исая*), сада се у Старој Загори име *Иса* користи као женско име (исто као и *Исая*); *Бони* – скраћено од *Боян* – мушко име, сада је женско – скраћено од *Бонка*.

– колебања у роду имена (или двојаки род имена): *Тони* – скраћено од *Анџион* или *Анџиония* – користи се како за мушкарце, тако и за жене; *Дани* – скраћено од *Јордан* или *Даниел* (а), у бугарском језику се исто користи како за мушкарце, тако и за жене.

фамилните имена у българите” Стефана Илчева, 1968.

Постојање имена двојаког рода у нескраћеном облику примећује се исто и у српском систему имена: *Андреја, Андреа, Маџеја, Вања, Саша* (за лица мушког и женског пола).

3.4. На нивоу творбе јасно је видљив, а широко заступљен и у прасловенском систему, модел грађења сложеница **композицијом**. Композиција као начин творбе савремених имена заступљена је у већој мери у целој групи бугарских личних имена. То се огледа у већем броју сложених имена у бугарском корпусу. У групи бугарских личних имена словенског порекла присутно је више сложених имена, него у српском: *Божидар, Божидара, Десислава* (од *десити* – налазити, постизати и –слав), *Денислав, Сћанислав, Красимир, Тихомир, Мирослав, Рагослав* и др.

У бугарском и српском систему имена присутна су сложена имена словенског порекла са истим формантима: -слав, -мир, -мил, -љуб, -зар и др. Заједнички за оба система личних имена су форманти:

-слав(а) – *Мирослав (б/с), Рагослав (б/с), Сћанислав (б/с), Владислав (б/с), Борислав (б/с), Росћислав (б/с), Белослава*, при чему се код српских имена тај формант налази и у: *Бранислав, Браћислав, Воислав и Војислав, Мирослава, Србислава, Бранислава* и др.; а код бугарских – у *Венћислав(а), Десислав(а), Денислав, Доброслав, Любослав* и др.

-мир(а) – *Любомир (Љубомир) (б/с), Тихомир(а) (б/с), Рагомир (б/с), српска имена* – *Будимир, Вукмир, Миомир, Чедомир, Велимир, Вићомир; бугарска* – *Добромир, Сћанимир, Свећломир, Цвећомир, Красимир, Звездомир, Злаћомир, Десимира, Цвећомира* и др.

-мил(а) – код бугарских имена већином као друга основа: *Боћомил(а), Любомил, Цвећомил, Злаћомил* и др.; а код српских како као прва, тако и као друга основа: *Радомила, Милосав, Милијана* и др.

У савременом српском систему личних имена код сложених имена су активнији форманти: -љуб, -рад, -воје, -сав: *Драћољуб, Боћољуб, Мирољуб, Славољуб, Милорад, Живорад, Радивоје, Миливоје, Боћосав, Борисав, Милосав* и др. У бугарском систему личних имена продуктивни су други форманти: -зар, -дар: *Свећлозар, Велизар, Злаћозар, Лъчезар, Божидар, Живодр* и др.

Наша општа припадност јужнословенској језичкој подгрупи огледа се у присуству многих истоветних имена у Старој Загори и у Крагујевцу, као што су на пример: *Боћдан, Оћњан, Вељко, Младен, Милан, Милица, Невена, Тијана/Тиана, Милена, Неда, Бојана/Бояна* и др.

На основу проведене анализе може се закључити да се у бугарском антропонимском систему активизира тенденција творбе сложених имена композицијом, што је довело до грађења *нових сложених* имена са „старинским“ завршетком. У резултату тога створена су имена као што су: *Бонислав, Донислав, Злаћомил, Недислав, Тонислав, Деамира, Ђосислава, Енислава, Делмира*, која нису заступљена у *Речнику личних и породичних имена код Бугара* од Ст. Илчева.

Још интересантнија је чињеница да се од различитих по пореклу антропонимских основа стварају *нова лична* имена, која „чувају“ словен-

ско звучање. То је случај код имена: *Едислав* од стране по пореклу основе *Еди-* енгл. и *-слав*; *Жанимир* (*Жан-* фр. и *-мир*); *Нансими* (*Нанси-* фр. и *-мир*) и др.

3.5. Данас је у Бугарској веома активна тенденција да се дају **двострука лична имена или хибридна лична имена**. После социјално-економских промена у последњих 20 година број двоструких личних имена у Бугарској повећао се отприлике 48 пута⁵, под утицајем западноевропског модела. Најраспрострањенија мушка и женска двострука имена у Старој Загори садрже компоненте: *Александър*, *Йоан*, *Ана*, *Мария* и др.: *Алекс-Александър*; *Йоан-Александър*, *Крум-Пејтер*, *Ана-Мария*, *Мария-Магдалена*, *Крис-Мари*, *Преслава-Божидара* и др. У Крагујевцу двострука лична имена су много ређа и углавном женска: *Ана Софија*, *Емилија Анастасија*, *Јана Маријана*, *Јана Милица* и *Каја Марија*. У целом корпусу пронађено је само пет наведених имена.

Контаминација се налази у основи хибридних личних имена која се још називају контаминативна. Помоћу контаминирања повезују се фонетски или морфолошки елементи двају личних имена, који се чувају и у новосачињеном имену: *Еленабел* (*Елена* и *Бела*), *Дивелина* (*Дивна* и *Лина*), *Анџоанела* (*Анџонија* и *Нела*), *Иванела* (*Ива* и *Нела*), *Галеана* (*Галя* и *Ана*), *Габриана* (*Габриела* и *Ана*), *Анамарија* (*Ана* и *Марија*), *Маријана* (*Марија* и *Ана*), *Анабела* (*Ана* и *Бела*). Контаминација као начин творбе имена је карактеристична за савремена бугарска и српска имена.

У бугарском систему личних имена ствара се много нових имена, која су резултат личног укуса, наклоности и виђења родитеља. У корпусу савремених личних имена из Старе Загоре веома су интересантна следећа имена: *Диљара* (вероватно од *Диљана* с прелазом *n-r*); *Тимира* (вероватно исто што и *Димира* или од *Тия* и *Мира*); *Дия* (као *Ния*, *Лия* или скраћено од *Дијана*), *Тия* (од *Тияна* или исто као *Ния*, *Лия*); *Русијана* (от *Руса* и *Јана*), *Неемија* (као старозаветни пророк) и др.

3.6. **Позајмљивање имена** из страних антропонимских система један је од начина обогаћивања савремених система личних имена. Ова група имена ствара се помоћу позајмљивања из страних језика како у Србији, тако и у Бугарској. Директно из различитих западних језика позајмљена су: *Маршин*, *Виктор*, *Кристијан*, *Денис*, *Алекс*, *Доријан*, *Викторија*, *Габриела*, *Моника*, *Никол*, *Дијана*, *Кристијана*, *Анџоанеиша*, *Андрејана*, *Симона*, *Ивона*, *Ивеша*, *Нели* и др. Из руског језика преузет је део имена у обе земље: *Сергеј*, *Аљоша*, *Вања*, *Пејџа*, *Тања*, *Тамара*, *Лара*, *Људмила* и др.

У оба система личних имена позајмљује се углавном без трансформације, прати се наиме тачно модел страног имена. Зато се сусрећу како *Алберт* – са немачког, тако и *Алберто* – са италијанског, како *Дениз* – са

5 Разлог за то вероватно је чињеница да је до 1989. у Бугарској било званично забрањено коришћење двоструких и троструких личних имена. У направљеној статистици узимају се у обзир постојећа двострука имена у 1979. према подацима Н. Ковачева (1987: 146) и њихов актуелни број данас.

турског, тако и *Денис* – са руског и др. Зато имамо: *Анджела* (енгл.), *Анджелина* (итал.), *Анджелика* (исто енгл.).

4. Закључак

На основи истраживања система савремених имена у Старој Загори и у Крагујевцу може се закључити да постоји сличност између структура савременог бугарског и српског система личних имена. Упркос томе различити по свом карактеру унутарњи нејезички чиниоци утичу на избор хришћанских и словенских имена у Старој Загори и Крагујевцу. Тенденција ка препороду историјске прошлости веома је јасно изражена како у Бугарској, тако и у Србији (Грковић 2004: 66). Висока фреквентност имена владара и историјских личности у обе земље сведочи о овом процесу: у Србији се ово везује за имена *Лазар*, *Стефан*, *Немања*, *Урош*, *Душан*, *Сава*, *Марко*, *Јанко*, *Сврахиња*, а у Бугарској за имена *Иван*, *Петър*, *Борис*, *Александър*, *Калоян*, *Ивайло*, *Момчил* и др. Процеси глобализације који се одвијају помоћу јачања међународних контаката, помоћу јаког утицаја медија и инвазије високих технологија, најјачи су спољашњи нејезички фактор, који усмерава позајмљивање имена западноевропског, руског, арапског и др. порекла. Утицаји на обе земље су у том смислу слични. У њихова два антропонимијска система огледају се слични језички процеси у творби речи – морфемска творба, скраћивање, композиција, позајмљивање активни су начини обогаћивања савремених система личних имена у Србији и Бугарској. Особине творбе код личних српских и бугарских имена природна су последица развојних процеса који се налазе унутар језика.

Истраживање имена у Старој Загори и Крагујевцу оцртава одређену тенденцију код савремених имена и пружа могућност њиховог проучавања са других аспеката – семантичког, формално-граматичког и др.

5. Додатак

Регистар најфреквентованијих личних имена у Старој Загори и Крагујевцу у периоду 2003-2008.

Бугарска имена: Иван, Георги, Мариа, Александър, Мартин, Димитър, Божидар, Николај, Кристиан/јан, Габриела, Виктория, Даниел, Никола, Стефан, Симона, Ивайло, Илия, Никол, Александра, Йордан, Пламен, Христ, о Асен, Йоан(н)а, Петър, Митко, Теодор, Божидара, Деница, Михаил, Виктор, Кристина, Валентин, Тодор, Гергана, Петя, Теодора, Десислава, Моника, Симеон, Дени, Диа/јана, Павел, Стојан, Станислав, Борис, Елена, Константин, Златка, Кирил, Красимир, Христиан/јан, Калоян, Антон, Ивайла, Даниела Пламена, Тихомир, Анелија, Денислав, Веселин, Йоан, Господин, Ива, Антоанета, Минка, Стефани, Живко, Васил, Таня, Камелија, Мирослав, Доника, Ивелина, Радослав, Стефка, Дария, Росица, Илиян, Цветелина, Петко, Ванеса, Преслава, Румјана, Мариана/јана, Христиа/јана, Вероника, Румен, Динко Ивет/а, Ралица, Антония, Надежда, Елица, Борјана и др.

Српска имена: Лука, Милица, Никола, Анђела, Лазар, Јована, Стефан, Алекса, Јован, Анастасија, Александар, Марија, Теодора, Немања, Филип, Марко, Сара, Вељко, Катарина, Ђорђе, Александра, Урош, Огњен, Кристина, Матеја(м/ж), Михајло, Милош, Јана, Софија, Невена, Петар, Магдалена, Тијана, Мина, Атанас, Богдан, Павле, Душан, Јелена, Николина, Емилија, Давид, Ива, Страхиња, Ана, Нина, Јанко, Тамара, Вук, Нађа, Наталија, Димитрије, Андрија, Ивана, Елена, Михаило, Дуња, Ања, Лена, Илија, Валентина, Марта, Матија, Милан, Магдалена, Андреја (м/ж), Андријана, Ивона, Данило, Виктор, Исидора, Милена, Андреа(м/ж), Даница, Иван, Василије, Неда, Вања(м/ж), Сава, Миа, Ненад, Ксенија, Борис, Сандра, Андреј, Сања, Маријана, Миона, Петра, Младен, Бојана, Новак, Тодор, Ђурђа, Данијел, Игор, Маша, Владимир, Лана и др.

Литература

Бошковић 2001: Радосав Бошковић, „Белешка о имену Немања“, у: *Основи ујоредне грамаћике словенских језика: фонетика, морфологија, раћење речи*, Требник, Београд.

Грковић 1977: Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Вук Караџић, Београд.

Грковић 2004: Милица Грковић, „Историјски пут српског именовслова“, у: *Предавања из историје језика*, Лингвистичке свеске бр. 4, Филозофски факултет, Нови Сад.

Илчев 1969: Стефан Илчев. *Речник на личниите и фамилиниите имена у българиите*, БАН, Софија.

Ковачев 1987: Николай Ковачев. *Българска ономасиика*, Изд. Наука и изкуство, Софија.

CONTEMPORARY STATUS OF THE BULGARIAN AND SERBIAN SYSTEM OF PERSONAL NAMES

Summary

The paper represents a comparative study on the contemporaneous status of the system of personal names in the Bulgarian and Serbian language, based on the corpus excerpted from the birth registries from the Bulgarian town of Stara Zagora and Serbian city of Kragujevac. Personal names were analysed from the aspect of origin and formation structure.

Vanja Krstanova

Иван ЧОБАНОВ
Пловдив, Бугарска

ЗА КРАТКИТЕ ФОРМИ ОТ СРЪБСКИТЕ СЛОЖНИ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ПРЕДСТАВЛЯВАЩИ ЗАТВОРЕНА СРИЧКА

Повечето езиковеди, работили върху проблемите на славянската антропонимия, са единодушни, че нейна основа представляват „сложните имена, които най-вероятно са и най-старата категория“ (Милевски 1969: 198; срв. също: Ташицки 1926, Свобода 1964). Композицията е особено разпространен начин на образуване на лични имена в славянските езици. От гледна точка на строежа сложните имена се състоят от два корена, най-често именни и глаголни, всеки от които представлява самостоятелна дума. В сръбските сложни имена се срещат определено количество лексикални елементи, повтарящи се в най-различни комбинации. В сравнение с останалите славянски езици в българската и сръбската антропонимична система има най-голям брой сложни лични имена, част от които се срещат и до ден-днешен.

Тенденцията да се съкращават звуковите комплекси на личните имена е много стара, разпространена и позната във всички индоевропейски езици, като в най-голяма степен се отнася за сложните имена. Неслучайно процесът на съкращаване на дългите имена се отнася към категорията на ономастичните универсалии (Суперанская 1969: 121).

В настоящето изследване своите наблюдения осъществяваме върху съкратените форми от сръбските женски сложни лични имена, представляващи затворена сричка и ексцерпирани от „Речник личних имена код Срба“ на Милица Грковић, Београд, 1977.

Когато двусъставното име бъде подложено на съкращаване, то може да бъде „дадено непосредствено или пък опосредствено във форма, вече разширена от хипокористичен суфикс“ (Курилович 1968: 176). Съкратените форми Йежи Курилович определя като „хипокористични корени“.

Хипокористичният корен, равен на затворена сричка, се получава по пътя на съкращаване един от корените на двусъставните имена със спазване на морфемната граница. Изключение правят примерите ДАБ – (от *Дабижива, Дабислава*), ПРЕМ – (*Премила, Премилија*), ПРИБ – (*Прибимирка, Прибислава*).

По принцип от всяко мъжко лично име може да се образува женско с помощта на флексията формант -А и на форманта -КА - факт, обезмислящ едва ли не самостоятелното изучаване на женските лични имена, съкращаването им и производните от тях. Сравнявайки системата на сръбските лични имена по **Речник личних имена код Срба** на Милица

Грковић, се вижда, че далеч не във всички случаи корелациите са налице. За сравнение ще приведем само сложните мъжки и женски лични имена, съдържащи в състава си МИЛ - и РАД-, и техните деривати.

МИЛ –

Мъжки лични имена: (*Богомил, Брајимил, Брајомил, Будмил, Вукмил, Драгмил, Драгомил, Живомил, Милибор, Милибрај, Миливој, Милидар, Милидраг, Милидруг, Премил, Сјојмил, Техомил, Тихомил, Чедомил, Чедомил, Чудомил*): Мил, Мила, Милавац, Милад, Миладин, Милај, Милајица, Милајко, Милак, Милан, Миланко, Миланче, Миланчић, Милас, Милат, Милатко, Милац, Милач, Милача, Милачин, Милачко, Милаш, Милашин, Милашко, Миле, Милеј, Милен, Миленак, Миленко, Милета, Милеташ, Милетин, Милетко, Милеш, Милеша, Милешин, Милешко, Милија, Милијан, Милијанко, Милијаш, Милика, Милин, Милина, Милинко, Милић, Милићко, Милихна, Миличе, Милиш, Милиша, Милкан, Милкашин, Милко, Милкош, Милкун, Милкус, Милман, Мило, Миловац, Милоја, Милојац, Милоје, Милојица, Милојко, Мил-оман, Милоја, Милора, Милота, Милотије, Милохна, Милоч, Милош, Милошић, Милошко, Милта, Милтен, Милтош, Милуј, Милул, Милун, Милунко, Милуњ, Милур, Милурда, Милут, Милутин, Милухна, Милуш, Милушин, Милцо, Милча, Милче, Милчета, Милчетин, Милчин, Милчо, Милчуј, Милша, Миљ, Миљадин, Миљак, Миљан, Миљас, Миљахна, Миљац, Миље, Миљен, Миљенко, Миљкан, Миљко, Миљо, Миљојко, Миљун, Миљур;

Женски лични имена: (*Богомила, Драгмила, Драгмила, Драгомилка, Миливојка, Премила, Премилка, Рагмила, Рагмилка, Рагомила, Тихомила, Чедомил, Чудомила*): Мила, Милава, Милада, Миладија, Милајко, Миладина, Миладинка, Милана, Миланда, Миланија, Миланка, Милача, Милаша, Милашинка, Миле, Милева, Милевија, Милевица, Милевка, Милевче, Милена, Миленија, Миленица, Миленка, Милија (срв. също: Емилија), Милијана, Милијанка, Милика, Милина, Милинка, Милића, Милица, Миличица, Милкана, Милка, Милна, Милоја, Милојка, Милоша, Милошка, Милујка, Милулка, Милунија, Милуника, Милунка, Милутина, Милутинка, Милуша, Милушка, Милче, Милчика, Миља, Миљана, Миљанка, Миљахна, Миљача, Миљена, Миљенка, Миљка, Миљкана, Миљојка, Миљунка, Миљуша;

РАД –

Мъжки лични имена: (*Бољераг, Десираг, Доброраг, Драгораг, Живораг, Хубораг, Раггоси, Рагивој, Рагивоје, Рагибрај, Рагивук, Рагигоси, Рагидруг, Рагимир, Рагисав, Рагислав, Рагобрај, Рагобуд, Раговој, Радогоси, Радодраг, Радољуб, Радомил, Радомир, Радомисал, Рагосав, Рагосин, Рагослав, Рагослов, Тихораг*): Рад, Рада, Радаило, Радак, Радаљ, Радаља, Радаман, Радан, Раданац, Радас, Радат, Радатин, Радаћ, Радац, Радаш, Радашин, Раде, Радеј, Радејна, Радека, Радеља, Радељко, Раден, Раденко, Радета, Радетић, Радетко, Радеш, Радешин, Радешић, Радешко, Радије, Радика, Радила, Радило, Радин, Радина, Радинац, Радин-

ко, Радиња, Радић, Радихна, Радица, Радич, Радичко, Радиш, Радица, Радишин, Радишко, Радман, Радо, Радоба, Радој, Радоја, Радојан, Радоје, Радојил, Радојило, Радојин, Радојица, Радојко, Радојле, Радојло, Радојша, Радола, Радолин, Радоман, Радона, Радоне, Радоница, Радонко, Радоњ, Радоња, Радоњица, Радоњко, Радоста, Радот, Радота, Радохна, Радохња, Радоч, Радоча, Радочин, Радочина, Радош, Радоша, Радошин, Радошица, Радуј, Радујко, Радука, Радукан, Радул, Радула, Радуле, Радулин, Радулинко, Радулко, Радуло, Радуљ, Радуља, Радун, Радунко, Радусило, Радут, Радуш, Радушан, Радушин, Радушко;

Женски лични имена: (*Драгорада, Живорајка, Радивоја, Радивојка, Радимира, Радимирка, Радисава, Радислава, Радиславка, Радмила, Радмилка, Радољуйка, Радомила, Радомира, Радосава, Радослава, Радославка*): Рада, Радава, Радана, Раданка, Радача, Раде, Раденка, Радија, Радика, Радина, Радинка, Радихна, Радица, Радица, Радна, Радована, Радованија, Радованка, Радовина, Радовинка, Радојка, Радојка, Радојла, Радојлица, Радојмија, Радомија, Радона, Радоница, Радујка, Радука, Радула, Радулинка, Радулинка, Радулицица, Радулка, Радуна, Радунка, Радуша, Радушка;

Поради големия брой сложни мъжки лични имена, които нямат женски корелати, не привеждаме пълния им списък. Тук ще посочим само някои от тях: *Беривој, Беримир, Благољуб, Боѓивој, Боѓимир, Боѓислав, Бојемир, Бојисав, Бојомир, Брајољуб, Брајомир, Брајомир, Брајонеѓ, Бројоњеѓ, Будивој, Будмил, Будмир, Будомир, Вукобрај, Годебрај, Десибрај, Добрибрај, Драѓобрај, Драѓибрај, Желидраѓ, Жељослав, Живислав, Живодраѓ, Љубибрај, Љубобрај, Милобрај, Милодраѓ, Правомир, Првимир, Сјојмил и др.*

Налице са и редица сложни мъжки лични имена, от които липсват както женски съответствия, така и деривати съответно от първия (срв.: *Домаслав, Домољуб, Држимир, Држислав, Кранимир, Кранислав, Луѓомир, Мојсав, Мојслав, Мојмир, Сладољуб, Сладослав, Среброљуб, Сјрајимир, Сјрајислав, Сјрајослав, Сјрезимир, Сјројмир, Сјројслав, Тешимир, Тешислав*) или втория им компонент (срв. *Радосин*).

Сред сложните сръбски женски лични имена откриваме и няколко, от първия компонент на които липсват деривати, например: *Јездимира, Јездимирка, Обрадислава, Расјисава, Расјиславка, Сјрајомирка, Тврдислава, Тврдислава, Техомила, Техомира.*

Корените, получени посредством съкращаването на единия компонент на сложното женско лично име и послужили за образуването на нови лични имена, са следните:

БЕЛ – (*Белисава, Белислава, Белосава, Белослава*): Бела, Белавка, Белана, Белица, Белка, Белојка, Белуна, Белунка, Белча, Беља, Бељана, Бељка;

БЕР – (*Берисава, Берислава*): Бера, Берана, Беранка, Беринка, Берка;

БЛАГ – (*Благомира, Благомирка, Благородна*): Блага, Благе, Благија, Благиња, Благица, Благоја, Благојка, Благуна;

БЛАЖ – (*Блажимирка*): Блажена, Блаженија, Блаженка;

БОГ - (*Бождана, Божданија, Божданка, Боџобојка, Боџодарка, Боџољуба, Боџољуйка, Боџомила, Боџомира, Боџомирка, Боџосава, Боџослава, Боџославка, Боџумила*): Бога, Богана, Богде, Богиња, Богица, Богојка, Богуша;

БОЖ - (*Бождарка, Божидарка, Боџољуба, Боџослава и др.*): Божа, Божана, Божанка, Божена, Боженка, Божика, Божица, Божинка, Божићна, Божица;

БОЈ - (*Боџобојка, Бојислава; срв. сџо: Боџослава, Боџославка, Борисава, Борисавка, Борислава*): Боја (срв. сџо: Бојана), Бојана, Бојанка, Бојина, Бојица, Бојка, Бојкица, Бојна;

БОР - (*Борисава, Борислава, Бориславка, Велиборка, Злашборка*): Бора, Борана, Боранка, Борена, Борика, Борина, Боринка, Борица, Борјана, Борјанка, Борка, Боркица;

БРАН - (*Бранимира, Бранимирка, Бранисава, Бранислава, Браниславка*): Брана, Бранија, Браница, Бранка, Бранкица, Бранојка;

БРАТ - (*Брашисава, Брашислава, Брашиславка, Брашослав*):

Брата, Братинка, Братица, Братуша;

БУД - (*Будимила, Будимира, Будимирка, Будисава, Будислава*): Буда, Будика, Будина, Будинка, Будица, Будна;

ВЕК - (*Векослава*): Века; (срв. сџо: Ве-ка от *Велислава*);

ВЕЛ - (*Велиборка, Велизарка, Велимира, Велимирка, Велисава, Велисавка, Велислава, Велиславка*): Вела, Веленка, Велија, Велика, Велина, Велинка, Велиша, Велка, Веља, Вељана, Вељка;

ВИД - (*Видомирка, Видосава, Видослава*): Вида, Видана, Виданка, Видимка, Видинка, Видица, Видна, Видојка, Видојла, Видуша;

ВИТ - (*Вишодрага, Вишомира, Вишомирка, Вишосава, Вишослава*): Вита, Витана, Витица, Витка, Витока, Витосија (срв. Милосија, Радосија), Витуша;

ВИШ - (*Вишесава, Вишеслава, Вишослава*): Виша, Вишана, Вишна (срв.: Видна, Радна);

ВЛАД - (*Владимира, Владимирка, Владисава, Владислава, Владиславка, Владомир*): Влада, Владава, Владана, Владанка (срв. Живанка, Јованка, Миланка), Владенка, Владика (срв. Милика, Радика), Владихна, Владица, Владна, Владојка (срв. Милојка, Радојка), Владојла (срв. Милојла, Радојла и др.);

ВЛАСТ - (*Влашимира, Влашомирка*): Власта;

ВОЈ - (*Војдрага, Војмирка, Добривојка, Љубивојка, Радивоја, Радивојка, Сшанивојка*): Воја, Војана, Војина, Војинка, Војица, Војка, Војкана, Војна (срв.: Милна, Радна), Војуша;

ВУК - (*Вукодрага, Вукомила, Вукмира, Вукмирка, Вукосава, Вукосавка, Вукослава*): Вука, Вукава (срв. Милава, Радава), Вукала, Вукана, Вуке, Вукела, Вукена, Вукица, Вукна, Вукоја, Вукојла;

ГОД - (*Годимирка*): Год; (срв. сџо: *Гордана*);

ГОЈ - (*Гојисава, Гојислава, Гојсава*): срв. сџо: *Драџојка, Драџојла*) Гоја, (срв. сџо: *Гордана*), Гојака, Гојана, Гојанка, Гојка, Гојна, Гојчица, Гојша;

- ГОР** – (*Горислава, Гориславка*): Гора, Горана, Горанка, Горенка, Горинка, Горица, Горјана, Горјанка, Горка, Горуља, Горуша;
- ГОСТ** – (*Госџимира, Госџимирка*): Гостана, Гостуша;
- ГРАД** – (*Градимира, Градимирка, Градислава,*): Града, Градана Граданка, Граденка, Градинка, Градојка;
- ДАБ** – (*Дабижива, Дабислава*): Даба;
- ДАН** – (*Боџдана, Боџданка*): Дана, Даника, Данилка, Даница, Данка, Данојка, Данојла, Данче, Данчула (срв. сџцо: *Данијела, Гордана, Јордана*);
- ДАР** – (*Божидара, Божидарка, Даросава, Дарослава, Миродарка*): Дара, Дарана, Дарија, Дарина, Даринка, Дарица, Дарка, Дарче;
- ДЕС** – (*Десимира, Десимирка, Десисава, Десислава*): Деса, Десанка, Десе, Десица, Деска;
- ДОБР** – (*Добривојка, Добрислава, Добриславка, Добромилка, Добромирка, Добросава, Доброслава, Добросрда*): Добра, Добрава (срв.сџцо: Милава, Радава), Добрана, Добранка, Добрача (срв. сџцо: Милача, Радача), Добрашинка, Добре, Добрија, (срв. сџцо: Драгија, Златија), Добријана (срв. сџцо: Драгијана, Милијана), Добрила, Добрина, Добринка, Добрица (срв. Радица, Станица), Добрна (срв. Милна, Радна), Доброта, Добруља, Добруна, Добруша (срв. Милуша, Стануша);
- ДРАГ** – (*Виџодраџа, Вукодраџа, Драџисава, Драџислава, Драмила, Драџољуйка, Драџомилка, Драџомира, Драџомирка, Драџорада, Драџосава, Драџослава, Драџославка, Милодраџа*): Драга, Драгана, Драгија, Драгијана, Драгила, Драгина, Драгиња, Драгињица, Драгица, Драгиша, Драгна (срв. сџцо: Видна, Радна), Драгована, Драгованка, Драгојана, Драгојка, Драгојла, Драгомана, Драгуја, Драгуна, Драгутинка, Драгуша;
- ДРАЖ** – (*Драџомир, Драџослав и др.; Дражесава, Дражеслава, Дражславка*): Дража, Дражена, Драженка, Дражица;
- ЖЕЛ** – (*Желимира, Желимира, Желисава, Желислава, Жељослав*): Желинка, Жеља, Жељана, Жељена, Жељка;
- ЖИВ** – (*Живоданка, Живодарка, Живољуйка, Живомира, Живомирка, Живорајка, Живосава, Живослава, Живославка*): Жива, Живадинка, Живана, Живанја, Живанчица, Живанка, Живанче, Живица, Живка, Живкана, Живна, Живојинка, Живојка;
- ЗВОН** – (*Звонимирка*): Звонка;
- ЗДРАВ** – (*Здравомирка*): Здрава, Здравка;
- ЗЛАТ** – (*Злаџиборка, Злаџомирка*): Злата, Златана, Златанка, Злате, Златија, Златика, Златина, Златинка, Златица, Златка, Златна, Златојка;
- ЗОР** – (*Зорисава, Зорислава; срв. сџцо: Зорана*): Зора, Зорена, Зоранка, Зоре, Зоријанка, Зорика, Зорина, Зоринка, Зорица, Зорјана;
- ЈАР** – (*Јаросава, Јарослава*): Јара, Јарка;
- ЈУГ** – (*Јуџослава, Јуџославка*): Југа, Југана;
- КРАЈ** – (*Крајимира, Крајисава, Крајислава*): Краја, Крајина, Крајка;
- КРАС** – (*Красимира*): Краса, Красава, Красина, Красна;

КРУН – (*Крунислава*): Круна, Крунија, Круница (срв. също: *corona* „круна“);

ЛАД – (*Владислава*): Лада;

ЉЕП – (*Љейосава*): Љепа, Љепава, Љепојка;

ЉУБ – (*Боѓољуба, Драѓољубка, Живољубка, Љубдраѓа, Љубивојка, Љубимирка, Љубисава, Љубислава, Љубиславка, Љубодраѓа, Љубодраѓа, Љубомира, Љубомирка, Љубосава, Љубослава, Мирољуба, Мирољубка, Славољуба, Србољубка*): Љуба, Љубава, Љубана, Љубе, Љубена, Љубенка, Љубија, Љубијана, Љубијанка, Љубика, Љубима, Љубимка, Љубина, Љубинка, Љубица, Љубовија, Љубиша, Љубишка, Љубојка, Љубуша;

МИЛ – (*Боѓомила, Драѓмил, Драѓмила, Драѓомилка, Миливојка, Премила, Премилка, Раѓмила, Раѓмилка, Раѓомила, Тихомила, Чедомил, Чудомила*): Мила, Милава, Милада, Миладија, Милајко, Миладина, Миладинка, Милана, Миланда, Миланија, Миланка, Милача, Милаша, Милашинка, Миле, Милева, Милевија, Милевица, Милевка, Милевче, Милена, Миленија, Миленица, Миленка, Милија (срв. също: Емилија), Милијана, Милијанка, Милика, Милина, Милинка, Милића, Милица, Миличица, Милкана, Милка, Милна, Милоја, Милојка, Милоша, Милошка, Милујка, Милулка, Милунија, Милуника, Милунка, Милутина, Милутинка, Милуша, Милушка, Милче, Милчика, Миља, Миљана, Миљанка, Миљахна, Миљача, Миљена, Миљенка, Миљка, Миљкана, Миљојка, Миљунка, Миљуша;

МИР – (*Блаѓомира, Блаѓомирка, Боѓомира, Боѓомирка, Божимирка, Бранимира, Бранимирка, Будимира, Будимирка, Велимира, Велимирка, Видомирка, Вишомира, Вишомирка, Владимирка, Владимирка, Годимир, Граѓомира, Граѓомирка, Делимирка, Десимира, Десимирка, Драѓомира, Драѓомирка, Желимира, Живомира, Живомирка, Звонимирка, Јездимира, Јездимирка, Крајмира, Красимира, Љубимирка, Љубомира, Мирисава, Мириславка, Миродарка, Мирољуба, Мирољубка, Неѓомира, Прибимирка, Раѓомира, Раѓомира, Раѓомирка, Рајшмира, Рајшмирка, Русимира, Русмира, Русмирка, Русомирка, Свешомирка, Селимира, Славимира, Славомира, Славомирка, Сјанимира, Сјанимирка, Сјојмирка, Сјрашмирка, Тихомирка, Хвалимира, Хранимира, Хранимирка, Цветшмира, Чедомира, Чудомира*): Мира, Мирада, Мирча, Мирела, Мирка, Мирна, Миркица, Мирка, Мировна, Мируна, Мируша;

НЕГ – (*Неѓомира, Неѓомирка, Неѓосава, Неѓославка*): Нега, Негана, Негица, Негна, Негоја, Негојица, Негуша; Нежа, Нежика, Нежица, Нежна;

ЊЕГ – (*Њеѓослава, Њеѓосава*): Њега, Њежа, Њезе;

ОЗР – (*Озрислава*): Озра, Озренка, Озрица;

ПРВ – (*Првослава, Првославка*): Прва, Првена, Првенка, Првица, Првка;

ПРЕД – (*Предимира, Предимирка, Предисава, Предислава; срв. също: Предраѓа*): Преда;

- ПРЕМ** – (*Премила*): Према;
- ПРИБ** – (*Прибимирка, Прибисава, Прибислава*): Приба, Прибина, Прибиња;
- РАД** – (*Дражорада, Живорајка, Радивоја, Радивојка, Радимира, Радимирка, Радисава, Радислава, Радиславка, Радмила, Радмилка, Радољуйка, Радомила, Радомира, Радосава, Радослава, Радославка*): Рада, Радава, Радана, Раданка, Радача, Раде, Раденка, Радија, Радика, Радина, Радинка, Радихна, Радица, Радна, Радована, Радованија, Радованка, Радовина, Радовинка, Радојка, Радојла, Радојлица, Радојмија, Радомија, Радона, Радоница, Радујка, Радука, Радула, Радулинка, Радулкица, Радулка, Радуна, Радунка, Радуша, Радушка;
- РАН** – (*Ранисава, Ранислава*): Рана, Раника; срв. също: *Ранђелија*);
- РАС** – (*Расџисава, Расџислава*): Раса;
- РАТ** – (*Раџборка, Раџмира, Раџмирка, Раџислава, Раџиславка, Раџомирка*): Ратинка;
- РОД** – (*Родољуйка*): Рода, Родна (срв. от *Благородна*), Родана;
- РУС** – (*Русомира, Русмирка, Русомирка*): Руса (срв. също: от *Русалија*, от прилаг. *рус*), Русава (срв. *Милава, Радава*), Русана, Русанка, Русе, Русија (срв. също: *Драгија, Златија, Севдија*), Русина, Русинка, Руска, Русна, Русојла;
- САВА** – (*Белисава, Владисава, Гојисава, Гојсава, Даросава, Десисава, Дражисава, Желисава, Љубосава, Расџисава, Свеџисавка, Свеџосава: Свеџи Сава, Сџанисава, Сџојисава, Тврдисава, Тихосава, Хранисава*); *Сџоред Милица Грковић* – „женско име према мушком *Сава*, или хипокористик от *Савеџа*“); Савина, Савинка, Савица, Савна (срв. също: *Видна, Стојна*), Савука, Савуна, Савче;
- СВЕТ** – (*Свеџимирка, Свеџислава, Свеџозарка, Свеџомирка, Свеџосава*): Света;
- СЕЛ** – (*Селимира, Селимирка*): Села, Селина, Селинка, Селка, Селна; (срв. също: *Селена*);
- СКОР** – (*Скорослава*): Скора;
- СЛАВ** – (*Белислава, Берислава, Божослава, Божославка, Бојслава, Бољеслава, Борислава, Бориславка, Бранислава, Браниславка, Браџислава, Браџослава, Браџославка, Будислава, Векослава, Велислава, Велиславка, Видослава, Видославка, Виџослава, Вишеслава, Вишослава, Владислава, Вукослава, Гојислава, Градислава, Дабислава, Дарослава, Десислава, Добрислава, Добриславка, Доброслава, Дражислава, Дражослава, Дражославка, Држеслава, Држеславка, Желислава, Зорислава, Јарослава, Јужослава, Јужославка, Крајислава, Љубислава, Љубослава, Мирославка, Нежослава, Нежославка, Првослава, Предислава, Прибислава, Радислава, Радиславка, Радослава, Радославка, Свеџислава, Свеџослава, Скорослава, Славимира, Славољуба, Славољуйка, Славомира, Славомирка, Србислава, Сџанислава, Сџојислава, Сџојиславка, Тврдислава, Тихослава, Хвалислава, Хранислава, Храниславка, Цветислава, Цветиславка*): Слава, Славе, Славенка, Славија, Славијана,

(срв. също: Драгијана, Милијана, Станијана), Славијанка, Славина, Славинка, Славица, Славка, Славна, Славојка, Славујка, Славуша;

СРБ – (*Србислава, Србољуйка*): Срба, Србина (срв.: Драгина), Србинка, Србица, Србјана, Србјанка;

СТАН – (*Стјанивојка, Стјанимира, Стјанимирка, Стјанисава, Стјанислава*): Стана, Станава (срв. Милава), Станаја, Станача, Стане, Станија, Станијанка, Станика, Станица, Станка, Станкија, Станоја, Станојица, Станојка, Станојла, Станојђа, Станока, Стануша, Станче, Станчица, Станђија;

СТОЈ– (*Стојимирка, Стојисава, Стојислава, Стојиславка*): Стоја, Стојадинка, Стојана, Стојанка, Стојанкица, Стојина, Стојица, Стојка, Стојмена, Стојменка, Стојна, Стојница;

ТИХ – (*Тихомирка, Тихослава*): Тиха, Тихана;

ТРП – (*Трпимира*): Трпена;

ХВАЛ – (*Хвалимира, Хвалислава*): Хвала, Хвалка;

ХРАН – (*Хранимира, Хранимирка, Хранислава, Храниславка*): Храна, Хранка;

ЦВЕТ – (*Цветимира Цветислава, Цветиславка*): Цвета, Цветана, Цветанка, Цветашина, Цветина, Цветка, Цветна, Цветоша;

ЧЕД – (*Чедомила, Чедомира, Чедомирка, Чедослава*): Чеда, Чедана, Чеде, Чедина, Чедица;

ЧУД – (*Чудомил, Чудомир*): Чуда, Чудина;

При съкращаването на сръбските женски лични сложни имена най-често единият компонент се изпуска, а другият се запазва, към който се прибавя и съответният суфикс, също хипокористичен.

От горепосочените примери се вижда, хипокористичните корени са образувани както от първия, така и от втория компонент на сложното женско лично име в сръбския език:

– Хипокористични корени, образувани посредством съкращаването на втория корен и запазване на първия от сложното име: БЕЛ -, БЕР -, БЛАГ-, БЛАЖ -, БОГ -, БОЖ -, БРАН-, БРАТ -, БУД -, ВЕК -, ВЕЛ -, ВИД -, ВИТ -, ВИШ -, ВЛАД -, ВЛАСТ -, ВУК -, ГОД -, ГОЈ -, ГОСТ -, ГРАД -, ДАБ -, ДЕС -, ДОБР -, ДРАЖ -, ЖЕЛ -, ЖИВ -, ЗВОН -, ЗЛАТ -, ЗОР -, ЈАР-, ЈУГ -, КРАЈ-, КРАС -, ЛАД -, ПРВ -, ПРЕД -, ПРЕМ -, ПРИБ -, РАС -, РАТ -, РОД -, РУС -, СВЕТ -, СЕЛ -, СКОР -, СРБ -, СТАН -, СТОЈ -, ТИХ -, ТРП -, ХВАЛ -, ЦВЕТ -, ЧЕД -, ЧУД -;

– Хипокористични корени, образувани чрез запазването както на първия, така и на втория корен от сложното име: БОЈ -, БОР -, ВОЈ -, ДАР -, ДРАГ -, ЛУБ -, МИЛ -, МИР -, НЕГ -, РАД -, СЛАВ -, ХРАН -;

Извеждането на горепосочените хипокористични корени от сложните женски лични имена в сръбския език не трябва да се приема еднозначно, тъй като някои от тях могат да се смятат за производни и от едноосновни домашни или чужди антропоними, например: ГОД – (*Годимирка*; срв. също: *Гордана*); ГОЈ – (*Гојислава* и др.; срв. също: *Драгојка, Драгојла*); ДАН – (*Богдана*; срв. също: *Гордана, Даниела, Јордана*); РАН

– (Ранислава; срв. също: *Ранђелија*); РОД – (Родољуйка; срв. също: *Благородна*) и др. В случая е налице омонимия на хипокористичните корени.

Въз основа на осъществените наблюдения могат да бъдат направени следните изводи:

- 1) По принцип всички сложни женски лични имена в сръбския език се подлагат на съкращаване, като най-често това е вторият корен. Но се срещат и имена, от които няма фиксирани в речника хипокористични форми.
- 2) От получените хипокористични корени по пътя на допълнителна хипокористична деривация се появяват десетки нови лични имена, някои от които също се съкращават.

Библиография

- Гъркович 1977: Милица Грковић. Речник личних имена код Срба. Београд, 1977.
- Иванчев 1975: Св. Иванчев. Сокращенные двусложные открытые личные собственные имена на –o/-a после твердого согласного в болгарском языке. – Балканско езикознание, 1975, № 1, 57 – 82.
- Курилович 1968: J. Kuryłowicz. O niektórych właściwościach imion skróconych. - In Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki. Ossolineum, 1968, 176–181.
- Малец 1982: M. Malec. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych. Wrocław, 1982.
- Милевски 1969: T. Milewski. Indoeuropejskie imina osobowe. Wrocław, 1969.
- Роспонд 1965: С т. Роспонд. Структура и классификация древневосточных антропонимов (имена). – ВЯ, 1965, № 3, с. 3 – 21.
- Роспонд 1965: S. Rospond. Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego na podstawie Słownika nazwisk śląskich. - In: Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. T. 5, 1965.
- Свобода 1969: J. Svoboda. Staročeská osobní jmená a naše příjmení. Praha, 1964.
- Суперанская 1969: А. В. Суперанская. Структура имени собственного. (Фонология и морфология). М., 1969.
- Ташицки 1926: W. Taszycki. Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Kraków, 1926.

О КРАТКИМ ФОРМАМА СРБСКИХ СЛОЖЕНИХ ЛИЧНИХ ИМЕНА, ЈЕДНАКИХ ЗАТВОРЕНОМ СЛОГУ

Резиме

Тенденција скраћивања гласовних комплекса личних имена стара је и распрострањена у свим индоевропским језицима, а тиче се већим делом сложених имена. У српском језику скраћивању подлежу сва сложена женска имена, при чему се скраћује други елемент. Хипокористички корен, једнак затвореном слогу, добија се скраћивањем једног корена двокомпонентног имена, а морфемска граница се чува. На сачувани корен додаје се одговарајући хипокористички формант. Новостворена хипокористичка форма имена често се, такође, скраћује.

Иван Пејтров Чобанов

ЈЕДНА ОНОМАСТИЧКА НАПОМЕНА УЗ ПОВЕЉЕ КНЕЗА ЛАЗАРА И ДЕСПОТА СТЕФАНА (Прилог етимологији стсрп. проепонима *Декиндић*)¹

Рад представља покушај етимолошке анализе стсрп. проепонима *Декиндић* потврђеног два пута у повељи патријарха Спиридона властелину Обраду Декиндићу (9. јануар 1388). У раду се – у ослонцу на румунски ојконим *Decindea* – износи хипотеза о романској етимологији овог проепонима и предлаже ново читање – *Дећиндић*.

Кључне речи: Обрад Декиндић, повеље патријарха Спиридона, повеље кнеза Лазара, повеље деспота Стефана, етимологија, ономастика.

1. Публиковањем повеља и писама кнеза Лазара (2003) и деспота Стефана (2007) академик Александар Младеновић вишеструко је задужио српску науку. Издањем текстова у оригиналној графици, транскрибованим и језички осавремењеним текстовима повеља и писама, публиковањем фотографских снимака повеља и писама, као и зналачким филолошким напоменама уз сваки од поменутих сегмената рада, не само да је постављен нови стандард приликом издавања српских средњовековних споменика, већ је и проучаваоцима српског средњег века различитих струка понуђена поуздана грађа за даља истраживања². Посебан значај имају ова издања за српску историјску ономастику будући да се у њима доноси велики број средњовековних (микро)топонима, као и један мањи број личних имена³.

2. Полазећи дакле од поменутих издања повеља и писама кнеза Лазара и деспота Стефана у овом прилогу ћемо покушати да објаснимо један интересантан ономастички податак – различито именовање српског средњовековног властелина (војводе) Обрада који се помиње у неколико одредаба са различитим секундарним именом као *Обрад Драгос(л)аљић* и *Обрад Декиндић*. Овакво различито именовање једног истог властелина представља свакако још једно занимљиво сведочанство о непостојању развијеног и устаљеног система презимена у старосрпском друштву у XIV веку⁴. Основни циљ овог прилога представља покушај да се пруг-

1 Рад је настао у оквиру пројекта 148024Д (*Српски језик и друштвена кретања*) који финансира Министарство науке Републике Србије.

2 О значају *Повеља кнеза Лазара* исп. приказе Пижурица 2003 и Ђирковић 2000.

3 О значају *Повеља кнеза Лазара* за српску историјску ономастику исп. Лома 2004.

4 Уп. Куртовић 2009: 17: „Линију трајног презимена у средњем вијеку нису имале ни познате властелинске лозе, па ни владарске.“

жи етимолошко објашњење *проепонима* (или како се у ономастичкој и историјској литератури још среће *антипрономастичког придевка* или *једнокрајног презимена*)⁵ *Декиндић*, а такође, и да се у вези са тим покуша објаснити семантичка мотивација двоструког именовања. Одговор који нудимо у овом реферату свакако је хипотеза, не нужно и коначан одговор, те се питање на неки начин може сматрати и даље отвореним, како за дописивање, тако и за другачија тумачења.

3. Пре него што покушамо дати етимолошко објашњење биће неопходно да размотримо и екстралингвистичке чиниоце, у овом случају малобројне историјске чињенице о војводи Обраду које су нам познате само на основу неколико одредаба из повеља кнеза Лазара, патријарха Спиридона и деспота Стефана. Навешћемо их овде хронолошким редом.

3.1. У повељи кнеза Лазара којом се потврђују Обрадови прилози цркви св. Ваведења у селу Кукањ у Ибру налази се *Обрад Драгосаљић: Вѣспомѣнѣ же господствѣ ми, властелинѣ господства ми Сѣвѣадѣ Драгосалик, тако да си съзигѣ цркъвь, на своиѣ вѣщинѣ. њ сѣлѣ зовомомѣ Коуканѣ. юже и създа ѡ основаниѣ, съ повелѣннѣм господства ми. храмѣ Вѣведеннѣ Светаѣ въ Светиѣх. Пѣчепорочннѣ Владычице Нашеѣ Богородице, покровѣ и стѣвѣрженнѣм христѣанскомѣ и мови топлѣи помѣщннѣи, и рѣдстателннѣи* (Младеновић 2003: 203). У преводу А. Младеновића (2003: 206–207): „Мој властелин Обрад Драгосаљић рече ми [да жели] да себи сазида цркву на својој баштини у селу званом Кукањ. По мојој заповести он је њу из основа подигао – Храм Ваведење [Увођење] Свете [Богородице] међу Светима, Пренепорочне Владичице наше Богородице, заштити и темељу хришћанском, мојој заштитници која ми срдачно помаже.”

3.2. У хронолошки млађој повељи патријарха Спиридона о истом предмету (издата 19. јануара 1388. године) налази се у двама одредбама *Обрад Декиндић*.

Прва одредба: *Видѣ Сѣвѣреннѣ ми записаннѣ и стѣвѣрженнѣ господами светннѣи краѣи сѣвѣскннѣи и господиномѣ царем Стѣфаном, и господиномѣ кнезом Лазарем. цркъвь њ Ибѣ ѡ Вѣведеннѣ Света въ Светннѣх, воеводѣ Сѣвѣадѣ Декиндѣ ꙗка. трудом и потѣчаннѣм, и съ създѣѣм.* (Младеновић 2003: 210). У преводу А. Младеновића (2003: 213): „Видех ја повељу и потврду светих господара краљева српских и господара цара Стефана [Душана], и господара кнеза Лазара: Цркву у области реке Ибра, [посвећену] Ваведењу Свете Богородице међу Светима, [коју је] војвода Обрад Декиндић [Драгосаљић] подигао својим] трудом, бригом и добром вољом [...].“

Друга одредба: *Сѣвѣреннѣ ми записа воеводѣ Сѣвѣадѣ Декиндику въ вѣчною вѣщинѣ довѣка, више реченнѣ цркъвь ѡже ѣст въ записаннѣи светннѣх господѣ и краѣи и господина цара Стѣфана. такожде и милостию и записаннѣм благочѣстиваго господина Сѣвѣлем кнеза Лазара. село Кѣка[н]ѣ и заселькѣ мѣ*

5 Будући да *Декиндић* не представља презиме у данашњем смислу те речи, овде смо – идући за М. Грковић [1976] – користили термин *проепоним*. Термин антропонимстички придевак употребљава Г. Јовановић (1987: 600), а термин *једнокрајно презиме* Е. Куртовић (2009).

Чаитина и Шипъчно, и Новоселани съ всеми мегтани и правинами и с планином села тогаи... (Младеновић 2003: 210). Исп. превод А. Младеновића (2003: 213–214): „[...] ја... записах војводи Обраду Декиндићу [Драгосаљићу] вишеречену Цркву као вечну [његову] баштину заувек – која је [записана] у повељама светих господара и краљева, и господара цара Стефана – [а што је учињено] такође милошћу и повељом побожног господара Срба кнеза Лазара: село Кука[њ] и његов заселак Чајтина, Шипачно и Новоселани са свима међама и правима и с планином тога села“.

3.3. Повеља цара Стефана Душана о овом предмету, о којој сазнајемо посредно на основу друге цитиране одредбе, до данас нам је остала непозната. Још један помен овог властелина – под именом *Обрад Драгослаљић*⁶ – налази се у повељи коју је издао кнез (а касније деспот) Стефан Лазаревић (заједно са мајком Милицом и братом Вуком) манастиру Хиландару: **И како прѣхвди къ мнѣ изъ Хѣландара · чьстнѣиши въ иншквхъ старѣць къ Герасимъ · и съ нимъ чьстни старци хѣландарски къ Иаковъ · и поп Силвестръ · и Симон игъмънь вѣрашьчкии · и сѣпмѣнѣише ми за цѣрквѣ съ Ивѣсѣ. Бъведеніе Светаа въ Светихъ · башинѣ Сѣбрада Драгослалика · како ю је билъ вѣрекълъ Хѣландарѣ. и съ хрѣсѣвѣслъ оуписаль а не издалъ · И изневѣри се Господствѣ ми Сѣбрад · И за негвѣс не вѣсѣ съзех мѣ · и дах негвѣс башинѣ властелинѣ мѣмоу оу проию** · (Младеновић 2007: 156–157). Исп. превод истог аутора (Младеновић 2007: 160–161): „И дође мени из Хиландара најчаснији међу монасима старац господин Ђерасим и с њим часни старци хиландарски господин Ијакон, поп господин Силвестар и Симон, игуман орашачки. И споменуше ми за Цркву у Ибру Ваведење [Увођење] Свете [Богородице] међу Светима, баштину Обрада Драгослаљића, како ју је био обећао Хиландару и у повељу уписао а није [је] предао. И изневери ме Обрад! И због његове непослушности одузех му баштину и дадох је своје властелину у проију.“

3.4. На основу изнетих података из три наведене повеље може се закључити да је војвода Обрад припадао властелинској породици из средњовековне жупе Брвеник код Ибра. У овој области налазили су се село Кукањ и засеоци Чајтина (данас Чајетина), Шипачно (данас Шипачина/Шипачине) и Новоселани (данас Ново Село) (Младеновић 2003: 2001; Шуица 2003: 122–123), поседи које је Обрад приложио цркви св. Ваведења у Кукњу. Обрадови баштински поседи припадали су његовој породици најмање две генерације уназад судећи бар по формулацији из Лазареве повеље у којој се помињу његови „родитељи и прародитељи“ (Шуица 2003: 119). У периоду после Косовске битке одиграли су се догађаји који су пореметили вазалне односе између војводе Обрада и Лазаревих наследника, што је у крајњем исходу довело до одузимања породичне баштине војводе Обрада, о чему недвосмислено сведочи цитирана одредба из повеље деспота Стефана. Природа Обрадове „невере“ у историјској ли-

6 У Миклошићевом издању ове повеље налази се и *Обрад Драгојлалић* што представља погрешно читање (Младеновић 2003: 202).

тератури најчешће је објашњавана издајством у Косовској бици, што је мање вероватно, или ступањем у вазални однос према новом господару Вуку Бранковићу, што је вероватније (Шуица 2003: 119–120).

4. Проепоними *Драгославић* и *Драгосалић* етимолошки су прозирни. Још је А. Белић (1999: 127) утврдио да овакви облици представљају различите фонетске варијанте патронима образованих од присвојног придева *Драгославъ* (основа *Драгослав-* + посесивни суфикс *-јъ*) и патронимског суфикса *-ић*. У даљем развоју, од *Драгославвић* губљењем сугласника *-в-* у групи *-вљ-* добили смо *Драгославић*, а онда и *Драгосалић*, губљењем сугласника *-л-* у групи *-сл-*. Да је овакав модел образовања патронима у XIV веку био веома продуктиван сведочи и *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског властелинства* М. Грковић (1986: 231) у коме поред патронима *Драгославић* налазимо још 34 различита патронима овога типа, увек са очуваном сугласничком групом *-сл-*: уп. само *Љубиславић*, *Прибиславић*, *Градиславић*, *Ходиславић*, *Будиславић*, *Предиславић*, *Крајиславић*, *Војиславић*, *Сиројиславић*, *Хвалиславић*, *Толиславић*, *Озриславић*, итд.

Иако се графемска комбинација *лѣ* у примеру из повеље деспота Стефана Лазаревића (*СѢВЪ(А)ДА ДРАГВСЛАВЉИКА*) теоретски може читати и као [ли] (како и чини Шуица 2003), несумњиво је да овде треба – с обзиром на то да је у питању патроним од присвојног придева *Драгославъ* – претпоставити читање са [љи]⁷.

5. У творбеној структури проепонима *Декиндић* на први поглед препознатљив је једино формант *-ић*. Приликом етимологизације структуре *декинд-* пошли смо од чињенице да се у њој налази сугласничка група *-нд-*, која свакако не представља словенско наслеђе, већ – како смо претпоставили у овом случају – вероватно утицај неког од романских балканских говора којим су у средњем веку на територији Брвеника могли говорити остаци балканског романског становништва.

5.1. Структуру *декинд-* покушали смо да интерпретирамо на различите начине. Хипотеза о двочланој структури у којој је први део *де-* романски предлог или контраховани члан који указује на провенијенцију, порекло, а други део властито име (нпр. стсрп. Къндѣдъ < *Candidus*, уп. Грковић 1986: 111; стсрп. Кундетат, уп. РЈА V 784; стсрп. Кандак, уп. РЈА IV 817) или неки апелатив (као код савремених западнороманских презимена у Војводини, уп. *Добре*, *Девалд*, *Делре*, *Деман*, *Деменди*, *Денеџри*, уп. Арсенијевић 1992) одбачене су због недостатка средњовековних паралела, али и због тешкоћа које бисмо имали да објаснимо мотивацију (и уопште природу чина) двоструког именовања.

7 Читање са [ли] у презименима овога типа налази се и код других историчара. Тако, погрешно читање, налази се и код Е. Куртовића у раду о средњовековним *Рагосалићима* (треба свакако *Рагосалићима*) (уп. Куртовић 2009).

5.2. У ослонцу на румунски топоним *Decindea* и лично име *Decindești*⁸ претпоставили смо и да је наш проепоним настао од румунског израз *decindea* „с оне стране“ (Tiktin 1987: 22) и српског суфикса *-ић*, мада је могуће и да је већ постојеће романско име *Decindești* једноставно морфолошки и творбено адаптирано старосрпском језику. Претпоставка о семантичкој мотивацији према топониму у старосрпском језику недоказива је услед одсуства топонима који би био мотивисан на поменути начин.

Понуђено објашњење води нас даље и ка другачијем читању нашег проепонима. Фонетском адаптацијом романског *Decindea* односно *decindea* вероватније је да смо у старосрпском језику добили *Дећиндић* него *Декиндић*. Овакво читање не би било у супротности ни са подацима које нам пружају повеће, будући да се граfiјска секвенца *ки* у последњој четвртини XIV века могла читати и као [ћи].

6. Тешко је одговорити на питање у каквом хронолошком односу стоје проепоними *Декиндић* (*Дећиндић*) и *Драгосаљић*. Могуће је претпоставити да *Декиндић* (*Дећиндић*) представља старо породично име Обрадових предака, које је у XIV веку почело да бива потискивано од стране новијег модела – патронима *Драгос(л)аљић*. Ипак, чини нам се вероватнијим могућност да су *Декиндић* (*Дећиндић*) и *Драгосаљић* хронолошки паралелна образовања, прво могуће добијено према очевом или породичном надимку („он(и) који су са друге стране“), а друго како смо видели према очевом имену. У прилог овоме може се навести чињеница да се у дубровачким документима из прве половине XV века писаним латинским језиком налази велики број особа из Дубровника или из дубровачког залеђа које су носиоци двају презимена (уп. имена у Куртовић 2009: 104–110).

7. Питање је да ли можемо на основу претпостављене етимологије проепонима *Декиндић* (*Дећиндић*) даље тврдити да су Обрадови преци били романског порекла, и да су у процесу славизације ипак сачували своје старо романско породично име прилагодивши га фонетски и морфолошки старосрпском језику. Иако би позитиван одговор био веома привлачан, ономастичке чињенице овде нам не могу бити поуздан доказ. Познато нам је да се у средњем веку, као и данас уосталом, лично име не може узети као поуздан маркер етничитета (подробније у Станојевић 1928–29). Именовање не подразумева увек аутоименовање унутар једне етничке и језичке групе, већ може бити и резултат различитих других спољашњих процеса, као што су рецимо политичке, верске и културне прилике или језичка мода.

Оно што можемо узети као сигурно је да је евентуална романска етимологија последица етничке и језичке интерференције између балканског романског и словенског (српског) становништва у XIV веку.

8 Исп. Iordan 1963: 509: *Decindea*, cu derivatul “local” *Decindenii* și ”personal” *Decindești*: *decindea* (*invechit*) ‘dincolo, de cealaltă parte’.

Детаљније процесе унутар овако скицираног односа двају етничких и језичких ентитета тешко је докучити, будући да не располажемо другим историјским и лингвистичким чињеницама.

Скраћенице цитиране литературе

Арсенијевић, Милорад (1992). *Италијанска и западнороманска презимена у Војводини: фономорфолошка и орфографска анализа, адаптивационе форме и фреквенција*. Необјављена докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.

Белић, Александар (1999). *Историја српскохрватског језика*. Изабрана дела Александра Белића, књ. 4, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Грковић, Милица (1976). *Имена у Дечанским хрисовуљама*. Нови Сад: Филозофски факултет/Институт за јужнословенске језике.

Грковић, Милица (1986). *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског властелинства*. Београд: Народна књига.

Јовановић, Гордана (1987). „Старосрпска антропонимија у „Јаничаровим успоменама“ или „Турској хроници“ Константина Михајловића из Островице (на основу најстаријег пољског и чешког рукописа из XVI века). *Зборник шесте југословенске ономастичке конференције*. Српска академија наука и уметности. Научни скупови, књ. XXXVII. Одељење језика и књижевности, књ. 7, стр. 597–606.

Куртовић, Есад (2009). *Рагосалићи – примјер „једнократних презимена средњег вијека“*, Историјски институт САНУ, Београд.

Лома, Александар (2004). На именовним врелима. Осврт на нова издања средњовековних дипломатичких извора. *Ономастолошки прилози XVII*: 459–478.

Младеновић, Александар (2003). *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа.

Младеновић, Александар (2007). *Повеље и писма деспота Стефана*. Београд: Чигоја штампа.

Пижурица, Мато (2003). Повеље кнеза Лазара [приказ]. *Јужнословенски филолог*. LIX: 177–181.

РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1976, I–XXIII.

Станојевић, Станоје (1928–29). Лично име и народност у Србији средњег века. *Јужнословенски филолог*. VIII: 151–154.

Ђирковић, Сима (2004). Повеље кнеза Лазара и његова канцеларија. *Стари српски архив*. II: 207–215.

Шуица, Марко (2003). Повеља кнеза Стефана Лазаревића којом се Хиландару прилаже црква Ваведења Богородичиног у Ибру. *Стари српски архив*. III: 107–123.

*

Constantinescu, N. A. (1963): *Dicționar onomastic romînesc*. București.

Jordan, Iorgu (1963): *Toponimia romînească*. București.

Tiktin, H. (1986–1989): *Rumänisch–deutsches Wörterbuch I–III*. 2. überarbeitete und ergänzte Auflage von P.Miron, Wiesbaden.

**AN ONOMASTIC NOTE IN CONNECTION WITH THE CHARTERS
OF PRINCE LAZAR AND DESPOT STEFAN (SUPPLEMENT TO THE
ETYMOLOGY OF THE OLD SERBIAN PROEPONYM *DEKINDIĆ*)**

Summary

The paper analyses the etymology of the Old Serbian proeponym *Dekindić*, registered two times in the charter of Patriarch Spyridon to Lord Obrad Dekindić which was issued on 9th January 1338. Based on the semantic parallel in the Romanian language – name *Decindești*, from the toponym *Decindea* and Romanian suffix *-ești*, in the paper an assumption is made that the Old Serbian proeponym was phonetically and morphologically adapted in Old Serbian as *Dekindić*. Roman etymology confirms that there was linguistic and ethnic transfer between Roman and Slavic people in the district of Brvenik in the mediaeval period.

Vladimir Polomac

ПТИЦЕ КАО СИМБОЛИ У СРПСКОМ ЈЕЗИЧКОМ НАСЛЕЂУ

У овом раду¹ говори се о птицама као симболима у српском језичком наслеђу са више аспеката: (1) лексичког и фразеолошког, (2) ономастичког и (3) етнокултуролошког.

Реч **симбол** (грч. *symbolion* – ‘знак’, ‘значење’) означава конкретан предмет који, по конвенцији или по асоцијацији, упућује на нешто друго што има шире и универзалније значење. Или, једноставније речено: предмет (или његова слика) + идеја = симбол.

Птице као симболи издвајају се у посебну групу на основу два диференцијална својства: *локуса крећанја* (небо, ваздух) и *модуса крећанја* (‘летети’), док се својство појединачности или мноштва у вези с њима у целини јавља као интегрално. Птице као симболи се јављају: (1) у широком спектру књижевних врста и родова: од једноставних књижевних облика (фраза, пословица, загонетка) до мотивске и тематске заступљености у лирици, епици и драми и (2) у различитим језичко-стилским обележјима: од једноставног поређења до развијене алегорије.

Кључне речи: птице, симбол, птице као симболи, птице у фразама, птице у пословицама, српско језичко наслеђе.

1. Птица – „двоножни кичмењак с кљуном, обрастао перјем из разреда *Aves*“ (*Речник српскога језика*, МС, 2007, стр. 1090) – јесте једна од најраспрострањенијих представа у цивилизацијском искуству.

2. Шта је симбол и како се производи симболично значење? – Одговор на питање шта је *симбол* може се сагледати са различитих становишта: (1) књижевнотеоријског и (2) филозофског и/или психоллингвистичког (као и других друштвених наука).

2.1. Зденко Лешић у својој *Теорији књижевности* сублимирао је ранија књижевнотеоријска разматрања појма симбола. Он каже:

„*Riječ simbol* (грч. *symbolion*, ‘знак’, ‘значање’) означава конкретан предмет који, по конвенцији или асоцијацији, упућује на нешто друго што има шире и универзалније значење. По том ‘упућивачком значењу’ он се може дефинисати као *знак посебне врсте*: као *знак*, јер означава, представља или сугерише нешто друго него што је он сам, а као *знак посебне врсте*, јер у њему *конкретно* и *појединачно* упућује на *опште*. Понекад се дефинише једначином: предмет (или његова слика) + идеја = симбол“ (Лешић 2008: 43–44).

¹ Овај рад је израђен у оквиру пројекта број 148024Д, „Српски језик и друштвена кретања“, који финансира Министарство науке Републике Србије.

2.1.1. Даље, Зденко Лешић признаје да једначина „предмет (или његова слика) + идеја = симбол“ сувише поједностављује смисао симбола као сложеног феномена.²

Дакле, како је речено, симбол означава конкретан предмет који по (а) асоцијацији или (б) конвенцији упућује на нешто друго што има шире значење.

2.1.2. Симбол се често заснива на асоцијативним везама. За илустрацију асоцијативних веза, где су птице симболи, могу послужити примери које можемо разврстати на три нова: (1) птице као врста кичмењака: *леши као њишица, слободан као њишица на грани*; (2) појединачне врсте птица: *црн као жавран, једна ласта не чини пролеће* и (3) делови тела птица: *ластин реј* (врста профилисаног метала у машинству), *пачију кљун* (врста шпица на ципелама), *кокошије груди* (деформитет груди).

2.1.3. Уопште, симбол је много чешће конвенционалан: без очигледне везе између предмета и његовог симболичног значења. „Ali jednom stvoren i prihvaćen, i takav simbol dobija stabilno značenje, koje svi članovi date zajednice prihvataju kao ‘prirodno i logičko’, jer je posvećeno zajedničkoj tradiciji simboličkog značenja“ (Lešić 2008: 44).

То показују примери фигуративних значења: (а) иронија и (б) алегорије:

(а) „Соко мрзи поља од прашине, / соко неће жабу из лужине“ (П. П. Његош, *Горски вијенац*, стих 1874–75);

(б) „Вила гнездо тица ластавица, / вила га је за девет година, / а јутрос га поче да развија; / долети јој сив-зелен соколе...“ (*Ројство Јанковић Стојана*).

2.2. Филозофија се условно ограђује од тога да се симбол може лако дефинисати:

„Simbol se ne može definirati. Njemu je u naravi da razbija čvrste okvire i spaja krajnosti u jedinstvenu viziju. On je nalik na strijelu koja leti i ne leti, nepomičnu i neuhvatljivu, vidljivu a nedokučivu. Da bismo sugerirali značenje ili značenja simbola, morat ćemo se služiti riječima, ali valja uvijek imati na umu da one ne mogu izraziti svu njegovu vrijednost“ (*Rječnik simbola*, 2003: V–VI).

У истом духу, један филозоф лаконски је у оксиморону дао дефиницију симбола: *simboli otkrivaju skrivajući i skrivaju otkrivajući* (*Rječnik simbola*, 2003: VI).

2.2.1. Мисли се да је перцепција симбола врло индивидуална, не само што зависи од искуства појединца него и због тога што проистиче из целокупне особености.

„Ona [percepcija] je, dakle, ujedno stečena i dobijena; ovisi o bio-fiziološkom naslijeđu čovječanstva, tisuću puta tisućljetnom; na nju utječu kulturna i društvena kretanja sredine u kojoj se neposredno razvila, a ona im dodaje plodove jedinstvena iskustva i nespokojstva svoga aktualnog položaja.

2 И у другим теоријама књижевности и стилистикама стилска фигура симбол се дефинише на сличан начин као код З. Лешића, види: Драгиша Живковић, Миливоје Солар, Петар Милосављевић и други.

Simbol ima upravo iznimnu osobinu da u jednom pristupačnom izrazu спаја све несвјесне и свјесне утјечаје, те инстинктивне и духовне снаге што се суклањају или су на путу да се ускладе у човјеку“ (*Rječnik simbola*, 2003: VI).

2.2.2. Шта показује предисторија и историја развоја представе о симболу? Симбол је у почетку био предмет расечен или преломљен на два дела, два комада керамике, дрвета или метала и сл. (Такав предмет је у српској традицији познат као *рабош*). Носиоци појединих делова симбола (рабоша) поновним спајањем раздвојених делова целине потврђивали су свој идентитет, порекло, своје дугове и сл. На овај начин је сваки предмет могао добити своје симболичко значење.

„Simbol je veza što спаја очитовани садржај каква понашања, мисли или ријечи с њиховим latentним смислом“ (*Rječnik simbola*, 203: XI).

За К. Г. Јунга, наследника психоанализе Сигмунда Фројда (који је придавао велики значај симболима), „simbol nije ni alegorija ni običan znak, nego slika koja može najprimerenije označiti nejasno naslučenu prirodu Duha“ (*Rječnik simbola*, 2003: XI).

3. Шта је условило однос човека према птицама? – Кад је у питању однос човека према птицама, може се говорити о два основна предуслова: (1) однос према „непосредној природи“ у старој религији и митологији и (2) ловачки период у борби човека за опстанак када је једне птице ловио, а друге – птице ловице – спремао за лов.

3.1. Када говори о старој религији Срба и Хрвата, Натко Нодило на једном месту каже:

„U primitivnih naroda vjera, ma bila kakova, svagda je budna i živa. Ne uviđajući trajnu ravnotežu zakona prirodnih, prvašnji ljudi ne pomisle boga, koji vijeku i svijetu pada te zakone, pa po njima redovito i svijetom vlada, već utvoriše, sebi na dohvat, bogove iz svakoga iole znatnog fenomena. Bogovi nastavaju tok do čovjeka i posvuda, u porodici i u polju, u ajeru [= vazduhu] i pod zemljom, danju i noću“ (Nodilo 1981; 3).

3.1.1. У паганској српској и словенској митологији уопште у почетку се развило неговање култа безличних демона и божанстава: (а) камен; (б) дрво, биљка, ватра, вода, извор и (в) животиња (уп. Петровић 1997: 252).

3.1.2. Као илустрацију односа човека према птицама, могу се издвојити табу прописи у трудноћи жене (по принципу „не ваља се“), који имају корене у веровањима човека према птицама по аналогiji као прехране у којој се жели заштити трудница или, пак, практичној народној медицини. Издвајамо два примера:

(1) Ако трудница једе кокошији желудац, „дете ће имати велика и модра уста“ (Требејшанин 1991: 78).

(2) „Птице грабљивице (нпр. јастреб) такође су опасне и зато трудне жене избегавају да једу храну коју је ова птица ‘начела’“ (Требејшанин 1991: 80).

3.2. Како је речено, човек је испољио однос према птицама у једној посебној грани привреде – лову (а) као привређивању и (б) као врсти друштвене забаве (у почетку само за властелу).

3.2.1. Прибављање хране, као најважнији облик борбе за опстанак, засновало се првобитно у ловачком сабирачком (а касније и пастирском) начину привређивања. Зато се у том ступњу развоја човека однос према „натприродној природи“ испољавао великим делом кроз став према птицама (као уопште према животињском свету) (уп. Бандић 1980: 211).

3.2.2. У историјској литератури и епској поезији (јуначким песмама и бајкама) срећу се мотиви птица ловица. У народним песмама чак се воде и борбе око птица које лове утву златокрилу.

3.2.2.1. „Сваки [средњовековни] двор имао је своје псе, особито хртове и соколове, како се то види из повеља, у којима се појединци опраштају од дужности да бесплатно примају на стан краљеве псаре и соколаре. У то доба, око 1325, византијски царевић, потоњи цар Андроник III, ловио је у царским ревирима код Цариграда с 1000 паса и 1000 соколова“ (Јиречек 1984: II, 288–289).

3.2.2.2. У Србији, „као и у Византији, за најотменији лов сматрао се лов на препелице, јаребице, дивље голубове, пловке, чапље, лабудове, ждралове итд. помоћу птица ловица“ (Јиречек 1984: II, 289).

3.2.3. Колико је лов био интересантан за високо племство у средњем веку, показују и следеће два примера): први се тиче једног од словенских просветитеља, а други смрти умног српског деспота).

3.2.3.1. „Међутим, једнога дана заједно са синовима богаташа, који су имали обичај да се забављају ловом, изиђе и Константин [Ђирило] у поље и узме свога *јастреба*. Када га испусти, по вољи Божијој подиже се ветар, дохвати јастреба и однесе. Дечака је због тога обузела таква туга и жалост да два дана није јео хлеба. [...]

– Од данас поћи ћу другим путем бољим од овога, нећу да трошим дане у метежу овога живота“ (Стојановић-Ђорђевић 1986: 28).

3.2.3.2. „Када је [деспот Стефан Лазаревић] био на месту званом Главица, обедовавши, изиђе да лови; и док је још ловио, узео је *крађујца* у руку своју. Узевши га није (га) носио како треба, он, који је дотада све како треба и на удивљење изводио и чинио; и нагибао се на једну и другу страну као да ће с коња спасти“ (Филозоф 1989: 123–124).

4. Птице као симболи. – Истакнути руски фолклориста Александар Гура, у књизи *Симболика животиња у словенској народној традицији*, говори о птицама као симболима:

„Птице се издвајају у посебну групу или класу на основу два диференцијална својства – *локуса* (небо, ваздух) и *модуса кретања* (‘лети’), док се својства појединачности или мноштва у вези с њима у целини јавља као интегративно“ (Гура 2005: 394).

(Изван групе птица спој особина локуса и модуса кретања постоји само код инсеката који лете).

4.1. Да човеков однос према свим животињама није био исти, потврђује Џ. Џ. Фрејзер у класичном делу етнологије *Златна грана*:

„Постоје две врсте примитивног обожавања животиња, у извесном смислу супротне једна другој. У једном случају животиње се обожавају, и

стога се не убијају нити једу. У другом случају, пак, животиње се обожавају зато се редовно убијају и једу. Код оба типа животиња се поштује због неке користи, *позитивне или негативне*, коју дивљак очекује од ње“ (Фрејзер 1992: 646).

4.2. Ако је Ц. Ц. Фрејзер говорио о односу човека према животињама уопште, А. Гура ближе говори какав је однос према птицама.

„Код птица се јасније него код других група испољава опозиција **ЧИСТ** (светао, добар, позитиван) и **НЕЧИСТ** (ђаволски, зао, негативан), опозиција која се углавном подудара с опозицијом: безопасан – грабљивац. У нечисте птице спадају разне птице, углавном грабљивице и штеточине: све вране (гавран, врана, чавка, грачац), сврака, кобац, јастреб и ноћни грабљивци (сова, ћук, буљина), као и врабац, пупавац, гњурац, патка. У чисте се убраја: голуб, ластва, шева, рода, лабуд, делимично дрозд и галеб“ (Гура 2005: 394).

4.3. У Библији је јасно раздвојено које се птице могу јести, а које не треба јести.

„А између птица ове да су вам гадне и да их не једете: орао и јастријаб и морски орао. / Еја и крагуј по својим врстама, / И сваки гавран по својим врстама, / И совуљага и ћук и лиска и кобац по својим врстама. / И буљина и гњурац и ушара, / И лабуд и гем и сврака. / И рода и чапља по својим врстама, и пупавац и љиљак.“ (Мојсије, 3, 11).

5. Степен индивидуализације код птица је мањи него код звери, али је већи него што је случај с гмизавцима.

Најиндивидуалнији „ликови“ код птица су: *кукавица* и *рода*.

6. Од свих животиња птице су у нарочитој вези с календарским циклусом, коме је подређена целокупна човекова привредна делатност. Начин живота знатног дела птица, посебно птица селица, нарочито њихово понашање (као и друге сезонске појаве), представљају један од чинилаца који организују саму структуру народног годишњег календара.

Од годишњих доба пролеће се веже за ласте као веснике, а јесен за ждралове који се селе на југ. Међутим, и још једна птица се веже за пролеће, што потврђује параномазијски израз са леонинском римом: „Када гугутка брзо гугуће, ближи се пролеће“.

Исто тако, птице се вежу за предсказање временских прилика (*шресигаћа* предсказује кишу, *зловременица* – лоше време); почетак сезонских радова обележава птица *сејачица*, која пада на прву бразду, а родност године се просуђује по лету *ждралова*.

С друге стране, животни циклуси човека одређују се по птицама симболима: *рода* је симбол рађања, *сова* и *гавран* симболи смрти.

7. Још једна особина која издваја птице од других животиња повезана је са аскустичким карактеристикама. Свим птицама се приписује способност изговарања различитих језичких гласова с циљем оглашавања у различитим ситуацијама. Одатле и мотивација имена неких птица: *ђрлица*, *кукавица*, *кокош*.

8. Да би заштитио неке од птица које сматра позитивним, човек их је свесно подигао на ниво симбола и тако их табуирао.

8.1. Пошто рода као птица селица долази с пролећа и обитава на култном месту куће – димњаку, човек је био „дужан“ да је заштити. У српском језику ова птица се доводи у везу са глаголом *родити* (и у превоју вокала *рађајти*) и сијасет других речи ове велике породице добијене деривацијом и композицијом од корена *род(a)*.

Као у српској традицији, рода је заштићена и у другим светским културама. О томе сведочи *Рјечник симбола*:

„Premda je u *Levitskom zakoniku* (11, 18–19) rečeno da je roda *odvratna*, ocrćenito je to ptica **povoljnog predznaka**. Simbol je **sinovskog štovanja**, jer se smatra da hrani svoga ostarjelog oca. U nekim krajevima tvrde da donosi djecu, što je vjerovatno u vezi s običajima ptica selica: rođin se povratak porudara s buđenjem prirode. S istog razloga pridaje joj se moć da samim pogledom prouzroči začecje“ (Chevalier – Gheerbrant 2003: 563).

8.2. Ласта (ластаница) је табуирана птица. Зато што прави гнездо сваке године на истом месту под кућном стрехом, био би највећи грех да је домаћин убије. У српској традицији верује се да ласта више не долази да прави гнездо на кућу где се чељад свађају.

У исламу је ластаница симбол доброг друштва и зато је зову *рајска ишница*. С друге стране, код Персијанаца се верује да ластавичије цвркутање „раздваја суседе и другове; она значи самоћу, исељење, раздвајање, зацијело због своје селилачке природе“ (Chevalier – Gheerbrant 2003: 344).

8.3. Табуиран је и лабуд. У *Рјечнику симбола* стоји:

„Od drevne Grčke do Sibira, a preko Male Azije, pa slavenskih i germanskih naroda, velika skupina mitova, predaje i spjevova slave i labuda, neokaljanu pticu, čija su bjelina, snaga i ljupkost živa epofanija svjetlosti“ (Chevalier – Gheerbrant 2003: 338).³

У српској традицији однос према лабуду је биполаран: „Верује се да представља душу и може имати демонске или божанске особине. У лабуду се могу претворити демонска и митска бића или у њега могу ући духови природе“ (*Српски митолошки речник* 1998: 285).

Међутим, у народној поезији лабуд је симбол моћних крила и снежне белине. У народној епској песми *Смрти мајке Југовића*, мајка Југовића моли: „Да јој бог да очи соколове / и бијела крила лабудова“. И опет у народној поезији, апелатив за белога коња је *лабуд*, а често властито име коња *Лабуд*.

8.4. Издвајамо још и ждрала као табуирану птицу. „Од свих птица ждрал је најмилији гост нашем народу, једно што је он вјесник скорог пролећа, а народ га још поштује као госта, који путује из далеких крајева“ (Братић 1900: 346).

3 Такав однос према лабуду срећемо у мотиву смрти лабуда, што је мотив балета *Лабудово језеро* Чајковског.

Кад лете ждралови на југ у јесен, није ваљало да се нож затвара или забија у земљу јер ће се ждралови побунити и изгубити ред (Николић 2001: 371).

Ждрала није ваљало убити јер би то донело несрећу целога крају. „Прије 30 године [око 1870] пали су ждралови у Гацку у поље, те је Џафер Звиздић убио једнога, а турски га суд осудио на 250 гроша глобе“ (Братић 1900: 346).

Исто као и лабуд, и ждрал је апелатив (и властито име) за белага коња – *ждрал. ждралин*.

9. Неке људске особине су пренете на птице (или обрнуто): највернија птица је орао (та научна истина да орао као једна од најдуговечнијих птица живи у паровима до краја живота и да остаје веран и после угинућа партнера прерасла је у симбол); а најневернија је црна голубица (уп. приповетку *Црна голубица* Вељка Петровића).

10. У богатом цивилизацијском наслеђу у културама које су укрштањима понудиле своје симболе и другим културама, у свим врстама уметности јављају се птице као симболе. О томе се може се говорити (1) у светској баштини и (2) у српском културном наслеђу.

10.1. Многи симболи из старих култура постали су опште цивилизацијско наслеђе.

10.1.1. Тако, на пример, митска птица *феникс* је инкарнација египатског бога сунца Ра, која се спаљује у свом гнезду, а затим се из властитог пепела рађа. Постала је симбол подмлађивања и бесмртности.

10.1.2. О томе како је Бог решио да очисти свет од грехова, у *Библији* стоји:

„И рече Господин Ноју: уђи у ковчег ти и сав дом твој; јер те нађох праведна пред собом овога вијека.

Узми са собом од свијех животиња чистих по седморо, све мужјака и женку његову.

Такође и од птица небеских по седам, мужјака и женку његову, да им се сачува сјеме на земљи“ (*Прва књиџа Мојсијева*, 7, 1–3).

10.1.3. На средњовековним фрескама јавља се библијски мотив *гаврана* који храни светог Илију (касније и мотив романа *Петша гора* савременог бразилског писца Пабла Куеља).

„По том дође њему [св. Илији] ријеч Господинова говорећи:

Иди одавде и обрати се на исток, и сакриј се код потока Карита према Јордану.

И из овога потока пиј, а гавранима сам заповједио да те хране онђе.“ (*Прва књиџа о царевима*, гл. 17, 2–3).

10.1.4. Пародију орфичког мита – у коме се ветар удвара црнокрилној ноћи, која је снела сребрно јаје у утроби мрака, а из јајета које је било Месеца излегао се Ерос – сачинио је Аристофан у парабази *Птице* (Мршевић-Радовић 2008: 3).

10.1.5. Ради илустрације из светске баштина се могу издвојити и следећа „птичија“ уметничка дела: (1) песма *Албатрос* француског пес-

ника Шарла Бодлера, која је претеча симболизма; (2) поема Едгара Алана Поа *Гавран* – која се и данас радо чита; (3) култни филм страве Алфреда Хичкока *Птице*; (4) драма А. П. Чехова *Гaleb*; (5) балет П. Чајковског *Лабудово језеро*; (6) Андерсонова ауторска бајка *Ружно паче*, кажу да је аутобиографског карактера, у којој ружно паче „жели“ да постане лабуд; (7) ТВ серија *Птице умиру певајући* снимљена по мотивима истоименог популарног романа итд.

10.2. У српском културном наслеђу јављају се „домаће“ птице, али и оне за које се могло само чути да живе у неким далеким крајевима. Фраза *забити главу у песак* могла је бити пренета преко језика посредника који су утицали на српско језичко наслеђе. Међутим, *нојево перо* је знак богатства и особеног украса и среће се у стиховима епских песама („Каки му је калпак и челенка, / Један калпак, дванаест челенака, / А тринесте ноја птице крило...“)

10.3. Према попису мотива народних песама балканских Словена, Б. Крстић региструје више птица.

Од птица су најчешће заступљене: *гавран* (као гласоноша и писмоноша, као нападач на рањеног човека, али и пријатељ човека); *голуб* (гласоноша и писмоноша, лечи човека, анђели су у облику голуба); *кукавица* (жена која много жали за братом претвара се у кукавицу, гласоноша); *ластива* (писмоноша и гласоноша, жена се претвара у ласту); *орао* (лешинар, гласоноша и писмоноша, лечи човека); *славуј* (натпева се с девојком, гласоноша и писмоноша), *соко* (пријатељ човека, писмоноша и гласоноша).

Помињу се и друге птице које се ређе заступљене: *зрлица* (која придржава малог Христа); *ждрал* (писмоноша), *јаребица* (жали се да јој је растурено гнездо); *јаун* (љуби девојку); *пешао* (куван петао искаче из лонца); *прејелица* (гласоноша), *ушва златнокрила* (у њој снага и младост виле); *чавка* (захвална животиња) (уп. Крстић 1984)

11. Заступљеност птица као симбола у жанровима. – Птице као симболи у темама и мотивима јављају се у готово свим жанровима: од једноставних књижевних облика до свих родова: лирика, епика и драма.

11.1. У изразима (фразама) у којима се јављају лексеме *птице* искристалисало се богато културно наслеђе.

11.1.1. У Речнику *Матичне српске* уз одредницу **птица** су следећи изрази:

– *рејка птица*; – *птица селица*; – *ноћна птица*; – *живети као птица на грани...* (Речник МС, књ. 5, стр. 281).

11.1.2. Издвајамо још неке изразе:

– *голубије срце*; – *око соколово*; – *ластин реј*; – *пачији кљун*; – *ружно паче*;

– *и ала и врана* (‘сви одреда, све и сватко’ – Матешкић 1982: 2);

– *птичији мозак*; – *од птице млеко*; – *птичија персијектива*; – *из птичијеј лећа*;

– *голуб из вранина гнијезда*;

– *добити врајца*; – *шо и врајци знају*; – *врабац под кајом*.

11.1.3. Уз неке изразе у српској култури постоје и већи етнографски сегменти који су се развили у симболе.

(1) Израз: **променити певца**. У Нишу је почетком XX века на пијацу било на Илиндан врло јевтиних певаца, јер је обичај да се певац мења пре него што наврши три године да не би постао ђаво. (То има вероватно практичне разлоге: да међу кокошима буде млад певац способан за даљу квалитетну репродукцију).

(2) Израз **бела врана** означава нешто ретко (уп. мотив у приповеци *Бела врана* Јанка Веселиновића). Интересантно је да се у латинском каже: „**Alba avis**. *Bela ptica* (nešto retko, bela vrana)“ (Vilhar 1991: 23).

(3) Фразеологизам *прича о црвеном враицу* има значење „улепшано причање, бајка, лагарија (Мршевић-Радовић 2008: 14).

(4) Израз *Кад гавран побели* (Кнежевић 1957: 52) метафорично означава „никад“.

(5) Израз *Знам за јадац* везан је за једну необичну игру у надму-дривању:

„Јадац! (Двоје ломе пилећу кост ‘кобилицу’. Онај ко одломи мањи део, да ономе другом и каже ‘Јадац!’ Ако се овај превари и прихвати, оном другом ће се испунити жеља)“ (Стојичић 1994: 171)

12. Пословица као „сажета, завештајна формулација искуства, језгровито опажање прихваћено у традицији“ обилује примерима у којима се јављају лексема везане за птице као врсту кичмењака и поједине врсте птица или делова птица.

(1) *Врана врани очи не вади*; (2) *Пошуррио као кукавичије јаје*; (3) *Оки-ишии се шућим перјем*; (4) *Једна ласта не чини пролеће*; (5) *Која ишиица ишиице једе, у јашу не лети*; (6) *Ко се боји врабаца, нек не сеје проју*; (7) *Боље је врабац у руци него голуб на грани*.

13. Птице као симболи јављају се у загонеткама, које су „врста мисаоно-говорне игре, изражене у виду метафоричног – описног или непосредног, често збуњујућег питања које захтева одговор“. У традицији српскога народа била је једна посебна недеља која се звала *Загонетна недеља*. Она пада непосредно пред Ускршњи пост. Назива се загонетна недеља зато што се, по народној етимологији, тада много загонетало на скуповима (*Српски митолошки речник* 1998: 31)

Птице као симболи јављају се у загонеткама: (1) у тексту загонетке и (2) као одгонетке (денотати):

13.1. Птице као симболи у тексту загонетке:

(1) Пет се врана око јаме вију, а у јаму не одају. (**Игле плетеће кад се плету чарапе**);

(2) Долеће ’тица из далека мјеста, неком назва добро јутро, а некоме: зло му јутро! (**Глас зли или добри**);

(3) Паде голуб без крила на јелу без грана, изједе га царица без зуба. (**Снијег и земља и сунце**).

13.2. Птице као одгонетке (денотати) у загонеткама:

(1) Бијело је дан није, зелено је трава није, црно је ноћ није, има реп крава није. (*Сврака*);

(2) Гујина глава, господарско рухо, арапске ноге. (*Паун*);

(3) У једном суду и вино и ракија (па неће да се помијеша). (*Јаје*).

14. Басме као „најархаичније, вербалне формуле народне медицине у стиху и прози“ у себи садрже и птице као појмове. Када се ритуално у басмама одагнава нека опака болест, бајалица је обично тера у земљу „где петао не кукуриче“.

14.1. Издајамо басме од две болести. Прво, басма *од издатиш*.

„Пошла Јана / и повела брата Јанка, / и понела издатку травку, / и нож и тамјан; / да иде у гору, у воду, / куд нема народ да буну, / куд нема говеда да ричу, / куд нема овца да блеји, / куд нема свиња да грди, / куд нема петао да пева. / Ту је твоје место.“ (Раденковић 1982: 53).

14.2. Басма од *црвеног вешира*:

(1) Извела квочка девет пилета, / на сви’ девет крила црвена, / на сви’ девет ноге црвене, / на сви’ девет глава црвена. / Залете се црн орел, / те однесе квочку с пилићи. (Раденковић 1982: 68)

(2) Црвен петао црвено јаје снео, / са коца пало, не разбило се. (Раденковић 1982: 68)

15. У баснама као алегоријама јављају се птице као симболи (као и друге животиње). У инсценијацијама добиле су симболично људске особине и доситејевски намењене „српској јуности“ биле основ народног и просветитељског васпитања у наравоученијима који су вукли корене још од времена античког баснописца Езопа:

15.1. Басна *Лабуд, рак и шишука* – персонификује алгоријску неслогу у којој свако вуче на своју страну.

15.2. Басна **о птици и птићу**, који је после савета родитеља да бежи кад види човека кад се сагне да узме камен, питао шта ће радити ако човек стално држи камен у руци, добио је од мајка одговор: „Много знаш и можеш сам да идеш у свет“.

15.3. Ауторска басна у стиху Љубомира П. Ненадовића *Туђе перје* варира тему из народне књижевности и говори о чавки која се окитила туђим перјем да се додвори орлу главару. И на крају, као поента басне: „Кад се птице боље у њу загледаше / и на њојзи своја пера познадоше, / онда свака своје перо ишчупала; / посрамљена чавка црна је остала...“

16. Птице као симболи јављају се и у жаргону – специфичном језику којим говоре људи истог сталежа, професије или друштвене групе, а разликује се од општег говорног језика и разумљив је само онима који припадају одређеном сталежу, професији, групи.

Ево неколико примера жаргона:

(1) **врана** (‘ухода, тајни пратилац; достављач, потказивач; странац; помагач цепароша’ – уп. Андрић 2005: 30));

(2) **послајши њо голубу** (‘не вратити дуг’);

(3) **фазан** (‘млади војник’);

(4) **галеб** (‘подводач, досадан човек’);

(5) *завран* (‘милиционер, полицајац’).

17. Птице као мотиви и теме у књижевним родовима. – Птице се често јављају као теме и мотиви у свим књижевним родовима и врстама.

17.1. У лирским песмама птице као симболи јављају се као гласници, у стереотипним почецима, као персонифицирани јунаци или у метафорама:

(1) *Анђа капиција*

Високо се соко вије,
Још су виша граду врата...

(2) *По сриу зима*

Снијег паде о Ђурђеву дану,
Не може га птица прелетјети,
Дјевојка га боса прегазила...

(3) *Код младожењине куће, кад се надају сваштовима*

Ој орлови орлови!
Летисте ли високо?

(4) *Дјевојка на градским вратима*

Соко лети високо
Крила носи широко,
На десно се окренуо,
Граду врата угледа...

(5) *Јока код стада и соко са града*

Заспала Јока код стада,
Сави се соко са града,
Насу јој злата у њедра.
Кад се Јока пренула,
Сама се себи чудила,
Откуд јој злато у њедри.

(6) У песми *Чавке* је особени ритам, сва је од гласовних фигура уплетених у лирске паралелизме:

Чије,
чије је,
чије је?
Милованово,
Милованово,
Милованово.
Ја да бирам,
ја да бирам,
ја да бирам.
Ти тај – ја овај,
ти тај – ја овај,
ти тај – ја овај.
Сваки,
сваки,
сваки.

(7) *Ластавица и кукавица*

Говорила тица ластавица:
„Благо теби, сиња кукавице!
Кад с’ не лежеш кући у комину,
Те не слушаш јада свакојака,
Ђе се куну двије јетрвице...

16.2. У епским песмама птице као симболи јављају се као гласници, у стереотипним почецима и као мотиви или теме песме (на пример: *Марко Краљевић и орао*):

(1) *Пројаси царства српскога*

Полетио соко тица сива
од светиње – од Јерусалима
и он носи тицу ластавицу.
То не био соко тица сива,
веће био светитељ Илија;
он не носи тице ластавице,
веће књигу од Богородице...

(2) *Ројство Јанковић Стојана*

Кличе Стојан танко гласовито:
„Вила гнездо тица ластавица,
вила га је за девет година,
а јутрос га поче да развија;
долети јој сив-зелен соколе
од столице цара честитога,
па јој не да да гнездо развија...”

У стереотипним почецима епских песама јављају се птице као гласници (гласоноше или писмоноше), посебно гавранови:

(1) Полећела два врана гаврана
са Мишара поља широкога... (*Бој на Мишару*)

(2) Долећеше два врана гаврана
од Косова поља широкога... (*Служа Милушин*)

17. Птице у језичко-стилским обележјима. – Управо по својим природним својствима птице су омиљене симболи у стилским фигурама.

17.1. Поред основног значења у речницима дефинисано је и фигуративно значење лексеме **птица** (што нас посебно интересује у овом раду):

За илустрацију издвајамо фигуративна значења лексеме **птица** према *Речнику Машице српске*:

а) иронично: *човек важан по свом положају;*

б) *особа сумњива, опасна или се као шакава сматра;*

в) *особа која доноси добре или зле вести (Речник МС, књ. 5, стр 281).*

17.2. Примери из народне и уметничке књижевности, исто тако, показују обиље стилских фигура у којима се јављају *птице* као лексеме/стилеми:

17.2.1. „Школски пример“ чисте асонанце налазимо у синтагми:
око соколово.

17.2.2. Парономазија са леонинском римом (и ономатопејом):

Када ѓуѓушка брзо ѓуѓуће, ближи се ѓролеће.

17.2.3. Са обиљем понављања и „најсавршенијег“ лирског паралелизма анадиплозе (палилогије) имамо у следећим стиховима:

Кад иду на вјенчање

Паун шета, војно ле! на венчање,

А за њиме, војно ле, пауница;

Осврће се, војно ле! млад пауне,

Млад пауне, војно ле! лепи Ранко,

Иде л за њим, војно ле! пауница,

Пауница, војно ле! лепа Ружа.

17.2.4. Статистички гледано најфреквентнија стилска фигура је поређење:

А. Неразвијено поређење:

(1) *Бежи ко сова од сунца;*

(2) *Као да је голуб зрно по зрно бирао;*

(3) *Слободан као ишшица (на ѓрани);*

(4) *Господски иде као гуска по дубоку виру;*

(5) *Иде као ѓуска у маѓлу.*

Б. Развијено поређење:

„Дан и народ како ћуку тица“ (П. П. Његош: *Горски вијенац*, стих 21).

Сваки дан Турци покоре по један народ, као што се зна ћуку да [по народном веровању] сваки дан поједе по једну птицу.

17.2.5. Поређења по супротности:

(1) *Има као у кукавице ѓнијездо;*

(2) *Треба му као ѓуски сено;*

(3) *Боји ѓа се као врана скелеције.*

17.2.6. Метафора:

(1) *Да разайне мрежу за сокола, ухвайшио би врану;*

(2) *Расше му ѓерје;*

(3) *Ако му кокош по два јаја не носи, он је не храни;*

(4) *Да му даш очерујане ѓуске, и оне би му одлешеле;*

(5) *Зла ѓодина орла наштерала да зимује међу кокошима;*

(6) *Ту бијаше заспала ѓевојка;*

Под главом јој снопак ѓетелине,

У њедрима два б'јела голуба... (*Најбољи лов*)

(7) *Кус иешао ишле довијека.*

17.2.7. Аллегорична:

(1) [*Кад се ѓомоле свашови с девојком*]:

Иде соко, води соколицу

Благо мајци – златна су јој крила!

(2) Аллегорична (у нонсенсу):

Три су зеца за гувном орала,

лисица им плугом управљала,

врана сије, гавран крилом дрља,

голуб носи, голувица сноси,
ђуран дије, а ђурка се смије,
а пуж гмиже, па на таван диже.

17.2.8. Одговарање и наговарање:

– *Ево ме на двије ноге као кокош*. Одговара се ономе који пита: где си или како си. (Кнежевић 1957: 54).

18. Птице као врсте кичмењака и врсте птица јављају се као номинационе базе у ономастици. Могу се издиференцирати према три критеријума: (1) које птицу настањују тај простор, (2) које се птице ту гаје и (в) *nomina metaforica*.

18.1. Анропонимија:

18.1.1. Мушка имена: *Голуб, Голубан* („слуга Голубан“ из епских народних песама као стајаће име), *Лабуд, Паун*;

18.1.2. Женска имена: *Лабуда, Пауна*.

18.1.3. Петар Шимуновић је презимена поделио у четири темељне групе: **чији си, какав си, откуд си и што си** (Шимуновић 1985: 21). Презимена која су добијена од номинационих база од птица најчешће су добијена према групи **какав си**. У ономастичкој литератури се среће синтагма „птичија презимена“.

(1) Презиме једнако апелативу:

Врана, Вуџа (*Oriolis oriolis*), *Гавран, Галоб, Голуб, Зеба, Кос, Ласта, Тица* (са апокопом), *Ђук*;

(2) Презиме изведено од апелатива:

Вранић, Гавранић, Голубовић, Гускић, Јасцребић, Орловић, Соколовић;

(3) Презиме као композита (тзв. императивне сложенице):

(а) *Гуливрана* – „Састављено је од глагола *гулити* и именице *врана*.

Очигледна дирка, дата од стране мештана, који на овакав начин исказују бесмислену радњу или сиромаштво носиоца“ (Михаиловић 2002: 286),

(б) *Муниврана* – „Од глагола *мунути* у значењу *нагло удари* невоља и именице *врана*. Будући да је у народној свести ова птица злослутна и да се често помиње као весник несреће, није тешко разумети овакву семантичку комбинацију. Међутим, није искључено да се у облику крије нека комична епизода везана за непознатог протогонисту овог надимка“ (Михајловић 2002: 722).

18.1.4. Надимци су најчешће мотивисани управо према темељној групи **какав си** (према П. Шимуновићу):

Врабац (мали, ситан), *Рода* (висок, штркљат), *Гуска, Сова* (има буљаве очи), *Пашиак* (по носу или начину ходања).

Међутим, надимци могу настати од основа презимена: од презимена *Вранић* добијен је надимак *Врана* (популарни јунак у домаћој ТВ серији *Мој рођак са села*). Тим процес добијања надимка иде у круг: од надимка се добије презиме, а после од презимена се враћа на надимак. У неким случајевима добијамо надимак у множини: све *Враниће* зову *Вране*.

Надимци могу бити и страног порекла:

Пижон, надимак Владимира Петровића, популарног фудбалера Фудбалског клуба „Црвена звезда“, а добијен је од француске речи **pigeon** (‘голуб’).

18.2. И у топонимији се јављају птице као номинационе базе.

18.2.1. Историчар Миодраг Пурковић наводи инвентар од 30 топонима посведочених у средњем веку у српским државама добијеним „по животињама“, од тога је 7 према птицама: *Врање, Врањи До, Вранчишиће, Јасиџребица, Крађујевац, Пауни, Пшичари* (Пурковић 1997: 126).

18.2.2. Етнограф Јован Цвијић каже да су „по животињама, које и данас живе, добило у Србији око 140 села своја имена. [...] Међу птицама је највише имена дато по врани и то 18, по орлу и голубу по 6, по славују, соколу 4, по јастребу, кукавици и пауну по 4, по шеви, сови 2, по врапцу и по жуни (село Жлне) по 1“ (Цвијић 1987: 98).⁴

18.3. И други извори потврђују птице као номинационе базе у топонимији:

18.3.1. Ороними:

Гавран, Јасиџребац, Орлине, Соколача, Теиџребица.

Косово, село (и поље) (добијено конверзијом).

18.3.2. Ојконими:

Голубац, Соко, Соколац, Грлица (село), Крађујевац (село и град), Пауне;

Жлне, село (дијалекатски са вокалним „л“);

Соко је најчешће име средњовековних градова. Тако је и са именима страног порекла: Акмачићи, село код Тузле и село код Нове Вароши – добијено од **акмаца** (тур. *соко, орао*) (в. Шкаљић 1973: 105). Тако је и са именом *Шаиновац* (ороним и ојконим) од **шаин** (перс. *соко* – Шкаљић 1973: 578–579).

19. Апелативи и/или властита имена коња, говеда и других домаћих животиња добијени су као хомонимија према именима врста птица:

(1) Имена или апелативи коња: *ласишавица, лабуд, ждрал, ждралин;*

(2) (а) Чува Нико два коња бегова.

По имену крилата голуба,

И другога крилата гаврана.

(б) Даде Луци крилата гаврана,
а Никола уђаши голуба.

(в) Јами ујче двоје дице младе,
Обоје јих метни на гаврана.

(3) У модерно доба према врстама племенитих птица добије су имена типова авиона: *соко, јасиџреб, галеп.*

20. Етнокултурлошки аспект. – Сматра се да су у религијама свих народа, као и у разним манифестацијама људског духа, велику улогу играле извесне животиње (као и птице) захваљујући неким својим

⁴ Штета је што је Цвијић дао само номинационе базе топонима, али не и саме топониме; и што је само дао базе ојконима а не и осталих топонима.

специјалним одликама. Ту се уочавају остаци тотемизма, једне фазе у историји религије, кроз коју је пролазио сваки народ и чији се трагови распознају код свих народа и до данашњег дана.

20.1. У српској традицији птице су коб и знамен смрти, зато постоји већи број веровања, али и два птичија празника, прво: *чавчи празник* у пролеће, друго: *птичији светац*.

20.1.1. На Чавчи празник нису се при јелу употребљавале кашике да чавке не би вадиле из бразде посејани кукуруз. У неким крајевима се први zaloгај узимао жмурећи да не би птице виделе посејани кукуруз (Недељаковић 1994: 135).

20.1.2. Уочи Илиндана је птичији светац. Празновало се да птице грабљивице не би носиле кокошке и пилиће и да не би правиле штете по усевима. (Недељковић 1994: 263).

И на другим празницима, делови ритуала симболично су се посвећивали птицама. О бадњем дану домаћин је позивао птице на заједничку вечеру, а домаћица је пред спавање лупала у ступу – да би утукла канце птичуринама (Недељковић 1994: 263).

20.2. Многа веровања, како је речено, повезана су за одређене птице.

20.2.1. „Не ваља убити кукавицу зато што народ вели да је она сестра Лазарева, па да је Бог у кукавицу претворио, које и владика црногорски ово потврђује.“

„Ко у пролеће види најпре ждраљеве, ваља да два-три пут завиче колико јаче може: „Упоред ждраљеви као моји зубови“, зато да се не би помели, а велики је гријех да би ко завикао: „У решето ждраљеви!“ јер би се, веле, помутили и прав пут изгубили.“ (Вук Врчевић: Народна сујеверје или врачање, слутња и бајање).

20.2.2. Песници су користили искристалисано народно искуство које је добијено у наслеђе и фиксирани нека веровања и/или симболе: Ево једног примера:

„Тек соколу прво перје никне, / он не може више моровати, него своје размеће гнијездо...“ (П. П. Његош: *Горски вијенац*, стих 120–23).

21. Да легенда може бити истина, не само сама по себи, потврђује један необичан пример везан за *гуску*. На планини Тари је био некакав богати Ковић, који се чак супротстављао и турском султану. Говорио је: „Док је мени пушка шара, овца гара и планина Тара, не бојим се у Стамболу цара“. И када је цар послао триста војника да види ко је тај Ковић, он је свим војницима у време кошевине изнео по виле и грабуље, а они су схватили да је он богат и моћан човек и нису га дирани. Ковић је богато обдарио султана, али и султан њега. Међутим, легенда каже да су Ковићу једног дана одлете гуске низ Дрину и он се за њима одселио. Ако се иде даље, тачно је да и код Ковића који су насељени на обали Дрине код Шапца постоји легенда да су некада били на Тари и да су се одселили за гускама.

22. У народном филозофирању се потеже питање: „Шта је старије: кокош или јаје?“

Један латински израз каже:

„**Ab ovo**. Od jajeta. Pričati nešto *ab ovo* значи početi priču od samog početka, veoma opširno. (Vilhar 1991: 15).

Дакле, овде је у једном цивилизацијском искуству све почело „од јајета“ – подразумева се као симбола.

23. Птице су толико присутне у нашој свести да је *џолуб* (код Грка са маслиновом гранчицом у кљуну као знак мира) у нашој народној уметности и архитектури присутан: у песмама, на споменицима (крајпуташима), на везовима, на лименим олуцима. Фигура певца је присутно на крову традиционалне куће, обично израђена од дрвета као заштита од злих духова, а касније је и лимена направа за усмеравање дима према ветру добила назив „певац“.

Извори и литература

Андрић, Драгослав (2005). *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, друго, знатно допуњено издање, Zepher Book World, Београд.

Bandić, Dušan (1980): *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*, BIGZ, Beograd.

Богдановић, Недељко (1981): „Називи биља и животиња у топонимији сврљишког краја“, *Ономастолошки прилози*, књ. II, Београд, стр. 159–170.

Братић, Т. (1900): „Птице у народним вјеровањима“, *Гласник Земаљског музеја*, бр. XII, Сарајево, стр. 345–349.

Vilhar, Albin (1991): *Latinski citati*, Matica srpska, Novi Sad.

Grevs, Robert (1990): *Grčki mitovi*, Nolit, Beograd.

Ђурић, Војислав (1983): *Анџиологија народних јуначких песама*, СКЗ, Београд.

Zima, Luka (1988): *Figure u našem narodnom pjesništvu*, Globus, Zagreb.

Јиречек, Константин (1984): *Историја Срба*, књ. I–II, Слово љубве, Београд.

Јовановић, Јелена (2002): „Језичка структура и стилистичка природа српских народних пословица“, *Српски језик*, бр. 7/1–2, год. VII, Београд.

Јовановић, Јелена (2005): „О лексичкој грађи Вукових ‘Српских народних пословица’“, *Српски језик*, бр. 10/1–2, год. X, Београд, стр. 651–681.

Јовановић, Јелена (2006): *Синтакса и стилистика српских народних пословица*, књ. I–II, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, Јасен, Београд.

Кнежевић, Миливоје (1957): *Анџиологија народних умотворина*, Матица српска, СКЗ, Нови Сад, Београд.

Krstić, Branislav (1984): *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, SANU, Posebna izdanja, knj. DLV, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 36, Beograd.

Кулишић, Шпиро, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић (1998): *Српски митолошки речник*, Етнографски институт САНУ, Интерпринт, Београд.

Lešić, Zdenko (2008): *Teorija književnosti*, Službeni glasnik, Beograd.

Марковић, Радул (1985): *Бокори, народне пословице на тлу Србије*, Културни центар, Горњи Милановац.

Matešić, Milivoje (1982): *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Михајловић, Велимир (2002): *Српски презименик*, Аурора, Нови Сад.

- Мршевић-Радовић, Драгана (2008): *Фразеологија и национална култура*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Народне пословице и заговешће*, приредила Аница Шаулић, Народна књига, Београд 1962.
- Недељковић, Миле (1994): *Календар српских народних обичаја за пролеће 1995. годину*, Агенција „Ваљевац“, Ваљево.
- Николић, Видан (2001): „О номенклатурним називима ‘негативних’ животиња као номиналним базама у српској топонимији“, *Српски језик*, број VI/1, год. VI, Београд, стр. 359–392.
- Петровић, Сретен (1997): *Митологија Срба*, Просвета, Ниш.
- Пурковић, Миодраг (1997): *Историја Срба, политичка и културна историја средњег века (до пада Зете 1499)*, ЕВРО, Београд.
- Раденковић, Љубинко (1982): *Народне басме и бајања*, Градина – Ниш, Јединство – Приштина, Светлост – Крагујевац.
- Sikić, Biljana (1996): *Etimologija i male folklorne forme*, Institut za srpski jezik SANU, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, nova serija, knj. 11, Beograd.
- Стојановић-Ђорђевић, Јелена (1986): *Стара српска књижевност*, Рад, Београд.
- Стојичић, Ђоко ((1994): *Сјај разговора, лексикон српских изрека*, пето допуњено издање, Дечје новине, Горњи Милановац.
- Требјешанин, Жарко (1991): *Представе о детишту у српској култури*, СКЗ, Београд.
- Филозоф, Константин (1989): *Житије десеторице Стефана Лазаревића*, Просвета, СКЗ, Београд.
- Фрејзер, Џ. Џ. (1992): *Златна грана – проучавање магије и религије*, Алфа – Земун, Драганић – Земун.
- Цвијић, Јован (1987): *Антропогеографски списи*, Сабрана дела, књ. 4 (том 1) САНУ, Књижевне новине, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain (2003): *Rječnik simbola (mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi)*, Romanov, Banja Luka.
- Šimunović, Petar (1985): *Naša prezimena, porijeklo – značenje – rasprostranjenost*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

BIRDS AS SYMBOLS IN SERBIAN LINGUISTIC LEGACY

Summary

This paper explores the notion of birds as symbols in Serbian linguistic legacy from (1) lexical and phrasal, (2) onomastic and (3) ethnocultural aspect.

The word symbol (Greek: *symbolin* – ‘sign, ‘meaning’) denotes a specific object which, by convention or association, signifies something else which has a wider and more universal meaning. Or, put in a more simplified manner: an object (or its image) + idea = symbol.

Birds as symbols can be classified as a separate group based on two differential features: *places of motion* (sky, air) and *manner of motion* (“fly”). Birds as symbols are found: (1) in a wide range of literary genres and classes: starting from simple literary forms (phrase, saying, riddle) to motivational and thematic presence in lyrical literature, epic literature and drama, and (2) in different linguistic-stylistic instances: from simple simile to the extensive allegory.

Vidan Nikolić

Јордана МАРКОВИЋ
Ниш

ОСЛОВЉАВАЊЕ КАО ПОСЛЕДИЦА ДРУШТВЕНИХ КРЕТАЊА

Језик је нераскидиви део друштва – он са њим живи и прати све промене које то друштво карактеришу. И ословљавање као један сегмент језика у комуникацији потврђује такво стање. Облици којима су људи ословљавали једни друге и којима се у овом тренутку ословљавају разликују се, а те разлике последица су промена које су се у друштву у међувремену догодиле.

Кључне речи: ословљавање, облици, друштво, промене.

Неспорна је чињеница да је језик пратилац друштвених промена, те да се са тим променама и сам непрекидно мења. Сви смо сведоци да се са сваком новом друштвеном појавом јавља нови вокабулар. Обично је фреквентан те га, желели то или не, временом у мањој или већој мери сви прихватимо.

Заправо, језик, између осталог, служи друштву.

Може се помислити да је ословљавање као један делић из богатог репертоара конкретне употребе језика сиромашна област јер је најчешће везана само за почетак комуникације. Међутим, када се закорачи на то језичко поље, испоставља се да оно представља неузорану њиву. Но, да ништа више не може бити оригинално и ново сведочи и један, истина мали број радова из ове проблематике (вид. списак литературе). Сви ти радови обрађују различите области, те једва имају додирне тачке, али самим тим представљају доказ о томе да има много простора на који није крочио лингвиста.

Дакле, да би се могло говорити о ословљавању као језичком феномену, неопходно је прикупити грађу са различитих простора, али и од различитих информатора – различитих по годинама, пореклу, занимању, образовању итд. Могао би се овај језички сегмент посматрати на синхронном и на дијахронном плану, а истраживање би могло бити и просторно ограничено. Наравно, то би могао бити дугорочни задатак. За ову прилику ја сам се одлучила да овај осврт конципирам као пилот-осврт на проблематику.

У жељи да покажем да утицај друштвених кретања може да се одрази и на друштво у целини и на сваког његовог појединца, осврнула сам се на два нивоа. Један се тиче друштва у целини, а то значи свих његових слојева и свих његових крајева и представља један вид стандардне (односно субстандардне) употребе језика, а други би био ограничен на најмању

друштвену јединицу – породицу, тј. најближе чланове породице, и по правилу би представљао народни говор.

Да би се дошло до релевантних података да и овај језички сегмент трпи утицај промена у друштву, требало је овај вид употребе језика пропратити хронолошки. За први сам помоћ потражила од колега, пријатеља и познаника, мада морам да признам да се испоставило да је сећање селективно и непоуздано, па су ми као драгоцени (и чини ми се сигурнији) извор података били старији домаћи филмови¹. За податке о ословљавању у кругу породице потражила сам помоћ од својих студената који као изборни предмет слушају урбану дијалектологију. Првобитна замисао била ми је да се у овом другом случају ограничим на простор југоисточне Србије стога што то мора бити дијалекатска употреба са неминовним елементима који су за тај дијалекат маркантни. Веровала сам да ће и грађа прикупљена на овај начин бити релевантна за тај крај. Испоставило се, међутим, на моје изненађење да су студенти донели грађу из различитих крајева – Смедерева, Крушевца, Неготина, Ниша, Пирота, Врања, са простора Косова и Метохије. Како сам тај део већ унапред ограничила на ословљавање родитеља, по добијању грађе учинило ми се, неочекивано, да специфичност народног говора (изузев акценатске) није од пресудног значаја и стога сам у свој преглед укључила целокупну грађу.

Први начин ословљавања долази као неки вид необавезно обавезне административне употребе одређених облика ословљавања и бива упорно наметан.

Као пример такве наметнуте форме ословљавања може послужити социјалистички модел, који би ваљда требало да буде пројекција руског модела преузетог са социјалистичком идејом, када се у ословљавању обавезно као одредница уз лексеме са значењем занимања, звања или титуле додавала одредба *дружарице*, тј. *друже: дружарице учитељице*, овај ме туче; *друже учитељу*, извините што касним; *друже калешане*, дозволите да се обратим; *друже судија*, ничег се не сећам; *друже председнице*, дозволите да вам објасним; итд. Ваља додати да се ова одредница додавала једино у ословљавању и стога се употребљавала само у вокативу. Није било оваквих модела у номинативној форми. Отуда није била уобичајена реченица типа: *друг наставник ме избацио са часа, дружарица професорица се наљутила на нас, друг доктор ми је преписао лекове* и сл. Уместо тога рекло би се: *наставник ме избацио са часа, професорица се наљутила на нас, доктор ми је преписао лекове*.

На овај вид ословљавања „приморавани“ смо већ при првом сусрету са

1 Неке колеге су ми у дискусији сутерисале да би као драгоцен извор података могла бити књижевност, поготову књижевност одређених писаца. У том тренутку и ја сам помислила да би то била добра идеја и да бих постојећи инвентар могла проширити грађом из књижевности. Међутим, касније сам ипак одустала од те идеје. Најмање два, како ми се чини, чврста разлога допринела су томе. Прво, у књижевним делима се често преплићу различити периоди, те, сходно томе, и ословљавање мора бити различито, а друго – писцу је дата велика слобода, те оно што у књижевном делу стоји не мора увек одговарати истини.

каком институцијом или администрацијом. Са поласком у школу учили смо да учитеља ословљавамо са *друже учитељу*, учитељицу са *дружарице учитељице*, а директора – *друже директоре*. То ће се потом наставити кроз: *друже наставнике*, *друже професоре*, а код мушких припадника овог друштва: *друже кадетане*, *друже генерале* и тако редом.

Када се овај облик одомаћио у овом, административном виду, он је пресликан и на све друге друштвене сфере. Имајући у виду да је главни друг био *друж Тишо*, коме смо се (неки само у песмама) обраћали са *друже Тишо*, другови, тј. другарице постали смо и сви остали – познати и непознати. Овај вид ословљавања требало је да учврсти идеју о томе како смо сви једнаки и сви равноправни. Тако смо се колегама обраћали са: *друже Марко* или *дружарице Милена*, а то значи да смо и личном имену почели додавати „задату“ детерминанту. После овога усталиће се и овакав вид ословљавања за непознате особе, случајне познанике или пролазнике. Баку којој је нешто случајно испало младић је дозивао обраћајући јој се речима: *Дружарице*, изгубили сте марамицу. Исто би било и са деком и девојком, а врло често и обрнуто – старији би непознату младу особу зауставили да је питају колико је сати на следећи начин: *Дружарице*, да ли знате колико је сати? У једном домаћем филму, на пример, полицајац у полицијској станици ословљава приведенe особе са *другови* (*Другови*, шта сте то урадили?). Чињеница је да стварне другове, тј. пријатеље нисмо тако ословљавали – ословљавали смо их само личним именом (пуним или хипокористичним).

Вероватно ово није пут којим се овај вид ословљавања усталио у српском језику – најпре су партијски другови почели са таквим ословљавањем, па се то проширило, али када се тај вид ословљавања већ усталио, овим путем смо касније усвајали овакав модел ословљавања.

Овај вид ословљавања дошао је вештачки, те стога не звучи природно и логично². Међутим, оваква семантика ове лексеме регистрована је у Матичином речнику. Тамо под речју *друж* налазимо четири значења, а као треће наводи се „реч за ословљавање члана политичке странке (у језику револуционарних партија, нарочито комуниста, и уопште човека који припада социјалистичкој заједници)“³, док код речи *дружарица* стоји „жена друг“.

Са жељом да у ословљавању начинимо заокрет, јавила се потреба (или само жеља) да сви „постанемо“ *господа* – и баке и деке, и млади господин и госпођица, и сељак и сељанка, што је последица нових друштвених кретања и јавио се као чин „враћања на старо“, па самим тим и на стари начин ословљавања. Истина, понекад се и због тога осетимо непријатно – и такво ословљавање понекад бива неприкладно.

2 Али, то је био наш домаћи „производ“, наметан изнутра. Да је тако доказ је што Румуни ни у то социјалистичко доба нису имали тај вид ословљавања – прве речи које је странац у то доба морао да научи да би некога на улици ословио и нешто питао биле су домна (госпођа), тј. домнишора (госпођица) и домну (господин).

3 РМС, под речју *друж*.

Ваља приметити да су при том „повратку на старо“ просветни радници, по правилу, изгубили оно *друже* и *дружарице*, али нису „постали“ *господа*. Наиме, ословљавање је: *Училишту*, Милена ми се смеје; *Училишнице*, неко ми је узео ужину; *Наставнице*, могу ли да изађем напоље; *Професоре*, да ли сте прегледали писмене задатке итд. Истина, ово важи за однос ученик – професор. Могућност да неко „са стране“ ослови професора са *господине професоре* постоји.

У неким околностима употреба одреднице господ чешћа је: *Господине* управнице, *Господине* директоре, не искључујући и овде модел без овог господине: *Директоре*, могу ли да вас питам нешто, *Управнице*, од колико сати се ради и сл. Чини ми се да је први начин званичнији и „резервисан“ за оне који особу не познају или нису са њом блиски, мада би се разлика у ословљавању у овом случају могла повезати и са нивоом образовања онога који бира облик ословљавања.

Као пример другог нивоа узела сам ословљавање у породици, јер то мора бити природнији начин употребе језика. Међутим, како се показало, и овај вид ословљавања трпео је и трпи промене, које су неминовни пратилац промена у животу породице. Овакав вид ословљавања, по правилу, припада народном говору.

Заправо, и ословљавање у кругу породице је још увек опширно поље, па сам морала још једном да сузим ову област само на ословљавање родитеља од стране деце.

Како бисмо проpratили неку хронологију, грађу сам прикупила од три генерације.

Најстарији су своје родитеље подједнако често ословљавали са *мамо* и *мајке* и *шашо* и *шашко*, а следе их *мама* и *шаша*. Облик *нане* овде је фреквентнији (јавља се и у Пироту и у Варварину), а јавља се и *оцо*, мада је ова информација дошла из околине Варварина, везује се за старије особе и за одређена места у том крају уз констатцију да није у свим селима у употреби такав облик. Форме *ћале* и *кево* овде су случајне.

Средња генерација своје родитеље најчешће ословљава са *мамо* и *кево* (готово случајно се јавља *кева*) и *шашо* и *ћале*, а потом су по фреквентности *мама* и *шаша*, па *лично име*, које се чешће употребљава за ословљавање женске особе, мада лично име као начин ословљавања чешће употребљавају особе мушког пола. Доста је фреквентна и форма *мајко* (чешће је употребљавају особе женског пола), док се облик *мајка* јавља сасвим случајно, као и *маши* и *нано*. За мушког родитеља јавља се и *шаше* и мање фреквентно *шашко*, мада чешће но код најмлађих, а понекад и *шашо* и *оче*.

Најфреквентнији облик ословљавања родитеља код најмлађих је *мама* и *шаша*, потом следи *лично име*, па *мамо* и *мајка*, тј. *шашо* и *ћале*. За женског родитеља у употреби је и *мајке*. Јавиле су се и форме *мамице*, *шашнице*, *ћанко*. Интересантна је појава облика са завршетком *-и*: *маки* и више пута *мами*, а на другој страни *шашини*, *ћакни* и *пашини*.

Дакле, најстарији обично своје родитеље ословљавају са *мамо*, *шашо* и *мајке* и *шашко*, средња генерација са *мамо* и *шашо*, тј. *ћале* и *кево*, а најмлађи са *мама* и *шаша*⁴.

Најфреквентнији облици у било којој генерацији у употреби су код свих генерација (*мама* – *шаша*, *мамо* – *шашо*⁵). Облик *ћале* за ословљавање оца најстарија генерација једва познаје, код средње је готово основни облик, а чест је и код најмлађих. Међутим, паралела изостаје – за лик *кева* најстарији једва знају, код средње генерације је у врху по фреквентности, а код најмлађих је изостао.

Занимљиво је да дијалекатски облици *мајке* са осредњом фреквенцијом опстају кроз све генерације, док фреквенција употребе лексеме *шашко* опада хронолошки. Лексеме *оче* и *оцо* су са територијално ограниченом употребом, док се за лексему *нане* на основу података којима располажемо то не може тврдити.

Интересантан је облик *мајка* који се појавио са средњом генерацијом, а доста је фреквентан код најмлађих. Чињеница је да су облици *мамице* и *шашнице* забележени само код најмлађих, али мислим да је то форма везана за одређено животно доба, те је то разлог да је регистрована само код најмлађих – старији су престали да употребљавају такве форме, па су као одговор понудили само оне које су биле најфреквентније. Можда би као такве требало посматрати и новонастале *мами* и *шаши*, својствене само најмлађима. Морам признати да сам била изненађена да се такав облик појавио више пута. Такви су се облици вероватно формирали по узору на новије секундарне творевине типа *Мики*, *Сики*, *Деки*, *Снеки* и сл. и вероватно ће са одрастањем тих младих људи испасти из употребе. Међутим, сигурно је да код најстаријих (а вероватно ни код средње генерације) тих облика није никада ни било.

Посебну пажњу заслужује употреба личног имена. У најстаријој генерацији такав облик је био незамислив, а у средњој и код најмлађих доста је фреквентан. Такође ваља истаћи да се лично име употребљава паралелно са неким другим обликом и обично се тумачи резултатом блискости међу члановима породице. Заправо, такво тумачење долази од оних који тај облик употребљавају. Сигурно је да би они који тај облик не употребљавају ову појаву посматрали као непоштовање старијих, но очигледно је да је у том погледу дошло до помака и у односима, и у схватању тих односа, па и у ословљавању. Заправо, промене у начину организовања породице утицале су и на промене у ословљавању чланова породице.

4 Када сам искључиво овакав податак добила од студената треће године ПМФ у Нишу, у првом тренутку сам помислила да нису били реални.

5 Код Стевановића налазимо: “Најзад, и имена сродства, па и без обзира на то да ли су мушког или женског рода, у вокативу имају оба наставка. Управо, наставак –а је много чешћи и обичнији. Скоро се може рећи да се од њих вокатив са завршетком –о употребљава само у изузетним случајевима, из милоште и наклоности”, Стевановић 1989, 233.

Ословљавање као језичка појава прати друштвене промене, како на вишем нивоу, где долази циљано, бива наметано институционалним или административним путем и постаје необавезно обавезан вид употребе за све, тако и у најужим круговима, тј. у најмањој друштвеној јединици – породици, где има доста индивидуалности, али и слободе.

Ако однос ословљавања на ова два нивоа упоредимо са односом стандардног (или прецизније – субстандардног) језика и народног говора, долазимо до закључка да промене условљене друштвеним кретањима условљавају и промене облика за ословљавање на оба нивоа – у стандардном језику, али и у народним говорима.

У оба случаја постоји линија континуитета. У првом случају су постојале особе које су задржале старији начин – онај са *џосџодине* или *џосџођо* и онда када је *друже* и *дружарице* било неписано правило. Те особе припадале су двома категоријама – елитном предратном друштву, које је упорно чувало нешто што је требало да представља обележје онога што су они били, али и мање образованима који нису имали пуно разлога, а нису били ни у позицији да усвоје нове облике. То је евидентно и у другом случају – облици *мама* – *џаџа* и *мамо* – *џаџо* опстали су код свих генерација. На појаву облика *друже* и *дружарице* можемо гледати као на обавезу, али можемо их посматрати и као појаве везане за одређени друштвени тренутак.

Такве појаве – везане за одређени тренутак, представљају и *мами*, *џаџи* и могу се посматрати и као помодарство. Лексеме *ћале* и *кево* могу представљати жаргонске форме, док су *мајке* и *џаџко* дијалекатске. Сви ти облици варирају у употреби – повећавају се или смањују „генерацијски“, што наводи на закључак да ће неки од тих ликова временом престати да се употребљава и уступити место другима.

Литература

В. Васић 1979: В. Васић, *Типови ословљавања одрасле особе у говору деце предшколског узраста*, Годишњак Савеза друштава за примењену лингвистику Југославије, бр. 3, 175–180.

И. Васић 1979: Ивона Васић, *Говорно понашање председника савременог српскохрватског језика у ситуацији обраћања*, Прилози проучавању језика, књ. 15, Нови Сад, 57–70.

Жимберг, Савић 1982: Ивона Жимберг, Свенка Савић, *Неки аспекти ословљавања у говору деце предшколског узраста*, Прилози проучавању језика, књ. 18, Нови Сад, 5–26.

Кашић 1982, Јован Кашић, *Неке појаве у вези са ословљавањем (на материјалу Вуковог Српског рјечника)*, Лексикологија и лексикографија (зборник реферата), Београд – Нови Сад, 91–94.

Марковић 1997: Јордана Марковић, *Функција и облици ословљавања у „Зони Замфировој“*, Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање, Зборник радова са истоимене научне конференције, Лингвистичка секција, Ниш, 85–92.

Пинтарић 1989: Нада Пинтарић, *Комуникацијска функција поздравних гестиова*, СОЛ 9, Филозофски факултет Загреб, Загреб, 29–41.

РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска – Матица хрватска I–III, Нови Сад – Загреб, 1967–1969; Матица српска, IV–VI, Нови Сад, 1971–1976.

Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

ОБРАЩЕНИЕ КАК СЛЕДСТВИЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ДВИЖЕНИЙ

Резюме

В работе исследуются формы обращения и показывается что эти формы следствие общественных движений.

Јордана Марковић

СЛОЖЕНИЦЕ У КОРПУСУ НОВИХ РЕЧИ СА ТВОРБЕНИМ ЕЛЕМЕНТИМА У ЗНАЧЕЊУ КВАНТИФИКАЦИЈЕ

У раду су на корпусу нових речи Ћ. Оташевића представљене сложенице са домаћим препозитивним елементима и са значењем квантификације, типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-*.

Кључне речи: нове речи, творба сложеница, препозитивни творбени елемент, квантитативно значење, интензификација, деинтензификација, српски језик

0.1. У раду ће на ограниченом Електронском корпусу нових речи Ћ. Оташевића бити разматране сложенице са препозитивним конституентима домаћег порекла и са значењем квантификације, типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-*. Истраживањем творбених иновација у назначеном сегменту настављамо разматрање нових појава у развоју лексике српског језика, започето у радовима Ристић 2008 и 2008а.¹

0.2. У прегледу примера изабраних из Електронског корпуса нових речи Ђорђа Оташевића² запажено је да се лексички фонд српског језика најновијег времена богати на више начина: увођењем нових речи за нове реалије и појмове из различитих области (*банкомаџи*, *ваучеризација*, *хакер*, *хакерски*, *хаковаџи*, *причаоница* са значењем 'ћаскаоница', *рада-рац*), позајмљивањем речи и творбених форманата из других језика³, активирањем постојећих творбених модела, а у мањем обиму и променом значења постојећих речи.⁴

1 Оташевић истиче и представља следеће тенденције у развоју нове лексике: детерминологизација, терминологизација, универбација, генерализација, скраћенице, појава нових деривационих морфема, попривдељавање гл. прилога на *-ћи*, развијање множине код градивних именица, негације и именичко мовирање за жене вршиоце неког посла (2008: 94).

2 Извори анализираних примера из Електронског корпуса биће навођени онако како су дати у корпусу.

3 При томе има се у виду прихваћен став да се у творби речи српског језика не може говорити о страним творбеним елементима: основи и формантима, него о њиховом страном пореклу, што је темељно образложено у монографији Б. Ђорића: 2008: 41–42, 69. У наведеној монографији су утврђени принципи творбене анализе стране лексике и дат исцрпан преглед суфикса страног порекла, нарочито интернационализама (40–116), као и страних суфиксоида и префиксоида (117–152).

4 По Ћ. Оташевићу, највише нових речи настаје извођењем и слагањем помоћу домаћих средстава, а нарочито су бројне именице на *-ост*, *-стиво*, *-ње*, именице и придеви са

0.3. У деривацији је запажена продуктивност суфикса и суфиксоида страног порекла, типа: *-фоб(и)ја* (*акрофобија, албанофоб, албанофобија*), *-филија, -оидан* (*амебоидан, аристократиоидан, брзоидан, крешеноидан*), као и повећана адаптираност страних речи испољена у развијеним творбеним гнездима или у појачаним процесима хибридизације. Продуктивност моционих суфикса повећана је у сфери женских занимања, што показују примери типа: *адвокаћкиња, академичка, активистичка, алхемичарка, аматерка, амбасадорка, баџеристичка, басистичка, барменка, боксачица, вероучићкиња, џилоћкиња, џруџачица, хокејачица, шахистичка, реџурићкиња, рокерица, специјалистичка, стреличарка, стручњачкиња, таксистичка*; као и у сфери носилаца својстава, активности, поступка: *илаћеница, џобуњеница*.

0.4. Евидентан је велики број префикса и префиксоида, продуктивност њихових творбених типова и отвореност творбених низова, што ће се показати пробраним примерима префиксалних елемената: *а-* (*аисторијски, аисторизам, аномалност, акомунист, анационалан, асексуалан*), *анти-* (*огромно творбено гнездо*), *алко-* (*алко-бизнис, алко-бизнисмен, алко-мафија*), *аеро-, авио-, аџро-, аква-, арти-, архи-, ауто-, без-/с-* (*бездоман, бездомност, бесилоћан, беспроблемски, бесшелесно*), *био-, ван-* (*ванакијашики, ванболнички*), *велико-* (*великобирокраћичка, великобошњичко, великоћирошач*), *видео-, високо-, више-, де-, евро-, еко-, елекћро-, енерџо-, ећно-, идејно-, краћко-, мало-, меџа-, мећу-, изван-, једно-, јуџо-, квази-, конћра-, мулћи-, над-, нарко-, наци-, не-, нео-, невро-, ниско-, ново-, од-, оћићше-, џолу-* (*џолубиће, џолубуржуј, џолувешћичка, џолудебил, џолудраџуљ, џолузайослен, џолуземљачкиња, џолујак, џолулик, џолулоћовчић, џолуреч, џолуреченица, џолусвешћски, џолустакло, џолучизма*), *џорно-, џост-, џра-* (*џрароћак, џрасеоба, џрасућћина, џраућћичка*), *џрво-, џред-, џре-, џро-, џроћив-, џроћо-, џсеудо-, џсихо-, раџо-, раз-, само-, све-, хићер-, социо-, средње-, сућер-, ТВ-, џранс- и улићра-*.⁵

0.5. Експанзију препозитивних конституената страног порекла код сложеница и полусложеница монографски је представио и дао исцрпан преглед страних форманата Б. Ћорић (2008: 119–152). При одређивању творбеног статуса наведених форманата било страних по пореклу или домаћих, уочено је њихово различито порекло, па и проблеми у утврђивању порекла: придевског, прилошког, предлошког, партикулског и др., што изазива проблеме у одређивању њиховог творбеног статуса и терминолошког разграничења. Зато ће се у обради теме рада, осим Ћорићевог неутралног назива „препозитивни конституенти“

префиксом *не-*, придеви са суфиксом *-асти*, придеви од глаголског прилога садашњег, придеви, именице и прилози с творбеним елементом *џолу-*, док су нова образовања код глагола ретка (2008: 42–44).

5 О отвореним низовима и могућим дистрибутивним ограничењима и специфичностима унутар таквих система на примеру сложеница и полусложеница придева са бројевима, затим придева типа *срћско-џрчки* в. Оташевић 2008: 28, као и на примерима речи с деминутивним суфиксима (нав. дело: 34–35).

употребљавати и општи назив творбени сложенички елементи (исп. нав. дело: 124).

0.6. Иако сложенице не представљају типолошко обележје српског језика, као ни других словенских језика, њихов настанак, како у прегледу историјата изучавања овог питања показује Б. Ђорић, има дугу историју у српском језику. Оне су настајале под утицајем турског и немачког језика, а њихов број и продуктивност појединих типова нарочито се повећава у другој половини 20. и почетком 21. века под снажним утицајем енглеског језика и појачаног процеса интернационализације. Повећан број творбених типова у настајању сложеница од средине 20. века и то са домаћим придевима типа *високо-* и *ниско-* констатује и И. Клајн (2002), истичући да их у старијем језику скоро није било. Он наводи сложенице типа: *високојприносан* од домаћих речи, при чему запажа већу продуктивност овог типа са речима страног порекла, типа: *високојиражан*, *нискојиражан*, *високо-* / *ниско-* *квалијетан*, *високо-* / *ниско-* *калоричан*, *-фреквенјан*, *-валентан*. Наводи и творбени тип сложеница са компаративом *ниже*: *нижеразредни*, и са придевом *средњи*: *средњорочан*, *средњомеран*, *средњоисточни*, *средњовекован* (нав. дело: 101–102), и констатује да у савременом језику нема сложеница са компаративом *више*. Међутим, и такве сложенице потврђене су у корпусу нових речи.⁶

0.7. Наведени појачани процеси у развоју лексике српског језика јављају се као последица наглог развоја у областима науке, економије, политике, финансија, масовне културе, спорта, музике, естраде, моде, реклама информационих система и др. Реализују се углавном као отворени системи веома продуктивни, и налазе своје најјаче упориште у језику медија и у социолектима (у свим врстама жаргона уливајући се у стандардни језик највише преко професионалних жаргона „професиолеката“ (исп. Ђорић 2008: 150–151).

Продуктивност многих типова композиције (слагања) нарочито је појачана отвореношћу система и нарушавањем основних правила о ограничењима спојивости творбених елемената, нарочито у погледу њиховог порекла, домаћег или страног.

1.0. Из великог броја творбених типова у раду ће, како је истакнуто, бити разматране сложенице са препозитивним конституентима домаћег порекла и са значењем квантификације, типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-*: *великобирокрајија*, *великобошњитиво*, *великојирошач*; *високоволјан*, *високоестејизизиран*, *високојошентан*, *високојрошочан*, *високософистиициран*, *високобуцејиран*, *високоодликован*, *високоразредно*, *високојемпературно*; *нисколетјећи*, *нисконалитијетан*, *нискојиражан*, *нискојонски*; *полубиће*, *полудебил*, *полузајослен*, *полујак*, *полулик*, *полулојовчић*, *полуреч*, *полуреченица*, *получизма*; *прејадан*, *прејарки*, *пре-*

6 *вишебрзинац* (бицикл), *вишејарболни* (једрењак), *вишемиленијумски*, *вишепартијности*, *вишерелигијски*, *вишенационални*, *вишесистемски* (видео-рикордер), *вишесменски* (рад), *вишецевни* (ракетни бацач).

либералан, преојасан, преразуман, преуљудан, преелегантно, прелакомислено, пренежно; средњежалостан, средњесталешки, средњозајадњачки, средњокласни. Речи у основи наведених сложеничких конституената примарно или секундарно исказују прагматичку квантификацију и могу се сврстати у релативне квантификаторе који означавају количину једног објекта у односу на појам количине која се сматра уобичајеном, нормалном, типа *много, мало, често, ретко*.⁷

1.2. У новијем развоју лексике најпродуктивнији отворени тип творбе сложеница реализује творбени елемент *јолу-*, који по примарном значењу спада у партитивне квантификаторе, али по секундарним значењима заснованим на смислу недовољног степена и функције деинтензификатора, уврштава се у релативне квантификаторе прагматичког типа, и на том значењу је заснован највећи број сложеница. Продуктивни тип творбе у корпусу нових речи реализују и препозитивни елементи *високо-* и *пре-*, док творбени тип са елементима: *велико-* / *веле-* у корпусу нових речи није више продуктиван, иако његову продуктивност потврђује корпус Речника САНУ. Творбени типови са елементима *ниско-* / *ниже-*, и *средње-* нису се одликовали великим бројем сложеница упркос констатованој продуктивности (исп. Клајн 2002: 101–102 и т. 0.6), а не показују већу продуктивност ни у корпусу нових речи. Творбени елемент *средње-* по примарном значењу спада у локализаторе, а релативним квантификаторима припада само по свом секундарном значењу заснованом на смислу недовољног степена и функцији деинтензификатора, слично творбеном елементу *јолу-*.

1.3. Квантификаторску карактеристику ових домаћих препозитивних конституената истакао је И. Клајн (2002), разматрајући творбени тип сложеница са *јолу-*: „Овакво *јолу-* могло би се уклопити у посебан низ „квантификатора“ у које би спадали и прилози за количину и префикси, као *мало-, много-, више-, високо-, средње-, јуно-*“ (нав. дело: 116).

1.4. Домаћи препозитивни конституенти са значењем квантификације образују сложенице на основу два модела: 1) модел по коме су оба конститутивна елемента домаћег порекла и 2) модел по коме је други, основни елемент сложенице страног порекла. У другом моделу реализује се и процес хибридизације који, у најновијем развоју лексике српског језика, игра значајну улогу у стабилизацији лексичке норме, одржавајући преимућство домаћих творбених елемената над страним и неутралишући ефекте појачане интернационализације и англизације лексике српског језика.

7 О подели квантификатора на апсолутне и релативне и о њиховим основним карактеристикама в. Пипер 2005: 874–877, а о неким особинама апсолутних квантификатора на примеру прилога *јостешено* в. Ристић 20086.

2.0. Препозитивни конституент *велико-*

2.0.1. У речнику САНУ овај творбени формант представљен је на следећи начин:

велико- 1. *први део сложеница нађрављених од израза са придевом „велики“; 2. први део често неправилно склованих сложених описних придева којим се означава појачавање значења основне речи.*

За прво значење наведени су примери типа: *великобритански, великобуђарски*, а за друго примери типа: *великозвучан, великокрасан, великомођућ, великославан*.

У прегледу целокупног творбеног гнезда, осим придева различитог значења, типа: *великоградски, великоварошки; великоучен, великоживојни; великоретайи, великонож, великорож*, у речничком корпусу јављају се и именице са значењем лица, типа: *великодостојник, великозакујиа, великомоћник, великопродавац, великошколац, великошколка; великомученик, великомученица; великонемац, Великорус, Велокорускиња, Велокоруси, великосрбин, великохрваји*⁸; затим апстрактне именице типа: *великојпроизводња* и др.

2.0.2. У Речнику САНУ овом творбеном елементу по продуктивности и са истим значењем конкурише елемент *веле-* који је по пореклу везан за застарели придев *вељи*, што је представљено на следећи начин:

веле- *предметак којим се изражава појачавање особине, исказане основном речју.*⁹

У развијеном творбеном гнезду јављају се придеви, типа: *велеважан, велекрасан, велегласан, велезначајан, велелејан, велеуман; велејадан, велемучан, велешкодан*; именице са значењем лица: *велекујиа, велемајстиор, велејчелар, велеумњак; велемученик*; именице са значењем предмета, ствари и сл.: *велеград, велејарбол, велеједро, велејесма, велејосед, велерека* и апстрактне именице: *велесјај, велечаси, велеиздаја, велесила*. Реализована су и два глагола: *велерјечити* (ијек.), *велехвалиши*.

2.0.3. Према дефиницији у Речнику разматрани творбени елементи конкурентни су само у значењу појачавања, као интензификатори. У оба конкурентна творбена типа препозитивни део спаја се углавном са речима позитивног или неутралног значења, док се јавља мали број примера сложеница у чијој су основи речи са негативним значењем. Већина сложеница у Речнику је дефинисана и у једном и у другом творбеном типу, а само су неке речи, обичније у једном или другом лику, дефинисане упућивачком дефиницијом.

2.1. У корпусу нових речи ни један ни други творбени тип сложеница није продуктиван, и јавља се само код именичких сложеница у којима препозитивни конституенти *велико-* и *веле-* значење појачавања

8 Колебање правописне нормe у употреби великог/малог слова у писању сложеница са именом етника у основи показују наведени примери из Речника САНУ.

9 У разматрању овог творбеног елемента у именичким сложеницама осим значења појачавања истиче се и значење велике размере (Киршова 1993: 192).

реализују на два различита начина у споју са речима неутралног значења, тако да се и на малом броју примера уочава тенденција диференцирања значења између ова два конкурентна елемента.

2.2. Творбени елемент *велико-* у сложеницама: *великобирократија*, *великобошњачтво*, *великопошрошач* повезује се и са страним основама (*великобирократија*), али у оба модела квантификативни елемент *велико-* појачава негативно значење које је, у виду конотативних сема, присутно у другом делу именичких сложеница. Њихово стилски маркирано значење показују примери типа:

Хегемонију великокрпске буржоазије заменила /је/ диктатура словеначко-хрватске *великобирократије* (Дуга 428, 23). Мислим да ово бошњачко освјешћивање не би смјело ићи тако далеко да постане нека врста *великобошњачтва* (НД 997, 13). Имамо доста *великопошрошача* и индустрије која гута много енергије (С 489, 24).

2.3. У корпусу нових речи реализоване су само две именичке сложенице са квантификаторским елементом *веле-*: *велемајсторица* и *велемајсторка*, и то у секундарном процесу деривације, у виду именичке моције од *велемајстор*, чиме се актуелизује процес транспарентног језичког исказивања женских занимања и у шаховској терминологији (исп. т. 0.3), што показују примери типа:

Велемајсторица Лазаревић организирила је лак тренинг-меч за Каспарова (Н 1804, 6). Мање је важно што је *велемајсторка* Милунка Лазаревић, користећи привлачне теме око борбе за шаховски престо, протурила у јавност неке своје неприхватљиве ставове (Н 1802, 4).

3.0. Препозитивни конституент *високо-*

3.0.1. Овај препозитивни конституент у Речнику САНУ је представљен на следећи начин:

високо- као први део сложеница **а.** казује јачи *сћејен онога шћеи значичи основна реч; б.* служи при обраћању особама на високом положеју и у шћеиулама.

Прво значење илустровано је сложеним придевима типа: *високодосћејансћеивен*, *високознаменитеи*, *високоучен*, а друго придевима типа: *високоблагородни*, *високопреузвишени*, *високославни*. У творбеном гнезду овог конституента, осим придева типа: *високодушан*, *високозвучан*, *висококултуран*, *високосветски*, *високошас*, јављају се и именице са значењем лица: *високоумац*, *високоумница*, *високошколац*, *високошколка* и са значењем предмета: *високозрадња*, па чак и један глагол: *високопошћоваши*.

3.1. У корпусу нових речи овај творбени тип је веома продуктиван и то у придевским и прилошким сложеницама, па и сложеницама насталим од трпних придева, као што су примери типа: *високоволчан*, *високоесћеишћизиран*, *високоинтеиелитеишан*, *висококомерцијалан*, *високолишражни*, *високонатонски*, *високонатеиалиштеишан*, *високопоштеишан*, *висо-*

којпродуктиван, високојпроћочан, високоризичан, високосензитиван, високосимболички, високософистициран, високоспецијализован, високо-степен, високостилизован, високосиручан, високојтехнолошки, високофлуидан; високобуџетиран, висококоштиран, високообучен, високоодликован, високоорганлизован, високојлаћен, високоранђиран; високоразредно, високосеријски, високојемперијурно.

У њима се реализује само прво значење конституента *високо-* и то са смислом веома појачаног степена својства у односу на уобичајени који се исказује другим конституентом сложенице. Продуктивност је појачана и процесом хибридизације, јер се овај домаћи квантификаторски елемент спаја и са основама страног порекла, чиме се донекле умањују ефекти страних утицаја на лексику српског језика преко процеса интернационализације.

Примери:

Код нас постоји снажна и дуготрајна *високоинтелигентна* традиција у казалишту. (...) Представе које само забављају публику нису нам својствене (С 436, 57). Графитна паучинаста језгра бачена на далеководу изазвала су кратке спојеве на *високонансонској* мрежи (БН 90, 4). Откривања претњи преко софистицираног *високосензитивног* дигиталног синтетизованог ривера (Н 2424, 27). Више нисмо разликовали праву жељу од *високостепенне* прилагодљивости (Клоака, 33); Публику увесељава пет (...) адмирала и *високоодликованих* витеза (С 439, 8).; Такви критичари су у најмању руку збуњени пред налетом песника који *високоразредно* негују римован стих (По 201, 45). Стање није много боље нити што се тиче могуће примјене таквих *високојемперијурно* суправодљивих оксидних керамика (Г 186, 23).

4.0. Препозитивни конституент *ниско-*

4.0.1. Овај конституент није издвојен у посебну одредницу у Речнику САНУ, али је представљено његово не тако бројно творбено гнездо, у коме се осим сложених придева типа: *нискоквалифетиан, нискокрован, нисконансонски, нисконог, нискораст, нискоштейен*, јављају и именице типа: *нискогорица, нискоградња, нискодушје, нискокрилац* 'авион са крилима постављеним ниско, испод трупа' (у овом Речнику потврђена је и сложеница *висококрилац* (авион)).

4.1. У корпусу нових речи јавља се, такође, мали број потврда, и то су придевске сложенице са подједнаком заступљеношћу домаћих и страних речи у другом делу сложенице: *нисколећећи, нискоантиалифетиан, нискоширажан, нискојсонски* (исп. Клајн 2002: 101–102 и т. 0.6).

До Пи-сија повезаних бежичним путем преко *нисколећећих* сателита (Н 2424, 27). Иза се посебно обрадовала када је видјела да се Занг враћа из степе са уловљеном камењарком. *Нисколећећа* тешка птица била је лак плијен ловчеве праће (Племе, 86). Главни демографски проблеми са којима Југославија улази у 21. век, јесу депопулација и старење становништва на *нискоантиалифетиним...* подручјима (БН 65, 26). Коалиција која може да се распадне због једног текста једне новинарке из једног нискотиражног листа и не треба да

постоји (Н 2379, 14). Поче он гласом свесно сатераним у његов најпродорнији, *нискојонски* регистар (Иствик, 66).

5.0. Препозитивни конституент *полу-*

5.0.1. Овај препозитивни конституент у Речнику МС обрађен је на следећи начин:

полу- као први део сложеница значи нешто што је само *пола* или само једним делом оно што значи други део или је *по* величини, вредности, *прајању* само *половина* онога што значи други део.

Овај творбени тип веома је продуктиван у српском језику, а у речнику је његово творбено гнездо представљено великим бројем придева, именица и прилога, типа: *полуодевен*, *полусић*, *полудивљи*, *полулево*, *полулежећи*, *полуљасно*, *полунађ*, *полухрвајски*; *полукугла*, *полубраћ*, *полубођ*, *полубајтаљон*, *полубраћ*, *полузнање*, *полуизгнанник*, *полујава*, *полусан*, *полукруж*, *полукултура*, *полуосмех*, *полуфразник*, *полусветица*, *полусветило*, *полусељак*, *полусивор*, *полујон*, *полууметник*, *полуцицела*, *получовек*; а потврђене су и три глаголске сложенице: *полуосмехнути се*, *полумешкаћи се*, *полушајтаћи се*.

5.1. Продуктивност овог творбеног типа задржала се до најновијег времена, што показује веома велики број примера и у корпусу нових речи, међу којима је највећи број придевских сложеница.

5.2. Према И. Клајну, који даје и историјат проучавања овог творбеног типа, конституент *полу-* има два значења 'половина (чега)' и 'половичан, делимичан, недовољан, недовршен'. Прво значење, по овом аутору, јавља се у геометријским терминима: *полукруж*, *полулојшта*, *полуваљак*, *полуоса*; у војним терминима: *полувод*, *полубајтаљон* и др.; у спорту: *полувреме*, *полуфинале*; у школској терминологији: *полугодишње*; у музици: *полујон*. Значење недовољног степена својства, које је навео И. Клајн, зависно од значења речи у основи сложенице, реализује се на различите начине, и то као: значење прелазног стања, прелазне вредности: *полусан*, *полудремеж*, *полусвети*, *полусићина*, *полулаж*; слабо израженог степена: *полуосмех*, *полушајтаћ*; мешање нијанси: *полусветлост*, *полушама*, *полумрак*, *полујон* (боје); значење недовршености: *полуфабрикаћ*, *полупроизвод*, *полуфрерађевина* и др. У сфери одеће означава краћу или нижу величину од уобичајене: *полуцилиндар*, *полушињел*, *полуцицела*. Неке сложенице се јављају као калкови из немачког језика: *полусвети* 'друштво сумњивог морала', *полуотрво*, *полуифил* 'изглед нечега гледано искоса', *полуансион* и др. (исп. нав. дело: 81–83). Веома је продуктиван образац придевских сложеница са значењем 'непотпун, делимичан', којим се ограничава или ублажава значење придева у основном делу сложенице: *полу-* / -жив, -мршав, -го, -луд и др. На исти начин се *полу-* комбинује са трпним придевима: *полу-* / -отворен, -зашворен, -окренути, -одевен,

-сврзнути, -осветљен и др; са радним гл. придевом: *полуодрасћао*; с гл. прилогом садашњим: *полулежећи* (нав. дело: 115–116).¹⁰

5.3. Значење творбеног елемента *полу-* са смислом 'део нечега' могло је да се активира и под утицајем немачког, енглеског и романских језика, чији је смисао 'непотпуности' појачао продуктивност у настајању сложенница које означавају лица, особе, типа: *полубољ*, *полусветлац*. На основу смисла 'непотпуности, недовршености,' елемент *полу-* развија прагматичко значење 'недовољности' што га сврстава у релативне квантификаторе чија прагматичка компонента иницира негативне компоненте значења у основном делу сложенница, типа: *получовек*, *полужосиодин*, *полуидиот*.

5.4. Наведене језичке карактеристике творбеног елемента *полу-* учиниле су га веома актуелним у најновијим друштвеним приликама велике неизвесности и померених вредности, у којима се реалност доживљава као прелазно стање и велика неизвесност. У таквим условима извесност се мери неодређеним степеном вероватноће, који се у српском језику исказује квантификатором *полу-*, чији се смисао 'и овако и онако' реализује у неодређеним, замагљеним појмовима типа: *полуанониман*, *полубесилаћан*, *полумушки*, *полујорно*, *полујошенићан*, *полулирски*, *полукомунистички*, *полузавршен*, *полунапуштен*, *полулукаво*, *полујрикривено*. Зато је у корпусу нових речи творбени тип сложенница са овим елементом веома продуктиван и код придевских и код именичких образовања, а у категорији придевских и прилошких сложенница представља отворен систем. Одсуство овог творбеног типа код глагола компензира се великим бројем сложенница од трпних придева и глаголског придева радног. У другом делу сложеннице подједнако су заступљене речи домаћег и страног порекла, па се и у овом творбеном типу процесом хибридизације умањују ефекти утицаја страних речи на лексику српског језика у домену постојећих творбених модела.

5.5. Придевске и прилошке сложеннице показују примери типа: *полуаматерски*, *полуанониман*, *полубајит*, *полубесилаћан*, *полумиленијумски*, *полумушки*, *полунемачки*, *полујорно*, *полујошенићан*, *полујравоугаон*, *полуроботски*, *полуручни*, *полусайни*, *полусоцијалистички*, *полујтројски*, *полуфеудалан*, *полулирски*, *полулеви*, *полуиндијански*, *полујапански*, *полукомунистички*; *полуалкохолизован*, *полузавршен*, *полузагњурен*, *полузакопан*, *полуизуједан*, *полунагнесен*, *полунадуван*, *полунаписан*, *полунапуштен*; *полуидиотски*, *полуодрзнати*; *полуизгорео*, *полузасјао*, *полуусјео*; *полунационалистички*, *полубочно*, *полуиззубљено*, *полуилегално*, *полулукаво*, *полујривајно*, *полујризушено*, *полујрикривено*.

Све полазнице те школе добивају стипендију, а обавезан смјештај у прилично удобан интернат за њих је *полубесилаћан* (С 425, 77). Туристички водичи (...) никад нису пропустили да о томе говоре на један *полулирски*, *полумонденски* начин (Врт, 21). Да не помињем ту нашу чувену хајдучију и

10 О продуктивности конституента *полу-* у именичким сложенницама в. Киршова: 1993: 188, 192.

полумиленијумски отпор окупатору (Изгон, 264). Прилог еротици на омотницама плоча дала је (...) и група „Булдожер“ објављујући *полупорно* стрип на унутрашњости њиховог првенца (Е 22, 6). Предводница одложи *полузавршен* рад (Шума, 30); Баци легимице поглед на неки *полунатисани* извештај (Монолит, 52). Стигли смо око подне, *полузаспали* и ошамућени (Клиши, 61). Бивши власник трља руке. На покрајинској естради зато доминирају *полунационалистички* оријентирани новофолклорне групе (С 490, 39).

5.6. Велику продуктивност има овај творбени тип и у именичким сложеницама, па у корпусу нових речи налазимо бројне именице са значењем лица, особе, са значењем ствари, предмета и апстрактне именице, а само једну именицу са значењем животиње.

5.6.1. Именичке сложенице са значењем лица, особе настају у споју препозитивног дела са основама неутралног, негативног и позитивног значења, при чему смисао недовољног степена у свим случајевима уноси стилску маркираност, најчешће са негативном конотацијом. То су сложенице типа: *полуйедер*, *полуйпрофесионалац*, *полуйриколичар*, *полуйшаленац*, *полустиранац*, *полуйшрочач*, *полуйшрџовчић*, *полумшарлаћан*, *полумшешкаш*, *полумномад*, *полунемац*, *полунајамник*, *полумушкарцац*, *полумртворођенче*, *полуполовчић*, *полулиштераци*, *полудеврејка*, *полудеврејин*, *полумиркиња*, *полуминиелекџуалка*, *полуминдијанка*, *полуминвалид*, *полумимбецил*, *полумемљакиња*, *полузвезда*, *полудебил*, *полувештица*, *полубиће*, *полубуржуј*, *полувереник*, *полукамењарка*, *полулик*.

Пијанцима се тако увек гледало кроз прсте (...). За оне који владају представљају неку врсту *полубића*, на које се гледа са благонаклоним сажалењем (Књига, 36). Пошто је Ребека била рођена у Швајцарској, гледао је на њу као неку *полумемљакињу* (Мотоцикл, 35). Близанац није ни пола човјек, он је *полумимбецил* (Сајам у убожници, 17). И ту сам се (...) упитао како се мире у себи ти *полудевреји* (Линије, 8); Путеност и женственост слабо се траже у југославенској кинематографији, увек је место тога неко силовање неких *полумликова* (С 425, 17). У питању су групе незадовољних (...) *полулиштераци*, филозофа и политиканата који морају силом прилика на негде нађу ослонац (Бо 45-46/1987, 6). Сваки пут /се/ зачудио кад би чуо да ти *полуйшрџовчићи* и *полуполовчићи* – говоре грчки (Стијег, 140). Сви бијаху мртворођенчад и *полумртворођенчад* (Из 272, 103).

5.6.2. Апстрактне именичке сложенице: *полумшок*, *полумурбанизација*, *полумшврдња*, *полумслобода*, *полумпрофесионалност*, *полумрезир*, *полумпрез*, *полумодевеност*, *полумодговор*, *полумпарализа*, *полуммит*, *полумколонијализам*, *полумисповедање*, *полумлеѓала*, *полумзависност*, *полумзаборављеност*, *полумдистанца*, *полумдекада*, *полумвладавина*, *полуманонимност* најјаче одражавају неизвесност која се исказује сложеницама овог типа:

Непотпуна слобода није никаква слобода. Делимична слобода, *полумслобода*, гора је од неслободе (Слободан, 17). Ова жена (...) је пре неколико месеци доспела у жижу јавности несмотреном провокативном *полумшврдњом* да су Његош и Мажуранић националисти (Н 1806, 11). Морамо имати у виду да је наш родитељ данас често ишчашен из свог фолклорног, обичајног корена, стигао је у градске средине или је *полумурбанизација* стигла на село (Н 1812, 23). Била је то сеоба са *полумшоковима* (Св 215, 10).

5.6.3. Именичке сложенице са значењем ствари, предмета, појава и сл. немају негативне конотације и углавном припадају стручној, термилошкој лексици. Препозитивни творбени елеменат *полу-* код ових сложеница реализује значење неправог, непрототипичног својства, издвајајући тако именоване реалије од оних са прототипичним, уобичајеним својством, што показују примери типа: *получизма, полуфошеља, полушабак, полустуб, полустејеништие, полуворевина, полууштиња, полуриколица, полунебо, полукуйола, полуколиба, полудрагуљ, полудиск, полудокументарац, полугусеничар, полуакш, полустиакло; полуреченица, полуреч, полуорџазам, полувизждук.*

У трену се пред вама раствори шарена палета драгуља и *полудрагуља* које засигурно нећете наћи по тако ниским цијенама (С 340, 67). У то доба станао сам у некој *полуколиби* с неким љубитељем бицикла (С 247, 65). Тај је краљ живео у краљевству на дрвећу, сличном огромном замку, само на небу, али не баш на небу, већ на *полунебу*, тачно на висини где се завршавају крошње дрвећа (Свиње, 60). Носио је наочаре с *полустаклима* и пошто је све гледао кроз њих, морао је да забацује главу унатраг да би нешто удаљено могао видети (Слике, 10). Џејн је била отишла уз мало *полустејеништие* до другог нивоа са спаваћим собама (Иствик, 303). Блондинац ми је без ријечи узео торбицу и ставио је на *полуфошељу* (Е 29, 43). Пар мрких Балијевих *получизама* (Књига, 61).

Аритметичко-логичка јединица (...) обрађује поједине битове, *полубајшове*, бајтове, *полуријечи*, ријечи и цијела поља података (СК 10/1987, 95).

Исто значење реализује творбени елеменат *полу-* у именичкој сложеници са значењем животиња: *полукраба*.

У њој се продају љупке морске животињице, сунђери, плашташи... јежеви, крабе и *полукрабе* (Слике, 25).

5.6.4. У корпусу се појавио и невелики број глаголских сложеница, код којих овај творбени тип није продуктиван, а сам препозитивни елеменат *полу-* реализује значење недовршености радње исказане основним глаголским делом сложенице, као што показују примери типа: *полураспурашти се, полуотворити се, полуосмехивати се, полуоуштиети, полуокренути се, полуклекнути*.

Официр му (...) приђе, па се *полуклекнувши* загледа у његову голоотињу (Књига, 249). *Полуокренувши се*, видех делић степеништа (Излет, 57). Кестеник је селендра која никад неће постати ни предграђе а камоли град. Вјероватно ће кроз једно десетљеће *полуоуштијети* или у најбољем случају претворити се у насеље викендаша (Мајд 80, 185). Још су се *полуосмехивали*, поласкани што им привремени укућанин и сусед тако добро говори швапски (Књига, 249). Очни капци су се лагано покренули, *полуотворили* (Зуб, 202). Области се *полураспурају* или се губе (Гилен, 39).

6.0. Препозитивни конституент *пре-*

6.0.1. Овај префикс предлошког порекла, који је у свом основном значењу веома продуктиван у префиксацији глагола, у раду је разма-

тран само у секундарном квантитативном значењу појачаног степена, у коме се повезује са придевским основама. Ово значење је у Речнику МС представљено на следећи начин:

пре⁻¹ као *предметшак* или *префикс* изражава 3. у творби *придева највећи* или *највиши степен својства* или *мере*.

Иако је у Речнику потврђен малим бројем придева, типа: *предобар*, *предраг*, *прелећ*, *премиио*, *предуг*, *предебео*, овај творбени тип је био продуктиван, а његову продуктивност потврђује и корпус нових речи.

6.1. У корпусу нових речи у значењу високог степена својства у смислу 'преко сваке / очекиване мере', творбени тип са префиксом *пре-* је веома продуктиван у придевским и прилошким сложеницама, тако да представља отворен систем који се може непрекидно попуњавати.

6.2. По значењу високог степена сличан је релативном квантификатору *високо-*, али има сасвим другачију дистрибуцију јер спада и у интензификаторе градационог типа којим се померају крајње тачке скале улево и удесно, нпр.: *премало*, *премного*, *прелик*, *премали*. У скаларном комплексу јавља се у функцији интензификатора типа *над-*, *изнад*, *преко-*, којим се померају крајње тачке скале, за разлику од деинтензификатора који функционишу унутар скале на два начина: 1) померањем степена својства према централној, нултој тачки скале, као што су деинтензификатори типа: *ио-*, *о-*, *не-* (*иомало*, *иомного*, *иовелик*, *иомали*, *немало*, *немного*, *невелик*, *немали*) и 2) означавањем прелазног, неодређеног, средњег степена својства, као што су деинтензификатори типа *иолу-*, *средње-*.

6.3. Префикс *пре-* појачава степен својства изван границе очекиваног, дајући сложеницама прагматичку и стилску маркираност. Спаја се са речима домаћег и страног порекла. Представимо га придевским и прилошким префиксалима типа: *прејадан*, *прејарки*, *прелењ*, *прелибералан*, *преојасан*, *преошворен*, *преохлајан*, *преравнодушан*, *преразуман*, *пресликовити*, *преуљудан*; *преелегантно*, *прелакомислено*, *пренежно*.

Ухваћен у том *прејаком* и *прејарком* укрштају сила, батргао сам се панично (Игре, 150). То /ме/ обавезује на неке припремне радње за које сам *престар*, *прелењ*, *преравнодушан*, *преразуман* (Пекић, 257). Браудов *преуљудни* одговор је био саркастичан и то је вођу раздраживало много више него отворено неслагање (Племе, 348). Био је (...) мало *преелегантно* одјевиен (Кавијар, И 235). Дешава се, међутим, да писац *прехиширо*, *прелакомислено* оцени један доживљај као могућну подлогу за књижевно преобликовање (Искушења, 122). Па чак и они који су је вољели (...) нису је дотицали, само су је *пренежно* љубили (Папуче, 52).

6.4. У именичкој творби овај творбени тип није продуктиван, тако да се у корпусу нових речи јавља ограничен број апстрактних именица: *премеканоси*, *пренормираноси*, *пренормирање*.

Премеканоси доњег уха Милтијад Аветовић прикриће фалангама свога гласа (Аристид, 193). У економији, која иначе живи под опсадним стањем *пренормираноси* и изванредних мјера, ове мјере дођу му као тотална окупација (Д 295, 18). Данас /се/ изнова и на брзину (...) приступа *пренормирању* језика и стварању нових кодова (Дуга 337, 23).

6.5. Реализован је и један пример глаголског префиксала: *принвестирајте се*.

Гоњена амбицијама (...) „Звезда“ се једноставно *принвестира*ла (Дуга 353, 38).

7.0. Препозитивни конституент *средње-*

7.0.1. У Речнику МС овај препозитивни конституент у две варијанте представљен је на следећи начин:

средње-, средњо- као *први део сложенице означава средину онога што значи други њен део*.

Непродуктивни творбени тип потврђен је са малим бројем примера, придевским и именичким сложеницама: *средњоазијски, средњорочан, средњошколски, средовечан, средњојруџаш*.

7.1. У корпусу нових речи мали број потврда, такође, показује његову непродуктивност. То су придевске сложенице настале у синтагматском споју придева и именице: *средњежалосџан, средњесџалешки, средњозајадњачки, средњокласни*. Домаћи творбени елемент *средње-* спаја се са домаћим основама и у сложеницама задржава своје примарно придевско значење, тако да припада локализаторима, а не квантификаторима. У споју са речима неутралног значења реализује основно значење и то у сложеницама које припадају стручној лексици. Пример *средњежалосџан* настао је од израза *средња жалосџи*, у коме придев реализује квантификативно значење ублажавања степена својства и употребљава се као деинтезификатор, слични творбеном елементу *јолу-*.

У мраку спаваћих соба југославенских службеника *средњежалосних* примања у *средње-жалосним* двособним становима једино је узбуђење изгледа размишљање како спојити „први с првим“ (Е 37, 5). Рођен је (...) у Пинеру, *средњесџалешком* предграђу Лондона (Елтон, 4). У Чикагу је била попримила призив *средњозајадњачке* назалности у изговору (Иствик, 214). Представља /се/ као *средњокласни* Американац (Белоу, 208).

8. Закључак

Из прегледа нових речи запажено је да се домаћи препозитивни конституенти са значењем квантификације у творби сложеница јављају са различитом продуктивношћу. Повећану продуктивност и појачани процес хибридизације у односу на досадашње стање показује интензификатори *пре-* и *високо-* у значењу појачаног степена и то у придевским и прилошким сложеницама, уносећи експресивно-емотивну тоналност. Овакав тип стилске маркираности условљен је ширењем масовне комуникације путем медија и на анонимне учесника, у којој се јавља потреба појединца да повишеном експресивном тоналношћу маркира властити говор, како би остварио своје активно учешће у комуникацији. У овом значењском и стилском пољу, у корпусу нових речи све више их потискују творбени конституенти страног порекла, типа: *меџа-*, *муџи-*, *уџира-*, *хиџер-*, који

се спајају и са домаћим речима, и који у појачаном процесу хибридизације оваквом творбеном адаптацијом обезбеђују себи место у лексичком систему српског језика. Вероватно су ови страни творбени елементи утицали на губљење продуктивности творбених типова са елементима *велико-* и *веле-*, која је засведочена у Речнику САНУ великим бројем сложеница.

Паралелно са творбеним процесима интензификације, у српском језику се одвијају и творбени процеси деинтензификације, различитог вида ублажавања садржаја, што се у корпусу нових речи потврђује продуктивношћу деинтензификатора *полу-*. Овај деинтензификатор који означава неодређени, прелазни степен у ублажавању садржаја у смислу 'и овако и онако', представља најпогодније језичко средство за исказивање друштвене и економске неизвесности која се у нашој друштвеној реалности непрекидно појачава. Творбени потенцијал деинтензификатора *ниско-* и *средње-*, чија је продуктивност констатована код И. Клајна, засведочена је невеликим бројем примера, и то како у Речнику САНУ и Речнику МС тако и у корпусу нових речи.

Продуктивност наведених домаћих елемената у творби сложеница у најновијем развоју лексике српског језика одржава се у континуитету захваљујући процесима хибридизације, чија се улога у регулисању и стабилизовању лексичке норме српског језика, у савременим условима појачане интернационализације и англизације, не би смела занемаривати.

Литература и извори

- Киршова 1993: Киршова, М., О неким врстама српскохрватских именичких сложеница, *Наш језик* XXIX/3–4, Институт за српски језик САНУ, Београд, 182–196.
- Клајн 2002: Клајн, И., *Творба речи у савременом српском језику, Први део, Слагање и префиксација*, Београд.
- Оташевић, Ђ., Електронски корпус нових речи.
- Оташевић 2008: Оташевић, Ђ., *Нове речи и значења у савременом стандардном српском језику. Лингвистички аспекти*, Алма, Београд.
- Пипер 2005: Пипер, П. и др., *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, у редакцији академика Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд, 830–914.
- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд.
- Ристић 2006: Ристић, С., *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд.
- Ристић 2008: Ристић, С., Неке најновије појаве у развоју лексике српског језика (на примеру твореница са префиксима *не-* и *анти-*), *Научни саставак слависта у Вукове дане* 38/1, Београд, у штампи.
- Ристић 2008а: Ристић, С., Најновији творбени процеси у прегледу на врстама речи, *Српски језик*, Београд, предато за штампу.

Ристић 2008б: Ристић, С., Прилог *постејено* као лексички квантификатор, *Јужнословенски филолоџ*, Београд, предато за штампу.

Стевановић 1975: Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Ђорић 2008: Ђорић, Б., *Творба именица у српском језику*, Библиотека Књижевност и језик, књига 24, Београд.

COMPOUNDS IN THE CORPUS OF NEW WORDS WITH FORMATIVE ELEMENTS DENOTING QUANTIFICATION

Summary

The paper investigates compounds with domestic prepositive elements denoting quantification, such as: *veliko-* [big], *visoko-* [high], *nisko-* [low], *polu-* [half], *pre-* [pre] and *srednje-* [mid]. It has been noted that these formative elements have different levels of productivity in the formation of compounds. Increased productivity and higher level of hybridization, in comparison with the state to-date, are found in the intensifiers *pre-* and *visoko-* denoting a higher level of something, mainly in adjectival and adverbial compounds, carrying stylistic markedness of the expressive-emotive tonality. In this semantic and stylistic field, they have increasingly been replaced in the corpus of new words by formative constituents of foreign origin: *mega-*, *multi-*, *ultra-*, *hyper-*, which combine with domestic words as well, and which gain their place in the increased process of hybridization in the lexical system of the Serbian language. These foreign formative elements have probably affected the loss of productivity of formative types with the elements *veliko-* and *vele-*, which has been attested in a large number of compounds in the SANU Dictionary.

Along with formative processes of intensification, processes of deintensification are also operating in the Serbian language, which, in the corpus, is best confirmed in the case of productivity of the deintensifier *polu-*. This deintensifier which denotes an indefinite, transitional degree of reducing the intensity of the content in the sense “both in this and that way” represents the most suitable linguistic means for expressing social and economic insecurity, which has been constantly increasing in our social reality. Formative potential of the deintensifier *nisko-* and *srednje-*, whose productivity was noted by I. Klajn, was attested in a small number of instances, both in the SANU Dictionary and MS Dictionary, as well as in the corpus of new words.

Productivity of the presented domestic elements in the formation of compounds in the most recent development of the lexis of the Serbian language is continually maintained due to the processes of hybridization, whose role in the regulation and stabilization of lexical norm of the Serbian language in the contemporary conditions of high internationalization and Anglicization, is not to be neglected.

Stana Ristić

Биљана ГОЛУБОВИЋ
Тибинџен, СР Немачка

УПОТРЕБА НЕСТАНДАРДНЕ ЛЕКСИКЕ У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ДРУШТВЕНИХ КРЕТАЊА НА ПРИМЕРУ НОВИНСКОГ СТИЛА СРПСКЕ ШТАМПЕ

У раду се даје преглед најфреквентнијих типова одступања од лексичког стандарда у оквиру информативних и аналитичких жанрова српске дневне штампе, с циљем да се на основу њихове анализе утврди узрочно-последични однос између употребе нестандартне лексике и савремених друштвених кретања. Анализа се заснива на корпусу српске дневне штампе објављене у периоду од 2006. до 2008. године.

Кључне речи: жаргон, лексикологија, стилистика, новински стил, социолингвистика

1. Уводне напомене

Теоријски се овај рад заснива на приступима и методама лингвистике медија (т. 2). Предмет анализе је нестандартна лексика која се, у зависности од дисциплина у оквиру којих се проучава, различито класификује (т. 3). Употреба ове лексике у новинарским облицима изражавања одступа од стандардног дефинисања и описа новинарског стила као једног од функционалних стилова који се проучавају у оквиру стилистике (т. 4). Узроке тих промена треба тражити, између осталог, у друштвеним условима који, мењајући се, постепено утичу и на језик и стил штампе (т. 5). Циљ рада је да се на основу употребе нестандартне лексике, као и типова функционално раслојене лексике, у српској штампи (т. 6) проуче везе између друштвених промена с једне, и језичко-стилских, с друге стране (т. 7). С обзиром на интердисциплинарни приступ који карактерише лингвистику медија као научну поддисциплину, као и тематску раслојеност овог рада који дотиче питања којима се баве социолингвистика, лексикологија и стилистика, неопходан је уводни осврт на све сегменте о којима је реч.

2. Лингвистика медија

Термин *лингвистика медија* означава научну поддисциплину која у светској науци заузима све значајније место уводећи нове приступе и методе у проучавању језика и стила медија. Андруцопулос о томе каже:

“Medienlinguistik und linguistische Medienanalyse sind Sammelbegriffe für sprachwissenschaftliche Ansätze zur Untersuchung von Massen- und Individualmedien. Ihre grundlegende Forschungsfrage lautet, wie die techni-

schen und institutionellen Rahmenbedingungen der Medienkommunikation den Sprachgebrauch in Medientexten und -gesprächen prägen.“ (Andrucopulos 2003: 1).

Веза између лингвистике и науке о медијима реализује се у оквиру лингвистике медија спајањем теорије и метода науке о језику, с једне стране, и концепта и тематских питања карактеристичних за науку о медијима, с друге стране. Ту везу уочава и анализира Андруцопулос који истиче.

“Aus Sicht der Linguistik ist die Medienlinguistik (ML) eine Bindestrich-Disziplin, die sprachliche Strukturen bzw. kommunikative Prozesse in Bezug auf ihre medialen Zusammenhänge untersucht. Sie verbindet dabei Theorien und Methoden der empirischen Sprachwissenschaft, insbesondere der Text- und Soziolinguistik, mit Konzepten und Fragestellungen der Medienwissenschaften. Aus medien-wissenschaftlicher Perspektive zeichnet sich ML durch ihre Einschränkungen auf die verbal-kommunikativen Aspekte von Medienprodukten sowie auf die verbale Kommunikation im Rahmen der Medienproduktion und -rezeption. Von anderen produktorientierten Ansätzen der Medienwissenschaften (Inhaltsanalyse, Mediensemiotik) unterscheidet sich ML durch ihren Schwerpunkt auf Sprache (gegenüber den anderen Zeichensystemen, die bei der Konstitution von Medientexten mitwirken) sowie durch den Rückgriff auf linguistische Methoden.“ (Andrucopulos 2003: 1).

У овом раду је примењен приступ познат под називом *’анализа варијација’*. У оквиру тог типа анализе се пореде одабране језичке карактеристике у више медија. Циљ је да се на основу квантитативно-квалитативне анализе утврде везе између језичких карактеристика и ванјезичких фактора на примеру дневне штампе у Србији. При том се узима у обзир веза између језика и циљне групе. Одабрани модел варијације заснива се на поларитету између стандардне и нестaндардне лексике или, шире гледајући, формалног и колоквијалног стила.

3. О нестaндардној лексици

У лексичкој маси посматраној у оквиру комуникације тј. употребе долази до различитих типова раслојавања. Раслојавање те лексике предмет је проучавања у оквиру различитих дисциплина, од лексикологије и металексикографије, преко стилистике, до социолингвистике. Сходно томе, теоријске анализе и класификације раслојавања могу бити веома различите (уп. Липка 1990, Престон 1986, Џексон 1988, Хартман 1984, Радовановић 1986, Синглтон 2000, Тибергер 1988)¹.

Разликовање стандардне² и нестaндардне лексике у оквиру лексичке масе представља основну поделу која се заснива на употребном

1 Комплетнији преглед могућих класификација лексичке масе даје Шипка, 1998: 63–80.

2 Детаљније о проблемима успостављања лексичке норме в. Драгићевић, 2007: 180–183. Нормативним питањима, између осталог и на примеру жаргона, бави се Стана Ристић у својој књизи “Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе

раслојавању. Нестандардна лексика, као и стандардна, може се разврстати у три основне категорије, и то временску (историзми и неологизми), територијалну (дијалекатска лексика) и функционалну (социолекти). За разлику од стандардне лексике која може имати и недиференцирану масу, нестандартна се увек диференцира³. Ову категоризацију, како Шипка примећује, треба схватити условно, тј. „(...) вриједности које обиљежавају тип раслојености треба разумјети као атрибуте, а не као предикате лексема. Самим тим остављена је могућност да лексема има више атрибута. (...) Дакле, ако се вриједности схвате као атрибути, отворена је могућност за све комбинације унутар нераслојене и стандардне, с једне, те нестандартне лексике с друге стране.“ (Шипка 1998: 74).

Функционално раслојена нестандартна лексика, с обзиром да се проучава у оквиру различитих дисциплина⁴, поред тога што се категорише на различите начине, и именује се разнолико⁵. У овом раду, за функционално раслојену нестандартну лексику, користи се термин жаргон, као хипероним, тј. општи термин. Под жаргоном се подразумевају не само социјални варијетети о којима говори Бугарски (2003: 9), него и тзв. општи жаргон који има одлике и функције социјалног агрегата (Голубовић 2008) и сленг, тј. жаргон криминалних група.

4. Из новинарске стилистике

4.1. Светска научна сцена, посебно немачка, обилује радовима који се теоријски и практично, баве питањима новинарског језика и стила. Поред општих радова (Ла Рош 1992, Маст 1998, Ноел–Нојман и др. 1994, Пирер 1991, Шмиц 2004, Шнајдер и Рауе 2003) и приручника (Алберт и Хинкел 1999, Вилд и Гаус 2001, Герхард 1997, Дорнер 1996, Курц и др. 2000, Лигер 1995, Сајферт 1993, Сондерхискен 1994, Хојсерман 1993, Шлап 1997), бројни су и лингвистички радови о одабраним темама о језику и стилу у новинарству (Андруцопулос 2000а, Андруцопулос 2000б, Бел 1991, Бендер–Берланд 1997, Бојд–Барет 1994, Керзази–Ласри 2003, Ретер 1980, Фаулер 1991, Шневајс 2000, Шнајдер и Еслингер 1998, Шневајс 2000)⁶.

и нормативно–културолошки аспекти“), с посебним освртом на омладински жаргон (Ристић 2004).

3 Иако се теоријски дозвољава могућност постојања недиференциране категорије нестандартне лексике, у пракси, по мишљењу аутора овог прилога, нема таквих случајева. Шипка, с тим у вези, опрезно каже да би било “тешко замислити лексема које би биле обиљжене само тиме што припадају нестандартној лексици, а нераслојене ни по којој од подређених категорија.” (Шипка 1998: 72).

4 Уп. Симић и Јовановић 2002: 256–258.

5 Детаљан преглед терминолошких разноликости везаних за социолекте у словенским филологијама даје Бремер 2008.

6 Иако су наведени претежно немачки аутори, на основу тих радова могуће је добити добар увид у светску научну литературу јер они у оквиру својих радова дају обимне библиографске податке.

4.2. Стилистика је у српској науци одувек имала значајно место. Последњих деценија, поред општих и прегледних радова (Симић 1993, 1997, 2000, 2001; Симић и Јовановић 2002; Тошовић 2002; Чаркић 1995/96), појављују се и истраживања која су тематски, тј. проблемски усмерена, рецимо на анализу посебних стилова, стилских фигура итд. (Ковачевић 1995; Луковић 1994, 1996; Симић 1996; Чаркић 1995)⁷.

Новинарска стилистика се помиње у радовима општег типа, али се још увек налази на периферији научног интересовања. Опширније поглавље о овој теми даје Тошовић у својој књизи *Функционални стилови* (Тошовић 2002). Књига Марина Младенова (Младенов 1980), која је посвећена искључиво новинарској стилистици, иако корисна, по много чему је превазиђена. Питањима новинарског језика и стила баве се радови објављени у зборнику *Језик и стил средстава информисања* (Тошовић 1991)⁸, а новинарском фразеологијом Владислава Петровић (Петровић 1989а, 1989б).

4.3. Један од основних видова публицистичког функционалног стила, поред монографско–публицистичког, јесте новинарски, у оквиру кога се, између осталих, разликује новински подстил. Публицистички функционални стил има специфичну лексичку структуру која, у зависности од жанра, мање или више одступа од норми стандардног језика. Тако је за текстове информативног жанра карактеристична неутрална лексика, док је у аналитичким жанровима употреба стилски обојене, нестандардне лексике присутна. Ове одмерене примедбе општег типа о публицистичком стилу и употреби нестандардне лексике у одређеним облицима новинарског изражавања износе се како у страним радовима, додуше, старијег датума, тако и у српским (Младенов 1980, Тошовић 2002). Мишљења тог типа нису заснована на анализи реалног лексичког стања језика штампе или прихватања истог, него су више израз става о томе које би, теоријски гледано, језичко-стилске карактеристике новинарске текстове требало, у идеалном случају, да одликују. Реално стање у савременом новинарству се не уклапа у теоријске оквире тог типа, како показују бројни савремени аналитички радови (нпр. Андруцопулос 2002, Холи и Пишел 1993, Меклафлин 2000), ова појава није новијег датума. Сходно томе, појавили су се нови приступи у научној анализи новинарског језика и стила⁹ који покушавају да, на основу пресека језичко-стилског стања, узимајући у обзир читав низ фактора (друштвени, политички, економ-

7 Илустративно су наведени само неки радови из ове области. Детаљније библиографије о радовима из области стилистике могуће је наћи у наведеним књигама, као и у различитим прегледним чланцима. За податке о литератури о функционалним стиловима у српском језику в. Радовановић 1996.

8 Поред тога, спорадично су се јављали радови о језику и стилу различитих медија (нпр. Антонић и Вујовић 1990; Јоцић, Петровић и Суботић 1982; Петровић 1989ц; Петровић 2003).

9 Информације о новим приступима у проучавању језика и стила медија дају, између осталих, Бел 1991, Камерон 1996, Хартман и Нојвенер 1999, Бухер 1999.

ски, емоционални итд.), поставе нове научно-теоријске основе у области лингвистике медија.

Узевши у обзир чињеницу да сви фактори који могу да утичу на новинарски језик и стил играју значајну улогу и у српској штампи али су ти фактори битно различити у односу на европске (Голубовић 2008), неопходно је критички применити различите приступе при анализи српског материјала и прилагодити их специфичним условима који су присутни у српском друштву. Употреба функционално раслојене нестандардне лексике једна је од доминантних одлика како усмене, тако и писане комуникације у српском друштву (Бремер и Голубовић 2007; Голубовић 2007, 2008) и неминовно оставља дубоке трагове у језику. Приликом ревизије стандардног лексикона савременог српског језика данас би се бројне лексеме које су пре неколико деценија добиле карактеризаторе који их одређују као нестандардне могле или морале уврстити у стандардну лексикону. Поред тога, употреба функционално раслојене нестандардне лексике утицала је на бројне функционалне стилове који су се током времена значајно мењали. У том смислу, да би се стекао добар увид у реално стање језика у употреби, на основу кога би било могуће даље делати и у теоријском и практичном смислу, драгоцени су и неопходни радови који се баве анализом ове лексике.

5. Друштвени оквири и новински стил

С обзиром на инструменталну функцију штампе у друштву, веза између друштва и штампе је непобитна. Без обзира на подређени положај штампе на релацији друштво–штампа, међусобни утицаји у оквиру ове везе су двосмерни. Када се штампа користи као инструмент којим одређене друштвено-политичке структуре желе да изразе став, или издавачи и власници новина планирају да привуку одређену циљну групу читалаца, могуће је свесно уношење промена у језик и стил новина. Ове свесне, планске промене доприносе на скривен, суптилан начин реализацији задатих циљева.

Истовремено штампа може да буде огледало језичко-стилских промена које настају спонтано, као последица друштвених промена узрокованих бројним факторима, политичким, економским и сл.¹⁰ У том случају изостаје интенционална инструментализација језика и стила штампе, али она остаје као резервно средство које се може употребити да би се извршиле планске промене под новонасталим друштвеним околностима.

Веза између друштвених услова и језика и стила штампе, иако позната, дуго је била на периферији интересовања у научним радовима у оквиру новинарске стилистике. У последњих 20-ак година, под утицајем развоја лингвистике медија као засебне поддисциплине, у центру многих

10 Под тим околностима језик и стил штампе могуће је посматрати као „лакмус-папир“ којим се врши провера научних претпоставки у области социологије, социolingвистике, културологије и сл.

истраживања налази се управо језик и стил медија у друштвеним оквирима (Бире и Хене 1993, Јукер 1992, Камерон 1996, Крес 1986, Рад 1999, Сколон 1998).

С обзиром на то да одлучујућу улогу у избору језика и стила једних новина игра циљна група, тј. одлике исте, природно је да се друштвене карактеристике узимају као један од битних фактора у проучавању истог. Значај друштвених оквира истиче и Камерон говорећи о стилу језика медија:

“[The language of newspapers] is designed so that a particular group of imagined readers and, just as importantly, advertisers, can comfortably identify with it. Like accent in speech, style in a newspaper is a marker of identity and social differentiation... [Stylistic choices] are used to differentiate one title from another and to create a relationship with a particular of imagined audience. The differences are associated with a newspaper's position in the market, the social stratum from which it draws its readers and the social aspirations it attributes to those readers, its political affiliations, an more subtly its 'personality'...” (Камерон 1996: 320, 324)

6. Одступања од лексичког стандарда у српској штампи

6.0. Друштвена кретања у Србији на крају 20. века иницирала су промене и у српском језику. Те промене су биле изразито приметне на лексичком нивоу новинарског стила. Да није реч само о пролазном утицају или моди кратког даха, потврђује тренутно језичко-стилско стање у српској дневној штампи. Довољан је површан преглед дневних и недељних листова да се уоче одступања од стандардних језичко-стилских норми. С обзиром на учесталост употребе и квантитет нестандардне лексике с једне стране и устаљеност с друге, питање је да ли се ова појава још увек може посматрати као ексцесивно стилско одступање или је реч о систематској промени лексичке структуре новинарског стила, тј. неких његових жанрова.

6.1. У оквиру овог рада, први циљ је био да се, на основу илустративних примера, прикажу и анализирају учестали типови одступања од лексичког стандарда у српској дневној штампи. На основу прегледа штампе установљено је да у периоду од 2006. до 2008. године није објављен ни један број наведених дневних листова у коме се не појављује нестандардна лексика. Истовремено је констатовано да је нестандардна лексика, додуше неравномерно, заступљена у свим рубрикама, од политичких и економских, преко културних до спортских.

Анализирани корпус садржи 337 примера из дневне штампе, објављене у периоду од 2006. до 2008. године. Издвојени су примери из Политике, Вечерњих новости, Блица, Курира и листа Данас. Примери су ексцерпирани из разних рубрика, тематски везаних за политику, друштво, економију, културу, забаву и спорт. Узети су у обзир само примери који се налазе у ауторском делу чланка, укључујући и насловне композиције. Искључени су сви случајеви у којима се употребљава нестандардна лек-

сика у оквиру цитата унутар ауторског текста. Сви анализирани примери део су текстова објављених у штампаној верзији наведених дневних листова и у непромењеном облику у интернет издању истих.

6.2. Најбројнији примери¹¹ у корпусу припадају функционално раслојеној лексици:

(1) Elem, kad odete da nešto platite u nekoj banci „na ulici“... (Блиц, 15. 06. 2008.)

(2) Сви чекају изборне резултате – казао је Шуковић и додао да су због конгреса и партијских састанчења ових дана аутобуси пуни гласача „шипаршали“ Србијом, што је за привреду значило – на стотине изгубљених радних сати. (Политика, 18.01.2007.)

(3) Ubacio sam se nekako u taj fazon i guram. (Данас, 19. 02. 2008.)

(4) Остало су *паразитни прихепћани* на владајуће структуре са којима су делили плен. Принцип њиховог пословања једноставан је *до имбецилности*. (Политика, 12.11.2006.)

(5) Velika se dževa ovih dana digla oko državnog budžeta. (Блиц, 15.06.2008.)

(6) U Srbiji ima nekoliko stotina *fantom preduzeća*. (Данас, 05. 01. 2007.)

(7) Унија послодаваца ће управо из тих разлога новом министру финансија предложити потпуно укидање пореза на плате, чиме ће се укупна фискална оптерећења свести на 44 до 50 одсто бруто зараде, јер ће се једино тако значајније смањити број оних који раде „на црно“. (Политика, 11.01.2007.)

(8) Тамо uplatnicu dobijete *džabe*. (Блиц, 15.06.2008.)

(9) То изгледа као *продаја* Косова и Метохије? (Политика, 10.09.2006.)

Често је та жаргонска лексика страног порекла:

(10) *Foto-sešn* Stefana Lupina prekinut na pola jer Ana Nikolić, kao i uredništvo časopisa za koji se slikala, nisu bili zadovoljni njegovim radom! (Курир, 01. 03. 2007.)

(11) Сваки *креиен* данас може да нападне српске *шајкуне*. (Политика, 12.11.2006.)

(12) I zvezde site, i *fanovi* na broju! (Курир, 01. 03. 2007.)

(13) Ali biće iz kategorije malih, mada Rusi na koje se kao na kupce ozbiljno računa, ozbiljno preferiraju velike. Oni što pišu da su u tajnu tog modela *provalili*, čak i ako im je maternji jezik italijanski, lažu. Da je u tu tajnu moguće provaliti, legendarni gradonačelnik Kragujevca Verko Stevanović bi već bio tamo. (Данас, 05. 10. 2008.)

Функционално раслојена лексика у оквиру корпуса је старијег и новијег датума. У том смислу разликују се:

а) жаргонски архаизми:

(14) *Vofl* kvari praznike! (Вечерње новости, 07.01.2008.)

¹¹ На крају рада дате су адресе на којима су доступни сви наведени примери и у интернет издањима дневне штампе. Последња провера свих адреса вршена је 03. 01. 2009.

(15) Da su se vremena promenila i da je sve drukčije, počev od tehnologije pravljenja pekarskih proizvoda pa do cena, kao i da se mnogo toga okrenulo „na tumbe“ svedoči i podatak da je, prema Radovanovim rečima, kila brašna nekada bila skuplja od kilograma hleba. (Данас, 19. 02. 2008.)

б) жаргонски неологизми:

(16) *Dres kod* bili su, naravno – brkovi, a deljeni su po želji: u svim bojama, ali i oni najukusniji i svakako najslađi: od čokolade! (Вечерње новости, 04.03.2007.)

(17) Početkom ove nedelje, *brendirane* strane firme među prvima su ponudile niže cene. (Вечерње новости, 24. 12. 2007.)

Поред лексема, присутни су и фразеологизми:

(18) Cvetković je objasnio da ove godine neće biti smetnji u finansiranju redovnih budžetskih rashoda, ali da će nedostajati novac za vanredne troškove, koji se u budžetu vode „*ispod crte*“. (Данас, 25. 06. 2008.)

(19) Čak, Eurosong je značajnija institucija od Međunarodnog suda pravde (*kome smo dobro natrljali nos*) i Tribunala za ratne zločine (*kome uporno natrljavamo nos, a tek ćemo ga pravo natrljati*). (Данас, 30. 05. 2007.)

(20) Britanski Independent, *vrag mu babin*, donosi tekst u kom se tvrdi da naša pobednica predstavlja novu i drugu Srbiju, onu koja je oduševljena Evropom, da je to pobjeda nad starim imidžom prominentnih srpskih umetnica, prostitutki u pratnji kriminalaca i ratnih zločinaca, sve u svemu, da je pobjeda korak ka EU. (Данас, 30. 05. 2007.)

У корпусу функционално раслојене лексике налазе се примери у којима употребљена лексика припада:

а) стручном жаргону:

(21) Крајњи ефекат усвајања ове парадигме: резултат групе, тима, организације који је вишеструко већи од простог збира појединачних *аутијуша*. (Политика, 11.01.2007.)

(22) Ali, problem je što se još uvek ne zna u čijem vlasništvu su ovi usevi i pod kakvim uslovima je ugovarana proizvodnja, naglašava stečajni upravnik koji je zatražio tri meseca da bi ponovo pokrenuo Agroživ, jer bi *bankrot* kompanije ostavio katastrofalne posledice po poverioce i radnike. (Данас, 24. 06. 2008.)

б) општем жаргону:

(23) Ovogodišnje praznične rasprodaje prilično su skromne, iako je deo trgovaca „*istrčao*“ sa nižim cenama. (Вечерње новости, 24. 12. 2007)

(24) *Zapelo je* i oko načina izbora predsednika države, koji bi trebalo da se definiše u novom ustavu, ali je, ipak, konstatovano da postoji volja da se postigne konsenzus. (Вечерње новости, 26. 06. 2006.)

в) фамилијарном жаргону:

(25) Da nisu najavili i moguće koalicije na lokalnu, novinari bi s mukom „*skrpili*“ izveštaje. Uzgred, ovaj „pelcer“ sa opštinskog nivoa verovatno se neće primiti na republički, pošto G 17 plus namerava solo na izbore. (Вечерње новости, 27. 06. 2006.)

(26) U pešačkom prolazu na Zelenom vencu i duž Sremske „divlji“ prodavaci su uobičajena slika. (Вечерње новости, 18. 10. 2007.)

г) омладинском жаргону:

(27) Нажалост, њихове планове би могли да поремете озбиљни стручњаци, који – под један – тврде да нису све флаширане воде боље од *чесмовача*, и – под два – питају шта да се ради са планинама неповратне пластичне амбалаже у коју се та вода пакује. (Политика, 20. 03. 2007.)

(28) Заступници ове тезе сматрају да би се на тај начин „релаксирао“ центар града који је сабијен на малом простору, и да би се отварањем нових садржаја у некој од бочних улица центар проширио, град обогатио садржајима, а изградња позоришта била јефтинија. (Политика, 20. 03. 2007.)

д) жаргону криминалаца, тј. сленгу:

(29) Има хиљаде места, хиљаде „ћошкова“, на којима грађани буду *оцејарени*, а да то и не примете (Блиц, економска рубрика, 15. 06. 2008.),

(30) *Pukla bosanska veza* (Вечерње новости, 31. 10. 2008.)

(31) Очи у очи са женом осумњиченом за *шверц* пола тоне кокаина. (Политика, 11.01.2007.)

Занемарљив је број примера територијално раслојене лексике у анализираном корпусу:

(32) Отимање око *џаора* (Политика, 21. 07. 2006.)

(33) Рано „*ранка*“ процветала (Политика, 20. 03. 2007.).

У оквиру неких цитираних примера појављује се више нестандартних лексема које припадају различитим типовима функционално раслојене лексике (уп. пример 25). Поједине нестандартне лексеме су носиоци више атрибута истовремено а наводе се само у оквиру једне категорије као пример. Рецимо, у примеру под бројем 21 наведена је лексема „аутпут“ као илустрација употребе стручног жаргона. Ова лексема истовремено може бити сврстана и у категорију стране жаргонске лексике и жаргонских неологизама.

Бројне примере функционално раслојене лексике веома је тешко класификовати. Жаргонска лексика се спонтано шири и често прелази из једне корисничке групе у другу веома брзо. Стога се пресек стања и сврставање примера у различите категорије могу само условно прихватити као илустративни приказ датог тренутка. То, с друге стране, не значи да су категорије и класификације подложне брзим променама.

6.3. Иако се у свим анализираним дневним новинама употребљава нестандартна лексика фреквенција и рубрике у којима се она користи, као и типови нестандартне лексике (в. т. б.2.), различити су. На основу анализираних бројева установљено је да је ова лексика најзаступљенија у дневном листу Курир и Вечерњим новостима, а најређа у листу Политика и дневним новинама Данас. Статистички приказ квантитативне употребе нестандартне лексике у анализираним дневним новинама дат је у табели 1.

	Дневне новине	Укупан бр. примера	%
1.	Курир	121	35,91
2.	Вечерње новости	82	24,33
3.	Блиц	57	16,91
4.	Данас	41	12,17
5.	Политика	36	10,68
	Σ	337	100,00

Табела 1: Квантитативна употреба нестандартне лексике у дневним новинама

Процентуалну употребу нестандартне лексике у анализираним дневним новинама илуструје дијаграм 1.

Дијаграм 1

У анализираним дневним листовима проучене су друштвена, политичка, економска, културна, забавна и спортска рубрика, као и друге рубрике које се баве тим темама. Најфреквентнија употреба нестандартне лексике забележена је у оквиру рубрика забаве и спорта. С обзиром на то да су рубрике посвећене тзв. лаким темама традиционално неконвенционалне, овај резултат је очекиван. Неочекивано велики број примера забележен је у оквиру економских рубрика. При том није реч само о стручном жаргону који је за ове рубрике уобичајен, него и о другим типовима нестандартне лексике (сленг, омладински и фамилијарни жаргон и сл.). Релативно равномеран распоред лексике која не припада стандарду забележен је у политичким, друштвеним и културним рубрикама. Квантитативна употреба нестандартне лексике у рубрикама дневних новина статистички је приказана у табели 2, а процентуалне резултате илуструје дијаграм 2.

	Рубрике/Теме	Укупан бр. примера	%
1.	Забава и спорт	107	31,75
2.	Економија	92	27,30
3.	Политика	52	15,43
4.	Култура	47	13,95
5.	Друштво	39	11,57
	Σ	337	100,00

Табела 2: Квантитативна употреба нестандартне лексике у рубрикама

Дијаграм 2

6.4. Установљена широка распрострањеност нестандартне лексике у српској дневној штампи не мора и не може се аутоматски негативно вредновати. Примера ради, дугу традицију употребе одмерених колоквијалних израза у средствима јавног информисања има енглеска штампа. Употреба колоквијалних израза типична је за све облике новинарског изражавања, веома је фреквентна и може се позитивно одразити на језик и стил (уп. Симић и Јовановић 2002: 257).

Сама по себи, употреба стручног жаргона не мора да буде негативна, посебно ако у матерњем језику нема адекватних термина. Проблем представља непотребна и некритичка употреба страних речи и када постоји адекватан еквивалент у матерњем језику. У анализираном корпусу приметна је употреба неологизама страног порекла у области технике која се може правдати одсуством прикладних израза у српском језику. Интересантно је да ова лексика веома брзо бива захваћена процесом полисемије.

Раније је употреба сленга у дневној штампи била незамислива. Временом је тзв. улични жаргон улазио на мала врата у новинске рубрике

које се баве темама забаве и спорта. Неконтролисано ширење употребе сленга у тзв. озбиљне рубрике приметно је у последњих двадесетак година у српској штампи. С обзиром на квантитет ове лексике тешко је данас о овој појави говорити као о периферној. Интересантан је пример дневних новина Курир у којима нестaндардна лексика представља стандард.

У анализираном корпусу присутан је занемарљиво мали број територијално раслојене лексике. Ова лексика се најчешће употребљава у сентименталном контексту. Поред тога, може имати и негативну ноту при карактеризацији личности и квалификовању појава и догађаја.

6.5. У највећем броју анализираних примера, изузев оних у листу Курир, нестaндардна лексика се ставља под знаке навода. Наводници који имају функцију да истакну значајне делове текста познати су још у барокној литератури. У европској штампи је од 70-их година употреба тзв. неконвенционалних наводника веома распрострањена. Ови наводници, као метакомуникативни сигнал, могу имати различите функције а њихова употреба није регулисана ортографским конвенцијама¹². То се показује као посебан проблем при употреби нестaндардне лексике у српској штампи. Наиме, иако анализиране дневне новине у великом броју случајева обележавају нестaндардну лексику наводницима, ова пракса је очигледно препуштена вољи аутора текста или слободној процени лектора, ако их новине имају. Чести су случајеви да у оквиру једног прилога иста лексема која се понавља неколико пута не буде увек под знацима навода. Има и текстова у којима се појављује више различитих нестaндардних лексема. Неке се обележавају наводницима, а неке не. Недоследна употреба знака навода и нејасни критеријуми при коришћењу наводника, одраз су несигурности аутора и недефинисаног официјелног односа према употреби нестaндардне лексике у дневној штампи. Поред тога, могуће је да аутори део те лексике, због распрострањености и учестале употребе, не доживљавају као нестaндардну.

7. О утицају друштвених кретања на употребу нестaндардне лексике у српским дневним листовима

7.0. Истраживање је неоспорно потврдило претпоставку да у савременој српској дневној штампи квантитет употребљене нестaндардне лексике не дозвољава да се о томе говори као о периферној појави, пролазној моди и сл. Реч је о неутуђивом делу савременог лексикона српске штампе који је изазвао трајне промене како у језику, тако и у новинарском стилу.

Друга претпоставка је да одлучујућу улогу у овим променама имају друштвене околности у Србији, те је циљ рада да се на основу анализе типова одступања од лексичког стандарда с једне стране, и основних одлика анализираних дневних листова с друге стране, узимајући у обзир

¹² Уп. Крамер 2002.

друштвене промене које карактеришу српску стварност током последње две деценије, утврди узрочно-последични однос између употребе нестандардне лексике и савремених друштвених кретања.

7.1. Функционално раслојена лексика страног порекла и територијално раслојена лексика, представљају два типа нестандардне лексике, специфична по томе што су присутна већ неколико векова у јавном животу и однос припадника појединих класа према њима је у српском друштву остао неизмењен. Лексика страног порекла је одувек сматрана за потврду припадности вишим, богатим и образованим, круговима. Припадници тих кругова су често користили туђице као језички сигнал који потврђује припадност вишој класи. Класа у успону преузима овај обичај који сматра као потврду свог друштвеног напретка, а нижи слојеви се надају да ће им употреба лексике страног порекла омогућити приступ кругу привилегованих. Овај тзв. „госпа Фема“ феномен сачуван је у српском друштву до данас. Још увек је страна лексика не само језичко-стилски него и друштвени маркер. Основна разлика је у промени мотива. Послератно друштво које је негирало постојање класа неговало је политички естаблишмент који, желећи да истакне своје позиције, користи проверени метод и „богати“ свој језик страном лексиком. У социјалистичком друштвеном сивилу, коришћење стране лексике, посебно енглеске, с друге стране требало је да значи отпор према друштвеном систему који све проглашава истим међу једнакима и истакне индивидуалност. Појава се интензивирала 60-их и 70-их година прошлог века када су припадници млађе генерације страну лексику користили с жељом да истакну своје симпатије према западном, капиталистичком друштву. Након распада бивше СФРЈ и рата, мења се структура становништва у великим градовима који су носиоци и творци жаргона. Придошлице преузимају лексичка обележја говора староседелаца како би се брзо и безболно интегрисали и тиме се наставља неговање употребе нестандардне лексике страног порекла. Дакле, с променом друштвене структуре, мењају се и мотиви који доводе до преузимања одређених језичких обележја али независно од тога, у српском друштву остаје непромењен статус туђице као значајног социјалног маркера. На ове језичке појаве се гледа с подсмехом, али и разумевањем и симпатијама. Толеранција доводи до неконтролисане навале страних речи и озбиљно нарушава лексички систем матерњег језика. Ова појава, веома одомаћена, рефлектује се у јавном језику, тј. језику медија. Постајући део лексикона јавних гласила, ове појаве бивају у извесној мери озваничене.

На другом полу статусне скале у српском друштву налази се територијално раслојена лексика која се посматра као знак припадности необразованим, примитивним слојевима и потврда је руралног порекла. Негативан однос према територијално раслојеној лексици уклонио ју је из јавног говора што потврђује и квантитет ове лексике у анализира-

ном корпусу¹³. Интересантно је да неки регионализми имају бољи статус од других. Панонизми су реликт старих времена и могу да укажу на припадност старом грађанском слоју из аустроугарског периода, док је дијалекатска лексика, рецимо моравског региона, носилац бројних негативних конотација. Фреквентна употреба територијално раслојене лексике у штампи профилисала би један лист и усмерила га ка одређеним циљним групама. Како ни сами припадници тих друштвених група најчешће не желе да се декларишу на тај начин, тешко да би једно такво гласило нашло пут до читалаца.

Утицај профила циљне групе на језик и стил новина може се потврдити на примеру употребе територијално раслојене лексике и жаргонских речи страног порекла. Дневни лист Политика намењен је читаоцима који припадају образованом интелектуалном слоју. Очигледно та циљна група нема негативан однос према регионализмима нити позитиван према туђицама. Наиме, у овом листу је забележен већи број регионализама и мањи број туђица у односу на остале анализиране дневне новине. Што је нижи социјални положај циљне групе, сразмерно се мења квантитет употребе те лексике.

7.2. Специфичну друштвену ситуацију осликава употреба жаргона у економским рубрикама српских новина. Својевремено је употреба стручног жаргона и административног стила била средство којим се спорадично прикривале непријатне чињенице у свету економије. Ова појава је евидентирана како у страном, тако и у домаћим гласилима. Економска катастрофа која је обележила српску привреду и друштво током 90-их година прошлог века створила је услове за настанак и развој тзв. сиве економске зоне. Водећи слојеви у тој економској зони били су често, мање или више значајни, припадници криминалних група који су носиоци, али и творци, специфичних језичких обележја. Цело друштво је у дужем временском периоду преживљавало захваљујући „уличној привреди и економији“ и то је утицало на усвајање и ширење жаргона и сленга који се у међувремену усталио и оставио трајне трагове у језику становништва (уп. Голубовић 2008). То се одразило и на језик и стил српске дневне штампе. Судећи по резултатима анализе, ове појаве су се усталиле. Наиме, у складу с теоријским одређивањем лексичких карактеристика новинарског стила, природно је било очекивати да је квантитативно гледано нестaндардна лексика најзаступљенија у културним и забавним рубрикама, а не у економским. Статистичка анализа корпуса потврђује претпоставку везану за квантитет употребе нестaндардне лексике у забавним и спортским рубрикама (32%). Изненађује, с теоријског становишта, да су на другом месту, по броју нестaндардне лексике, економске

13 Говорећи о негативном односу према дијалекатској лексички, Симић и Јовановић оправдано устају у његову одбрану и истичу да дијалекат “може изгледати вулгаран само у очима надмене простоте, али на њему се могу изразити исто тако високе и мудре истине као и у књижевном језику, и то на свечан и упечатљив начин“. (Симић и Јовановић 2002: 258).

рубрике (27%). При том треба имати у виду да није реч само о стручном жаргону, што би било природно и делимично оправдано и очекивано, него о фамилијарној лексици, омладинском жаргону и, пре свега, сленгу. Са сигурношћу се може тврдити да је економска катастрофа узроковала друштвене промене које су се одразиле на лексичку структуру штампе. Ова појава је регистрована и у штампи земаља које су у сличној економској ситуацији (рецимо, земље Латинске Америке). Интересантно је да културне рубрике, на основу квантитета употребе нестандартне лексике, заузимају претпоследње место. Очигледно је културна ерозија друштва иницирала пажљивији однос према језику и стилу како би се сачувале основне културне вредности. Тиме се култура ограђује од примитивизма који је завладао. То је посебно приметно у појединим листовима (Политика, Данас). У стабилним друштвеним системима карактеристичан је слободнији однос према лексици и разигран однос према стилу у културним рубрикама. Нарушавање друштвеног система, као резултат економске кризе, и последице тога, буде у погођеним срединама жељу да се културни сегменти изолују и сачувају.

7.3. Рат, криминал, губитак моралних норми, рушење класног система, а посебно нестанак средње класе која по природи ствари представља „кичму“ социјалног система и гарант је очувања основних (мало) грађанских вредности, узрокују промене у језичкој комуникацији, чиме се мења структура свакодневног говора. Омасовљава се употреба сленга који полако улази у свакодневну употребу и добија статус жаргонске лексике, а да тога корисници често нису ни свесни. Тиме се омогућава употреба ове лексике и у јавним гласилима јер се свакодневном масовном употребом „тупи оштрица“ и појава ове лексике у штампи не доживљава као неприкладна него као природан и прихватљив вид изражавања. У неку руку, то је и нека врста благослова који штампа, као официјелна инстанца, даје друштвеним слојевима за такав говорни чин. Наиме, реч је о социјалним структурама које у подсвести чувају негативан став према жаргонској лексици која легитимише њихов друштвени пад, али је употребљавају принуђени датим околностима. Све ове појаве природан су резултат под наведеним условима и бележе се не само у српској штампи. Тако је фреквентна употреба сленга у штампи примећена у државама које имају високу стопу криминала (Куба, Колумбија), воде рат (рецимо, у авганистанској штампи се бележи пораст употребе нестандартних метафора агресије у оквиру тематских рубрика за које употреба ових метафора није карактеристична) или се налазе у друштвено-политичком реструктурирању (штампа у ДР Немачкој након пада Берлинског зида). То само потврђује претпоставку да друштвене околности могу да одиграју одлучујућу улогу у променама језика и стила штампе.

8. Закључак

Основне претпоставке од којих се полази у раду, прва да је употреба нестандартне лексике у српској дневној штампи неуобичајено фреквент-

на, као и друга претпоставка да су ту појаву изазвале друштвене промене, потврђене су квантитативном и квалитативном, као и компаративном анализом.

Ерозија друштвених слојева изазвана ратом, економским ломом, и изолацијом државе у периоду санкција у Србији увела је на велика врата сленг у свакодневни језик. Процес ширења те лексике, тј. прелазак у говор других социјалних група, под тим друштвеним околностима је веома једноставан и брз. Наведене промене у језику и стилу новина резултат су промена у друштву, а не обрнуто. При том је распрострањеност ове појаве евидентна и у тзв. озбиљним листовима (Политика, Данас), као и у булеварској штампи (Курир).

Поред узрока употребе нестaндардне лексике специфично везаних за друштвене околности у Србији, део промена у лексичкој структури штампе резултат је општих друштвених кретања у свету. Током и непосредно након Другог светског рата почели су да се стварају услови за друштвене промене које су постепено одражавале на језик и стил новинара. У светском новинарству су се стилске границе од 60-их година прошлог века континуирано померале. Продор нестaндардне лексике, разговорног стила и сл. у све новинарске жанрове експандирао је током последњих двадесетак година под утицајем технолошког развоја и масовне употребе нових медија. Погрешно би било мислити да је технологија узроковала ове промене. Нови медији су само створили услове за њихово ширење.

Када се узме у обзир квантитет нестaндардне лексике која се употребљава у српској дневној штампи, временски распон, типови лексике, врста штампе и тематске области у којима се ова лексика јавља, тешко је веровати да је реч о пролазној промени. Највероватније ће значајан део лексике, након проласка кроз сито времена, трајно остати у лексикону савременог српског језика. Питање је само какав ће нормативни положај ова лексика имати.

Извори

Блиц: *Блиц*, дневне новине, Београд. <<http://www.blic.rs/>>

Вечерње новости: *Вечерње новости*, дневне новине, Београд. <<http://www.novosti.rs/>>

Данас: *Данас*, дневне новине, Београд. <<http://www.danas.rs/>>

Курир: *Курир*, дневне новине, Београд. <<http://www.kurir-info.rs/>>

Политика: *Политика*, дневне новине, Београд. <<http://www.politika.rs/>>

Литература

Алберт и Хинкел 1999: Karola Albert / Jutta Hinkel, *Sprache und Stil*. Ein Handbuch für Journalisten, UVK-Medien: Konstanz.

- Андруцопулос 2003: Jannis Androutsopoulos, *Medienlinguistik*. Beitrag für den Deutschen Fachjournalisten-Verband e.V., 09.11.2003., 1-13.
- Андруцопулос 2002: Jannis Androutsopoulos, *Fanzines und Facetten der linguistischen Printmedienanalyse*. U: Der Deutschunterricht 2, Linguistische Medienanalyse (Hg. Peter Schlobinski).
- Андруцопулос 2000a: Jannis Androutsopoulos, *Jugendmedien sprachwissenschaftlich betrachtet*. merz (medien + erziehung) 44:4, 229–235.
- Андруцопулос 2000b: Jannis Androutsopoulos, *Non-standard spellings in media texts: the case of German fanzines*. Journal of Sociolinguistics 4:4, 514–533.
- Антонић и Вујовић 1990: Антонић, И. / Г. Вујовић, *Језичке особености једног типа информативног текста. Специфичности језика сјољнополијетичких рубрика радија и телевизије*. РТВ Нови Сад: Нови Сад.
- Бел 1991: Allan Bell, *Language of the news media*. Oxford: Blackwell.
- Бел и Гарет 1998: Allan Bell / Peter Garrett, Peter (ur.), *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Бендер-Берланд 1997: Geneviève Bender-Berland, *Jeux de mots à la une: usage et détournement des expressions idiomatiques dans les titres de la presse*. Französisch heute 28/4, 375–388.
- Бире и Хене 1993: Bernd U. Biere / Helmut Henne (ur.), *Sprache in den Medien nach 1945*. Tübingen: Niemeyer.
- Бјод-Барет 1994: Oliver Boyd-Barrett, *Language and Media*. U: Graddol, David / Boyd-Barrett, Oliver (ur.), *Media texts: Authors and readers*, 22–39. Clevedon: Multilingual Matters.
- Бремер и Голубовић 2007: Bernhard Brehmer / Biljana Golubović, Vortrag „Bayerisch-österreichische Dialektlexik im serbischen Jargon“ auf der 10. Arbeitstagung für bayerisch-österreichische Dialektologie an der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, 19.- 22. September 2007.
- Бугарски 2003: Ranko Bugarski, *Žargon*. Beograd.
- Бухер 1999: Hans-Jürgen Bucher, *Sprachwissenschaftliche Methoden der Medienforschung*. U: Leonhard, Joachim-Felix i dr., *Medienwissenschaft*, Bd. 1, Berlin u.a.: de Gruyter, 213–231.
- Вилд и Гаус 2001: Johannes Wildt / Olaf Gaus (ur.), *Journalistisches Schreiben für Wissenschaftler*. Neuwied, Kriftel: Luchterhand.
- Герхард 1997: Rudolf Gerhardt, *Lesebuch für Schreiber. Vom journalistischen Umgang mit der Sprache. Ein Ratgeber in Beispielen*. Frankfurt: FAZ.
- Голубовић 2008: Biljana Golubović, *O žargonu kao socio-psihološkom fenomenu društva na osnovu njegove upotrebe u savremenom srpskom filmu*. U: Berger, T./Golubović, B. (ур.): *Morphologie – Mündlichkeit – Medien*. Festschrift für Jochen Raecke. Verlag Kovač: Hamburg.
- Голубовић 2007: Biljana Golubović, *Germanismen im Serbischen und Kroatischen*. Otto Sagner: München.
- Дорнер 1996: Rolf Dorner, *Besser schreiben für die Presse. Ratgeber*. Zürich: Edition LEU.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Завод за уџбенике: Београд.
- Јоцић, Петровић и Суботић 1982: Jocić, M. / Petrović, D. / Subotić, Lj., *Komunikacijske i govorno-jezičke karakteristike TV dnevnika Televizije Novi Sad na srpskohrvatskom jeziku*. Izveštaji i studije br. 14. Odeljenje za istraživanje programa i auditorijuma RTV Novi Sad: Novi Sad.

- Јукер 1992: Andreas Jucker, *Social Stylistics*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Камерон 1996: Deborah Cameron, *Style policy and style politics: a neglected aspect of the language of the news*. Media, Culture & Society 18, 315–333.
- Керзаци-Ласри 2003: Rafika Kerzazi-Lasri, *La métaphore dans le commentaire politique*. Articles extraits de „L'Express“ et du „Point“. Paris.
- Ковачевић 1995: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматишка стилских фигура*. Унирекс: Никшић.
- Крамер 2002: U. Kramer, *Striche mit Wirkung: Markierungen und Konnotierungen durch Anführungszeichen*. U: M. Luukkainen / R. Pyykkö, Zur Rolle der Sprache im Wandel der Gesellschaft, Vantaa, 166–179.
- Крес 1986: Gunther Kress, *Language in the media: the construction of the domains of public and private*. Media, Culture & Society 8, 395–419.
- Курц и др. 2000: Josef Kurz / Daniel Müller / Joachim Pötschke / Horst Pöttker, *Stilistik für Journalisten*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Ла Рош 1992: Walther von LaRoche, *Einführung in den praktischen Journalismus*. München, Leipzig: List.
- Лигер 1995: Heinz-Helmut Lüger, *Pressesprache*. Tübingen.
- Липка 1990: Leonhard Lipka, *An Outline of English Lexikology, Lexical Structure, Word Semantics and Word Formation*. Max Niemeyer Verlag: Tübingen.
- Луковић 1994: М. Луковић, *Развој српскога правног стила*. Службени гласник: Београд.
- Луковић 1996: М. Луковић, *Специјални стилови*. У: Милорад Радовановић (ур.), Српски језик на крају века. Београд. 143–159.
- Маст 1998: Claudia Mast (ур.), *ABC des Journalismus. Ein Leitfaden für die Redaktionsarbeit*. Konstanz: UVK-Medien.
- Меклафлин 2000: Linda McLoughlin, *The language of magazines*. Routledge: London.
- Младенов 1980: Marin Mladenov, *Novinarska stilistika*. Naučna knjiga: Београд.
- Ноел-Нојман и др. 1994: Elisabeth Noelle-Neumann / Winfried Schulz / Jürgen Wilke (ур.), *Das Fischer Lexikon Publizistik / Massenkommunikation*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Петровић 2003: Vladislava Petrović, *Stereotipnost i ekspresivnost jezičkog izraza novina sa srpskog govornog područja*. U: Probleme de filologie slavă. XI. Timișoara, 63-73.
- Петровић 1989а: Vladislava Petrović, *Novinarska frazeologija*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Петровић 1989б: Vladislava Petrović, *Novinska frazeologija između tradicije i supkulture*. Zbornik na trudovi „Jazikot i kulturata“: Skopje, 133-139.
- Петровић 1989ц: Vladislava Petrović, *Novinski komentar u svetlu jezičkih procesa u novinama*. U: Književni jezik III/3. Sarajevo, 149-156.
- Пирер 1991: Heinz Pürer, *Praktischer Journalismus in Zeitung, Radio und Fernsehen*. München: Ölschläger.
- Престон 1986: Denis Preston, *Fifty Some-Odd Categories of Lexical Variation*. U: International Journal of the Sociology of Language 57, 9–47.
- Рад 1999: Ilie Rad, *Stilistik und Massenmedien, Aspekten aus der journalistischen Erfahrung*. Excelsior: Cluj-Napoca.
- Радовановић 1996: Милорад Радовановић (ур.), *Српски језик на крају века*. Београд.
- Регер 1980: Harald Reger, *Metaphern und Idiome in szenischen Texten, in der Werbe- und Pressesprache*. Hamburg.

- Ристић 2004: Stana Ristić, *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku (teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti)*. SANU: Beograd.
- Сајферт 1993: Wilfried Seifert, *Ein kleines Wörterbuch für den Journalisten. Und für alle, die viel schreiben müssen*. Salzburg: Oberauer.
- Сколон 1998: Ron Scollon, *Mediated Discourse as Social Interaction*. London: Longman.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Општина стилистика*. Јасен: Никшић.
- Симић 2000: Радоје Симић, *Стилистика српског језика I*. Филолошки факултет: Београд.
- Симић 1997: Радоје Симић, *Увод у филозофију стила*. Филолошки факултет: Београд.
- Симић 1996: Радоје Симић, *Политички дискурс, Инфлација речи у самоуравном друштву СФРЈ и језичка профилакса*. Актuell: Земун.
- Симић 1993: Радоје Симић, *Лингвистика стила*. Јасен: Никшић.
- Симић и Јовановић 2002: Radoje Simić / Jelena Jovanović, *Osnovi teorije funkcionalnih stilova*. Јасен: Beograd/Nikšić.
- Синглтон 2000: David Singleton, *Language and the Lexicon*. Arnold: London.
- Сондерхискен 1994: Hermann Sonderhüsken, *Kleines Journalisten-Lexikon. Fachbegriffe und Berufsjargon*. UVK-Medien Verlagsgesellschaft: Konstanz.
- Тибергер 1988: Richard Thieberger, *Stilkunde*. Peter Lang: Bern.
- Тошовић 2002: Branko Tošović, *Funkcionalni stilovi*. Graz.
- Тошовић 1991: Branko Tošović (ur.), *Jezik i stil sredstava informisanja*. Svjetlost: Sarajevo.
- Фаулер 1991: Roger Fowler, *Language in the News*. Routledge: London, New York.
- Хартман и Нојвенер 1999: Peter H. Hartmann / Ulrich Neuwöhner, *Lebensstilforschung und Publikumssegmentierung. Eine Darstellung der MedienNutzerTypologie (MNT)*. U: Media Perspektiven 10, 531–539.
- Хартман 1984: R.R.K. Hartman, *Lexeter 83 Proceedings*. Max Niemeyer Verlag: Tübingen.
- Хојсерман 1993: Jürg Häusermann, *Journalistisches Texten. Sprachliche Grundlagen für professionelles Informieren*. Aarau, Frankfurt am Main: Sauerländer.
- Холи и Пишел 1993: Werner Holly / Ulrich Püschel, *Sprache und Fernsehen in der Bundesrepublik Deutschland*. U: Biere, Bernd U. / Helmut Henne, Sprache in den Medien nach 1945, Niemeyer: Tübingen, 128–157.
- Чаркић 1995/96: Милосав Чаркић, *Стилистика на српском језичком подручју – крајњак историјски преглед*. У: Наш језик XXX, 1–5.
- Чаркић 1995: Милосав Чаркић, *Фоностилистика стила*. Научна књига/Институт за српски језик САНУ: Београд.
- Џексон 1988: Howard Jackson, *Words and their meaning*. Longman: London/New York.
- Шипка 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Matica srpska: Novi Sad.
- Шлап 1997: Hermann Schlapp, *Einstieg in den Journalismus. Ein Leitfaden zum Handwerk*. Aarau, Frankfurt am Main: Sauerländer.
- Шмиц 2004: Ulrich Schmitz, *Sprache in modernen Medien*. Berlin.
- Шнајдер и Раје 2003: Wolf Schneider / Paul J. Raue, *Das neue Handbuch des Journalismus*. Rowohlt: Reinbek bei Hamburg.

Шнајдер и Еслингер 1998: Wolf Schneider / Detlef Esslinger, *Die Überschrift. Sachzwänge, Fallstricke, Versuchungen, Rezepte*. List: München.

Шневајс 2000: Josef Schneeweiss, *Journalistische Wirtschaftssprache in Österreich. Unter besonderer Berücksichtigung der Tendenzen, Austriazismen, Negismen, Internationalismen, Metaphern und Phraseologismen*. Edition Praesens: Wien.

ZUR BENUTZUNG NICHTSTANDARDSPRACHLICHER LEXIK HEUTE UNTER DEM EINFLUSS DER GESELLSCHAFTLICHER VERÄNDERUNGEN AM BEISPIEL DER SERBISCHEN TAGESZEITUNGEN

Zusammenfassung

Anhand der Analyse der serbischen Tagespresse ist festzustellen, dass die nichtstandardsprachliche Lexik sehr frequent ist. Änderungen in der lexikalischen Struktur journalistischer Formen, die typisch für den internationalen Journalismus sind, sind auch am serbischen Journalismus nicht vorbei gegangen. Dabei ist zu beobachten, dass die Änderungen im serbischen Pressestil noch einen Schritt weiter verlaufen sind. Die Ursache dafür sollte in den gesellschaftlichen Umbrüchen gesucht werden, die die Überschreitung vieler Grenzen und die Missachtung der Konventionen zur Folge hatten, was sich in der Folge auch im Sprachstil, unter anderem der serbischen Presse, bemerkbar gemacht hat.

Biljana Golubović

О КОНСТРУКЦИЈАМА ДЕИКТИЧКЕ ЦИТАТНОСТИ – ИЛИ: О НЕДОСЛОВНОМ УПРАВНОМ ГОВОРУ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

У раду се анализирају структурне, семантичке и прагматичке карактеристике конструкција *деиктичке цитатности*. То су координиране конструкције настале (најчешће) редупликацијом замјеничких лексема (типа: *шај и шај, шу и шу, ово или оно, овдје или ондје*) које замјењују дио управног говора са значењем одређене референцијалности. Анализа показује да реченице са јединицама деиктичке цитатности представљају *недословни управни говор*.

Кључне ријечи: цитатност, деиктичка цитатност, референцијалност, управни говор, недословни управни говор, редупликација

1. У овоме раду анализира се један структурно-семантички врло специфичан тип конструкција, чија је најзначајнија карактеристика *деиктичка цитатности*. Ријеч је о конструкцијама типа:

(1) Иди у *шу* и *шу* улицу, број *шај* и *шај*, спрат *шај*, стан *шај*. Наћи ћеш тамо своју вољену. (Д. Николић, 146); А Бог рече: „Отиђи у *шо* и *шо* море и са дна ми донеси камен!“ (В. Николић, 161); Ту добијате прилично дугачко писмо у којем вам се обраћа неки адвокат или правозаступник, објашњавајући како је *Тај* и *Тај* за живота био министар *Тога* и *Тога* у земљи *Тој* и *Тој* – најчешће некој од земаља афричког континента. (Блиц, 3627, 18. 3. 2007, 2: Радослав Петковић); Одмах се обраћа моме пријатељу. Подсећа га на њихов сусрет *шада* и *шада*, *шу* и *шу*, који му је не знам због чега остао у сећању. Раставши се од њега, сусрео се с *шим* и *шим*, коме је изразио *шо* и *шо*. Онај му је рекао *оно* и *оно*, а он, дабоме, *ово* и *ово*. Онда су обојица још више пута један другоме казали *ово* и *оно*, *ово* и *оно*. И овај му је сусрет остао у сећању. (Д. Михаиловић, 216-217); ...друговима који воле локале и локализам штампај мапе њиховог среза са називима: Федеративни народни срез *Тај* и *Тај* и уве-ди среске пасоше за иностранство (В. Булатовић Виб, 16); и сл.

1.1. О конструкцијама овога типа до сада је у србистици и/или сербокroatистици једино писао Предраг Пипер на примјеру Вукових народних приповиједака, за 200-годишњицу Вукова рођења, називајући ове конструкције конструкцијама *циџајске неодређене референцијалности*, и истовремено издвајајући неке од њихових значајних карактеристика, али многе нимало незначајније не уочавајући или запостављајући (Пипер 1987: 209–217). Резултати тог рада укључени су и у *Синџаксу њросџе реченице* (Пипер и др. 2005: 939), тако да су сада доступни широј стручној

¹ Рад је урађен у оквиру научног скупа пројекта 148024Д који финансира Министарство науке Републике Србије.

јавности. У вези са датим радом, најприје треба рећи да изабрани термин за ове конструкције није адекватан, или бар није у потпуности адекватан. Јер, истина јесте да дати изрази имају референцијалну функцију (указују на упућивање на различите елементе говорне ситуације, или на њихове односе). Истина је такође да је та референцијалност неодређена, јер су у питању по правилу показне замјенице или замјенички прилози. Али је готово самоочигледна истина да свака, па чак ни она примарна неодређена референцијалност – а то је она изражена неодређеним замјеницама – није нужно, или пак није никад овога типа (као нпр.: *Неко* је дошао; *Негде* су се срели, и сл.). Ту прешироку термилошку номинацију као да сужава (или рестригира) термин *циљашка*. Наиме, основна карактеристика ових конструкција, како то и Пипер запажа, јесте „упућивање на исказ који не припада датој, него некој другој говорној ситуацији, чији учесници могу, али не морају бити идентични учесницима примарне говорне ситуације. Средства таквог упућивања на исказ секундарне говорне ситуације, скраћено укључен у исказ основне говорне ситуације, јесу заменички изрази типа *шај* и *шај*, *шакав* и *шакав*, *шолоко* и *шолоко* и сл.“ (Пипер 2007: 209–210). У питању су, несумњиво, конструкције које се могу назвати *циљашким*. Јер, цитатност увијек подразумемијева *оно што је подударно или еквивалентно између властитиога и туђега текста*. Цитат је, заправо, „експлицитни интекст у којему се туђи и властити текст подударују у склопу властитога“, с тим да се „свака цитатна релација састоји од три члана: 1. властитога текста, тј. текста који цитира, ‘фенотекста’ или ‘текста консеквента’, 2. туђега цитираног текста, тј. експлицитног интекста или цитата и 3. туђега нецитираног, али подразумемијеваног текста, бившег контекста из којег је цитат преузет, тј. ‘подтекста’, ‘пра-текста’, ‘предтекста’, ‘генотекста’, ‘текста антецедента’ или ‘прототекста’“ (Ораић-Толић 1990: 14, 15).

1.2. Посматрамо ли наше примјере (1), није тешко уочити да оно што је предмет нашега реферата, а што зовемо *деиктичком циљашношћу*, и није цитатност у правој смислу. Овдје, наиме, оно што повезује подтекст и властити текст јесте иста улога, иста позиција, али је та позиција у подтексту и тексту лексичко-семантички нееквивалентна: у подтексту је актуализована (има одређену референцијалност), овдје (у тексту) је деиктична, упућивачка, она само указује на ту референцијалност (има неодређену референцијалност). Зато дати искази и имају специфичну упућивачку, и то деиктичку функцију. А упућивање се, познато је (в. нпр.: Кордић 2002: 68–69), дијели на: а) *егзофоричко* (или деиктичко), којим се указује на нешто у ванјезичкој стварности, на нешто везано за језичку ситуацију, као нпр. *Догај ми што*, с тим да се, с обзиром на степен удаљености од говорника, егзофоричко указивање јавља или као *ипроксимал* (близу говорника), или као *медијал* (близу саговорника), или као *дисцијал* (удаљено и од говорника и од саговорника), и б) *ендофоричко*, којим се указује на дио текста, на контекст, а не ситуацију, као нпр. *Знам што што си рекла*, па може бити или *анафоричко*, или *кашафоричко*,

односно *интрафрасичко* (унутар једне реченице) или *трансфрасичко* (када прелази границе реченице).

У конструкцијама којима се овдје бавимо упућивање је увијек егзофоричко (ситуационо, деиктичко у ужем смислу), јер се у њима заменички изрази употребљавају и у управном и у неуправном говору, с тим да се, по мишљењу П. Пипера, њихова специфичност огледа у томе што се „у оквиру онога што се обично сматра управним говором мора издвојити посебна група случајева (реченице са цитатском референцијалношћу) са функцијом скраћеног или привидно-управног говора“ (Пипер 1987: 212). Наведено мишљење у основи је, међутим, нетачно, будући да се у оваквим (1) примјерима никада не ради о *скраћивању* него о *сујстийицији* дијела управног говора, и то *замјени одређеног референцијалног неодређеним (деиктичким) референцијалним дијелом исказа*. Ако се, наиме, каже да је неко рекао да ће доћи *шај* и *шај шу* и *шу*, онда је јасно да је ситуација идентификована, али не и комуникативно актуелизована. Битно је одређење *постојања* актанта и/или циркустанта, али није битна њихова *идентификација*. Разлика између подтекстнога (туђега) и текстнога (властитога) исказа само је у томе што је у првоме актанта и/или циркустанта идентификован, а у другоме егзофоричан, тј. деиктичан. У питању није, дакле, „скраћени или привидно-управни говор“, него *деиктички сујстийицијисани управни говор*.

1.2.1. Из тога онда јасно произлази да су дате конструкције одлика посебног типа управнога или неуправнога говора, чија је главна карактеристика – посматра ли се из угла теорије цитатности – *цијатайна мистификација*. А према Дубравки Ораић-Толић, којој дати термин и припада, цитатне мистификације јесу „такви појединачни цитати или цијели цитатни текстови у којима реални ПТ [подтекст/прототекст] постоји, али је однос властитога Т [текста] према њему искривљен, неточан или на који други начин лажан“ (Ораић-Толић 1990: 96). Могли бисмо тај тип цитатности, прозирно именовати, *симптомом цијатайна*. Конструкција, наиме, подразумејева постојање цитата, она упућује на то постојање, али не преноси његов садржај, него само функцију.

2. *Деиктичка цијатайна мистификација*, или *симптом цијатайна*, изражава се у стандардном српском језику на различите начине замјеницама, замјеничким прилозима и замјеничким прилошким изразима.

2.1.1. Најчешће се изражава *координираном синтагмом с удвојеном (хомолексичком) замјеничком јединицом* по правилу са значењем деиктичког медијала² као нпр.:

(2) „Друже управнице, ја радим само по прописима, а члан *шај* и *шај*, став *шај* и *шај* – најстрожије забрањује да се осуђеници туку и на било који начин злостављају“. (Б. Шћепановић, 120); И богами, судија да налог Народној милицији да у Бицово село оде и да провери да ли та жена, са *шим* и *шим* именом, заиста постоји. (Т. Левајац, 68); Код тебе се, пита ме, налази *шај* и *шај*? (Д. Михаиловић, 199); „Зовем из Србије. Молим вас – кажем ја на ен-

2 То је једини случај који издваја и анализира Пипер (1987; 2005).

глеском – да ме спојите са леди *шом* и *шом*“ (Књижевни лист, бр. 70, 1. 6. 2008, 15); ...коме бих најрађе рекла: видимо се код мене *шаг* и *шаг*. (Прес, 24. 3. 2006, 17); Она се, вели Брана, зове *шако* и *шако* и из Травника је. (Д. Михаиловић, 228); Кажем, у оној јакни *шамо* и *шамо* имате петарде. (Глас јавности, 2400, 24. 4. 2005, 17); Неколико пута би нас упозоравао речима: Ахтисари ће већ током новембра изнети да су преговори запали у хорсокак. Да су се Срби и Албанци срели *шолико* и *шолико* пута, да су разговарали о *шоме* и *шоме*, али да, нажалост, нема никаквог помака. (Вечерње новости, 3. 9. 2006, 3); Узмите *шога* и *шога*, кажем им (Д. Михаиловић, 200); Одмах се обраћа моме пријатељу. Подсећа га на њихов сусрет *шада* и *шада*, *шу* и *шу*, који му је не знам због чега остао у сећању. Раставши се од њега, сусрео се с *шим* и *шим*, коме је изразио *шо* и *шо*. Онај му је рекао *оно* и *оно*, а он, дабоме, *ово* и *ово*. (Д. Михаиловић, 216-217); и сл.

2.1.2. Чести су и случајеви *координираних синтагми с удвојеном нехомолексичком замјеничком ријечју*, с тим да се тада најчешће остварује веза *проксималних и дисталних* замјеничких лексема, као нпр.:

(2а)...је ли нас од срца насмејала пљувка *Ове на Ону* и *Онога на Овога*... (Курир, 793, 1. 12. 2005, 13: Олга Стојановић); Лако је рећи да је српски председник провоцирао, рекао *ово* или *оно* (Српски Национал, 28. 1. 2006, 4); Португалац се стално жали, недостаје ми *Дон Тери*, недостаје ми *овај* или *онај* (Курир, 24. 1. 2007, 20); Његова лоптачка примања су астрономска, али је то ипак ситниш према ономе што Дејвид зарађује рекламама *за ово* или *оно*. (Курир, 327, 27. 5. 2004, 3); И он дође и прича ми како су они у тешкој ситуацији, 7 000 запослених, немају да нам плате, *ше ово*, *ше оно*... (НИН, 2826, 24. 2. 2005, 27); Она одмах почне да измишља и лаже, *ше ово*, *ше оно* – све што јој се свиђа... (Б. Ђопић, 154); Докона сељачка будалетина узнемирава непотребно људе и загорчава им живот новим сумњичењима, притужбама, мољакањима – те да се учини још *ово*, *ше оно*, те да се види са *овим* или *оним*. (Р. Вучковић, 148); Онда су обојица још више пута један другоме казали *ово* и *оно*, *ово* и *оно*. (Д. Михаиловић, 216-217); ...да му не пада на памет да прича да ли је неки играч *одавде* или *оданде* (Курир, 478, 20-21. 11. 2004, 20); И то што повремено Карла дел Понте каже да је Младић *овде* или *онде* виђен, то су заправо лажни извештаји које ти доушници достављају. (Интернационал, 235, 13. 7. 2004, 5); Писали су да сам била *са овим*, *са оним*. (Курир, 377, 24-25. 7. 2004, 13);...објаснити зашто је изабрана *ова*, а не *она* боја за слова (Вечерње новости, 3. 8. 2005, додатак Култура, III); и сл.

2.1.2.1. У корпусу су врло ријетки примјери у којима координиране замјеничке лексеме имају функцију *медијала* и *дистала*, попут следећег:

(2аа) Сваке године нови клуб, а „пријатељи“ стално шапућу – иди *шу*, иди *шамо*. (Курир, 384, 2. 8. 2004, 23).

2.1.2.2. Врло ријетко, готово појединачно, замјеничке лексеме у овом типу координираних синтагми јављају се у функцији *медијала* и *проксимала*, као нпр.:

(2аб) Публика је...бомбардована открићима да је *шај* или *овај* одлежао толико и толико у затвору, учинио овакво или онакво, па и веома тешко кривично дело (Политика, 32597, 7. 8. 2004, 10) и сл.

2.1.3. Покаткад се сусрећу и координиране синтагме са *ширилицираним деиктичком циџајторском лексемом*, и то по правилу медијалног типа, као нпр.:

(3) „Треба да одеш из странке због *шоџа*, *шоџа* и *шоџа*“ (Вечерње новости, 16. 3. 2008, 3);...и ми смо криви за *шо*, *шо* и *шо*, извините, Срби (Правда, 18-19. 8. 2007, 27); Шта сад, треба да излазим пред људе и да кажем, еј, нећете имати *шо*, *шо* и *шо*. (Курир, 12. 5. 2009, 3); ... фризуру им је урадила та и та академија, чији је власник *ша* или *ша* и *ша* (вероватно опет академик или академкиња) (Политика, 34323, 30. 5. 2009, 14); и сл.

2.1.4. Симптом цитата, односно деиктичка цитатна мистификација остварује се и у *конструкијама са хипербајтонском редупликацијом деиктичких лексема*³, с тим да су деиктичке ријечи раздвојене хомолексичким глаголом или синтагмом као њиховим регенсом. Разлог понављање истога глагола или његове синтагме испред замјеничких лексема увијек је емфаза, што се јасно види и из сљедећих примјера:

(4) Сваке године нови клуб, а „пријатељи“ стално шапућу – иди *шу*, иди *шамо*. (Курир, 384, 2. 8. 2004, 23); Питам *овде*, питам *онде*, и некако нађем Дом за особе са инвалидитетом (Политика, 33649, 14. 7. 2007, 25); Бакира ми је рекла, мораш рећи *ово*, мораш рећи *оно*. (Вечерње новости, 15. 1. 2007, 8); Питају за *ово*, питају за *оно*, али сам се, некако, снашао (Политика, 34147, 29. 11. 2008, 40); Е, биће *ово*! Е биће *оно*! (Курир, 26. 3. 2008, 5); Какав је то рат? Не смеш *ово*, не смеш *оно*. (Вечерње новости, 13. 12. 2008, 37; Александар Баљак); Многи људи говоре: „Немој *ово*, немој *оно*!“ (Српски Национал, 3. 9. 2005, 13); Помогла као *овом*, помогла као *оном*, помогла и *шом* и *шом*... (В. Павковић, 57); и сл.

2.1.5. Лексеме деиктичке цитатности не творе координирану синтагму и у случајевима када их раздвајају различите лексеме, најчешће глаголске као њихов синтагматски надређени члан. Замјеничке лексеме деиктичке цитатности тако се (појединачно или у оквиру координиране синтагме) реализују у *низ*у *координираних клауза*, као што је то случај у сљедећим примјерима:

(5) Осим тога ми своју децу, бар у Србији, од малих ногу васпитавамо забранама – немој *ово*, не смеш *оно*, пази на *шо*. (Вечерње новости, 14. 1. 2007, Живот плус, X); Изградићемо *ово*, направимо *оно*. (Курир, 26. 3. 2008, 5); А мјесеци и године пролазе и доносе вијести одоздо из Шумадије – да се *овоме* родио син, *овоме* кћерка, *овај* нашао стан, *други* се завадио са женом и не говоре. (Р. Вучковић, 217); Дипломатија је радила по бањама, ти мени *ово*, ја теби *оно*. (Р. Рисојевић, 17); Највише мрзим амбициозне старце, писце. Оне који су стално нешто повређени, јер нису добили шта им припада, заобиђени су *овде*, нису споменути *шамо*, нису их позвали нигде. (НИН, 2973, 20. 12. 2007, 40; Момо Капор); Слеже се цело село око мене. Једна вели *ово*, друга узми *оно*. (В. Павковић, 18); Те добићемо *ово* и *оно* ако твој победи, а изгубићемо и *ово* и *оно* ако мој победи. (Курир, 9. 2. 2008, 5; Брана Црнчевић); и сл.

3 Хипербатон је стилска фигура „која настаје разбијањем синтагматски уско повезаних компонената неком компонентом којој ту у уобичајеном реду ријечи није мјесто“ (Ковачевић 1998: 31).

2.1.6. Као што се види, деиктичка цитатност изражава се или придјевским замјеницама (нпр. *ово или оно; овако или онако*) или замјеничким прилозима (нпр. *џу и џу; овдје и ондје*) или пак прилошким изразима (нпр.: *на овај или онај начин; на џом и џом мјесту*). Јединице деиктичке цитатности у реченици се никада не употребљавају јединачно, него увијек вишеструко, најчешће редуплициране, а покаткад и триплициране. Редуплицирање или триплицирање деиктичких замјеничких лексема остварује се или у оквиру координираних (не)везничких синтагми (по правилу копулативне или дисјунктивне) или пак у оквиру координираних клауза. Деиктичка лексема као дио координиране синтагме или пак као члан координиране клаузе, може вршити функцију било ког реченичног члана, сем предиката; дакле, и субјекта, и предикатива, и објекта (и правог и неправог), и атрибута (чешће конгруентног него неконгруентног) и прилошке одредбе (најчешће мјесне, временске или количинске), што потврђују и сљедећи примјери:

(6) Португалац се стално жали, недостаје ми Џон Тери, недостаје ми *овај или онај* (Курир, 24. 1. 2007, 20); ... кад ми се врати *џај и џај* из Хага, ја ћу те ошишати (Блиц, 3483, 22. 10. 2006, 11); Јерину прати веровање у народу да је била *оваква, онаква*. (Блиц, 3668, 29. 4. 2007, 10); Ви сте *џај и џај*, Ви сте били на *џој и џој* функцији. (Прес, 14-15. 1. 2006, 5); Узмите *џога и џога*, кажем им (Д. Михаиловић, 200); Има ту доста предлога да се смањи *ово*, укине *оно*. (Политика, 34271, 5. 4. 2009, 6); Јако је лепо кад осетиш да можеш да кажеш: *ово* желим, *ово* хоћу, а *ово* нећу. (Блиц, 3668, 29. 4. 2007, 11); Телевизија га пита шта мисли о *овоме или ономе*, а он све зна. (Курир, 11. 4. 2009, 5; Брана Црнчевић); Прочуло се како неки човек, у *џом и џом* селу, добровољно крчи запуштене земљишне парцеле. (А. Анушић, 73); Питај те твоје да ли је прошао мерцедес *џакве и џакве* боје, *џих и џих* ознака. (Правда, 4. 10. 2007, 5); Како који дан, а открива се клан за *ово*, те клан за *оно*. (Вечерње новости, 27. 7. 2007, 33); Одем *џамо и џамо* и нађем свог коња! (В. Павковић, 187); ...коме бих најрађе рекла: видимо се код мене *џаг и џаг*. (Прес, 24. 3. 2006, 17); Неколико пута би нас упозоравао речима: Ахтисари ће већ током новембра изнети да су преговори запали у ћорсокак. Да су се Срби и Албанци срели *џолико и џолико* пута, да су разговарали о *џоме и џоме*, али да, нажалост, нема никаквог помака. (Вечерње новости, 3. 9. 2006, 3); „Треба да одеш из странке због *џога, џога и џога*“ (Вечерње новости, 16. 3. 2008, 3); У Србији је бар 80 одсто људи једном преварено, на *овај или онај начин*. (Вечерње новости, 29. 1. 2009, 11); и сл.

Замјеничким јединицама деиктичке цитатности може се супституисати било који дио реченичног садржаја осим оног израженог предикатом, односно глаголским дијелом предиката. Разлог супституисања јединице одређене референцијалности деиктичком јединицом неодређене референцијалности по правилу је „комуникативна ирелевантност тако означеног денотата, и/или значење претпоставке о општепознатости онога на што се тако упућује“ (Пипер 1987: 212). У ријетким случајевима разлог може бити и еуфемизација исказа⁴ (уп. и Пипер 1987: 212), као нпр.:

4 О типовима еуфемизације исказа в. опширно у: Ковачевић (2006:126-178).

(7) Па, она ће мене да прозива *оваквим и онаквим*. (Прес, 7. 3. 2006, 12); Стигне ми пре неки дан мејл у коме на поклон добијем и видео снимак извесне Јоко, која није позната Оно, мада ради *и ово и оно*. (Курир, 18. 8. 2006, 13); Мића ради *ово*, па жена да му врати ради *оно*. (Блиц, 3525, 3. 12. 2006, 11); и сл.

2.2. Како се из свих наведених примјера види, јединице деиктичке цитатности долазе у конструкцијама управног или неуправног говора. То значи да реченице са деиктичким јединицама представљају или *циџиџи* или *граматичку парафразу џуђеџа говора*. У традиционалном значењу цитат је „дословни навод неодређене дуљине преузет из једног дјела и смјештен у друго с јасном назнаком 'гостовања' (прије наводним знацима, а сада чешће каквим посебним типом тискарског слога или издвајањем с увлакама)“ (Бити 1997: 32). Из граматичке перспективе посматран, цитат је дакле управни говор. Ако се значењски и подудара(о) књижевнотеоријски појам цитата са граматичким појмом управног говора (с тим да значење термина управни говор подударно у наведеним дисциплинама), таква подударност изостаје када је ријеч о неуправном говору, који је и граматички и књижевнотеоријски појам. Неуправни говор у књижевности има много шире значење од значења које му даје граматика (О књижевнотеоријским значењима овог термина в. Бити 1997: 121–122). За разлику од књижевности, у лингвистици је неуправни говор само граматичка (не и лексичка) модификација управног говора. Неуправни говор комуникативну изјавну или упитну реченицу преводи у зависну изричну клаузу, с тим да промјена статуса реченице не мијења њен лексички састав, него повлачи за собом само модификацију одређених граматичких категорија (као нпр. пребацавање замјеница и глаголских облика из првог и другог у треће лице).

Реченице с јединицама деиктичке цитатности, међутим, никад у потпуности не одговарају реченицама ни управног ни неуправног говора. Без обзира да ли су формално реализоване као реченице управног или неуправног говора, реченице с јединицама деиктичке цитатности с тим се реченицама *лексички не подударају*. Тим реченицама *никад се не преноси дословни садржај* исказа управног говора на који се упућује. Један дио садржаја се супституише: умјесто навођења одређеног денотативног садржаја, у овим се реченицама лексемама деиктичке цитатности само упућује на постојање тог садржаја, с тим да се он никад не идентификује. Због тога је на граматичком плану у оквиру реченица (не)управног говора неопходно издвојити као посебан подтип реченице са деиктичком цитатношћу, које репрезентују – досад у науци неиздвојен и терминолошки неодређен – **не дословни управни говор**.

2.2.1. Недословни управни говор карактеристичан је, како је то и П. Пипер уочио, за стил народних приповиједака, гдје исказу даје „обележје колоквијалне наративности“, с тим да су се „у међувремену појавили нови типови текстова који се ослањају на колоквијалну наративност, нпр. репортажа, интервју, фељтон, у којима цитатска неодређена референцијалност

има ону исту функцију коју налазимо у Српским народним приповеткама“ (Пипер 1987: 213). Дистрибуција недословног управног говора не своди се само на наведене типове текстова. Овај је говор карактеристика наративних текстова уопште, јер се, како и наведени примјери показују, неријетко сусреће и код модерних прозних српских писаца (Б. Ђопића, Д. Михаиловића, Р. Рисојевића, А. Анушића, Д. Николића, В. Николића, В. Булатовића Виба, Т. Левајца, Б. Шћепановића, В. Павковића и многих других). Могло би се чак рећи да је недословни управни говор карактеристичан за већински дио (пост)модерне српске прозе.

2.3. Сви досада навођени примјери редукације замјеничких лексема у координираним синтагмама или клаузама упућују на закључак да таква редукација нужно значи и деиктичку цитатност, односно недословни управни говор. Такав закључак важи, међутим, само уз један услов: дати изрази тада морају имају значење (неодређене) референцијалности. Референција, наиме, увијек подразумева однос између језичког израза и одређеног предмета или ситуације која се њим означава (Траск 2005: 302). У свим навођеним случајевима редуциране (или триплиране) замјеничке ријечи указивале су на постојање посебног денотата у конкретной (говорној) ситуацији. Зато све конструкције које смо подвели под деиктичку цитатност и имају значење (неодређене) референцијалности. А то значење потврђује се тестом супституције јединица деиктичке цитатности: њих у датим контекстима могу замијенити само јединице одређене референцијалности (именице, именичке синтагме, прилози и прилошке синтагме).

Ако се, међутим, хомоформном конструкцијом не указује на одређени него на *било који* денотат⁵, онда те конструкције не потпадају нити под деиктичку цитатност, нити под недословни управни говор, јер су неререференцијалне. Референцијалност је, дакле, нужен услов деиктичке цитатности у недословном управном говору. Једноставна је провјера њихове референцијалности: њих у датоме контексту могу замијенити само лексема или синтагме одређене референцијалности.

2.3.1. Иако формално подударне с конструкцијама деиктичке цитатности, конструкције са значењем неререференцијалности не потпадају под конструкције недословног управног говора. То се види по томе што их није могуће замијенити јединицама одређене референцијалности, него искључиво синонимним неререференцијалним јединицама, јединицама које упућују на неодређеност, најчешће хабитуалног типа. Показаћемо то и у наредним примјерима, у којима ћемо неререференцијалним конструкцијама хомоформним с конструкцијама деиктичке цитатности у загради са стрелицом наводити синонимску недвосмислено неререференцијалну јединицу. Те неререференцијалне конструкције увек имају форму координиране син-

5 А и израз *било који* увијек је неререференцијалан јер се њиме „сигнализује да је у датоме скупу ирелевантан избор елемената који има неко својство Р“, односно да је инструкција „није важно који од елемената датог скупа“ (Станојевић & Ашић 2006: 301).

тагме творене или од замјеничких лексема (8а) проксималног и дисталног, односно (8б) медијалног и дисталног типа, као нпр.:

(8а) Италија је морала да се победи *овако* или *онако* [→ *на било који начин / некако*] (Блиц, 2700, 19. 8. 2004, 30); ...они [би] били бестселер аутори, а не *овакви* или *онакви* [→ *некакви*] псеудоинтелектуалци (Курир, 527, 22–23. 1. 2005, 17); Ако је народ запамтио 10. јул 1986. зашто не би, рецимо, 30. јун 2005. *по овом* или *по оном* [→ *по нечему/ било чему*] (Блиц, 2999, 19. 6. 2005, 25); СРС може да напада владу, да говори *ово* или *оно* [→ *било шта / свашта*], али СРС нас није никада саганизовао. (Српски Национал, 26–27. 3. 2005, 12); Јер, није могуће да је оптужница повучена а да Коштуница није *на овај* или *онај* [→ *на неки*] начин то одобрио. (Вечерње новости, 19. 8. 2005, 2); Иако можда нисте увек расположени за приче *о овом* или *оном* [→ *о неком*] проблему, зарад мира и слоге у кући спремите се да сате проведете у разговору са вашим партнерком (Вечерње новости, 3. 10. 2005, 38); Изјављивали су и *ово* и *оно* [→ *свашта / различите ствари*] (Курир, 749, 11. 10. 2005, 3); Јунака има *оваких* и *онаких*. [→ *разних / различитих*] (Вечерње новости, 20. 8. 2008, Култура, III: Александар Гаталица); Занимљива [је то] тврдња, будући да се свакодневно жалимо како за *овај* или *онај* [→ *за неки*] појам немамо одговарајући израз (НИН, 2870, 29. 12. 2005, 29); Вођа би победио *и овако* и *онако* [→ *на неки начин / свакако*] (Вечерње новости, 16. 1. 2006, 30); О томе је писано, *овако* и *онако* [→ *различито*], зависно од новина. (Р. Рисојевић, 164); Пита га, једанпут, двапут, окреће питање с једне и с друге стране, завија га *овамо*, *онамо*. [→ *на различите стране*] (Р. Вучковић, 137); Е сад, могућа су *оваква* и *онаква* [→ *различита*] тумачења. (Курир, 8. 11. 2006, 5); Срби су *овакви* и *онакви*, [→ *свакакви*], али нису злопамтила. (Вечерње новости, 25. 2. 2007, 2); Има у Србији и *оваких* и *онаких* [→ *различитих*] театара. (Блиц, 4101, 11. 7. 2008, 20); Статус Косова се разматра, надам се да ће, *оваква* или *онаква* [→ *некаква*], одлука бити донесена у УН. (Вечерње новости, 1. 7. 2007, 4); Из *овој* и *оној* [→ *некој*] разлога, у последње време бар сам се три пута затекла како, на некој од клупа, водим живу дебату о музици, позоришту или нечему трећем. (Вечерње новости, 12. 7. 2008, 29); Људи знају да причају, на *овај* или *онај* [→ *на неки*] начин, *овим* или *оним* [→ *неким*] језиком (Политика, 34256, 21. 3. 2009, 15); и сл.

(8б) У међународним односима увек је *шу* и *шамо* [→ *поглед*] било егзотичних личности и појава. (Политика, 32500, 30. 4. 2004, А6); Алекса Шантић помиње се *шу* и *шамо* [→ *поглед/ понекад / рејко*] (Вечерње новости, 25. 7. 2004, 14); Зашто и политичари који су, *шу* и *шамо* [→ *покашк* / *поглед*], грешили не би осећали потребу да окупају своје поступке (Правда, 12. 7. 2007, 25); ...ако је другачије, она неће ни јести, или ће тек *шу* и *шамо* [→ *гедка* / *покашк*] нешто грицнути. (Политика, 32632, 11. 9. 2004, 21); У почетку је *шу* и *шамо* [→ *поглед*] било „искакања“ (Вечерње новости, 11. 1. 2009, 11); и сл.

Као што се из наведених примјера види, само је једна неререференцијална координирана синтагма творена од медијалне и дисталне лексеме, и то замјеничкоприлошка синтагма *шу* и *шамо*, која, међутим, у различитим контекстима изражава различите нијансе мјесног и/или временског неререференцијалног значења. Неупоредиво су бројније и лексички разноврсније координиране синтагме са проксималном и дисталном

замјеничком лексемом, па је, слједствено, код њих број нереференцијалних супституената и бројнији и значењски разноврснији.

2.3.1.1. Редупликација хомоформних лексема у координираној синтагми неријетко доводи до идиоматизације, или општије речено фразеологизације, па зато није ни чудо што форме деиктичке цитатности, у случајевима када се губи веза са конкретним подтекстом прерастају у фразеологизме, какав је случај у напред наведеним (8а/б) примјерима. Постоји, међутим, и обрнут процес: импликација деиктичке цитатности у примарно идиоматизованим изразима. У питању су најчешће координиране синтагме са незамјеничким јединицама, супституентне координираним синтагмама са замјеничким јединицама нереференцијалног типа. По правилу су то, дакле, јединице изоморфне јединицама деиктичке цитатности, које међутим никад немају референцијално, него увијек нереференцијално значење, што потврђују и наши реконструисани еквиваленти у загради са стрелицом:

(9) Ако је суд због „икс“ или „иџсилон“ [→ овоџ или оноџ / некоџ] разлога одустао од гоњења, то не значи да ова чињеница није занимљива приликом одлучивања о реалној вољи за интеграцију у нашој земљи. (Вечерње новости, 30. 7. 2006, 11); Деловање пете колоне било је везано за НАТО маневре, од којих су нешто очекивали. Е, кад није било бум неџо бућ [→ ово неџо оно], дај шта даш. (Глас јавности, 2400, 24. 4. 2005, 3); С друге стране, и прича из Шведске сада је унеколико другачија, па се тако сада, за разлику од првих информација...наводе тврдње једног од оптужених да су са 13 000 долара плаћене неке усмене информације и савети о условима у земљи које им је „икс“ [→ неко / џај и џај] већ дао. (Политика, 32857, 27. 4. 2005, 6); Шормаз се гицао, понављао званично џра-ла-ла [→ ово или оно] (Правда, 7. 6. 2007, 25); Ову коалицију на власти су правили и Курџа и Мурџа [→ и ови и они / и овакви и онакви], они немају ништа заједничко. (Правда, 23-24. 8. 2008, 19) и сл.

3. Да закључимо. У савременом српском језику у оквиру конструкција граматички (не)дословне цитатности, односно конструкција управног и неуправног говора, појављује се структурно-семантички специфичан тип конструкција са значењем деиктичке цитатности. Те јединице показују да се при преношењу управног говора неки од његових дијелова не преноси дословно него се упућује на њ, и то увијек најмање редуплицираном замјеничком лексемом (показном замјеницом, замјеничким прилогом или прилошким изразом). Тако се нпр. исказ одређене особе „Идем у кућу Марка Марковића“ преноси као „Идем у џу и џу кућу“.

3.1. Реченице с јединицама деиктичке цитатности никад у потпуности не одговарају реченицама ни управног ни неуправног говора. Без обзира да ли су формално реализоване као реченице управног или неуправног говора, реченице с јединицама деиктичке цитатности с тим се реченицама лексички не џодударају. Тим реченицама никад се не преноси дословни садржај исказа управног говора на који се упућује. Један дио садржаја се супституише: умјесто навођења одређеног денотативног садржаја, у овим се реченицама лексемама деиктичке цитатности само

упућује на постојање тог садржаја, с тим да се он никад не идентификује. Због тога се на граматичком плану у оквиру реченица (не)управног говора као посебан подтип издвајају оне са деиктичком цитатношћу, које репрезентују – досад у науци неиздвојен и терминолошки неодређен – недословни управни говор.

3.2. Јединице деиктичке цитатности увијек имају неодређено референцијално значење, што потврђује и чињеница да их у датим контекстима могу замијенити само лексеме или синтагме одређене референцијалности. Референцијалност је, дакле, нужан услов јединица деиктичке цитатности, и истовремено њихова диференцијална црта према хомоформним неререференцијалним конструкцијама; уп.: Онда су обојица још више пута један другоме казали *ово и оно, ово и оно* (референцијално): Изјављивали су *и ово и оно* (неререференцијално).

3.3. Деиктичка цитатност готово увијек се реализује у координираним синтаксичким конструкцијама (синтагмама и клаузама) редупликацијом или рјеђе трипликацијом (истоврсне или разноврсне) проксималне, медијалне или дисталне замјеничке лексеме (као нпр.: *Дошао је шај и шај, прошећао шуда и шуда, срео шога и шога; Жали се да му недостијаје овај или онај израч*), с тим да редуплициране семантички исте (нпр. *медијал – медијал*) замјеничке лексеме у координираним синтагмама увијек упућује на једнодентативност у „предтексту“, тј. у дословном управном говору.

3.4. Недословни управни говор, коме су нужан услов јединице деиктичке цитатности, карактеристика је како језика српских народних приповиједака, тако и језика већинског дијела (пост)модерне српске прозе, али и језика појединих жанрова публицистичког стила српског стандардног језика – репортаже, интервјуа коментара и фелџона, прије свега.

Извори

А. Анушић – Анђелко Анушић, *Адресар изгубљених душа*, Стилос, Нови Сад, 2006.

Блиц – *Блиц*, дневне новине, Београд.

В. Булатовић Виб – Влада Булатовић Виб, *Будилник*, БИГЗ, Политика, Београд, 1994.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине, Београд.

Р. Вучковић – Радован Вучковић, *Тумарања*, Свет књиге, Београд, 2005.

Глас јавности – *Глас јавности*, дневне новине, Београд.

Интернационал – *Интернационал*, дневне новине, Београд.

Књижевни лист – *Књижевни лист*, месечник за књижевност, културу и друштвена питања, Београд.

Куир – *Куир*, дневне новине, Београд.

Т. Левајац – Тихомир Левајац, *Осмех*, Арт принт, Бања Лука, 2008.

Д. Михаиловић – *Најлепше приче Драгослава Михаиловића*, избор и предговор Милета Аћимовић Ивков, Просвета, Београд, 2003.

В. Николић – Видан Николић, *Враћа греха*, Легенда, Чачак, 2005.

Д. Николић – Данило Николић, *Краљица забаве*, Политика, Народна књига, Београд, 2004.

НИН – *Недељне информативне новине*, Београд.

В. Павковић – Васа Павковић, *Доктор Бабуић проиш из надрелекара*, Политика, Народна књига, Београд, 2006.

Политика – *Полијтика*, дневне новине, Београд.

Правда – *Правда*, дневне новине, Београд.

Прес – *Press*, дневне новине, Београд.

Р. Рисојевић – Ранко Рисојевић, *Босански целати*, Глас српски, Бањалука, 2004.

Српски Национал – *Српски Национал*, дневне новине, Београд.

Б. Ђопић – *Најлепше приче Бранка Ђојића*, избор и предговор Ана Вукић-Ђосић, Просвета, Београд, 2003.

Б. Шћепановић – Бранимир Шћепановић, *Искуљење*, БИГЗ, Београд, 1993.

Литература

Бити 1997: Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни шексти*, Београд: Требник.

Ковачевић 2006: О типовима и стилским особинама дисфемизама и еуфемизама, у: *Сисси о стилу и језику*, Бања Лука: Књижевна задруга, 126-178.

Кордић 2002: Snježana Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Ораић-Толић 1990: Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Пипер 1987: П. Пипер, О цитатској неодређеној референцијалности у „Српским народним приповеткама“ (у поређењу са данашњим српскохрватским језиком), *Научни саставанак слависта у Вукове дане, 17/3*, Београд: МСЦ, 209-217.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: простија реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Београд, Матица српска.

Станојевић&Ашић 2006: Веран Станојевић и Тијана Ашић, *Изрази било ко/шта/који*, негација и аспект, у: *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, зборник радова (уредник Предраг Пипер), Београд: САНУ, 301-320.

Траск 2005: Robert Lawrence Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb: Školska knjiga.

ON DEICTIC CITATION CONSTRUCTIONS – OR: ON NONLITERAL REPORTED SPEECH IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

In the grammatical constructions of direct and indirect speech in the contemporary Serbian language there is a structurally and semantically specific type of constructions with the meaning *deictic citation*. Units of deictic citation show that in the use of reported speech some of its parts do not have to be literally reported, but that they may only point at those parts. This process of pointing at parts of indirect speech is usually done with a reduplicated proverbial lex-

eme such as: *taj i taj* [such and such person], *tu i tu*, *toliko i toliko* [so and so much], *ovo ili ono* [this or that], *ovako ili onako* [this or the other way] and the like. Accordingly, somebody's utterance "Idem u kuću Marka Markovića [I'm going to Marko Marković's house]" can be reported as "Idem u **tu i tu** kuću [I'm going to **such and such** house]". The units of deictic citation substitute a part of reported utterance, so they have the meaning of indefinite reference. This is why the indirect speech with this sort of units represents a separate subtype of indirect speech, which the author denotes by the term *nonliteral indirect speech*.

Nonliteral indirect speech, which incorporates units of deictic citation as prerequisites, represents a feature of both the language of Serbian folk stories, and the language of the most part of (post)modern Serbian fiction, as well as the language of some genres of the publicistic style of the standard Serbian language – reports, interviews, comments and feuilletons, above all.

Miloš Kovačević

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У СРПСКОМ И БУГАРСКОМ ЈЕЗИКУ

Имајући у виду различите критеријуме појединих аутора при одређивању категорија пасива, аутор прилога предлаже увођење широке категорије деагентивности у разматрању пасива и њему блиских језичких појава. Ова семантичко-синтаксичка прагматичка категорија укључује у себе како конструкције трпног стања (у традиционалном схватању), тако и неке безличне конструкције с инфинитивом и неодређено-личним предикатом у српском језику. Центром категорије сматра се конструкција с безлично употребљеним предикатом (у 3. л. јд.) у пасивној форми (са *се* или са трпним придевом). Центар изражава „чисто“ значење размотрене категорије, коме се могу додати значења субјективне модалности, оцене или жеље говорника.

Кључне речи: функционално-семантичко поље, пасивне конструкције, безличне конструкције, деагентивност, агенс, пацијенс.

Питање пасива се вишекратно разматрало у науци о језику, како с теоретске тачке гледишта, тако и у вези са језичким средствима за његово изражавање у конкретним језицима (поменућемо ауторе попут В. Матезијуса, Р. Лангакера, Е. Кинена, А. Бондарка, В. Храковског, Б. Нормана, М. Стевановића, М. Ивић, С. Танасића, Љ. Андрејчина, К. Иванову, Б. Белаја, К. Милошевић, С. Хам и многе друге). Међутим, не постоји јединствено мишљење о попису оних потребних и довољних критерија, према којима би се једна конструкција дефинисала као пасивна. Конкретно, код словенских језика В. Храковски (Храковски 1991) на пример говори о пасивности онда када партиципант с макроулогом Субјекат из семантичке структуре једне реченице не заузима положај граматичког субјекта у синтаксичкој структури исте реченице. Другим речима, код њега је за препознавање пасивности довољно када је испуњен услов да у одговарајућој дијатези¹ макроулога Субјекат (агенс) не одговара синтаксичком елементу субјекат. Сличан став дели и А. Бондарко (Бондарко 1991).

Најшире се заступа мишљење аутора као што су М. Ивић (Ivić 1983), С. Хам (Ham 1999, 2005) и многе друге, који у критерије за пасивност укључују изричито изражавање у синтаксичкој структури пацијенса као

1 У лингвистици се под термином *дијатеза* неке глаголске лексеме подразумева „усклађеност између скупа елемената смисаоне структуре која је карактеристична за ову лексему и скупа елемената синтаксичке структуре који сачињавају окружење те лексеме“ (Храковски 1991).

субјекта с којим се предикат конгруира. Постоје и мишљења попут оног од Калине Иванове (Иванова 1998), која истиче да је основна унутрашња подела у категорији пасива у бугарском језику условљена различитим односом глаголског лица према примаоцу радње и да, у складу с тиме, пасив се дели на две врсте: 1) када се глаголско лице подудара с примаоцем радње (*Бях наказан.*); 2) када се не подудара (*Тук не се љуши. Свечерјава се.*). У другом случају аутор говори о безличној варијанти пасива, у коју у ствари спаја безличне конструиције и од прелазних и од непрелазних глагола. Б. Белај (Белај 1983) набраја следећих 5 критерија који обезбеђују датој синтаксичкој конструицији пасивно значење: 1) субјекат = трпилац; 2) динамичност; 3) субјекат није = вршилац; 4) семантичка прелазност; 5) синтаксичка непрелазност.

Попис неопходних критерија у циљу дефинисања пасивности може се модифицирати и на друкчије начине, али и из овог кратког прегледа тачака гледишта постаје јасно да је избор броја тражених критерија питање индивидуалног избора посебног истраживача, при чему постоји довољно убедљивих аргумената и за сужавање и за проширивање обима појма пасивности.

1. У овом се раду сматра да би било оправдано проучавање пасива покренути са семантичке стране ове језичке појаве, пошто формална страна, тачније присутност или одсутност пацијенса у синтаксичкој структури реченице, може довести до колебања. Пре свега, граница између пасивних и безличних конструиција понекад се чини сасвим релативном, уп.: *Овде се само шако каже* (без израженог пацијенса субјекта, дакле безлична, по другим ауторима – пасивно-безлична) и *Овде се само шо каже* (с израженим пацијенсом субјектом, дакле пасив); или: *Поменушо је једино да...* (по некима – безлична конструиција, по другима – пасивно-безлична, а ако прихватимо да зависна реченица, исто као и именичка реч, врши улогу субјекта – онда и пасивна конструиција) и *Поменушо је једино шо да...* (пасивна конструиција с пацијенсом субјектом); или: *Током празника се не ради* (безлична или пасивно-безлична) и *Током празника се ништа не ради* (пасивна).

С друге стране, у свим следећим конструијама, које се традиционално сврставају у различите врсте, постоји нешто заједничко: *Ту се не помиње истина* (пасивна), *Ту се не помиње да је он власник шога* (безлична или безлично-пасивна), *Кажу да је он власник шога* (активна с неодређеноличним обликом глагола), *Ту се не зна за шо* (безлична с транзитивним глаголом), *Ту се не улази са сладоледом* (безлична с интранзитивним глаголом).

Оваква запажања и размишљања могу навести на закључак до којег се овде и дошло, наиме – да су традиционално тумачене категорије пасивност и безличност у великој мери у узајамној вези те да се не могу увек апсолутно одвојити². А узајамна веза оваквих синтаксичких конструиција

2 Слично мишљење, рецимо, изразили су и Р. Ружичка (Ружичка 1963), В. Виноградов (наведен у Золотова 1973), Г. Золотова (Золотова 1973). У свом чланку Дубравка Се-

темељи се на заједничкој семантици коју оне изражавају – приказивање датог догађаја из такве језичке перспективе код које се он лишава агенса или се улога агенса занемарује³. Или другим речима, у свим овим конструкцијама говорник увек подразумева и/или сугерира слушаоцу: *Није важно ко, него шта*.

Стога се у овом раду предлаже да се традиционално дефинисане категорије пасивности и безличности споје (последња – не цела, један део ње – о томе ће даље бити речи) у једну ширу функционално-семантичку категорију – *деагентивности*, у коју се укључују и два формална средства из области актива (неке употребе инфинитива и неодређенолични облици глагола – о томе в. даље). На тај начин формулирана категорија⁴ представља, у духу функционалне граматике Бондарка (Бондарко 1984), која је, чини се, за овај случај веома прикладна, функционално-семантичко поље са својим језгром и периферијом. Семантика категорије деагентивности, као и традиционалне пасивности, везана је пре свега за прагматичку језичку семантику – за промену језичке перспективе из које се дати догађај приказује.

2. Деагентивна формална средства понекад изражавају само тако рећи „чисту“ деагентивност, коју говорник улаже у приказивање неке ванјезичке појаве, рецимо: *Овде не наплаћују скупо. Овде се не наплаћује скупо. Зашто наплаћивати скупо?* (о таквим средствима која сачињавају језгро категорије биће речи касније). Међутим, говорник може деагентивности додавати још и друге смисаоне нијансе које могу бити везане за осамостаљење валенце трпиоца дате радње, за модалност или оцену, или пак за оптативност.

2.1. Ако у једном деагентивном приказу неког ванјезичког догађаја чија семантичка структура укључује и агенса и пацијенса говорник жели издвојити, на неки начин осамосталити улогу пацијенса (трпиоца), он ће изабрати, наравно, транзитивни глагол и пасивну конструкцију у којој се валенца за агенса блокира, нпр. *Књига се чита увек из почетака* (кад су актанти предиката *читати* људи и књига), *Није још увек пронађено право решење ситуације* (кад су актанти предиката *пронаћи* неки људи и решење неке ситуације).

2.2. У следеће 3 реченице: *Ту се не сме улазити са сладоледом.* (с модалним глаголом); *Ту је неирисвојно улазити са сладоледом.* (с израженом говорниковом оценом); *Истина се мора знати* (пасивна рече-

сар (Сесар 1994) такође разматра у узајамној вези реченице без агенса и с уклоњеним агенсом, али њена подела укључује, као што се то обично и врши, само просте реченице, користи се термин „логички субјекат“ за појаве које се овде сматрају неспојивима, принципи према којима се подела врши донекле се разликују од овде заступаних принципа.

3 Агенсом овде сматрамо макроулогу која уједињује не само микроулогу вршиоца са обележјима +живо, +свесно, +вољно (нпр. *Дечак је појео банану*), већ и микроулоге несвесног живог проузроковача (*Глумци су ме одушевили*) и неживог проузроковача (*Вештар је сломио грану*).

4 У граматички се и иначе користи термин *деагентивне реченице*.

ница с модалним глаголом); – употребљен је инфинитив, који је друго решење питања како приказати глаголску радњу без агенса. У оваквим конструкцијама говорник изражава поред категорије деагентивности и неко модално значење или неку оцену каквог догађаја.

2.3. На самој периферији категорије деагентивности налазе се рефлексивне конструкције с агенсом израженим индиректним објектом у дативу, помоћу којих говорник, с једне стране, повлачи агенса у задњи план, а с друге – деагентивности придодaje значење оптативности: *Сјава ми се* (= *Желим сјаваџи*); *Пије ми се њиво* (= *Желим њиџи њиво*). Мада на први поглед изгледа да оптативно значење истиче, уместо да уклања, агенс у језичкој перспективи из које се дати догађај сагледава, кад се пажљивије упореди семантика горенаведених парова реченица, уочава се разлика међу парњацима: варијанта с агенсом у дативу има за циљ да представи жељу агенса као да она не зависи од њега, као да је она физиолошко стање које му околности намећу а за које он не сноси одговорност. Варијанта с агенсом субјектом приказује исту жељу као вољу агенса: *Ја желим...* Та се разлика може још боље видети у упитно-негативним реченицама, уп.: *Заштито њи се не сјава?* (*Како штито да си бодар, кад си штитоко мало сјавао?*); *Заштито не желиш сјаваџи?* (*Ти ниси бодар, ТЕБИ СЕ СПАВА, заштито не желиш њи у кревет?*).

Оваква разлика између деагентивних и агентивних варијаната, рецимо, не постоји код претходних врста деагентивних конструкција (уп. (1) *Заштито се ова књига не чита?* = *Заштито ову књигу људи не читају?*, или *Заштито овде не наилаћују скупо?* = *Заштито овде гизда не наилаћује скупо?*, или *Заштито се истина не сме знаџи?* = *Заштито људи не смеју знаџи истину?*), зато што код ових конструкција деагентивизација не изазива толику семантичку промену колика је код деагентивизације жеље. То је и разлог да се овде сматра да су ове оптативне конструкције на самој периферији категорије деагентивности и да се граниче са следећом врстом конструкција.

3. Близу разматраној семантици стоји семантика једне одређене врсте безличних конструкција које приказују неку појаву без везе ни са каквим агенсом: то су обично глаголи који означавају природне појаве, а исто и физиолошка или психичка стања.

3.1. Такве су, најпре, синтаксичке конструкције типа: *Грми*; *Свиће*; *Пада*; а исти је модел могућ и код појава које нису везане за природу, него за човекову праксу, али су опет приказане као „природне, стихијске“ и без везе ни са каквим агенсом и ни са чијим стањем, као безагенсне: *Накуџило се деце/ воде*; *Понесџало је новца*; *Накоџило се мишева*. Такви се предикати могу налазити и у сложеним реченицама: *Дођодило се да он иде штито два џиџа заредом*; *Изгледало је као да нико још није дошао* и сл.

3.2. Такве су, осим тога, и конструкције типа: *Гребе ме у грлу*; *Срамоџа ме је (да уђем)*; *Догорело ми је до нокџа* (*штито ме сви само искориџтавају*), *Зло ми је* – код којих се нека безагенсна појава тиче човековог стања. Индиректни објекат овде опет упућује на неку особу, као

и у деагентивним конструкцијама типа *Пије ми се вода*, али пошто се већ не ради о радњи него о стању, то није агенс, него доживљавач тог стања. Стога и у случајевима код којих су могући парови реченица без субјекта и са субјектом међу парњацима не постоји семантичка разлика поманути врсте, нпр.: *Како ти није срамота да ти кажеш?* = *Како се не срамуиш да ти кажеш?*, *Како ти да ти није сстрах?* = *Како ти да се не бојиш?*, јер глаголи попут *срамуиши се*, *бојаиши се* изражавају стање с валенцом за доживљавача и тако код обе варијанте једноставно нема агенса. С тим у вези треба истакнути суптилност разлике између жеље, која се схвата као радња с валенцом за агенса, и осећања, схватаног као стање с валенцом за доживљавача (уп. *ја желим* – радња vs. *ја осећам* – стање).

Природне појаве се понекад могу схватити и као везане за неки агенс, уп.: *Грми гром. – Свиће дан. – Пада киша.* (али само *Смркава се. – Киши и сл.*), док је код конструкција за људско стање то немогуће.

Таква врста недостатка агенса могла би се назвати *безагентиивношћу*, да би се истакла њена разлика од свих претходних, деагентивних конструкција.

4. За категорију деагентивности карактеристична је велика разноликост формалних средстава. У српском језику она би укључивала следеће синтаксичке конструкције: пасивне конструкције (рефлексивне и партиципске), једну врсту безличних конструкција (са формалним особинама пасивних конструкција, али без конгруираног предиката), глаголе у неодређеноличном облику и инфинитив (али не све његове врсте) типа: *Лек (шреба) ииши 3 иућа дневно – Не нагињаиши се кроз прозор. – Радиши значи живеши – дакле, све оне врсте инфинитива које по М. Ивић (Ивић 1972) садрже информацију „вршилац је анониман“.*

Семантику коју сва ова средства изражавају сачињавају следеће диференцијалне особине: 1) код свих њих присутно је деагентивност; евентуално и: 2) истицање пацијенса као осамостаљене појаве; 3) субјективна модалност или говорникова оцена; 4) оптативност. У случајевима када се жели истакнути пацијенс, транзитивност глагола је неопходна, а подразумева се и поклапање тог пацијенса са субјектом у реченици и конгруираност с њим предиката. У свим осталим случајевима транзитивност глагола није релевантна.

4.1. Ако је транзитивност глагола предиката релевантна код обликовања синтаксичке конструкције, постоје следеће могућности за стварање деагентивних конструкција:

4.1.1. Уз ово семантичко-синтаксичко обележје заступљена је још само заједничка, 1. особина – деагентивност. То су конструкције које дефинишемо као пасивне у тесном смислу овог термина (са $P = S$)⁵: партиципски пасив: *Овде је наведено право стање ствари;* и рефлексивни пасив: *Овде се наводи право стање ствари.*

5 P – пацијенс, S – субјекат.

4.1.2. Уз ова два обележја (деагентивност и релевантну транзитивност) може се додати још и значење неке субјективне модалности: – *Увек се морају наводити и детаљи.* – *Књига се треба читати из почетка.* – *Овде се може навести право стање ствари.* Ове конструкције се разликују од синонимних конструкција из претходне врсте по томе што помоћу њих говорник изражава осим неке деагентизоване радње још и неупућену никоме конкретном модалну поруку: да неко (или сви у принципу) мора нешто (наводити, читати), да неко (сви у принципу) може нешто (навести) итд. Формално обележје те модалне никоме конкретном неупућене деадресиране поруке је рефлексивна речца *се* уз модални глагол (в. о улози те речце и код М. Ивић (Ivić 1983)). Управна и зависна предикација у овим конструкцијама подразумевају једног истог агенса.

У оваквим реченицама се уместо инфинитива може користити и да-конструкција: – *Књига треба да се чита из почетка.* – *Овде може да се наведе право стање ствари.* – *Овде могу да се наведу и детаљи.*

4.1.3. Уз обележја деагентивности и релевантне транзитивности (тј. Р =S) говорник може додати семантичку особину опитивности. На тај начин се граде синтаксичке конструкције с агенсом у дативу о којима је горе било речи: – *Гледа ми се неки добар филм.* (= *Желим гледати неки добар филм.*) – *Слуша ми се добра музика* (= *Желим слушати добру музику*)

Дакле, у представљеној у тачки 4. првој групи формалних средстава прва врста (т. 4.1.1.) изражава 2 од свих могућих обележја, а друга и трећа изражавају по 3. Пошто је за конгруираност предиката потребна именичка реч, а не зависна реченица, овој групи не припадају конструкције са зависном реченицом у функцији субјекта главне реченице, типа: *Овде се наводи (се наводило – у средњем роду, облик који сведочи о безличности, неконгруираности) да је то право стање ствари.*

4.2.. Код осталих средстава за изражавање категорије деагентивности транзитивност глагола не игра релевантну улогу у обликовању синтаксичких конструкција па се може занемарити. С тим у вези, сматра се да имају истоветно значење у погледу категорије деагентивности конструкције с транзитивним глаголима с директним објектом (рецимо *џовориши истину*), с транзитивним глаголима и директним објектом зависном реченицом (*џовориши да је то истина*), с транзитивним глаголима у интранзитивној употреби (*џовориши о нечему*) и с интранзитивним глаголима (*прећу на њога*).

4.2.1. Најпре, као и у т. 4.1.2., када говорник жели деагентивности додати још и неко модално значење или значење оцене, он ће основни глагол ставити у инфинитив или у да-конструкцију, нпр.: *Није добро не наводити право стање ствари* – са прелазним глаголом у инфинитиву и директним објектом именичком синтагмом (да-конструкција би овде тражила пасив): *Није добро не наводити да су неке њуђе речи цитиране* (*Није добро да се не наводи да су ...*) – с прелазним глаголом у инфинитиву (одн. у да-конструкцији) и с директним објектом зависном реченицом; *Није добро пушиши* (*Није добро да се пуши*) – са прелазним глаголом

у непрелазној употреби; *Није добро стално некуд шрчаши (да се некуд шрчи)* – с непрелазним глаголом. Били су то примери за значење оцене, али наравно говорник може изразити и неко модално значење помоћу модалних глагола: *Треба сазнаши истину. Не ваља му стално приговарати./... приговарати да ништа не ради. Треба сваки дан шрчаши у парку* итд.

Говорник може деагентивности додати и неко оптативно значење. Тада ће опет употребити конструкцију са агенсом у дативу: *Слава ми се* – с непрелазним глаголом, *Једо ми се* – с прелазним глаголом у непрелазној употреби. Пошто је семантика оваквих глагола предиката више везана за физиолошке него за менталне појаве, вероватно се такве конструкције ређе употребљавају са субјектом зависном реченицом (није могуће **Каже ми се да сам задовољан* = *Желим да кажем да сам задовољан*, али ипак може *Прошло ми се да изађем одавде*).

4.2.2. Најразноврсније су деагентивне конструкције с ирелевантном транзитивношћу предиката и без неког другог додатног значења (модалног, за оцену или оптативног).

4.2.2.1. Такво формално средство изражавања деагентивности може бити неодређенолични облик предиката у 3. лицу множине: *Овде не наилађују хлеб* (с прелазним глаголом и директним објектом), *Овде не наилађују скупио* (с непрелазном употребом прелазног глагола), *Кажу да је напад најбоље средство одбране* (с прелазним глаголом и зависном реченицом у улози директног објекта).

Очита је синонимичност оваквих употреба с пасивним и безличним конструкцијама, нпр.: *Овде хлеб не наилађују* = *Овде се хлеб не наилађује*, *Кажу да је напад...* = *Зна се да је напад...* итд. М. Ивић (Ivić 1983) исто истиче неодређенолични облик предиката као средство за изражавање упозорења да „вршилац радње постоји али је остављен у анонимности“ (боље је, међутим, овде не говорити о анонимности већ о деагентивисаности).

Такве конструкције се понекад могу трансформисати у њима синонимне одређеноличне конструкције, рецимо: *Кажу да је напад најбоље средство...* – *Људи кажу да је напад најбоље средство...* Наравно да та синонимичност, међутим, не може укључити у разматрану категорију и овакве конструкције с апстрактним агенсом, зато што, ма колико код њих агенс био апстрактан, на њега се ипак мисли. На исти начин, не би се у ову категорију могле уврстити ни синтаксичке конструкције с поопштеноличним значењем, типа (1) *Радиш, радиш, а никако да дођеш до резултата* или (2) *Можемо да скувамо то јело на следећи начин...*, пошто и оне имају поопштен, апстрактан агенс. Док би за деагентивне конструкције говорникова прагматичка пресупозиција била: *Није важно ко, него шта*, као што је горе то било истакнуто, код ових врста се агенс не уклања већ се поопштава. При томе конструкције са глаголима 2. л. једине, типа (1), нпр., често се употребљавају када се нешто дешава говорнику, али из неких разлога он жели преместити „фокус“ са себе на друге уопште. Рецимо,

горенаведену би реченицу говорник употребио када сам ради без резултата. Конструкције с глаголима у 1. л. мн., рецимо: *Можемо желећи пуно ствари, али ићи ће нам животи донећи, то је друго ишање* – говорник може да употреби, нпр., када жели то рећи слушаоцу, али из неких разлога не би хтео да му се директно обрати. Дакле, у једној врсти употребе оваквих конструкција ради се о анонимизирању агенса – он је конкретан, али се „сакрива“ у поопштени облик. Иначе се овакве конструкције употребљавају и са буквалним, нетранспонованим значењем – са поопштеним (више не са замењеним) агенсом и са значењем неког закључка или општеважеће мисли.

Ову разлику између неодређеноличне, деагентивне, и поопштеноличне, агентивне, употребе испољавају и следеће трансформације. Поопштеноличним глаголским употребама се увек може додати агенс: (1) *Ти радиш, радиш...* или (2) *Ми можемо да скувамо то јело...* Али код неодређеноличних облика се обично не може додати агенс: * *Овде људи (они) хлеб не наилаћују*; * *Овде људи (они) служе велике шаршufe*; итд. То је могуће једино ако је подразумевани агенс поопштено схватан: *Људи уошће, човек уошће*: *Људи кажу да...*

У прилог тврдњи да се и неодређенолични облици глагола схватају као деагентивни иде, рецимо, и запажање да неодређенолична употреба предиката са множинским обликом глагола сасвим нормално може замењивати и сингуларног агенса: *Баш су је лепо ошишали* може се рећи, иако се зна да је фризер само један (овај пример преузет је из чланка Ј. Винце (Винце 2005)).

Пада у очи прилично велика ограниченост могућности стварања таквих облика у вези са семантиком глагола предиката у реченици. За руски језик, нпр., А. Исаченко наводи (према Золотова 1973) да се такви облици не могу срести од глагола за нелични субјекат, рецимо, нису могуће употребе попут * *Над дорогом клубяцца*. * *В роце журчати* и сл. Изгледа, сем тога, да се ни сви глаголи са субјектом лицем не могу тако употребљавати – неодређенолични су најчешће транзитивни глаголи с директним објектом. При томе, улогу таквог објекта обично врши именичка реч, док се са зависном реченицом среће углавном глагол *кажу*: *Кажу да се он није враћо с рати*.

Код употребе неодређеноличног облика глагола говорников је циљ да прикаже деагентивисану глаголску радњу као целину, евентуелно са нагласком на неку њену карактеристичну особину (рецимо: *Овде не наилаћују скупо*. *У центру града граде неку модерну зграду*). Чини се, сем тога, да ту целину говорник схвата као по нечему карактеристичну, нетипичну, као нешто што одудара од норме, уп.: *У њом ресторану се добро једе* (безлични пасив, говорник има у виду: *Сви једу добро*, дакле, то је нека норма), али: *У њом ресторану лепо свирају* (обрнуте конструкције нису могуће: * *У њом ресторану добро једу*, нити * *У њом ресторану се добро свира*). Или: *Каже се да је боље икад него никад* (безлични пасив:= *Сви*

и⁶ако кажу, што се зна), али код *Кажу да је боље икад не⁶о никад = То се не зна, неки и⁶ако смаи⁶рају, али ја нисам си⁶уран.*

4.2.2.2. Постоје и конструкције с инфинитивом које исто могу изражавати чисто деагентивно значење (без управне никоме конкретном неупућене модалне поруке или поруке са значењем оцене типа *Истину и⁶реба знаи⁶и, Треба да се истина зна, Лоше је не слушаи⁶и дру⁶ге људе*). Такви су инфинитиви употребљени у упитним реченицама или у конструкцијама где заузимају место и субјекта и (с неким семикопулативним глаголом) предиката, нпр.: *Како сазнаи⁶и истину? – Куда ои⁶ићи за време ферија? – Мисли⁶и значи живеи⁶и. – Мисли⁶и исто је ии⁶о и живеи⁶и* и сл. Такве се конструкције каткад срећу и у новинама као наслови написа. У њима говорник поставља питање или изражава неку констатацију о глаголским радњама које схвата апстрактно, без идеје о било каквом вршиоцу. То су, као и претходна група 4.2.2.1., конструкције са ниском фреквентношћу јер се пред њих постављају додатни захтеви, овог пута не лексичко-семантички као за неодређеноличну употребу, већ синтаксички: упитна модалност реченице или одређени модел логичког суда, дакле, синтаксичко-семантички.

5. Највећу групу формалних средстава за изражавање категорије деагентивности сачињавају синтаксичке конструкције с предикатима који не конгруирају ни са каквим субјектом, дакле, имају увек најнеутралнији облик 3. л. јд. (средњег рода – ако разликују род), а који, с друге стране, имају формална обележја пасивних облика: или трпни глаголски придев или глагол (и прелазни и непрелазни) у рефлексивном облику. Такве конструкције могу бити и од прелазних глагола, али онда није могуће да се валенца за пацијенс уз њих попуни именичком речи⁶, него је могуће да се употреби само зависна реченица: *Речено је да сви ои⁶анемо у соби. Говори се да никога неће пустии⁶и* (у случају да се употреби именичка реч, такве би конструкције биле пасивне, уп. *Речена је истина. Говорила се истина*). У сличним конструкцијама могу се употребљавати и прелазни глаголи у непрелазној употреби: *Већ одавно се зна за његов одлазак. Често се говори о проблемима на послу*. Накрају, такве конструкције могу укључивати и непрелазне глаголе: *Иде се само левом сираном. Обично се овде не улази без пропуснице. Ноћу се спава*.

Управо би се ове конструкције могле прихватити за језгро у функционално-семантичком пољу деагентивности, најпре због изражавања „чисте“ деагентивности, затим – због најмање рестриктивности семантичких и синтаксичких услова који дозвољавају њихову употребу, а сем тога – и због њихове највише фреквенције.

6 У неким другим словенским језицима и дијалектима такве конструкције су могуће, рецимо: *Церкву било збудовано* – на украјинском, *Прееехано било дорога шуи* – на сјеверноруском дијалекту (примери су из Кучанда 1992), *Тук е иушено шюишюн* – арх., на бугарском, *Киџи се градило* на хрватском и др. М. Ивић такве конструкције зове квазипасивним, а у хрватској граматици су познате као обезличене конструкције.

6. Након овако конципиране теоретске подлоге интересантно је погледати има ли категорија деагентивности неке значајније особине на плану изражавања – у конкретној језичкој пракси⁷ у српском језику, а кад је потребно – и у поређењу са бугарским језиком.

6.1. У српском језику се употребљавају, као што је познато, две врсте пасива – оне подврсте деагентивности код којих је, као што је то већ истакнуто, транзитивност предиката релевантна (предикат конгруира са субјектом пацијенсом). Наиме, то су партиципски и рефлексивни пасив.

6.1.1. На пасивним реченицама се може видети како се уопште код деагентивних реченица уклоњени агенс реконструише. У принципу се агенс из семантичке структуре деагентивних конструкција веома ретко може изразити и на синтаксичком нивоу: пре свега у генитиву с предлогом *од* или с изразом *од стиране*, кад је живо биће, и у инструменталу, кад је неживо: *Изврџнути је пониженима од стиране сељака, који од лекара увек очекују немогуће.... на крају сам био одушевљен предлогом организатора.* У свом истраживању језика штампе С. Танасић (в. у Танасић 1993) навео је да је агенс живо биће изражен тек у 1% разматраних конструкција.

Када агенс није буквално изражен у синтаксичкој структури, он се може изразити помоћу одредбе за место у истој или у претходној реченици, или на неки други експлицитан начин у контексту, или пак, што је случај најчешће, може се подразумевати из фонда знања говорника/ слушаоца. Нпр.: *Наведена је овде /у њом часопису/ ... изјава неименованог високог тамошњег армијског старешине да...= Тај часопис наводи изјаву... Након саопштења Шумадијског одбора СПС-а, јуче је медијима достављен истоветан допис и из Градског одбора стиранке= Градски одбор је доставио... Државни секретар за образовање Р.М. је први пут јуче чуо да су свих пет уџбеника... одбијени са смешним образложењима комисије= Комисија је одбила... итд. – то су примери израженог у контексту агенса.*

Или: *Пацијенткиња је дуго тирила јаке болове, а помоћ лекара затражена је касно, када више нико није могао да помогне = затражена је од пацијенткиње или од њене породице, и многи други примери агенса који се да препознати из фонда знања о свету.*

Ова врста агенса – конкретни агенс – нормална је, као што је показано, код партиципског пасива. У конструкцијама с партиципским пасивом не среће се (или можда веома ретко) агенс са значењем универзалног вршиоца, човека или људи уопште⁸. Он је по правилу конкретан вршилац, којега говорник или не познаје, или из неких разлога не жели поминути.

И код рефлексивнопасивних конструкција се веома ретко може наћи случај кад је агенс буквално изражен, рецимо: *...да би ... Генерална скупштина омогућила да косовско шишање остане симбол обновљене одлуч-*

7 Коришћена језичка грађа је прикупљена из новина „Политика“, број из 12.9.2008. и листа „Данас“ из 11.9.2008.

8 М. Ивић (Ivić 1983) даје за пример *Он је вољен и поштован – њега људи воле и поштују*, али у нашем корпусу таквих примера нема.

носи да се поиштује владавина права од стране међународне заједнице. Бројнији су случајеви када се агенс може реконструисати из неког елемента у контексту, рецимо: У Русији се наглашава да пријатељска посета бомбардера Венецуели... = медији у Русији наглашавају..., наводи се у саопштењу сенаторке из Њујорка = наводи сенаторка у свом саопштењу и сл. Али и овде су типичне конструкције са агенсом који се може реконструисати из фонда наших знања, из наших спознаја о свету, тј. о конкретnoj ситуацији о којој је реч: ...најавио је да ће се награда почети ... да се додељује први пут у децембру у новом Хаосу. = ... додељиваће је организатори ...

Међутим, за рефлексивне пасивне конструкције типична је и друга врста семантике агенса – универзална семантика, тј. човек, људи поишту, нпр.: Када се то има у виду, одлазак на Јаз... претвара се у неку врсту цивилизацијске обавезе. = Када човек има то у виду. Или: ...ишак из службеног пиштоља који је генерал, необично присебно, када се све околности узму у обзир, испалио у прозор... = Када их човек узме у обзир и др. Веома често су синтаксичке конструкције с таквим агенсом клишеи или општеприхваћене тврдње, пословице и изреке: Клин се клином избије. Никад се не зна..

6.1.2. Код партиципског пасива постоје различита мишљења у вези са критеријима за дефинисање синтаксичких конструкција као пасивних. Наиме, код њих је важно, као што је познато, значење трпног глаголског придева – да ли означава глаголску радњу (тада говоримо о пасиву) или се изједначило с придевском семантиком (тада је предикат именски и нема везе с пасивом), уп.: Они су позвани на рођендан с глаголским значењем облика позван од прелазног глагола позвати и, према томе, с пасивним значењем, и Они нису венчани са адјективним значењем формално истог облика венчан, по пореклу везан за партицип од непрелазног глагола венчасти се, за разлику од прелазног венчати неког. У том погледу проблем стварају конструкције с перфективним значењем глаголског придева, које изражавају стање субјекта које је резултат неке прошле радње (зато их неки зову резултативним пасивом), рецимо: Враћа су већ неколико дана широм ошворена. Разлику међу овим конструкцијама и типично пасивним ствара не семантика глагола од којих је грађен глаголски придев, већ семантика најближег контекста, уп. горњу реченицу са следећом: Враћа су широм ошворена ишак кад је неко закуцао на њих с недвосмисленим пасивним акцијским значењем. У литератури се наводе убедљиви аргументи како за то да они ипак изражавају глаголско значење, мада и промењено у правцу придева, тако и, обрнуто, да се они изузимају из области глаголског значења (зато се често као критеријум за пасивност синтаксичке конструкције истиче динамичност у значењу глаголског придева).

Боље је, изгледа, да се семантика предиката проблемних конструкција схвата као везана за глаголско значење, зато што, с једне стране, сваки резултат је резултат, а не обично стање, управо због своје везе с проузроко-

вачем, тј. с радњом. Осим тога, и у конструкцијама у активу и с перфективним значењем глагола присутна је иста семантика, али се тамо њен глаголски карактер не оспорава, нпр.: *Населио се тамо живећи још пре рата* (= *Живи тамо још пре рата*). Најзад, поприлично често је тешко са сигурношћу утврдити да ли је значење перфекатско или право пасивно (уп. у том погледу чланак Танасић 1993).

6.1.3. У вези с пасивним конструкцијама, тачније са њиховим дометом, занимљива је једна битна разлика између српског и бугарског језика. Наиме – за бугарски језик је веома карактеристична једна употреба партиципских пасивних конструкција коју намећу одређени захтеви текста. Ови захтеви тичу се случајева када се о датој појави говори у више од једне реченице. У првој реченици појава или предмет/лице се уводи као нова информација, а у следећој се морају испунити 2 услова: 1) да се сачува кохерентност текста и 2) да се наведе као нова нека друга информација о већ уведеној у претходној реченици појави. Први се услов испуњава преко почетне позиције у реченици – најближе претходној реченици; а други – преко задње позиције која је везана за рему. Бугарски и српски језик удовољавају на различите начине овим условима уводећи у другој реченици промене у ланцу *субјекат* – *предикат* – *објекат* из прве реченице. Пошто је српски језик језик с падежима, он изражава на експлицитан начин, помоћу акузативног облика, промену *субјекат* > *објекат*, коју говорник врши у почетној позицији друге реченице. А нова се информација тамо рематизира на крају реченице, веома често у виду новог субјекта или на неки други начин. Нпр.: прва реченица: *А да јесте, њроштом пре-трагом у Гуљу открио би да се бизнисмен Пинг нигде не помиње*. Друга реченица: *Њега су, као и соиствени иденитијет, измислили новинари Сандеј шаймса*. При томе друга реченица остаје у активу, али се ред речи мења – постаје обрнут. Бугарски језик не може да без падежа експлицира евентуелну промену субјекта из прве реченице у објекат у другој. Зато он у трочланом ланцу *Субј. – Пред. – Обј.* мења предикат тако да актив постаје пасив. А нова информација се саопштава опет у позицији за рему – на крају реченице, при чему је нови агенс у облику индиректног објекта с предлогом *ош*: *Той е измислен ош журналистите на Сьнди шаймс*.

Уосталом, у бугарском није немогуће ни задржавање актива, али онда се на другачији начин експлицира промена до које је дошло у информацијској структури текста – помоћу удвостручавања директног објекта у почетној позицији: *Њега го измисляш журналистите на Сьнди шаймс*. Овај је начин, међутим, колоквијалан, за разлику од првог.

У погледу пасива постоји и друга разлика између српског и бугарског језика. Уопштено речено, код пасивних конструкција партиципска је врста пасива вероватно фреквентнија у бугарском него у српском језику, нарочито у типичној сфери употребе пасива – у језику штампе (али то се још мора проверити).

6.1.4. Уколико говорник жели деагентивности уз релевантну транзитивност придодати и неко модално значење, он ће употребити мо-

дални глагол са инфинитивом или да-конструкцијом. Модални глагол ће бити у облику за рефлексивни пасив, дакле, биће конгруиран са субјектом пацијенсом: – Не могу се очекива^{ти} резул^{та}ти без улагања. – Старење се може мер^{ити} како физички, тако и ... – Сваки случај се мора посмат^{ра}ти засебно, у склопу чињеница. Ако се инфинитив замени са да-конструкцијама, пасивна конструкција ће се задржати: Не могу да се очекују резул^{та}ти без улагања.

6.1.5. Уколико би говорник волео да своју жељу, за коју је одговоран, прикаже као деагентивно стање којим не може свесно и вољно руководити, а исто и да сачува релевантну транзитивност, онда ће употребити конструкцију са субјектом пацијенсом и са агенсом који је прешао у позицију датива. Пошто је таква употреба колоквијална, у новинама је нађен само један такав пример: ... толико да је смат^{ра}о да не подлеже опш^тим нормама и да „може да ради ш^{та} му се прох^{ти}“ а у име „маркетиншке анимације... (уп.: ... и да може да ради ш^{то} хоће...).

6.2. Наравно, и без релевантног услова да предикат буде транзитиван, а пацијенс игра улогу субјекта у реченици, опет се изражава деагентивност, којој говорник може поново додавати значења неке субјективне модалности или оцене, или пак оптативности.

6.2.1. Ако говорник жели изразити модално значење или значење оцене, он ће у управну предикацију деагентивне конструкције ставити неки модални глагол или именски или прилошки предикат, који због деагентивности неће бити упућени агенсу зависне предикације, већ ће бити приказани као безагентивно стање, дакле, у безличном облику, а деагентивну зависну предикацију ће изразити инфинитив или да-конструкција. На тај начин се добије, тако рећи, удвостручена анонимизираност: управне безагентне предикације и зависне деагентивне предикације: – По речима нашег саговорника списку државних зрехова ваља придога^{ти} и понашање Дирекције за робне резерве (уп.... морамо придога^{ти}... – без анонимизираности и без деагентивности). – Требало је то психолошки пробродити – рекла је српска сноношенисерка (уп. морала сам то пробродити). – Ипак све ово не значи да треба проуспити њен концерт у Будви. – На томе се могло лепо зарадити... (са модалним значењем) и Није било бесмислено правити овакве новине (са значењем оцене). Овде се безагентивност главних предиката треба (требало је), може се (могло се) и сл. темељи на истом принципу као и код понес^{ло} је (воде), изгледало је да – обе врсте приказују неко стање које стварају околности.

Као што се из примера види, модални глаголи који су у таквој „непасивизираној“ употреби – то су пре свега глаголи треба и ваља, а ако се, рецимо, употреби глагол моћи, он мора бити у безличној употреби (могло се). Ако се ови инфинитиви замене да-конструкцијама, ова ће промена већ изазвати и прелазак у пасивну конструкцију за зависну предикацију, док ће управна и даље остати безагентивна (уп. По речима нашег саговорника списку државних зрехова ваља да се придога и понашање Дирекције...).

Адекватан бугарски превод инфинитива из зависне предикације ће бити, наравно, да-конструкције и пасивна зависна предикација (уп... *към сѣисъка на държавниѣе грехове шрябва да бѣде добавено/ да се добави и поведениѣто на Дирекцияѣа...*).

6.2.2. Када је говорникова намера да деагентивише нечију жељу, он ће употребити, као што је речено, конструкцију са агенсом у дативу. А ако не жели изражавати пацијенса жељене радње или ако жељену радњу не изражава транзитивни глагол, онда су то конструкције попут: – *Иде ми се* (= *Желим јестѣи, љадан сам*). – *Пева ми се*. – *Иде ми се у биоској* (у грађи нема таквих примера). На бугарском се користе исте такве конструкције, чак су тамо, чини се, бројније него у српском: – *Јде ми се*. – *Пее ми се*. – *Ходи ми се на кино*.

6.3. Деагентивности се могу и не додавати друга значења.

6.3.1. Онда говорник може опет користити инфинитиве, али, као што је било наведено, њихова употреба ће тражити – уместо модалног глагола, предиката за оцену или оптаивне синтаксичке конструкције – упитну реченицу или структуру специфичног логичког суда: – *Смаѣрамо да ѣо није добар пример како очуваѣи мир и сѣабилности у региону*. – *Правиѣи новине 4000 дана у нормалним околностима иѣто је као радиѣи било који други ѣосао*. Пример за такву конструкцију у новинском наслову: – *Умом укроѣиѣи пробавни сисѣем*.

6.3.2. Као друго средство за изражавање чисте деагентивности већ су биле споменуте конструкције с неодређеноличним обликом предиката. Пада у очи да се тако користе пре свега транзитивни глаголи, с пацијенсом израженим именичком речи и сасвим ретко зависном реченицом (то је углавном глагол *кажу*, мада в. мало даље да су могући у специфичним условима и други глаголи): ... *иако ља у њеѣовој земљи шраже да би му се судило „за ѣеноѣид“*. – *Руски сѣраѣешки бомбардери, „бели лабудови“, како их зову, слѣтели су ѣрви ѣуѣи у Венеѣулу...* – *Још један од сјајних овдашњих ресѣорана у којем служе шарѣуѣе величине јабуке*. У једном примеру из новинарског текста у којем се праве алузије место да се ствари директно назову употребљени су глаголи *желѣи* и *знаѣи* у разматраном облику и са деагентивним значењем: – *Мој лимѣирајуѣи факѣор је био и сада је иѣто је он у Хаѣу, а баш ѣо желе да ми наѣоваре на леђа, јер знају колико ме ѣоѣађа*. У овом примеру основна употреба неодређеноличног глаголског облика има стилистички условљену обрнуту функцију – рецимо, када човек неискрено избегава да наведе агенса, а у ствари жели да се слушалац управо упита: – *Ко је ѣај?*

У бугарском се језику исто користе деагентивне конструкције с неодређеноличним обликом.

6.4. За прототипно средство изражавања категорије деагентивности, као што је било речено, карактеристична је семантика деагентивности без додатних модалних и других нијанси, а на синтаксичком плану је једино важно што су то предикати с неконгруираним обликом и са формалним обележјем пасива: рефлексивном партикулом *се* или трпним глаголским

придевом. Уз њих могу стајати зависне предикације у улози директног или индиректног објекта или пак само неке прилошке одредбе: – *Истина, иако се шврди да „бели лабудови“ нису носили атомско оружје... – Смаири се и да садашњим пошезом америчка администрација жели да помогне... – Међутим, обдукијом је ушврђено да жена уоштите није имала шумор. – Убрзо пошом, из званичног Ла Паза је објављено да „Влада Боливије прихватила извињење амбасадора САД-а. – У овом случају се иде обрнућим пошуйком. – Говориће се о важности превентивних мера... (при оваквом помену кнежевске резиденције мисли се на владарски ауторитет кнеза) и др.*

Ту постоји разлика између два сродна језика у преферирању рефлексивног или партиципског облика предиката. Наиме, у српском језику се непрелазни глаголи или прелазни у непрелазној употреби срећу готово увек у рефлексивном облику (*Иде се обрнућим пошуйком. Ишло се обрнућим пошуйком* и сл.), док су у бугарском могуће и партиципске конструкције: *Тук е минавано. Тук е пушено. Много е говорено за шова* и сл. За превод ових реченица српски ће прибегнути или агентивним конструкцијама (– *Овде је неко пролазио. – Овде је неко пушио.*) или рефлексивном деагентивном облику предиката (– *Много се говорило о шоме.*).

7. Закључци

7.1. Функционално-семантичко поље деагентивности може се описати на следећи начин: семантици уклањања агенса, дакле, затварања валенце за вршиоца у актантној структури неког предиката говорник прибегава из различитих ванјезичких разлога. Он мења агентивну на деагентивну језичку перспективу приказивања појаве помоћу разноврсних формалних средстава.

Грамматикализирано језгро ове категорије сачињавају синтаксичке конструкције с предикатом који нема субјекта с којим би конгруирао а који је у облику за неку од две врсте пасива (ради се о формалном подударану). Ове конструкције изражавају чисто деагентивно значење. Такво значење имају још и конструкције с неодређеноличним глаголским облицима, а исто и са инфинитивима у упитним реченицама и у конструкцијама где врше улогу и субјекта и предиката. Међутим, за последње две врсте се можда не би могло рећи да су прототипно средство, јер имају знатно условљену употребу и нису фреквентне. Периферију сачињавају конструкције код којих се на основну семантику деагентивности додају и друге: или само осамостаљење пацијенса (пасив у ужем смислу: P=S), или уз њу или без ње додаје се још и нека врста субјективне модалности или оцене, а исто и семантика жеље (последња употреба је на самом рубу деагентивности и граничи се са безагентивношћу).

Схематски приказано, то би изгледало овако:

оцене или оптативна семантика

Ч И С Т А	Д Е А Г Е Н Т И В Н А	С Е М А Н Т И К А
1	2	3
	↓	↓

осамостаљење пацијенса

1. Како сазнати истину?

1. Продају ме (натпис на колима).

1. Понекад се не зна што је тачно истина. ↑

2. Није могуће увек знати што је тачно истина. ↑

3. Истина се увек мора знати.

4. Истина се увек на крају сазна.

7.2. Разматрана категорија се преплиће са транзитивношћу (иако се њихови домети уопште не подударају) и с категоријом количине (тачније, с бројем глагола: „неутралним“ обликом за 3. л. јд. (средњег рода) или „неодређеним“ за 3. л. мн.). Најближа деагентивности значења која се ипак разликују од ње су безагентивност и поопштенолично агентивно значење. Безагентивност је везана за синтаксичку језичку семантику, за језичку слику света код носилаца датог језика. Док је поопштенолична употреба, исто као и деагентивна, везана за прагматичку језичку семантику, за говорникове комуникацијске намере, само што се код ње, за разлику од деагентивности, врши поопштавање (понекад праћено анонимизирањем: *Говориш, говориш, али ~~ти~~ нико не слуша* у смислу: *Ја говорим, говорим, али ме нико не слуша*) агенса. Деагентивне конструкције се исто могу употребљавати транспоновано: *Овде се не улази са сладоледом* – можемо то рећи слушаоцу са сладоледом са жељом да он схвати да не сме улазити са сладоледом, али можемо то навести слушаоцу једноставно као информацију.

Интересантан пример изражавања деагентивне семантике је, рецимо, и писање научног реферата, где се из стилских разлога у једном целом тексту избегава „ауторска“ перспектива исказа.

7.3. Између два сродна и блиска језика постоји разлика у вези с категоријом деагентивности. Наиме: бугарски језик због својег аналитизма више користи могућности пасива и деагентивности, које српском језику толико нису потребне због постојања инфинитива и падежне разлике (између падежа субјекта и директног објекта).

Литература

Бондарко А. (1984), Функционална граматика.

- Бондарко А. (1991), К определению понятия „залоговость“, *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*.
- Золотова Г. (1973), Очерк функционального синтаксиса русского языка.
- Иванова К. (1998), Граматика на съвременни български книжовен език, t.2, d.2.
- Норман Б. (1972), Переходность, залог, возвратность.
- Ружичка Р. (1963), О трансформационном описании так называемых безличных предложений в современном русском языке, *Вопросы языкознания*, 1963, 3.
- Танасић С. (1993), Инструментал за живо у пасивним конструкцијама, *Наш језик*, књ. XXIX/3–4, 173–181.
- Храковский В. (1991), Пассивные конструкции, *Теория функциональной грамматики, Персональность. Залоговость*.
- Belaj B. (2004), Pasivna rečenica.
- Ham. S. (1999), Neosobne rečenice s predikatom tvorenim glagolskim pridjevom trpnim, *Jezikoslovlje*, god.II, br. 2–3.
- Ham. S. (2005), Subjekt i izravni objekt u pasivnoj i neosobnoj rečenici, *Književna revija* 45/3–4, 48–64.
- Ivić M. (1972), Problematika srpskohrvatskog infinitiva, *Зборник за филологију и лингвистику*, књ. XV/2,
- Ivić M. (1983), Lingvistički ogledi.
- Kučanda D. (1992), Funkcionalni pristup pasivu u hrvatskom, *Suvremena lingvistika*, 34.
- Sesar D. (1994), O jednočlanim glagolskim rečenicama u češkom i hrvatskom jeziku, *Strani jezici* 23.
- Vince J. (2005), Izražavanje neodređenosti množinom, *Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću*.

ПАССИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В СЕРБСКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

Ввиду различия критериев при определении различными авторами категории пассива автор настоящей статьи предлагает ввести в рассмотрение пассива и близких ему языковых явлений более широкую категорию дезагентивности. Эта семантико-синтаксическая прагматическая категория включает в себя как страдательные (в традиционном понимании) конструкции, так и некоторые безличные, а также конструкции с инфинитивом в сербском и с неопределенно-личными сказуемыми. Ядром категории считаются конструкции с безлично употребленным (в 3 л.ед.ч.) сказуемым в пассивной форме (на *se* или со страдательным причастием). Ядро выражает „чистое“ значение рассматриваемой категории, к которому могут добавляться значения субъективной модальности, оценки говорящего или желательности.

Димка Сааведра

О РЕДУКЦИЈИ И ИСПУШТАЊУ (ОМИСИЈИ) КАО ЛИНГВИСТИЧКИМ И СТИЛСКИМ ПОЈАВАМА¹

Аутор упоређује редукцијске и омисијске појаве у српском језику. Полази од прелиминарне идеје да је редукција претежно принудне, а испуштање – слободне, интенционалне природе.

Кључне речи: анотација; антиципација; апозитив; апозиција; атрибут; дефиниција; елипса; испуштање – омисија; констатација; номинација; пословица; редукција

1. Увод

1. 'Редукција' (нпр. речи) у лингвистичком терминолошком речнику се дефинише као „изостављање неких ријечи, особито ријечи неких врста, нпр. везника, којих често нема ондје гдје би могли стајати“². 'Испуштање' је „изостављање, нпр. слова (у писању), гласа или гласова, [или] ријечи (у говору)“. 'Омисија', по истом извору, схвата се као „пропуст, омашка, изостављање“. Посебно је дефинисано и само 'изостављање', и то као „испуштање глас(ов)а које настаје у говору несвјесно и намјерно ради лакшег изговора или пак ради метричких разлога, нпр. елизија да се избјегне зијеву, па афереза, синереза, синкопа, апокопа – или несвјесно и нехотице, нпр 'гутање' гласова, хаплоглија; то настаје особито у брзорјечици, а кашто и као болесна појава...“. У категорији изостављања речи помиње се 'елипса', али и различито од ње 'изостављање ријечи'³.

1 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 148024D *Српски језик и друштвена креишања*, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

2 Симеон 1969: s.v. – „нпр. – стоји даље на истом месту – ти бијаше гола нага (мј. гола и нага), два три пут (мј. два или три пут), ја сам мислио мене зову (мј. да мене зову), каже управо да од тога не може бити ништа, јер ће се народ побунити (мј. јер да ће се...), нокти су му, орати би мого (тј. да би орати могао)“.

3 „Тако се нпр. изостављају глаголи, усп. Неће гром у коприве (тј. *ударити*). – Он више ни ријечи (тј. *не рече*)“. Овамо се прибара изостављање инфинитива из футура (не наводи се пример, али ће то бити тип: – Ви хајте по граду, а ми ћемо кући – тј. *ићи*, *кренути*), а често и гл. придев „од којег се твори кондиционал (особито: *учинио*, *хитио*, *могао*), нпр. Ја бих киселога млијека (тј. *хитио*). Често се изоставља помоћни глагол у облицима перфекта..., нпр. бојао се мј. бојао се *је*, а и иначе, нпр. у стиху и у нар. приповијеткама и пословицама, усп. Била некоћ три брата...“, м. Била су...“.

2. Дефинисање 'испуштања' и 'изостављања' једног другим упућује на њихову синонимност. Али иначе не видимо неки посебан ред у карактеризацији наведених појмова. Намеће се управо потреба за извесним довођењем у склад и за прецизнијим дефинисањем термина наведене групе. Ми смо у наслову истакли два (одн. три) од њих – 'редукцију' и 'испуштање' (одн. 'омисију'), а у расправи ћемо се дотицати и осталих, нарочито овде мислимо на 'елипсу'.

3. А. Белић је врло духовитом параболом изразио поверење у човекову способност да не само употребљава језик и развија његове потенцијале, него и да њиме влада као средством споразумевања са другим члановима своје заједнице. „Да – вели он у својим лингвистичким студијама (1998: 32), – језик је израз или знак оних духовних вредности које се предају од једног претставника друштвеног – другоме“. Али Белић ипак упозорава да „језик није ни слика оних процеса којима се до тих вредности дошло, нити је он биће у које се излива оно што се поводом њих у нашој свести врши...“. Крајњи је закључак ауторов: „Језиком се предаје околном свету онолико и оно од духовног живота, као системом знакова за обележевање његове садржине или смисла, – колико то траже од својих претставника извесне друштвене потребе и потребе њих самих. – Само у том смислу – наглашава Белић – има узајамности међу језичким изразом или језиком и оним што он обележава“.

4. Но не само да је способан да ограничи опсег и карактер онога о чему говори, него је корисник језика у стању да ограничи и језичку грађу коју ће у ту сврху употребити. При томе говорник може двојако поступити: или објавити оно што жели саопштити, или га не објавити, али тако поставити у односу на објављени део говора – да се 'подразумева', тј. да адресат схвати о чему је реч. „Тако – тврди Белић (1998: 30-31) – кад употребимо глагол *сећи* (*Шта радиш?* – '*Сечем*'), ми подразумевамо какав предмет на којем се радња примењује јер се та радња кад је реализована не може друкчије схватити“.

5. Но Белићевим објашњењима нису исцрпене све особености ових форми.

а) Не само да се у одговору '*Сечем*' подразумева објекат 'на којем се радња примењује' (дакле: '*Сечем дрво*' или сл.), него и то да 'сећи' стоји са 'радити' у семантичком међуодносу који омогућава такву смисаону везу да одговор '*Сечем (дрво)*' задовољава услов потребан за попуњавање празнине у искуству објављене питањем '*Шта радиш?*'. Тај услов чак и не захтева од стране саговорника никакво објашњење. А кад би захтевао, одговор би по свему судећи морао гласити: '*То што ја радим јесте: сечем (дрво)*'. Па можда још и: '*Сечем, наиме, значи да радим одређени посао*'.

б) Даље о чему ваља размислити – јесте факат да у одговору '*Сечем*' није употребљено онолико језичког материјала колико „то траже од својих претставника извесне друштвене потребе и потребе њих самих“, тј. у конкретном случају потребе конкретног говорног акта – него мање. Мотив изостављања реконструисаног (или којег другог) дела исказа, по

свему судећи лежи у вањским моментима, који на неки начин стварају обавезу код говорника да говори у 'крњим' формама.

6. Ако се осврнемо на претходну анализу, пажљивим посматрањем видимо да постоје бар двојаки моменти који говор у потпуним исказима понекад чине сувишним, чак непожељним.

а) Први моменат јесте ситуација у којој се дешава овај разговор: и онај ко пита и ко одговара имају изгледа у видном пољу један другог, иако се можда и не виде јасно (питалац види, или је на неки други начин обавештен, да саговорник нешто ради, ма да не и шта чини).

б) Други је језичко знање, језичка компетенција, како би се модерним чомскијевским речником рекло: обоје учесника у разговору познају речи које су употребили и њихове семантичке међуодносе ('радити' је у хиперонимском односу према 'сећи').

в) Постоји и трећи моменат, а то је контекст у ужем смислу: речи нпр. није пожељно понављати на блиском одстојању, јер то изазива одбојност саговорника и говор чини неугодним. Нећемо нпр. рећи: Вера је *испиричала* Каји, *испиричала* Анки, *испиричала* мами и *испиричала* мени да ју је *запросио* Јоца и да ју је *запросио* Мића, а она је одбила обојицу. – Оба пута потребан је само један глаголски облик, и поред тога што је радња поновљена три, одн. два пута.

У свим случајевима изостављање је заиста принудно: диктирано вањским моментима којима је заштићена економија говора и ефикасност споразумевања.

7. На трагу наших размишљања, као њихова допуна, стоји мисао Џ. Лајонса која нас подсећа на однос системске регулативе и економије говора: „Разговор – по њему (1977: 204) – који би се у целини састојао од граматички потпуних реченица био би, као текст уопште, неразумљив; саставни део језичке компетенције говорника једног језика (ако не и његове лингвистичке компетенције у ужем смислу), јесте његова способност да продукује граматички непотпуне, али контексту прилагођене и (у ослонцу на контекст) разумљиве реченичне фрагменте“. Лајонсова интерпретација инсистира на обавезности редукција: нескраћен говор био би неразумљив, редукција сувишне грађе услов је доброг споразумевања.

2. О редукцији

1. Релевантно мишљење о редукцији потиче из прашке лингвистичке школе. Пражани то мишљење изражавају у оквиру идеја о структурним карактеристикама исказа. Приказаћемо мало поиздаље њихов став, јер садржи више значајних детаља за нашу дискусију.

1.1. Пражани (Grepł a dr. 1995: 371-372) наине тврде да је редукција и редуктивност једно од својстава језичког исказа, а исказ је по њима конкретна реализација реченице, док се код њих реченица схвата као апстрактна схема одређеног састава и структуре.

а) „Исказ је увек везан за ситуацију, тј. нераздвојиво је укључен у одређен комуникативни контекст, и стога је као резултат говорног акта једнократан“.

б) „Зависност од ситуације приликом исказног реализовања реченице условљава њене модификације. Једна од типичних модификација јесте нпр. испуштање (елипса) предиката: (а) Ко је дошао? – Павле (= Дошао је Павле); (б) *Voje!* (= Дајте ми воде)“.

1.2. Распоред термина упућује да Пражани за изостављање подједнако применљивим сматрају називе 'испуштање' и 'елипса'. И даље, навођење примера без посебних објашњења о условима испуштања делова исказних форми наводи на закључак да они два наведена типа сматрају идентичним. А ови то нису. Показаће се то увидом у могућности реконструкције редукованог материјала.

а) У првом случају 'дошао је' представља једино могућну реконструкцију, а та је могућност дата контекстом ('Ко је дошао?'). У другом пак случају знак једнакости између 'Воде' и 'Дајте ми воде' у најмању руку је услован. Уместо наведеног пуног исказа могући су и други: 'Имате ли мало воде?', 'Молио бих воде', 'Кап воде, аман!', 'Умрех без воде', 'Бар мало воде, људи!' и сл. Разлог за редукацију није дат контекстом, већ је она диктирана унутрашњим стањем говорног лица, – као и његовом комуникативном намером, тзв. интенцијом (дакле, овом приликом: његовим потребама, и могућностима да организује и реализује говорне облике да те потребе задовољи).

б) У првом је једнозначно која је реч и у којем облику употребљена: 'дошао је'. У другом је јасна обличка ситуација, али није јасно која је реч у питању. Дакле: једном је реконструкција потпуна, а други пут је могућа структурна реконструкција типа синтаксичке форме, а не и лексичке потке њене. Рекло би се на основу реченог да обавезна редукација заправо даје могућност једнозначне реконструкције исказа, а да је интенционално редукована форма у том правцу неодређена и плурипотентна.

1.3. На истој линији је и разматрање М. Стевановића (1991: 101), који разликује праве, тзв. 'апсолутно непотпуне реченице' или исказе, и неправе, одн. 'формално непотпуне реченице': друге допуштају једнозначно употпуњавање, а прве – не. Стевановићева дефиниција унеколико одговара нашој горе учињеној дистинкцији, јер и он полази од питања „да ли тачно знамо који су делови, који је управо [нпр.] предикат или његов део остао неизречен а у мислима га можемо успоставити, или су пак неизречени делови неодређени или неодредљиви“. Кажемо унеколико, јер ту постоји једна мала, али суштинска разлика, и она је садржана у ономе 'неодредљив'. Стевановић није до краја свестан те чињенице, што се види из његових објашњења.

а) Код формално непотпуних конструкција – „из ширег контекста, [и/или] из шире језичке ситуације, можемо у њима одредити неизречени део, као у примеру из Д. Ђосића: (Лице му постаде модро). *И очи*, у коме је према садржини претходне (стављене у заграду) реченице лако

одредити неизречени предикат (*постгадоше*)“ (102). Стевановић на неки начин формулише синтаксичку и стилску, тј. структурну и вредносну карактерологију случаја, па ћемо је навести: „Што писац ову мисао није дао онако како би то, вероватно, учинио неки старији књижевник и све дао у облику: *Лице и очи му постгадоше модри* – то није тешко објаснити. Њему је прво поглед пао на лице онога што га описује и задржао се на модрини његова лица, па је тек касније запазио и модрину његових очију. И ове је две слике тим редом и изложио. А ово је и било потребно учинити, не само због сукцесивности у уочавању слика него и ради посебног наглашавања модрине очију, која је овде један степен више у градацији. Ова реченица (мислимо на – *И очи*) писцу је послужила као стилско средство за тачније представљање онога што је у датом тренутку запазио“ (Исто м.). Ту су смешани многи аспекти анализе исказа, језички и ванјезички. Али је битна чињеница да је конструкција у крајњој линији заиста обликована по пишевој интенцији, а не по диктату неких моментата у самом тексту, или бар не примарно по њиховом диктату.

б) Друкчије ствар стоји код 'апсолутно непотпуних' форми. Наводећи између осталих примере: А ког врага тражите по унутрашњости. *Наредба!* – Изненада сам и дошао. *Служба* – Стевановић наставља: „Када на питање једног од саговорника: *А кога врага тражиш по унутрашњости?* (у првом примеру) онај други одговара са: *Наредба* – није тешко схватити да је хтео рећи: – *по наредби*. На начин када пишев јунак (у другом примеру) каже: *изненада сам пошао. Служба*, – јасно нам је да оним *служба* казује узрок његова изненадног поласка. А пошто је то могао рећи на више начина: *Служба по захтева, Служба ме на по присилила, Служба не доушћила да дуже останем, Због службе сам морао изненада поћи* или како друкчије, – значи да нема једног утврђеног облика реченице са тачно одређеним деловима у који би се та реч, употребљена у функцији реченице, могла развити“ (1991: 113). Најпре, и у првом од два случаја могу се замислити разноврсне могућности реконструкције. Али, даље, ни у другом ни у том примеру ниједна од замисливих реконструкција није управо адекватна, ни по лексичком саставу ни по граматичкој структури. Да ли је тада упутно говорити о реконструкцији?

в) Трећи тип на овој лествици свакако би биле „јединице: *Пожар! Вога! Разбојници! Камен! Јаруга! Кола!* – изречене у афекту... За *Пожар!* се, истина, може рећи да значи *Пожар бесни*, али још пре се узвиком *Пожар!* скреће пажња на појаву пожара... За *Пожар!* се, штавише, ...не може рећи да је граматички субјекат. Облици реченица у функцији којих се ове речи употребљавају никако нису недвосмислено утврђени, па то синтаксички и нису праве реченице...“ Аутор је био на корак до спознаје да овде реконструкција никако није могућа, ни потребна.

2. У *Српској синтакси* Р. Симића и нашој (2002: 88) погледи прашких лингвиста упоређени су са Стевановићевим (1991: 86-119), па се тврди да је он „варијацију схватио искључиво као редукутивну појаву, а исказну форму као редуковани реченични тип. Он разликује два ступња редуције:

(а) формално непотпуне реченице јесу оне у којих се изостављени делови могу реконструисати (*Мајка код куће, а сви остали на њиву = Мајка нека остале код куће, а сви остали нека иду на њиву*); (б) код апсолутно непотпуних реченица 'делови који им недостају не могу се у њима успоставити' (*Пожар! Воде! Разбојници! – Добар дан. Лаку ноћ, на здравље*)“.

3. Према томе, поред *једнозначно* и *неједнозначно респицијивних*, постоје и *нереспицијивне* редуковане форме. Питање је само да ли се код неких уопште и може говорити о реституцији, али о томе нешто касније.

3. О елипси

1. „Елипса настаје испуштањем речи“ – утврђује Р. Симић (2001: 240–241), затим наводи пример: – „Само би за то бирала човека. *Са сељацима – никад!* Они воле да се фале и да брукају жене. *Са неким из чаршије, неким чистим човеком... Најбоље с појом. Преровски пој Величко...* За жену би сиње море прегазио...“ Па наставља да елипса „утиче на интензификацију“.

2. М. Ковачевић утврђује (2000: 193. и д.): „Елипса је изостављање неког реченичног дијела који је комуникативно редундантан пошто га контекст подразумева“. Разликује два типа елипсе – граматичку и стилистичку.

а) „Под граматичку елипсу – мисли Ковачевић – потпадале би оне конструкције у којима контекст једнозначно подразумева лексичку и граматичку вриједност елиптираног дијела (тј. његову форму и његово значење). Код граматичке елипсе, према томе, контекстуално и недвосмислено је одређено предодређена и форма и значење редукованог дијела“: *Напољу је падао снег, а од Саве [је дувала] кошава; – Ошпешачим шамо, и збиља [наћем] местио куће згаришће...*

а1) И даље, што се тиче вредности, Ковачевић утврђује: „Грамматичка елипса је због тога најбаналнији тип елипсе, јер суспензија не доводи ни до каквих граматичких или семантичких измјена елиптиране у односу на неелиптирану реченичну структуру“.

б) „Под стилистичку елипсу, најопштије речено, потпадале би – по Ковачевићевим даљим објашњењима – све конструкције у којима елиптирање изазива структурна и/или семантичка помјерања у преосталом реченичном контексту. Стилистичким елиптирањем, дакле, нужно долази до структурно-семантичких неподударности контекста елиптичних и неелиптичних конструкција“. За пример анализе аутор је узео један тип елипсе, тзв. силепсу: *Мој брањеник [је] носилац највиших одликовања из балканских и првог свейског рата [= из балканских ратова и првог свейског рата]; – У хемијско-технолошкој, а и у неким другим стругама [= У хемијско технолошкој струги, а и у неким другим стругама] сложени материјали обележавају се називима који упућују на њихов састав, квалитет и сл.*

б1) Вреднујући је, Ковачевић о стилистичкој елипси каже следеће: „Те специфичне структурне карактеристике представљају заправо *одстицање*

елиптичке у односу на неелиптичку структуру. А општепознато је да је принцип одступања основни принцип издвајања реторичких, односно стилских фигура“. Ковачевићев критериј оцене вредности елипси, према томе, првенствено је естетски. Ако уместо њега за основу узмемо општи стилистички принцип ефицијентности, са тога гледишта ни граматичка елипса није сасвим без значаја: – Напољу је падао снег, а *од Саве кошава*. – Отпешачим тамо, и збиља *место куће згаришиће*. – Елипсом издвојена реч у финалу одељена је од остатка конструкције извесном паузом, дакле тонски на неки начин осамостаљена – и донекле антиципована од њега. Добила је више на специфичној тежини него што би ова износила у потпуној формацији. Не поричући естетском критерију стилски карактер, нити Ковачевићевој оцени ишта од њеног значаја, додајемо само да стилска вредност, будући нешто шира од естетске, има извесно своје важење и код естетски мање вредних случајева. То је нпр. експресивни или какав други сличан моменат. Можда је оправдано стога, а и иначе, о елипси говорити као о стилски релевантној редукованој форми.

3. По Т. Маретићу елипса је непотпуна реченица, из које је изостављена, или у којој није изречена сувишна реч. Маретић нпр. мисли (1963: 423) да код њих „предикат остаје неизречен, и то онда кад онај ко слуша лако може из смисла изречених ријечи допунити неизречени предикат; особито је то онда кад ситуација, у којој се налази и онај који говори и онај који слуша, помаже у мисли допунити е л и п с у (тј. изостављену, неизречену ријеч). Кад нпр. случајно застанем на улици пријатеља Стојана, рећи ћу му: ’Помоз’ бог, Стојане! *ошкуд и камо?*’. Стојан идући својим путем, као и ја својим, врло добро разумије да моје питање управо значи: *ошкуд и камо идеш?*“.

4. Но и код елипсе има различитих врста изостављања речи. Не допуштају нпр. сви горе наведени примери реконструкцију увођењем неке одређене неизречене лексеме: *Са сељацима – никад (не би пошла, пристијала на интимности* или сл.). Маретић није приметио да је своје питање само он био овлашћен допунити како је учинио (исп.: Симић–Јовановић 2002: 101), а да бисмо ми имали већи избор могућности: – ’Откуда си пошао и камо ћеш?’ – ’Откуда долазиш и камо намераваш?’ – ’Откуда и камо журиш?’ или сл. Није – даље – приметио да је то сасвим друкчија ситуација него у редукованој форми у његовом објашњењу (в.: – *Стојан идући својим љућем, као и ја својим*) – које нема потпуну лексичку структуру – у њему недостаје на крају ’путем’; – а та се структура управо једнозначно надомешта. Док је ова о којој он расправља у том погледу неодређена. Али и код даљих Маретићевих елипси нема једнакости у томе.

а) И на први поглед реконструкција какву Маретић предлаже није по свему прихватљива у следећим од његових примера:

кад буде други дан ујутру, *цар* (тј. *је*) *болестан*; *ум за морем* (тј. *је*), *а смрти за враћом* (тј. *је*); ако дође, *добро* (тј. *бишће*), ако не дође, *ником ништа* (тј. *неће биши*); Родофиник запита Германа, *ошкуд* (тј. *је*) *Пе-*

шар с њим; да се бар знао мојијем послом помоћи, ником ништа (тј. не би било)...

крсти вука, а вук у зору (тј. бјежи);

*како кум прасе (тј. да), ши одмах врећу (тј. дај); брже, бане, хишра ка-
лауза (тј. дај);*

*код толике краће, па на божић без меса (тј. остиадох или остиаде);
четврти (тј. калуђер) узме чинију с чорбом, па по њима свој шројици (тј.
излије).*

б) И у случајевима када се „изостављају по два глагола један иза дру-
гога“: *ко тебе каменом (тј. удари), ши њега хљебом (тј. нахрани);* а што си
луд те носиш ту алу? *ногама уврећен (тј. скочи) ше њега о камен (тј. баци);
ја те поју Јеврему (тј. ја се дигох те одох); у шоме духовник те пред судни-
цу; а чим први снијеж (тј. удари)... никауда ни маћи (тј. не може се) –* није си-
гурно да је Маретићева реконструкција једина: уместо 'ударити', у првом
случају, могло би се евентуално проћи са глаголом 'гађати', 'погодити', а у
другом уместу 'нахранити' могуће је рећи 'обдарити' или сл. Итд.

в) „Кадшто се – наглашава и сам Маретић наводећи трећи тип фор-
ми које нерадо допуштају формалну реконструкцију, и увиђајући сада
то – не зна или је тешко рећи који је глагол управо изостављен; нпр. *сад
још неколике врсте из српске историје Ђорђија Бранковића (тј. да наведем
или што слично); а он ни пет ни девет, него зајали...;* Руси су најприје
окренули славенски језик по своме нарјечију; потом су се опет почели од
њега одвајати, пишући изнајприје готово више славенски него руски; *но
како коју годину у најредак, све су се више приближавали к народноме
језику; – који би, ако ништа више, барем додао рјечник од ријечи којијех
нема у руском језику“.*

г) На крају нам ваља скренути пажњу на форме које Маретић
ставља у исти ред са осталима, а које овамо не долазе, а ни саме не чине
јединствену категорију, јер неке од њих никако не допуштају увођење гла-
гола, док је код других стање некако специфично. Ево Маретићевих при-
мера и објашњења: „Врло се радо изоставља глагол у узвицима, а то тра-
жи сама нарав узвика који хоће да је што краћи, да се што прије приопћи
другоме што треба да зна. Тако нпр. вичемо: *вашра! у помоћ!*, говоримо:
збогом! добар дан! на ноге! жалосна му мајка! Тако говоримо и ово: *лак-
ше, синко! здрав Милошу, моја вјерна слуго! здрав јуначе, делијо незнана!
не најријед, Вуксане војводи! на часи му лаж!“.*

г1) Тако у прва два случаја – *вашра! у помоћ!* одн. *Вашра! У помоћ!* –
већ смо делом видели да укључење глагола није добродошло.

г2) Код форми: *Збогом! Добар дан! На ноге! Жалосна му мајка!*
изненађени смо чињеницом да је реконструкција могућа, али су нам тако
обичне у скраћеном виду да на то и не помишљамо, исп: *Збогом пошао!
Добар дан желим! На ноге устјај(ше)! Жалосна му мајка била!* Свуда откри-
вамо да је у исказу скривена жеља, и она постаје белодана када је укључен
глаголски облик. Овакав тип изостављања нема терминолошког покрића,
па би за њега, и због тога, а и због тога што овде имамо посла са примарно

факултативним одстрањењем дела конструкције, које је у тој мери постало обично да се конструкција са пуном формом осећа необичном – мислимо да би прилично назив *омисија*, дакле пропуст, или изостављање, а не редукција дела формације (Benson 1990: s. v. 'omission' – propust; izostavljanje). Показаћемо овде како је код неких оваквих конструкција анализа обављена у *Српској синтакси*⁴. А мимо *Српске синтаксе* за њих сада предлажемо поменути термин *омисија*. Позабавићемо се нешто ближе овим питањем.

4. О изостављању (омисији)

4.1. Омисивне номинацијске конструкције

1. Видимо, према томе, да предикат неких елипси (а) по правилу није једнозначно надоместив, (б) није ни потребан за њихово разумевање. То – по ономе што је речено у *Српској синтакси* (Симић–Јовановић 2002: 114–117) – нису никакве скраћене реченице, као прво. И као друго: то су јединице чији смисао разазнајемо из њиховог лексичког састава и облика речи – то стога нису ни 'дефектне' конструкције, већ потпуне. Показаћемо овде како је тамо анализирана грађа неких таквих конструкција. Најпре ћемо о тзв. номинацијским формама.

а) Првом анализираном примеру у овом поглављу слични су и следећи:

– Слатко су му грејали недра [дукати]. *Сийне и шойле дејшиње њеснице. Лаки и шойли дејшињи њрсти. Очи.* Што све виде. ДЂ Кор. 18; – *Венци суве њаирике, осћављене за семе...* Звонко сипају осушена и ситна семца. Неко их лаким прстима пипка. *Осушена семца.* ДЂ Кор. 25; – Ову је чергу мајка ткала. *Зелене жране.* ДЂ Кор. 40; – *Тврђи од брестиа. А леј.* Њему би приличило и краљ да буде. ДЂ Кор. 42; – Да ли је капија направила од касабалија оно што су...? *Излишно и узалудно ѡишање.* ИА Ђупр. 16.

Проста номинација (нпр. 'песнице', 'прсти') – комбинована је са валуативном ('ситне и топле', 'лаки и топли', 'дејшиње') или другом каквом у јединствену конструкцију. У тој конструкцији језичке јединице узајамно се семантички подржавају, тако да се може погодити њихов садржај и њен смисао.

б) Слични већ обрађенима јесу и примери:

– Ослушкује пут којим иде. Најпре пламен прободе мрак. *Касније заболи. И ојеш ѡмрчина.* ДЂ Кор. 14; – *Па ѡсле – свадба. Ја у челу совре, а музиканти око мене. Онда ојеш деца.* А кад умрем, сви кажу: 'Толини унуци'... ДЂ Кор. 16; – *Моја соба, рече жласно...* ДЂ Кор. 39; – *Где то беше?... Мала радња на Сен Мишелу. И Елен.* Где ли је сад она? ДЂ Кор. 40.

Простим номинацијама сада су придружене релационалне, помоћу којих се централни денотат смешта у временске ('и опет', 'на после'), или локалне услове ('у челу совре', 'око мене', 'на Сен Мишелу') – помоћу којих

4 Из *Српске синтаксе* преузимамо примере које овде анализирамо.

га идентификујемо. У оба случаја има и индивидуалних ноема: оне су чвршће ослоњене на контекст него остале: 'Очи.' – 'И Елен.'

в) Пратеће номинације могу бити и квантификативне, и посебно оформљен исказ како одговара комбинаторним могућностима именица са тим лексемама (односно бројевима и другим количинским речима):

- И јесте пространа [Смирна]. *Много кућа и много народа.* ИА Авл. 60;
- Завршава се нешто што је споро трајало до данас. *Ипак, пола живоша.* ДЂ Кор. 40.

г) У следећој групи примера комбинована је номинација са негацијом и (одричном) директивношћу:

- Стаде. *Никако не попуштајти.* ДЂ Кор. 40; – *Не, само што не! Боље не гледајти сунце и не дисајти ваздух!* ИА Ђупр. 42; – *Само што не.* ИА Авл. 33.

д) Упитно конципирана номинација постиже се на много начина, а први пут сусрећемо и упитне речи у тој функцији ('шта' и сл.):

- Жив сам!... *Много ти криво?* ДЂ Кор. 24; – *Јерменке, Јерменке,* то су жене, то! – *Шта Јерменке? Какве Јерменке?* ИА Авл. 72; – *А шта сада?* – зањиха главом. ДЂ Кор. 20.

ђ) Рекли смо већ да је екскламативност пратилац номинације. Али у овој врсти ноема до изражаја долази и нови тип експонацијских исказа које провизорно можемо назвати валуативно-волитивним:

- *Срећан ти унук!* ДЂ Кор. 200.

2. Други тип констативних ноема о којем желимо овде говорити – јесу гноме и сличне 'изреке'. Са њиховом природом упознаћемо се на следећем примеру:

- ... живе са девизом: *'Други дан, друга и нафака.'* ИА Ђупр. 15.

Прво што код њих уочавамо, јесте – двочлани састав ('дан – нафака'); и друго: координираност чланова (овде обележена везником, боље рећи: конектором) – *и*. У нашем примеру постоји и појачајни елемент: поновљено *други*. Ноема је актуализована као општа истина: денотат је оверен традицијом, и није му потребан ослонац на посебне околности – исказ важи у свакој прилици.

а) Маретић наводи пример народних пословица: *Већа глава – више главобоље; два без душе, шрећи без главе; Свети Мратиа, снијеж за вратиа; чисти конаш, дуға љубав; дуға коса, крашка ѓамети,* – и износи тврдњу да су оне „необично скраћене, тј. у њима су [садржане] управо двије реченице, зависна и главна, па су стегнуте у једну тако што је и у једној и у другој изостављен предикат“. Анализирајући их, Маретић каже да је прва „скраћена од: *што је већа глава, што је више главобоље,* – друга од: *кад су два без душе, шрећи је без главе,* – трећа: *кад дође свети Мратиа, падне снијеж за вратиа*“ итд. Пада у очи да су Маретићеве реконструкције предалеке, и често неадекватне (исп. други пример). Ако бисмо овај поступак реконструкције покушали пренети на наш случај, испало би нешто као: – *Кад дође други дан, насћане и друга нафака.* Мислимо да је Маретићево објашњење неубедљиво.

б) Закључићемо да су констативне гномске ноеме – координиране номинације код којих је актуализација постигнута узајамношћу речи, а појачана додатним средствима (понављањем истих или сличних споредних речи – ’већа/више’, ’два/трећи’; употребом антонима – ’кратак/дуг’, итд.). Реконструисани облици нису уобичајени.

3. Маретић наводи и пример (1963: 427): *А први снијеж... никуда ни маћи* – у којем сматра да су изостављена „два глагола један иза другог“ (’удари’ – ’не може се’). У том случају ово би био екстремни пример анаколута. Ипак, и те конструкције лакше је објаснити узимајући их као природне облике изражавања, а не као редуковане исказе. Ми ћемо их назвати просто ’наспрамним номинацијама’. Таквих случајева има у свим сферама употребе природног језика, али смо их ми – по природи ствари – могли забележити углавном у књижевним делима:

– *А мој ошац? ... Лука дошљак, воденичар.* ДЂ Кор. 34; – *И ја... камен сув, нишња...* ДЂ Кор. 50; – *Ја... сиромаш ко сирће.* ДЂ Кор. 21; – *А ти баш оцу Методију – шиљак у нос!* ДЂ Кор. 34; – Санке шкрипе. *Некада, онда... увек, за сваки Божић, санкама кући.* ДЂ Кор. 36; – *Баба Каћа. Велика бриџа на дугој узици.* Кокошке су јој из крила кљуцале жито. ДЂ Кор. 37; – *Аћимова крв?... Крујне речи у сељачкој дикцији.* ДЂ Кор. 37; – *Моја соба... Вукашинова соба.* И сада је, сигурно, тако зову. ДЂ Кор. 39.

Наведене конструкције разноврсне су по саставу, форми и по значима интерпункције, али у свима налазимо две доминантне номинације, супротстављене једна другој (*мој ошац* – *Лука дошљак*; *ја* – *камен*; *ја* – *сиромаш*; *оцу Методију* – *шиљак у нос*). Упадљива је и интерпункција једног и другог дела конструкције: у првом делу може стајати упитник, а у другом – узвичник. То значи да је први елемент често стављен под сумњу, а други екскламацијом потврђује егзистенцију денотата.

У сваком случају је овакав тип номинације врло ефикасан са актуализацијског гледишта, јер не само да је усмерен на денотат, већ га и врло јаким нагласком посебно истиче.

3. И дефиниција може имати – и често има – форму конструкције са наспрамним номинацијама. Таква је она у свим лексикографским делима – речницима, лексиконима, енциклопедијама итд. Ево неких примера:

љуљ – ’у шеници некакав изрод налик на штур јечам...’

шарак – ’као велика перајица... што жене лан реде...’⁵

винобер и *виноберје* – ’берба грожђа...’

ђак – ’онај који полази какву школу, ученик...’

бина – ’позорница’⁶

химна – ’назив за свечану песму у славу неког божанства...’⁷

За разлику од других врста двоструке номинације, дефиниција обједињује синонимне конструкције. Једна од њих – почетна – по правилу је прост назив, док друга може имати форму вишечлане ’парафразе’.

5 Вук 1898: s. v.

6 РМС 1967-1976: s. v.

7 РКТ 1992: s. v.

4. И код дефиниције – као и у претходних конструкција – такође влада неравнотежа међу називима, како у односу према денотату, тако и у нагласку. Што се тиче првог, полазни термин заправо је неактуелна номинација попут оне која је описана на почетку поглавља о номинацији, јер назива свој садржај 'уопште'. Потоњи члан конструкције делује као предикативни актуализатор, ма да и он често остаје на општем нивоу номинације (исп. 'бина – позорница'; 'ђак – ученик'). Утисак о предикативности долази отуда што потоњи термин има функцију објашњења, дакле нечега 'познатог'. Тај део конструкције по правилу је и носилац говорног интензитета.

5. Двоструке номинацијске конструкције, како су описане, врло су интересантне са теоријског гледишта карактеристичног за проучавање тзв. 'актуалне реченичне перспективе'⁸, тј. са гледишта актуализованости чланова било које исказне конструкције. Први термин јесте неактуална номинација, а други има службу актуализатора целе конструкције. Први се са тога гледишта може назвати 'темом', а други је 'рема'.

6. Тематско-ремаатску структуру има сваки вишечлани исказ. Али се та структура често ремети преплитањем више слојева, сегментацијом исказа у више од два члана, антиципативним појавама паузирања, изношења на почетак или крај итд. – тако да основни односи бивају потиснути у позадину.

4.2. Омисивна конституција

1. Ко би досад уобичајеним лингвистичким методима покушао анализирати или објаснити следећи пример:

– На обали у снегу црни се човек. *Снажна човечина*. ДЂ Кор. 7

– изненадила би га неодређеност закључака, који очито по страни остављају неке важне параметре. Технички гледано – по томе што се *снажна човечина* облички слаже са *човек* – обоје је у облику номинатива – закључило би се, по аналогији са контекстно условљеним облицима, да се смисао исказа *Снажна човечина* у целини преноси у ослонцу на контекст, и да гласи: – *Црни се снажна човечина*. – Ипак, примећујемо да тиме смисао нашег исказа није погођен: писац није имао намере да каже да се 'снажна човечина – црни'; он се задовољио тиме да констатује: 'та човечина је с т е снажна'.

2. И у другом примеру је слично:

– *Туја лупњава у уском кошу ребара, сипегнућом жуњем и кожухом*, а кеса с дукатима прљи кожу и жуљи ребра. ДЂ Кор. 16.

Ако бисмо смисао истакнутог дела хтели протумачити у ослонцу на остатак, испало би: да 'тупа лупњава у грудном кошу – прљи кожу и жуљи ребра'. Но то је и у себи бесмислица, а не одговара ни смислу глобалне, нити парцијалне структуре: хтело се рећи једино да 'тупа лупњава у грудном кошу – п о с т о ј и, дешава се, траје' или сл.

8 Исп. о реченичној перспективизацији: Поповић 1997.

Пред нама је посебан тип исказних форми. Прва њихова, врло упадљива карактеристика, јесте: да су само делимично условљене контекстом. Даље, владају значајном способношћу да упућују на егзистентни денотат у датим околностима: то је, дакле, тип актуализоване номинације. И треће – актуализација је на неки начин објављена, иако не примећујемо да има својих показатеља у структури исказа.

3. Збунила би нас објашњења на основу овдашњих примера, прилика у њима самима и око њих. Зато ћемо се сетити облика писаног текста које смо назвали анотацијама (Симић–Јовановић 2002: 101). Такви записи – рекли смо тамо – нису увек, или најчешће нису информативни за непожељне радозналце. Понекад, међутим јесу, и то је овом приликом за нас врло важно.

а) Узмимо један тамошњи пример: – *Сасџанак, Правни, у 5 њој.* – Разумели смо: 'састанак је на Правном факултету у пет поподне'. Опет као и у овде прегледаним случајевима, номинација је упућена на егзистентни денотат у описаним околностима: месним (на 'Правном факултету') и временским (у пет поподне). Сада тек имамо елемената за објашњење тамошњих конструкција.

а1) Прво, и основно, оне се разликују од свих досад обрађених у томе што су по правилу састављене од више речи; и то је овде значајно, док је за остале та околност била без значаја.

а2) Друго, те су конструкције организоване по општим граматичким начелима српског језика: локална одредница нпр. на 'Правном факултету' има облик локатива с предлогом 'на'; временска 'у пет поподне', опет је у локативу, сада са предлогом 'у', и прилошком речју 'поподне', којом је прецизиран временски интервал што се мери сатима.

б) Лексичким и граматичким средствима садржај исказа довољно је сужен и прецизиран – да усмерава према одређеном денотату. Номинација је – рећи ћемо – актуализована унутрашњим лингвистичким средствима: прво лексичким и затим граматичким. За такве номинације, које су само сопственим средствима усмерене на денотат, употребићемо термин 'тврђење', односно боље: 'констатација' ('констативна ноема').

4.3. Апозитив и омисија апозиције

1. Апозитив је, по Стевановићу (1991: 57), придевска „одредба која се додаје већ одређеном појму“. Ова околност чини апозитив сличним апозицији, па Стевановић за обе јединице предлаже заједнички термин који описује њихову синтаксичку позицију – 'додаци'.

1) Да бисмо разумели природу апозитива, сетићемо се најпре апозиције и чињенице да је она, у функцији продубљивања номинације, често снабдевена разноврсним атрибутима (исп.: Симић–Јовановић 2002: 210). Узећемо поново у разматрање први тамо наведени пример да се уверимо у истинитост овог нашег тврђења: *џосјодин Жан Давил, висок човек, џлавих очију и бркова, црвена лица*. Тек нам сад пада уочи мноштво атрибута груписаних око именице *човек*.

а) Извешћемо сада са овим примером један експеримент и посматрати последице. Изоставићемо апозицију и пратити шта њен нестанак производи код атрибута: *џосџодин Жан Давил, висок, џлавих очију и бркова, црвена лица*. Готово се ништа није десило. Тиме је коначно доказан став да су апозиција и главни номинатор 'истозначни'. Али тиме је врло јасном постала и чињеница да атрибути апозиције могу егзистирати и обављати неку своју синтаксичку функцију и сами, без ње. Та функција сада више није усмерена на управну именицу, које заправо нема, већ на ону куда је смерала сама апозиција: *Жан Давил // висок*.

б) Додаћемо овоме само још два примера да се уверимо да експеримент одбацавања није изводљив само на појединачним случајевима, већ је нормална операција са стилским последицама:

- Умрло је све то за *њега, оглувелоџ, рано остарелоџ човека* ИА Лица 113;
- Али народ, *шџански народ*, скочио је с незапамћеним жаром на освајача ИА Лица 116.

б1) Апозиција *човека*, из првог примера, изоставља је без већих последица, баш као и у претходно анализираним случајевима. Очекивали бисмо утолико једноставнији поступак у потоњем примеру са поновљеним *народ*. Но ипак, нова верзија исказа: – *Али народ, шџански, скочио је...* – није идентична са полазном. Утисак је донекле ослабљен, а и друкчији него у изворној форми. Очито је да апозицију у неким случајевима није без даљњег могуће одбацити, а да је у другима сувишна, те да је верзија са њеним атрибутом (атрибутима) успешнија. Ето нам разлога појави апозитива.

б2) Могле би се поставити две дефиниције апозитива, од којих свака инсистира на другом узроку његовог настанка и функционисања. Прва инсистира на чињеници да је апозитив настао редукацијом апозицијске конструкције, а друга оставља тај моменат у позадини, и изједначаје апозитив са апозицијом по изговорном статусу.

(1) *Апозитив је атрибути изостављене – или нејостојеће – апозиције.*

(2) *Апозитив је актуализовани, и антиципацијом из контекста издвојени атрибути.*

Појам издвајања из контекста означили смо термином 'дислокација' (исп.: Симић–Јовановић 2002: 244-245), па апозитив са тога становишта може бити дефинисан као *дислоцирани атрибути*.

в) Упознаћемо се сада са једним екстремним случајем апозиције и са разлозима њеног изостављања или сувишности. Посматрајмо следеће примере:

- Наполеон је дошао као спас од једног и другог, као дар провиђења и толико жељени средњи *јуш, јуш* достојан славе и разума ИА ТХ 69; – Острва и егејске обале били су огњишта прејелинске *цивилизације, цивилизације* егејске и микенске ЈЦ Балк 11.

в1) Садржај је именован поновљеном именицом *јуш*, у првом, и *цивилизација*, у другом примеру. Уз поновљени назив постављени су атри-

бути. У првом примеру понављање има стилски смисао, који ће се изгубити, или бар изменити изостанком именице: *средњи њуш, достојанства и разума*. У другом пак примеру предуги термин *цивилизација* понављањем је ослабио утисак, па је израз растерећен његовим изостављањем: *ођњишћа прејелинске цивилизације, еђејске и микенске*.

в2) Појава апозитива диктирана је – како видимо – језичком економијом, која је условила изостанак апозиције. Утисак је заправо да је апозитив настао принудом – растерећењем конструкције од сувишних апозицијских елемената.

2) Размотрићемо главне типове апозитива.

а) Нека нам први тип буде онај што га чине примери:

– Месечина, *јасна, бела као иње*, попадала је била нарочито на воћке МЦ Сеобе 27; – Сат, *ођроман, са ѓвозденим сказаљкама...*, задржао их је задивљене МЦ Сеобе 28; – На импресионизам опомиње обиље тренутних сензација, *визуелних, акустичких и тактичних, са финим прелазима* НП Ром 6; – ... које је он и пре умео да види, али над којима се, *срећан и млад*, није заустављао ИА Лица 113;

– Домаће свађе са свештенством, *ше зиме нарочито ѓрдне*, зидање цркве на сред села, коју беше започео, крчење шума, на острву, где су пањеви остајали у земљи, *ођромни као сћене*, све то није ишло ни по његовој жељи, ни по његовој вољи МЦ Сеобе 33; – Дотрча, *сав задуван*, Исакович, те седоше у кола, обојица осрамоћени и бесни, *ојкољени поворком јашућих официра* МЦ Сеобе 35; – Далмација, *редом млејачка, аустријска, француска, заштим оиети аустријска*, и мала Црна Гора, једина унеколико независна држава на Балканском полуострву, нису значиле много ЈЦ Балк 2; – Турско становништво источног дела Полуострва зове и данас Балканом источни део старог Хемуса, *најнижи и најзначајнији* ЈЦ Балк 3; – Неки критичари и историчари књижевности ‘Нечисту крв’ описују као реалистички роман, *усредсређен на друштвено прераслојавање у једној балканској вароши* НП Ром 6.

а1) Врло је видна разлика између конструкција са апозитивом из прва три примера, и на пример, одговарајућих с атрибутом, које би гласиле: *јасна, бела месечина; ођроман сати са ѓвозденим сказаљкама; шренућних визуелних, акустичких и тактичних сензација са финим прелазима*. У позицији атрибута рекосмо да су то директни и прави адлокативи, тј. интегрисани номинатори особине или вањских релација. Апозитив, међутим, исти садржај именује као додуше потиснуту, али не и интегрисану чињеницу.

а2) Важно је напоменути да антиципацијом (дислокацијом) – ако смо у праву када на тај начин објашњавамо настанак апозитива – овај добија специфичан статус, јер сем што детерминише именицу – известен однос успоставља и са предикатом: најпре по томе што његова детерминативна моћ према именици постаје привремена, ограничена на време остварења предикатског садржаја; друго, по томе што је предикат квалификован њиме најчешће по узрочно-последичној линији: – Месечина, *јасна, бела као иње*, попадала је била нарочито на воћке; – Сат, *ођроман, са ѓвозденим сказаљкама...*, задржао их је задивљене. – ‘Месечина је попада-

ла' зато што је била 'јасна'; 'сат је задржао ратнике' зато што су се дивили његовој 'величини' и 'облику'.

Дислоцирањем, примећујемо, атрибут добија карактеристике актуалног детерминатора.

б) Аутономност апониране номинационе особине посебно се добро оцртава у слободи комбиновања квалификатора итд. са њом. 'Домаће свађе са свештенством', у првом из те групе примера окарактерисане су сложеном конструкцијом привременог важења као 'те зиме нарочито грдне'; исто су 'пањеви огромни као стене'. У другом: 'обојица', сем што су 'осрамоћени и бесни', 'опкољени су поворком јашућих официра'. У трећем је 'Далмација', редом 'млетачка, аустријска, француска', затим опет 'аустријска'.

б1) Шта се дешава са детерминаторима кад апозитив покушамо преиначити у атрибут, показаћемо само на првом примеру: *домаће, ње зиме нарочито грдне свађе са свештенством*. У компликованом сплету односа тај је поступак компензован обрнутим преиначењем атрибута *домаће* у апозитив. То је неизраван, али важан показатељ разлика у понашању две лингвистичке јединице. Од више атрибута неки се каткада заправо међусобно никако не подносе у заједничкој позицији квалификатора управне именице. Један разлог неподношења јесте претрпаност конструкције, боље рећи дате позиције у конструкцији, постављањем у њу више истоверних јединица. Други разлог неподношења јесте извесна разлика међу њима која се често етаблира као дистинкција 'привременост–непривременост', 'актуалност–неактуалност' или сл.

б2) Последица таквог њиховог односа у ствари је много интересантнија од узрока: потиснути атрибут, дакле апозитив, има специфичан статус често реализован у виду полупредикативне одредбе – тј. предикатоида. Али и кад нема полупредикативни статус, апозитив пада у очи том 'дистанцом', антиципативношћу у односу на управну именицу. То је особена коју ћемо приписати дислокацији.

б3) Узевши у обзир нове, управо назначене моменте, апозитив је заиста могуће дефинисати као дислоцирани атрибут. Ваља пазити на околност да синтаксичка дислокација није исто што и просторна удаљеност зависне речи од управне, ма да се то двоје јавља заједно: дислоциране јединице слободније су у избору просторне позиције у конструкције од адлоцираних, тј. примарних, недислоцираних.

в) Сем осталог, апозитив допушта и стилско истицање, а тиме и потпуну лексичку антиципацију из контекста, са којим остаје у вези само по општем смислу:

- Тако се десило, сасвим нехотично, да по једно поглавље – *и њо баш друго!*
- буде посвећено синтакси НП Ром 5; – ... али су ти гестови – *иначе са симболичким набојем* – строго ограничени местом НП Ром 21.

г) Апозитив, исто као апозиција, рекосмо да често поприма статус актуалног номинатора особине и сл. (детерминатора или квалификатора), и тада сем квалификационог, у односу на управну реч испољава и

узрочну, начинску, допусну и сличне друге логичке релације. Сада ћемо се посебно осврнути на тај проблем, па наводимо грађу:

- Уморан, конзул је стајао код отвореног прозора ИА ТХ 56; – *Још необучен*, Комесар, отворивши прозор на првом спрату, појави се вичући МЦ Сеобе 30; – *Оиран и умивен*, посматрајући шта се у дворишту дешава, Исакович је стајао дуго МЦ Сеобе 31; – *Сав шарен и надувен*, дотле, под перјем, као ћуран, *црвен у лицу и зелен у појшиљку*, Комесар је... спасавао што се спасти може МЦ Сеобе 34; – *Обесни и разјарени при поласку*, остадоше [војници] снуждени и понизни кад су одмицали у туђину МЦ Сеобе 96;
- Подижући је једном, *уилакану*, са постеље болесне ћерчице, он је пољуби МЦ Сеобе 63; – *Изнемоглој од бдења, уморној и бедној, уилашеној и замишљеној*, учинило јој се да је заспала МЦ Сеобе 71; – Не вратити се више и не мучити се више са њима, изгледало му је, *изнемоглом*, као нешто ванредно и немогуће МЦ Сеобе 104;
- *Иако уморан, прозебао и зладан*, младић се држао право и ведро ИА ТХ 93;
- *Иако сва жуџа и ружна, збабана*, њему би [она] још увек била лепа МЦ Сеобе 87; – Други народи, *иако многобројнији*, били су готово непознати, и поред њиховог великог броја бледели су пред Јелинима ЈЦ Балк 1.

У првом овдашњем примеру 'уморан' описује стање конзула док је стајао, али и узрок због којег је тако поступао. У другом 'необучен' слика комесара кад се појавио на прозору, али и начин његовог појављивања. У последњој групи примера и везником 'иако' инсистира се на допусном карактеру апозитива.

д) Последица актуализацијске промоције јесте и могућност модалног представљања денотата, то јест само у виду могућности или сл.:

- А он, *као узнесен*, осети да лебди својим каткад још укоченим удовима МЦ Сеобе 68; – Када оде из војске, *као бајаги болестан*, и поче трговати, њен живот постаде сасвим узалудан МЦ Сеобе 75;
- Рјепнин, *онако радостан*, сад једва чека да пође МЦ Лонд 150.

ђ) Управо смо се осведочили да се апозитив, као и апозиција, може комбиновати и са заменичким речима и имплицитним номиналима, као што се уобичајено комбинује са експлицитним. Наводимо још неколика примера сличнога комбиновања са прономиналима:

- ... зато је она, *покварена*, то измислила ДЂ Кор 168; – Кад би била присутна, заборавио би се и загледао у њу, *увек бледу* МЦ Сеобе 51; – ... и мислећи на њу, *сву*, посматраше лет птица МЦ Сеобе 53; – *Чудан и шужан*, он је за њу имао поглед којим није гледао ниједно друго биће МЦ Сеобе 76; – ... *болесно пиробобичан*, он губи главу при помену ватре НП Ром 15 – ... јер он, *жуџ, црн, са својим сувим рукама, иако слабији од њих*, није се мењао и остајао је исти МЦ Сеобе 89;
- *Као од брега одваљен*, дошло му је да је ипак слабачак и ороноу МЦ Сеобе 99.

Последњи пример специфичан је по томе што апозитив стоји уз субјекат 'му' у облику датива, а сам има облик номинатива. Овакво разилажење у облицима подржано је устаљеном формом поређења 'као од брега одваљен' у којој – структурно инкорпориран – егзистира апозитив 'одваљен'.

е) На крају нам преостаје да извршимо поређење апозиције и апозитива. Сличност тих јединица, бар у извесним аспектима њихове природе, намеће се унапред као стварна чињеница. Ево једног примера који то и практично потврђује:

– *Размажен, јединац*, ја сам изабрао занимање сликара МЦ Итака 113.

Две јединице на почетку исказне форме, једна придевска 'размажен', и друга именичка 'јединац', на идентичан начин се односе према остатку конструкције. У односу на субјекат 'ја' као напоредне истозначнице, свака за себе, а у односу на предикат као квалификатори за узрок, – сада су у сагласности једна са другом.

5. Закључне напомене

1. Већ смо рекли да редукација може бити различита по карактеру. Типове смо најпре препознали по могућности реконструкције пуне форме, тј. успостављања елемената који су изостављени, или који јој, из неких посебних разлога, недостају.

а) Први тип тако издвојен чине конструкције у којих је могућа једнозначна реконструкција: – *Куда идеш?* – *Кући = Идем кући*.

б) Код других реконструкција је могућа, али не једнозначна: – *Вајтра!* = *Гори вајтра!* // *Чувајте се вајтре!* – Или сл.

в) Трећи тип или никако не допушта реконструкцију (*Дрући дан – друга и нафака*), или је реконструисана форма необична (*Добар дан = Добар дан, желим*).

2. Могуће је разврставање редукованих форми и по томе да ли су условљене споља или настају из интенционалних разлога. Прве су углавном обавезне, друге пак настају као резултат тренутног стања говорникове свести, или из говорникових побуда, или пак комуникативних потреба.

3. У раду смо покушали средити термилошке ознаке за редуктивне појаве, или бар за неке од њих (пошто смо видели да их је више врста). Иако није лако снаћи се у разноликости појавних форми, усуђујемо се предложити следећа решења у том правцу.

а) Обавезне редукације немају посебну термилошку назнаку, па их и ми остављамо под општим називом 'редукције'.

б) За интенционално редуковане форме мислимо да је устаљен назив 'елипса'. За њу смо утврдили да има стилски карактер, а извесни облици елипси и естетски су релевантни, те се употребљавају као реторичке фигуре.

в) Редуковане, или боље речено: непотпуне форме код којих изостављене делове није уобичајено или није препоручљиво надомештати – сматрамо формама са изостављањем или 'омисијом' тих елемената.

Литература

- Белић 1998: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. 1, у књ.: Изабрана дела 1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бенсон 1990: N. Benson, *Englesko-srpskohrvatski rečnik*, Београд: Prosveta.
- Вук 1898: Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник*, 3. изд., Просвета: Београд.
- Грепл и др. 1995: M. Grepl a dr., *Priručni mluvnice češtiny*, Прага: Lidove noviny.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Лајонс 1977: J. Lyons, *Semantics I/II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Загреб: МН.
- Поповић 1997: Љ. Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- РКТ 1992: *Речник књижевних термина*, Институт за књижевност и уметност, Београд: Нолит.
- РМС 1967-1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: МС.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Загреб: МН.
- Симић 2001: Р. Симић, *Општа стилистика*, Београд: НДСЈ и Никшић: Јасен.
- Симић-Јовановић 2002: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска синтакса I*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 5. изд., Београд: НК.

ON REDUCTION AND EXCLUSION (OMISSION) AS LINGUISTIC AND STYLISTIC PHENOMENA

Summary

1. The paper shows that reduction can be of different types.
 - a. The first type of reduction was distinguished by the possibility of reconstruction of the full form, i.e. establishment of omitted elements.
 - b. The second type of reduction was determined by the possibility of being conditioned by the external factors or the intentional reasons. b1) Reductions caused by external factors were mostly obligatory; while, b2) reductions originating from intentional reasons occurred a result of the current state of the speaker's consciousness or his communicative needs.
2. In the paper we attempted to sort terminological indications for reductive phenomena and the following solutions were suggested for this:
 - a. Obligatory reductions have no specific terminological indication, so they remain under a general term "reductions".
 - b. For the intentionally reduced forms we believe that the 'ellipsis' term is conventionalized.
 - c. Reduced forms in which it is not usual or recommended to reconstruct the omitted segments – we call exclusion or 'omission'.

Jelena Jovanović

ЗАМЕНИЧКИ СИСТЕМ И ЗАМЕНИЦА СЕБЕ, СЕ

У раду се преиспитује место заменице *себе, се* у заменичком систему српског језика. Са тим се циљем спроводи класификација заменица по два нова критерија: заменице се сврставају (1) у групе према *комуникативној функцији*, и (2) у групе и подгрупе према *референцијално-семантичком критерију*. У овом се другом сврставању издвајају четири категоријална принципа у организацији заменичког система: *квалитетности, квантитетности, посесивности и принципа целовитости предмета*. Примењени критерији класификације наговештавају низ нових могућих праваца синхроног и дијахроног испитивања заменичких речи. Кад је реч о заменици *себе, се*, указује се на пропусте у граматичким приступима овој заменици. Запажа се да *себе, се* није лична заменица, да се везује и за лице ('људско биће') и за *не-лице*, да нема сопствену референцију, као што, за разлику од свих осталих заменица, нема ни сопствену комуникативну вредност. Док оба примењена критерија класификације показују шта ова заменица нема, легитимични синтаксички (прецизније: логичко/функционално-синтаксички) увиди наговештавају да би се до позитивних одговора о природи заменице *себе*, и енклитике (*/„морфеме“*, „партикуле“*/„речце“*) *се* са бројним, привидно разнородним граматичким функцијама, – могло доћи применом управо тих критерија класификације заменичких речи.

Кључне речи: заменички систем, заменица *себе, се*, критериј класификације, комуникативна функција, категоријални принципи, (семантичко-) категоријални потенцијал, референција, значење и предметна област.

1. Теми приступам са разумевањем да су заменице речи које се увек изнова пуне садржајем у говору, тј. у конкретној говорној ситуацији, – али и да безмало све садрже у себи по најмање два податка опште природе, независна од датих контекстуалних оквира:

(а) један се тиче *к о м у н и к а т и в н и х* (*/прагматичких*) *ф у н к ц и ј а* заменичке класе речи;

(б) други се тиче *референцијално-семантичког* потенцијала, где се на најопштијем плану издвајају четири категоријална принципа на којима почивају све именске заменице. Три принципа, *квалитетности, квантитетности и припадности*, диференцирају заменице са посредном референцијалном улогом (придевске заменице); док четврти, принцип *целовитости предмета*, подразумева непосредну референцију (именичке заменице), својствену централним стубовима заменичког система. Заменице које почивају на принципу целовитости предмета садрже у себи и посебне, најопштије семантичке (*ко* 'људско' – *шита* 'не-људско') и (ли) (семантичко-)граматичке податке (*он-она, он, она-оно, он-они; који,-а, -е* и сл.) који предметни свет (и свет појмова) сврставају у најкрупније опозитне класе, али су међу њима и заменице које, захваљујући принципу

целовитости и неутралним (семантичко-)граматичким обележјима (сингулар и неутрум), имају способност да саме (саме собом) „стварају“ предмете говора (*ово, што, оно*).¹

1.1. Дакле, заменице ћемо посматрати као јединице којима се на најуопштенији начин изражавају, речју, тј. заменицом у номинативу обелодањују основни чиниоци говорне ситуације – (1) учесници у комуникацији и (2) предмети говора, тј. чулима доступни предмети и предмети мисли.² Занемарићемо стога све споредне улоге и зависне „облике“ – све вредности које заменице задобијају „у вези“, тј. у реченичном контексту. Разликовање ове две равни посматрања речи чини основ Аристотелове категоријалне класификације појмова: категоризацијом је обухваћено оно што се „изриче ван икакве везе“ (речи-појмови), а не и оно што се „изриче у вези“ (Аристотел: II, IV, в. Радић 2007¹: 720, 725; Радић 2008). Око ове две равни се креће и магловита дистинкција између језика (*langue*) и говора (*parole*) коју уводи Ф. де Сосир (исп. Сосир 2004: 265, в. Радић 2007²).

1.2. Погодан метод за објашњење и разраду ова два издвојена критерија може бити логика граматичара Пор-Роајала, тј. њихово издвајање две најопштије класе речи: „ријечи које означавају *предметне мисли* и ријечи које означавају *облик и начин наших мисли* [ист. Ј.Р.]“ (87).³ Из појашњења да речи ове друге класе (у коју су, поред глагола као основне класе, укључени везници и узвици) служе за изражавање „покрета наше душе“ – типа *шврдити, њитати, желети, молити, зајоведати* (87, 209) – могао се извести и закључак да све заменице, а не само упитне (које су прикључене везницима – 311), изражавају некакав „покрет душе“ – типа *показати, па и изјавити, објавити, одрицати*, и сл. Међутим, разумевајући заменице као

1 Изузимајући уобичајене прегледе заменичког система у граматикама, у србистици се бележи само један покушај нове систематизације јединица из заменичког система (Пешикан 1967). Запажајући да су уобичајене граматичке класификације заменица „хибридне“ (да се класе формирају „делом по једним а делом по другим систематским критеријима“, 246), Пешикан предлаже класификацију „по два момента који прожимају цео заменички систем“: (1) „тематске категорије“ или „функционалне класе“ – издвојене „према томе шта се одређује (сам именички појам, припадност, особина, количина итд.)“; (2) „значањски типови“ засновани на разликама по „начину одређивања појма [...] или начину указивања на њега“ (247). Независно од тога како су именована ова два критерија, изгледа да су они, у погледу опште замисли, блиски нашем полазишту. Занимљиво је, међутим, да Пешикан, иако уочава и трећи, „синтаксички степен“, и запажа да то „може бити“ још једна „од укрштених категорија“, – „синтаксички степен“ не „рачуна“ (246) и меша га са оба одабрана критерија класификације. То је у резултату дало нову, али и даље „хибридну“ класификацију (исп. фус. 5).

2 У раду ћемо углавном занемаривати заменичке речи које су повезане са *местом* и *временом*, што су два преостала чиниоца говорне ситуације. Ипак, знаковна вредност појединих именичких заменица се не може остварити (и објаснити) без ситуационо-просторне компоненте.

3 Чини се да је данашњој нашој мисли ова логика, иако у деловима поприлично неконсеквентна, ближа од за нас исувише далеке, можда и исувише савршене логике античких Грка.

речи које „замјењују именице“ (143), и испитујући их превасходно са синтаксичког и нормативног аспекта, граматичари Пор-Роајала су превидели њихову улогу у изражавању „начина наших мисли“ (њихове комуникативне функције), и у већини их везали с а м о за „предмете мисли“, сврстали у исту класу са именицама и придевима (где су укључили предлоге, прилоге и члан). Супротно овом, наше класификације показују да безмало све заменице, са мање или више уочљивом усмереношћу према „предмету мисли“ (или опажања), истовремено изражавају и „облике наших мисли“, тј. имају јасну комуникативну функцију.

2. Комуникативне функције (КФ) заменица. Под комуникативним (или прагматичким) функцијама заменица подразумевамо њихове сопствене комуникативне вредности које се обелодањују увек кад је самом заменицом могуће изразити или обележити одређени „покрет душе“, тј. изразити однос према неком од чинилаца говорне ситуације (исп. – *Купила сам кајуши. – Који? // Какав? // Где? // Када? – Овај// Онај // Овакав // Онакав...*).⁴

2.1. Користећи се терминима уобичајеним у класификацији заменица, уз термине који су (били) устаљени у класификацији КФ реченице, – безмало се свака заменица (и свака заменичка реч) може прикључити некој од пет издвојених КФ:

(1) п и т а њ е (*ко, шта, који, чији, какав, колик...*);⁵

(2) п о к а з и в а њ е целовитих опажених, или мишљу обухваћених ентитета и њихових издвојених „делова“ или својстава (*ово, то, оно; овај, овакав, оволик...*);

(2а) и з ј а в а у л о г а:⁶ – јављање („показивање“, оглашавање) говорног лица или групе којој оно припада или је говором заступа (*ја, ми*);

4 Термину *КФ заменице* је аналоган термин *комуникативна функција реченице*. Поред већ постојећих паралелних група (*упитна реченица / ~ заменица, одрична реченица / ~ заменица*), и показне заменице би се, напореда са личним, могле, у најопштијем смислу, назвати *изјавним* (*изјавне реченице / ~ заменице*), – јер, *показивање* је гест, а реч *то* (ни)је гест исто колико и *ја* или *он*.

5 У уобичајеним уџбеничким класификацијама за ове заменице се користи термин „односно-упитне“ (говори се о њиховом упитном и односном „значењу“, в. Стевановић 1975: 292), што је „класа“ створена мешањем два критерија – прагматичког и синтаксичког. Примат синтаксичког критерију су давали и граматичари Пор-Роајала, те су упитне заменице у одељку о заменицама посматрали с а м о као *односне* (157–195). Тек се у одељку о везницима (XXIII) говори о „упитној замјеници *quis, quae, quid*“, уз запажање да она, „осим што заузима мјесто именице као и друге замјенице, означава к томе и покрет наше душе која жели нешто знати и хоће о томе да буде подучена“ (311).

6 Вероватно је да нам уобичајени, образовањем наметнути оквири сметају да заменице из 2а и 2б групе назовемо *показним* (или *изјавним*). На истоветност комуникативних функција ове три подгрупе указује вид реакције (она која одражава знање) на упитно *ко?* – *ја, ми, они...* / али и *овај, тај...*, односно *чији?* – *мој, наш, њихов...* с једне, – и на упитно *шта?* – *ово, то, оно...*; *који?* – *овај, тај...*, са друге стране. Још је А. Белић истицао да је „прво или друго лице обележено као функција [а не као *значење*, Ј.Р.] јер када говорно лице објављује себе као вршиоца извесне радње, то значи да оно објављује говорно лице као такво“ (Белић 1959: 556).

- „показивање“, знак усмерености говора према лицу или групи (*џи, ви*);
- „показивање“ изванговорних лица као „покренутих“ предмета разговора (*он, она, оно; они, оне, она*);

(26) о б ј а в а („показивање“) припадности (*мој, џвој, њеџов...*);

(3) н е о д р е ђ е н о с т или необавештеност (*неко, неџџа, нечији, некакав...*);

(4) у о п ш т е н о с т или избегавање позитивног, одређеног одговора (*сви, свако, свашџа, свакоји, свачији, свакакав...*);

(5) о д р и ц а њ е (*нико, ниџџа, никоји, ничији, никакав...*).

2.2. Насупрот свим овим заменицама стоји заменица *себе*, која је читавом својом природом везана за процесуално „својство“ приписано субјекту исказа, односно за реченичну ситуацију. За разлику од свих осталих заменица, она нема сопствену комуникативну вредност – њом се не показује, не пита, не одриче, не уопштава, или сл. Управо ова особина – изостанак сопствене комуникативне вредности, повезује заменицу *себе* са заменицом *свој* (исп. *Чије је ово? – Моје/Њено/*Своје*). Њихове функције су, дакле, само синтаксичке, не и прагматичке.

3. **Референцијално-семантички** (или **логичко-семантички**) критериј.⁷ Као независне или зависне јединице са свим типичним обележјима именских речи, заменице функционишу захваљујући (семантичко-) категоријалном потенцијалу и референцији. Најопштији (*семантичко-*) *категоријални потенцијал* чини оквир који је с једне стране одговоран за диференцирање типова референције (*посредна* – својствена придевским заменицама, и *непосредна* – својствена именичким заменицама), а са друге за предметну област на коју заменица може упутити. Потребу за одвајањем (семантичко-) категоријалног од референцијалног угла посматрања условљава њихова неједнака зависност од комуникативних функција: врста КФ утиче на референцију (*ко?: неко: он/џај*), док је комплекс (семантичко-) категоријалних података неосетљив на КФ. Дакле, према том комбинованом, референцијално-семантичком критерију класификације, јасно се профилишу два референцијална типа, односно четири (семантичко-) категоријална принципа устројства заменичких јединица.

3.1. Прву, хомогенију групу чине заменице које имају п о с р е д н у, одређену или неодређену референцијалну улогу, што је, у ствари, смисао њихове придевске природе и узрок њихове обличке зависности. Њихова хомогеност произилази из тога што оне почивају на три јасно диференцирана *категоријална принципа* условљена углом посматрања предмета говора, и сем тих принципа у себи не садрже ниједан општи, од говорне ситуације независан семантички податак. Дакле, ове речи у себи садрже потпуно чисте, лексичким средствима изражене категоријалне принципе (или „семантичке категорије“, в. Пипер 2005: 575–591) на

⁷ О појму *референција* и о референцији именског израза, укључујући и именске заменице, в. Пипер 2005: 50–60. *Референција* се каткад доводи у опозицију са *смислом* (в. Кристал 1995: 102).

којима почивају читаве лексичке, лексичко-семантичке и семантичко-граматичке класе (в. Исто):

(1) квантитет – *колики, оволики, ѿлики, онолики, васколики...*;

(2) квалитет – *какав, овакав, онакав, некакав, било какав, свакакав...*, и

(3) посесивност – *чији, мој, ѿвој, њихов, свој, свачији, нечији, ничији...*⁸.

Уочљиво је да су сами категоријални принципи повезани са три категорије појмова (или „предмета мисли“, в. 1.2), тј. три облика опојмљења предмета издвојена у централним поглављима Аристотелових *Категорија* (гл. VI–VIII, в. Радић 2007¹). Управо су лексеме које одговарају јединицама нашег заменичког система послужиле Аристотелу да означи ове три категорије појмова: *ποσόν* ‘колико’, тј. „биће-колико“, апстр. *ποσότης* ‘количина, квантитет’; *ποιόν* ‘какво’, тј. „биће-какво“, апстр. *ποιότης* ‘каквоћа, квалитет’; уз *πρός τι* ‘према чему’ (или „у односу на шта“), тј. „однос“ или релатив (в. Бенвенист 1975: 72, 75).⁹

3.2. Посебну (другу, или четврту) групу чине заменице које имају непосредну, одређену или неодређену референцију зависну од неједнаких комуникативних функција заменица дате групе. Таква, непосредна референција (тј. непосредно *уиућивање* на предмет) стоји у директној вези са независном, тј. и м е н и ч к о м п р и р о д о м ових заменица. На другој страни, и непосредна референција и именичка обележја почивају на категоријалном *принципу целовитости*: све се ове заменице тичу ц е л и н е „предмета“ на које у говору упућују. Показује се, наиме, да предмети на које ове заменице упућују могу бити целовити (прости или сложени) по себи (физички или стварносни, и метафизички предмети, тј. „предмети мисли“ или појмови), али их „целовитим“ може учинити и сама заменица, „обухватити“ их сопственим принципом целовитости и „опредметити“.

Целовитости одређеног јединичног предмета је принцип на основу којег је у Аристотеловим категоријама, у оквиру појмова супстанције (*οὐσία* ‘супстанца, суштина’), издвојена „прва супстанција“, што је прин-

8 Мешање критерија у уобичајеним граматичким класификацијама за последицу има то да се нпр. упитно *чији* или неодређено *нечији* не повежу по критерију припадности са присвојним *мој* или *његов*. Ту повезаност региструју новији, семантичко-граматички описи (в. Пипер 2005: 683–688).

9 То што су наведени заменички облици послужили као изрази за именовање категорије не значи да они сами по себи чине појмове дате категорије. Примера ради, у релативе из рода „поседовање“ не спадају присвојни придеви (нпр. *школска* – табла, *Петрова* – кћи) или присвојне заменице (*мој, ѿвој...*), већ појмови неутуђиве посесије типа *крило* птице, *крма* лађе и сл. (Аристотел: 27–29). „Поседовање“ је у Категоријама означено као род релатива (где су и „диспозиција (стање), опажај, знање, положај“, Исто, в. Радић 2007¹), мада се назначавала (в. гл. VII, X) да сви релативи, у извесном смислу, почивају на принципу поседовања (исп. „*роб* господара“, „*крма* лађе“, или, моја ‘кћеркина или синовљева’ *мајка, певање* птица, *кров* куће, *виђење* ситуације, и сл.).

цип на коме, саме по себи, почивају и поједине заменице из ове скупине.¹⁰ У Категоријама се подвлачи да је само *прва супстанција* то (суштина) „у првом и поглавитом смислу [...], на пример, *неки одређени човек*“, „неко одређено ‘ето о в о’ [ист. Ј.Р]“ (Аристотел: 17, 20). Ако је наше разумевање Аристотелове „прве супстанције“ исправно, онда се најбољи пример за њу налази управо међу заменицама: свако ЈА, тј. сваки *ја-појам* или *појам о себи* је типичан пример прве супстанције, јер је то једина реч која изражава оног ко говори, дакле суштину (целину, супстанцију) конкретног људског бића¹¹ – *ја* увек значи „одређени човек“.

Заменице ове групе међусобно диференцира врста референције и значење, тј. способност да упућују на различите, шире или уже предметне области.

3.2.1. Референцијална неодређеност је својствена заменицама *ко – штиа, неко – нештиа, нико – ништиа, свако – сваштиа; који, некоји...*, а она је, као и код заменица прве групе, последица њихових комуникативних функција (питање, неодређеност, одрицање, уопштавање). Примена заменица *ко – штиа* и њихових деривата је значењем разложена на две предметне области: област ‘људско’ (*ко, неко...*) – област ‘не-људско’ (*штиа, нештиа...*), чему ћемо нешто више пажње посветити у т. 4.2, док за предметне области заменица *који, некоји...* вреди исто што за *овај, шај...* (в. т. 3.2.2).

3.2.2. Референцијална одређеност је својствена свим осталим именичким заменицама, независно од предметне области утврђене значењем. Заменице које значе лице тичу се увек исте предметне области, са разграничењем људске јединке и групе лица (*ја, ти – ми, ви*), и уз додатно разграничење полних и узрасних разлика међу људским бићима у тзв. заменици 3. лица (*он – она: оно*).¹² Исту врсту референције имају и показне заменице за идентитет (*овај, шај, онај...*). Кад изузмемо неутрумске јединске форме, показује се да овај подсистем заменица упућује на опојмене предмете, независно од тога да ли припадају области ‘људско’ или ‘не-људско’. Напоредо са њима својственим ситуационим, тј. просторним диференцирањем предмета (*овај – онај: шај*), ове заменице диференцирају предметне области помоћу (семантичко-)граматичких

10 У класичној епохи заменичка класа речи није бивала засебан предмет посматрања. То што се заменице не помињу међу деловима „дикције“ издвојеним у Поетици (гл. XX), највероватније значи да их је Аристотел сматрао „именима“ („именице“ и придеви).

11 Аристотеловој „другој супстанцији“ би одговарали извесни случајеви тзв. опште референције, они који се тичу чланова одређене класе предмета, типа *Човек је разумно биће* (в. Пипер 2005: 924). Критерији на основу којих се у *Категоријама* (гл. V) разликује прва и друга супстанција дозволили би да се о „првој супстанцији“ говори као о „одређеној референцији“, али не и да се, у било ком смислу, говори о другој супстанцији као „општој“, или било каквој референцији.

12 У оквиру овог критерија класификације уважавамо нашу антропоцентричну свест која у овој заменици препознаје упућивање на лице (или антропоморфно биће) одређеног пола и узраста, – занемарујемо, дакле, синтаксички критериј који показује њену другу, општепредметну природу.

података о роду и броју (*овај, ова, ово; ови...*). За разлику од заменица 3. лица, у којима род и број чине семантичке податке који се увек изнова извлаче из природе предмета, показне заменице те податке не узимају од самих предмета, већ од њихових имена-појмова, именички граматикализованих јединица: *овај* ‘зец / радник / сто / догађај...’, *ова* ‘мачка / година / ливада / мисао / белина...’, *ови* ‘људи / радници / мушкарци / столови / сусрети...’, *ове* ‘жене / столице / лисице / седнице...’, *ова* ‘кола / села / деца / чељад...’ и сл. Вероватно је веза ових заменица са именички граматикализованим појмовима у српском језику створила привид њихове придевске природе.¹³

3.2.3. Неутралност на разлике између предметних области, тј. изостанак било ког општег, од говорне ситуације независног семантичког или граматичког податка који би ограничио примену речи на одређен круг предмета, опојмљених или неопојмљених – својствен је неутрумским показним заменицама *ово – оно: њо*. То овим заменицама омогућава да (а) заступају сваки предмет опажања, мишљења или говора (опажљиви физички предмети као дискретне јединице, квантитет, множина или мноштво; појмови, тј. метафизички предмети), као и да (б) целовитим учине сваки предмет мисли или говора, без обзира на све аспекте његове природе, и без обзира на сложеност говорног израза (реч, реченица, дискурс): *њо* си ти, *њо* су они, *њо* је вереница, *њо* је моје дете, *њо* је мој син, *њо* је цвет, *њо* је брашно, *њо* је пут, *њо* је цвеће, *њо* су цветови, *њо* је црвено, *њо* нисам видела, *њо* сам рекла, *њо* не знам, *њо* сам чула, *њо* не постоји, или сл. Показује се, дакле, да су ове заменице неутралне на разлике између свега што постоји и не постоји, што се може рећи или мислити, да су способне да саме собом, тј. деловањем сопственог принципа целовитости „стварају“ предмете.

Ипак, изгледа да сам категоријални принцип целовитости, без удела бинарних опозиција заснованих на просторном диференцирању предмета (*ово – оно: њо*),¹⁴ не би могао бити довољан основ за „стварање“ предмета, тј. за одређено референцијалну (и знаковну) вредност ових заменица. Вероватно је да су управо овакве опозиције чиниле основ Сосировог уверења да језички ентитети „немају апсолутно никакав *субстраиум* у своме постојању ван *своје различитости*“ (Сосир 2004: 62, в. Рагић 2007²: 116–118).

3.3. Важност бинарних опозитних односа у заменичком систему најбоље потврђује заменица *себе, се*. Иако изгледа да и она, као и све заме-

13 Према уобичајеним граматичким класификацијама, све се показне заменице, па и ове за идентитет, укључују у придевске. На њихов непридевски карактер указује то што се њима указује на целину одређеног предмета (а не на неко издвојено својство, као у *овакав, оволик*), као и то што у синтагми са називом лица оне нису ни атрибути ни атрибутивни (исп. *тај писац / писац И. Андрић*).

14 Запажено је да се као „најопштији језички корелат упућивачког геста“ издваја заменица *то*, која почива и на неутралном просторно-ситуационом податку (Пипер 2005: 54).

нице из групе 3.2 почива на принципу предметне целовитости, она нема сопствену референцију јер према себи нема „своју различитост“ – нема ниједан себи опозитан језички знак који би јој држао „равнотежу“. То је, дакле, реч без референције у односу на стварност, и без икаквог сопственог семантичког потенцијала који би био граничник њене примењивости. Стога, кад се има у виду логичко-математички постулат да „апсолутно непознат – ни у ком смислу неопојмљен предмет – није могуће симболички означити“ (Шешић 1983: 34), постаје разумљиво зашто ова системски усамљена јединица не познаје облик номинатива, референцијалну форму коју су неутрумским показним заменицама обезбедили њихови опозитни бинарни односи (в. 3.2.3). Због тога би се, математичким језиком говорено, заменица *себе, се* могла означити као својеврсни ф у н к т о р , – чиста граматичка реч, а не језички знак.¹⁵

Занимљиво је да у својим врло инспиративним испитивањима категорије лица и личних заменица, Е. Бенвенист наводи да личне заменице чине „скуп ‘празних’ знакова, неререференцијалних у односу на ‘стварност’,¹⁶ знакова који [...] постају ‘пуни’ чим их неки говорник преузме у свакој инстанци свога говора“ (Бенвенист 1975: 195). Превидело се, међутим, да је услов сваког „пуњења“ неки оквир, нека елементарна „референција“ „у односу на ‘стварност’“, неки минимум значења захваљујући коме заменице задобијају надговорну форму и бивају спремне да упуте на предмет и преузму улогу реченичног субјекта. То прилично јасно показује управо заменица *себе, се*, која се, будући без сопственог референцијално-семантичког оквира, никада не пуни сопственим садржајем – увек је сенка, тј. р е ф л е к с и ј а субјекта (исп. термин *рефлективна* заменица), а ако субјекта нема, онда *се* заузима место сенке и бива „сенка“ ничега, филозофи би рекли – ни бића ни не-бића. Можда је *принцип предметне целовитости* оно што акузативној енклитици *се* омогућава да ствара *привид предмета* говора – што је услов за смислен говор о процесима и дешавањима чији нам је делатни узрок потпуно непознат, и који се стога не могу приписати ниједном субјекту.

4. Термин *лице* у класификацији заменица. Иако заменичке речи чине затворен систем у коме се оцртавају контуре читаве граматике, сви граматички подсистеми или „категорије“, – *лице* је основни термин који се користи у граматичким описима заменица. Том се термину у нашим граматикама придају два неједнака, могло би се рећи и опречна значења.

15 Термин *функтор* се „понекад употребљава у класификацији РЕЧИ да значи речи и ВЕЗАНЕ МОРФЕМЕ чија је улога у језику углавном или у потпуности граматичка, као што су ПРЕДЛОЗИ, ЧЛАНОВИ, ЗАМЕНИЦЕ, ВЕЗИЦИ“ (Кристал 1988: *funktor*). Заменица *себе, се* је по природи својих функција најсличнија везаним морфемама. То чини разумљивом употребу термина „морфема *се*“, али не и термина „речца *се*“ или „партикула *се*“.

16 Термин *референција* овде не подразумева смисао који му обично придаје савремена лингвистика (‘у говору издвојен предмет или група предмета’), већ општејезичку „референцију“ (тј. предметно значење) или референцију по себи (као у *књига, сањ, њас*).

4.1. **Граматичко лице.** Прво је значење везано за тзв. „катографију“ лица у граматици, тј. *граматичко лице* које подразумева обележавање улога и односа у говору. С тим се у вези појављује и синтагма „систем лица“ (в. Стевановић 1975: 174), а тај се систем, односно та „катографија“ у граматицима уобичајено интерпретира као трочлан ентитет који садржи ознаку за говорно лице (1. *лице*) и саговорника (2. *лице*, „онај коме се говор намењује“, Станојчић/Поповић 2008: 97) и 3. *лице*, тј. „лица која не учествују у говору“ (Исто).¹⁷ У том значењу термин *лице* заступа (лексичко-)граматичку категорију која се изражава неједнаким средствима: у заменичком систему лексичким (*ја/ми, њи/ви, он/они*), а у глаголском граматицима средствима (*чита-м/чита-мо, чита-ш/чита-ше, чита-о/чита-ју*). По том критерију, атрибут *личне* носе заменице које собом обележавају неку од ових улога (*ја/ми – њи/ви: он/они*), или су атрибути предмета доведених у посесивну релацију са имаоцима ових улога (*мој/наш П – њвој/ваш П: његов/њихов П*), – док се „неличним“ називају заменице *ко/шња* и њихови деривати.¹⁸

4.2. **Семантичко лице.** Друго значење термина *лице* је општејезичке природе, и почива на разлици коју изражавају заменице типа *ко – шња, неко – нешња, нико – нишња* и сл. Наше граматице доносе запажање да се именичке заменица *ко, неко, свако* „односе на лица [ист. Ј.Р.]“ (Стевановић 1975: 273, Станојчић/Поповић 2008: 98), или на „бића“ (Кликовац 2006: 86), док се заменице *шња, нешња, свашња* и сл. односе „на ствари“. На другој страни, граматице руског језика однос ове две заменице (*кто – что*) везују за разлику *живо – неживо (одушевлено – неодушевлено)* (ГРЈ: 537).¹⁹ Јасно је да ова два различита гледишта нису последица стварних разлика између ових заменица у руском и српском језику, већ су одраз различитих углова посматрања ових заменица.

(1) Они (већина аутора српских граматицима) који заменицу *ко* посматрају на равни коју смо назвали надговорном (или парадигматском), који, дакле, дају примат ономе што је она у нашој/њиховој језичкој свести (уважавају њену референцију, тј. значење у номинативу) – исправно закључују да је *ко* заменица за *лице* (‘људско’). Супротно овом, исти аутори заменицу *шња* посматрају на синтагматској равни (уважавају

17 Исп.: „Граматички постоје посебне ознаке за три лица и то: за лице које говори, за оно с којим говори и за неприсутно лице [ист. Ј.Р.]“ (Стевановић 1975: 175). Објашњава се да је потреба „да се глаголи облички разликују по лицима [...] створила систем лица у језику“ (Исто), што је спорно, и нелогично објашњење. (О ставовима да је лице примарно глаголска, а не заменичка категорија, в. Клајн 2000: 90.)

18 О два значења термина *лични* у синтакси в. Станојчић/Поповић 2008: 257.

19 Врло је занимљиво запажање да заменица *ко* (рус. *кто*) и њени деривати, иако је сама по себи формално неутрална на граматици род, „синтаксически ведет себа как сущ. муж. р.: *кто пришел*“ (ГРЈ: 537), док заменица *шња* (рус. *что*) „синтаксически ведет себа как сущ. сред. р.: *что случилось*“ (Исто). Овакво понашање заменица *ко* и *шња* (ко се померио – *шња* се померило) може представљати још један доказ да су граматицике опозиције рода у савременим словенским језицима (*м.р – ж.р: ср.р*) развијене из елемента старије опозиције ‘активно, разумно, људско (*м. или ж. пола*)’ – ‘инактивно, неразумно, нељудско (/неутрално на податак о полу, *ср.р.*)’ (в. Радић 2007³: 384).

њено понашање, тј. референцију у акузативу) и закључују да се *шћа* односи „на ствари“. Дакле, према тим класификацијама, предметна област ‘животиња, тј. живо покретно’, искључена је како из области *шћа*?, тако из области *ко*?

(2) На другој страни, аутори руске граматике доследно уважавају синтагматски (и доследно занемарују парадигматски) план, тј. природу ових заменица одређују на основу њихове референције у акузативу, и исправно закључују да ове заменице почивају на опозицији *живо – неживо (одушевљено – неодушевљено)*.²⁰

Ако ове две равни посматрања одвојимо, и вратимо се нашој, надговорној (парадигматској) равни, биће јасно да је заменица *ко* значењем ограничена на предметну област *људско (ко ‘Петар / Петровићи / Срби’)*, док заменица *шћа* не заступа само „ствар“ (или „неживо“), већ све *нељудско (Шћа је то? – зец / мрав / оловка / шрава...; Шћа је било? – Стишке Петар, Чује се нешто, Нишћа није било...)*. Показује се, дакле, да је *шћа* по ширини предметног опсега најближа неутрумској показној заменици (в. 3.3): изузимајући област *људско*, њом се пита за све живо и неживо, за биће и за небиће (*Шта је што? Шта је било?, Шта се десило?...)*.²¹

Дакле, термин *лице* овде има, или треба да има смисао ‘људско биће, персона’.

5.1. Себе, се – лична заменица? Већина граматика српског језика у групу личних именичких заменица, оних у којима термин *лице* подразумева ознаку улоге (*ја – ти: он*), убраја и заменицу *себе, се*. Објашњава се да се ова, „тзв. повратна заменица“ (Стевановић 1975: 273), с правом назива „лична заменица сваког лица, мисли се, и 1. и 2. и 3. лица“ јер се употребљава „за свако граматичко лице [...] увек када појмом субјекта у реченици треба означити однос према њему самом [...] свакад кад се субјекат у једној реченици поново враћа на себе“ (Исто).²² У складу са овим, одабирају се примери исказа у свим лицима (1, 2, и 3. л. једине и множине) чије је субјекат *људско биће* (в. Исто).²³ Иако се уз заменицу

20 Чини се да је „случај“ *ко – шћа* у граматички најбоља потврда уверења да се ова два угла посматрања морају доследно раздвајати, да се општа (надговорна, парадигматска) значења морају одвајати од различитих *смислова* који све речи, па и заменице, могу задобити у контексту.

21 Синтагматска раван показује да се из области *шћа*, тј. из области ‘не-људско’, издваја ‘живо, самопокретно’, које се на том плану, али само на том, изједначава са облашћу ‘људско’.

22 Знатно су прецизније Белићеве уџбеничке формулације, где се заменица *себе, се* назива „повратном заменицом за лица и ствари“ (Белић 1932: 155) – избегава се, дакле, њено искључиво повезивање са лицем и личним заменицама. Међутим, у Белић/Жежељ (1940) ова заменица се назива „заменицом сваког лица“, и то због тога „што важи за сва лица“ (305). Кад поредимо Белићеве (не и коауторске) школске граматике са онима које су после њега писане, неретко се учини да су оне прве знатно прецизније и примереније својој намени.

23 Тврдња да је *себе, се* „заменица за свако лице“ на сличне начине се илуструје и у актуелним школским граматикама (в. Станојчић/Поповић 2008: 99, Кликовац 2006: 85, Ковачевић/Тешановић 2005: 51, исп. и Миновић/Ајановић 1981: 135), мада се бележе и формулације са озбиљнијим огрешењима (исп.: „Повратна заменица *себе* замјењује

себе редовно наводи и њена краћа форма *се*, граматичке функције те форме потпуно се пренебрегавају.²⁴

5.2. За разлику од наших граматика, руска граматика (в. ГРЈ: 536) доноси класификације из којих произилази да повратна заменица *себя* чини посебну групу заменица.²⁵ Експлицитно се истиче да она није ни лична ни не-лична, већ „указувае на предмет (лицо или не-лицо), который является объектом своего собственного действия“. Много шта, међутим, и овде остаје недоречено и непојашњено. Поред осталог, ни овде се не разматра однос између ове заменице и „афикса“, тј. „постфикса“ *-ся*.

Непрецизно је изражено запажање да ова заменица „указувае на предмет“, тј. на „лице или не-лице“. Та се њена неспособност јасно показује и у самој чињеница да *себе* не познаје облик номинатива, а реч која познаје само падежне, тј. говорне (синтагматске) ликове, не може указати на било какав „предмет“, па ни на „лице или не-лице“. На закључак да *себе*, *се* ни је лична заменица, и да је неосетљива на оба смисла са којим се употребљава термин *лице* у граматици, сасвим уверљиво упућују примери типа *Нико о себи* не брине, *Свако о себи* брине, *Неко о себи* не брине, али и *Ја о себи* не бринем, *Тај о себи* не брине, *Мачка се врти око себе*, *Ми о себи* не бринемо, *Брине ли ико о себи*, *Пешар о себи* не брине, *Ко касно леже о себи* не брине, и сл.²⁶ Она се, дакле, везује за све чему се, по природи његовог бића, може приписати неки вид активности на самоме себи. Привид да се она односи на *лице* или на *биће* ствара, дакле, природа субјекта, тј. природа ситуације у којој има смисла употребити пуне, наглашене облике ове заменице.

све особне замјенице када се означаје да радња не прелази на другога, него се враћа на субјекат“, Тежак/Бабић 2003: 127).

- 24 Овом се приликом нећемо задржавати на питањима употребе заменичких енклитика, на које наше граматике, као и наши речници, не дају скоро никакве одговоре. Од свих консултованих граматика, том проблему се нешто пажње посвећује само у граматицама А. Белића и М. Стевановића. Само њихове граматике доносе парадигму рефлексивне заменице која показује да је *се* акузативна, а не и генитивна енклитика (Белић 1932: 161, Стевановић 1975: 304). (Према Белићевим парадигмама, енклитике се не појављују ни у генитиву заменица *ја* и *ми*. У Белић 1959 све енклитике се везују само за „дат. и акуз. (јд. и мн.)“, 557.) Све остале граматике српског (и хрватског) језика доносе парадигме према којима се код свих личних заменица, укључујући и *себе*, *се*, иста енклитичка форма напореда са акузативом појављује и у генитиву (в. нпр. Станојчић/Поповић 2008: 98-99; Тежак/Бабић 2003: 126, 127; Симић 1996: 149). Барић (1979) наводи чак две парадигме „личне повратне замјенице“: једну за једину, са пуним формама и енклитикама *се* (Г и А) и *си* (Д), а другу за множину, без енклитичких облика (121).
- 25 И бугарска граматика повратне заменице (*себе си, се, си; свой, своя, свое, свои*) издваја у посебну групу (ГБЈ: 190-191), али само формално. И тамо се заменица *себе си* назива „възвратное л и ч н о местоимение [ист. Ј.Р]“. Појашњава се да „Възвратное лично местоимение замества название на обект, който съпада с глаголно лице на сказуемото или пък означава, че глаголното действие се върши на глаголно лице“ (Исто: 191).
- 26 М. Пешикан (1967: 252-253) запажа да „уобичајено убрајање речи *себе* (*се*) у личне заменице није довољно оправдано“. Примери слични нашим (*неко себе види, мачка себе види*) га наводе на закључак да је *себе, се* „с у б ј е к а т с к а“ заменица, прецизније речено – заменик субјективног зависног падежа“ (253).

5.3. **Енклитика се.** Наведени примери показују да ова заменица у себи не садржи било који „чист“, од реченичне ситуације независан семантички податак, те се због тога не може ограничити на било коју предметну област. Из наведених и њима сличних контекста, неограничених \emptyset -референцијом и \emptyset -значењем саме рефлексивне заменице, могле су се развити све граматичке улоге акузативне енклитике *се*. Будући да служи као знак за обележавање ситуационе саморелације, акузативна енклитика заменице *себе* може се без икаквих ограничења везивати за све што постоји и што не постоји. Изгледа да „случај“ *себе, се* представља потврду запажања да би неки појам, „потпуно универзалан у сваком погледу, био препознатљив и немогућ“ (Перс 1993: 97). То, како смо већ запазили (т. 3.3), посебно уверљиво поткрепљује изостанак облика номинатива ове заменице.

5.4. Могло би се рећи да су све граматичке улоге које акузативна енклитика *се* остварује у језику видови њене корелације (/заједништва) са означеним или неозначеним, постојећим или непостојећим носиоцем говорне ситуације. Од примена типа *он/Петар/човек/мачка/неко/свако/ нико се (не) умива*, врло се лако могло доћи до глаголских и реченичних конструкција типа *Скупило се пуно света, Њише се зрана (на ветру), бели се снег, Милици се спава, Смеје се, Некад се није пушовало, Књига се чисти, Хаљина се пере*. Акузативна енклитика *се*, напореда са необележеним трећим лицем једине глагола (у неутруму, в. Радић 2006), има способност да обележи имперсоналност,²⁷ да изрази неутралност у погледу субјекта коме се дата ситуација приписује. У таквим реченичним конструкцијама *се* изражава да субјекат по својој природи има неко овремењено „својство“ (*Милица се чешља/она се чешља, деца се бију; брине се мајка/брине се свака мајка/брину се сви, суши се веш, отиварају се вратица, (лако) се кује злато, земља се пресе* и сл.). На сличан начин енклитика *се* упућује на однос са неодређеним или непостојећим референтом (*Неко/нешто се чује, свашта се чује, ништа се не чује*), али и са носиоцем ситуације на кога је у датим комуникативним оквирима небитно упутити језичким средствима, било да се зна (подразумева) једина могућа референција (*некад се рејко пушовало, свуде се пушује, ова књига се чисти* и сл.), или се реферисање о носиоцу ситуације, вршиоцу радње и сл. намерно избегава (исп. *Овде се пушило* ‘неко је овде пушио’ или ‘X и Y су овде пушили’). Најзад, природа онога што изазива одређена збивања може бити потпуно непозната: не зна се је ли биће или је небиће, или се зна да није ни биће ни небиће, па се стога не може изрећи неодређеном заменицом за људско (*неко*) нити заменицом за не-људско (*нешта*), али се о самом дешавању може говорити у тзв. имперсоналној форми: *сркава се; сркло ми се, догодило се, наместило се, иде ми се, спава ми се* итд. Слична врста информација о носиоцу (или делатном узроку) ситуације

27 Како запажа Е. Бенвенист, „треће лице“ је битно различито од 1. и 2. лица – оно је само по себи „не-лице“ (Бенвенист 1975: 170), те га не треба замишљати као „лице кадро да се деперсонализује, да се обезличи“ (Исто: 172; исп. Клајн 2000: 92).

преноси се и исказима типа *некад се није имало, нема се, (не) може се; ради се, живи се*, и сл.

Чини се, дакле, да све граматичке функције акузативне енклитике *се* произилазе из природе заменице *себе*, те да *се* своју природу никада не промени толико да се може називати „речцом“ или „партикулом“ (в. фус. 15).

Литература

- Аристотел: Aristotel, *Kategorije* (предговор и превод Мирослав Марковић), Kultura, Beograd 1954.
- Барић 1979: Eugenija Barić, mr Miro Lončarić и др., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Белић 1932: А. Белић, *Грамаџика српскохрватског језика за други разред средњих школа*, у: *Изабрана дела Александра Белића*, том XII, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000, 95–178.
- Белић 1959: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. II, у: *Изабрана дела Александра Белића*, том I, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1998, 423–582.
- Белић/Жежељ 1940: А. Белић, А. Жежељ, *Грамаџика српскохрватског језика за I разред средњих школа*, у: *Изабрана дела Александра Белића*, том XII, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000, 275–362.
- Бенвенист 1975: Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd.
- ГБЈ: *Грамаџика на съвременния български книжовен език*, том 2. морфологија, Българска академия на науките, Институт за български език, София 1993.
- ГРЈ: *Русская грамматика, том I*, Академия наук СССР – Институт русскогo језика, Москва 1980.
- Клајн 2000: Иван Клајн, *Лингвистичке студије*, Партенон, Београд.
- Кликовац 2006: Душка Кликовац, *Српски језик за осми разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Ковачевић/Тешановић 2005: Милош Ковачевић, Драго Тешановић, *Српски језик и култура изражавања за петти разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево.
- Кристал 1988: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd.
- Кристал 1995: Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd.
- Миновић/Ајановић 1981: Dr M. Minović, M. Ajanović, *Srpskohrvatski / hrvatskosrpski jezik*, Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.
- Перс 1993: Čarls Sanders Pers, *Izabrani spisi, O pragmatizmu i pragmaticizmu*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- Пешикан 1967: Митар Пешикан, *О систему заменичких речи*, Наш језик, XVI/4, Институт за српскохрватски језик, Београд, 245–267.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић и др., *Синтакса савременог српског језика*, Београд.
- Пор-Ројал: PORT-ROYAL, *Opća i obrazložena gramatika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2000.

Радић 2006: Јованка Радић, *Неушрум или средњи род - термин, значење и функције у језичком систему*, Годишњак за српски језик и књижевност, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 369–386.

Радић 2007¹: Јованка Радић, *Аристотелово учење о појму, речи и категоријама*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику I, Нови Сад, 715–731.

Радић 2007²: Јованка Радић, „Кажу реч“ – *Позитивна вредности у језику*, Јужнословенски филолог LXIII, Београд, 97–120.

Радић 2007³: Јованка Радић, *Пол и категоријална припадности назива за лица у српском језику*, Зборник радова Института за српски језик САНУ, Београд, 381–400.

Радић 2008: Јованка Радић, *Пароним – од логичког до лингвистичког термина*, Зборник Института за српски језик САНУ, Београд, 459–470.

Симић 1996: Радоје Симић, *Српска граматишка за средње школе*, МХ „Актуел“, Београд.

Сосир 2004: Ferdinand de Sosir, *Spisi iz opšte lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.

Станојчић/Поповић 2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматишка српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Стевановић 1975: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Тежак/Бабић 2003: Стјепко Тежак, Стјепан Бабић, *Gramatika hrvatskoga jezika, Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb.

Шешић 1983: др Богдан Шешић, *Основи логики* (шесто издање), Научна књига, Београд.

PRONOUN SEBE, SE AND THE PRONOMINAL SYSTEM

Summary

The paper investigates the status of *sebe, se* [self] pronoun in the system of pronouns of the Serbian language. To that end, a classification of pronouns is made according to two new principles: pronouns are classified (1) in groups by the *communicative function*, and (2) groups and subgroups by the *referential-semantic criterion*. In the latter classification, four categorical principles in the organization of the pronominal system can be distinguished: *quality*, *quantity*, *possesiveness* (pronouns with indirect reference, i.e. adjectival pronominals), and *principle of the unity of the object* (pronouns with direct reference, i.e. nominal pronouns). The applied criteria of classification, based exclusively on nominative values of pronouns, suggest a series of possible new directions of synchronic and diachronic studying of pronominal words. As for the pronoun *sebe, se*, numerous mishandlings in grammars concerning the treatment of this pronoun have been pointed out. It has been established that *sebe, se* is not a *personal pronoun*; that it is also associated with *person* ('human being') and *non-person*, that it has no reference of its own, and also, in contrast to all other pronouns, that it has no communicative value of its own. While both of applied classification criteria show what this pronoun lacks, brief syntactic (more precisely: logical/functional-syntactic) insights indicate that to reach positive answers on the nature of the pronoun *sebe*, and the enclitic ('morpheme'/'particle'/'segment') *se* with numerous, seemingly various grammatical functions – could be found by applying these exact criteria of classification of pronominal words.

Jovanka Radić

О НЕКИМ ГЛАГОЛИМА НА -АТИ СА ДВОЈАКИМ ОБЛИЦИМА ПРЕЗЕНТА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се истражује да ли се двојаки облици презента, који се наводе у реченицама српског језика, још јављају у савременом српском језику.

Кључне речи: презент, двојаки облици, српски језик.

1. Увод

Глаголи на *-ати* типа *п е в а т и – њевам, о р а т и – орем*, према Стевановићевој, односно према модификованој Белићевој подели, припадају глаголима V односно II врсте. Поред ових наведених глагола који имају све правилне облике по V односно II врсти, према РМС и РСАНУ, бројни глаголи на *-ати* имају двојаке облике презента – по V и по II врсти типа: *д р е м а т и* (дремам/дремљем), *м а х а т и* (машем/махам), *п о м а г а т и* (помажем/помагам), *х р к а т и* (хрчем/хркам) и сл. Ова укрштања су фреквентна, што је и очекивано, јер се инфинитивна основа и код гл. II и код гл. V врсте завршава на *-а*.

Једино веће истраживање о глаголима на *-ати* са двојаким облицима презента представља монографија Бранислава Милановића¹. Поред ове монографије, постоје мањи радови везани за поједине глаголе на *-ати*. Неки од тих радова наведени су у литератури на крају рада.

Циљ рада Б. Милановића био је да се покаже како поједини глаголи V врсте на *-ати* имају облике презента по V и по II Стевановићевој врсти (односно V и VI Белићевој врсти). Најчешће је то однос *-ам*: *-ем* у облицима презента типа (*џибам/џибљем, зидам/зиђем, сийам/сийљем, узимам/узимљем* и сл).

Милановић је за основу излагања узео материјал који садржи *Правилник српскохрватског књижевног језика* из 1960. године, а примери су из књижевности, из Вуковог *Српског рјечника*, према речнику ЈАЗУ и према РМС (до 4 књиге) и РСАНУ (до 7 књиге). Највећи број примера је из старије књижевности. Корпус чине већином хрватски писци, тако да је већи део те грађе за нас био неупотребљив. Он често није узимао у обзир могућну разлику у понашању простих и префиксираних глагола, а они се понекад сасвим другачије понашају. Највећа замерка јесте што нема јасно истакнутих резултата истраживања. Наводе се глаголи и примери, дају кратки коментари, али често нема правога истицања који је облик прима-

1 Б. Милановић, *Глаголи на -ати са двојаким презентском основом*, Београд, 1977.

ран, већ се често само констатује да се оба облика јављају (не зна се да ли равноправно или не).

Милановић најчешће истиче разлике у употреби облика *-ам*: *-ем* на релацији источна и западна територија српскохрватског говорног подручја, па су тако облици са *-ем* често карактеристични за западни део језичке територије тј. хрватски језик, а облици са *-ам* за српски језик, али то зависи од глагола до глагола.

Милановић поставља важно питање – шта ови дублетни облици значе као појава и каква им је перспектива у динамици књижевнојезичког развитка. Јасно је да је постојање дублета условљено чињеницом да наш књижевни језик не представља један говорни тип већ је настао, а и даље се развијао, са особинама многих територијално сепаратних говора.

Он уочава да су екавски писци већ одраније прихватили облике са уједначеним глаголским основама, тј. са основном презентом на *-а*, који су потпуно усвојени. "Нема сумње да су се ови глаголи, с дублетним облицима, у књижевном језику по правилу налазили, и још се налазе, у сталном процесу који је усмерен на изједначавање њихове презентске и инфинитивне основе" (Милановић, 1977: 291).

Наше истраживање обухватиће глаголе V врсте и II врсте на *-аши*, код којих се јављају двојаки облици презента. Циљ рада је да се установи да ли је дошло до уједначавања основа у савременом српском језику или још постоје двојаки облици презентске основе код појединих глагола V односно II врсте.

2. Корпус

Почетни корпус за анализу оформљен је на основу РМС² и П60³, тако што су прво ексцерпирани сви глаголи код којих се укрштања јављају на линији II–V и V–II врста. Ексцерпирано је око 80 основних глагола. Више је глагола пете врсте код којих се јављају укрштања са II врстом, али је ово укрштање често и код глагола II врсте код којих се јављају облици презента и по V врсти. Већина префиксалних твореница од тих глагола по наша се исто, односно и код њих се јављају иста укрштања. Након тога, ексцерпирани су примери из књижевности 20. века за издвојене глаголе, дати су резултати анализе корпуса и тенденције (где је то могуће).

За оне глаголе за које нема потврда у књижевном корпусу допунски смо податке примерима из речника (РМС и РСАНУ⁴). Као допунски и контролни корпус послужио је Електронски корпус Д. Витаса⁵ у циљу извођења што прецизнијих резултата и закључака. Додатни корпус чини и интернет претрага.⁶

2 РМС- Речник српскохрватског књижевног језика, Матица српска

3 П60 – Правопис српскохрватског књижевног језика, 1960.

4 РСАНУ- Речник српскохрватског књижевног и народног језика

5 У раду ће бити обележен као ЕК.

6 Примери су са сајта Google Србија. У раду ће ти примери бити обележени са ИК.

3. Анализа корпуса

У монографији Б. Милановића анализирано је око 60 основних глагола V врсте, али већина тих глагола су, са аспекта савременог српског језика, архаични и ретко се употребљавају (ако се и јављају онда имају стилску функцију). Такви су глаголи: *бенеџаџи*, *декаџи*, *жмिकाџи*, *занекаџи*, *јалакаџи*, *ћукаџи*, *фркаџи*, *халакаџи*, *хракаџи*, *чалакаџи*, *чекеџаџи* итд.

Због обима рада, анализираћемо десетак глагола II и V врсте који имају дублетне облике у презенту и тако показати које облике они имају данас, у поређењу са ситуацијом коју осликавају речници и досадашња истраживања у вези са овим глаголима.

У овом раду биће анализирани следећи глаголи: *зидаџи*, *јомаџаџи*, *скаџаџи*, *среџаџи*, *сркаџи*, *стиискаџи*, *икаџи*, *џрзаџи*, *храмаџи*, *хркаџи* и *шеџаџи*.

3. 1. У П60, РМС и РСАНУ забележени су двојаки облици презента глагола *з и д а т и* – *зидам/зиђем* (по V/II врсти). Тако и код префиксалних твореница (*на-*, *џре-*, *са-* итд.).

“Примери са презентском основом *зиђе-* су ретки, док су са основом *зида-* многобројни. Облици са *зиђе-* су се архаизирали и налазе се у уметничким творевинама писаца и народних стваралаца на језичком терену западних и југозападних крајева; дакле у зони ијекавског књижевног изговора” (Милановић, 1977: 160).

У Речнику српскога језика (2008)⁷ стоји само *з и д а т и* – *зидам*.

а) Презент

По петој врсти:

Тих година, кад још нисам почео да **зидам** тишину у себи, проводио сам дане марећи која ми је рука тежа (Павић 1997:47); А на нама је да **зидамо** (Павић 1997:33); ... увече можеш да **зидаш** кућу (Ковачевић 1990:146); И кад нешто **зидам** ... (ЕК); Када сам почела да **зидам** кафић у родном месту ... (Политика, ЕК); ... и да почну нове да **зидају** (ЕК); Производима се упоредо **зидају** цене ... (ЕК); ... оближњи парк где се **зидају** будуће продавнице (ЕК); Тренутно на Дедињу **зидају** углавном само они ... (Политика, ЕК); Од ње у Апатину **зидају** нову православну цркву (Политика, ЕК); Такве куће се више не **зидају** (Политика, ЕК); ... ништа друго него да **зидају** бесправно (Политика, ЕК); У нашем крају **зидају** и грађевинари из других градова (ЕК); ... ништа од онога што **зидају** златна брда (Лалић, у: Милановић, 1977:158); Марже **зидају** цене (ИК); **Зидају** станове, али **зидају** и цене (ИК); Купују фабрике, **зидају** бутике (ИК); Затвореници управнику **зидају** кућу (И, Б92); **Зидају** без дозволе (ИК, Глас јавности); А овде, у овом делу београдског Миријева, сви нешто **зидају**, дограђују, шире се, углавном без дозвола (ИК).

Мораћу да **дозидам** нови димњак уз кућу (ИК); који имају намеру да јој **дозидају** поткровље (ИК); Тако да су морали да **дозидају** још један спрат да би „извукли штету“ (ИК); ... да јој се **дозидају** обе певничке апсиде ... (ИК); Ја сам успео да **дозидам**

7 У даљем тексту РСЈ.

велику кућу управо када су ... (ИК); ... а они пре њих нису ми дозвољавали да **дозидам** спрат (ИК); Е па има још два спрата да **дозидам** (ИК, Глас јавности); Планирам да постојећу приземну кућу **дозидам** као и да комплетно приземље **надзидам** (ИК); Изузетно топло време иде на руку инвеститорима, који журе да до краја године **узидају** што више цигли у нове зграде (ИК); ... а не само да се **узидају** зидови (И); Да ми је да га купим, да га **узидам** у кулу ... (ИК); ... управо се спремам да **узидам** каду (ИК); Одлучих да леш **узидам** у подрум (ИК).

У савременом српском језику презент се јавља само по V врсти. У овом корпусу није било примера за облик презента по II врсти – *зиђем*. Може се закључити да је глагол (-) з и д а т и – *зидам* правилни глагол пете врсте.

3. 2. Глагол п о м а г а т и, према РМС, има двојаке облике презента *помажем/помагам*, али је облик по петој врсти застарео. Вероватно се облик презента *помагам* јавља и због облика императива по петој врсти – *помагај*.

У РСЈ стоји само п о м а г а т и – *помажем*, што потврђује да је то правилан глагол друге врсте.

а) Презент

По другој врсти:

То ти не **помажем** зато што сам ти ја једини друг у целој школи, него зато што се и мени пишки (Киш 1992:30); Нисам знала да **помажем** убици (ИК); Наравно да јој **помажем** око бебе (ИК, Прес); Зашто не **помажем** девојци да носи тешке ствари (ИК); ... идем у кухињу да **помажем** мајци ... (Киш, Башта, пепео); Како **помажемо** цинкароше (Киш, Складиште); **Помажемо** једни другима ... (ЕК); Сви **помажемо** у раду... (Политика, ЕК); Прашкови ми **помажу** да заспим (Киш, Псалам 44); У том послу им **помажу** као ортаци извесни Шлезингер ... (Киш, Пешчаник); Ту не **помажу** исправке ... (Киш, Час анатомије); Они **помажу** да се дође до истине (Киш, Varia); ... **помажу** ми да истрајем ... (ЕК); Деца јој **помажу** (ЕК).

... и **запомаже**, и без наде и помоћи богоради кап воде (Андрић 1986:93); **Запомажем** гдегод стигнем (ИК); Двојица су ме заједно са сином и ћеркицом увукла у шпајз, где сам наставила да **запомажем** (ИК); Кад сам почео да **запомажем** и тражим помоћ (ИК); Да се оволико жале, кукају и **запомажу** не би били то што су били (ИК); Не мешајте се с циничним људима и онима који стално јадикую и **запомажу** (ИК); Неки **запомажу** како га треба спасити (ИК); Видела сам тотално скрхан аутомобил и људе који леже и **запомажу** (ИК).

Презент се доследно јавља само по другој врсти.

3. 3. Глагол с к а п а т и, према П60 и РМС, има облике презента по V и II врсти (*скајам* и *скајљем*). Б. Милановић закључује да "су у књижевној употреби обичнији и општији облици са презентском основом на -а (скапа-)." (Милановић, 1977:106).

У РСЈ само с к а п а т и – *скајам*.

а) Презент

По петој врсти:

Кад видим друге како цртају дође ми да **скапам** од муке јер ја не умем (ИК); Боље ми је да **скапам** код неког плота на Карабурми! (ИК); Сећам се неког старог псета које је имало снаге да **скапа** од жалости (Макс., РМС); ... отимала да не **скапа** од глади (Кочић у: Милановић, 1977:107); А догле, зар дијете да ми **скапа**? (Андрић 1986:123); Грехота да **скапа** уочи нашег празника (Ђоровић у: Милановић, 1977:107); Ако са породицама **скапају** од глади ... (ИК); Боље да нахранимо гладне тајкунчиће да нам не **скапају** од глади (ИК); Дакле, хајде да млади **скапају** од глади на улици, а пензионерима да дамо посао (ИК, Прес).

По другој врсти:

Дете би морало да **скапље** иако је божји син (Ђосић у: Милановић, 1977:107); ... да не **скапљу** од глади (Ђ.Јакшић у: Милановић, 1977:107).

У овом корпусу презент се јавља само по петој врсти, а примери за облике презента по другој врсти преузети су из Милановићевог корпуса и нису део савременог српског језика.

3. 4. Глагол с р е т а т и (се) према П60 и РМС има облике презента по V и по II врсти (*срећам* и *срећем*). РМС не бележи ни један пример уз овај глагол.

Код префиксалних глагола са с р е т а т и, према РМС, облик презента јавља се или само по другој врсти (*пресрећашти-пресрећем*) или и по другој и по петој врсти (*сусрећашти-сусрећем/сусрећам*), али чини се да су облици по другој врсти много чешћи.

Код Милановића много је више примера за облик *срећиа-*. Он констатује да су облици са презентском основом *среће-* нови облици у савременом српском језику (Милановић, 1977:193).

У РСЈ стоји с р е т а т и – *срећам* и *срећем*. Код префиксалних – *сусрећем*, *сусрећам* и само *пресрећем*.

а) Презент

По петој врсти:

Почео сам да осматрам дубину очног дна код људи које **срета**м у нади да ће се можда десити чудо ... (Павић 1997:64); **Срета**м и судију Јову, шефа преговарача из Бањалуке (ИК); Нисам имао прилике да је касније **срета**м (ИК, Време); Ту вазда **срета**м динарску тугу и питам се ... (ИК, Лалић); ...отпора који се код нас зове инат, а **срета** се не само код шизофрених ... (Лалић 1983:191); Као што се у развоју ембриона **сретају** у оку мјехурић који ... (Лалић 1983:192).

По другој врсти:

Дејана, ето, **срећем** само дан након што смо сазнали за Лазареву смрт (Арсенијевић 1995:53); **Срећем** га сваког дана у исто време. (ЕК); То су само примери неких уобичајених питања са којима се **срећем** (ИК); Ето, не волим да га **срећем** (ИК); Ту **срећем** још једну изузетну личност ... (ИК); На путу **срећем** само знакове ... (ИК); Ја такве **срећем** већ прилично дуго ... (ИК, Б92); Свакодневно **срећем** људе из најразличитијих средина (ИК); На пола пута **срећем** другарицу (ИК); Гомилу таквих ликова **срећем** на послу ... (ИК);... које **срећемо** кад путујемо (Црњански 1996:251); **Среће** очев поглед ... (Ђосић, 1970: 87).

... и **пресрећем** галебове празних стомака (Д. Бошковић, ИК); **Пресрећем** пролазнике и питам са знатижељом ... (ИК); **Пресрећем** га питањем (ИК, НИИ); Таксиста **пресрећу** код станице (ИК); Аустријски ловци **пресрећу** Јатове авионе (ИК); ... **пресрећу** путнике како би застрашили и обуставили комуникацију (ИК); **Сусрећемо** се у сновима ... (Киш, Енциклопедија мртвих); **Сусрећем** на обали реке ... (Киш, Башта, пепео); Тако се **сусрећу** ... (Киш, *Varia*); Члан сам Фото савеза Србије и **сусрећем** се са проблемом слања својих радова на иностране конкурсе (ИК); И, одједном, **сусрећем** се са неким ко више није тај (ИК); **Сусрећем** се са непознатим у човеку који ми је све (ИК); Сви проблеми са којима се **сусрећем** последњих година мање-више су последица мог бављења политиком (ИК); ја се скоро свакодневно **сусрећем** са тим (ИК).

Презент се, у овом корпусу, јавља и по петој и по другој врсти. За префиксални глагол с у с р е т а т и и корпус потврђује да се јавља само *сусрећем*. У овом корпусу јавља се само *пресрећем*.

Чини се да је тенденција облик по другој врсти – *срећем* и да би свакако облик *срећем* требало наводити на првом месту, а затим *срећам*, као облик који још постоји, али се ређе јавља. Глагол с р е т а т и се у савременом српском језику приближио глаголима друге врсте.

3. 5. Глагол с р к а т и, према РМС, има двојак облике презента по II и по V врсти (*срчем/сркам*).

У РСЈ забележен је само облик презента по другој врсти (*срчем*) и мислимо да је то и једини облик у савременом српском језику. Анализа корпуса показала је следеће:

а) Презент

По другој врсти:

Док **срчем** прву јутарњу кафу ... (ИК); ... и онда можеш мирно да **срчеш** свој сок од малина (Киш, Пешчаник); Докле ћеш да **срчеш** ту кафу? (ИК); ... и ко чорба кад се **срче** ... (Радовић 1992:165); Гледа испитивачки Бутенка, који **срче** чај (Киш, Ноћ и магла); Тонка **срче** варенику и гледа очима по тавулину као губава старица (Ковач, 1981:197); ... продавачица новина која **срче** супу из тањира ... (Киш, Складиште); Дуго **срчу** врели чај, без речи, смешући се ... (Киш, Гробница за Б.Давидовича).

Грађа је потврдила да се презент јавља само по другој врсти.

3. 6. Глагол с т и с к а т и (се), према П60 и РМС, има облике презента по V и по II врсти (*стиискама, стиишићем*) и у РМС само стоји да је то *несврш.* и *уч.* према

с т и с н у т и (се), а нема ни једног примера.

"Код екавских писаца нису забележени примери за облике са основном *стиишиће-*" (Милановић, 1977:247). Милановић наводи примере и са основном *стиишич-* и *стиишић-*.

У РСЈ само с т и с к а т и – *стиискама*.

а) Презент

По петој врсти:

Прстима леве руке **стискам** суви патрљак (ЕК); Престао сам да **стискам** усне (ЕК); Ја их још више **стискам** и мислим да умирем од старости (ЕК); Нерадо **стискам** и суве шаке својих познаника (ЕК); Бар више не **стискам** очне капке (ЕК); ... да под сваком мишком **стискам** по једну књигу (ЕК); **Сти-ска** песнице (Ђосић у: Милановић, 244). Начин на који **стискају** усне чини заробљеницима ... (Културни додатак, ЕК); Многи **стискају** зубе јер ... (ЕК); Људи нису створени да се **стискају** у мравињацима (ЕК).

Вечерас на месечини, длановима **притискам** боре (ИК); Па, зар ја имам толики утицај да неког **притискам** (ИК).

У овом корпусу презент се јавља само по петој врсти. Може се претпоставити да је облик презента по другој врсти (*стииишем*) део језичке прошлости.

3.10. Глагол т к а т и, према П60 и РМС, има тројачке облике презента, и то на првом месту облик по V врсти (*тшкам*), а затим облике по II врсти (*тшкем/ чем*) уз које стоји одредница *ређе*.

У литератури је овај глагол обрађен уз глаголе II врсте, иако би на основу РМС и примарног облика презента по V врсти, могао бити и међу глаголима V врсте.

У РСЈ само *тшкам* (*тшкем*). Облик *чем* је с правом изостављен, јер је архаичан.

Анализа корпуса показала је следеће:

а) Презент

По петој врсти:

Ткам материјал за кошуље (ИК); **Ткам** столњаке, подметаче ... (ИК); Већ дуже време не **ткам** (ИК); За сада **ткам** на малом четвртастом раму (ИК); Кад **ткам**, ја постојим ... (ИК, Глас јавности); **Ткам** ред по ред, шару по шару ... (ИК); **Ткам, уткам, исткам** па дам за златан дукат за Ђердан (ИК); Касније кад сам почела редовно да **ткам** ... (ИК, Политика); **Ткам** ред по ред. (ИК); Научила сам да **ткам**, постала сам ткаља (ИК, Илустрована политика); Учитељица је говорила како ја лепо **ткам** (ИК); Да не **ткам** не бих дисала. (ЕК); Обожавам ручне радове и све знам да радим осим да **ткам** или **ткем** (ИК); У напјев опијела **тка** се пијук крампа (Јел. РМС); У Пироту жене **ткају** ћилиме (ЕК); Девојчице су училе да **ткају** од најранијих дана (ЕК); У Коринту **ткају** свите од разбукталог ... (ЕК); Желе да науче или већ **ткају**... (ЕК).

... **изатка** црту која се таласа између лирике и приче (Лаз. Л., РСАНУ); ... коју ткаље **уткају** у своје рукотворине (ЕК).

По другој врсти:

Да умам да **ткем**, да плетем ... (ИК); Сад не могу ни да **ткем** (ИК); Умијем ја и да **ткем** (ИК).

Пошто у корпусу из књижевности 20. века није било примера за облик презента, преузети су примери из РМС, РСАНУ, и из додатног корпуса, али то није довољно за прецизније закључке.

Мора се констатовати да се оба облика презента још јављају, а који ће се јављати чешће зависи од говорног подручја. Ипак, чини се да облик

*иш*кам има предност и да је то резултат тежње изједначавања инфинитивне и презентске основе.

3. 8. Глагол т р з а т и, према РМС, у облику презента има облике по V врсти (*иш*рзам) и по II врсти (*иш*ржем). РМС не наводе примере уз овај глагол, већ само да је то несврш. и уч. према *иш*рџнуџи (се) и *иш*рђи (се).

У РСЈ стоје оба облика: т р з а т и – *иш*рзам и *иш*ржем.

а) Презент

По петој врсти:

Тада се **трзам** и приносим очима доглед ... (ЕК); ... страхујем и **трзам** (Политика, ЕК); ... у устима крв, **трзам** се... (ЕК); ... да ја на њу не **трзам** три недеље... (ЕК); Онда ћу мало да **трзам** главом ... (ИК); ... али ни за то се баш не **трзам** (ИК); **Трзам** жицу тако да додирује магнет (ИК); Редовно се **трзам** када их видим (ИК); **Трза** дизгине, Мијат трчи да отвори капију... (Ђосић 1970:121); ... тај гмизавац поче да се **трза** и отима ... (Киш, Псалам 44); ... она се нагло **трза** и покушава да успостави равнотежу ... (Киш, Ното roeticus); ... почиње да кија и **трза** се (ЕК); Ваше раме, да не **трза** и не штрца Вас. (Политика, ЕК); Сад се нога **трза** (ЕК); И, кажи му, она **трза** на мене (ЕК); Подједнако се **трза** и пред једном и пред другом ... (ЕК); Чак се и **трзају** у сањању (Растко, ЕК); ... пошто се сви **трзају** када је дотакну (ЕК).

По другој врсти

Тржем се нагло (ИК); **Тржем** се из сна (ИК); На крају крајева **тржем** се неспособна да побегнем ... (ИК); **Тржем** се из својих мисли (ИК); А не да нож на њега **тржем** сам ... (ИК).

У овом корпусу презент се јавља чешће по петој врсти.

3. 9. Глагол х р а м а т и према РМС има облике презента по II и по V врсти (*хра*мљем и *хра*мам). У П60 стоји прво облик по V, па по II врсти – *хра*мам/*хра*мљем.

Б. Милановић истиче да "презентски облици са основом *хра*ма- ни по чему нису приоритетни. Штавише, у употреби ове глаголске речи такви облици видно заостају за облицима са основом *хра*мље-, који се у правом смислу могу сматрати стандардним облицима књижевног језика" (Милановић, 1977:126). Даље, Милановић истиче доминацију облика по II врсти и да чак и у Речнику ЈАЗУ уз облик *хра*мам стоји да је "риједак". Милановић закључује да су такви облици још одраније били потискивани од облика са основом *хра*мље- и да је облик *хра*ма- већ застарео.

У РСЈ стоји: х р а м а т и – *хра*мљем (*хра*мам).

а) Презент

По другој врсти:

Постаје сигурнији мада још увек **храмље** (Киш, Пешчаник); ... и по одјеку његових корака закључити да **храмље** (Киш, Varia); Језик и његова синтакса, то је оно у чему данашњи књижевни нараштај ... највише **храмље** (А. Белић у: Милановић, 1977:127); ... да не гледају како **рамље** (Лалић у: Милановић, 1977:127); Пре неких месец дана пас је почео да **храмље** ... (ИК); Плата **храмље** за корпом (ИК); ... тако да парламент више храмље него што иде (ИК, Глас јавности); Маја **храмље** с једном високом штиклком скачући по

стенама (ИК); Ова логика и методологија **храмље** ... (ЕК); Онда је почела да **храмље** и пуца. (ЕК); ... али ако избор филмова **храмље**, то је слаба утеха (ЕК); ... а ипак **храмљу** и праве се јунаци (Лалић, у: Милановић, 1977:127); ... учила их да **храмљу** (Андрић у: Милановић, 1977:127).

По петој врсти:

... исмејава ... богаљеве како **храмају** (В.Петровић у: Милановић, 1977:126); Београђани **храмају** у одбрани (Политика 1970. у: Милановић, 1977:126).

У корпусу није било пуно примера, али на основу грађе и литературе, закључујемо да је облик по II врсти тенденција у савременом српском језику.

Облици презента по V врсти преузети су из Милановићевог корпуса и види се да осликавају ранија језичка стања. И сам Милановић истиче предност облику презента по II врсти.

3. 10. Глагол **х р к а т и**, према РМС, има облике презента *хрчем* и *хркам*, по II и V врсти, а у П60 прво је наведен облик по V па по II врсти – *хркам/хрчем*.

Милановић истиче предност облику *хрче-*.

У РСЈ само **х р к а т и** – *хрчем*.

а) Презент

По другој врсти:

Много **хрчем**, има ли лека? (ИК); ... падаш у хронично нераспремљен кревет, **хрчеш**, будиш се ноћу ... (Пантић, 2004:132); **Хрчеш** као свиња (ИК); Кад се ти увече напијеш па заспиш и почнеш да **хрчеш**, ја изиђем пред кућу (Селимовић², 1979:27); ... у тренутку када је почеш да **хрче** величанствено ... (Киш, Башта, пепео); А Аћим сада **хрче**. (Ћосић, у: Милановић 229); ... па **хрче** и тестери (Андрић у: Милановић 229); Није јасно зашто особе које **хрчу** не чују саме себе (ИК); ... сан у којем они **хрчу** као утуткани у меку постељу (Киш, Номо roeticus); Забушанти **хрчу** свој поподневни сан (Лалић у: Милановић 230).

У корпусу се јављају само примери по II врсти, тако да можемо констатовати да је то правилан глагол II врсте и да се облик *хркам* више не употребљава.

3. 11. Глагол **ш е т а т и**, према П60 и РМС, има презентске облике по V и II врсти (*шеттам/шећем*). Чини се да се у језику направила дистинкција у употреби и у разговорном језику увек је *шеттам*, а у језику књижевности (пре свега поезији) често се среће и *шећем*.

Милановић наводи да се облици презента по петој врсти јављају код Јакшића, Лазаревића, Б. Станковића, Б. Ћосића, Дучића, Д. Максимовић, М. Булатовића, Црњанског, Д. Ћосића итд. (Милановић, 1977:195-196). Даље, он закључује да су облици са основом *шетта-* у општој употреби. Уз облике са основом *шеће-* он наводи примере из хрватске књижевности и из ранијег језичког периода, тако да само констатује да је тај облик редак у употреби код српских писаца.

У РСЈ **ш е т а т и** – *шеттам* и *шећем*.

а) Презент

По петој врсти:

Шетам (Капор, 2002:33); **Шетам** и причам (ИК); Планином се **шетам** док сунце залази (ИК); **Шетам** и пливам (ИК, Вечерње новости Чика Сврака пољем **шета**, кад однекуд бане вук ... (Радовић, 1992:44); ... кад се она пољем **шета** ... (Радовић, 1992:60);); ... кад **шетамо** по плажи осећам се непријатно. (Ковачевић, 1990:21); Пси **шетају** градом (ИК); Коњи **шетају** Чукарицом (ИК, Блиц); Ђоковићи **шетају** пудлицу (ИК, Курир); Лепе жене **шетају** кроз град (ИК).

По другој врсти:

Чуо сам од људи што су ишли прошлог пазара у шер да се онај јолпаз 'ној башчи око дуванске ваврике **шеће** ... (Кочић, 1972:31); ... што се **шеће** око Пере ... (Гвидо Тартаља у: Радовић, 1992:77); Ко то гаси свеће и по крчми **шеће** ... (ЕК).

Облици презентиа су чешћи по V врсти. Облик презентиа по II врсти стилски је маркиран и користи се као стилско средство, а не као примарни облик презентиа глагола ш е т а т и.

3. 12. О глаголу ш к а к љ а т и писао је Петар Ђукановић⁸. Он истиче да овај глагол има облик презентиа по петој (*шкакљам*) и по другој врсти (*шкакљем*). На основу грађе из РСАНУ изведена су два закључка:

“1. у приближно истој мери се употребљавају облици глагола *шкакљајћи* изведени од обе његове презентске основе (на -а- и на -е-).

2. Овај глагол се готово не налази код писаца из источних крајева наше језичке територије.

Примери показују да и једни и други облици – и облици са презентском основном на -а- и на -е- - имају практично равноправну употребу у нашем књижевном језику. То значи да овај глагол треба укључити у оне глаголе на -аћи чија је основа презентиа призната као двојака” (Ђукановић 1979:263).

Ђукановић, даље у истом раду, истиче да “глаголи који у општем делу испред наставка -аћи имају сугласник + сонант љ: *макљајћи*, *сукљајћи*, *џриљајћи*, *брбљајћи*, *вршљајћи*, *џеиљајћи*, *муиљајћи*, *кашљајћи*, као и итеративни глаголи *скуиљајћи*, *размишљајћи* и сл. сви они, као што се види, имају презентску основу на -а, са изузетком глагола *кашљајћи*, *кашљем*.” (Ђукановић, 264).

4. Закључак

Већином су се у савременом српском језику као тенденција наметнуле облици који су забележени као први у РМС. Изузетак је глагол с р е т а т и где је тенденција облик *срећем* и глагол т к а т и где се са сигурношћу не може истаћи тенденција, али чини се да је то облик *ишам*. Најчешће су облици презентиа који се наводе на другом месту у РМС застарели.

Резултати анализе су представљени у табели.

⁸ О једном глаголу на -аћи са двојаким основном презентиа, НЈ, 1979.

Глагол	РМС	врста		тенденције
зидати	зидам/зиђем	5	2	зидам
помагати	помажем/помагам	2	5	помажем
скапати	скапам/скапљем	5	2	скапам
сретати	сретама/срећем	5	2	срећем/сретама
сркати	срчем/сркама	2	5	срчем
стискати	стискам/стиштем	5	2	стискам
ткати	ткем/ткама	2	5	ткама/ткем
трзати	трзам/тржем	5	2	трзам/тржем
храмати	храмљем/храмама	2	5	храмљем
хркати	хрчем/хркама	2	5	хрчем
шетати	шетам/шећем	5	2	шетам (шећем)

Већина глагола на *-ати*, односно глагола II и V врсте, немају више двојачке облике у презенту, већ се само један облик употребљава. Код неких глагола има разлике у употреби у зависности да ли се ради о разговорном или писаном језику (нпр. облици са *шеће*-чешће се јављају у писаном тексту и стилски је маркиран облик).

Глаголски систем тежи стабилности и уједначавању основа. Од поменутих 80 основних глагола из РМС код којих су ова укрштања забележена, данас се само код неколико тих глагола јављају двојачки облици, а већина има само један облик. Од анализираних глагола двојачки облици јављају се још само код *с р е т а т и*, *т к а т и*, *т р з а т и* и условно код *ш е т а т и*. За потребе једног обимнијег рада о глаголима анализирани су и остали глаголи који су екцерпирани из РМС и већина данас има само један облик у презенту. Данас је само *д е љ е м* (изгубило се *дељам*), *д о з и в а м* (нема *дозивљем*), *д р е м а м* (нема *дремљем*), *н а д и м а м* (нема *надимљем*), *н а з и в а м* (нема *називљем*), *о т и м а м* (нема *оџимљем*), *п р е з и в а м* (нема *презивљем*), *с и п а м* (нема *сипљем*), *с к и т а м* (нема *скићем*), *с у ч е м* (нема *сукам*) итд. Двојачки облици јављају се само још код неколицине глагола.

Може се закључити да је процес уједначавања глаголских основа код глагола II и V врсте већим делом завршен и резултат је издвајање само једног облика. Код појединих глагола још траје, али и то је условно, јер се неки облици јављају само у неким говорним подручјима као дијалекатско обележје, а нису део стандарда.

У савременом српском језику не може се више говорити о фреквентним укрштањима врста у облику презента код глагола друге и пете врсте, јер се та укрштања данас односе на веома мали број глагола. Ту констатацију требало би да испрате и нормативни речници српског језика који се убудуће буду израђивали, јер је неопходно да речници одсликавају реално стање у језику.

Укрштања врста у конјугацији глагола на неким другим линијама (нпр. укрштања на линији I-III и сл.) још постоје. Шире посматрано,

постојање двојаким облика у конјугацији глагола у српском језику, јавља се не само у презенту већ и у аористу, радном гл. придеву и сл. У свим глаголским облицима са двојаким формама тежи се издвајању само једног облика као примарног. Код већине глагола II и V врсте тај процес диференцијације облика у презенту је завршен.

Корпус

1. Петар Кочић, *Пријовијетке*, Свјетлост, Сарајево, 1972.
2. Милош Црњански, *Сеобе*, Прозаик: Моно, Београд, 1996.
3. Бранимир Ђосић, *Покошено поље*, Моно, Београд, 1996.
4. Иво Андрић, *Пријовијетке*, Рад, Београд, 1986.
5. Иво Андрић, *Проклетиа авлија*, Свјетлост – Сарајево / Просвета – Београд, 1989.
6. Михаило Лалић, *Докле гора зазелени*, Нолит, Београд, 1983.
7. Добрица Ђосић, *Корени*, МС – Нови Сад / СКЗ – Београд, 1970.
8. Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сабрана дела, јубиларно издање поводом тридесетогодишњице стваралаштва, Београд, 1979.
9. Меша Селимовић², *Острво*, Сабрана дела, јубиларно издање поводом тридесетогодишњице стваралаштва, Београд, 1979.
10. Александар Тишма, *Најлепше пријовијетке*, Просвета, 2001.
11. Младен Марков, *Укоји оца*, Народна књига, Београд, 2003.
12. Милисав Савић, *Ожљиви тишине*, Рашка школа, 2. издање, 1998.
13. Момо Капор, *Легиона о Табору*, Зограф, Ниш, 2002.
14. Добрило Ненадић, *Дорошјеј*, Политика: Народна књига, Београд, 2005.
15. Милорад Павић, *Унушрашња сирана ветра*, Дерета–Просвета, Београд, 1997.
16. Горан Петровић, *Ситничарница "Код срећне руке"*, Народна књига, Београд, 2001.
17. Душан Ковачевић, *Балкански штијун и друге драме*, БИГЗ, Београд, 1990.
18. Душан Радовић, *Анџологија српске поезије за децу*, СКЗ, Београд, 1992.
19. Мирко Ковач, *Врати од ушробе*, Нолит, Београд, 1981.
20. *Сабрана дела Данила Киша*, Електронско издање;
21. ЕК (Електронски корпус, Д.Витас)

Литература

1. Букановић 1979: Петар Букановић, *О једном глаголу на -аћи са двојаким основом презентиа*, у: Наш језик 24/1-2, 261–265.
2. Милановић 1977: Бранислав Милановић, *Глаголи на -аћи са двојаким презентском основом*, Наш језик, XXII/4–5, 163–306.
3. Милановић 1954: Бранислав Милановић, *Двојаки облици глагола на -иваћи, -аваћи*, Наш језик, V/7–8, 235–249.
4. Правопис српскохрватског књижевног језика 1960: *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад- Загреб

5. Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1967–1976, Матица српска, Нови Сад
6. Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, 1959, Српска академија наука и уметности, Београд
7. Речник српскога језика 2007: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад

ON SOME VERBS IN *-ATI* WITH TWOFOLD PRESENT FORMS IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

By using the corpus from the works of contemporary writers, the author investigates whether twofold forms of verbs ending in *-ati* can still be found in the modern Serbian language, or whether a single present form prevails.

Sanja Đurović

НЕОДРЕЂЕНИ ПРИДЕВСКИ ВИД У ОДРЕЂЕНИМ ОКРУЖЕЊИМА

Рад се бави појавом неодређеног придевског вида у одређеним контекстима, чињеницом успутно помињаном у србистичкој литератури, али без одговарајуће експликације. На основу предложене прецизне дефиниције одређености (познатост, јединственост, временска максимизација) и става да се придевским видом може бележити и одређеност својства које се приписује именичком појму, бројни примери из регистра књижевн уметничког, научног и публицистичког стила добијају своје објашњење. Уједно се строго дефинишу прагматички услови под којима се краћа форма придева може појавити на позицији синтаксичког атрибута у одређеном окружењу.

Кључне речи: придевски вид, одређеност, познатост, јединственост, временска максимизација

1. Увод

1.1. Граматике српског језика категорију придевског вида дефинишу указујући на везу морфолошког лика придева и (не)одређености именичког појма уз који придев стоји. Михаило Стевановић (1986: 249) придевски вид објашњава следећим речима: „Придеви *сиромашан* и *нейисмен* одређују особине дотад неодређеног појма, неодређеног лица о ком се говори[...] исти придеви, у облику *сиромашни* и *нейисмени*, казују особину већ одређеног лица[...] Зато се придеви у краћем облику зову придеви неодређеног, а у дугом, дужем облику – придеви одређеног вида.“ Речено он илуструје примером:

1) „У младости, без родитеља и *сиромашан*, није имао прилике да редовно учи школу, и задуго је остао *нейисмен*. Али је касније сам научио читати и писати, па је упорним радом, стално читајући, тај *сиромашни* и до недавно *нейисмени* младић постао најсвеснији борац за права радничке класе.“ (Стевановић 1986: 249)

Дакле, употребљени краћи облици придева указују на неодређеност, непознатост појма на који се односе, док семантичко-прагматички критеријум познатости или поменутог налаже употребу дуже форме придева.¹

1 Стевановићево објашњење није поткрепљено најсрећније изабраним примером. У првој реченици младић није ни поменут, што значи да је већ познат, али на основу помињања у претходном, нецитираном делу текста. Појава неодређених облика придева у овом дискурсу последица је њиховог јављања у позицијама апозитива и предикатива, којима се по правилу аргументу приписују непознате особине, при чему

1.2. На основу објашњења о околностима у којима се јавља неодређени придевски вид, стиче се утисак да је граница у дистрибуцији прецизно повучена. Један једноставан тест могао би чак и поткрепити тобожњим доказом ту, како ће се испоставити, малу заблуду:

- 2) А: Благ и пријатан поветарац расхлађивао нас је све време.
- 3) Б: #Осећаш ли благ поветарац о коме сам ти малочас причао?²
- 4) Б: Осећаш ли благ поветарац о коме сам ти малочас причао?

Након 2), реченица 3) никако не може звучати граматично – 4) се једино чини исправним.

1.3. У литератури се још од Маретићеве граматике (Маретић 1899) провлачи један занимљив пример:

- 5) Срдит Марко језди низ Косово.

Ниме се, почев од Маретића (1899: 491), преко Стевановића и Феке-теа (1969/73: 339), показује како придевски вид под одређеним околностима не мора бити знак одређености појма. Марко (Краљевић) је познат, па неодређеност придева и не може бити маркер његове неодређености, како би било у случају именована неке опште, заједничке именице. Придевски вид у оваквим примерима служи преобликовању адјектива у одговарајућу синтаксему – у атрибут, употребом одређеног вида, односно у актуални квалификатив (секундарни предикатив, како се још назива) краћом формом придева.

1.4. Поред примера попут 5), српска се лингвистика тек покојим успутним коментаром дотицала „ретких случајева“ употребе краће форме придева на атрибутској позицији, али у одређеним контекстима³. Међутим, чињеница је да се у језику књижевности, науке и медија јавља велик број примера у којима неодређени придевски вид стоји уз одређен, познат именички појам. Погледајмо неке:

- 6) Тај његов нечујан корак и оштро уперен поглед изгледали су ми страшнији и узбудљивији од сваке трке и туче. (Иво Андрић, *Деца*)

- 7) Сјешћемо овде, у овај празан простор џамије, у свијету а изван њега, сами, смијешће се оним својим сигурним далеким осмијехом, који и није осмијех већ проницљива хладноћа... (Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*)

сâm денотат именичке синтагме коме се особина приписује може бити познат (како је случај овде) или непознат. Дакле, употребљени неодређени облици у примеру (1), примарно су синтаксички, а не прагматички условљени. Бољи пример од наведеног садржао би именичку синтагму чији је денотат неодређен у датом контексту, те у коју стога улазе само придеви неодређеног вида.

- 2) Знак # употребљавамо за прагматичку, а знак * за граматичку неприхватљивост примера.
- 3) Рецимо, Феке те следећи пример: „Једва га примораше да се пење на таван, а **тај одрастао човек** дрхташе од страха“ објашњава: „Краћи облик није овде резултат поремећености видског осећања, нити неодређености јединке, већ намере говорног лица да, наглашавајући особину, истакне – како дати појам изгледа у општој перспективи.“ (Фекете1969/73, 2. део, стр. 365)

8) А она не може да га гледа ни да слуша тај његов мек, више женски глас. (Бора Станковић, *У ноћи*)

9) И знао сам, да мора доћи нека грдна олуја, која ће разнети тај учмао живот без сржи и без бола. (Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*)

10) У то време први пут је добио онај љут мушки зној пун длака у којем су се давили комарци, од којег су бућали убриси, а мачке добијале неми мјаук. (Милорад Павић, *Предео сликан чајем*)

11) Карактеристично је да је већ поменути студиозан преглед његовог лингвистичког опуса написао, са жаром и дубоким признањем, управо Зелиг Харис. (Ранко Бугарски, *Едвард Сајир, истраживач језика и културе*)

12) Међутим, обрађујући овај дотле непознат језички материјал, он је почео сугестивно заступати гледиште о томе да је идејни свет човека најтешње повезан са језичком структуром. (Милка Ивић, *Правци у лингвистици 1*)

Уочене чињенице указују да нашој науци недостаје прецизнији и емпиријски доследнији опис дистрибуције придева с обзиром на видску разлику. Тешко је говорити о супстандардној употреби, с обзиром на ширу заступљеност ове појаве и у књижевности и у текстовима наших угледних лингвиста, те на дуг временски опсег у коме се овакви примери налазе (Маретићев пример је из народне књижевности). Намеће се, стога, потреба да се утврди:

– Под којим се то прагматичким условима неодређени придевски вид јавља у позицији атрибута у одређеном контексту?

Задатак ове студије јесте давање релевантног одговора на ово питање.

2. Дефинисање одређености

2.1. Познатост

Пре свега, дужни смо дефинисати појам одређености контекста или окружења. Српска лингвистика традиционално одређеност поима као познатост, поменуто у претходном контексту. Оваква дефиниција блиска је уверењима Ирене Хајм (1982), заснованим на традиционалном ставу лингвиста о одређености (заправо од Кристоферсона 1939), која под термином *definiteness* подразумева информацију која је део дискурс-модела колокутора. „A definite is used to refer to something that is already familiar at the current stage of the conversation. (Одређени језички израз се користи за упућивање на нешто што је већ познато у актуелном стадијуму конверзације).“ Погледајмо, на пример, реченицу:

13) Млади песник је био ведрa духа.

Употребљена дужа форма придева даје саговорнику сигнал да у репрезентацији актуелног дискурса потражи информацију о помињаном младом песнику. Оваква би реченица прагматички била депласирана уколико не постоји заједничко знање саговорника о извесном песнику,

које укључује и информацију да је песник млад. Разуме се, у језицима са чланом, овакви случајеви се јављају искључиво са одређеним чланом.

2.2. Јединствености и специфичности

2.2.1. Поред познатости, дистрибуција одређеног члана у језицима са чланом диригована је и параметром јединствености. Још је Расел (1919) приметио да постоје случајеви употребе одређеног члана у непознатим контекстима, којим се маркира јединственост, специфичност именичког појма. На пример:

14) I met an owner of El Azteco. (употребљен неодређени члан)

(Постоји бар један власник *Ел Астјека* кога сам упознао.)

15) I met the owner of El Azteco. (употребљен одређени члан)

(Постоји један и само један власник *Ел Астјека* и ја сам га упознао.)⁴

Сагледана из перспективе специфичности, денотација језичког израза је одређена ако и само ако у релевантном дискурсу и контексту не постоји ниједан референт који задовољава опис дефинисан изразом, а који није део укупног денотата израза. Овај ефекат се означава термином *максимизација*: денотација једног израза је максимизирана уколико обухвата све референте у релевантном дискурсу који задовољавају опис дефинисан самим изразом. Максимизација се везује не само за исказе са одређеним значењем, већ и са оне за које се обично користи термин *специфичности*. Језички изрази са специфичном денотацијом су неодређени утолико што не упућују на референте који су познати у дискурсу већ у дискурс уводе нове референте, али је њихова денотација уједно и максимизујућа јер не дозвољава постојање других могућих референата који задовољавају дефинисани опис, осим оних на које сам израз упућује. У српском језику, типични примери израза са специфичним значењем садрже број један употребљен са не-кардиналним значењем. Такав је пример (16а.), у коме је само један једини сто такав да говорник жели да га купи, али је овај сто нов у дискурсу, па самим тиме није могуће другим интерлокуторима да га прецизно идентификују.

16) а. Хоћу да купим један сто.

б. Хоћу да купим сто.

Без елемената који маркирају ово значење, именичке синтагме, попут оне у примеру (16б), обично имају доступна сва три значења, зависно од захтева дискурса: 1) неодређено неспецифично (било који сто), 2) неодређено специфично (као у (16а) – један одређени сто, али дотад непознат у дискурсу) и 3) одређено специфично (један одређени сто, одраније познат у дискурсу).

2.2.2. Како се, пак, придевски вид понаша у оваквим случајевима? Исто као члан. Ово је став произашао из истраживања Надире Аљовић (2000) и Данијеле Тренкић (2001, 2004), које показују да одређени придев-

4 Раселови примери су према Абот (2004: 123).

ски вид у неодређеним контекстима маркира специфичност неодређеног именичког појма.

Погледајмо како максимизација функционише у условима када је јединственост (која је логички еквивалентна максимизацији, и заједничка за одређена и специфична значења), наметнута суперлативом:

- 17) а. Најбржи је огребани аутомобил.
 б. #Најбржи је огребан аутомобил.

Употреба дуже форме придева била би потпуно бесмислена уколико би постојао још неки референт који задовољава денотацију [*огребан аутомобил*], дакле, уколико је још неки од аутомобила у релевантном дискурсу огребан. Чак и да су неки огребани аутомобили већ били предмет разговора, па је, према томе, поменут и онај огребани који је и најбржи, **нејединственост** тог најбржег у **погледу огребаности** не дозвољава му да се уз њега нађе придев одређеног вида! Ово логично води закључку да:

- семантичко-прагматички опсег именичког референта не мора захватати и својство, већ се придевским видом могу исказивати и информације о особини и њеној дистрибуцији.

Другим речима, употреба одређеног придевског вида не само што упућује на јединственост и специфичност, односно одређеност, денотата употребљеног исказа, већ и означава да рестрикција садржана у исказу, односно скуп употребљених рестриктивних атрибута, гарантује јединственост референта тога исказа. Када је сам придев једини члан овог скупа, онда особина означена придевом издваја једног и само једног референта из скупа кандидата означених самом именицом. Таква је ситуација у разматраном примеру (17а), где је међу релевантним аутомобилима у дискурсу, само један може бити огребан да би израз био прагматички прихватљив.

2.2.3. Видимо да постоје случајеви у којима је именички појам познат, али не и јединствен у односу на денотацију придева, због чега није могуће реферисати на њега именичким изразом у коме је придев о коме је реч једини рестриктор, и где он узима одређени вид. Могуће је и обрнуто – да појам исказан именицом буде непознат, али се због његове јединствености у погледу особине придодате придевом мора употребити одређени придевски вид, као што је илустровано у примеру (18).

- 18) Пропусти један ауто. Ако их има више, пропусти плав. Ако нема плавих, пропусти зелени.

Могуће је, и најприхватљивије, да говорник у овом примеру не зна има ли уопште аутомобила тамо одакле се пропуштају. Ако и зна да ли их има, јасно је да не зна има ли међу њима плавих. Употреба одређеног придевског вида придева *плав* намеће контекст у коме је само један од аутомобила кандидата за пропуштање плав. Јер ово не мора бити случај – ако говорник не зна да ли у домену о ком је реч аутомобила има, нити да ли има плавих, не бисмо очекивали ни да зна ни да ли је највише један од њих плав; ипак, употреба одређеног вида сугерише да је због нечег управо то случај: ако плавих аутомобила има, то мора бити тачно један плави

аутомобил, и говорник то мора знати, да би секвенца дискурса у примеру била исправно употребљена.

2.3. Раздвајање семантичко-прагматичког ойсега именичког референца од својства приписаног придевом

Могућност да се придевским видом у српском језику маркирају прагматичке чињенице које се тичу својства приписаног придевом негирана је у досадашњој литератури. Фекете се, на пример, позива на Стевановића: „Проф. Стевановић јасно указује да категорију (не)одређености не треба везивати за (не)познатост особине, већ за одређеност именичког појма, а што се, мислимо, мора сматрати једино исправним и тачним.”⁵ Ваљана дескрипција дистрибуције придевског вида у српском језику налаже другачије. Прецизна дефиниција одређености свакако укључује и могућност да се придевским видом обележава и одређеност (познатост, јединственост и временска неограниченост⁶) својства које се приписује референту. Пре него што се озбиљније позабавимо овом тврдњом, кратко ћемо је емпиријски размотрити на парадигми могућих примера.

Погледајмо најпре како се неодређени вид понаша у употреби карактеристичној за овај облик: предикативно употребљеним именичким синтагмама.

19) Генерал Мишић је био изузетно храбар војсковођа.

Да је генерал Мишић био војсковођа не само да се може сматрати општим знањем, већ је и садржано у атрибутиву *генерал*, употребљеном у субјекатској синтагми. Неопходно је, међутим, да његова изузетна храброст буде нова за саговорника да би реченица била информативна, и тиме прагматички исправно употребљена (осим ако се ради о стилској фигури, у ком случају се ситуација знатно компликује и превазилази оквире овог истраживања).

Ствари слично стоје и код атрибутивне употребе придева.

20) а. Иди у собу и донеси ми топао шињел.

б. Иди у собу и донеси ми топли шињел.

в. Иди у собу и донеси ми онај топли шињел.

Размотримо сада могућност да особина шињела да је топао буде позната у примеру (20а), односно да буде непозната у примерима (20б-в). У примеру (20в), шињел је јединствен и познат у дискурсу. Стевановићев став, цитиран према Фекетеу, имплицира да је могуће да и локутор и колутор знају за конкретан шињел о коме је реч, али да најмање један од њих не зна да је тај шињел топао (у односу на друге шињеле). Да говорнику није познато да је шињел топао је очигледан апсурд, и лако га је одбацити. Да је ова чињеница непозната саговорнику једнако је немогуће, односно боља је формулација да би у таквом контексту израз био праг-

5 Фекете1969/73, 1. део, 353

6 О временској максимизацији в. у одељку 2.4.

матички лоше употребљен. У примеру (20а), пресупозиција је да у соби или има више од једног топлог шињела, или није познато да ли топлих шињела уопште има, и у оба случаја било који топли шињел би био добар кандидат. Ни говорник ни саговорник не знају ниједан конкретан топли шињел, па тиме и не знају ни за један конкретан шињел да је топао. Коначно, у примеру (20б), говорник познаје конкретан шињел који жели да му се донесе, и неопходно зна за њега да је топао. Саговорник не зна за такав шињел, и тиме не зна да је тај шињел топао. Добијамо следећу табелу значења придевског вида према контекстима употребе.

Вид	Значење	Говорник	Саговорник
неодређен	неодређено	особина непозната	особина непозната
одређен	неодређено	особина позната	особина непозната
одређен	одређено	особина позната	особина позната

Табела 1. Познатост особине означене придевом говорнику и саговорнику, зависно од вида и одређености именичког израза

Ова табела се у потпуности подудара са табелом која би уместо познавања особине варијала познатост самог референта говорнику и саговорнику, што значи да су ове две појаве, познатост особине и референта, међусобно доследно коваријантне у примерима које смо овде разматрали.

Значење	Говорник	Саговорник
неодређено	референт непознат	референт непознат
неодређено	референт познат	референт непознат
одређено	референт познат	референт познат

Табела 2. Познатост референта говорнику и саговорнику у односу на одређеност именичког израза

У даљем току рада, бавићемо се примерима где се ове две појаве добијају различиту вредност, захваљујући употреби неодређеног вида придева у одређеном контексту.

2.4. Временска максимизација

У агрубутивној, као и у предикатској употреби, придеви су слични глаголима стања у томе да обе категорије референту именичког израза приписују неку особину (са том разликом да придеви могу имати и рестриктивно значење, када је боље рећи да доприносе идентификацији тог референта). Основна разлика међу двема категоријама је да глаголи уводе и временску компоненту, спецификујући својства временског интервала у коме се особина приписује. Придеви немају ову могућност (осим употребом временских модификатора), што не мења чињеницу да је важење особине за референта често временски ограничено. Овај аспект има свој значај и на пољу употребе придевског вида. Особина означена придевом

у одређеном виду мора важити током читавог интервала релевантног дискурсног домена на чијој се позадини реченица интерпретира.

Замислимо следеће ситуације. Налазимо се у просторији са три прозора. У првом случају, један је прозор отворен све време. Сасвим је оправдано да се у дискурсу појави реченица:

21) Отворени прозор је одсијавао јаку светлост.

У другом, пак, случају, замислимо да има временских интервала у којима је, поред оног једног, отворен још неки од двају прозора. Због нејединствености, реченицу (21) не можемо употребити. У противном, саговорнике доводимо у недоумицу.

У случају да се наизменично отвара по један прозор, при чему су саговорници упознати са тим који је прозор у ком временском интервалу отворен, реченица поново има смисла, али добија дистрибутивну интерпретацију у односу на временске интервале. Тек одређивање одговарајућег интервала омогућава и одређивање тачног референта именске синтагме са придевом у одређеном виду, где се овај референт за њу везује само у том идентификованом временском интервалу.

Ово сугерише да се ефекат максимизације код одређеног вида придева протеже и на временску димензију важења особине за референта ком се приписује. Особином означеном придевом идентификован је јединствени референт у току целог временског интервала релевантног дискурсног домена.

2.5. Дефиниција одређености

Сада располажемо неопходним елементима за формално дефинисање одређености на начин који ће нам омогућити да потражимо објашњење за појаву придева неодређеног вида у одређеним окружењима. Када говоримо о одређености, ови елементи укључују познатост референта говорнику и саговорнику. Ове аспекте ћемо формализовати увођењем по једне репрезентације дискурса (дискурс-модела, DM) за сваког интерлокутора (int), и спецификујући припадање тим репрезентацијама информације о постојању одговарајућег референта (r), уз идентификацију максималног временског интервала у коме овај однос важи. Можемо формулисати следећу дефиницију одређености:

– Језички израз (JI) има одређено значење за дати дискурс и његов скуп интерлокутора Int ако и само ако за сваког интерлокутора из скупа Int, денотација JI јесте део дискурс-модела тог интерлокутора, и ако постоји референт r такав да за сваког интерлокутора из скупа Int и за сваки временски интервал t_i који припада укупном временском интервалу релевантног дискурс-модела, денотација JI одговара том референту r:

$$\begin{aligned} & \text{odreden}(JI) \\ & \Leftrightarrow \\ & \forall \text{int.int} \in \text{Int} [|JI| < \text{DM}_{\text{int}}] \\ & \wedge \\ & [\exists r. \forall \text{int.int} \in \text{Int}, \forall t_i. t_i < t_{\text{DMint}} [|JI|_{t_i} \sim r]] \end{aligned}$$

Одређеност окружења, дакле, подразумева задовољење двају услова. Први је услов да је за све интерлокуторе денотација језичког израза део њиховог дискурс-модела. То значи да је језички израз, заједно са својом интенционалном (концептуалном) денотацијом познат саговорницима за које се дискурс везује. Други услов јесте да денотација језичког израза одговара једном истом референту за сваки временски интервал који је део укупног временског интервала датог дискурса (односно дискурсног домена). Ово обезбеђује доследно јединствено реферисање за исти језички израз за читав релевантни временски интервал (време референције према Рајхенбаху 1947).

Дефиницију неодређености добијамо једноставно негацијом наведене дефиниције одређености. Језички израз (JI) има неодређено значење за дати дискурс и његов скуп интерлокутора Int ако и само ако не стоји да за сваког интерлокутора из скупа Int , денотација JI јесте део дискурс-модела тог интерлокутора, или ако не постоји референт r такав да за сваког интерлокутора из скупа Int и за сваки временски интервал t_1 који припада укупном временском интервалу релевантног дискурс-модела, денотација JI одговара том референту r :

$$\begin{aligned} & \neg \text{određen}(JI) \\ & \Leftrightarrow \\ & \neg [\forall \text{int.int} \in \text{Int} [|JI| < DM_{\text{int}}]] \\ & \vee \\ & \neg [\exists r. \forall \text{int.int} \in \text{Int}, \forall t_1, t_1 < t_{DM_{\text{int}}} [|JI|_{t_1} \sim r]] \end{aligned}$$

Наведене дефиниције важе како за читаве именичке синтагме, тако и за њихове делове, укључујући и појединачне придеве. Придеви у одређеном виду обично су део одређених именичких синтагми и просто наслеђују њихову одређеност. Аналогно томе, придеви у неодређеном виду, када су атрибутивно употребљени, део су неодређених именичких израза и наслеђују њихову неодређеност. На овим претпоставкама можемо приступити коначном циљу рада: објашњењу употребе придева у неодређеном виду у оквиру именичког израза са одређеним значењем.

3. Неодређеност придевског својства у одређеном окружењу

3.1. Неизнатости својства и лични сџав говорника

Дисјункција у дефиницији неодређености упућује на могућност да две различите пропозиције – два њена дисјункта – спецификују два могућа семантичка и прагматичка ефекта употребе неодређеног придевског вида у одређеним окружењима. Једна класа дискурских ситуација која може стајати у позадини првог дисјункта у формули којом смо дефинисали неодређеност обухвата дискурсне ситуације у којима за најмање једног интерлокутора из релевантног скупа, денотација посматраног језичког израза није део њиховог дискурсног модела:

$$\neg [\forall \text{int.int} \in \text{Int} [|JI| < DM_{\text{int}}]] \Leftrightarrow \exists \text{int.int} \in \text{Int} \wedge \neg |JI| < DM_{\text{int}}$$

Какву употребну вредност има неодређени придевски вид у одређеном окружењу ако је ово семантичка компонента коју доприноси? Неодређени вид у таквим примерима назначује да особина коју он спецификује није позната саговорницима. Ово имплицира да придев носи информацију коју не деле сви саговорници, што даље води слабој импликацији да је додавање придевом означеног својства одговарајућем референту ствар личног става говорника. Под ову се класу подводе и случајеви када је саговорник упознат са приписаним својством, али га говорник жели нагласити. Већина примера из ексцерпираних грађа може се објаснити овом слабом импликацијом:

22) Тај његов нечујан корак и оштро уперен поглед изгледали су ми страшнији и узбудљивији од сваке трке и туче. (Иво Андрић, *Деца*)

23) А она не може да га гледа ни да слуша тај његов мек, више женски глас. (Бора Станковић, *У ноћи*)

24) Карактеристично је да је већ поменути студиозан преглед његовог лингвистичког опуса написао, са жаром и дубоким признањем, управо Зелиг Харрис. (Ранко Бугарски, *Едвард Сајир, истраживач језика и културе*)

3.2. Временско оградњење

Други дисјункт формуле којом смо дефинисали неодређена значења покрива случајеве када својство означено придевом важи за референта само у делу укупног интервала релевантног модела дискурса. Ову дефиницију добијамо заменом негативне пропозиције еквивалентном позитивном пропозицијом, која говори о постојању интерлокутора у релевантном скупу, и бар два временска интервала (t_p, t_k) у оквиру укупног интервала дискурсног домена тих интерлокутора (t_{DMint}), таквих да постоје два референта (r_1, r_2), где истом језичком изразу у једном од интервала одговара један референт, а у другом други ($\{I|_{t_i \sim r_1} \wedge \{I|_{t_k \sim r_2}\}$)

$$\neg [\exists r. \forall \text{int.int} \in \text{Int}, \forall t_p, t_k < t_{DMint} [\{I|_{t_i \sim r}\}]] \\ \Leftrightarrow \\ \exists \text{int.int} \in \text{Int}, t_p, t_k < t_{DMint} [\exists r_1, r_2. [\{I|_{t_i \sim r_1} \wedge \{I|_{t_k \sim r_2}\}]]]$$

За употребу неодређеног придевског вида у одређеним контекстима, ово значи да неодређени вид сигнализира да референт носи особину коју придев означава само у одређеном подинтервалу укупног интервала релевантног дискурс-модела. Значајан је и број примера који одговарају овој класи, најупечатљивије они са експлицитним оградњењем временског важења особине:

25) Међутим, обрађујући овај догле непознат језички материјал, он је почео сугестивно заступати гледиште о томе да је идејни свет човека најтешње повезан са језичком структуром. (Милка Ивић, *Правици у лингвистичкици 1*)

Присуство прилога *догле* сугерише временско оградњење у приписивању својства. Погледајмо још један интересантан пример, који је на граници граматичности:

26) Глас позајмљује сјајан Ерик Ајдл. (титлован превод емисије „Како је сниман Шрек 3“, емитован 10.7.2007. на Б92)

Како је већ поменуто у одељку 1.3, краћи облик придева уз лично име није маркер неодређености. Међутим, за разлику од примера *Срђић* Марко *језди низ Косово*, у коме се избором вида мења синтаксичка функција придева (атрибут или актуални квалификатив), овде би се у оба случаја радило о атрибутској реченичној позицији. Оно што је преводилац употребом неодређеног придевског вида желео да истакне јесте управо временско ограничење у погледу приписивања својства – Ерик Ајдл је, пре свега, сјајан у улози позајмљивача гласа, док би прагматичке појединости саговорнику сугерисале евентуалне импликатуре о остатку његове каријере.

4. Закључак

Приложени рад полази од емпиријски установљене недоречености позитивног описа језичког стандарда у односу на употребу неодређеног придевског вида у позицији синтаксичког атрибута у одређеним окружењима. Анализа показује да, насупрот досадашњој литератури, семантичко-прагматички опсег именичког референта не мора нужно захватати и својство, већ да се придевским видом могу исказивати и информације о особини и њеној дистрибуцији. Студија даље нуди прецизну дефиницију одређености и неодређености, исказану формално-семантичким методом, која у обзир узима три параметра: познатост и максимизацију, референцијалну и временску. На основу дате дефиниције, утврђују се две групе случајева у којима се краћи облик придева може наћи у одређеном контексту: када је придевска особина непозната саговорницима (или је наглашен лични став говорника) или, пак, када постоји временско ограничење у погледу приписивања особине референту. Тиме се добија адекватно објашњење за употребу неодређеног придевског вида у одређеним окружењима, које адекватно покрива ексцерпирану грађу.

Извори

Иво Андрић, *Деца* (према: Сабрана дела, књ. 9, удружени издавачи, Београд, 1981, стр. 50)

Ранко Бугарски, „Едвард Сапир, истраживач језика и културе“, у: *Лингвистика о човеку*, 20. век, Београд, 1996, 71

Милка Ивић, *Правци у лингвистици 1*, 20. век, Београд, 1990, 248

Милорад Павић, *Предео сликан чајем*, Драганић, Земун, 1996, стр. 28

Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Просвета, НОЛИТ, ЗУНС, Београд, 1981, стр. 79

Бора Станковић, „У ноћи“ (према издању: *Одабране приче*, Просвета, Ниш, 2006, стр. 73)

Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*, Драганић, Земун, 1994, стр. 16

Литература

- Абот 2004: Abbott, Barbara, „Definiteness and indefiniteness“, Horn, L. R. & Ward, G. (eds.), *The handbook of pragmatics*, Blackwell, Oxford, 2004, 122–149
- Аљовић 2000: Aljović, Nadira, *Recherches sur la morpho-syntaxe du groupe nominal en ser-bo-croate*, Thèse de doctorat: Sciences du langage, Linguistique Générale, Université Paris 8 (Saint-Denis – Vincennes), Paris, 2000, 1–371.
- Хајм 1982: Heim, Irene. 1982. *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*. Ph.D. thesis, University of Massachusetts at Amherst.
- Кристоферсен 1939: Christophersen, Paul. *The Articles: A Study of Their Theory and Use in English*. Oxford University Press.
- Маретић 1899: Maretić, Tomislav, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, knjiga I, Štampa i nakl. knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1899, 700.
- Рајхенбах 1947: Reichenbach, Hans. *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan.
- Расел 1919: Russell, Bertrand. 1919. Descriptions. In A. P. Martinich (ed.), *The Philosophy of Language*, 221–227. Oxford: Oxford University Press.
- Стевановић 1986: Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик I (Граматицки системи и књижевнојезичка норма)*, Научна књига, Београд, 1986, 654
- Тренкић 2001: Trenkić, Danijela, *Establishing the definiteness status of referents in dialogue (in languages with and without articles)*, Working Papers in English and Applied Linguistics 7, Cambridge: Research Centre for English and Applied Linguistics, University of Cambridge, 2001, 107–131.
- Тренкић 2001: Trenkić, Danijela, *Definiteness in Serbian/Croatian/Bosnian and some implications for the general structure of the nominal phrase*, Lingua 114, University of Portsmouth, Portsmouth, 2004, 1401–1427.
- Фекете 1969/73: Фекете, Егон, *Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевог вида у српскохрватском језику*, 1. део у: *Јужнословенски филолог* 28/1,2, Београд, 1969, 321–386 и 2. део у: *Јужнословенски филолог*, 29/3,4, Београд, 1973, 339–523.

INDEFINITE ADJECTIVAL ASPECT IN DEFINITE ENVIRONMENTS

Summary

The paper investigates the occurrence of the indefinite adjectival aspect in definite contexts, a fact which has been only sporadically mentioned in the literature of Serbian studies, but without an adequate explication. Based on the proposed and precise definition of definiteness (familiarity, uniqueness, temporal maximization) and the standpoint that the adjectival aspect can also mark the definiteness of the feature attributed to the nominal form, numerous instances from the register of literary-artistic, scientific and publicistic style are explained. At the same time, pragmatic conditions under which the shorter form of the adjective can occur in a position of syntactic attribute in a definite environment are precisely defined.

Boban Arsenijević and Branimir Stanković

О ПРЕСУПОЗИЦИЈСКОМ КАРАКТЕРУ ИНТЕНЗИФИКАТОРА И

У раду се испитује пресупозицијска улога интензификатора *и*, при чему се диференцирају случајеви употребе ове партикуле у предикату и у ванпредикатској позицији, у којој су функције интензификације и пресупозиције тијесно повезане. Односи између експлицираног и пресупонираног појма дефинишу се тројако – као однос координације, контрадикторне координације и интерференције.

Кључне ријечи: интензификатор, пресупозиција, координација, контрадикторна координација, интерференција

0.1. Предмет овог рада јесте испитивање појава везаних за пресупозицијски карактер¹ партикуле-интензификатора *и*. Пошавши од претпоставке да се интензификатор о коме је ријеч не понаша истовјетно уз предикат и уз остале реченичне чланове, као и од тога да садржај који се подразумева не стоји увијек у истом односу према експлицираном појму, циљеве овог истраживања формулисали смо на следећи начин: (1) описивање пресупозитивног карактера партикуле *и* уз синтаксеме и синтагме изван предиката и (2) утврђивање и описивање могућности пресупонирања интензификатором *и* у оквиру предиката.

0.2. Испитивање се врши на корпусу узетом из језика српских писаца 20. вијека и дневних новина². При класификацији грађе кренули

1 Према дефиницији у *Енциклопедијском речнику модерне лингвистике*, пресупозиција представља онај садржај који говорник претпоставља приликом изговарања неке реченице за разлику од онога што је стварно речено [Кристал: 285].

О пресупозицијским ријечима *чак*, *више* и *недо* писала је М. Ивић у раду „О српскохрватским реченичним прилозима“ [Ивић 1978: 7], а о самом концепту пресупозиције у радовима: „Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт 'фактивности'“ [Ивић 1977: 2] и „Информативне улоге пресупозиција и импликација документоване српским језичким фактима“ [Ивић 2007: 1–6]. При утврђивању дистрибуције и правила употребе партикула *и* и *ни* у српском језику, Милош Ковачевић је истакао као важан критеријум пресупозитивни карактер ових партикула [Ковачевић 1977а: 10–12]. Уз *и* и *ни* Ж. Бошњакковић у раду „О употреби израза за интерну реченичну модификацију“ наводи и неке друге пресупозицијске ријечи: *чак*, *опет*, *већ*, *још* и *више* [Бошњакковић: 20–23].

2 Грађу смо ексцерпирани из следећих публикација: [НАСТАСИЈЕВИЋ] Настасијевић, Момчило: *Песме. Приповетке. Дrame*, Српска књижевност у сто књига, књ. 72, Матица српска–СКЗ, Нови Сад–Београд, 1958, 113–255; [АНДРИЋ] Andrić, Ivo: *Ex Ponto, Nemiri, Lirika*, Sabrana djela Ive Andrića, knj. 11, Sarajevo, 1976, 11–247; [ЦРЊАНСКИ] Crnjanski, Miloš: *Seobe, druga knjiga*, Biblioteka Vijesti, Podgorica, 2004, 5–131. [ЂОПИЋ] Ђопић, Бранко: *Делије на Бихаћу*, Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. 15, Београд, 1985,

смо од синтаксичког критерија, утврдивши реченичну функцију дијела уз који стоји партикула *и*. Потом смо примјере посматрали са семантичког и прагматичког аспекта, и дошавши тако до оних са пресупозитивним карактером, који су и најбројнији, методом реконструкције дубинске структуре реченице, као и навођењем синонимичних конструкција – покушали смо утврдити специфичности пресупозиције у појединим случајевима.

1. Као и све остале партикуле, и партикула *и* је у реченицу укључена као њен факултативни дио са функцијом модификације, тј. наглашавања, истицања једног реченичног дијела према другима [Ковачевић 1977а: 7]. У односу на конструкцију без партикуле *и*, она која садржи ову партикулу увијек је маркирана, прије свега на прагматичко-семантичком, а каткада и на стилском или експресивном плану. Партикула *и* један је од најчешћих, али и најсложенијих вербалних интензификатора, с обзиром на то да посједује могућност наглашавања садржаја уз који стоји на више начина, као и на то да се може наћи у споју са другим партикулама или везницима. Њоме се, на примјер, може вршити емфатичко интензивирање: *И ти*, најближа комшинка, с мојим сином! [Симовић: 47], може имати и чисто асеверативну функцију: Тога се ја *и плашим* [Симовић: 31], може наглашавати узајамну условљеност појмова: Ако је предосећање истинито, *и форма* је истинита [Политика: 14] или пак њихову концесивну везу: Кад се *и деси* да дођу на Душановац, иду све по тројица [Михаиловић: 49]. Ипак, интензификација партикулом *и* најчешће се врши издвајањем садржаја уз који стоји у односу на изречене реченичне елементе, али и у односу на претпостављени садржај који је у вези са наглашеним дијелом, то јест: у партикули *и* најчешће су сливене двије њене функције – функција интензификације и функција пресупозицијске ријечи, чије присуство сигнализира да осим садржаја експлицираног у реченици постоји и други, присутан у свијести учесника говорне ситуације.

1.1. Довођење експлицираног и интензификованог садржаја у везу са онима који су му пресупонирани засновано је на односу поређења³, како је то показао Милош Ковачевић, наводећи да се пресупонирани садржај најчешће може експлицирати изразом *као и остали/групи* или посебном реченицом са редуплицираним предикатом [Ковачевић 1997а: 10]. Поређење се, као што је познато, заснива на сличности елемената који се доводе у поредбени однос, а сличност, опет, подразумеива не

7–230; [СИМОВИЋ] Simović, Ljubomir: *Putujući pozorište Šopalović*, Sterijino pozorje, Novi Sad, 1986; [МИХАИЛОВИЋ] Mihailović, Dragoslav: *Kad su cvetale tikve*, BIGZ–SKZ, Beograd, 1989, 7–118; [ПОБЈЕДА] *Побједа*, бр. 15377, год. LXIV, 29. 9. 2008, Подгорица, 2–32; [ПОЛИТИКА] *Политика*, бр. 34036, год. CV, 10. 8. 2008, Београд, 2–24; [СТЕВАНОВИЋ] Стевановић, Михаило: *Студије и расправе о језику*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1988, 52–77.

3 Представници петроградске функционалне граматике сматрају да је категорија интензивности сродна категорији компаративности, с тим што се ова прва налази на средини између поља квалитативности и квантитативности и представља количинску модификацију квалитета [Радионова: 154–157].

само истовјетност (тачке у којима се појмови преклапају) него и различитост појмова (тј. тачке у којима се разилазе). Ако се поредбени однос успоставља између експлициране јединице изван предиката и њој пресупонираног елемента, онда је оно што их повезује, оно гдје се преклапају заправо радња исказана предикатом.

1.2. Нас сада интересује на који начин радња повезује експлицирани и пресупонирани елемент, тј. какав заправо садржај пресупонира партикула *и* у свијести учесника говорне ситуације. Ако са *X* обиљежимо експлицирани елемент уз који стоји партикула *и*, са *У* елемент који се подразумева, при чему су *X* и *У* повезани радњом *P*, можемо констатовати да *X* и *У* ступају у сљедеће логичке односе: (1) напоредни однос или однос координације; (2) однос контрадикторне или контрарне координације и (3) однос интерференције⁴.

2. Први од наведених односа, **однос координације**, можемо представити на сљедећи начин:

X и *У* повезани су радњом *P*; радња *P* подједнако је карактеристична и за *X* и за *У* и повезује их у скуп *Z*; елемент *X* накнадно је додат, придружен скупу *Z*.

Експлицирани садржај може се доводити у везу само са пресупонираним му координираним садржајима, али и са скупом као надређеном цјелином. Ипак, интензификатор *и* најчешће интензивира наведени садржај истичући његову већу комуникативну важност у односу на оне који се подразумевају, а који су истог ранга, и у тој функцији може се наћи уз све реченичне дијелове:

(1а) Ваљда ће се у неко јагње [уз све остало]⁵ наћи [Ђопић: 30]; Шта, и он је [поред осталих] тамо? [Ђопић: 95]; Мало затим [поред осталих] дође и Столе [Михаиловић: 15]; Један од мотива за боравак на Ади су свакако и цијене [уз остало] које су за овај тип туристичког смјештаја веома повољне [Побједа: 6]; Будући да је њихова основа млијеко, такође се тражи и испитивање радиоактивности [уз остало] (...) [Побједа: 8]; На такмичењу у ношењу жена ове године срећу је окушао и необично храбар пар [уз остале] (...) [Политика: 19]; Али се у функцији везивања баш ових реченица срећу и везнички прилози где и како [уз остале] (...) [Стевановић: 63];

(1б) Можда није у реду што вам и ово [уз све остало] казујем? [Настасијевић: 168]; Лијан је још имао и једну споредну дужност [уз остале] (...) [Ђопић: 82]; Понео је и слику Христа [уз друге ствари], икону Богородице Тројеручице и архангела Михаила, наше крсне славе [Политика: 6]; Јако је битна чињеница да се преко мајчиног млијека преносе и одређена антитијела [уз остало] (...) [Побједа: 8]; Док је био председник, премијер је говорио и о екологији [уз остало] [Политика: 4];

(1в) Мој сабрат, светао и насмејан радошћу, указа се на вратима (нити се зачу шум, да се отворише), и прозбори им, чини ми се не отворив уста, и каквим гласом [уз остало]! [Настасијевић: 133]; Локацију смо добили и у Бару [уз остала мјеста] гдје је почела градња 45 станова (...) [Побједа: 2];

4 При именовању односа међу појмовима консултовали смо уџбеник логике Гаја Петровића [Петровић: 33–40].

5 У угластим заградама у склопу сваког наведеног примјера реконструисан је садржај који се подразумева.

(1г) У свим овим заморним покушајима да себе уздигнете изнад других има нечег необичног, каткад и нарцисоидног [поред осталог] [Политика: 6]; Темишвар је био чувен, тада, и по љубичицама, [између осталог] крупним, модрим, а густим по гробљима (...) [Црњански: 33].

Партикула *и*, како показује наша грађа, у функцији интензивирања наведеног садржаја у односу на *друге, остале* који уз *њега/и* поред *њега* припадају истом скупу најчешће стоји уз субјекатске појмове (1а), показујући тако да комуникативно издвојени појам припада одређеном скупу појмова обједињених вршењем исте радње. У примјеру: Мало затим дође и Столе – подразумејева се да су прије њега дошли и неки други, и да је Столе дошао накнадно, а његово појављивање је, са становишта говорног лица, веома важно, због чега га издваја из скупине којој припада⁶. Иако рјеђе, пресупозицијском партикулом *и* наглашава се и објекатски појам када се жели истаћи да је *и* он уз *неке друге* појмове обухваћен глаголском радњом, али је он за учеснике говорне ситуације по нечему важнији од осталих сродних му појмова. Из реченице: Можда није у реду што вам *и ово* казујем, произлази да је говорник претходно казао и неке друге ствари, које очигледно сматра мање важним, јер њих је без дилеме могао подијелити са аудиторијумом, док казивање посљедње у низу информација изазива преиспитивање, које опет упућује на нарочиту вриједност казаног. Партикула *и* може стајати и уз адвербијале (1в) и атрибуте (1г), истичући да се радња вршила или врши и на другом мјесту, поред оних већ поменутих или присутних у свијести учесника говорног чина (Локацију смо добили *и у Бару* – може да значи да се на њу дуже чекало него на неким другим мјестима, па је стога и важнија), да је радња, поред наведеног вршена на друге начине, али да је онај које је комуникативно истакнут „најмоћнији“ (Мој сабрат, указа се на вратима и прозбори им, чини ми се не отворив уста, *и каквим гласом!*), или пак да нека појава, уз одређене наведене или подразумејеване квалификације има и још неке, говорнику посебно важне: Темишвар је био чувен, тада, *и по љубичицама*.

2.1. Однос укључености, односно придружености појма скупу, нарочито је очигледан када је тај скуп у контексту именован, док се јединице сродне оној која је интензификована подразумејавају:

(2) За владе царице Ау-Унг био је међу осуђеном Тресто педесеторицом уротника прогнан [између осталих] и пјесник Мори Ипо [Андрић: 110]; У већину од 20 одборника (...) ушла су [уз остале] и двојица одборника „Српске листе“ (...) [Политика: 7]; Попису тренерских имена, ваљало би придодати и сјајнога ватерполског учитеља Николу Стаменића [уз остале] (...) [Политика: 12]; Један од криваца за фанатску кризу су [између осталог] и кредитне рејтинг агенције (...) [Побједа: 5]; Из ХТП „Улицьска ривјера“, у чијем је саставу

6 У граматици П. Мразовић и З. Вукадиновић каже се да једна од улога партикуле *и* јесте и истицање улоге потоњег елемента у *крућу истовјешних* [курзив А. Ј.] и наводи се примјер *и ши* [Мразовић–Вукадиновић: 416].

[поред осталог] и насеље на Ади, напомињу да пријатно купање и сунчање може бити и у октобру (...) [Побједа: 6].

Комуникативно издвојени појам, дакле, није издвојен само у односу на оне који са њим стоје у координираној вези, већ и у односу на суперординирани појам⁷. Када се, на примјер, каже да је међу осуђеном Тристо педесеторицом уротника прогнан и пјесник Мори Ипо, то подразумеива да је, *пород осталих*, био прогнан и именовани пјесник, али да се он, по нечему издваја од осталих који дијеле исту судбину, као и од скупа у глобалу названог Тристопедесеторица уротника. На тај начин комуникативно је истакнут субординирани појам и у односу на суперординирани садржај.

2.2. Поређења ради, забиљежили смо и случајеве у којима се уз експлицирани истакнути садржај у истој реченици или ближем окружењу њеном наводе и други координирани садржаји које глаголска радња уједињује у исти скуп:

(3) Многа [дјеца] се више нису ни враћала на село, гдје је поред глади био и тифус (...) [Андрић: 105]; Због потребе растерећења саобраћаја, забрањено је кретање теретних моторних возила (...) носивости преко пет тона, а планирано је и периодично пропуштање линијских аутобуса на наведеним путним правцима [Побједа: 7]; Учесће у планирању, контроли квалитета радова осим Атлас тима и МАЦЕ-а, имају и Грађевински факултет у Подгорици и многи независни експерти из Црне Горе и иностранства [Побједа: 14]; Али Хрвати би морали да сем службених оцена и вредновања догађаја ипак саслушају и причу поражених и протераних [Политика: 13]; Напустио нас менаџер, а има и других проблема [Политика: 7]; Троструки је лауреат награде „Тони“, а добио је и Оскара за сценарио филма „Заљубљени Шекспир“ [Политика: 14].

У највећем броју примјера у нашој грађи (овдје смо навели само њен дио) појам мање важности изражен је везом предлога *пород/између/осим/сем* и генитива, односно акузативом с предлогом *уз*, гдје наведени предлози прилошког поријекла сугеришу да се ради о појму мање важности, док онај истакнут партикулом *и* има већу вриједност за говорника. Елидирањем ове предлошко-падежне везе, били бисмо ускраћени за информацију који су још појмови одређени радњом предиката, али би важност интензификованог појма остала непромијењена (исп: Многа дјеца се више нису ни враћала на село, гдје је поред глади био и тифус; и: Многа дјеца се више нису ни враћала на село, гдје је било и тифуса). У овим, као и у претходно наведеним примјерима (1а–г) умјесто и

7 У наведеним примјерима припадност скупу као цјелини изражена је и употребом различитих језичких средстава: *међу* члановима групе налази се и наглашени појам; у одређену групу *ушао је* и тај појам; одређеном попису *догађаје се* и истакнути појам; интензификовани појам је *један из* одређене групе; појам о којем је ријеч *налази се у саставу* ширег појма; или шири појам *укључује* и *ужи*, наглашени.

могао је бити употријебљен и интензификатор *josh* (*u*)⁸, такође пресупозитивног карактера, а дјелимично синонимичан наведеној партикули је и пресупозицијски интензификатор *шакође* (исп.: Један од мотива за боравак на Ади су свакако *и цијене*; и: *Цијене су шакође* један од мотива за боравак на Ади), који, како показује примјер наведен под (1а): Будући да је њихова основа млијеко, *шакође* се тражи *и испитивање радиоактивности* – може бити употријебљен са партикулом *и* у истој конструкцији, с тим што он формално интензификује цјелокупну предикатску синтагму, а суштински, као и партикула *и*, сугерише да испитивање обухвата више ствари, међу којима је од посебне важности и радиоактивност. Замјенљивост партикуле *и* партикулама *josh* и, рјеђе, *шакође* у функцији интензификатора потврђује да је у разматраним ситуацијама интензификовани садржај придружен, прибродан или укључен у скуп, и да је управо за његово наглашавање изабрана партикула *и*, хомоформна везнику који се користи при набрајању, навођењу напоредних појмова [РСАНУ, књ. VII: 199–202]⁹. У овом случају пресупозиције увођењем појма важнијег од осталих увећава се квантитет подразумијеваног скупа, а с обзиром на то да се ради о појму нарочите важности, унапријеђен је и квалитет скупа. А квантитативна модификација квалитета, према тумачењу петроградске функционалне граматике, и јесте основна одлика категорије интензификације [Радионова: 157].

2.3. Партикулом *и* уз синтаксему или синтагму изван предиката може се истаћи да је осталим садржајима придружен и онај који је за говорно лице неочекиван у датим околностима, тј. да је *уз остало/остале* радњом детерминисан *чак и* тај новоунијети садржај:

(4) Давали су му *и златне сатове* [поред осталог], само да не бије, ал он, зликовац, неће ни златан сат! [Симовић: 22]; (...) а кад се рат заврши, нећеш га лако наговорити да се враги натраг у село, мораћеш *и црпсе* [уз све остало] да му печеш [Ђопић: 63]; Иако је *и такве разговоре* [поред осталих] био чуо у Темишвару, Исаковичу такви разговори нису били ни занимљиви, ни пријатни [Црњански: 127]; Мада дугих руку и висок, готово мршав, био сам доста брз, па *чак*, за почетника, имао сам *и добу технику* [уз остало] [Михаиловић: 19/20]; Бојао сам се *и крви* [уз све остало] коју

8 Исп.: Кад, на седам дана иза вести да су га моткама негде код жене претукли, жив се, и жењен *josh*, појави [Настасијевић: 191]; Ја ћу већ идуће године доћи. Влада ће можда *josh* и *пре*: опет ћемо бити заједно [Михаиловић: 66]; И дали смо примере [...] са објашњењем [...] да је управо од обеју зависних, свакако и односних реченица, прва *josh* и реченица за одређивање места, а друга за одређивање начина [Стевановић: 64]. Ипак у нашој грађи су чешћи примјери пресупозитивне употребе партикуле *josh* уз глаголе: Гле га, он се *josh* руга [Ђопић: 98]; Узимаш Бихаћ, слобода долази, а моји коњи да иду глуви, без прапораца! *Ко* је то *josh* видео [Ђопић: 109]; Таман га ожалиш, поплачеш на његову гробу, кад овамо, за пола сата, ево ти њега, јаше на коњу *и josh* *пјева* [Ђопић: 227] – што нас наводи на претпоставку да се на пресупозицију у оквиру предиката, указује партикулом *josh*, јер се *и* у датој позицији осјећа више као асверативна партикула, а каткада њену употребу спречава и везник *и* који би морао уз њу доћи (посљ. примјер), а то, како је показао М. Ковачевић није могуће [Ковачевић: 19976: 166–168].

9 Исп. значење *josh* под 3.б. у: РСАНУ, књ. VIII: 778. и *шакође* под 1. у: РМС, књ. VI 130–131.

сам чуо како бије у мом ручном зглобу, јер ме је увјеравала да живим, а то је било исто што и патња [Андрић: 13]; Хајде, хајде, Ђуро, прочепркај мало по твоје магацину, има код тебе и од птице млијека [уз све остало] [Ђопић: 210]; Шта би тек рекао Грк, помисли, да зна да им је било допуштено да иду и у Театар [уз све друго], са својим женама [Црњански: 12].

Реченица: Давали су му и златне сатове подразумејева: Давали су му многе ствари, а уз то су му давали чак и златне сатове, што је са становишта учесника говорне ситуације неочекивано¹⁰ и представља посебну вриједност. Компонента неочекиваности придружена пресупозицији, додатно наглашава квалитативну вриједност појма накнадно придруженог скупу сличних му појмова.

3. Уколико експлицирани и пресупонирани појам стоје у односу супротности, али их детерминисаност истом радњом чини учесницима истога скупа, онда имамо **контрадикторну координацију**, која се може представити на сљедећи начин:

Х и У повезани су радњом Р, радња Р је карактеристична за У, а мање је очекивана када је у питању Х, али ипак повезује Х и У у скуп Z.

Присуство партикуле и у површинској структури реченице у овом случају сутерише да је радњом одређен и наведени појам, а не само они претпостављени и супротни њему од којих се и очекује да буду детерминисани датом радњом. Однос контрадикторне координације потврђују примјери:

(5а) Румен стида и бестиднима [као и онима који знају за стид/не само онима који знају за стид] изби на лицу [Настасијевић: 192]; Па то ти може казати и неко без чутуре [као и неко са чутуром/а не само неко са чутуром] [Ђопић: 22]; То је – као некаква менструација. Код вас их изгледа, имају и мушкарци [као и жене/а не само жене] [Михаиловић: 11]; У међувремену покренут је и вербални „рат“ Русије и Грузије [а не само оружани] (...) [Политика: 2]; За њега су гласали и његови дојучерашњи жестоки критичари [а не само његове присталице] [Политика: 7];

(5б) Волим и твоје недело [као и твоја добра дела/а не само твоја добра дела] [Настасијевић: 190]; Она карминише и брадавице на грудима! [а не само усне] [Симовић: 26]; А када ово питање постављамо, ми допуштамо и одричан одговор на њега [а не само потврдан] [Стевановић: 55]; Наравно, неопходно је да више бринете и о себи [а не само о другима] [Политика: 19];

(5в) Режим се и после повлачења [као и за време његове владе/а не само за његове владе] плашио Дупчека због његове популарности (...) [Политика: 5]; Тако и нехотице [а не само намјерно] излети стих из куваревих уста (...) [Ђопић: 47]; (...) он и мртву [а не само док је била жива], воли ту жену [Црњански: 122]; Ви толике године у гимназији одсједисте, а ја једва и до дворишта [а не у гимназију] стигох и то под стражом [Ђопић: 137];

(5г) (...) таквих примера (...) у функцији везивања и других врста реченица [а не само наведених] има врло велик број [Стевановић: 55]; У реченицама,

10 Партикула чак, која је у примјерима (4) синонимична са и, у рјечнику је описана као ријеч која служи „за истицање прелажења оквира онога што би се очекивало, што се нормално претпоставља“ [РМС, књ. VI: 835].

истина, и у реченицама савременог језика, дају се примери и за његову употребу у служби спољног знака изричних и зависно-упитних реченица [а не само оних претходно наведених] [Стевановић: 55].

Реченица: Румен стида и бестиднима изби на лицу – пресупонира да је румен стида избила на лицима оних који знају за стид, што је у датој ситуацији и очекивано, али се стид појавио и на лицима бестидних, а то је, ипак, мање очекивана појава. Примјећујемо да свуда реконструкцијом претпостављеног садржаја добијамо градациону конструкцију¹¹: Румен стида изби не само онима који знају за стид него и оним бестиднима на лицу. У наведеним примјерима, дакле, присуство партикуле и сугерише да уз наведени интензификовани садржај постоји у свијести учесника говорне ситуације и други, супротан њему, при чему обиљежје очекивано/мање очекивано успоставља међу њима градуативни однос.

4. Трећи наведени однос, **однос интерференције**, може бити описан овако:

X и Y повезани су радњом P, радња P је подједнако карактеристична и за X и за Y, али их не уједињује у заједнички скуп Z.

Партикула и у овом случају упућује на то да експлицирани појам карактерише радња исказана предикатом истио као што карактерише и пресупонирани садржај, при чему се они само укрштају, интерферирају у погледу вршења радње. И однос интерференције обухвата све реченичне чланове:

(6а) Зар и Бог [као и људи] заборавља? [Андрић: 167]; Што не макну некуд ову бакицу, лед је убио, јер ћу се и ја сам [као и она] расплакати [Ђопић: 196]; Иза њих, у даљини, и он је [као и остали] видео ред јабланова (...) [Црњански: 24]; Како би били „купљени“ на изборном базару (...) и наши лидери [као и остали] отиснули су се у персонално брендирање [Политика: 6]; (...) није потребно ништа додати да би се схватила и употреба везника „те“ [као и нека друга] (...) [Стевановић: 64];

(6б) И кукурузи као за љубав њој клате се и шуште зрели. Љуљу ми љуљу, Мимо, ето и мене [као и остале] има ко. [Настасијевић: 160]; У своје време кад се оно метежило и тукло, и мени [као и осталима] сила размрска ногу (...) [Настасијевић: 166];

(6в) А Софија? Ваљда није и ноћас [као и претходних ноћи] отишла да плива? [Симовић: 60]; И сад [као и раније] често бива да у мени куцне стари скитнички дамар (...) [Андрић: 49]; Чекамо и даље [као и раније] [Михаиловић: 15]; Његови коњаници имали су и тада [као и раније] утисак да се налазе на егзерцишту (...) [Црњански: 41]; Ко зна да ли је оваквих примера било и раније [као и сада] (...) [Политика: 5]; (...) обука инспекцијских служби биће организована и убудуће [као и до сада] [Побједа: 3]; Тако се десило и овога пута [као и неких претходних] [Ђопић: 13]; Најаве туроператера наговјештавају добру посјету Аде и у наредном периоду [као и у претходном] [Побједа: 6]; Знамо то и по оное [као и по осталом] шта се о нама причало

11 О градационим конструкцијама в.: М. Ковачевић: *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, 1998, 42–57.

(...) [Ђопић: 122]; Свакако је прихватљивије образложење многобројности значења везника које даје А. Белић (...) Али и уз ово образложење [као и уз нека друга] треба додати неколико напомена [Стевановић: 58]; (...) то ћемо и нешто ниже [као и овдје] истаћи (...) [Стевановић: 62];

(6г) Та егзерцишта и ти темишварски видици били су део и његовог живота [као и неких других] [Црњански: 23]; Ово се, веле, оче, не може више овако! Свештен си, молитву зар и од ове напасти [као и од других] знаш (...) [Настасијевић: 221].

Стојећи уз субјекатске појмове (6а), интензификатор *и* упућује на то да радњу исказану глаголом у предикату врши и наведени агенс *истио као* што је врше и неки други агенси који се подразумевају, с тим што је наведени појам комуникативно важнији: Зар и Бог заборавља = И Бог заборавља као што и други (тј. људи) заборављају. Исто тако, глаголском радњом могу бити подједнако обухваћени различити објекти (6б), а да се у реченици експлицира само онај који је значајнији за говорно лице: И мени сила размрска ногу = И мени сила размрска ногу као што је размрскала и неким другима. Ипак, у пресупозитивној функцији са доминантом поређења интензификатор *и* је најчешћи уз прилошке одредбе (6в), нарочито оне са значењем времена, када се истиче да се радња врши *и сада*, као што се вршила раније, или пак *и раније* исто као што се врши сада, *и ноћас* као претходних ноћи итд. Интензификовањем атрибута¹² (6г) партикулом *и* жели се истаћи да се за исти појам може везати наведена као и неке друге особине: молитву зар и од ове напасти знаш = знаш молитву и од ове као и од неких других напасти.

4.1. Поредбени однос овог типа јаснији је, уколико је у ширем контексту или (обично) у склопу сложене реченице, уз интензификовани појам наведен и други појам одређен истом глаголском радњом, а нарочито ако је присутна поредбена копула *као* или прилог *шак*:

(7) (...) онамо на шамлици б а б а п л е т е рокаву чарапу; уз њу главоња мачор; и он запослен, преде. [Настасијевић: 114]; Мислиш да ако т и читавог живота луњаш без главе да тако и граната ради [Ђопић: 12]; **Као** што с е љ а к верује у свој кукуруз, м е т а л ц и у Смедереву у свој челик, тако и ја верујем у свој динар [Политика: 6]; А **као** „ н е г о “, тај знак може бити и везник „но“ у оба ова по синтаксичком односу различна, а по смислу сродна случаја (...) [Стевановић: 67].

Реченица: Мислиш да ако т и читавог живота луњаш без главе да **тако** и граната ради – могла би и да гласи: Мислиш да и граната као ти читавог живота луња без главе; или без навођења поредбеног корелата, с тим да је

12 Интензификовање атрибута је веома ријетка појава. Разлог томе видимо у чврстој вези атрибута са именичким појмом, са којим заједно упућује на јединствен денотат. Примјери у којима је дошло до разбијања синтагме у том смислу што је наглашена особина појма, а не појам у цјелини обично се свде на неконгруентни атрибут, а уколико се ради о конгруентном атрибуту, онда је он обично интерпункцијски, интонативно, редом ријечи или на неки други начин издвојен из синтагме, како би могао бити и интензификован.

јасно учесницима говорне ситуације са ким/чим се наглашени појам доводи у везу: Мислиш да и граната читавог живота луња без главе.

И у примјерима (6а–г), као и у овим управо наведеним (7), било би могуће извршити супституцију партикуле и прилошким изразом *истио* *тако* или партикулом *такође*¹³ који би стајали углавном испред предиката означавајући да *истиу* радњу врше или трпе *јодједнако* различити субјекти, односно објекти, тј. да се она као што се врши сада и овдје *истио* *тако* може вршити у неком другом времену или на другом мјесту¹⁴. Примјер из (6а): Како би били „купљени“ на изборном базару, и наши лидери отиснули су се у персонално брендирање – могао би да гласи: Како би били „купљени“ на изборном базару, наши лидери (као и они у свијету) *истио* *тако*/ *такође* су се отиснули у персонално брендирање. Синонимичност, али само дјелимична, ових двију конструкција потврђује да партикула и има пресупозитивну вриједност као и/*истио* *тако*, када се жели истаћи да су одређени садржаји у *истиој* мјери детерминисани радњом, али не и да их радња која им је заједничка чини учесницима одређеног скупа. Међутим, супституцијом партикуле и прилошким изразом *истио* *тако* или партикулом *такође* изгубило би се комуникативно наглашавање ванпредикатског садржаја, који је, са становишта говорног лица, ипак, најважнији елемент у цијелом контексту.

4.2. Као и у случају пресупозиције појма који са експлицираним стоји у односу координације, партикулом и могуће је изразити и да је одређеност глаголском радњом у датим околностима мање очекивана за наведени него за подразумевани садржај који је са њим у интерферентном односу:

(8) Иза тога зацрне: по вароши се и пси [чак и пси (као и све остало)] на мане наканише; у кући ни шака брашна [Настасијевић: 12]; Гле, гле, и она [чак и она (као и остали)] зна мог побратима Станивукa, грмечкога вука [Ђопић: 59]; За њега је и простор [чак и простор (као и нешто друго)] месо [Политика: 15]; Кроз бараж полуфинала, ето, морао је да прође и чувени оркестар Салијевића [чак и чувени оркестар Салијевића (као и неки други)] (...) [Политика: 7]; Готово је с њим кад и ракију [чак и ракију (као и нешто друго)] оставља [Ђопић: 16]; Можда ће Путин пригрлити сибирско чудозеро, па рећи не и свемоћном Дерипаски [чак и свемоћном Дерипаски (као што је рекао и неким другима)] [Политика: 4]; Меланхолици су као јасика, која дрхти и онда [чак и онда (као и увијек)] када друга стабла и не осјећају вјетра [Андрић: 37]; И мада гроги обојица, цале, који је и даље [чак и даље (као и прије)] остајао на ногама, сад је све више надјачавао [Михаиловић:

13 Партикула *такође* је оформљена од прилога *тако* и старе партикуле *же*, а у РМС у значењу под 2. стоји: „исто тако, на исти начин, као у случају с којим се пореди“ [РМС, књ. VI: 130–131]

14 И примјери: *Истио* *тако* „јер“ данас осећамо једино као узрочни везник [Стевановић: 55] и То се *такође* види из везничких функција појединих речи и у другим реченицама [...] [Стевановић: 63] – могли би да гласе: *И везник* јер данас осећамо само као узрочни везник, одн.: То се види и *из везничких функција појединих речи* и у другим реченицама.

52]; После Другог светског рата, Срби и Хрвати, посебно Срби у Хрватској, *и после доживљеног геноцида* [чак и после доживљеног геноцида (као и прије њега)] били су спремни да живе са Хрватима и деле исту судбину [Политика: 13]; Учинио сам све што сам могао да у Србију доведем конкуренцију, која је конкуренција *и Делти* [чак и Делти као и другима] [Политика: 6].

У већини наведених примјера постоји елеменат у ближем окружењу интензификоване ријечи који упућује да је комуникативно истакнути садржај у датој ситуацији за говорника неочекиван: *Г л е , г л е , и она* зна мог побратима Станивука (као што га знају и многи други, али се од ње не очекује да познаје Станивука) или: *И ма да г р о г и о б о ј и ц а*, цале, који је *и даље* остајао на ногама, сад је све више надјачавао (од онога ко је „гроги“ не очекује се да је *и даље* (као прије док није био гроги) на ногама). Понекад је и познавање саме ситуације, и без икаквог додатног елемента, довољно да покаже да је интензификовани садржај неочекиван: Готово је с њим кад *и ракију* оставља – рећи ће се за онога ко има нарочиту страст према ракији, па је њено неконзумирање за оне који га познају сасвим неочекивано.

5. Партикула *и* је врло честа и уз предикатске јединице у функцији њиховог интензификатора. Стојећи уз лични глаголски облик или пак уз радни или трпни глаголски придјев у склопу сложеног глаголског облика, партикула *и* најчешће истиче, потврђује истинитост садржаја исказаног глаголом, те она у овим позицијама има заправо фактивни карактер¹⁵ и лишена је, с малим изузецима, примјеса пресупозиције. То показују и примјери:

(9) Зато се ми ретко *и купамо*, што смо крај реке! [Симовић: 25]; Усталом, Филип *и не каже* да између позоришта и света не постоји граница! [Симовић: 41]; Е, баш се то *и тражи* за правог бомбаша! [Ђопић: 86]; Зато *и читамо* да бисмо нашли срећу (...) [Побједа: 12]; (...) оне увек зависе од глагола реалне, обично конкретне акције која се *и врши* у циљу онога што се констатује намерном реченицом (...) [Стевановић: 62]; Највише риба је на Сави *и ухватио* [Михаиловић: 26]; Имали су да предаду све, до последњег ножа, *и чудо* је било, право чудо, да су то *и извршили*, без поговора [Црњански: 31]; (...) рођен је у Хрватској, где је *и заслужио* међународно спортско име [Политика: 12]; Будући да је њихова основа млијеко, такође се тражи *и испитивање* радиоактивности, што је у свим узорцима *и урађено* [Побједа: 8].

Партикула *и* у наведеним примјерима може се супституисати партикулама *заправо*, *управо* или *ствари*. Међутим, радње које су наведене не изазивају у свијести учесника комуникације неке друге неизречене садржаје или радње, које би са наведенима биле ма у каквом пресупозитивном односу.

То ипак не значи да присуство партикуле *и* уз јединице у предикату уопште не сигнализира постојање радњи које се подразумевају. Ова партикула је у својству пресупозицијске ријечи ријетка само уз просте глаголске облике са обиљежјем лица или пак уз сложене, када стоји уз

15 О концепту фактивности в. Ивић 1977 и Ивић 1978.

главни глагол у радном или трпном глаголском придјеву, а каткада је њен пресупозитивни карактер у тим ситуацијама помијешан или чак подређен наглашавању истинитости радње:

(10a) Некад се [уз остале активности] и опкладе [Ђопић: 97]; Они мисле да им још и платим [уз све остало што чиним за њих] што иду у Русију (...) [Црњански: 30]; Само је Енгелсхофен погледао Гарсулија презриво, па је и пљунуо [поред тога што га је погледао] [Црњански: 17]; (...) практично им је блокиран рад бубрега, што је код неких и трагично завршено [уз остало] [Побједа: 8];

(10б) (...) ја сам тешко и разумијевао њен језик [а не нешто друго, а не да сам га говорио] (...) [Андрић: 20]; Сигурно је да многи људи цијелог живота и не слуте [а камоли да знају] како несрећних људи има на свијету [Андрић: 29]; При помисли да Грк и не сања [а камоли да зна] да је он ишао код тих официра и у затвор, да са њима одигра, увече, партију фараона [Црњански: 12]; Хе-хе, Дундурије, добротвор мој, сигурно је већ толико остарио да се више и не миче [а не да нешто друго може радити] из свога млина [Ђопић: 45]; Демократе се надају да ће споразум ускоро моћи да буде и ратификован [а не само усвојен] у Конгресу (...) [Побједа: 9].

У примјерима (10a) имамо ситуацију придруживања наведене радње неким њој координираним претходно (из)вршеним радњама, што показује и реконструкција пресупонираног садржаја у угластим заградама. Једино је у другом примјеру, у коме је уз *и* присутна и пресупозицијска ријеч *још*, интензификација остварена комуникативним издвајањем наведене радње из скупа њој комплементарних пресупонираних радњи. У осталима из ове групе – пресупозитивни карактер партикуле *и* допуњен је и њеном улогом истицања фокуса, као нове и нарочито битне информације.

У примјерима (10б) партикула *и* стоји најчешће уз одричну глаголску форму и истиче да су пресупониране **контрарно-координиране**¹⁶ радње по нечему надређене експлицираним, али су комуникативно наглашене ове наведене, јер говорно лице истиче да се не врше *чак ни једноставније, очекиване* радње. Реченица: Ја сам тешко и разумијевао њен језик – са потврдним предикатом, могла би се трансформисати у градациону конструкцију (како и показује реконструисани пресупонирани садржај у угластим заградама): Ја не да нисам говорио њен језик, него сам га тешко и разумијевао. Једино је у посљедњем примјеру експлицирана радња надређена оној која се претпоставља: Демократе се надају да ће споразум ускоро моћи да буде не само усвојен него и ратификован у Конгресу.

5.1. Партикула *и* може бити употребељена, како је већ у науци утврђено, и у склопу копулативних и семикопулативних конструкција, као и сложеног предиката, при чему њоме могу бити интензивирани и копулативни или семикопулативни глагол, односно модални или фазни глагол,

16 За разлику од контрадикторно координираних појмова код којих један представља негацију, супротност другога, однос контрарне координације подразумијева да се појмови међусобно разликују више него ма која друга два координирана појма, али се не супротстављају један другоме [Петровић: 36].

као и њихове допуне [Ковачевић 1977а: 19]. У случају интензификације првих долази само до наглашавања истинитости тврдње изнијете предикатом, односно комуникативног издвајања глаголских јединица уз које стоји *и*, без упућивања на неке друге садржаје:

(11а) Злоби, злоби, засикћу, кујо матора, за боље *и ниси!* [Настасијевић: 200]; Ништа није у реду, мислим се, Столе, буразеру. Запамтићеш ти мени. – *И јесте* ми запамтио. [Михаиловић: 35];

(11б) Правог проучавања сложене реченице у ствари *и не може* бити без упознавања и тих елемената (...) [Стевановић: 53]; Омладинци, угледајте се на старога. – *И треба* да се угледају [Ђопић: 31].

Ипак, партикула *и* много чешће стоји уз предикатив или уз допуну изражену конструкцијом *га* + презент или инфинитивом, при чему скоро увијек упућује на постојање још неких садржаја са којима је наведени у односу координације (12а), интерференције (12б) или контрарне координације (12в):

(12а) Јадна моја мајко, ако имаш прегршт брашна замијеси ми једну курузу бар колик длан (знам да ће [поред осталог] бити *и слана* од суза) (...) [Ђопић: 116]; Па, како је [уз све остало] *и неописиве лепоте*, „старик Бајкал“ (стар је 25 милиона година) надахнуо је својом сабијеном енергијом редове и песника и путописаца [Политика: 4]; Ово је [поред осталог] *и прилика* да сви ми сазнамо више о култури других земаља (...) [Побједа: 32]; Али су оне [уз остало] несумњиво *и реченице за изрицање начина* на који се врши оно што се њиховим предикатима износи (...) [Стевановић: 64]; Ал кад знаш да мореш [поред осталог] *и да се обрукаш*, не би размислио двапут, но девет пута! [Симовић: 20]; А Расцијани ће имати [уз све остало] *и да приме католичку веру* [Црњански: 11], (...) од искуснијих може [поред осталог] понешто *и да научи* [Политика: 19];

(12б) Тако ти он њима, рекао би гњеван, а оно од неке туге. Није шала, *и његово* [као и неких других] је оно тамо [Настасијевић: 179];

(12в) Милом, или силом, ја сам решен – а то је *и жеља краљичина* [а не само моја] – да уредим овај крај краљевства [Црњански: 13]; Шта би они хтели, вели, зар се може *и замислити* [а не допустити] да буду као нека држава у држави [Црњански: 11]; Ми то можемо *и да докажемо* [а не само да тврдимо]! [Михаиловић: 10].

Можемо констатовати да партикула *и* има пресупозитиван карактер и у склопу предиката, с тим што је он обичан и чест у случају интензивирања предикатива и допунских глаголских облика у оквиру сложеног предиката, а риједак је у ситуацијама када партикула *и* интензификује прости предикат. Ова појава може се објаснити природом личног глаголског облика као носиоца предикативности и његовом функцијом у условима комуникације. Наиме, када је један садржај одређен са више координираних радњи (био то субјекат који врши више радњи, објекат који је обухваћен њима или адвербијал), експлицирање радњи исказаних личним глаголским обликом најчешће је нужно за правилно разумијевање поруке, јер испуштањем личног глаголског облика информација остаје недовр-

шена, а није увијек сигурно да ће у свијести учесника говорне ситуације бити присутни исти претпостављени садржаји. Зато је у трећем примјеру под (10а) било неопходно да се наведу обје радње које је извршио субјекат: Само је Енгелсхофен погледао Гарсулија презриво, па је *и пљунуо* [поред тога што га је погледао]. Да исказ гласи Енгелсхофен је *и пљунуо*, остало би нејасно која је то друга радња која се подразумијева. Обрнута ситуација – када је више координираних (сличних или удаљених) садржаја одређено истом радњом пружа више могућности за правилну реконструкцију пресупонираног садржаја. Слично је и са именским и модалним предикатом: партикула *и* употријебљена уз предикатив или допуну увијек сугерише да наведена квалификација или могућност није и једина која је везана за субјекат реченице, која остаје недовршена, али не и неразумљива, јер је са становишта комуникације навођење тих претпостављених садржаја у датим околностима мање битно. Или, другачије речено: са становишта комуникације важно је знати да је наведени елеменат само *један од* оних одређених радњом, док су други који са њим стоје у координираном односу мање важни. С друге стране, ако субјекат врши више радњи, онда је, зарад успјешне комуникације, потребно навести не само ону која је можда значајнија од осталих, него и друге координиране, интерферентне или контрарно-координиране радње обједињене истим субјектом.

6. На основу изложеног можемо закључити да интензификатор *и* када стоји уз ванпредикатске реченичне чланове, осим функције комуникативног издвајања постпонираног му члана у односу на остатак реченице, у највећем броју случајева има вриједност и пресупозицијске ријечи чије присуство у површинској структури реченице сугерише да постоје и садржаји које учесници говорне ситуације подразумијевају. На основу радње као минималне заједничке детерминанте, експлицирани и пресупонирани садржај ступају у поредбени однос, при чему их одређеност истом радњом може довести у однос интерференције или укрштања или пак у однос координације, у који могу ступити и супротни појмови формирајући тако однос контрадикторне координације. Овом партикулом такође се може нагласити да је детерминисаност датом радњом неочекивана за експлицирани појам, при чему је ово обиљежје доминантно када је у питању веза контрадикторно-координираних појмова, а факултативно у интерферентном и координираном односу међу појмовима.

Употријебљен уз лични глаголски облик или пак уз трпни или радни придјев у склопу сложеног глаголског облика са енклитичким првим дијелом, интензификатор *и* најчешће служи за истицање истинитости тврдње. У наведеној позицији партикула *и* ријетко има пресупозитиван карактер због тога што је лични глаголски облик неопходан услов предикације, али и успјешне комуникације. Пресупозиција партикулом *и* могућа је и обична у склопу именског или сложеног предиката, када она стоји уз други (нелични) дио предиката, а њено присуство упућује на постојање координираних или интерферентних особина или могућности

појма у субјекту, који је и минимална заједничка детерминанта експлицираног и пресупонираног садржаја.

Литература:

- [БОШЊАКОВИЋ] Бошњаковић, Ж.: „О употреби израза за интерну језичку модификацију“, *Прилози проучавању језика*, 16, Нови Сад, 1980, 17–25.
- [ИВИЋ 2007] Ивић, Милка: „Информативне улоге пресупозиција и импликација документоване српским језичким фактима“, *Јужнословенски филолоџ*, LXССС, 2007, 1–6.
- [ИВИЋ 1978] Ивић, Милка: „О српскохрватским реченичним прилозима“, *Јужнословенски филолоџ*, XXXIV, 1978, 1–16.
- [ИВИЋ 1977] Ивић, Милка: „Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт 'фактивности'“, *Јужнословенски филолоџ*, XXXIII, 1–16.
- [КОВАЧЕВИЋ 1997а] Ковачевић, Милош: „Дистрибуција и правила употребе партикула 'и' и 'ни'“, *Наш језик*, XXXII, Београд, 1997, 7–25.
- [КОВАЧЕВИЋ 1998а] Ковачевић, Милош: „Диференцијација партикула и хомоформних (дијелова) везника“, *Научни састџанак славистиа у Вукове дане*, XXVII/2, МСЦ, Београд, 1998.
- [КОВАЧЕВИЋ 1997б] Ковачевић, Милош: „О типовима нагомилавања везника“, *Зборник за филолоџију и лингвистику*, XL/2, Нови Сад, 1997, 159–169.
- [КОВАЧЕВИЋ 1998б] Ковачевић, Милош: *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Рашка школа, Београд, 1998.
- [КРИСТАЛ] Кристал, Дејвид: *Енциклопедијски речник модерне лингвистиике*, Нолит, Београд, 1998².
- [МРАЗОВИЋ-ВУКАДИНОВИЋ] Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora: *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića–Dobra vest, Sremski Karlovci–Novi Sad, 1990.
- [ПЕТРОВИЋ] Petrović, Gajo: *Logika*, Školska knjiga, Zagreb, 1990²¹.
- [РАДИОНОВА] Радионова, С. Е.: „Семантика интензивности и ее выражение в современном русском языке“, у књизи: *Проблемы функциональной грамматики: Полевые стурктури*, „Наука“, 2005, 150–168.
- [РМС] *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска-Матица хрватска, Нови Сад-Загреб, књ. I–VI, 1967–1976.
- [РСАНУ] *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, Београд, књ. I–XV, 1959–1996.
- [РИСТИЋ 1999б] Ристић, Стана: „Партикуле и њихови функционални елементи“, у: С. Ристић, М. Радић-Дугоњић: *Реч. Смисао. Сазнање*, Београд, 1999, 93–117.

О ХАРАКТЕРЕ ПРЕСУПОЗИЦИИ ИНТЕНСИФИКАТОРА И

Резюме

В настоящей работе исследуется роль пресупозиции интенсификатора *и*. В результате анализа было выявлено, что в позиции вне предиката в частице *и* функция пресупозиции чаще всего совмещается с функцией интенсификации, в то время как в рамках составного сказуемого частица *и* указывает на предполагаемое действие, названное ин-

финитивом или сочетанием *да* + пресенс т. е. на свойство, выраженное прилагательным или наречием в составе именного сказуемого. Частица *и* при личных глагольных формах чаще всего выступает только в роли интенсификатора. Эксплицируемое понятие усиливается частицей *и*, а пресуппонируемое содержание может находиться в отношениях координации и интерференции.

Анна Янюшевич

Јелена ПЕТКОВИЋ
Крађујевац

АКУЗАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ПРЕДЛОГОМ КРОЗ СА АПСТРАКТНИМ И МЕТАФОРИЧКИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ЕЛЕКТРОНСКОМ КОРПУСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА¹

У раду се описују и анализирају акузативне конструкције са предлогом *кроз* са апстрактним и метафоричким значењем на примерима из електронског Корпуса савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду. Посебан акценат је на класификацији примера по обличким и семантичким разликама именских лексема у акузативу употребљених у овој предлошко-падежној конструкцији. Анализом се дошло до закључка да апстрактно и метафоричко значење акузативне конструкције са предлогом *кроз* настаје транспоновањем просторног значења ове конструкције на апстрактни и метафорички план. Као именске лексема у предлошко-падежној конструкцији *кроз* + именска лексема у акузативу, када она добија апстрактно и метафоричко значење, појављују се, углавном, оне са значењем стања и ситуација у природи и животном окружењу, временских прилика, лексема са значењем различитих врста институција, удружења, друштава, оне са значењем конкретних појмова и детерминатором у генитиву, лексема са значењем препрека, потешкоћа, непријатних ситуација у човековом окружењу.

Кључне речи: апстрактно значење, метафоричко значење, конструкција са предлогом *кроз*, транспоновање просторног значења

0. Увод

У раду ћемо описати и анализирати употребу предлошко-падежне конструкције *кроз* + именска лексема у акузативу са апстрактним и метафоричким значењем. Примери на којима се заснива наше истраживање преузети су из електронског Корпуса савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду. Циљ рада је да се издвоје класе именских лексема које се могу појављивати у предлошко-падежној конструкцији *кроз* + именска лексема у акузативу са апстрактним и метафоричким значењем, као и да се покаже механизам транспоновања просторног значења ове предлошко-падежне конструкције на апстрактни и метафорички план².

1 Рад је урађен у оквиру научног скупа пројекта 148024Д који финансира Министарство науке Републике Србије.

2 Треба истаћи да се термин метафорички овде не употребљава са значењем који он има када се говори о метафори као стилској фигури, већ се пре свега мисли на тзв. језичку

Акузативне конструкције са предлогом *кроз* са просторним значењем, по речима Н. Арсенијевић (уп. 2003), подразумевају смештање глаголске радње у конкретне просторне оквире, при чему је локализатор увек материјални појам са израженим просторним димензијама. У оваквим конструкцијама (уп. Петковић 2009) реализоваће се именске лексеме које увек означавају појмове код којих се подразумева извесна тродимензионалност, која пак, претпоставља постојање унутрашњости тог појма, или лексеме које означавају појмове са шупљином у свом саставу, али исто тако и лексеме које означавају на било који начин ограничене просторе, јер се обухваћеност простора датом границом доживљава као унутрашњост тог појма. Основно просторно значење акузативне конструкције са предлогом *кроз*, значење проласка са једне на другу страну локализатора, узрокује и појаву именских лексема са значењем различитих врста отвора у овој конструкцији (*излазили су кроз дејшекторска вратића*), као и појаву именских лексема које означавају најразличитије врсте препрека, које могу или отежавати или онемогућавати реализацију радње (*вода шеже пролази кроз даишчице*), али се радња може реализовати и упркос њиховом постојању (*Кораћ га је убио рафалом кроз зашворена вратића*). С обзиром на основно просторно значење ове конструкције за означавање кретања унутрашњошћу неког појма, потпуно је очекивана појава именских лексема са значењем различитих врста просторија или грађевинских објеката у улози локализатора (*двор, дворана, ходник, соба, шржни центиар*), које својом природом подразумевају постојање унутрашњег 'шупљег' дела, те је, дакле, омогућено савладавање датих простора кроз њихову унутрашњост. У конструкцији *кроз* + именска лексема у акузативу јављају се, као што смо већ поменули, и локализатори цевастог облика. Кретање оваквим врстама локализатора увек подразумева пролажење објекта локализације, који је нека врста материје у неком агрегатном стању, с једне стране на другу страну локализатора³.

Оно што ће за нас у овом раду бити интересантно јесте чињеница да се приликом класификације именских лексема које се појављују у предлошко-падежној конструкцији *кроз* + именска лексема у акузативу, а с обзиром на њихову природу, као битна компонента може издвојити опозиција конкретно / апстрактно. У односу на опозицију конкретно / апстрактно у акузативним конструкцијама са предлогом *кроз* остварују се именске лексеме чије значење подразумева постојање реалних, просторних димензија (*ливада, ходник, цев, шума, град, вратића*), али се, такође, остварују и именске лексеме апстрактног значења (*полушама, хладноћа, уйравни одбор, свети уметности, беспућа, чула*). У раду ћемо се посебно осврнути на акузативну конструкцију са предлогом *кроз* у којој се

метафору.

3 Н. Арсенијевић истиче да је "сврха постојања већине шупљих предмета управо у коришћењу њиховог унутрашњег простора" (Арсенијевић 2003: 46, 148).

остварују именске лексеме којима се просторно значење само конотира⁴, при чему ће бити могуће издвојити примере у којима се употребљавају именске лексеме апстрактног значења са неспорним конотирањем просторног значења (*враћајући се кроз свежу и звездану ноћ*), и примере у којима се јављају именске лексеме са конкретним просторним значењем, али које у датој конструкцији могу добити метафоричко значење (*око 130 људи на саји пролази кроз бирачко место*). Треба истаћи и то да уколико се као именске лексеме у акузативу јаве оне са значењем апстрактних појмова, онда акузативна конструкција са предлогом *кроз* као таква не може бити локализатор конкретних радњи, али се радња може одвијати на простору који се њиховим значењем конотира.

У посебну групу издвојили смо примере у којима су и објекат локализације и локализатор апстрактни појмови, али ће се показати да је и у таквим случајевима могуће применити све оно што важи за просторне односе међу материјалним појмовима (*истина и правда ће бити звезда водиља кроз сва беспућа*). Именске лексеме са конкретним просторним значењем имају, такође, могућност да у споју са обликом генитива апстрактних именица добију и саме метафоричко значење (*пола саја пешачења кроз тунел ликова*).

1. Именске лексеме са значењем стања и ситуација у природи и животном окружењу, временских прилика

Именске лексеме употребљене у акузативној конструкцији са предлогом *кроз* могу имати значење различитих врста стања и ситуација у природи, при чему првенствено мислимо на временске прилике, које могу или деловати на агенса⁵ (*бура, киша, ветар*), или могу само осликавати амбијент у којем се врши управна радња (*ноћ, полушама, лававица*). У оваквим примерима апстрактно значење које почива на просторном значењу заснива се на чињеници да временске прилике увек захватају одређени конкретни простор, који се може схватити и као било који други простор са мање-више јасно израженим границама, те је употреба предлога *кроз* сасвим очекивана. Ове акузативне конструкције најчешће се комбинују са глаголима кретања (*корачајући, ићи, грабијући*), а у њиховом значењу приметна је и нијанса пропратнооколносног значења, јер поред тога што се оваквим лексемама конотира простор који је захваћен датим временским приликама, може се говорити и о томе да таква стања или

4 Закључујући своја размишљања о прилошкој детерминацији глаголског предиката М. Ивић (уп. 1998) истиче да глаголске одредбе могу бити или комплетног или парцијалног типа по обухватности своје детерминације, а по критеријуму њене усмерености могу бити денотативног или конотативног типа, при том конотативна усмереност повлачи за собом својство парцијалности, тј. ако денотативно усмерење изостаје не може се говорити о својству комплетности.

5 Природне феномене М. Ивић (уп. 1995) дели на ефективне, који су сами по себи динамични и делују на нас (*сунце сија, киша пада*) и не-ефективне који су сами по себи статични и само осликавају амбијент (*пошћуни мрак, хладна сена*).

ситуације у природи представљају и околности под којима се дата радња врши. Овакве акузативне конструкције могу имати и месно и временско конотативно значење, те тако *шмина* може бити или „место на којем није видно“ и/или „време кад није видно“.

16632997 као *opcinjeni*, <*kroz beogradsku lapavicu*> *posetioci Kenedijevog koncerta jednostavno su lebdeli te zimske noci.*; *26244011* *Kola su tiho letela <kroz studenu tminu>*; *26368535* *"Sasvim mi je dobro", uzvрати Ševек i osmehnu se, hodeći <kroz svežu, sitnu kišu>*; *2194051* *Vraćajući se <kroz svežu i zvezdanu noć>, opranu provalom oblaka, Jovan mi reče...;* *27001765* *...nastojao sam da ne izgubim iz vida leđa našeg vodiča Abaitare, koji je grabio <kroz zelenu polutamu>...;*

Акузативне конструкције са предлогом *кроз* и именским лексемама овог типа могу добити и идиоматизовано значење, као у примеру *док корачаш кроз буру високо подижни главу* са значењем „бити у тешком животном периоду“, или *проћи главом кроз зид* у значењу „чинити нешто не размишљајући“.

2. Именске лексеме са значењем различитих врста институција, удружења, друштава

Са именским лексемама са значењем институција, удружења, друштава у акузативној конструкцији са предлогом *кроз*, најчешће, се комбинује глагол *проћи*, који у оваквим спојевима добија метафоричко значење, зато што се оваквим лексемама не имплицира конкретно значење зграде, објекта или просторије, већ метафоричко значење тих лексема као различитих облика удруживања, спајања, функционисања људи. Наиме, не ради се о конкретном савладавању простора који је представљен именском лексемом, већ се у највећем броју примера имплицира значење учешћа агенса као члана поменутих, институција, удружења, или, пак, као неког ко је извесно време провео у својству припадника дате институције (... у *Телевизији Београд* *прошао је кроз све редакције* – нема значење кретања простором који ‘заузимају редакције’ са једног на други крај, како би то могли очекивати да се ради о употреби ових именских лексема у њиховом основном значењу, већ има значење ‘неко је дуже или краће време био члан сваке од редакција’). Такво значење може се реконструисати у свим наведеним примерима у којима су у овој акузативној конструкцији употребљене именске лексеме са конкретним просторним значењем, али које су у овом споју добиле своју метафоричку интерпретацију. Овде треба приметити и да се ради о укрштању основног просторног и временског значења акузативне конструкције са предлогом *кроз*, с тим што је наше мишљење да се предност даје временској димензији, јер, као што смо већ истакли, у оваквим примерима се увек подразумева краће или дуже трајање дате глаголске радње.

18182462 <*Kroz taj zatvor*> *prošlo je 120 partizana koje su četnici zarobili u gornjomilanovačkoj bolnici [120 partizana je provelo neko vreme u tom zatvoru]*⁶;

6 У загради ће бити давано реконструисано значење.

23942993 *Za proteklih osam decenija, <kroz boks klub "Kablovi"> prošla je plejada majstora ringa [za proteklih osam decenija citava plejada majstora ringa je izvesno vreme bila član boks kluba "Kablovi"];* 11688170 *ovaj klub, koji ima bogatu istoriju i <kroz čije su redove> prošli Gordan Benks i Gari Lineker, ... [klub čiji su članovi neko vreme bili Gordan Benks i Gari Lineker];* 13567756 *<Kroz Upravni odbor Radio televizije Srbije> od oktobra 1991. godine prodefilovali su Nada Popović-Perišić, Aleksandar Vučić, Vojislav... [od 1991. članovi Upravnog odbora Radio televizije Srbije izvesno vreme bili su i...].*

У оваквим примерима обично нема активног укључивања субјекта у радњу, већ се осећа само његово пасивно (физичко) присуство. Треба истаћи и да се категорија просторности овде везује само за граматички облик и примарно лексичко значење именице у акузативу, али не и за метафоричко значење целог израза, које је непросторног карактера.

3. Именске лексеме са значењем конкретних појмова и детерминатором у генитиву

Метафоричко значење могу добити и именске лексеме које означавају конкретне појмове ако су у споју са обликом генитива апстрактних именица (*шума различитих идеја*), као што имамо у примерима:

5784247 *...novinar i publicista Jaša Almulji razgovara sa svojim sabesednicima, Jevrejima, koje mudro i vešto vodi <kroz zamršene lavirinte njihovih sudbina>;* 7940436 *Vladimir Jovanović – apostol liberalizma u Srbiji – u nameri da srpskoj javnosti, kao pouzdan vodič <kroz šumu različitih ideja>, ponudi jednu enciklopediju političkih doktrina...;* 7815438 *... posle pola sata pešačenja <kroz tunel likova>...;* 5415715 *Sa istaknutim pesnikom razgovaramo o neumitnim i tajanstvenim putevima <kroz svet umetnosti>...*

3.1. Наш корпус је показао и примере у којима је цела ситуација везана за ниво апстракције, али је и у таквим примерима однос између нематеријалног локализатора и истог таквог објекта локализације идентичан односу међу материјалним појмовима.

16417956 *...da će im istina i pravda biti zvezda vodilja <kroz sva bespuća>...;* 1208890 *...ali kad se te sposobnosti jednom razvijaju, um shvata stvari koje nikad nisu prošle <kroz čula>;* 3925708 *Želja očigledno prolazi <kroz sve položaje i sva stanja>, ili tačnije, sledi sve linije: želja nije forma, već razvoj, proces;* 2569395 *Internet je prošao i <kroz svoj bum i kroz krah> ...;* 12026033 *Radi se očigledno o delu istovetnog scenarija koji Vašington protura <kroz svetske medije>...;* 13446252 *Osnovna nit koja se provlači <kroz sve komentare> posete Vojislava Koštunice je da je predsednik SRJ u Moskvi ostavio sjajan utisak...*

4. Именске лексеме са значењем препрека, потешкоћа, непријатних ситуација у човековом окружењу

У акузативној конструкцији са предлогом *кроз* могу се појавити и именске лексеме које упућују на различите врсте препрека, потешкоћа, тешких или непријатних тренутака кроз које агенс пролази, тј. које агенс доживљава или преживљава. Са оваквим акузативним конструкцијама

најчешће се комбинују глаголи са префиксом *про*⁷, који има основно значење указивања на то да објекат локализације пролази кроз нешто⁸, а с обзиром да су локализатори у овим примерима именске лексеме апстрактног значења, и овде ће читава ситуација бити на нивоу апстракције. Приметно је и изразито временско трајање карактеристично за све именске лексеме употребљене у оваквим примерима (*криза*, *транзиција*, *страдање* подразумевају да дате ситуације дуже или краће време трају). С обзиром на основно просторно значење овог префикса, ова акузативна конструкција која се комбинује са тако сложеним глаголима сасвим је очекивана.

2189037 Posle godinu dana posmatranja, ja se udahod za njega. Prošli smo <kroz velike prepreke>; 2857186 ...a koja je istorijski bila jedna od stabilnijih demokratija u Južnoj Americi, prolazi <kroz duboku krizu> odkako je opozicija 2. decembra pozvala na generalni štrajk.; 14262521 Ministar Grubač je dodao da je u društvima koja su prošla <kroz velike potrese> neophodno utvrđivanje istine...; 20147183 Iskustva zemalja koje su prošle <kroz tranziciju> pokazala su...; 2292993 Petra niko nije zadržavao i on prolazi vrlo mlad <kroz teška iskušenja>; 12195137 – Rekao bih da je ona, prolazeći <kroz svojevrсну golgotu>, doživela istinski vaskrs!

4.1. Слични овима су и примери у којима се акузативна конструкција са предлогом *кроз*, такође, комбинује са глаголима са префиксом *про*-, а као именске лексеме јављају се оне са значењем продуката човековог стваралаштва, човекових дела. При чему се њима упућује на значење да се нека агенсова мисао, идеја или став провлачи кроз читав локализатор, који се доживљава као материјални појам са просторним значењем.

4656535 To tim pre što se i Kasirer, kako sam naglašava, <kroz čitav tekst>, držao uputstva koje je Lesing u literarnoj kritici dao kao pravilo za prosuđivanje umetničkog djela.; 26747139 <Kroz ceo Stari zavet> proteže se nit posta.; 286546 ...pade mi u oči kako se trojstvo, kao kompozicioni princip provlači <kroz ceo moj rad>; 4943113 I mada je <kroz celokupno svoje delo> provukao jednu svilenu, lirsku nit, Branko Ćopić je i jedan od najboljih satiričara koje smo imali.; 5330489 Tema koja se provlači <kroz većinu radova> objavljenih u časopisu jeste Balkan i predstave o njemu tumačene u psihološkom, sociološkom i antropološkom ključu.

5. Закључак

Закључујући своја разматрања о акузативној конструкцији са предлогом *кроз* са апстрактним и метафоричким значењем приметили смо да се сва апстрактна и метафоричка значења ове конструкције добијају транспоновањем основног њеног просторног значења, при чему врло често долази и до укрштања просторне и временске димензије.

7 За глаголе са префиксом *про*- М. Стевановић каже да имају значење "вршећи радњу основног глагола проћи кроз нешто, односно учинити да какав објекат прође кроза што (ако су глаголи прелазни)" (Стевановић 1969, 444).

8 И. Клајн (2002: 275) истиче да префикс *про*- у основном просторном значењу одговара предлогу *кроз* и да тај предлог најчешће и долази као допуна глаголима типа: *провући*, *провести*, *проишурити*, *промолиши*...

Захваљујући богатству основних просторних значења ове предлошко-падежне конструкције као и живим језичким процесима транспоновања тог значења на друге равни, процес ширења акузативне конструкције са предлогом *кроз* са апстрактним и метафоричким значењем интензиван је у свим функционалним стиловима српскога језика, а нарочито у публицистичком стилу, што наши примери и потврђују.

Литература:

- Арсенијевић 1999: Нада Арсенијевић, „О конструкцијама у акузативу с предлогом *кроз*“, у: *Актуелни проблеми грамаџике српског језика* (Зборник радова са другог, међународног, научног скупа), Суботица – Београд, 113–120.
- Арсенијевић 2003: Нада Арсенијевић, „Акузатив с предлогом у савременом српском језику“, у: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, књ. 46, св. 1, Нови Сад, 101–261.
- Арсенијевић 2003¹: Нада Арсенијевић, „Акузатив с предлогом у савременом српском језику“, у: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, књ. 46, св. 2, Нови Сад, 51–216.
- Белић 1969: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика II: Речи са деклинацијом*, Научна књига, Београд.
- Белић 1998: Александар Белић, *Општа лингвистика, О језичкој природи и језичком развоју*, књ. I и II, Изабрана дела Александра Белића, први том, Београд.
- Васић 1998: Вера Васић, „Синтаксичка кореференцијалност“, у: *Јужнословенски филолог*, LIV, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, Београд.
- Гортан-Премк 1971: Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синџаге без предлога у српскохрватском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 2, Институт за српскохрватски језик, Београд.
- Ивић 1957–1958: Милка Ивић, „Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику“, у: *Јужнословенски филолог*, књ. XXII/1–4, Београд, 1957-1958, 141–166.
- Ивић 1971: Милка Ивић, „Квештионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику“, у: *Зборник за филологију и лингвистику*, XIV/1, Маџица српска, Нови Сад, 159–171.
- Ivić, 1983: Milka Ivić, „O strukturi srpskohrvatskog padežnog sistema“, u: *Lingvistički ogleđi*, Beograd: XX vek, 197–205.
- Ивић 2005: Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој, (синџаксичко-семанџичка студија)*, САНУ, Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ковачевић 1988: Miloš Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Svjetlost, Sarajevo.
- Ковачевић, 1992: Милош Ковачевић, *Кроз синџаге и реченице*, Наставна библиотека 118, Свјетлост, Сарајево.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I*, Завод за издавање уџбеника и наставна средства, Београд.
- Кликовац 2000: Душка Кликовац, *Семанџика предлога: студија из когнитивне лингвистике*, Филолошки факултет, Београд.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика (проста реченица)*, Београдска књига, Матица српска, Институт за српски језик, Београд, Нови Сад.

Петковић 2009: Јелена Петковић, „Акузативне конструкције са предлогом кроз са просторним значењем у електронском Корпусу српског језика“, у: *Интеркултурални дијалог – традиције и перспективе*, Зборник радова са научног скупа Филолошког факултета Универзитета у Пловдиву (27. 11. – 28. 11. 2008.), Пловдив (у штампи).

Прањковић 1992: Иво Прањковић, „Просторна значења приједлога у хрватском стандардном језику“, у: *Сувремена лингвистика*, 18:1 (3), 21–26.

Радовановић 1977: Milorad Radovanović, „Imenica u funkciji kondenzatora“, у: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XX/1 i XX/2, Novi Sad, 63–144, 81–160.

RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880-1976.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. IV–VI, Матица српска, Нови Сад, 1971–1976.

Станојчић и Поповић 1997: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика* (уџбеник за I, II, III и IV разред), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Стевановић 1969: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Научна књига, Београд.

ABSTRACT AND METAPHORICAL MEANINGS OF ACCUSATIVE CASE CONSTRUCTIONS WITH “TROUGH” IN ELEKTRONIC CORPUS OF CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper describes and analyzes abstract and metaphorical meanings of accusative case constructions with “through” sampled from the electronic corpus of contemporary Serbian language of the Belgrade University’s Faculty of Mathematics. The paper stresses the classification of examples according to formal and semantic differences of nominal lexemes in the accusative case, used in the above defined prepositional constructions. The analysis led to the conclusion that the abstract and metaphorical meanings of the accusative case constructions with the “through” preposition are rendered by the transference of its spatial meaning into abstract and metaphorical. The nominal lexemes that appear in the prepositional constructions consisting of a lexeme followed by “through”, when these acquire abstract and metaphorical meanings, are primarily those signifying states and situations in nature and environment, those signifying various aspects of the weather, those signifying various types of institutions, associations, societies, those signifying concrete concepts and are accompanied by a determiner in genitive case, as well as those signifying obstacles, difficulties or awkward situations.

Jelena Petković

УПОТРЕБА ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА СА ИМЕНИЦОМ 'МЕСТО' У ПРЕНЕСЕНОМ ЗНАЧЕЊУ

У раду се анализирају могућности и услови употребе прилошких израза са именицом *место* у пренесеном значењу. Пренесену употребу прилошких израза са именицом *место* обезбеђује полисемичност ове именице која изражава категоријалну семантику у оквиру израза. Издвајају се следећа значења: значење позиције у социјалном простору, значење хоризонталне и вертикалне градуелности, значење оцене адекватности. Оваква значења јављају се и у слободним синтаagmaма у којима су могућности детерминације знатно шире него у прилошким изразима.

Кључне речи: метафора, дословна метафора, прилошки израз, категоријална семантика, обавезна детерминација

1.1. Прилошки изрази са примарним просторним значењем могу се употребити у основном и метафоричком, пренесеном значењу, при чему неретко долази и до транспозиције архисемског значења. Циљ овога рада јесте указивање на могућности и услове употребе у пренесеном значењу прилошких израза са именицом *место*, као основном лексемом која изражава категоријалну семантику у најширем, неутралном, основном значењу и у оквиру прилошког израза функционише као експонент архисемског значења

У последње време актуелна су, како у свету тако и код нас, истраживања која теже да објасне начин представљања појмова и релација апстрактних домена путем метафоричке употребе појмова и релација конкретних домена. Пре свега, као изворни домен метафоре (познати домен, онај који служи као основа за разумевање) јављају се просторни појмови и односи, будући да су просторни односи најдоступнији чулима, па тиме и најконкретнији са људског аспекта опажања.

Метафора заснована на просторним односима често је „дословна“ метафора („убичајен, нормалан, једноставан, чак и једини начин да се о нечему говори“ (Кликовац 2004: 93)):

Наиме, међу министрима *иза којих стоји ДС* у Влади се из страначке структуре нашао само Шутановац. (Standard 111, 4.7.2008, 32); Ако већ мора да пуца, пуца противнику преко главе, заинтересован само за две ствари: да преживи и да ствари не оду *предалеко*. (Standard 99, 11.4.2008, 7).

И поред тога, она може дозволити, управо захваљујући присуству лексема просторног значења, прелазак у имагинативну, фигуративну ме-

тафору, конкретизацијом представе из изворног домена¹ (Кликовац 2004: 101), као у следећем примеру: *Само је понекад осећао како се живојни џуш пред њим увија као црв* (Последња љубав у Цариграду, 66). У овом је примеру, наиме, фигуративност постигнута поредбеним чланом „као црв“ и ефектом персонификације (глаголска лексема *увија се*).

На крају, поменућемо и теорију о појмовној интеграцији (conceptual blending),² својеврсној концептуалној фузији у којој у интеракцију ступају појаве из области изворног и циљног домена метафоре, па се одлике и релације изворног домена примењују у циљном домену тако да се остварују аналогije структура.

Међутим, како смо видели, постоје начини изражавања апстрактнијих релација које не доживљавамо као метафоричке. Овога се проблема дотиче и Т. Ашић (Ašić 2008), примењујући да у нашем доживљају времена као једнодимензионалне величине нема ничег метафоричног. За разлику од, на пример, односа домена емоција и домена простора ('up is good', 'high is happy', 'down is sad' (о томе, на материјалу српског језика, детаљно у: Расулић 2004: 219–224), двеју системских појмовних области које у онтолошком смислу немају ништа заједничко, просторни домен као изворни садржи све појмовне тачке и односе садржане и у домену времена. Тако, испоставља се, у базичним пресликавањима просторних у временске односе и нема појмовне интеграције, већ се „преношење“ врши по систему аналогije просторних и временских односа.

2. Прилошки изрази са именицом 'место' своја пренесена значења остварују управо на овакав начин. Пренесену употребу ових прилошких израза обезбеђује полисемичност именице *место*³. Именица 'место',

1 Овакву могућност Д. Кликовац објашњава на примеру метафора везаних за мисао: „Видели смо да се метафоре помоћу којих се разумева МИСАО протежу од најопштијих представа (као што је МИСАО ЈЕ ПОЈАВА) до најконкретнијих (нпр. МИСАО ЈЕ ПТИЦА, МИСАО ЈЕ ПУТНИК или МИСАО ЈЕ ПРТЉАГ). Ове појмовне метафоре остварују се на језичком плану као 'дословне' – као део свакодневне употребе језика, и као 'фигуре'. Како се показало, фигуративни метафорички изрази настају на два начина: или разрадом представа које имамо О МИСЛИМА (ако је мисао ЧОВЕК, онда може бити не само *пошћена* или *ојасна* већ и *колебљива* и *слеп*), или конкретизацијом тих представа... Према томе, свакодневни језик (онај који се обично назива 'дословним') не скреће пажњу на себе не зато што у њему нема метафора, нити зато што су оне мртве, већ зато што те метафоре остају на одређеном нивоу општости и у одређеном хоризонту разрађености“ (Кликовац 2004: 100-101).

2 Основе теорије појмовне интеграције (Conceptual blending theory) и њена разрада дате су у: Fauconnier & Turner 1998, 2002, Fauconnier 2004. По овој теорији, елементи структуре полазних домена (одн. изворног и циљног домена) интегришу се у посебном менталном међупростору ("blended" mental space) у којем се генеришу паралеле између њих, што производи, у крајњој линији, појмовне метафоре. Притом, „the blended space... inherits partial structure from the input spaces, and has emergent structure of its own“ (Fauconnier & Turner 1996: 113). „Inferences, arguments, and ideas developed in the blend can have effect in cognition, leading us to modify the initial inputs and to change our view of the corresponding situations.“ (Fauconnier & Turner 1998: 133)

3 Оширокозначности која омогућује овакву употребу лексема са општим категоријалним значењем говори и Еванс, у вези са лексемом *време*: „The polysemy approach... seeks to account for the meanings associated with words as not being absolute and fixed, but rather

као структурно најбитнији лексички елемент прилошких израза типа *на овом месту*, *са овог места* и сл., супсумира више значења, која се преносе и у значење прилошких израза. То су значења позиције у одређеном систему, која је хијерархијски истакнута, позиције у одређеном систему рангирања, јединствене позиције коју неко или нешто запрема у систему истоврсних бића или појава.

2.1. Именица *место* може означити позицију у социјалном простору. Ово је значење у РСАНУ дефинисано као „б.а. служба, запослење, намештење, посао; б. положај, функција“. То је онај простор који човек заузима у свом радном систему, окружењу, као у примерима:

Наиме, као један од потенцијалних претендата *на ово место* помињао се досадашњи министар правде и потпредседник ДС Душан Петровић... (Standard 111, 4.7.2008, 19); Кад је реч о јавним предузећима и *местима* у *управним одборима*, расподела колача би требало да буде урађена сразмерно снази сваке од странака... (Standard 111, 4.7.2008, 20).

2.1.1. Прилошки изрази у којима се реализује ово значење именице *место* остварују се са заменичким детерминаторима *овај*, *тај*, *онај* (најчешће *тај*), али и са другим, придевским детерминаторима, као нпр. *на истом месту*, *на радном месту*, *са званичног места*. Примарна форма ових израза јесте на+локатив:

Он је *на том месту* заменио Криштофа Мајнуша, директора RTL Хрватске, који је водио операције прошле године... (Standard 59, 6.7.2007, 9); Када је штампа обелоданила на који начин је преминула малолетна пацијенткиња приватне клинике... министар, који тек што је по трећи пут положио заклетву *на истом месту* у јавној управи, није осетио да би требало да понесе ни део одговорности. (Standard 111, 4.7.2008, 22),

as being capable of changing over time” (Evans, 2004: 79). Према овом приступу, лексички концепти су променљиви и по својој природи динамички. Нова значења дефинишу се у употреби речи, тј. у садејству са контекстуалним окружењем, и на тај се начин проширује значењско поље лексеме. Овај процес резултира конвенционализацијом нових елемената у значењу речи, јер они добијају менталну репрезентацију независну од претходног лексичког концепта који је мотивисао њихову појаву. Тако Еванс проналази више концепција времена (“the lexical item *time* is conventionally associated with a range of distinct temporal lexical concepts” (Evans, 2004: 72), при чему се различити лексички концепти повезани са лексемом *време* изводе из значења трајања (*sense of duration*), и дефинишу као: *the moment sense, the instance sense, the event sense, the matrix sense, the agentive sense, the measurement-system sense and the commodity sense*.

Став који износе Фоконије и Тарнер у низу радова јесте да појмовна интеграција производи полисемију – не као свој примарни резултат, већ као споредни семантички ефекат: „Polysemy is a very common phenomenon, a standard byproduct of conceptual blending, but noticed only in a fraction of cases“ (Fauconnier & Turner. 2003: 84). У том раду, *Polysemy and Conceptual Blending*, аутори даље разматрају значења речи *father*, са циљем да анализирају утицај различитих ступњева појмовне интеграције на произвођење полисемије („how gradients of blending yield gradients of polysemy effects“ (Fauconnier & Turner. 2003: 86).

Било који да је пут формирања пренесених значења лексеме *место* у прилошким изразима којима се у овом раду бавимо, извесно је да та значења израза потичу од полисемичности именичке лексеме *место*. Пореклом различитих значења ове именице нећемо се шире бавити у раду.

али се остварују и у облику на+акузатив (уз глаголе *доћи*, *поставити*, *именовати* и сл.), на пример:

После прошлогодишњег неуспеха, операција је подигнута на виши ниво и њоме овај пут руководи Герхард Цилер, утицајни члан борда кога је *на то место* именовала директно породица Бертелсман... (Standard 59, 6.7.2007, 9).

Разлика између употребе ових прилошких израза у оваквом, пренесеном, и чисто просторном значењу огледа се у томе што су изрази са семантичким обележјима аблативности и адлативности, форме од+генитив, до+генитив, иначе чести, немогући у пренесеној употреби. Изузетак чине искази типа *Он је министар... До тог места стижао је најорним радом*. Међутим, у оваквим изразима долази до двоструке метафоризације – прво, до употребе именице *место* у значењу 'радно место, позиција, положај' и друго, до употребе саме метафоре 'доћи до нечега'.

С друге стране, прилошки изрази овог типа чести су у форми са+генитив када су употребљени у пренесеном значењу:

Господине Тадићу, слажем се скроз са Вама и мислим да техничка Влада у којој сте већина има мандат да разреши дотичног Господина *са тог места*. (b92.net/info/komentari); Жорж Ежен Осман... био је префект департамана Сена... *Са тог места*, руководио је радовима на преуређењу Париза... (wikipedia.org/sr); У смислу друштвене активности, највећи му је успех што је, извесно време пошто се *са тог места* повукао "српски краљ шећера" Мiodrag Костић, постао и председник FK Војводине. (vreme.com).

2.1.2. Именица *место* у овим прилошким изразима остварује исто значење као и у синтаagmaма у којима је детерминисана неким другим типом детерминатора, било конгруентним / неконгруентним атрибутом или односном реченицом, било њиховом комбинацијом:

Кад је распуштао владу и изговарао ону чувену реченицу о враћању мандата народу, Војиславу Коштуници сигурно ни на крај памети није било да ће *премијерско место* предати свом дојучерашњем министру финансија Мирку Цветковићу. (Standard 111, 4.7.2008, 15); Међутим, очигледна је намера да се његовим постављањем *на ово министарско место*, које је својим важнијим делом истргнуто из Министарства инфраструктуре, на неки начин одобровољи Милутин Мркоњић. (Standard 111, 4.7.2008, 18);

Као *честан човек*... подnosim neopozivu ostavku *на место председника комисије*. (arhiva.glas-javnosti.co.yu); Шијаковићево постављање *на место министра вера* у Влади Србије многи у ДС-у сматрају изузетно спорним. (Правда 412, 9.7.2008, 3); Управо избор бившег председника Скупштине Србије *на место министра просјорног иланирања и екологије*... једно је од оних нелогичних персоналних решења... (Standard 111, 4.7.2008, 17).

2.1.3. У највећем броју случајева у нашој грађи појављује се „министарско место“ односно „место министра Х“, при чему именица *место* у слободним синтаagmaма може бити супституисана именицом са значењем 'позиција у систему' (*позиција, положај, функција*), и обрнуто, на пример:

Рашида Дати, прва муслиманка северноамеричког порекла која се успела до *министарске позиције* [→ министарског места] у Француској, нашла се на

мети напада и слева и здесна... (Европа 172, 26.7.2007, 9); Партија НСДАП заузела је укупно два од једанаест *министарских положаја* [→ министарских места] – Вилхелм Фрик (за унутрашње послове) и Херман Геринг (без портфеља), који је касније постао и председник Рајхстага. (НИН 2986, 20.3.2008, 102); *Posle neuspele prekjučerašnje sednice SO Zaječar...* Вошко Нићић, члан Liberalne странке поднео је неопозиву оставку *na ovi funkciju* [→ на ово место], уз оптужбе на рачун председника странке. (arhiva.glas-javnosti.co.yu).

Именица *место* у изразима овог типа, дакле, има значење „служба, запослење, посао“ (према наведеној дефиницији РСАНУ), али се увек односи на радно место у систему који подразумева одређену хијерархију, и у тој хијерархији истакнуту позицију. Ово се показује и испитивањем могућности супституције лексеме која означава занимање, нпр.:

- а) Био је *директор* предузећа А. *На том месту* остао је до пензионисања.
- а1) Била је чистачица у предузећу А. **?На том месту* остала је до пензионисања.
- б) Он је смењен са места председника странке.
- б1) **Он* је смењен са места портира / возача.
- в) Она је директор школе „Вук Караџић“. *На то место* дошла је са 45 година.
- в1) Она је учитељица у школи „Вук Караџић“. (?) *На то место* дошла је са 25 година.

Последњи пример могуће је трансформисати само уз импостацију придева „радно“: „на то радно место“ [учитељице], а не и „на то место“ [учитељице] – прво, јер је радно место о којем је реч хијерархијски неистакнуто, без ексклузивног положаја у датом систему, и друго, јер се тај недостатак истакнуте позиције мора надокнадити придевом *радно*.⁴ Овај придев неутралише семантичку компоненту `истакнута позиција` сад-

4 О обавезности хијерархијске локализованости именица општег значења употребљених са значењем друштвене позиције пише и К. Расулић у књизи *Језик и просторно искуство – концептуализација вертикалне димензије у енглеском и српскохрватском језику*: „Концептуализација друштва у терминима вертикалности темељи се на општијем појмовном преликавању друштво је простор. На језичком плану ово појмовно преликавање манифестује се систематским семантичким проширењима просторних појмова у апстрактни домен друштвених појмова (...), а на појмовном плану оно подразумева могућност, а често и неминовност разумевања апстрактних појмова везаних за друштво и односе у њему помоћу појмова везаних за физички простор. И сам појам друштвени положај заправо је последица концептуализовања друштва као простора у коме се човек налази. На основу тог појмовног преликавања и у енглеском и у српскохрватском језику положај у друштву може се концептуализовати помоћу неутралних термина који се односе на лоцирање у физичком простору: *E place, position* или *СХ место, положај*. Ови општи појмови, који су у физичком простору неутрални у погледу оријентације, у друштвеном простору, међутим, захтевају профилисање у односу на вертикалну димензију“ (Расулић 2004: 234-235). У психолингвистичком приступу, који би подразумевао индивидуални однос према максимализацији радне позиције, вероватно би критеријуми анализе морали бити нешто друкчији, а самим тим и закључци анализе.

ржану у прилошким изразима са именицом *место* употребљеним у пренесеном значењу 'позиција у систему':

Своје добро расположење пренећете на околину, а већи елан биће приметан и на радном месту. (Standard 111, 4.7.2008, 108).⁵

2.1.4. Из ових разлога је у прилошким изразима са овим значењем могуће употребити веома ограничен број детерминатора, као на пример придев *званично* у примеру:

У једном писму звали су ме да дођем у Ивањицу, да у њиховој библиотеци одржим књижевно вече. Наравно, и овај позив, као и гомила других, није долазио са *званичног места*, већ од неке вајарке, која се зове Ивана... (Све црвенкапе су исте, 23).

Елементе значења системског места, позиције, могуће је пронаћи и у комбинацији са значењем просторне локализације:⁶

Ми под *местом Ђојовским* не разумемо буквално само оно место на коме топ непосредно стоји... већ целу унутрашњост батерије (РСАНУ, за значење 16) „део простора, положај, тачка на којој се неко или нешто налази, који неко или нешто собом забрама“; А на *месту* које њему највише одговара, уз десну аут-линију, требало би да игра репрезентативац Туниса Камел Заим. (Press 911, 9.7.2008, 47).⁷

2.2. Друго значење које у прилошким изразима употребљеним у пренесеном значењу има именица *место* јесте „положај у односу на некога или нешто, положај у неком реду, вредновању, ранг степен“ (РСАНУ). У изразима са оваквим значењем уобичајени детерминатори јесу *први*, *последњи*, *високи* и сл.

2.2.1. Неки од ових детерминатора дају прилошком изразу значење рангирања по важности, као придевске лексеме са управо тим значењем – *значајан*, *важан*, *кључни*, на пример:

Шабан Бајрамовић је урадио много изузетних песама, које су га у светској уметности поставиле на веома значајно место, у сам врх. (Gloria 263, 18.6.2008, 52); И тако сада долазимо до *тог кључног места* ове Посланице. (Предео сликан чајем, 154).

5 Тако и у синтагми *радно место* у номинационој функцији: „Ово министарство му је прво радно место, па ви видите“ (Курир 1749, 8.8.2008, 2).

6 Комбинација просторног значења и значења системске позиције има основу у, како нам се чини, интерференцији концептуалних система која резултира (често непримећеном) полисемантичношћу израза, о чему говоре Фоконије и Тарнер: „Because linguistic expressions prompt for meanings rather than represent meanings, linguistic systems do not have to be, and in fact cannot be, analogues of much richer conceptual systems. Prompting for meaning construction is a job they can do... A byproduct of constructing conceptual integration networks will be massive, though often unrecognized, polysemy. (Fauconnier & Turner. 2003: 93).

7 Да је у питању значење позиције у одређеном систему, а не просторно одређење, говори нам то што синтагма 'место... уз десну аут линију' не садржи само податак о просторном одређењу даога места, већ и податак о тачној позицији играча у тиму (десни бек или десно крило). Ту је просторно одређење релативно ('уз десну аут линију') и има функцију да, уз претпостављено претходно знање примаоца информације, описно упути на једну од двеју позиција.

Као и у претходним случајевима, и овде је могућа комбинација апстрактног значења рангирања по важности (израженог детерминатором) са конкретним просторним значењем (израженим лексемом *место*), као на пример:

Коме је, и поред хашке оптужнице, дозвољено бављење политиком и јавно наступање зато што је „стабилизујући фактор“, који је на прослави у част Косовског заштитног корпуса стајао *на њочасном месту* између дипломатских представника Лондона и Вашингтона. (НИН 2933, 15.3.2007, 20).

2.2.2. У изразима са значењем рангирања чести су и детерминатори *последњи*, *први* и (мање чести) други редни бројеви, као у следећој групи примера:

За сада, наши тенисери истичу да им је тенис *на првом месту*. (НИН 2953, 2.8.2007, 43); *На првом месту* се нашло Косово. (НИН 2933, 15.3.2007, 12); Упркос Титовом поверењу, ја сам губио наду да ћу се у одсудном часу наћи *на првом месту*. (Д. Ђосић, ВВИ, 280).

Релативно млада, атрактивна на типично оријенталан начин и арапске крви, она је све што типичан представник те елите није: није мушкарац, није матора, и – никако *на последњем месту* – није бела. (Европа 172, 26.7.2007, 9); Истина, његове амбиције су, кажу, биле чак и премијерске, али, пошто на то ипак није могао да рачуна, као алтернативу је видео себе *на другом по снази месту у Влади*, како се обично мери Министарство финансија. (Standard 111, 4.7.2008, 19).

У наведеним примерима прилошки изрази имају значење градуелности, а како се оно остварује специфичним значењем детерминатора, изразе са детерминаторима који означавају редослед по хоризонталном поретку можемо сврстати у значење градуелне хоризонтале (Пипер 1997: 95)⁸.

Осим овог значења, прилошки израз *на првом месту* може имати и значење `најпре`, `пре свега`, као у примерима:

Она ће бити праћена клиничким истраживањима са овим радиофармацевтицима у нуклерно-медицинским центрима у Србији, *на првом месту* [→ најпре] у Институту за нуклерану медицину Клиничког центра Србије... (НИН 2957, 30.8.2007, 27); Као мали волео сам домаћа јела, пребранац и сарму *на првом месту*. (Gloria 252, 2.4.2008, 102).

У оваквим случајевима лексеми *место* конкурентна је лексема *ред*, нпр.:

А није хтео *у првом реду* [→ на првом месту / најпре, пре свега] своје вршњаке. (М. Павић, ПСЧ, 16).

2.2.3. Значење упућивања на хијерархију у систему вредности, систему важности, организације и сл. имају и прилошки изрази чији детерминатори реализују значење апстрактне градуелне вертикале (в. Пипер

8 О категорији градуелности П. Пипер каже: „...за категорију градуелности... релевантнија је локализација по апстрактној вертикали изражености особине: компаративна екстралокализација у српском језику често се остварује као смештање објекта локализације (израженост особине својствене објекту *x*) 'изнад' локализатора (слабија израженост исте особине у објекту *y*), упор. *Јанко је био успешнији од Марка* према транспарентно просторно уобличеном *Јанко је био по успеху изнад Марка* или *Јанко је успехом надмашио Марка*...“ (Пипер 1997: 95).

1997: 95, Расулић 2004: 234-251).⁹ То су детерминатори *виши* и *висок*, као у примерима:

Али, господо, ја вам морам казати да ја нећу ствар оставити тако и да ћу и на *вишем месту*, ако треба... (Кућа на осами, 167); Правда је један од неприкосновених животних принципа, изјашњава се народни стваралац у извесном броју примера, заштићених са *највишег места* – са божанског трона (Јовановић 2006: 275); Он ми је на руско-српском ишапутао да ме друг Андропов обавештава да ми прети „опасност с *највишег места*“ и да треба да се чувам... (Д. Ћосић, ПЗ, 123).

Како смо у анализи претходне групе прилошких израза закључили, именица *место* у оваквим изразима има значење 'положај', што се показује и у забележеном примеру:

Није згорег да подсетим ваше читаоце да се пре студентских немира у Београду догодио Брионски пленум, где је почео обрачун и уклањање Срба који су били на *највишим руководећим положајима*. (Вечерње новости, 30.6.2008, 33).

На крају, забележили смо и пример у којем је значење 'позиција, место у систему' комбиновано са експлицитним рангирањем. Комбиновање значења условљено је контекстуалним (форичким) повезивањем синтагме *прва тенисерка света* и прилошког израза са *тог места*:

Plasmanom у finale Ivanovićeva је postala прва тенисерка света, smenivši са *тог места* Марију Шарпову (prijeopolje.org).

2.2.4. Група прилошких израза са именицом *место* и значењем рангирања, како се показује, има заједничке и сличне елементе значења са групом израза која означава 'место, позицију у систему'. Овај паралелизам потиче од заједничке компоненте истакнутости, ексклузивности, хијерархијске позиције означеног „места“. Ова компонента може бити изражена само контекстуално, што је случај са значењем 'позиције у систему', али и – како је у свим изразима са значењем ранга – експлицирана детерминатором.

2.3. Више је типова прилошких израза који имају или могу имати значење оцене адекватности.

9 П. Пипер у књизи *Језик и простор* ову категорију не разматра исцрпније („Градуелна вертикала обично не искључује могућност осмишљавања истог садржаја и према градуелној хоризонталности, нпр. *Јанко је био успешан испред Марка* према *Марко био успешан (интелигенцији...)* заостигаје за Јанком и сл.“ (Пипер 1997: 95)). К. Расулић односу вертикалне димензије и друштвене структуре посвећује једно поглавље (у: Расулић 2004), *Друштво*, у којем наводи потврде са придевима *висок/низак* и сл. и именицама *ранг, статус, место, друштво, позиција*, као и оне типа *бити изнад/испод некога* *био нечему*. Она истиче да просторна вертикална димензија „представља изворни домен за концептуализацију апстрактног појмовног домена ДРУШТВА. Организација друштва у целини, као и његових уже одређених делова (институција и сл.), подразумева хијерархију, односно структуру која почива на односима надређености и подређености... Lakoff и Johnson наводе оријентациону појмовну метафору HIGH STATUS IS UP; LOW STATUS IS DOWN у енглеском језику... и истичу да је она утемељена и у физичком и у друштвеном искуству, јер је статус у корелацији са друштвеном моћи, а моћ, као и физичка снага је ГОРЕ“ (Расулић 2004: 234).

2.3.1. Прилошки изрази са придевским детерминаторима *право* / *погрешно* сами по себи немају искључиво значење локализације, већ им детерминатор даје значење адекватности места. Тако њихова употреба није у правом смислу метафоричка, али у извесним случајевима и они могу бити употребљени у метафоричком значењу, као у реченици *Све је дошло на право место*, или у комбинацији пренесеног и месног значења, као нпр.:

Требало му је одмах одговорити на његова незрела излагања: овако и овако стоје ствари, и поставити младића *на право место*. (И.Андрић, ТХ, 156)
 Замишљала сам тај догађај, ту једва пунолетну девојчицу како носи замотуљак и предаје га у Дом за нежељену, незбринуту, и у погрешно време, *на погрешном месту* и од погрешних родитеља, рођену децу. (Прељубници, 115).

2.3.2. Уз ове прилошке изразе, и изрази са детерминатором *свој* могу имати значење оцене адекватности, као на пример:

Ништа не долази *на своје место*. (А.Исаковић, Т2, 203); Сада, враћајући се снежним друмом у завејани град, после опроштаја са везиром, све му је уопште изгледало неразумљиво, оправдано и *на свом месту*. (И.Андрић, ТХ, 190); Девојка је била *на свом месту!* – говорили су сви у племену. (Уклети извори, 15).

У вези са оваквим изразима, или истокомпонентним синтагмама у атрибутској (или предикативној) функцији (као нпр. *Он је човек на свом месту*), М. Стевановић примећује да једно од значења заменице *свој* – „оно што треба да буде“ (Стевановић 1991 I: 285) – индукује „можда нешто друкчија значења која *свој* има у изразима *у своје време*, *на своје место* (одн. *на своје месту*), *у своје реду*“ (Стевановић 1991 I: 285).

2.3.3. Осим значења оцене („где треба“), овакви изрази могу бити метафорички употребљени, и имати значење имагинарних „телесних представа“, слика физичко-емоционалног стања, којима се описују когнитивно базирана осећања.¹⁰

Кад ми се срце вратило *на своје место*, па сам продисао нормално и јасно видео обалу реке, лагано, као поражени ратник довесао сам до обале, сео на стену, узео из ранца плеску са вискијем и испио неколико гутљаја. (Д. Ђосић, ХХП, 343); Бубрези су нам се вратили *на место* тек када смо кренули у Варадеро. (Standard 111, 4.7.2008, 95).

У последњем примеру употребљен је израз без детерминатора (који се подразумева: *на своје / право место*), односно предлошко-именички тип прилошких израза, али са непромењеним значењем. Овакво значење именице *место* остварује се и у фразеологизму „бити на месту“ (= `бити исправан`), као у следећој реченици:

10 Вјежбица (у: *Emotions across languages and Cultures, Diversity and Universals*, 1999) описује једанаест „емоционалних универзалија, које могу помоћи у разумевању и дефинисању емоција“ (Драгићевић 2006: 98). Једна од ових универзалија јесте и следећа: „Когнитивно базирана осећања могу се описати помоћу `bodily images`. То су имагинарни догађаји и процеси који се наводно догађају у нашим телима, нпр. *То ми је сломило срце...*“ (Исто: 98)

Не знам, можда ту и није *на месту* давати савете. (Предео сликан чајем, 39).

Између израза са овим значењем (оцена адекватности места, метафорички: другог ентитета, особине, релације) и израза претходних двеју група (израза у којима лексема *место* има значење 'позиција у систему' и израза са значењем хијерархије, ранга) постоји сличност. Ова је сличност остварена преко значења „место у систему“, које је присутно и у изразима групе са значењем адекватности: место у систему је „право“, „одређено“ место ствари / појма, место које „некоме или нечему припада, оговара“ (РСАНУ). Према томе, и у овоме значењу садржано је значење „места у систему“ које својом разуђеношћу и применљивошћу на различите и разноврсне сфере апстрактних области омогућује развијање низа значења у пренесеној употреби прилошких израза.

2.4.1. У значењу лексеме *место*, а тиме и у значењу одговарајућих прилошких израза, садржана је идеја о томе да свака људска јединка запрема једно „место“ у универзуму, у систему сличних, истоврсних бића. А то „место“ одређено је неким социјалним, емоционалним или другим параметрима. Тако се развија и метафора БИТИ НА НЕЧИЈЕМ МЕСТУ, која, ако значи 'бити на месту особе А', уствари значи 'бити у истој позицији као особа А', као у следећим примерима:

Е, волио бих да сам *на Чавлинову мјесту* нег да је моја бутум Лика и Крбава! (Башта сљезове боје, 86); Шта би дао да си *на мом мјесту* (Д. Трифуновић)¹¹.

Са оваквим значењем, да се послужимо другим наведеним примером, *да сам ја на њвом месту* значи „да сам ја ти“, али и: „да ја имам твој проблем / твоје могућности и сл.“.

Различита је од овога употреба израза „на нечијем месту“ са значењем „на радном (или сл.) месту“, будући да се они могу употребити у исказима типа „Ја сам дошао на твоје место“, што подразумева специфичну позицију у социјалном систему (нпр. „на твоје радно место“) – али и „ти више не заузимаш то место“.

Закључак

Пренесену употребу прилошких израза са именицом *место* обезбеђује полисемичност именице *место* као управног лексичког елемента израза. Именица 'место', како се потврђује и речничким дефиницијама, обухвата више значења, која се преносе и у значење прилошких израза.

Значење позиције у социјалном простору именице *место* (у РСАНУ дефинисано као „служба, запослење, намештење, посао; положај, функција“) јесте значење простора који човек заузима у свом радном систему, у друштву уопште или у његовим „подструктурама“ (тј. свим организованим облицима друштвеног живота – организацијама, институцијама и сл.). Именица *место* у прилошким изразима и синтаг-

11 Наслов и стих песме чији је текст написао Душко Трифуновић, а изводила је група „Бијело дугме“

мама овога типа увек се односи на радно место у систему који подразумева одређену хијерархију, и у тој хијерархији истакнуту позицију.

Друго значење које у прилошким изразима употребљеним у пренесеном значењу има именица *месџо* јесте „положај у односу на некога или нешто, положај у неком реду, вредновању, ранг степен“ (РСАНУ). У овом подсистему прилошких израза издвајају се они са детерминаторима који имају значење хоризонталне и вертикалне градуелности (са детерминаторима *први*, *последњи* односно *висок*, *виши* и сл.), као и изрази са придевским детерминаторима *важан*, *истакнути* и сл.

Прилошки изрази који имају значење оцене адекватности остварују се са детерминаторима типа *право* / *погрешно*, али и *свој* (на свом *месџу*). Осим значења оцене („где треба“), овакви изрази могу бити метафорички употребљени, и имати значење имагинарних слика физичко-емоционалног стања (*срце ми је на свом месџу* и сл.). Додатно, овај се изрази може остварити и у форми предлошко-именичког израза, тј. без детерминатора (*срце ми је на месџу*).

Иако је тип и број детерминатора у прилошким изразима значењски веома ограничен, наведена значења именице *месџо* потврђују се и у слободним синтагмама (на *министарском месџу*, на *веома важном месџу* и сл.). Компарацију ових значења омогућује чињеница да прилошки изрази, захваљујући детерминаторима типа *овај*, *тај*, *онај*, *исти*, *други* – углавном функционишу у тексту као супституенти познатог садржаја.

Извори

- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–17, Српска академија наука и уметности, Београд 1959-2006.
- Све црвенкапе су исте: М. Видојковић, *Све црвенкапе су исте*, Самиздат, Београд 2006.
- И. Андрић, ГХ: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Сабрана дјела Иве Андрића, Свјетлост, Сарајево 1976.
- Кућа на осами: Иво Андрић, *Кућа на осами*, Сабрана дјела Иве Андрића, Свјетлост, Сарајево 1976.
- А. Исаковић, Г2: Антоније Исаковић, *Трен 2, Казивања Чейерку*, Просвета, Београд 1983.
- Јовановић 2006: Јелена Јовановић, *Књига српских народних пословица I, II*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 2006.
- В. Огњеновић, Прељубници: Вида Огњеновић, *Прељубници*, Стубови културе, Београд 2007.
- Павић ПСЧ: Милорад Павић, *Предео сликан чајем*, Просвета, Београд 1996.
- Последња љубав у Цариграду: Милорад Павић, *Последња љубав у Цариграду* Дерета, Београд 1994.
- Б. Ђопић, ГКНВ: Бранко Ђопић, *Баштинске слезове боје*, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- Д. Ђосић, ВВ II: Добрица Ђосић, *Време властита II*, Просвета, Београд 2007.
- Д. Ђосић, ПЗ: Добрица Ђосић, *Пишчеви записи (1969-1980)*, Филип Вишњић, Београд 2001.
- Вечерње новости, дневне новине, Београд
- Gloria, недељни часопис, Београд

Европа, недељне новине, Београд
Куир, дневне новине, Београд
НИН – НИИ, Недељне информативне новине, Београд
Правда, дневне новине, Београд
Press, дневне новине, Београд
Standard, недељне новине, Београд

Интернет сајтови:

www.b92.net/info/komentari
www.wikipedia.org/sr
www.yreme.com
www.arhiva.glas-javnosti.co.yu
www.prijepolje.org

Литература

- Ašić, T. (2008), Espace, temps, prepositions, Droz, Geneve
- Драгићевић, Р. (2006): *Испитивања концептуализације љутиње*, у: *Когнитивно-лингвистичка проучавања српског језика*, САНУ, Одељење језика и књижевности, Београд, стр. 97-120
- Evans, V. (2004). *The Structure of Time. Language, meaning and temporal cognition*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia.
- Кликовац, Д. (2004): *Метафоре у мишљењу и језику*, Библиотека ХХ век, Београд
- Пипер 1997: Предраг Пипер, *Језик и простор*, Библиотека ХХ век, Београд
- Расулић (2004): *Језик и просторно искуство – концептуализација вершикарне димензије у енглеском и српскохрватском језику*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I-II*, Научна књига, Београд
- Fauconnier G. & Turner M. 1998: *Conceptual Integration Networks*, Cognitive Science 22/2, 133-187
- Fauconnier G. & Turner M. 2002: *The Way we Think, Conceptual blending and the Mind's Hidden Complexities*, Basic Books, New York
- Fauconnier, Gilles and Mark Turner. 2003. „Polysemy and Conceptual Blending.“ In Nerlich, Brigitte, Zazie Todd, Vimala Herman, and David Clarke, editors. *Polysemy. Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. Pages 79-94.

**USE OF ADVERBIAL EXPRESSIONS WITH THE NOUN 'MESTO'
IN THE FIGURATIVE SENSE**

Summary

The paper analyses the possibilities and conditions of the use of adverbial expressions with the noun *mesto* [place] in figurative sense. The figurative use of adverbial expressions with the noun *mesto* determines the polysemous nature of the noun which expresses categorical semantics within the term. The following senses can be distinguished: sense of position in social environment, sense of horizontal and vertical gradation, sense of adequacy evaluation. Such senses can also be found in unbound phrases which have much wider possibilities of determination than the adverbial expressions do.

Ilijana Čutura

МОЈ БРАТ ЈЕ ПРЕВЕРАН – СЕМАНТИЧКА И ПРАГМАТИЧКА АНАЛИЗА ПРИДЕВСКОГ ПРЕФИКСА *ПРЕ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ФРАНЦУСКОМ¹

У овом раду одређује се тип придева са којима се у српском језику може комбиновати префикс „пре“, а потом се утврђују основна значења која овај морфем добија када модификује придеве. Хипотеза коју бранимо је да у интерпретацији форманта *пре* као придевског префикса главну улогу има постојање односно непостојање теличке (телеолошке) квалије у именици на коју се модификовани придев односи. Такође указујемо на случајеве када се интерпретација форманта *пре* мора прагматички инферирати на основу наших знања о свету. У раду показујемо и то да у француском језику постоји префикс еквивалентан српском префиксу *пре*, и објашњавамо зашто је његова употреба далеко ређа.

Кључне речи: префикс, семантика, прагматика, теличност, интензификација, претераност

1. Увод

Повод за настанак ове студије била је реченица коју су аутори, скупљајући материјал за корпус српског разговорног језика, чули у једном неформалном дијалогу. Упућујући критике на рачун свог брата једна особа је рекла:

1) Мој брат је преверан оној својој безобразној и незахвалној жени.

Питање које се наметнуло је како то да префикс интензификаторске функције уз придев који се односи на изразито позитивну особину даје сложеницу негативне конотације. На то лингвистичко наслања се и једно когнитивно и филозофско питање: како и под којим то околностима једна високо вреднована особина бива перципирана као лоша.

Све ово нас је подстакло да у нашем корпусу као и у Матичином речнику размотримо и анализирамо значења придевских сложеница са *пре*, а такође и да утврдимо јасне критеријуме могућности модификовања придева овим полисемичним префиксом.

Другим речима, себи смо поставили у задатак да утврдимо који то параметри у семантици придева утичу на могућност њихове интензификације, а затим и од чега зависи конотативно значење које ће имати деривирана придевска форма. Као теоријски оквир за семантичка испитивања послужиће нам Модел генеративног лексикона (Pustejovsky

1 Овај рад урађен је у оквиру пројеката Министарства за науку 148024D и 148011

1995, 1999), док ћемо се у прагматичком приступу донекле ослањати на идеје проистекле из теорије релевантности Спербера и Вилсонове (Sperber and Wilson 1986)

У последњем одељку овог рада покушаћемо да утврдимо да ли се добијени закључци могу применити и на француски језик, односно на које се начине у француском језику изражавају значења која се у српском остварују наведеним типом префиксације.

2. О префиксу *пре* у српском језику

2.1 Пре као глаголски префикс

Формант *пре* је префикс који се у српском језику веома често користи у творби глагола и сматра се изразито полисемичним (види Митриновић, 1993). Шароликост значења (нека од њих је концептуално веома тешко повезати) карактеристична за овај префикс могла би у крајњој линији навести на помисао да постоји више хомонимичних префикса. Но, ми се у нашем приступу држимо принципа лексичке и семантичке економије (*Принцип Окамове оштрице*, Grice 1978) по којој се једној речи односно морфемима додељује само једно основно значење из којег се одређеним инференцијалним механизмима изводе сва друга значења.

Ако се ослонимо на Локалистичку хипотезу² (Lyons 1977), предложићемо да је основно значење префикса *пре* спацијални однос перлативности. То значи да *пре* упућује на премештање објекта локализације³ с једног места на друго које је локализатор (*преселиши се, преместиши*) односно кретање објекта локализације од једног до другог краја путање коју представља локализатор (*препливаши, прејурчаше*). Ако се кретање посматра као фиктивни процес ширења од центра ка периферији (види Talmy, 2000) онда *пре* може да означи и заузимање целе површине локализатора објектом локализације (*прекриши, премазаше*). У неким случајевима фиктивно кретање се наставља и изван граница локализатора (*преплавиши*).

Промена места може се когнитивно транспоновати у мутацију (промену) као апстрактни феномен (*преокрејнуши, прекројили*) док се досезање и превазилажење границе у домену темпоралности транспонује у идеју свршетка радње (*преболеши, прегледаши*).

Транслимитативност се често у апстрактном смислу тумачи као прекорачење узуса тј. уобичајене границе до које се процес врши (*пре-*

2 У локалистичкој хипотези се тврди да се речи за изражавање просторних односа фундаменталне и базичне како у концептуалном смислу и тако и на дијахронијској оси развоја језика. Сматра се да у својим основним значењима падежи и предлози означавају спацијалне односе а да су касније почели да се употребљавају и за изражавање апстрактних односа.

3 Објекат локализације је ентитет чију позицију, оријентацију или путању треба одредити, а локализатор је ентитет у односу на који се одређује позиција предмета локализације и она је фиксна (Пипер, 2005, 719).

најунијши се, пренајпрџајши, преојшерејшиши, прејећи, преусијниши, прежојши, пресушиши, прекувајши, презачиниши). Ово је у непосредној вези са теличношћу (види Станојевић и Ашић 2008) као онтолошком одликом наведених процеса. Наиме теличност радње подразумева инхерентну ограниченост интервала током којег је радња на снази, тј. момент после кога радња не може наставити да се одвија. Тако на пример *најунијши* означава радњу чији је циљ испуњење локализатора објектом локализације:

2) Душан је напунио кофицу песком.

Употреба префикса *пре* сигнализује да је процес настављен и преко у овом случају физички одређене границе:

3) Душан је препунио кофицу песком⁴.

Овде ваља напоменути да је аугментативна префиксација са *пре* могућа само онда кад процес логички дозвољава превазилажење своје унутарње границе. Стога је немогуће рећи:

4) *Душан је преиспразнио кофицу са песком.

Наиме, када се једном испразни неки контејнер⁵ тј. када се у њему ништа више не налази, онда је немогуће наставити са процесом пражњења.

Друга је могућност да се са теличним глаголима код којих није могуће наставити процес префиксација са *пре* буде остварена, али да *пре* изгуби интензификаторско значење:

5) Мајка је пресвукла дете.

Једном скинуто дете не може се даље скидати, али се може преобући. Дакле, *пре* овде означава промену стања, тј. прелазак у неко друго стање.

Најзад, уз ателичне процесе, тј. уз процесе који немају унутрашњу границу, *пре* се никако не може употребити као маркер прекорачења, већ се јавља са другим значењима:

6) Душан је прецртао аутомобил у своју свеску.⁶

Напоменимо да се као интензификатор са нетеличним активностима јавља префикс *на*, али он за разлику од *пре* не означава прекорачење унутрашње границе већ само сигнализује да је радња трајала довољно дуго и са довољним интензитетом да би се задовољиле жеље и потребе његовог вршиоца. Самим тим резултат процеса не може имати негативну контогацију:

7) Стефан се јутрос баш натрчао по парку. Пресрећан је.

4 Граница је у овом случају одређена висином контејнера.

5 Овде под контејнером подразумевамо предмет који онтолошки поседује рупу (види Ашић, 2008) те може да садржи у себи неки други предмет (било дискретан било континуирани).

6 У овом раду се нећемо бавити осталим значењима морфеме *пре* као глаголског префикса.

С друге стране прекорачење узуса се увек оцењује као нешто неповољно. Наиме када говорник саопштава да је прекорачена мера која се на некој утврђеној скали вредности сматра оптималном (*пресолићии сућу, прежрејатићии собу*) он имплицира да је добијени резултат у вредносном смислу негативан, тј. да је требало извршити одговарајућу радњу која не имплицира прекорачење узуса (*посолити супу/загрејати собу*). Уколико су у питању прави телични глаголи крај вршења процеса је, као што смо већ објаснили, означен њиховом унутрашњом границом.

Ипак ваља нагласити да се код нетеличних процеса, *пре* ипак може тумачити као маркер прекорачења уколико се претераност одмерава не у односу на сам процес (који је инхрентно неограничен), него у односу на последице вршења радње по актанта (*прерадио се, прејео се, преишо се воде*). У тим случајевима *пре* саопштава да су трајање и интензитет радње неповољно утицали на њеног вршиоца.

У примерима *Пресјавео је доручак* и *Пресјавео је први час*, префикс *пре* означава темпорално транспоновану перлативност, тј. заузимање затвореног интервала који означавају догађајне именице *доручак* и *час*⁷ глаголском радњом *пресјаватићии*, а идеја прекорачења овде се не односи толико на претераност у трајању процеса *сјаватићии* колико на последице које је вршење ове радње имало по актанта: није доручковао, није био на часу.

Напоменимо да у својој студији В. Митриновић (1993, 131) поред функције „прекорачење узуса“ наводи да префикс *пре* има и другу аугментативну функцију коју ова ауторка назива *мајоративном*. У питању је тзв. постизање преваге. Ова функција имплицира увођење посебног актанта за обележавање саучесника процеса, према чијим се резултатима мери учинак, односно над којим се врши превага (*прерасатићии браћа, прегласатићии проишвнике*). Ипак у српском основни мајоративни суфикс остаје *над* (*надживетићии, надигратићии, надивеватићии*).

2.1. Пре као придевски префикс

Кад се јавља као придевски префикс *пре* има далеко мањи распон значења. Основни разлог томе је што се прави (прототипични) придеви тј. они који нису по пореклу глаголски партиципи (*сољен, наћправљен, кројен*) односе на релативно стабилне особине које когнитивно не доживљавамо као резултате процеса већ као особине инхеренте самим ентитетима (*велики, шћжак, црвен, слан, гумени*).

Дакле, као придевски префикс *пре* се не може односити на неку промену, спацијану или апстрактну већ једино на интензитет испољености одређене особине. Наиме, интензитет за разлику од промене онтолошки не мора да буде резултат неког процеса. Напоменимо да се сам концепт

⁷ Денотати именица *доручак* и *час* су у џекендофовском смислу те речи догађаји (Jackendoff, R., 1992: 34).

интензитета такође може сматрати идејом која почива на спацијалном односу достизања односно прелажења задате границе.

Ми се овом занимљивом, али филозофском тематиком нећемо бавити у овом раду. Наш превасходни циљ је, као што смо већ рекли, да објаснимо чињеницу да се значења придевског префикса *пре* могу сврстати у две категорије: *пре* као максимализатор који сигнализује да је одређена особина у великој мери изражена (*предиван*, *пресрећна*, *преишужан*, *преуморан*) и *пре* као маркер прекорачења узуса (*превелики*, *преузак*, *прегласан*) где његова аугментативна функција одговара оној коју има кад модификује теличне глаголе.

На овом месту веома је важно истаћи да интензификација префиксом *пре* није морфолошки процес универзално примењив на све придеве. Наиме, код великог броја придева блокирана је могућност префиксације префиксом *пре*. На нама је да откријемо узроке тих семантичких ограничења, а затим да утврдимо заједничке особине оних придева са којима *пре* даје значење максималности, а потом и оних са којима производи ефекат „прекорачење узуса“.

3. О типу придева који се комбинују са *пре*

Да би се нека особина могла интензификовати она мора бити мерљива на одређеној скали то јест може бити у неком ентитету присутна у мањој или већој мери. Сада ћемо покушати да утврдимо за које особине ово важи.

Пођимо најпре од придева за означавање људских особина. Из горе наведеног услова произилази да *пре* може модификовати квалификативне придеве који означавају степен изражености неке људске физичке или духовне особине. Придеви овог типа, логично, допуштају експлицитно или имплицитно градабилну антонимију: *велики-мали*, *висок-низак*, *дуг-крашак*, *дубок-илишак*, *дебео-шанак*, *шамешан-злуи*, *весео-шужан*. Код оних придева чији антоними нису обележени посебним лексемама већ се граде додавањем негативне партикуле (*срећан-несрећан*, *пошштен-непошштен*, *љубазан-нељубазан*) модификација префиксом *пре* могућа је само код позитивног пола дате особине (*препошштен*/**пренепошштен*). Најзад, строго комплементарни антоними за које важи правило или а – или б (неко је или жив или мртав, удат или неудат, пунолетан или малолетан), због своје природе не трпе интензификацију, осим ако нису метафорички употребљени.

8) Журка је била премртва. Људи сморени, тотално без енергије.

Напоменимо да се овде махом ради о тзв. придевима субјективне оцене који означавају релативне карактеристике које се могу оцењивати и упоређивати (тако неко може у нечијим очима бити више или мање дебео, љубазан или глуп). Често се уз такве особине везује одређена мера која се узима за типичну и оптималну (види Драгићевић, 2007), па префикс *пре* означава удаљавање од уобичајеног и нормалног.

Придеви који, пак, означавају позитивну или негативну израженост неког дела тела (*главаћ*, *кракаћ*, *ушаћ*) или придеви који означавају апсолутно одсуство неког уобичајеног својства (*слеп*, *глув*) не допуштају префиксацију са *пре*. Ради се наравно о придевима објективне оцене.

Префикс *пре* такође може модификовати придеве за означавање различитих својстава неживих предмета (апстрактних и конкретних) и то опет само оне придеве који се односе на интензитет неке одлике чији је степен варијабилан (опет је најчешће у питању субјективна оцена): *преукусан*, *пребрз*, *преижежак*, *преслан*, *прескуј*.

Оне, пак, одлике које произилазе из конкретних објективно представљених особина – а одређене су јасним физичким параметрима (геометријски облик, врста материјала од којег је нешто направљено, сврха нечега), не могу се степеновати, па не дозвољавају префиксацију са *пре*: **прераван*, **прекрив*, **преправ*, **преусираван*, **прешушаљ*, **презумени*, **предрвени*, **преунушрашњи*, **преиздувни*, **прекуварски*, **пресиорпски*.

4. Селективно везивање

Покушаћемо да утврдимо који све семантички и прагматички фактори утичу на интерпретацију префикса *пре* као максимализатора односно као маркера за прекорачење узуса. Семантички фактори су они који потичу било од значењских компоненти присутних у самом придеву било од именице са којом се придев комбинује. У прагматичке факторе спадају они елементи који нису лексички енкодирани већ се морају извести из нашег знања о свету и логичког расуђивања (види Sperber and Wilson, 1986).

Мишљења смо да се утицај значења придева на интерпретацију префикса *пре* на најбољи начин може представити у извесној мери модификованом применом генеративног механизма селективног везивања.

Генеративна семантика (Pustejovsky, 1995, 1999) полази од претпоставке да је број речи у лексикону ограничен, али да се, захваљујући генеративним механизмима, у различитим реченичним контекстима⁸ добијају различите интерпретације речи. На овај начин се постиже нека врста концептуалне економије (у менталном лексикону похрањено је релативно мало јединица чије се значење прилагођава датом реченичном контексту).

У ове механизме спадају следеће семантичке трансформације: коерција, ко-композиција и селективно везивање. Коерција представља промену синтаксичког типа језичке јединице у зависности од њеног реченичног контекста (види и Ašić, 2008). Ко-композиција се односи на различита значења глагола у зависности од његове допуне (*поправити кола*, *поправити акценат*, *поправити зуб*, *поправити онашање*, *поправити*

8 Овде треба направити разлику између прагматичког и реченичног контекста. Први се односи на све елементе говорне ситуације и знање о свету које поседује говорник, док се други односи на окружење дате речи у датој реченици (видети Ašić, 2008).

крем). Најзад, код **селективног везивања** лексичка јединица, најчешће придев, мења значење у зависности од именице коју модификује. Тако на пример *слајко* у *слајко дете* не значи исто што и *слајко* у *слајка кафа*, односно *слајка хаљиница*, *слајка шајна* итд.

Пустејовски у својој књизи (Pustejovsky, 1995) на формалан начин објашњава како долази до тога да се значење једног придева прецизира типом именице коју дати придев одређује.

Наиме овај аутор семантику једне лексеме посматра као структуру која садржи следеће четири компоненте: а) структуру аргумента која се односи на спецификацију броја и типа аргумената које захтева дата лексема и информацију о томе како су они реализовани синтаксички, б) структуру типа догађаја – да ли је у питању стање или процес, в) структуру тзв. квалија (различите типове предикације који су са датом лексемом могући и г) структуру лексичког наслеђа (односе са другим лексемама у лексикону).

Сама структура квалија односи се на четири основна аспекта значења речи (постоје четири типа квалије): Конститутиван (однос предмета и његових делова), формални аспект, који се односи на физичке одлике предмета: његову оријентацију, величину, боју и сл., телички који се односи на разлог постојања предмета тј. његову функцију/примену и, најзад, агентивни аспект који се односи на начин на који је ентитет настао.

На значење придева пре свега утичу теличке и агентивне квалије именице. Наиме, *добар нож* је онај који добро сече, *добра пећ* она која добро греје, а *добар стан* је онај који је угодан за становање.

Напоменимо да ћемо, како бисмо избегли конфузију изазвану чињеницом да се термин теличност користи и у описивању семантике глагола, у наставку рада теличку квалију називати телеолошком, алудирајући на телеолошку природу овог типа квалија.

5. Интерпретација *пре* као придевског модификатора

Уводне напомене

Намера нам је да инспиришући се горе наведеним идејама утврдимо услове под којима *пре* постаје интензификатор, а под којима маркер *прејетераности*. Не сме се сметнути с ума чињеница да овде уводимо специфичан тип селективног везивања: не ради се о модификацији одређених компоненти значења именице употребом придева, него о модификацији придева префиксом. Показаћемо, међутим, да у интерпретацији изведеног придева насталог модификацијом са *пре* круцијалну улогу имају телеолошки фактори присутни у именици на коју се тај придев односи.

5.2 Пре и идеја *прејетераности*

Идеју претераности *пре* означава онда када постоји граница прихватљивости до које се нека особина (а која сама по себи може бити позитивна или неутрална) сматра прихватљивом, а преко које се тумачи

као претерана и непожељна. Негативне особине због своје а priori негативне конотације не улазе у овај процес.

Као што смо видели, код глагола је граница одређена било теличношћу самог процеса, било последицама по вршиоца радње. Прва непознаница коју треба разрешити је шта код придева одређује ту границу, док се друга односи на тип придева код којих се таква граница може замислити.

Пре него што покушамо да одговоримо на ова питања осврнућемо се на типичну класу придева са којима *пре* маркира претераност.

Ради се о придевима тзв. *имплицитне компарације* (Lyons, 1977) који у свом семантизму инхерентно носе идеју премашавања потребне мере или уобичајеног и одговарајућег: *мршав, дебео, тесан, узак, најоран, ком-иикован*. Ово значи да се у њима стичу две значењске компоненте: једна се тиче саме одлике (бити некакав), а другом се саопштава да та одлика одступа од оног што се сматра оптималним.

Као доказ се може узети чињеница да и без префикса *пре* у следећим примерима ови придеви означавају претераност (коју префикс само подвлачи те се овде у семантичком смислу може сматрати факултативним):

- 9) Ове ципеле су ми (пре)велике.
- 10) Ове панталоне су ми (пре)тесне.
- 11) Та предавања су ми (пре)напорна.
- 12) Ти текстови су (пре)компликовани.

Један од могућих начина да се проникне у когнитивно одређивање мере претераности је емпиријски / индуктиван: треба одредити на шта се тачно сама претераност у сваком појединачном примеру (тј. одлици) односи. Наша хипотеза је да се идеја претераности генерише захваљујући концептуалном везивању за телеолошке квалије (које, подсетимо, именују сврху ентитета) на које се дате особине односе. Ципеле, дакле, нису саме по себи превелике већ су превелике за ношење. Исто важи и за панталоне. Предавања су, пак, напорна за праћење, а текстови тешки за разумевање.

Код оних придева који нису имплицитно компаративни *пре* је обавезно као сигнално средство претераности, али увек сигнализује да се претераност односи на особину која се везује за теличку квалију именице коју придев модификује.

Ево примера из нашег корпуса који то потврђују:

- 13) ... као да су двије незреле крушке пале на под. *Новак*⁹.
- 14) Бирао је... цигарету најбољу, ни претврду ни премеку. *Дав*.
- 15) Не смета ми гласна музика ал ова је стварно прегласна.
- 16) Направио си преплитак базен.

9 Примери код којих је извор наведен у италику преузети су из Матичиног речника. Скраћенице које се односе на имена аутора исте су као и овом речнику. Остали примери припадају нашем корпусу српског разговорног језика.

17) Глазура коју си направила је преретка.

Одмах закључујемо да је интерпретација прекорачења узуса могућа управо због чињенице да је у именицама које модификују дати придеви лако утврдити теличке квалије. Префиксом *пре* се констатује да се сврха датих ентитета умањује или чак поништава због претераности одређене особине. Тако су крушке презреле за јело, претврда цигарета није добра за пушење, прегласна музика није пријатна за слушање, а у сувише плитком базену се не може пливати. Најзад преретка глазура не може се намазати преко торте.

5.3 Пре као максимализатор

Постоје пак придеви код којих није лако препознати телеолошку значењску компоненту. Неки од њих као да само упућују на неку особину коју приписујемо именици, при чему та особина не мора уопште имати везе са неком практичном сврхом¹⁰ ентитета означеног датом именицом.

Наша хипотеза је да у оваквим синтагмама придевски префикс *пре* служи као маркер великог интензитета и може се парафразирати прилозима *изушешно*, *веома*, *јак*. Он при том никада не мења базичну (позитивну или негативну) конотацију придева.

Као доказ да је постојање односно откривање телеолошке компоненте кључан фактор за генерисање претераности могу послужити различите интерпретације следећих синтагматских парова: док *прељуша салама* означава саламу прељуту за јело, *прељуш човек* (који сам по себи нема одређену теличку функцију) указује само да је интензитет љутње велики. Такође, *преслајка кафа* је сувише слатка да би се конзумирала, док се из синтагме *преслајко дете* никако не може закључити да је дететова љупкост прешла меру прихватљивости. Најзад *прекисео кунус*, претерано је укишељен па није добар за салату, док *прекисео осмех* само изражава велику меру незадовољства, а не и претераност.

Из овога је могуће извести врло једноставно правило: кад се придев веже уз реч која у нашем менталном лексикону нема јасну телеолошку значењску компоненту, онда је границу прихватљивости неке особине немогуће одредити.

Ево примера из корпуса који илуструју врсте придева и типове синтагми који типично маркирају високи интензитет:

18) Мој отац је жив! — ускликне Јелка прерадосним ганућем. *Кум*.

19) Ко је био тих првих дана срећнији од пресрећне мајке. *Срем*.

20) Тако је, премудра госпођо. *Јанк*.

21) Свиће зора бијела, обасјала друштво превесело. *Вел*.

22) Живјела једна жена, зла, презла. *Л-К*.

¹⁰ Инсистирамо да се овде ради о практичној сврси тј. ономе чему нешто у свакодневном животу служи а не о метафизичкој и теолошкој сврси.

23) Али био је препрљав и зато неотпоран према том гласу. *Дав.*

24) Он ми је заиста *преружан*.

25) Испео сам тада препаметан и *предуховит*.

26) *Ма он ти је један прейокварен мафијаш.*

27) *Испричао ми је прељуй шћос.*

28) Фин, фин, нежан, *пренежан*...мени се свиђају такви парфеми.

Напоменимо да се у жаргону младих могу наћи плеонастичке кованнице где *пре* модификује придеве који у себи већ носе идеју великог интензитета:

29) *Презенијалан* бенд. Дефинитивно ми је најбољи.

30) Гледала сам *прежрозан* филм.

Наравно, такво намерно претеривање може исказу дати ефекат ироније:

31) *Да, да она ти је сада пречувена певаљка.*

6. Утицај других фактора на идеју претераности

6.1 Прагматика

Анализирајући примере из нашег корпуса наишли смо и на случајеве у којима се идеја претераности остварује и без упостављања директне везе са телеолошком квалијом именице коју модификује. Мишљења смо да је постојање границе овде прагматички мотивисано тј. да се контекстуално инферира захваљујући нашим знањима о свету. Наиме, мера одређених особина одређених ентитета је културно, социјално или практично кодирана. Уколико се она прекорачи, дотичне особине постају непожељне. На пример, сматра се да није добро бити преемотиван и преамбициозан, а превише деколтована хаљина у неким ситуацијама може наићи на осуду.

Другим речима *пре* може да укаже на удаљавање од оптималног, очекиваног и друштвено прихватљивог.

32) Он има само једну ману: преамбициозан је.

33) Преемотивна си. То ти не ваља.

34) Не ваља ти што си преосетљива.

35) Не допада ми се. Премишићав је. Делује неприродно.

36) Та је хаљина предеколтована.

37) Кажњен је због пребрзе вожње.

Из ове теоријске перспективе би се, дакле, значење претераности могло сматрати контекстуалном имликатуром, а оне су (види Sperber and Wilson 1986) по својој природи поништљиве. Ово значи да у другачијем

контексту *преамбициозан* или *пребрз* не морају означавати претеране и непожељне особине:

- 38) Уживам у пребрзој вожњи.
- 39) Преамбициозна је по природи. Зато и јесте најбоља тенисерка на свету.

6.2 Сужавање *перспективе*

Лингвистички је интересантно да се чак и са придевима чија интензификација ни семантички ни прагматички не генерише негативну конотацију (са којима дакле *пре* означава искључиво интензитет) може у посебним контекстима остварити интерпретација претераности.

Ради се о феномену „сужавања перспективе“. Наиме експлицитно се наводи параметар у односу на који се нека позитивна особина сматра претераном и непожељном.

У овим случајевима префикс *пре* заправо обележава несклад између постојања одређене одлике и контекста у којем се она јавља.

Као да у когнитивном смислу постоје истовремено две скале: једна апсолутна на којој би *пре* указивало само на снажан и високовредновани интензитет једне особине, и друга, одређена датим условима, у којим се дата особина сматра непотребно израженом и потенцијално неповољном по њеног носиоца. Другим речима, постоји колизија између постојећег – стварног стања ствари и очекиване ситуације. *Пре* је управо маркер тог мајоративног ефекта у којем постојећи интензитет има превагу над оптималним. Тако долазимо и до објашњења примера из наслова овог рада. Наиме, у нашем друштву се, бар из перспективе једне посевне сестре, од супруга једне безобразне и незахвале жене не очекује да буде веран: Слични се закључци, *mutatis mutandis*, могу извести и за остале примере:

- 40) Мој брат је проверан оној својој безобразној и незахвалној жени.
- 41) Он је препедантан и преуредан за неког ко се бави науком.
- 42) Она је преискрена у разговару са новинарима.
- 43) Преталентован је за своје окружење.
- 44) Она је премлада за одлазак у пензију.
- 45) Хаљина ти је преелеганта за ову прилику.
- 46) То дете је препослушно у односу на своје вршњаке. Изгледа да је застрашено.

Поменимо и посебно интересантне случајеве префиксације који подразумевају да се на апсолутној скали минимализује или чак негира постојање одређеног квалитета да би се на контекстуално одређеној скали тај минимални интензитет означио као незаслужен и претеран:

- 47) Није он добар, ал је предобар за тебе. Погледај каква си ти!
- 48) Ова капа стварно није скупа ал је за мене, која већ два месеца нисам примила пензију, прескупа.

7. Еквиваленти префикса *пре* у француском језику

У француском језику постоји префикс који би се функционално могао сматрати еквивалентом српског префикса *пре*. Ради се о везаној морфеми *sur* која се са неким придевима јавља у својству интензификатора:

49) Il s'agit d'un pianiste surdoué.

Ради се о изузетно талентованом пијанисти.

50) Notre hero surmusclé defonce tout sur son passage.

Наш јако мишићава¹¹ херој, где год прође сравни све пред собом.

51) Cet enfant surintelligent a déjà sauté deux classes.

То препамтено дете је већ прескочило два разреда.

У синтагмама са наглашеном теололошком компонентом, односно у случајевима када се прагматички може инферирати прекорачење узуса, *sur* може маркирати претераност:

52) C'est un jeu surcompliqué.

Та игра је прекомпликована;

53) Il ne peut pas se contrôler. Il est surexcité.

Не може да се контролише. Преузбуђен је.

54) Elle était négligée par son mari suractif et surambitieux

Занемаривао ју је њен преактиван и преамбициозан муж.

Па ипак ваља истаћи да овај творбени механизам у француском има врло мали потенцијал, тако да се већина српских придева анализираних у овом раду (где *пре* има интензификаторску функцију, односно где је маркер претераности) не могу превести еквивалентним морфолошким конструкцијама са *sur* у француском.

Разлог за то је ваља потражити у типолошкој разлици између српског и француског језика. Наиме, док је српски по природи синтетички, француски се током своје еволуције трансформисао у претежно аналитички језик. То на синтаксичкој равни значи да граматичке морфеме постају самосталне (падежне функције су преузели предлози) као и то да круцијалну улогу у интерпретацији реченица добија ред речи. Ова промена се одразила и на творбеном морфолошком нивоу: донекле су закончени лексички процеси стварања нових речи префиксацијом¹².

Дакле, у већини случајева наше кованице *пре+придев* преводе се аналитички:

55) Преуморна сам.

Je suis trop fatiguée.

11 Избегли смо да овде употребимо придев *премишићав* управо због конотације претераности коју он носи у српском.

12 Ово се најбоље види из начина на који се са српског преводе глаголи настали префиксацијом: *прејестии се = avoir trop mangé*; *најестии се = manger à sa faim*, *пријестии се = avoir envie de manger quelque chose*

- 56) Прелепа ти је хаљина.
Ta robe est très belle.
- 57) Направила си преслатку кафу.
Tu as préparé du café trop¹³ sucré.

Додајмо да у савременом француском језику постоје и префиксоиди¹⁴ који изражавају идеју максималног интензитета: *ultra*, *super*, *hyper*, *extra*, *sur*. Напоменимо да су нарочито чести у пропагандном језику, јер се сматра да се њима јаче и упечатљивије наглашавају особине него уобичајеним аналитичким путем:

- 58) Essayez notre crème ultrariche en vitamines
Пробајте нашу крем у изузетно богату витаминима,
- 59) Le voyage avec les trains super-rapide – un rêve maintenant réalisable.
Путовање супер брзим возовима – сан који је од сада остварив.
- 60) Notre solution pour votre peau hypersensible
Наше решење за вашу изузетно осетљиву кожу.
- 61) Nouvelle génération de voiture: moteur extrafort, sécurité maximale.
Нова генерација аутомобила – екстра јак мотор, максимална сигурност.
- 62) Pour les jours des fêtes: chemises ultra élégantes.
За дане празника: екстра елегантне кошуље.
- 63) La mode cet automne: robes ultrachic.
Мода ове јесени: ултрашик хаљине.

Будући да смо језички стил превода прилагодили пропагандном жаргону, одлучили смо да у српским еквивалентима француских придева не употребљавамо префикс *пре*. То је најпре зато што *пре* наводи на идеју претераности (*пребрзи возови* би се могли сматрати опасно брзим), а затим и зато што и у нашем пропагандном жаргону постоји тенденција да се домаћи префикс *пре* замењује позајмљеним префиксоидима *суџер*, *хиџер*, *екџира*, *уџира*¹⁵.

И за француски омладински жаргон карактеристична је (често плеонастична) префиксација уз помоћ префиксоида *super* и *hyper*:

- 64) Ce film est super-génial
Тај филм је прегенијалан.
- 65) C'est un mec hyper-beau.
Тај је тип екстра леп.
- 66) Je suis maintenant hyper-tranquille.
Сада сам кроз мирна.

13 Интересантно је да се и прилог *trop* у савременом разговорном француском понекад користи као маркер интензитета, а не претераности: *Ce gâteau est trop délicieux (Овај колач је преукусан.) Elle est trop belle (Прелепа је)*.

14 Префиксоиди носе значење целих речи и по томе су упоредиви са именичким (ређе придевским или глаголским), основама, а разликују се од префикса (Клајн, 2002, 144).

15 О жаргонској интезификацији префиксоидима види у: Ашић, 2009 (у штампи).

67) J'ai été super-joyeuse quand il m'a dit cela.
Била сам скроз радосна кад ми је то рекао.

68) Il se super-content de son nouveau travail.
Он је презадовољан својим новим послом.

Напоменимо да од ових префиксоида једино *ultra* може да изрази идеју претераности, што и не чуди, будући да он у свом изворном значењу упућује на кретање изван неке границе, тј. прекорачење исте:

69) Il est ultraprécaveux.
Он је преобазрив.

70) Ce politicien est ultra-traditionaliste.
Овај политичар је претрадиционалистички настројен.

71) Ce pantalon est ultra-cher.
Ове панталоне су прескупе.

8. Закључак

У овом смо раду, пошавши од основних и изведених значења глаголског префикса *пре*, потврдили да је његова базична семантика заснована на спацијалном концепту перлативности. Идеја досезања и прелажења границе се код придева чија је вредност мерљива на некој скали транспонује у концепт прекорачења узуса. Граница од које се одређује претераност условљена је или присуством неке теличке (телеолошке) квалије у ентитету који модификује придев, или се контекстуално инферира. Ако се ни семантички ни прагматички префиксу *пре* не може доделити значење претераности, онда се он тумачи као маркер максималне испољености неке особине. Овај механизам генерисања интензификаторског значења потврђен је и на примерима из француског језика.

Питања које префикс *пре* отвара не исцрпљују се овим радом: у будућим истраживањима ваљало би утврдити когнитивну везу између глаголске и именичке теличности будући да обе омогућују постављање границе која ја предуслов за интерпретацију претераности овог творбе-ног форманта.

Библиографија

Ašić T, (2008), Espace, temps, prepositions, Droz, Genève.

Ашић Т, (2009), „Семантичко-прагматичка анализа употребе речи „екстра“ у жаргону градске омладине“, зборник радова са 38. Међународног састанака сла-виста у Вукове дане (у штампи).

Borik, O and Reinhart T, (2004), ‘Telicity and perfectivity: two independent systems’, In L. Hunyadi, G. Rakosi and E. Toth (eds) *Proceedings of LOLA 8 (Symposium on Logic and Language)*, Debrecen, Hungary.

Драгићевић Р (2007), Лексикологија српског језика, ЗУНС; Београд.

- Grice, H. P. (1978), „Further notes on Logic and Conversation“, in Cole P. & Morgan J.L. (eds), *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*, New York, Academic Press, 113–127.
- Ивић М, (1995), *О зеленом коњу*, XX век, Београд.
- Jackendoff, R, (1992), *Languages of the mind, Essays on Mental Representation*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Клајн, И, (2002), *Творба речи у савременом српском језику*, књ. 1, Београд.
- Lyons, J, (1977), *Semantics*, CUP, Cambridge.
- Митриновић В, (1993), *Пољски глаголски префикс „prze“ и његови српскохрватски еквиваленти „пре/про“*, Научна књига, Београд.
- Piper P, (2005), „Semantičke kategorije u prostoj rečenici: sintaksička semantika“, u Piper et al. *Sintaksa savremenog srpskog jezika*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 575-978.
- Pustejovsky J, (1995), *The Generative Lexicon*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts, London, England.
- Pustejovsky J, (1998), The semantics of lexical underspecification, *Folia linguistica*, 1–27.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*, (1990), Матица Српска.
- Sperber D. and Wilson D, (1986), *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford, Blackwell.
- Станојевић, В. и Ашић, Т. (2008), *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику*, ФИЛУМ, Крагујевац.
- Talmy, L, (2000), *Toward a cognitive Semantics*, A Bradford Book, MIT Press.
- Vendler Z. (1957), „Verbs and times“, *Philosophical Review* 56, 143-160.

MY BROTHER IS TOO FAITHFUL – A SEMANTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS OF THE ADJECTIVAL PREFIX PRE IN SERBIAN LANGUAGE AND ITS EQUIVALENTS IN FRENCH

Summary

In this paper we demonstrate how two different types of meaning of a Serbian prefix *pre* (*over*, *hyper*) are generated by the interplay of semantic and pragmatic factors. *Pre* marks the exaggeration when it is possible to conceptually define the limit beyond which the quality it modifies is seen as problematic. The existence of a limit is triggered by the telic component present in the noun that the adjective relates to, or it has to be contextually inferred thanks to our real world knowledge. In the absence of these two mechanisms *pre* marks a high intensity of a quality designated by the prefixed adjective.

Tijana Ašić and Veran Stanojević

НЕКЕ НАПОМЕНЕ О ОБЈЕКТУ У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Објекат је реченични конституент, односно именички појам који служи као допуна глагола и који је исказан именичком јединицом. У српском језику, конституентски облик правог објекта је акузатив без предлога, док је у француском језику конституентски облик правог објекта непроменљив, осим кад је реч о ненаглашеним личним заменицама.

У раду је указано да постоје битне разлике између правог и неправог објекта и у француском и у српском језику. Указује се и на то да постоји још једно обележје које одваја типичан (прави) објекат од нетипичног (неправог) објекта, а то је пресупонирана „блискост“ или „познатост“ остварена, тј. присутна у сфери субјекатског партиципанта у односу на објекат типа *a*, што је необавезно код објекта типа *b*.

Кључне речи: објекат, француски језик, српски језик, транзитивна директна конструкција, транзитивна индиректна конструкција, типични објекат, нетипични објекат.

1. Транзитивна директна конструкција

Објекат је реченични конституент, односно именички појам који служи као допуна глагола и који је исказан именичком јединицом. У српском језику, конституентски облик правог објекта је акузатив без предлога, док је у француском језику конституентски облик правог објекта непроменљив, осим кад је реч о *ненаглашеним личним заменицама* = *pronoms personnels atones*. Наиме, кад су испред глагола, *je* = *ја* у функцији правог објекта мења облик у *me* = *мене, ме*; *tu* = *ти* мења облик у *te* = *тебе, те*; *il* = *он* прелази у *le* = *њега, га, њ*; *elle* = *она* у *la* = *њу, је, ју*; облици првог и другог лица множине остају непроменљиви: *pous* = *ми* – *pous* = *нас*; *vous* = *ви* – *vous* = *вас*, док је облик трећег лица множине променљив: *ils* = *они* – *les* = *њих, их* и *elles* = *оне* – *les* = *њих, их*; рефлексивна заменица има исти облик и за једину и за множину: *se* = *себе, се*. Кад се налазе иза глагола, ненаглашене личне заменице у функцији правог објекта имају следеће облике: *moi* = *мене, ме*; *toi* = *тебе, те*; *le* = *њега, га, њ*; *la* = *њу, је, ју*; облици првог и другог лица множине непроменљиви су, исто као и код заменица које се налазе испред глагола, *pous* = *нас*; *vous* = *вас*, док је облик трећег лица множине и у мушком и у женском роду *les* = *њих, их*.

Најомена. – Прави објекат се у српској граматици назива још и директни или типични објекат,¹ а користе се и термини први објекат или ближи објекат.² У француској граматици, поред устаљеног термина *complément d'objet direct*, употребљавају се још и термини *complément essentiel d'objet direct* или *complément direct du verbe* или само *objet direct*.³

Као и у српском, и у француском језику конструкција са правим објектом употребљава се без предлога. Дакле, објекат се везује за глагол директно, без предлога, али и без паузе:

Paul conduit cette voiture. (= Павле вози та кола). *Anne cherche cette rue.* (= Ана тражи ту улицу). *Le chien garde la maison.* (= Пас чува кућу). *Tous ses camarades l'aiment.* (= Сви његови другови га воле).

Све ове реченице, и на француском и на српском језику, могу да се трансформишу у пасивне реченице: *Cette voiture est conduite par Paul.* (= Та кола су вожена од (стране) Павла). *Cette rue est cherchée par Anne.* (= Та улица је тражена од (стране) Ане). *Il est aimé de tous ses camarades.* (= Он је вољен од (стране) свих његових другова).

Из наведених примера јасно се види да је субјектом исказан паацијенс, глагол је у облику пасива, а аџенс је исказан зависним реченичним конституентом - аџентивном одредбом (= *complément d'agent*). Облик агентивне одредбе у српском језику је: од (стране) + именичка јединица у џенитиву, а у француском језику, агентивна одредба је уведена предлогом *de* или *par*.

Међутим, ако је у активној конструкцији субјекат неодређена заменица *on*, као на пример: *On aime Anne*, у пасивној конструкцији агентивна одредба неће се појавити: *Anne est aimée.* (= Ана је вољена).

Понекад се налазимо у дилеми.

Наиме, с једне стране, неки глаголи који по традицији улазе у групу интранзитивних глагола, као на пример *courir* = трчајти, могу да постану транзитивни глаголи (у српском језику с префиксом *пре-*).⁴ Реченица *Il a couru le cent mètres en dix secondes* = Прећрчао је сто метара за десет секунди лако прелази у *Les cent mètres ont été courus en dix secondes* = Сто метара је прећрчано за десет секунди. Дакле, и ову реченицу можемо припојити транзитивним директним конструкцијама.

С друге стране, реченица са глаголом *avoir* = имајти не може да се пребаци у пасив. Тако, на пример: *Paul a une grande maison* = Павле има велику кућу не може да дâ пасивну конструкцију.

1 Уп. В. Ружић, *Просћа реченица као синтаксичка целина*, стр. 503. у: П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика: просћа реченица*. У редакцији академика Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд, 2005.

2 П. Пипер и др., нав. дело, стр. 34.

3 Bescherelle, *La Grammaire pour tous*, Hatier, Paris, 2006, т. 255.

4 „Неки глаголи кретања постају прелазни с префиксима *про-*, *пре-*, *об-*, *о-*, *мимо-*: *проћи кућу*, *прећи улицу*, *прескочити бару*, *обићи правњак*, *окружити ливаду*, *мимоћи колону*“. Уп. В. Ружић, *Просћа реченица као синтаксичка целина*, стр. 504, у: П. Пипер и др., нав. дело.

У суштини, глагол *avoir* „је седиште стања једне синтаксичке конструкције која само опонаша исказ неког процеса. Све постаје јасно када установимо да је *avoir* оно што и јесте, *глагол стања*“.⁵ Ова напомена великог француског лингвисте Емила Бенвениста објашњава заједничку употребу глагола *avoir* (= имати) и *être* (= јесам/бити) као помоћних глагола и показује да улазак глагола *avoir* на листу глагола са транзитивном конструкцијом јесте само једна олакшица ради синтаксичке анализе. Дакле, могли бисмо да кажемо да је глагол *avoir* друга страна глагола *être*, или „преврнути *être*“.⁶ Другим речима, у многим ситуацијама то је исти глагол са два лица. Тако, на пример, у француским реченицама са глаголским изразима *avoir faim* и *avoir soif*: *Paul a faim* и *Paul a soif* употребљен је глагол *avoir*, док је у српским реченицама употребљен глагол *јесам*: *Павле је гладан* и *Павле је жедан*. Али зато је у примерима: *Paul est malade* и *Paul est fatigué* употребљен глагол *être*, исто као и у њиховим српским еквивалентима: *Павле је болестан* и *Павле је уморан*. Из ових примера јасно се види да су и *avoir* и *être* употребљени као глаголи стања.

Дакле, о глаголу *avoir* = *имати* можемо да констатујемо следеће: у свим случајевима где овај глагол изражава поседовање, он мора да има јасно изражен предмет. То би требало да значи да су конструкције са глаголом *avoir* = *имати* транзитивне. А реч је у ствари о псеудотранзитивности јер између субјекта и тог глагола не постоји никакав однос прелазности. „Глагол *avoir/имати* не изражава никакву акцију и у суштини је глагол стања“.⁷

Прави објекат има и своју варијанту, *партитивни прави објекат* (= *complément d'objet partitif*). У француским реченицама *Je mange de la viande* и *Je bois du vin* и њиховим српским еквивалентима (*Ја једем меса* и (*Ја пијем вина* употребљен је *партитивни прави објекат*. Овим објектом се показује да је појам означен објектом само у извесној мери обухваћен значењем глагола, и у српском језику обележен је обликом *партитивног генитива*. У француском језику, у овим случајевима *de* не чува своју уобичајену вредност предлога: у комбинацији са *le, la, l', les, de* формира партитивне чланове *du, de la, de l', des*. Употребљен сам, као на пример у реченици *Je n'ai pas d'argent* = (*Ја немам новца, de* такође служи као партитивни члан.

У српском језику, поред партитивног правога објекта, постоји још једна варијанта објекта: *одрични прави објекат*. У примерима *Павле није рекао ни речи* и *Целе ноћи није ока склопио*, употребљен је објекат у генитиву. „Наиме, у словенским језицима је некада објекат уз прелазне гла-

5 Е. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris, 1966, стр. 326.

6 Исто.

7 В. Роглић, *Контрасивна анализа посматраних лингвистичких датости у француском и српскохрватском језику и неки радови са другим темама*, Чигоја, Београд, 2004, стр. 12.

голе у одричном облику обавезно стајао у генитиву (тзв. словенски генитив). Данас је употреба генитива у оваквим случајевима ограничена на неке устаљене изразе [уп. наведене примере] и на допуњавање глагола *имати*, чије је значење и партитивно: *имати/немати времена, новца, таленита* итд. Важно је не губити из вида да се код обе варијанте правог објекта ради о прелазним глаголима и да се уз све те глаголе употребљава и облик акузатива⁸.

Говорећи о одричном и партитивном правом објекту, уважени српски лингвиста Михаило Стевановић, између осталог, каже:

„а) Правом објекатском допуном, тј. правим објектом, поред онога што уз прелазне глаголе стоји у акузативу, можемо сматрати и допуне одречним прелазним глаголима у генитиву. У примерима: Ти *Кошара* ни видео ниси, камол’ мојој кули долазио. – Ни ми ти нијесмо кадри *мира* учинити. (...) У функцији објекта, чији су друкчији облик (тј. генитив) условили одречни глаголи, нема никакве разлике у односу на оне где ова предикатска допуна стоји у облику акузатива. (...) А као доказ да су однос глагола и његове допуне овде потпуно идентични у облицима једног и другог овог падежа истичемо само да би се уместо наведених облика генитива могао употребити акузатив (исп.: Ти *Кошаре* ниси ни видео, камол’ мојој кули долазио. – Ни ми ти нисмо кадри *мир* учинити. (...)

б) У овоме погледу нема разлике између ове и објекатске допуне у генитиву (партитивном) који означава део нечега, наравно уколико и овај последњи стоји уз прелазне глаголе, иако се ова два генитива, партитивни и словенски, мислимо, ипак разликују тиме што први делимично обухвата глаголска радња, а други њом није обухваћен ниједним својим делом. Али се поставља питање да ли та разлика оправдава издвајање допуне прелазним глаголима кад је она само део објекта од осталих случајева правог објекта, као што то чине неки синтаксичари. Ми сматрамо да томе издвајању нема места; у томе погледу, по нашем мишљењу, нема разлике између: *Пио је воду* и *Пио је воде*“⁹.

На крају овог дела у коме говори о партитивном и одричном објекту, Стевановић констатује да нема разлога да се партитивни генитив с функцијом објекта издваја у посебну групу, будући да је објекат оно што именски облик допуне означава, а то може да буде и целина, и само један део. „И за нас је у реченици: *Дала му је мало хлеба – мало хлеба* свакако прави објекат. А немогуће је доказати да то неће бити и сам облик *хлеба* ако количински прилог (мало) није употребљен. За нас је, према томе, и партитивни генитив када стоји уз прелазне глаголе такође прави објекат, дакле и у примерима као што су: Он узе *хлеба* и *воде*, па пође пут плани-

8 Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамаџика српскога језика*, Пето, исправљено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 223–224.

9 М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II, Синтакса*, Научна књига, Београд, 1974, стр. 79.

не. – Донеси *хартиије* из града. – Добићете *посла*. – Пошла је на трг и купила *воћа* итд.¹⁰

Неки обрти (изрази) одговарају на све критеријуме директног објекта, као што су, на пример, директна конструкција, без паузе, могућност приказивања заменицом, осим на један: они не могу да се пребаце у пасив. У реченици *Ce rôti pèse trois kilos* = *Ово печење тежи три килограма*, неки граматичари сматрају да се лексеме *trois kilos* = *три килограма* налазе у функцији објекта. Ипак, ову допуну глагола би требало посматрати као *прилошку допуну* (за меру ~ тежину).

Неке прилошке допуне су толико везане за глагол да поједини француски граматичари сматрају да је ту реч о објектима.¹¹ По њиховом мишљењу, у примерима *Je vais à Paris* = (*Ja*) *идем у Париз* или *Je vais pour Paris* = (*Ja*) *идем за Париз*, предлог *à* = *у*, односно *pour* = *за* и властита именица *Paris*, *à Paris* = *у Париз*, *pour Paris* = *за Париз* налазе се у функцији објекта, јер „глагол *aller* [ићи], по својој вредности правца, призива, да тако кажемо, објекат *à Paris*“.¹²

И поред тога што ово мишљење може бити врло занимљиво, према критеријумима које смо овде одредили, *à Paris* = *у Париз* и *pour Paris* = *за Париз* не могу бити у функцији објекта, већ у функцији прилошке допуне.

Неки пак француски и српски граматичари спомињу тзв. *унутарњи* или *унутрашњи објекат* (= *complément d'objet interne*).¹³ Ова допуна се често налази иза следећих глагола:

- *parler* (= *говорићи*); на пример: *parler l'anglais couramment* = *говорићи течно енглески*;
- *pleurer* (= *плакати*, *сузити*, *проливати сузе*); на пример: *pleurer ses fautes* (= *оплакивати своје грешке*) = *дубоко жалити*;
- *sentir* (= „ширити мирис“, *мирисати на*, *осећати се на*); на пример: *tu sens le jasmin* = *миришеш на јасмин*;
- *songer*, *rêver* (= *сањати*, *снивати*); на пример: *songer mille songes* = *сањати хиљаду снова*;

10 Исто, стр. 79-80.

11 M. de Boer, *Syntaxe du français moderne*, Colin, Paris, 1994, стр. 32.

12 Исто.

13 Уп. М. Стевановић, нав. дело, стр. 78; J.-C. Chevalier, C. Blanche-Benveniste, M. Arrivé, J. Peytard, *Grammaire du français contemporain*, Larousse, Paris, 1997, стр. 179-180. Међутим, у *Синтакси савременога српског језика* П. Пипера и др., уместо термина *унутарњи* или *унутрашњи објекат*, употребљен је термин *најужи прави објекат* или *шаушолошки објекат*, док је термин *унутрашњи објекат* употребљен у другом значењу: „*Унутрашњи објекат* је објекат који је само имплицитан, и чије формално одсуство има сасвим одређено значење (нпр. *Он пије* = 'он преко мере пије алкохолна пића', или *Он пеца* = 'он пеца рибе'), тј. *унутрашњи објекат* је „уграђен“ у лексичко-семантичку структуру предиката и зато се он обично не исказује“. Уп. П. Пипер и др., нав. дело, стр. 618.

- *souffrir* (= *тpетити*); на пример: *souffrir le martyre* (= тpети мучење) = *тpетити велике болове*;
- *vivre* (= *живети*), на пример: *vivre sa vie* (= живети свој живот) = *живети по власитијом нахођењу и искористити све што животи даје*;
- и неких глагола кретања, као на пример: *passer* (= проћи, пролазити; прећи, отићи; ићи); на пример: *passer votre chemin* = *идити својим путем*.

Унутрашњи објекат је само стилски, али не и синтаксички, посебна врста правог објекта. Наиме, као што видимо из наведених примера, реч је о објекту означеном именом које има заједнички општи део с глаголом који га допуњава.

Најомена. – Неки глаголи, као на пример глагол *boire* = *пити*, лако »допуштају«¹⁴ изостављање објекта, али тада се њихово значење мења. Тако, на пример, реченица *Paul boit* = *Павле пије* има значење да је субјекат Paul = Павле особа која преко мере пије алкохолна пића, односно да је реч о алкохоличару, док реченица са јасно исказаним објектом има другачије значење: *Paul boit de l'eau* = *Павле пије воду*.

2. Транзитивна индиректна конструкција

И неправи објекат је, као и прави објекат, реченични конституент, односно именички појам који служи као допуна глагола и који је исказан именичком јединицом. У српском језику, неправи објекат стоји у рекцијском облику, односно у облику који је условљен глаголом који допуњава, док је у француском језику облик неправог објекта непроменљив, осим кад је реч о личним заменицама као и код правог објекта. Наиме, кад су испред глагола, *je* = *ја* у функцији неправог објекта мења облик у *me* = *мени*, *mi*; *tu* = *ти* мења облик у *me* = *себи*, *ми*; *il* = *он* прелази у *lui* = *њему*, *му*; *elle* = *она* такође у *lui* = *њој*, *јој*; облици првог и другог лица множине остају непроменљиви *vous* = *ми* – *vous* = *нама*, *нам*; *vous* = *ви* – *vous* = *вама*, *вам*, док је облик трећег лица множине променљив *ils* = *они* прелази у *leur* = *њима*, *им* и *elles* = *оне* у *leur* = *њима*, *им*; рефлексивна заменица има исти облик и за једину и за множину: *se* = *себи*. Кад се налазе иза глагола, личне заменице у функцији неправог објекта имају следеће облике: *moi* = *мени*, *ми*; *toi* = *себи*, *ми*; *lui* = *њему*, *му*; *lui* = *њој*, *јој*; облици првог и другог лица множине непроменљиви су, исто као и код заменица које се налазе испред глагола: *vous* = *нама*, *нам*; *vous* = *вама*, *вам*, док је облик трећег лица множине и у мушком и у женском роду *leur* = *њима*, *им*.

Најомена. – *Неправи објекат* се у српској граматици назива још и *индиректни* или *непосредни објекат* или *индиректни*, *други објекат*,¹⁴ а у

14 Уп. В. Ружић, *Проста реченица као синтаксичка целина*, стр. 501- 507, у П. Пипер и др., нав. дело.

француској *complément d'objet indirect* или *complément essentiel indirect* или *complément indirect d'objet* или *complément indirect du verbe*.¹⁵

Рекли смо да у транзитивној индиректној конструкцији радња индиректно прелази на објекат. У француском језику углавном се испред тог објекта (неправог) налази неки предлог. У српском језику, као рекцијски облик може да се јави сваки зависни падеж, уз напомену да се акузатив и локатив увек употребљавају у оквиру појединих предложно-падежних конструкција, генитив и инструментал и с појединим предлозима и без предлога, а датив углавном без предлога. Ваљало би истаћи и то да неправни објекат не стоји у акузативу без предлога ни у генитиву који се може заменити акузативом. Тако, на пример, у реченици *Je doute de sa générosité* и у њеном српском еквиваленту (*Ја сумњам у његову великодушност*), веза која уједињује глагол с објектом има исту значењску вредност као и у транзитивној директној конструкцији, али овде се испред објекта налази предлог *de*, односно *у*. Важно је напоменути да се ова конструкција не може пребацити у пасив.

Неки глаголи у француском језику могу да се употребљавају искључиво са неправим објектом, као на пример: *acquiescer à* (= пристаћи на), *accéder à* (= приступити ка, сложити се са), *adhérer à* (= пристајати уз, бити срастао са), *bénéficier de* (= извући корист [из чега]), *collaborer à* (= сарађивати са), *compatir à* (= саосећати са), *coopérer à* (= сарађивати са), *douter de* (= сумњати у), *équivaloir à* (= имати скоро исту вредност, изједначити се са), *jouir de* (= уживати у), *nuire à* (= наудити, сметати, шкодити), *opter pour* (= одлучити се за), *plaire à* (= свиђати се, допадати се, допасти се), *recourir à* (= обратити се, затражити помоћ од), *ressembler à* (= личити на), *résister à* (= опирати се, противити се, бранити се) итд.

Неки пак глаголи, као на пример, *applaudir (à)* (= тапшати, аплаудирати; одобравати), *atteindre (à)* (= досегнути, постићи; доћи до), *connaître (de)* (= познавати, упознати; бити надлежан за нешто), *croire (en)* (= сматрати кога чим; веровати у), *goûter (à)* (= окусити; уживати у), *juger (de)* (= судити; судити о, мислити о), *regarder (à)* (= гледати; пазити на, тицати се), *renoncer (à)* (= не признавати кога; одрећи се), *témoigner (de)* (= сведочити; говорити о, указивати на) итд., могу да се употребљавају или са правим објектом или са неправим објектом. У већини случајева, уколико долази до промене у конструкцији, долази и до промене у значењу.

У српском језику, најчешћи облици неправог објекта су:

- *партитивни* *генитив* уз глаголе *домоћи се, лапшићи се, прихватићи се, најести се, најити се* и сл.;
- *аблативни* *генитив* уз глаголе *бојати се, плашити се, стиждети се, чуваћи се, одрећи се, ослободити се* и сл.;
- *од + генитив* уз глаголе *одустати се, одударати се, уздржати се, зависити* и сл.;

15 Уп. Bescherelle, нав. дело, т. 283, 284.

- *дајтив* уз глаголе *дивити се, радовати се, обрађивати се, захваљивати се*, *помађати, смењати, веровати* и сл.;
- *према* + *дајтив* уз глаголе *охладнети* и сл.;
- *на* + *акузатив* уз глаголе *личити, мислити, насрнути, навићи се, одважити се* и сл.;
- *у* + *акузатив* уз глаголе *сумњати, уверити се, уживети се, заљубити се* и сл.;
- *за* + *акузатив* уз глаголе *интересовати се, одредити се, залажати се, занимати се* и сл.;
- *инструментал* уз глаголе *бавити се, користити се, одушевити се, руководити, руковати, владати* и сл.;
- *с(а)* + *инструментал* уз глаголе *наставити, одуговлачити, почети, престати* и сл.;
- *за* + *инструментал* уз глаголе *чезнути, шуговати, жалити, жудети* и сл.;
- *о* + *локатив* уз глаголе *дискутовати, џоворити, маштати, мислити, причати, приповедати* и сл.;
- *у* + *локатив* уз глаголе *учествовати, усјети, уживати* и сл.;
- *на* + *локатив* уз глаголе *инсистирати, искалити се, заснивати се* и сл.

Постоје и глаголи који захтевају две допуне. Другим речима, радња не прелази само на један објекат, него на два: један објекат је конструисан директно, а други индиректно (у француском језику, уведен је предлогом *à*). Реч је о глаголима *саопштавања*¹⁶ и *давања*.

Глаголи саопштавања су: *annoncer* = *јавити, објавити*; *dire* = *рећи*; *écrire* = *написати, писати*; *lire* = (*про*)*читати*; *raconter* = *приповедати, причати, испричати* итд.

Тако, на пример, у реченици *Anne a écrit une lettre à son frère* = *Ана је написала (једно) писмо свом браћу* = *Ана је написала свом браћу (једно) писмо*, налазе се два објекта: прави *une lettre* = (*једно*) *писмо* и неправи *à son frère* = *свом браћу*.

Глаголи давања су: *donner* = *дати, давати*; *envoyer* = *послати*; *offrir* = *пужити, понудити*; *livrer* = *предати, уручити*; *transmettre* = *доставити, изручити* итд.

И у реченици *Paul a donné un livre à son ami* = *Павле је дао (једну) књигу свом пријатељу*, налазе се два објекта: прави *un livre* = (*једну*) *књигу* и неправи *à son ami* = *свом пријатељу*.

Из ових примера видимо да се глаголи саопштавања и давања допуњавају правим објектом и неправим објектом (у *дајтиву* у српском језику).

Најомена. - Уколико се прави или директни објекат (= *complément d'objet direct*) и неправи или индиректни објекат (*complément d'objet indirect*) нађу

¹⁶ Сматрамо да је термин *глаголи саопштавања* прикладнији од термина *глаголи џворења*. Уп. Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматишка српскога језика*, стр. 225.

заједно у реченици, као на пример: *Paul a donné un livre à son ami* = Павле је дао (једну) књижу свом пријатељу, прави или директни објекат (овде *un livre* = (једну) књижу) бисмо могли да назовемо и *први објекат* (= *objet premier*), а неправи или индиректни објекат (овде *à son ami* = свом пријатељу) бисмо могли да назовемо *други објекат* (= *objet second*). За други објекат употребљавају се још и термини *complément d'objet second* и *complément d'objet indirect second*.¹⁷ Али зато у реченици: *La paresse nuit à la santé* = Лењост шкоди здрављу, предлог са чланом и именицом *à la santé*, односно именица у дативу здрављу налази се у функцији неправог или индиректног објекта (*complément d'objet indirect*), не у функцији другог објекта (= *objet second*), и то из разлога што у њој нема првог објекта.

Облик објекта

И у француском и у српском језику, објекат може да буде исказан:

Именицом (= *nom*), као на пример: *Il aime son père*. (= Он воли **свог оца**).

Заменицом (= *pronom*), на пример: *Nous vous regardons*. (= Ми **вас** гледамо). *Regardez cela*. (= Гледајте **то**).

Инфинитивом (= *infinitif*),¹⁸ као на пример: *Ces enfants savent lire*. (= Та деца знају **читати**).

Зависном реченицом (= *proposition subordonnée*), на пример: *Je dis qu'il ment* (= [Ја] кажем **да он лаже**).

Сујстанивираним придевом (= *adjectif substantivé*), на пример: *Elle aime Legros*. (= Она воли **Дебелог**).

Објекат у реченици може да буде и нека непроменљива реч, наравно, ако се употреби у функцији именице.

Место објекта

У оба језика, у француском и у српском, прави или неправи објекат најчешће се налазе **иза** глагола, будући да оба језика припадају VO (предикат + објекат) типу језика. Реч је о логичком реду у мислима припадника оних језика који су настали из индоевропских језика, дакле припадника и француског и српског језика. Тај исти логички ред захтева да дужа објекатска група (синтагма) следи краћу објекатску групу:¹⁹

Elle donne du lait à son enfant. (= Она даје **млеко свом дејетцу**).

17 Уп. М. Grevisse, *Le Bon Usage*, Editions J. Duculot, S. A., Gembloux (Belgique), 1969, стр. 144-148; J.-C. Chevalier и др., нав. дело, 1997, стр. 72-75; Bescherelle, нав. дело, т. 303-322.

18 У француском језику, инфинитив у функцији директног објекта понекад је уведен предлогом *à* или *de*, који, у том случају, нема никакво значење. У таквим конструкцијама, ове предлоге многи француски граматичари називају *prépositions vides* (дословно: *празни предлози*, тј. *десемантизовани предлози*, предлози без икаквог значења); на пример: *J'aime à lire* = *J'aime de lire* = *J'aime lire* (= [Ја] волим *читати* = [Ја] волим *да читам*).

19 М. Grevisse, *Le Bon Usage*, стр. 148.

У наведеној реченици објекатска група *du lait* = млеко (прави објекат) налази се испред објекатске групе *à son enfant* = свом децењу (неправи објекат).

Paul a donné à son fils une très belle voiture. (= Павле је дао **свом сину** **веома лепа кола**).

У овом примеру објекатска група *une très belle voiture* = **веома лепа кола** (прави објекат) налази се иза објекатске групе *à son fils* = **свом сину** (неправи објекат).

Али често тај логички и граматички ред који постоји у француском и српском језику бива нарушен у одређеним ситуацијама и тада се прави или неправни објекат налазе **испред** глагола. Реч је о следећим ситуацијама:

– Објекат је исказан заменицом, као на пример: *Je vous regarde.* (= Ја **vas** gledam). *Tu lui envies.* (= Ти **му** завидиш).

– Реченица је упитна или узвична, на пример: *Quel voiture achetez-vous?* (= **Која кола** купујете [ви]?).

– Објекат се налази на почетку реченице када желимо да му дамо посебан значај. Међутим, у наставку реченице, објекат се поново појављује (овог пута у виду личне заменице) и то одмах уз глагол: *Cette maison, nous l'achèterons.* (= **Ту кућу**, ми ћемо **је** купити).

Из досадашњег излагања видели смо да постоји битна разлика између правога и неправог објекта. Томе би требало додати и то да прави пацијативни однос подразумева стварно или могуће успостављање непосредног контакта (било физичког у објективној датости или емотивног у психичкој сфери) између два партиципанта, што може бити и временски лимитирано и прекинуто, док се интерактивног односа тај контакт не имплицира обавезно. Сем тога, у првом случају ради се о непосредној, потпуној ангажованости субјектског партиципанта у односу на објекатски, док у другом случају та ангажованост може бити делимична, посредна и са дистанце. „Постоји још једно обележје које одваја типичан (прави) од нетипичног (неправог) објекта, а то је пресупонирана „блискост“ или „познатост“ остварена, тј. присутна у сфери субјектског партиципанта у односу на објекат типа *a*, што је необавезно код објекта типа *b*.²⁰

Литература

Белић, Александар, *Општа лингвистика – О језичкој природи и језичком развићу*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998, књ. I и II.

Benveniste, Emile, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris, 1966.

Bescherelle, *La Grammaire pour tous*, Hatier, Paris, 2006.

Вогер, М., *Syntaxe du français moderne*, Colin, Paris, 1994.

Brunot, Ferdinand, *La pensée et la Langue*, Masson, Paris, 1922.

²⁰ В. Петровић, *О предлошком објектју у српском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2000, књ. XLIII, стр. 440–441.

- Chevalier, Jean-Claude, Blanche-Benveniste, Claire, Arrivé, Michel, Peytard, Jean, *Grammaire du français contemporain*, Larousse, Paris, 1997.
- Chomsky, Noam, *Three Factors in Language Design*, *Linguistic Inquiry* 36:1, Summer 2005, str. 1–22.
- Dauzat, A., *La Philosophie du Langage*, 7e éd. Flammarion, Paris, 1948.
- Dubois, Jean, *Grammaire structurale du français*, Larousse, Paris, 1969.
- Grevisse, Maurice, *Le Bon Usage*, Editions J. Duculot, S. A., Gembloux (Belgique), 1969.
- Ивић, Милка, *Још о декомпоновању предикација*, Јужнословенски филолог, бр. 44, Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд, 1988, 1-5. Прештампано у: М. Ивић, 1995, стр. 180–187.
- Ivić, Milka, *Jezik o nama: lingvistički ogledi, šest*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2006.
- Krstić, Nenad, *Lingvistička koncepcija prevođenja: situativni model*, *Primenjena lingvistika* br. 3, Novi Sad, 2002, str. 116–123.
- Krstić, Nenad, *Francuski i srpski u kontaktu – struktura proste rečenice i prevođenje*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci - Novi Sad, 2008.
- Parić, Marko, *Gramatika francuskog jezika. Strukturalna morfosintaksa*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
- Петровић, Владислава, *О предлошком објекту у српском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2000, књ. XLIII, стр. 437-445.
- Пипер, Предраг, *Аналистички глаголски изрази и декомпоновани предикации ипийа „израијии захвалности“*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1999, књ. XLII, стр. 37–43.
- Пипер, Предраг, Антонић, Ивана, Ружић, Владислава, Танасић, Срето, Поповић, Људмила, Тошовић, Бранко, *Синтакса савременога српског језика: просија реченица. У редакцији академике Милке Ивић*, Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд, 2005.
- Radovanović, Milorad, *Spisi iz sintakse i semantike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića / Dobra vest, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1990.
- Радовановић, Милорад, *Декомпозиција и универбизација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2004, књ. XLVII/1–2, стр. 43–49.
- Roglić, Vera, *Kontrastivna analiza posmatranih lingvističkih datosti u francuskom i srpskohrvatskom jeziku i neki radovi sa drugim temama*, Čigoja, Beograd, 2004.
- Sandfeld, Kr., *Syntaxe du français contemporain*, Droz, Copenhague et Paris, 1966.
- Saussure, Ferdinand de, *Cours de Linguistique générale*, 5e édition, Payot, Paris, 1955.
- Станојчић, Живојин, Поповић, Љубомир, *Граматишка српскога језика*, Пето, исправљено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
- Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик, II, Синтакса*, Научна књига, Београд, 1974.
- Wagner, R.-L. et Pinchon, J., *Grammaire du français classique et moderne*, Hachette, Paris, 1962.

QUELQUES REMARQUES SUR L'OBJET DANS LE FRANCAIS ET DANS LE SERBE

Résumé

L'objet est un constituant de la phrase, c'est-à-dire une notion nominale qui sert comme un complément du verbe et qui est représenté par une unité nominale. Dans la langue serbe, la forme constituante de l'objet direct est l'accusatif sans préposition, tandis que dans la langue française la forme constituante de l'objet direct est invariable, excepté les pronoms personnels conjoints.

Dans le présent exposé, nous démontrons qu'il existe une différence essentielle entre l'objet direct et l'objet indirect dans la langue française et dans la langue serbe. Nous démontrons qu'il existe encore un indice qui sépare l'objet typique (l'objet direct) de l'objet atypique (l'objet indirect): c'est „l'intimité“ du sujet et de l'objet par rapport à l'objet du type *a*, ce qui n'est pas indispensable concernant l'objet du type *b*.

Mots-clefs: objet, langue française, langue serbe, construction transitive directe, construction transitive indirecte, objet typique, objet atypique.

Nenad Krstić

Tatjana ŠOTRA
Beograd

PRILOZI ZA FONOSINTAKSU: MEĐUJEZIČKA FRANCUSKO-SRPSKA USMENA PRODUKCIJA NA SINTAKSIČKOM NIVOU

Analizom međujezika moguće je doći do efikasnih didaktičkih strategija namenjenih ovladavanju usmene govorne kompetencije na stranom jeziku. Na primeru francusko-srpskog međujezika, istaknute su najbitnije međujezičke teškoće kod srbofonih studenata koje se javljaju u govornoj produkciji na morfosintaksičkom i semantičkom nivou.

Ključne reči: međujezik, usmena produkcija, interferencija, morfosintaksički nivo, konfiguracije, nestabilnost, propustljivost, fosilizacija, simplifikacija, kompleksifikacija.

0. Uvod

Izlaganje je koncentrisano oko tri osnovana pitanja:

1. Šta je međujezik?
2. Kakav je međujezik francusko-srpski?
3. Zašto deskripcija međujezika?

U didaktičkoj teoriji termin međujezik javlja se između 70-80 g. prošlog veka. Lingvisti počinju da se zanimaju za „jezike u kontaktu“ (R. Filipović, 1986), za različite međujezike i pokušavaju da daju njihovu detaljnu deskripciju: francuskog-engleskog, francuskog-nemačkog, francuskog-španskog, francuskog-portugalskog, francuskog-rumunskog itd. Ovaj fenomen, veoma važan posebno za nastavu/učenje stranih jezika, izazvao je mnoge polemike oko pitanja da li je reč o prirodnom jeziku i može li se on izučavati kao poseban jezički sistem.

1. Šta je to međujezik?

Najjednostavnija definicija ovog koncepta kaže da je to ukrštanje dva jezička sistema, jednog jačeg (polaznog jezika) i drugog slabijeg (ciljnog jezika), odnosno da je to proizvod individualne projekcije spoja maternjeg i stranog jezika.

Postoje primeri koji svedoče da je interakcija dva prirodna jezika stvorila novi prirodan jezik kojim se govori u pojedinim krajevima (npr. razni kreolski jezici, zatim, *pedgin* engleski), a koji se može izučavati kao poseban jezik. Međutim, nemački lingvista K. Fogel (K. Vogel, 1995), koji se detaljno bavi poj-

mom međujezika vezanim za proces učenja/nastave stranog jezika, ovaj spoj naziva *Lernersprache* – *učenikov jezik*, i smatra da svaki međujezik zahteva empirijsko istraživanje na raznim stepenima učenja stranog jezika, zbog čega ga je teško definisati. On ne sadrži samo korektne oblike koji su usvojeni u skladu sa normama ciljnog jezika nego i sve one nekorektne oblike do kojih sistematski dolazi usled interferencije jačeg jezičkog sistema.

Međujezik ima svoje parametre: **nestabilnost, propustljivost, fosilizacija, simplifikacija, kompleksifikacija** koji se pojavljuju na svim jezičkim nivoima, fonetskom, morfosintaksičkom, semantičkom.

S obzirom na to da je reč o individualnoj projekciji, svaki međujezik je, pre svega, obeležen subjektivnim varijablama, mada se analizom jednog i drugog sistema može govoriti i o objektivnim pokazateljima najfrekventijih tačaka u kojima će se fokusirati pomenuti međujezički parametri.

2. Kakav je međujezik francusko – srpski?

Iz perspektive srbofonih subjekata međujezički parametri mogu se očekivati već na planu razlika u kvalitetu izgovora srpskog čije su osnovne artikulacijske karakteristike: opuštenost, posteriornost, slabija labijalizacija, melodičnost, i, francuskog koji karakteriše: veća zategnutost govornih organa, anteriornost, jača labijalizacija, nazalnost.

Kvantitativne razlike, između ova dva jezika (srpski: 5 samoglasnika + 25 suglasnika, francuski: 16 samoglasnika + 17 suglasnika + 3 polusamoglasnika), proizvode mnoge međujezičke **nestabilnosti** na fonematskom nivou kao npr. denazalizaciju, supstitucije francuskog /Y/ srpskim /u/ i /i/, francuskog /œ/ srpskim /o/, /e/ i /u/, ili **fosilizacije**, kao na primer, realizacija muklog /e/, transfer vokala, /e/, /a/, /o/ iz maternjeg jezika u francuski izgovor.

Međujezička **propustljivost** (permeabilnost) najlakše se može ustanoviti na prozodijskom nivou kako u realizaciji reči (srpski akcenat politonijski unutar vokala, nikada nije na poslednjem slogu kod višesložnih reči naspram francuskog, oksitoničnog s obaveznim akcentom na poslednjem slogu), tako i u realizaciji rečenice (ritam srpske rečenice je sukcesivan, tzv. „gore-dole“ ritam, naspram kombinovanog ritma francuske rečenice, koji zavisi od ritmičke grupe, kraće ili duže gde je akcenat uvek pomeren ka poslednjem slogu ritmičke grupe i gde je prelaz između ritmičkih grupa nijansiranjem tonaliteta).

Međujezičke nestabilnosti javljaju se, takođe, na morfosintaksičkom planu s obzirom na suštinsku razliku između ova dva jezika: srpski je sintetički (što dopušta slobodnije sintaksičke strukture budući da su gramatički odnosi uređeni po sistemu nastavaka, a pitanje glagolskog vida putem sufiksa, prefiksa, infiksa), dok je francuski analitički (fiksiran redosledom reči, sistemom predloga, sa razuđenim sistemom glagolskih vremena).

Međujezičke fosilizacije prisutne na svim nivoima, u govornoj produkciji srbofonih studenata uzrok su drastičnog udaljavanja od ciljnog jezika: kada se jave i ustale dovode u pitanje percepciju i reprodukciju smisla i mogu prouzrokovati prekid komunikacije. To je slučaj kada se mentalne slike sa maternjeg jezika bukvalno prenose u kôd stranog jezika, što dovodi do međujezičkog se-

mantičkog kalka s rezultatom suprotnog ili pogrešnog smisla, karikaturalnih ili besmislenih obrta itd.

Podsetimo se takođe činjenice, da se lingvisti 80-tih godina, posebno zanimaju za usmenu produkciju i da ulažu veliki napor da ga zvučno zabeleže i pronađu odgovarajući kôd nelinearnog zapisivanja kako bi ga što tačnije predstavili. Oni, dakle, ne žele samo da ga zapišu, nego da ga i rastumače, gramatički opišu i o njemu daju svoja naučno utemeljena razmišljanja, da prodru, dublje od same norme, u prirodu jezika.

Osim radova na intonaciji i fonostilistici, u Francuskoj, najveći doprinos na istraživanju sintakse usmenog jezika, Pjera Leona (Pierre Léon), jednog od utemeljivača francuske fonostilistike, dala je i Kler Blanš-Benvenist (Claire Blanche-Benveniste) koja 1976. osniva grupu GARS (*Groupe Aixois de Recherches en Syntaxe*), na odseku za lingvistiku Univerziteta u Provansi. Godinu dana kasnije, od 1977, oni počinju da izdaju časopis *Recherches sur le français parlé*, oko koga se okuplja velika grupa saradnika, profesora sa Univerziteta u Eksu, (S. Branca, J. Deulefeu, C. Jeanjean, J. Stefanini, A. Valli i drugi), kao i profesora sa drugih univerziteta, profesora srednjih i osnovnih škola, studenata. Mada u časopisu preovladavaju teorijski prilozi vezani za morfosintaksičke strukture svih registara izvornog francuskog govornog jezika, rezultati ovih ispitivanja takođe su neposredno vezani i za problematiku nastave francuskog kao stranog jezika.

Kako S. Branca (Branca, 1977, 1) najavljuje u prvom broju ovog časopisa, njihova namera ide u smeru „*stalnog proširivanja okvira produkcije francuskog jezika u prirodnim situacijama kako bi se o jeziku dobila iscrpnija saznanja od onih koje potiču od školskih koncepcija o normi*“.

Blanš-Benvenist i njeni saradnici razrešavaju problem grafičkog predstavljanja usmenog izraza koji se zbog svoje razuđenosti ne može ilustrovati u linearnoj formi. Oni ga stoga predstavljaju prostorno koristeći sledeće Sosirovo načelo o jeziku i govoru: pored sintagmatskog sklopa oni sadrže još jedan nivo, najčešće nevidljiv u jezičkom lancu, koji postoji u mentalnoj produkciji, to jest u našim mislima. Reč je o „asocijativnim odnosima“ među jezičkim jedinicama, svim prisutnim i mogućim rečima koje se nesvesno, paralelno sa izgovorenim, putem asocijacija stvaraju u glavi subjekta koji govori a koje imaju nešto zajedničko sa akustičkim jezičkim znakom. Njihov redosled i način javljanja ničim nije strogo određen, njihov broj je neograničen. Ove grupe reči Sosirovi naslednici nazvali su „paradigmom“. Na osnovu ovog načela Blanš-Benvenist usmeni izraz predstavlja „konfiguracijama“. On je omeđen koordinatama, na horizontalnoj, (sintagmatskoj osi) može se pratiti sintaksička progresija iskaza, a na vertikalnoj, (paradigmatskoj osi) mogu se pratiti izrazi koji bi mogli zameniti, dopuniti ili korigovati upotrebljenu reč.

Njihov model i rezultati rada imali su znatnog odjeka među lingvistima u inostranstvu, i to naročito među onima koji su upravo radili na korpusima svojih jezika, kao npr. u Portugaliji, u Brazilu i šire, u Latinskoj Americi, gde je, krajem 80-tih, sličnim postupkom dopunjen i proširen projekt „Osnovni portugalski“, kao i postojeće analize govornog španskog jezika.

U našoj deskripciji snimljenog korpusa neki od ovih mehanizama analize biće nam od dragocene pomoći. Moramo se ograditi od namere da možemo obuhvatiti sve vidove obrade usmenog izraza zastupljene u sveskama GARS, kojima bi se moglo mnogo detaljnije ući u ispitivanje govorne produkcije srbofonih učenika/studenata na francuskom kao stranom jeziku.

Kod srbofonih studenata, uopšteno govoreći, gotovo sve međujezičke nestabilnosti na morfološko-sintaksičkom planu potiču od osnovne razlike u gramatičkoj strukturi dva jezička sistema:

- srpski jezik pripada grupi sintetičkih, fleksivnih jezika, što znači da su kod promenljivih reči gramatički odnosi uređeni nastavcima;
- francuski jezik pripada kategoriji analitičkih jezika gde su odnosi reči uređeni sistemom predloga, determinativa i redosledom reči.

Činjenica da se na maternjem jeziku može dodati samo neki sufix, prefiks ili infiks pa da se već kroz zvučnu sliku morfema dobije informacija o rodu ili broju imenica, zamenica, prideva, ili o glagolskom vidu radnje, najčešće ne odgovara zvučnim kodovima kod istih kategorija reči u francuskom jeziku. Ova jezička premisa pretpostavlja niz mentalnih operacija koje se moraju obaviti i uvežbati da bi proizveden oblik reči na francuskom kao stranom jeziku postao automatizam. Postupak sticanja automatizma podrazumeva potpuno razgrađivanje jednog morfosintaksičkog sistema i uspostavljanje novog, suštinski drugačijeg.

Nekoliko primera **fosilizacije**:

U usmenoj verziji francusko-srpske međujezičke produkcije nešto manje nego u pismenoj, dolazi do izražaja nestabilnost koja potiče od osnovne razlike između francuskog i srpskog glagolskog sistema, a tiče se morfološke kategorije glagolskog vida karakteristične za slovenske jezike. Dok se u srpskom jeziku, pitanje glagolskog vida razrešava na **morfološkom** planu prefiksom ili infiksom, u francuskom jeziku glagolski vid se izražava na dva načina: **leksički** (kroz opoziciju *perfektivni* – kao npr. *sortir, entrer, fermer, ouvrir / imperfektivni* glagoli – kao npr. *marcher, lire, manger*) i **gramatički** vid (*svršeno/nesvršeno* vreme, tj. kroz opoziciju *složena/prosta* glagolska vremena). Tako značenjske efekte koje na srpskom dobijamo promenom glagola u morfološkom smislu (npr: *ja sam izlazio*), uzimajući jedan iz para imperfektivni/perfektivni glagol (*izlaziti/izići*), u francuskom jeziku dobijamo kombinacijom gramatičkog i leksičkog vida, što daje isti značenjski ishod iterativnosti (kombinacija perfektivnog glagola sa imperfektivnim vremenom – npr. *je sortais*).

U misaonom sklopu srpskog govornika koncept trajanja tj. svršenosti ili nesvršenosti radnje/stanja/zbivanja na MJ zaokružuje se glagolskim parovima 1. imperfektivnih glagola (nesvršenog vida) i 2. perfektivnih glagola (svršenog vida), ili 3. dvovidskim glagolima, a da pritom, najčešće i nije neophodno promeniti glagolsko vreme. Ovde mislimo na sledeće morfološke varijacije glagolskih vidova kojima MJ raspolaze, a koji su u FJ najčešće zahtevaju širi sintaksički kontekst:

Primer 1.

Kako je na morfološkom planu aspekatski sistem glagola veoma razuđen razumljivo je da se u MJ, sistem glagolskih vremena, pogotovo u govornom jeziku, praktično može svesti na PERFEKT, PREZENT i FUTUR a da time bogatstvo izražavanja ni malo ne trpi niti se narušava smisla suština. Kako ovom prilikom ne nameravamo da idemo dalje od ove krajnje simplifikovane tvrdnje i kako smo svesni da ona može biti gramatički diskutabilna zasnivamo je isključivo na posmatranju funkcionisanja francuske rečenice u usmenoj produkciji srbofonih subjekata. Tokom dugogodišnjeg posmatranja uočili smo da u transferu glagolskih vidova MJ studenti veoma sporo i teško vrše adaptacije na nivou glagolskih vremena i načina u FJ. S obzirom da između postojećih duboko usađenih mehanizama i novih neusvojenih struktura postoji veliki razmak (pošto je reč o dva morfološki nekompatibilna jezička sistema), ove gramatičke nijanse teško se psihološki realizuju i još sporije se pretvaraju u automatizam. Ovo je uočljivo pogotovo u usmenom izražavanju kada je vreme razmišljanja izuzetno ograničeno i kada se interval između trenutno naumljene ideje i njene spontane glasne formulacije meri delićima sekunde tokom kojih treba izvršiti pet-šest racionalnih operacija. Razumljivo je da upravo u ovom segmentu dolazi do najozbiljnijih međujezičkih konfuzija.

Pogledajmo primer za ovu tvrdnju:

Kada srbofoni subjekat naumi na francuskom da kaže:

Svi su se slagali da je Petar otpevao najlepšu pesmu.

Tout le monde était d'accord que Pierre avait chanté la plus belle chanson.

– on u svom registru na MJ ima *dva perfekta* jednog neprekidnotrajnog glagola (*slagati se*) i drugog svršenog glagola (*otpevati*). Na francuskom, potrebno je pretvoriti jedan perfekt u *imperfekatski* glagolski izraz (*être d'accord*), a drugi u *pluskvamperfekat*, svršeno vreme radnje koja je prethodila. Međutim, u spontanoj produkciji mi najčešće od studenata dobijamo:

Tous le monde a été (ili eventualno *était*) *d'accord que Pierre a chanté* (umesto *avait chanté*) *la plus belle chanson*.

Rečenica koja u srpskoj verziji i pored upotrebe dva ista glagolska vremena, zbog mogućnosti imperfektizovanja i perfektizovanja glagola, savršeno funkcioniše na semantičkom planu u francuskom je neodrživa.

Koje sve operacije prilikom transformacije datog primera srbofoni student mora da obavi? On mora:

- da izvrši slaganje u licu i broju između subjekta i glagola: *tout le monde* traži gl. u 3. l. jednine; mora izvršiti adaptaciju od 3. lica množine u MJ na 3. lice jednine u FJ;
- da aktivni povratni glagol radnje *slagati se* pretvori u atributivnu konstrukciju: kopulativni gl. *être* + priloški izraz *d'accord*;
- da perfekt neprekidnotrajnog glagola *slagati se* pretvori u imperfekt glagolske grupe *être d'accord*;
- da odluči koji će pomoćni glagol upotrebiti uz *être* (ukoliko upotrebi *passé composé*);

- da se seti pravila o slaganju vremena i pravilno uobliči pluskvamperfekat;
- da se seti s kojim se pomoćnim glagolom menja francuski gl. *chanter*.

Moguća su odstupanja od norme koja se javljaju u usmenom izražavanju i kod samih izvornih govornika zbog kojih se mnogi pogrešni oblici mogu tolerisati, ali u procesu učenja/sticanja navike upotrebe većine glagolskih oblika francuske konjugacije kod naših studenata neophodno je insistirati na spomenutim preinačenjima radi postizanja preciznosti u smislu. Generalno gledano, najveći broj nestabilnosti primećuje se u upotrebi glagolskih vremena i to u slučajevima slaganja vremena koje srbofoni subjekti ne mogu spontano osetiti s obzirom na usađeni mehanizam glagolskih vidova i njihovih morfoloških oznaka. U međujeziku sistem prenošenja sheme SADAŠNJE-PROŠLO-BUDUĆE vreme obično **ne funkcioniše** prema pravilu. Šta time podrazumevamo? Kada neko od prošlih vremena (*passé composé, imparfait*) pomeri referencijalnu tačku (RT) u neki momenat u prošlosti onda kod naših studenata ovo pomeranje referencijalne tačke u prošlost ne povlači upotrebu sistema vremena koja u francuskom označavaju vremenski paralelizam sa RT (upotreba IMPARFAIT), vremensku anteriornost u odnosu na RT (PLUS-QUE-PARFAIT) i vremensku posteriornost u odnosu na RT (CONDITIONNEL PRESENT). Srbofoni subjekat obično reprodukuje nepromenjenu shemu tri glagolska vremena kao u maternjem jeziku.

Primeri u korpusu i u praksi su mnogobrojni:

<i>j'ai dit qu'il ne viendra pas</i>	umesto	<i>j'ai dit qu'il ne viendrait pas</i>
<i>je savais qu'elle aime sortir</i>	umesto	<i>je savais qu'elle aimait sortir</i>
<i>il a dit que nous avons visité Paris</i>	umesto	<i>il a dit que nous avions visité Paris</i>
<i>ils ont promis qu'ils vont téléphoner</i>	umesto	<i>ils ont promis qu'ils allaient téléphoner</i> itd.

Kako je u načinu produkcije usmenog govornog jezika moguće prekidanje, reformulisanje započete ideje, autokorekcija, pojednostavljivanje samog iskaza to se, prema izvorima grupe GARS, čak i kod izvornih govornika broj glagolskih vremena uglavnom svodi na upotrebu PERFEKTA-PREZENTA-FUTURA. Analitičari grupe GARS ustanovili su takođe da je u izvornoj usmenoj produkciji broj zavisnih rečenica manji nego u pismenom izrazu. Zato smo i napomenuli da su i kod naših studenata prilike za greške u slaganju vremena nešto ređe nego u pismenom izrazu.

Primer 2.

Prema modelu Blanš-Benvenist, možemo pratiti govorni iskaz naših studenata tako što na paradigmatskoj osi uočavamo zvučne i artikulisane tragove neuobičajene misli koja se idući „napred-nazad“ traži u datoj govornoj situaciji. Upravo zbog toga, kada je reč o analizi usmene produkcije na sintaksičkom planu, već po definiciji, gramatičari ne misle na rečenicu (*phrase*), nego na iskaz (*énoncé*), ili još češće na specifičnu formu iskaza uslovljenog situacijsko-psihološko-jezičkim okruženjem, nazvanu „iskazivanje“ (*énonciation*).

U slučaju usmene produkcije srbofonih studenata, pregledom korpusa shvatamo u kolikoj meri jezičko „okruženje“ MJ, fundamentalno odlučuje o sintaksičkoj organizaciji usmenog izraza na francuskom jeziku. Upravo na sintaksičkom planu zbog preplitanja stečenih govorno-misaonih mehanizama u maternjem jeziku i novih u nastanku na francuskom kao stranom jeziku, možemo pratiti taj proces kroz prilično nekoherentnu, eliptičnu, povremeno semantički hermetičnu, mestimično hibridnu strukturu dislociranih elemenata, kao i način njenog nastanka. Međutim, mora se uvažiti i činjenica koju ističu francuski fonostilisti uočenu na primerima izvornih govornika: mnoga odstupanja, devijacije, distorzije, „aberacije“, ne samo da su se ustalile u francuskom govornom jeziku nego polako postaju i jezička norma.

Pre nego što navedemo tipične poremećaje proizvedene uslovnim refleksom semantičko-sintaksičkog sklopa misli na MJ prilikom pokušaja da se ona iskaže na francuskom, daćemo ilustraciju pojave koja je direktna posledica psihološki neusvojenog prvog automatizma: krutog redosleda reči u rečenici koji uslovljava smisao. Ovu pojavu čestu kod srbofonih učenika, gramatičari nazivaju dislokacijom direktnog objekta (COD) u odnosu na glagol. U nastavničkoj praksi srećemo je od prvih konverzacijskih razmena na francuskom kao stranom jeziku sa učenicima/studentima:

Na pitanje: *Qui va à l'école ? Qui entre dans la classe ?*

itd. u odgovoru možemo dobiti očekivani sintaksički redosled SN+SV+SP, koji se poklapa sa strukturom u MJ:

Marko va à l'école. Simonne entre dans la classe.

Kada u jezičku strukturu počinjemo da uvodimo tranzitivne glagole koji u prvoj etapi učenja apsolutno zahtevaju postpoziciju nominalne sintagme u funkciji COD, moguće je očekivati da srbofoni učenik, zbog automatizma padeških nastavaka, ne oseća razliku između subjekta i objekta. Tako ćemo na pitanje:

Qui regarde la télé ? ili Qui mange la tarte ?

dobiti odgovor koji u francuskom sintaksičko-semantičkom sklopu predstavlja besmislicu, a koji je u skladu sa srpskom strukturom:

„*La télé regarde Marie*“, sa naumljenim značenjem iz MJ:
Televiziju gleda Marija,

ali u izvrnutom značenju na FJ:

„*Televizija gleda Mariju*“.

Ili smisaono još problematičniji primer:

„*La tarte mange Marc*“, gde učenik misli da je formulisao iskaz: „*Tortu jede Mark*“, a proizveo je suprotni smisao „*Torta jede Marka*“.

U celom korpusu brojni su primeri dislokacija konstituenata u sintaksičkom sklopu čiji se redosled doslovno prenosi iz MJ što se lako uočava u navedenim konfiguracijama.

I GODINA – NATAŠA N. – ALEKSANDROVAC, OSAM GODINA UČENJA

TEMA: *Écrire ou téléphoner aux amis éloignés ?*

Êtes-vous paresseuse de sortir et de voir vos amis ?

Oui, parce que... je n'ai pas (...) temps libre... beaucoup

parce que je travaille

c'est **un**¹ manière facile

parce que c'est...

je pense que... euh...

le temps libre j'utilise pour travailler et

quand j'invite

j'adore plus (...)que...

les

raconte... avec eux par téléphone...

Konfiguracija 1.

Kakav sintaksički sklop prikazuje Konfiguracija 1?

Kauzalna rečenica kojom iskaz počinje u svom daljem sklopu sadrži:

– tri ponovljena veznička izraza *parce que*: dva sukcesivna, koji uvode kauzalnu rečenicu kao adverbijalnu dopunu implicitne glavne rečenice sadržane u pitanju;

– prva u redosledu: „*parce ce que je n'ai pas (...) temps libre... beaucoup*“ sadrži: minimalnu glagolsku konstrukciju negativnog modaliteta koja se organizuje oko glagola *avoir* uvedena vezničkim izrazom *parce que*; on uvodi sledeće konstituente: SP – klitički *sujet pronominal (je)* + SV(*sintagme verbal*, neg. glagola *avoir* u prezentu) + okrnjenu SN (*sintagme nominal: temps libre* kojoj nedostaje određeni član) + naknadno dodat prilog *beaucoup*, sintaksički nedopustivo dislociran. Student očigledno ne vlada morfološkom kategorijom determinativa kvantifikatorskog tipa (*beaucoup de, peu de* itd.) i svoj nepotpuni iskaz plasira umesto zamišljene značajnske jedinice: „*parce que je n'ai pas beaucoup de temps libre*“. Iako ovaj iskaz na sintaksičkom planu u datoj formi teško funkcioniše, on se na semantičkom realizuje jer je smisao saopšten.

– *Parce que je travaille* – korektna sintaksička struktura, semantički jasna samo kao odgovor na zamišljeno pitanje: *Pourquoi ne voyez-vous pas vos amis plus souvent ?*

– Između serije „*parce que*“ umentnuta je tzv. „parantetička sintagma“ ili sintagma u zagradi koja je, s jedne strane nedovršenog smisla, „*c'est une manière plus facile*“, a s druge, sadrži nepotpuni komparativ (*plus facile que...*); kako sintagma nije neposredno vezana za prethodna dva iskaza, ona se verovatno odnosi na deo pitanja vezanog za telefon;

– U trećem pokušaju, koji započinje sa „*parce que*“ rečenica je pseudo-kauzalna s obzirom da do eksplikacije uzroka ne dolazi: „*parce que c'est ...*“ – *c'est* - sintagmatska oznaka za identifikaciju ostaje nedovršena ;

– Očekujemo da sledeća afirmativna glagolska konstrukcija „*je pense que... euh*“, („*euh*“ se smatra **ispunjenom pauzom** u kojoj se smišlja nastavak),

uvede kompletivnu rečenicu u funkciji COD, kao dopunu glagola *penser* i to novim sintaksičkim jezgrom SN +SV. U novom jezgru: *le temps libre j'utilise pour travailler*" primećujemo upravo onaj poremećen poredak konstituenata o kome smo na početku govorili: student dislocira COD glagola *utiliser*, i smešta ga levo od glagola s namerom da ga istakne, i to radi na način uobičajen za maternji jezik stavljajući sintagmu na početak iskaza: "slobodno vreme koristim da bih radila". Iskaz na francuskom shvatamo kao preslikani prevod rečenice sa MJ. Iako sličan obrt može postojati i u francuskom govornom jeziku u emfatičnom modalitetu s tim što bi u originalnoj verziji iskaz ispred glagola morao sadržati ličnu zamenicu COD koja preuzima dislocirani objekat, a koju Blanche-Benveniste (97, 37) naziva "sintaksičkom redundancijom" i glasio bi: "*le temps libre, je l'utilise pour travailler*".

- Sledeća sintagma predstavlja samo početak jedne adverbijalne, zavisne vremenske rečenice koja ostaje u obliku nedovršenog iskaza "*quand j'invite...*"
- Zatim sledi još jedan započeti afirmativni iskaz "*j'adore plus que...*" gde komparativnom adverbijalnom izrazu nedostaje nominalna sintagma (student verovatno želi da kaže: *j'adore quelque chose plus que quelque chose d'autre*);
- "*...les... raconte avec eux par téléphone...*" sintagma koja bi mogla imati više interpretacija: lična zamenica *les* inače klitika, ovde je potpuno nevezana i jedino se može tumačiti kao element sa paradigmatske ose koji najavljuje prepozicijsku grupu *avec eux*; nije jasno da li student oblik *raconte* koristi u ličnom glagolskom obliku bez subjekastke zamenice misleći na "*je raconte*" ili ga plasira kao nepotpuni infinitiv "*raconter*", dopuna COD glagola *adorer* sa značenjem "*j'adore raconter avec eux par téléphone*".

Sveukupno jezičko znanje organizuje se na semantičkom planu kao veoma varijabilan sistem mešanja jezičkih predstava iz MJ i FSJ na raznim nivoima. Detaljno ulaženje u ovaj sistem otkriva nam načine sistematizacije i sposobnost automatske produkcije stečenih znanja na ciljnom jeziku, što nam trasira stazu na kojoj ćemo kasnije razviti strategije racionalnog i refleksnog usvajanja celih struktura a ne pojedinačnih reči u sintagmi.

Iz perspektive međujezičkog usmenog izražavanja uočavamo dva poznata mehanizma u procesu misli, koji su na putu razvoja ka ciljnom jeziku prisutni u svim etapama: mehanizam simplifikacije i mehanizam kompleksifikacije gramatičkih oblika i sintaksičkih sklopova.

Simplifikacija se u navedenom primeru ogleda u minimalnim gramatičkim strukturama: glagoli vezuju najmanji mogući broj elemenata, vremena se koriste „jednodimenzionalno“ (uglavnom u prezentskoj ravni), složeni iskazi su pretežno eliptični, serija pseudozavisnih rečenica nije ni u kakvoj logičkoj vezi sa prethodnim niti potonjim iskazom (najčešće se koriste adverbijalne kazualne *parce que* i vremenske *quand* rečenice).

S namerom da iskaz simplifikuju studenti gotovo sve dvoglagolske konstrukcije grade prema modelu iz MJ:

glagol u ličnom gl. obliku+da+glagol u ličnom glagolskom obliku

tako da osim pomenute predložke grupe koja sledi iza prvog glagola (*da+glagol u ličnom obliku*) često u iskazu na francuskom imamo slučaj kompleksifikacije:

V forme personnelle + que + V forme personnelle;
je vois que les enfants viennent umesto *je vois venir les enfant* ili *je les vois venir;*
je pense que je peux arriver à l'heure umesto *je pense pouvoir arriver à l'heure*
elle est contente qu'elle a acheté une belle robe umesto *elle est contente d'avoir acheté une belle robe.*

Uopšteno se može uočiti da je korišćenje infinitivskih i participijskih konstrukcija procentualno malo i da se uglavnom zamenjuje kompletivnom rečenicom tipa *que+GN+GV*, ili relativnim, determinativnim i eksplikativnim, što otežava usmeni izraz, čini ga zapetljanim zbog čega se obično posle nekoliko uzastopnih *que* ili *qui* iskaz prekida. Takođe su brojne adverbijalne vremenske rečenice koje počinju sa veznikom *quand*, koji se kao i učestali izrazi *parce que, donc, alors, peut-être*, može smatrati jednom od „spasonosnih“ uzrečica ili „višecih izraza“. Pogledajmo funkcionisanje *que* i *quand* u dve sledeće konfiguracije iz korpusa, koji gotovo gubeći svoju sintaksičku funkciju, fiktivno održavaju govorni lanac. Svako slično ponavljanje Blaň-Benvenist smatra prihvatljivim intervalom u kome misao traga za najpogodnijom reči, ukoliko ne pređe granicu sedmostruko ponavljene reči, iznad koje se ponavljanje može smatrati patološkim.

I GODINA – NATAŠA N. – ALEKSANDROVAC OSAM GODINA UČENJA

TEMA: *Ecrire ou téléphoner aux amis éloignes*

...mais ils pensent **que** je bavarde trop
 et **que** euh euh
 ils me conseillent **que** mon temps libre

Konfiguracija 1.

I GODINA – JANA J. – BEOGRAD ČETRNAEST GODINA UČENJA

TEMA: *La femme au volant*

Et les hommes quand prennent-ils leur voiture?
 Euh... **quand** ils sort(**ent**) la soirée
 euh ... **quand** ils...
 aussi **quand** ils travaillent
quand ils veut se représenter à une femme **dans** une bonne manière euh
 Je pense **que** euh
que euh
 si quelqu'un a réussi l'examen de...
 oui **qu'**il est capable de...

Konfiguracija 6.

Kao opštu opasku u sintaksičkom sklopu usmenog izražavanja srbofonih studenata možemo navesti činjenicu da veoma retko dolazi do pronominalizacije kompletivnih rečenica, što bi na ekonomičan način moglo da simplifikuje iskaz. Ni u korpusu niti u nastavnoj praksi ne dobijamo često sintagme kao:

comme je l'ai déjà dit, je n'en sais rien, j'y ai déjà pensé, etc.

Napomenuli smo da se u frekventne sintaksičke strukture ubrajaju i relativne rečenice, ali uglavnom one koje počinju oblikom subjektske zamenice *qui* i zamenice u funkciji COD *que*; što se tiče relativnih rečenica uvedenih predlozima (*à qui, dont*), ili u kombinaciji sa složenim relativnim zamenicama (*à laquelle, auquel, par lesquelles* itd.) one su daleko ređe ili ih uopšte nema.

Završimo ovaj pregled jednim tipičnim primerom sintaksičke **kompleksifikacije** do koje dolazi i kod studenata na višem nivou usmene govorne kompetencije, čiji razlog nije nepoznavanje struktura nego naprotiv teškoća u izboru prilikom formulacije misli:

Na paradigmataskoj osi prateći formiranje misli uočavamo gomilanje nagoveštenih složenih rečenica:

je pense à [...] à ce qui est très frappant – glavna reč + kompletivna COI tipa **à ce qui**

à tous les niveaux... à comparés à nous bien sûr – participska konstrukcija

je m'attendais - očekije se kompletivna COI tipa **à ce que+P**

parce que... – nedovršena kauzalna

quand on dit un Turc on voit tout de suite un prototype – složena sa potpunom adverbijalnom vremenskom rečenicom.

II GODINA – ANA P. – BEOGRAD, 12 GOD. U BELGIJI + 2 G. NA FAKULTETU

TEMA: *Les voyages forment-ils la jeunesse?*

...et donc ils (les Turcs) sont plus développés à
dans

je pense à tous les niveaux... à

comparés à nous bien sûr et

à ce qui est très... euh... frappant

je....

je m'attendais bien sûr...

parce que

quand on dit un Turc

on voit tout de suite un prototype dans sa tête, un homme, petit, moustachu, noir et tout .

Konfiguracija 3.

O sintaksičkom sklopu usmenog izraza prema načinu na koji se kombinuju iskazi, bilo simplifikacijom bilo kompleksifikacijom, da bi se formulisao smisao, mogli bismo generalno zaključiti sledeće: misaona struktura oblikuje se na sličan način kao *asindeta*, stilaska figura koja prema definiciji označava „retorički izraz koji se karakteriše jukstapozicijom elemenata bez najmanjeg formal-

*nog uspostavljanja veze između njih*¹⁶. Definiciju svakako treba uzeti uslovno. Međutim, bez obzira na usvojene gramatičke tipove rečenica, način na koji se one ređaju u usmenom izrazu, najčešće podseća na asindet, iako usmeni govor koji razmatramo nema nikakve retoričke pretenzije. Konfiguracije u kojima se i vizuelno može doživeti sintaksički sklop usmenog govora koji predstavlja diskontinuirano kalemljenje misli jedne na drugu mogli bismo nazvati „sintaksičkom asindetom“.

Ovaj pregled nekoliko vrsta iskrivljenja u sintaksičkoj organizaciji usmenog izraza tipičnih za srbofone studente, u funkciji je osmišljavanja didaktičkih strategija „ozdravljenja“ tj. korekcije usmenog izraza kod srbofonih subjekata, bilo da ih profilaktički primenjuje nastavnik bilo da ih koristi sam učenik u postupku autokorekcije.

Zaključak

3. Zašto deskripcija međujezička?

Da bi se kod srbofonih subjekata odstupanja svela na prihvatljivu meru i da bi se njihovo usmeno kazivanje približilo što korektnijim oblicima ciljnog jezika, nastavnik/učenik tokom (auto)korekcije mora sistematski raditi na potiskivanju dva automatizma presudna za sintaksičku strukturu u maternjem jeziku i na razvijanju druga dva koja determinišu francuski jezik kao sistem. Dakle, da bi se osvojila struktura iskaza na francuskom jeziku potrebno je paralelano raditi na:

- a) **potiskivanju** već pomenutih automatizama iz MJ
 - automatizam građenja **slobodne sintaksičke forme**, što srpski kao fleksivni jezik dopušta zahvaljujući padežima i u kojoj menjanje redosleda reči uglavnom ne remeti semantički plan,
 - automatizma **redukovane upotrebe glagolskih vremena**, što se u srpskom jeziku nadoknađuje glagolskim sistemom vidskog tipa ;
- b) namesto njih raditi na **razvijanju** novih automatizama iz FSJ
 - automatizmu **usvajanja krutog redosleda sintagmi** koji nameće francuska sintaksa: SN (nominalna) + SV (glagolska) + SP (predložka) u kojoj svaki poremećaj navedenog redosleda ozbiljno narušava smisao,
 - automatizmu **korišćenja razgranatog francuskog sistema konjugacije**, odnosno variranja većeg broja glagolskih vremena, načina i stanja.

Didaktičari se slažu oko pitanja korisnosti deskripcije i analize svakog međujezika što bi imalo dvostruki cilj: 1. da nastavniku predoči i protumači procese usvajanja stranog jezika, da mu pomogne u planiranju i pronalaženju adekvatnih postupaka u praktičnom radu, i, 2. da same učenike učini autonomnijim prilikom prelaska sa poznatog na novi jezički sistem, da im obezbedi instrumente autokorekcije i samostalne defosilizacije grešaka.

¹⁶ Rečnik: LA GRAMMAIRE D'AUJOURD'HUI, 1986, 82.

Literatura

- Blanche-Benveniste, C. (1996): "De l'utilité du corpus linguistique", in *Revue Française de Linguistique Appliquée*, Volume 1-2, décembre: "**Corpus – de leur constitution à leur exploitation**", str. 25-42.
- Blanche-Benveniste, C. (1997): *Approches de la langue parlée en français*, éd. Ophrys, Paris.
- Branca, S. (1977): „Présentation“, GARS, Université de Provence, *Recherches sur le français parlé*, No 1, mars 1977.
- Debyser, F. (1970): "La linguistique contrastive et les interférences", *Langue française*, No 8/70.
- Doca, D. (1981): *Analyse psycholinguistique des erreurs faites lors de l'apprentissage d'une langue étrangère*, Publication de la Sorbonne, Paris.
- Filipović, R., (1986): *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb.
- Gaonac'h, D. (1987): *Théories d'apprentissage et acquisition d'une langues étrangère*, coll. LAL, Hatier-Crédif, Paris.
- Gaonac'h, D. (1990): *Acquisition et utilisation d'une langue étrangère*, Hachette, Paris.
- Grice, H.P. (1967): "Logic and Conversation." in P.Cole, L.J. Morgan eds: *Speech Acts*. New York: Academic Press, 1975. Coll. Syntax and Semantics, vol. III. 41-58. trad. franç. "Logique et conversation", trad. *Communications*, No. 30/1979, 57-72.
- Léon, P. (1993): *Précis de phonostylistique*, Parole et expressivité, Nathan, Paris, 1993.
- Mrazović, P./ Vukadinović, Z. (1990): *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izd.knjiž. Z.Stojanović, Sremski Karlovci-Dobra vest, Novi Sad.
- Monnerie-Goarin, A. (1996): *Les temps du passé et l'aspect du verbe*, Didier-Hatier, Paris.
- Petrović, N. (2002): *Francuska glagolska vremena II*, Filološki fakultet, Beograd, 2002.
- Portine, H. (1998): "L'alternance présent/imparfait", *Poétique*, 113, février/98, Seuil, 97-107.
- Puren, Ch. (1988): *Histoire des méthodologies de l'enseignement des langues*, CLE International, Paris.
- Puren, CH. (2001): *La didactique des langues étrangères à la croisée des méthodes, Essais sur l'éclectisme*, Didier, Paris.
- Rigault, A. (1971): *La grammaire du français parlé*, Hachette, Paris, 1971.
- Stanojević, V./Ašić, T. (2006): *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, FILUM, Kragujevac.
- Šotra, T. (2006): *Kako progovoriti na stranom jeziku*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Vogel, K. (1995): *L'Interlangue, la langue de l'apprenant*, trad. de l'allemand: J.M. Brohée et J.P.Confais, Presse Universitaire du Mirail, Toulouse.

LA PRODUCTION ORALE AU NIVEAU SYNTAXIQUE DANS LE CADRE DE L'INTERLANGUE FRANÇAIS - SERBE

Résumé

Pour améliorer le travail didactique sur l'expression orale dans une langue étrangère on opte pour une analyse approfondie de l'interlangue qui servira, plus tard, à l'élaboration des stratégies pertinentes destinées à la correction et l'autocorrection dans cette matière. Sur l'exemple de l'interlangue français-serbe, on met en évidence les difficultés principales qui surgissent chez les étudiants serbophones au niveau morpho-syntaxique voire sémantique.

Le sujet parlant, tâchant de formuler sa pensée dans une langue étrangère en oral, doit faire preuve de sa capacité de systématiser, dans un court laps de temps, ses savoirs acquis et de les articuler correctement à voix haute. C'est le moment où l'enseignant peut détecter les points „neuralgiques“, produits de l'interférence du système plus fort (serbe, langue maternelle) et du système plus instable (français, langue cible).

Nos analyses sont faites sur les enregistrements de l'expression orale des étudiants serbophones en Langue et littérature françaises de la 1ère, IIème, IVème année de la Faculté de Philologie à Belgrade, lors des exercices de „conversations guidées et libres“ en nombre représentatif. Les exemples présentés sous forme de „configurations“, où l'on suit la progression syntaxique sur l'axe horizontal – dit syntagmatique, et les oscillations verbales sur l'axe vertical – dit paradigmatique, sont examinés et décrits en détail. Une attention particulière est prêtée aux paramètres interlinguaux: instabilités, fossilisations, simplifications, complexifications.

A partir des exemples d'erreurs typiques repérées dans la production orale des étudiants serbophones, on dévoile les mécanismes de croisement typique pour l'interlangue en question, à l'aide desquels il serait opportun de concevoir les techniques didactiques visant à supprimer le fonctionnement automatique de la syntaxe serbe et à développer celui de la langue cible.

Tatjana Šotra

ДЕВЕРБАТИВНИ АДЈЕКТИВИ И КОМПАРАЦИЈА

У раду се анализира могућност или немогућност девербативних адјектива да буду компарирани, да компарацију изразе у облик компаратива и суперлатива; на примеру српског и немачког корпуса тражи се одговор на питање да ли девербативни адјективи спадају у класу релативних или апсолутних.

Кључне речи: девербативни адјектив; семантички образац; деривациони образац; глаголска база; адјективални суфикс; партиципи; релативност; синтаксичка транспозиција; семантичка модификација

0. Више пута истицани и дискутовани проблем како *адјективи* као класа речи по себи не морају или не могу имати *компарацију* те да је ова као *семантичка категорија* везана искључиво за поткласу *релативних* (адјектива), чини се да све више добија на простору и значају у стручној литератури (уп. Wolfgang Motsch (1999), Maria Thurmair (2001), Божинка Петронијевић (2007) и др.) али још увек не као опште прихваћена и важећа спознаја (уп. Смиља Срдић (2008:240)). Проблем се усложњава у мери у којој су адјективи творбене или морфемске конструкције, а не симплекси, што намеће питање садејства између основе или базе (**В**) и самог *суфиксалног морфема у функцији синтаксичке транспозиције*, узев код адјектива са *суфиксом у функцији семантичке модификације*, **В** увек адјектив. Набрајање суфиксалних морфема који изводе адјективе од различитих **В**, без ближег одређења њихове функције, није довољан гарант да ће овакви *адјектив-деривати* имати компарацију и сам облик компаратива, из чега ваља извести закључак да и суфикс као *носилац одређеног семантичког предикационог класе* не може бити једино одговорним за обележје: +/- КОМПАРАЦИЈА. Појединачно набрајање примера и **В** уз уопштавање једино функције суфиксалног морфема (уп. Иван Клајн (2003); уп. Stjepan Babić (3:2003)), још ће мање дати жељене резултате. Овим прилогом смо зато хтели да покушамо да на примеру српског и немачког језика утврдимо одређене закономерности и евентуална одступања у сваком од њих. Наша пажња биће усмерена на *девербативне адјективе* који једва да су били предметом дериватолошких истраживања у горе назначеном смислу.

1. Анализа корпусног материјала имала је за полазиште дефиницију адјектива као променљиве врсте речи (симплекс/конструкција), која обједињује како адјективе у уобичајеном смислу речи тако и *партиципије* под претпоставком да ови имају *деклинацију* – у српском у функцији:

атрибутива, апозиције и предикатива, у немачком језику у функцији атрибутива.

Поређењем текстуалног материјала, у оригиналу и преводу, лако се долази до кореспондентних облика у ова два језика, додуше оних најфреквентнијих, што сведочи о продуктивности одређених деривационих образаца (DM).

1.1. Девербативни адјективи из класе релативних, према анализи корпуса, обухватају у српском деривату у којима као деривациони морфеме у функцији синтаксичке транспозиције функционирају: /-ав/, /-ив/ са аломорфима /-жив/ и /-љив/, овај данас очигледно најпродуктивнији, те /-ен/, /-ан/ са аломорфима /-жан/, /-јан/ те /-шен/, /-ђен/, /-жен/; у немачком језику ту функцију преузимају суфикси: /-lich/, /-sam/, /-bar/ те партиципи: **Part I** и **Part II**, посебно овај први кога немачка дериватологија оспорава сврставајући га у категорију ајсолутивних адјектива (W. Motsch 1999:183).

Број пронађених суфиксалних морфема у предметном корпусу чини се нешто мањим и другачијим од оних забележених у литератури (уп. И. Клајн 2003: 255–257; Е. Varić i др 1979: 276; W. Motsch 1999: 306), што исходи из продуктивности сваког од њих. Изостаје међутим у корпусу суфикс /-ак/, не тако редак у двојезичним српско-немачким речницима, битан за спознају напред назначеног проблема. Из анализе корпуса, укључујући и овај суфикс, происходи тако следећа кореспондентност:

срп.

/-ив/, /-жив/, /-љив/, /-ав/, /-ак/, /-ан/, /-јан/, /-ен/;

нем.

/-lich/, /-bar/, /-sam/, /-end/, /ge.....-en /-et/

Сви овде наведени суфикси посведочени су у корпусу у облику компаратива, и то у оба језика. Број оних у српском нешто је већи у односу на њихове кореспонденте у немачком, број семантичких образаца (SM) могао би бити идентичан. Остаје нам да утврдимо који су то.

2. Сви у корпусу посведочени примери потврђују прекатегоризацију **V** → **Adj**, у оба језика уз помоћ суфикса. Улога **V** као **V** у њима своди се на обележје или предикат **ОСОБИНА/СВОЈСТВО**. На основу анализе корпусног материјала могло би се рећи да је код овог типа творбе међу најзаступљенијим образац **SM 1** који се може описати као:

SM 1: [MOGUĆNOST (V(AGENS, X tema))] (x),

која казује: *Могућности да се може или да што учиниши V је ОСОБИНА од x*

SM 1 лежи у основи следећих творбених образаца: [SM1; Bv + / -ав/-ив/-жив/-љив/-(ж)ан/-јан/-ак] у српском, односно [SM1; Bv + /-lich/-bar] у немачком језику. Илустрације ради упореди:

- 1) Махмутово причање је било глупо и ситничаво као и малопрџе, можда још неподношљивије, јер сам слушао други пут,(...) (Меша Селимовић (1984/85: 273): Тврђава)
- 1a) Mahmutsgeschichte war genauso dumm und läppisch wie kurz zuvor, vielleicht unerträglich, weil ich sie zum zweitenmal hörte,... (Mehmed Selimovic (1977: 306): Die Festung)
- 2) Други,(...), жељни нечег што сматрају вишим и бољим а што им се измакло и што им сваким даном постаје све дубље и недостижније, (...) (Андрић, Иво (1965: 297): На Дрини ћуприја)
- 2a) (...), sondern sie wünschten sich etwas, was sie für höher und besser hielten, was sich ihnen enzogen hatte und mit jedem Tag immer ferner rückte und unergründbarer wurde.(Andric, Ivo (1970): Die Brücke über die Drina)
- 3) И додаде истим гласом, само нечујнијим: (...) (Оскар Давичо (1990: 216): Песма)
- 3a) Und fügte mit derselben Stimme, nur noch unhörbarer, hinzu:.. (Oskar Davico (1958: 244): Die Libelle)
- 4) Али с влажним зраком који нагло уструја, мириси су се раслојили, наметљивији, оштрији, неизбежнији. (Оскар Давичо (1990: 40): Песма)
- 4a) jetzt waren sie noch aufdringlicher, allgemeiner, unausweichlicher. (Oskar Davico (1958: 35): Die Libelle)

Сви овде наведени глаголи као **В** спадају у оба језика у категорију транзитивних, као семантички предикати су двоаргументски, синтаксички двовалентни; то објашњава и чињеницу да од њих изведени адјективи могу у оба језика да буду трансформисани, као нпр. *чиџак* одн. *lesbar / leserlich*, у парафразе са пасивним значењем: *X može da se čita / X kann gelesen werden / X lässt sich lesen*. Остаје међутим нејасно на основу чега **В**. Моч (W. Motsch 1999: 297) изводи закључак како већина оваквих адјектив-деривата означава *ајсолућина* својства. Степеновање по њему дозвољавају само малобројни чија **В** означава радњу која се лако изводи. Изостанак корпуса код овог аутора могао би бити разлогом за ову врсту тврдње.

Адјективи ове подкласе се *семантички и синтаксички поклањају* са *глаголима* као **В** у броју аргумента и броју допунана.

SM 2: [SPOSOBNOST (V (X agens))] (x)

која каже: *Способности вршења радње V је ОСОБИНА од x*

- среће се код *девербалних адјектива* у оба језика, ако су ови изведени од *глагола* као **В** – у српском помоћу суфикса у функцији синтаксичке транспозиције: */-љив/, /-ан/*, у немачком */-lich/, /-haft/, /-e(r)nd/*, тако да се **DM2** може представити као:

[SM 2; **Vv** -љив/-ан] у српском, [SM 2; **Vv** + /-lich/-haft/-e(r)nd] у немачком. Као илустрација могу да послуже следећи примери:

- 5) Дао их је за оно најбедније, најпролазније за чулна уживања, за угодан живот, за богатство. (X. Хесе (1985: 52): Сидарта)

- 5a) Um das Elendste hatte er sich hingegeben, um das Vergänglichste, um Sinnenlust, um Wohlleben, um Reichtum. (H. Hesse (1976: 78): Siddartha)
- 6) Она се препаде, видевши да је тај човек, стасит-прав, кад се не погури – леп, млад, привлачнији, него Вишњевски. (М. Црњански (1966:403): Сеобе)
- 6a) So aufrecht und stattlich, so sehr viel anziehender als Wischnewski,(...) (Tsernianski, M. (1988: 1025): Bora)
- 7) Густав је био све насртљивији и тражио је по сваку цену да се двојица осуђених препусте њему да их он својом руком обеси. (Андрић, Иво (1965: 371): На Дрини ћуприја)
- 7a) Gustav wurde immer zudringlicher und forderte um jeden Preis, daß man ihm zwei der Verurteilten überlasse, damit er sie mit eigener Hand aufhänge (Andric, Ivo (1970: 36: Die Brücke über die Drina)
- 8) Ina empfand da wie die meisten Leute, sie war nur noch ein bißchen empfindlicher. (Mosebach, Martin (2007: 53): Der Mond und das Mädchen)
- 8a) Ина је то осетила као и већина људи, само што је она била још осетљивија. (Мозебах, Мартин (...): Месец и девојка (превод Б.П.)

Увидом у корпус долазимо до спознаје да је супротно Мочу (W.Motsch 1999:183) **DM 2** са **-end** (Partizip I) у структури адјектив-деривата не само могућ као *релативан* адјектив већ као такав и у форми *комјаратива* фреквентан. Упореди:

- 9) Die Frage, ob es ein Leben nach dem Tode gibt, wird drängender, wenn die Arbeitszeit deutlich über den Tod hinaus verlängert wird. (EULENSPIEGEL 6/08: 43)
- 10) (...) Dafür nehme er sich jetzt viel mehr Zeit, und das Erlebnis werde stärker, erschütternder. (Mosebach, Martin (2007: 42): Der Mond und das Mädchen, München: Carl Hanser Verlag)
- 10a) Даће себи сада за то више времена, а доживљај ће бити јачим и узбудљивијим. (превод Б. П.)

Глаголи који творе **V** обрасца **DM2** су у оба језика по правилу *интранзитивни*, као семантички предикати *једноаргументски*, синтаксички *једновалентни*; ређи су они са пресупонираним другим аргументом, као у примеру 7) у српском, евентуално 9) у немачком; сви адјективи овог творбеног обрасца могу да се трансформишу у парафразе типа: *X prolazi / nasrće* и сл. у српском, односно, *X drängt/ vergeht* usw. у немачком језику. За разлику од **DM1** глаголи који чине **V DM2** су у српском језику *имперфективни* *иј. несвршени*. Група *адјектива* изведена од глагола, како смо их овде описали, по правилу је семантички *једноаргументска*, синтаксички *једновалентна*.

SM 3: [SKLONOST KA (V (X agens))] (x),

која се може описати као *Склоност ка вршењу радње V* је ОСОБИНА од *x* означава по правилу социјално, емоционално и интелектуално понашање које би се могло означити и као (карактерна) црта, најчешће особа као индивидуа или колективитета. Овај **семантички образац** је конститутивним делом **DM3**, не непродуктивним творбеним обрасцем код девербативних адјектива у оба језика. У српском језику се код овог обрасца на глаголску **V** додају у функцији синтаксичке транспозиције следећи суфикси: /-ав/, /-ан/, /-јан/, /-ен/ и /-љив/, /-lich/, /-sam/, /-ig/, /-isch/, /-haft/ и /-end/ у немачком језику. Као илустрацију невешћемо следеће примере:

- 11) (...), јер су на јакој присојној земљи и нису водоплавна, а људи су скромнији и повученији без рђавих навика. (Андрић, Иво (1965: 125): На Дрини ћуприја)
- 11a) (...), weil er auf festem, fruchtbarem Boden liegt und nicht überschwemmt wird, die die Menschen aber bescheidener und zurückhaltender sind, ohne die schlechten Gewohnheiten in der Stadt. (Andric, Ivo (1970: 122): Die Brücke über die Drina)
- 12) Постајао је, међутим, баш због тога, све стидљивији, ћутљивији и намргођенији, у друштву. (Црњански Милош (1966: 169))
- 12a) Er wurde immer schweigsamer und müßmutiger. (Tsernianski, Milos(1988: 404): Bora)
- 13) Наводно смо постали хуманији, разумнији, саосећајнији.
- 13a) Angeblich seien wir menschlicher, vernünftiger, mitfühlender geworden.
- 14) Што старији, то чангризавији.
- 14a) Je älter, desto nörgeliger.
- 15) Замисли кад је мој дечко брбљивији од мене:
- 15a) Stell dir vor, mein Freund ist schwatzhafter als ich.
- 16) Кад глумци постају популарнији, све су више уображенији(...)
- 16a) Je die Schauspieler bekannter werden, umso überheblicher seien sie(...)
- 17) Али, ако је завист збиља општа за све људе,(...), зашто би српски народ, међу многобројним народима света, био и најзавидљивији народ. (Јеротић, Владета (2008: 14): Где су корени српске неслоге, у: Политика, 10. новембар)
- 17a) Wenn das Neidgefühl allen Menschen gemeinsam sei, warum sollten gerade nur die Serben, unter den so viele Nationen der Welt, das neidischste Volk sein. (Jerotic, Vladeta (...): (prevod: B.P.)

Из овде наведених примера јасно произилази да **DM3** може да се представи као:

[**SM3; Bv + /-љив/-ав/-ив/-ен/-жен/-јан**] у српском, односно [**SM 3; Bv + /-sam/-lich/-ig/-haft/-end**] у немачком језику. И овде као и напред **Bv** представљају *једноарђументски предикаци*, синтаксички *једновалентни*, изузев код префигурираних као у примеру 10) и 12) где је други аргуменат пресупониран. Од ових глагола изведени *адјективи задржавају исту ар-*

џуменџску сџрукџуру као и **Bv**, па су самим тим и они једноарџуменџски и једновалентџни, с изузетком оних у 10) и 12). Као такви могу да се парафразирају попут: *X је склон да брбља/чанџриза/да се сџици/џовлачи у себе* и сл. односно *X neigt dazu, zu nörgeln/zu schwatzen/zu schweigen* usw. У српском језику **Bv** су код ове групе адјектива по правилу имџерфекџивни, код префигираних они су џерфекџивни.

Класу релативних адјекџива који дозвољавају комјарацију изузетно често чине они, и у српском и у немачком језику, у чијој основи је семантички образац:

SM 4: [REZULTAT (P, AGENS, X tema)] (x)

који се да ишчитати као *ОСОБИНА P као РЕЗУЛТАТ вршења глаголске радње V над x је ОСОБИНА од x*. Реч је најчешће о стању, психичком или физичком, као резултату делања **Bv** над тема-аргументом; тема-аргумент глагола као деривационе базе **Bv** је истовремено и аргумент адјектива – (x), који је од овог деривиран и чију ОСОБИНУ (x) изражава. Овој **семантички образац** је конститутивним делом **DM4**, изузетно продуктивног творбеног обрасца код девербативних адјектива у српском језику док овима у немачком као кореспондентне форме најчешће одговарају партиципи, посебно **Part II**. У српском језику се код овог обрасца на глаголску **Bv** додају у функције синтаксичке транспозиције следећи суфикси: /-ан/, /-јан/, /-ен/, /-ћен/, /-ђен/; овима у немачком језику најчешће одговара **Part II**, ређе **Part I**, за које В. Моч (Wolfgang Motsch 1999:303) тврди да као адјективи у овом облику спадају у класу адјектива који семантички бележе *ајсолџиуне особине* па самим тим искључују и могућност компарирања и компаратив као облик (исто Thurmaier, Maria 2001:150). Неодрживост овакве хипотезе на најбољи начин потврђују примери који следе:

- 18) Уто је наишао онај исти Осман ефендија Караманлија, као распамећен, још блеђи и мршаваји, још ратоборнији, и захуктанији. (Андрић, Иво (1965: 144): На Дрини ћуприја)
- 18a) In dieser Kerbe schlug wie ein Besessener wiederum Osman Effendi Karamanli, noch bleicher, noch kriegerischer, noch aufbrausender. (Andric, Ivo (1970:140): Die Brücke über die Drina)
- 19) Живот у касаби поред моста бивао је све живији, изгледао је све сређенији и богатији и хватао равномеран корак и дотле непознату тавнотежу. (Андрић, Иво (1965:219))
- 19a) Das Leben in der Stadt an der Brücke wurde immer lebhafter, es erschien immer geordneter und reicher und geriet in ein gleichmäßiges Tempo und bis dahin unbekanntes Gleichgewicht,(...) (Andric, Ivo (1970:215): Die Brücke über die Drina)
- 20) Цалер, који није никада ни био жив и окретан, још је тежи и неодлучнији. (Андрић, Иво (1965:333): На Дрини ћуприја)
- 20a) Zahler, der nie lebhaft und beweglich gewesen, war noch schwerfälliger und unentschlossener. (Andric, Ivo (1970:333))

- 21) (...) тако глувој да му се чинило да је усамљенији и напуштенији у овој јави неголи што је икад био у једном од својих заборављених снова. (Оскар Давичо (1990:162): Песма)
- 21a) Alles war so dumpf, daß er sich jetzt wachen Auges einsamer und verlassener vorkam als je in einem seiner vergessenen Träume. (Oskar Davico (1958:178): Die Libelle)
- 22) Исакович је био запазио да је Божич просвећенији и начитанији од њега. (Црњански, Милош (1966:2:169): Сеобе)
- 22a) Pavle hatte bemerkt, daß Bozitsch gebildeter und belesener war als er,...) (Tsernianski, Milos (1988:404): Bora)
- 23) Auch er offenbar schwer betrunken, noch betrunkenener als Hans Lach: (Walser, Martin (2002:135): Tod eines Literaturkritikers)
- 23a) И он очигледно мртав пијан, пијанији од Ханса Лаха (Б.П.)

Сви овде наведени примери јасно потврђују да у својим творбеним обрасцима имају напред описани семантички образац, а да се творбени образац **DM4** може описати као:

[**SM4: Bv + /-ан/-јан/-ен/-ћен/-ћен**] у српском језику, односно [**SM4: Bv + /-end/(ge)...-t/en**] у немачком језику; у случају **-end** реч је партиципу првом (**Part I**), а **ge-...-t/en** о партиципу другом (**Part II**); **-t/-n** стоје у зависности од тога да ли глаголска основа **Bv** има слабу (**t**) конјугацију или јаку (**en**); **ge-/(ge-)** означава облигаторност или изоставивост, све у зависности да ли је глаголски префикс из класе раздвојних, онда **ge-**, или нераздвојних, без **ge-** (уп. 19a), 20a) и 21a)).

Од глагола овде изведени *адјектив-деривати* задржавају број аргумената и валентност **Bv**; на основу ексцерпираниог материјала стиче се утисак да превагу имају двоаргументски предикати са облигаторно реализованом једном допуном, како **Bv** тако и *адјектив-деривати*; морфолошки преовлађују тако у српском *свршени (перфективни) рефлексивни глаголи* као **Bv**, попут примера у (18) и (20), иако нису ретки ни двоаргументски и двоалентни **Bv**, попут (19); у (20) и (22) могућа је двострука интерпретација као код: *просветиити / се* нпр., иако је од овог глагола изведени адјектив *просвећен* делом већ лексикализован; слично је и код његовог кореспондента *gebildet* у немачком језику. У оба језика адјектив-деривати као лексикализоване јединице су једноаргументске и једновалентне.

3. Из спроведене анализе јасно произилази да се *девербативни адјективи* понашају као и други адјективи (симплекси или творбене конструкције) те да и они дозвољавају компарацију ако спадају у класу *релативних*; релативност исходи из *збира сем-структура Bv* и *суфикса*, што потврђују и српски и немачки језик кроз истородност семантичких образаца; у немачком језику функцију и семантику одређених суфиксалних морфема може да преузме и морфолошки облик као кореспондентан деривационом морфему, што се посебно очитује код партиципа, посебно другог, који се најчешће јавља као кореспондент **-ен/-ан-** дериватима у српском. Спроведена анализа у многа места релативизује или коригује

постојеће ставове о девербативним адјективима, уколико их уопште има, посебно у делу који се тиче способности да и ови творе облике: компаратив и суперлатив.

Скраћенице и симболи

Adj. - адјектив / придев

B - база / творбена основа

Vv - глагол као база / глаголска основа

DM - творбени образац

P - особина

SM - семантички образац

V - глагол

x - аргумент (варијабла), носилац ОСОБИНЕ

X - агенс – аргумент

Литература

Babić, Stjepan (1966): *Sufiksalna tvorba pridjeva u suvremenom hrvatskom ili srpskom književnom jeziku*, Rad JAZU, knj. 344, 63–256

Babić, Stjepan (3:2003): *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb

Barić, E. i dr. (1977): *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Motsch, Wolfgang (1999): *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*, Walter de Gruyter, Berlin/New York

Клајн, Иван (2003): *Творба ријечи у савременом српском језику*. Други део. *Суфиксација и конверзија*. Београд

Петронијевић, Божинка (2007): Интерференција између префиксације и компарације, у: *Српски језик, књижевности и уметности*, књига 1: *Српски језик у (кон)тексту*, Крагујевац, стр. 181–192

Sommerfeldt, Karl-Ernst / Schreiber, Herbert (1974): *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig

Sommerfeldt, Karl-Ernst / Schreiber, Herbert (1996): *Wörterbuch der Valenz Etymologisch verwandter Wörter*, Verben, Adjektive, Substantive, Max Niemeyer Verlag, Tübingen

Srdić, Smilja (2008): *Morphologie der deutschen Sprache*, Jasen, Beograd

Степанов, Страхиња (2006): О реченичним и нереченичним предикацијама са узрочним значењима код Проте Матеје Ненадовића и Лазе Лазаревића, у: *Прилози проучавању језика*, XXXVII, стр. 69–99

Thurmair, Maria (2001): *Vergleiche und Vergleichen*. Eine Studie zu Form und Funktion der Vergleichsstrukturen im Deutschen, Linguistische Arbeiten 433, Tübingen.

Trost, Igor (2006): *Das deutsche Adjektiv*. Untersuchung zur Semantik, Komparation, Wortbildung und Syntax, Buske Verlag, Hamburg.

Шакић, Јања (1985): Придеви са суфиксом -ив/-љив у српскохрватском језику, у: *Прилози проучавању језика*, XXI, стр. 111–122

DEVERBATIVE ADJEKTIVE UND KOMPARATION

Zusammenfassung

In dem vorliegenden Beitrag wurden *deverbative Adjektive* am Korpus der serbischen und deutschen Sprache untersucht, mit dem Ziel, allgemeine Gesetzmäßigkeiten dieser Subklasse von Adjektiven festzulegen, insbesondere im Hinblick auf das Merkmal, KOMPARATION. Die Analyse hat erbracht, dass die beiden Sprachen diese Subklasse von Adjektiven kennen, die sich systemhaft nicht anders verhalten als die übrigen Einheiten der Klasse Adjektiv. Semantisch sind sie entweder *relative* oder *absolute* Prädikate, die somit die *Komparation zulassen* oder sie *ausschließen*; wortbildend stellen diese Adjektive *explizit derivierte Wortbildungskonstruktionen* (WBK) dar, die im Serbischen stets durch ein begrenztes Inventar von Suffixen in Funktion *syntaktischer Transposition* vollzogen werden, wohingegen im Deutschen einige der vorhandenen Derivationsmuster (DM) auch mit den Partizipien (Partizip I und Partizip II) konkurrieren, abhängig vom semantischen Muster (SM), das dem konkreten Adjektiv- Derivat zugrunde liegt. *Relative deverbative* Adjektive, eingeschlossen im Deutschen Partizip I und Partizip II, unterscheiden vier SM und vier DM, falls im Deutschen keine Partizipien vorhanden. Auffallend war bei der Analyse des Belegmaterials der Umstand, dass sich die meisten Suffixe an verschiedenen DM beteiligen, was davon zeugt, dass sie *polysem* sind. Abgesehen davon, sind sie in allen DM Träger des Genus-Sems, EIGENSCHAFT, die *komparierbar* ist.

Die in der gängigen Literatur vorherrschenden Thesen, insbesondere die Partizipien im Deutschen betreffend, wurden in dem vorliegenden Beitrag zum Teil relativiert; es wird nämlich erkannt, dass die Partizipien als Adjektive auch komparierbar sind. Besonders deutlich ist das an den serbischen *-en/-an- Derivaten* zu sehen, die im Deutschen meist mit dem *Partizip II* korrespondieren.

Božinka Petronijević

Jelena RAJIĆ
Beograd

IMPERFEKAT I KONDICIONAL KAO OZNAKE EVIDENCIJALNOSTI U ŠPANSKOM JEZIKU

U radu razmatramo semantičko polje evidencijalnosti i njegovu jezičku manifestaciju španskom. Polazimo od činjenice da je evidencijalnost (enkodiranje izvora informacije) jedna od osnovnih komunikativnih strategija, prisutna, u različitim oblicima, uglavnom svim svetskim jezicima.

Španski, u tom pogledu, raspoláže različitim sredstvima, ali ćemo mi ovom prilikom pokušati da sagledamo upotrebu glagolskih vremena, imperfekta i kondicionala, u funkciji evidencijalnih markera.

Otkrivanje (ili prikrivanje) izvora informacije čini jednu od osnovnih komunikativnih strategija. Jezik medija razvio je niz obrazaca tipa *kažu*, *priča se*, *po rečima*, *iz pouzdanih izvora*, *navodno*, itd., kojima govornik ili autor teksta pripisuje iskaz trećem licu. U radovima akademsko-naučnog karaktera javljaju se različiti postupci, počev od znakova navoda, pa preko formula *X smatra / sugeriše / zaključuje, po mišljenju, na osnovu rezultata / istraživanja* i sl., do složenog sistema referenci sa imenom i prezimenom autora. Pored navedenih izraza pretežno leksičke prirode, svojstvenih većini indoevropskih jezika, poreklo informacije kojom govornik raspoláže, kao i način na koji je do nje došao, mogu se obeležiti različitim gramatičkim (morfološkim) i diskurzivnim sredstvima.

U ovom radu pokušaćemo da sagledamo mogućnosti enkodiranja evidencijalnog značenja u španskom i srpskom jeziku, ali pre nego što se upustimo u razmatranje i analizu odgovarajućih oblika, pozabavićemo se jednim pitanjem terminološkog karaktera: šta se podrazumeva pod pojmom *evidencijalnost* (engl. *evidentiality*, šp. *evidencialidad*) i u kakvom se odnosu nalazi prema drugoj, srodnoj semantičkoj kategoriji, modalitetu?

Da bismo dali odgovor na prvo pitanje navešćemo kao primer iskaz 1. i njegove različito definisane evidencijalne verzije:

1. Veoma je lepa.
 1. A. Čula sam / videla sam da je veoma lepa.
 - B. Priča se / kažu da je veoma lepa.
 - C. Navodno je veoma lepa.
 - D. Izgleda da je veoma lepa.

Primerom navedenim pod 1. govornik iznosi tvrdnju, tj. opisuje jednu činjenicu iz vanjezičke stvarnosti, dok primerima pod A. B. C. i D., osim osnovnog semantičkog sadržaja, pruža dokaze o načinu na koji je došao do određenog saznanja. U pogledu ovog drugog značenja postoji više mogućnosti: go-

vornik, zapravo, može dati na znanje da tvrdnju prenosi na osnovu ličnog iskustva, kao svedok događaja (1. A.), ili da je saopštava na osnovu drugih dokaza, odnosno, kao informaciju iz druge ruke (1. B. C. D.). Kada nije u direktnom kontaktu sa činjenicama, već je njegova uloga samo posrednička, on ima mogućnost da ukaže da je informacija koju poseduje izvedena iz nekih materijalnih dokaza, (tj. da je rezultat inferencijalnog procesa) ili, da je navedena na osnovu nečijeg iskaza.

Polazeći od ovog početnog tumačenja, evidencijalnost možemo definisati kao semantičku kategoriju, kojom govornik označava izvor informacije i istovremeno ukazuje kako je došao do nje: na osnovu ličnog iskustva ili nekih drugih svedočanstava i indicija. Shodno tome, *evidencijal* ili *evidencijalni marker* predstavlja jezički oblik koji referira na izvor informacije.

U načelu svi svetski jezici imaju razvijene mehanizme za izražavanje evidencijalnog značenja, dok ga barem trećina obavezno enkodira posredstvom gramatičkog sistema. Gramatičko enkodiranje evidencijalnosti svojstveno je neindoevropskim jezicima¹, mada fenomen nije nepoznat i nekim evropskim jezicima (bugarskom i makedonskom, u kojima se razvio verovatno pod uticajem turskog).

Jezici, koji ne obeležavaju evidencijalnu informaciju morfološkim sredstvima, koriste se leksičkim elementima (*očigledno, navodno, tobože*, itd.), modalnim glagolima, perifrazama, sintaksičkim obrascima, koji odgovaraju indirektnom govoru (*kaže, tvrdi, izjavljuje da...*, itd.) ili podređenoj rečenici sa glagolom percepcije (*vidi, veruje, pretpostavlja da...*, itd.), ili pribegavaju kontekstualnoj modifikaciji postojećih gramatičkih kategorija, što je jedan od mogućih postupaka španskog jezika, koji će biti predmet analize ovoga rada.

Odnos evidencijalnosti i epistemičkog modaliteta

Prema Palmeru (1986) epistemički i evidencijalni modalitet izražavaju stav govornika prema istinosnoj vrednosti propozicije, ali, dok epistemičkim modalitetom govornik izriče mogućnost, sumnju ili sigurnost u vezi sa istinosnom vrednošću iskaza, evidencijalnim modalitetom enkodira poreklo informacije, tj. identifikuje dokaze i činjenice na kojima zasniva iskaz.

Dakle, u strogom smislu reči, evidencijalnost, s jedne strane, ukazuje na izvor saznanja, koje govornik poseduje o određenoj situaciji ili događaju, a, sa druge, „otkriva“ način na koji je do njega došao. (U primeru 1.C., prilogom *navodno*, govornik daje na znanje da njegova tvrdnja nije potekla iz direktnog kontakta sa činjenicama, već da se temelji na ranije izrečenom diskursu.). Ipak, uprkos tom posebnom značenju, evidencijalnost treba posmatrati kao mani-

1 Evidencijalnost kao gramatička kategorija javlja se u indijanskim jezicima, gde je prvi put ustanovljena i opisana (F. W. Bermúdez, 2005, str.5). U indijanskom jeziku, kečua, rasprostranjenom na području Anda, evidencijalni markeri čine deo morfosintaksičkog sistema, a njihova pravilna upotreba je imperativ društveno prihvatljive komunikacije u okviru zajednice.

Kasnije je fenomen ustanovljen u turskom, u azijskim jezicima kao i u jezicima pacifičkog područja, uključujući i Novu Gvineju.

festaciju epistemičkog modaliteta, budući da obe kategorije određuju stav govornika prema stepenu pouzdanosti iskaza, isticanjem sumnje, mogućnosti ili uverenosti (epistemički modalitet) ili pripisivanjem iskaza trećem licu ili nekom izvoru (evidencijalni modalitet).

Odnos evidencijalnosti i deikse

Deiksa predstavlja poseban mehanizam referencije kojom se upućuje (referira) na kontekst iskazivanja, pri čemu se iskaz usmerava ka govornom licu i njegovim prostorno-vremenskim koordinatama (*ja/ovde/sada*). Shodno tome, deiktici su jezički elementi čije se značenje konstituiše u samom procesu komunikacije. Obuhvataju zamenice, priloge, predloge, pojedine glagole (*doći/otići, doneti/odneti*), i sve druge izraze koji ukazuju na lične, vremenske i prostorne karakteristike situacije iskazivanja (na primer, *dobro jutro, laku noć*).

Polazeći od navedene definicije, evidencijalnost se takođe može smatrati deiktičkim fenomenom, jer jezičke oznake evidencijalnosti referiraju na elemente izražene u samom diskursu, kao u primeru 1.C., koji se posredstvom priloga *navodno* anaforički povezuje sa prethodno izrečenim iskazom; ili na činioce vanjezičke stvarnosti, tj. na izvor informacije i lice koje ima pristup tom izvoru, kao u primeru 2. A.

2. A. Ispade vam maramica.

B. Ispala vam je maramica.

u kojem aorist označava da je govornik svedok događaja, te da je informacija izvedena na osnovu fizičkog dokaza, za razliku od 2. B. u kome je nejasno da li je govornik lično prisustvovao događaju ili ne².

Jezičke oznake evidencijalnosti u španskom jeziku

Iako ne pripada jezicima koji izražavaju evidencijalnost morfološki (kao pomenuti ameroindijanski jezici), španski raspolaže drugim strategijama – kako leksičke tako diskurzivne prirode – koje omogućavaju govorniku da ispolji sigurnost, distancu ili oprez u odnosu na izrečeni iskaz.

Leksička sredstva obuhvataju priloške izraze, obrasce i rečenične konstrukcije (*supuestamente, según dicen, según fuentes oficiales, por lo visto*, itd., pomenute na početku rada), kojima se govornik otvoreno poziva na reči, znanje ili iskustvo drugog govornika.

Međutim, pored opisanih leksičkih postupaka, rasprostranjenih u većini jezika, španski, zahvaljujući posebnoj upotrebi pojedinih glagolskih vremena, ima mogućnost da, i bez morfoloških oznaka evidencijalnosti, artikuliše epistemički karakter iskaza. Da bismo to pokazali možemo analizirati sledeće primere:

2 Aorist i imperfekat u srpskom, između ostalog, označavaju doživljene radnje, koje su se desile pred očima govornika. (R. Simić, J. Jovanović, 2007, 218). Zanimljivo je da u španskom upotreba složenog perfekta, koji u određenim slučajevima odgovara našem aoristu, takođe implicira prisustvo govornika u trenutku zbivanja događaja ili situacije (Bermúdez, 2005, str. 53, 54).

3. A. ¿Tienes alguna noticia de Juan? – Imaš li nekih vesti o Huanu?
Mañana se iba a Méjico. – Sutra odlazi za Meksiko.
(imperfekat)
- B. – ¿Llamó Juan? – Da li je zvao Huan?
– No, pero vendría esta noche. – Nije, ali će doći večeras.
(kondicional)

Iskazi koji izražavaju nameravane ili planirane radnje, predstavljene imperfektom (3. A.) i kondicionalom (3. B.), označavaju, s jedne strane, događaje u budućnosti (Huanov odlazak i dolazak), a sa druge, anaforički povezuju aktuelni čin govora sa prošlom situacijom iskazivanja, u kojoj su pomenuti događaji najavljeni.

Ovo drugo značenje proističe iz upotrebe imperfekta i kondicionala, koji referencijom na prošle događaje određuju, u odgovarajućem kontekstu, epistemološki karakter iskaza: upućuju na to da informacija ne potiče iz prve ruke, već da je ona navedena na osnovu nekog drugog izvora. Govornik je, svakako, mogao da odgovori, upotrebivši prezent (4. A.) i futur I (4. B)

4. A. Mañana se va a Méjico. Sutra odlazi za Meksiko.
(prezent)
- B. No, pero vendrá esta noche. Ne, ali će doći večeras.
(futur)

ali bi u tom slučaju ukinuo evidencijalnu dimenziju poruke, jer bi odgovornost za iskaz bila pripisana isključivo njemu. Međutim, upotrebom imperfekta i kondicionala govornik se ograđuje, rekli bismo, prećutno distancira od iskaza, dajući na znanje sagovorniku da je on u procesu komunikacije samo “prenosilac”, a ne i izvor informacije.

Ovakva interpretacija 3. A. i 3. B. i njima sličnih iskaza, moguća je zahvaljujući semantičkim vrednostima imperfekta i kondicionala, koji, u interakciji sa kontekstualnim svojstvima, pored osnovnih značenja, mogu imati funkciju evidencijalnog markera, tj. mogu ukazivati na poreklo saznanja, kojim govornik raspolaže.

Imperfekat i kondicional se odlikuju anaforičnošću (J. Rajić, 2007), što znači da traže jednu referencijalnu tačku izraženu u prethodnom diskursu, u vidu nekog glagolskog vremena ili priloškog izraza. Sposobnost anaforičke referencije prema drugim jedinicama diskursa omogućava rekonstrukciju jednog eliptičnog glagola govora, koji otkriva da izvor informacije nije govornik koji emituje iskaz, već, kao što pokazuju 5. A. i 5. B., sam Huan ili neko drugi:

5. A. [El mismo Juan u otro hablante dijo que] se iba a Méjico.
Sam Huan ili drugi govornik je rekao da odlazi za Meksiko.
- B. [El mismo Juan u otro hablante dijo que] vendría esta noche.
Sam Huan ili drugi govornik je rekao da će Huan doći večeras.

S druge strane, imperfekat je nesvršeni oblik: označava događaje i situacije u njihovom proticanju u prošlosti. I upravo taj imperfektivni karakter otvara mogućnost za iskazivanje modalnog značenja. Konkretno u

Iako se kondicionali, upotrebljeni u 3. A. i u 8. (A. i B.), ne mogu apsolutno poistovetiti, zajednička im je mogućnost enkodiranja evidencijalne informacije: u prvom slučaju (3. A.) to se postiže rekonstruisanjem jednog implicitnog čina iskazivanja, tj. izvora od kojeg je potekla informacija, u drugom (8. A. i B.) izražavanjem sumnje ili nesigurnosti u odnosu na izrečeni iskaz.

Zaključak

Semantičkom kategorijom evidencijalnosti govornik enkodira poreklo (izvor) saznanja, koje poseduje u vezi sa činjenicama izrečenim iskazom.

Smatra se podvrstom epistemičkog modaliteta, pošto određuje pouzdanost informacije, i deiktičkim fenomenom, jer jezičke oznake evidencijalnosti referiraju kako na elemente izražene u samom diskursu, tako i na činioce vanjezičke stvarnosti (izvor informacije i lice koje ima pristup tom izvoru).

U pojedinim jezicima evidencijalnost je obavezna gramatička kategorija, koja se enkodira morfološki. U jezicima koji nisu razvili posebna sredstva u okviru gramatičkog sistema, izražava se leksičkim, sintaksičkim ili diskurzivnim mehanizmima, što je pojava svojstvena španskom jeziku.

U ovom radu težište analize postavili smo na funkcionisanje glagolskih vremena, imperfekta i kondicionala, koji su, zahvaljujući svojim semantičkim osobenostima, pored osnovnog vremenskog značenja, razvili različite modalne vrednosti, te se između ostalog mogu upotrebiti u funkciji enkodiranja evidencijalne informacije.

Literatura

Bermúdez Wachtmeister, Fernando (2005): *Evidencialidad* (La codificación del punto de vista), Stokholms Universitet.

Lázaro Carreter, Fernando (1997): *El Dardo de la Palabra*, Barcelona, Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores.

Leonetti Manuel (2004): *Por qué el imperfecto es anafórico*, en B. Camus & L. García Fernández (eds.), Madrid, Gredos.

Lyons, J. (1977): *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Palmer, F. (1986): *Mood and Modality*. Cambridge, Cambridge University Press.

Rajić, Jelena (2007): *El análisis comparativo del discursivo reproducido en serbio y español*, Srpski jezik br. 12/1–2, Beograd.

Reyes, Graciela (1984): *Polifonía textual* (La citación en el relato literario), Madrid, Gredos.

----- (1990): *La pragmática lingüística*, Barcelona, Montesinos.

Rodríguez Ramalle, Teresa María (2005): *Manual de Sintaxis del Español*, Madrid, Castalia.

Simić R. i Jovanović J. (2007), *Srpska gramatika*, Beograd, Jasen.

IMPERFECT AND CONDITIONAL AS EVIDENTIALITY MARKERS

Summary

This paper investigates the semantic domain of evidentiality and its expression in Spanish and Serbian.

The evidentiality could be described as a category that marks the source of information. Although it is coded by different means, we have focused in this work on the usage of verbal tenses: imperfect and conditional.

Jelena Rajić

Анђелка ПЕЈОВИЋ
Крађујевац

ФРАЗЕОЛОШКИ ИЗРАЗИ У ЈЕДНОЈЕЗИЧНИМ РЕЧНИЦИМА ОПШТЕ НАМЕНЕ У СРПСКОМ И ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се на основу више десетина фразеолошких израза анализира да ли и на који начин једнојезични речници опште намене српског и шпанског језика укључују и обрађују ове устаљене језичке структуре.

Кључне речи: фразеолошки израз, једнојезични речници, лексикографија, шпански језик, српски језик.

1. Интересовање за фразеолошке изразе и њихову лексикографску обраду долази отуд што ови лексички спојеви, између осталог, одликују језик изворних говорника, због чега су од великог значаја и за говорнике страног језика, будући да им неретко представљају проблем не само када је у питању кодирање, већ и када је у питању декодирање. У овом раду циљ нам је да упоредимо начин обраде фразеолошких израза у речницима шпанског и српског језика, јер сматрамо да поређењем различитих речника и уочавањем проблематичних елемената можемо допринети адекватнијој изради не само једнојезичних или двојезичних већ и фразеолошких речника.

У раду се, дакле, анализирају, устаљени изрази који у речници углавном врше исту службу као и одређене категорије речи и чије значење није једнако збиру значења саставних елемената (што и представља препреку за њихово разумевање). Зарад потреба овог излагања ограничићемо се само на глаголске изразе.

2. У лексикографском раду у српском и шпанском језику постоје велике разлике, при чему треба нагласити да шпански језик располаже знатно већим бројем речника. Када су у питању фразеолошки изрази, мора се признати да је шпанска фразеографија у успону и да постоји велики број фразеолошких речника, при том, веома различитих.

Анализирали смо присуство (глаголских) фразеолошких израза у по два речника у оба језика, и то последња два издања речника Шпанске краљевске академије за језик¹, из 1992. и 2001. године, и шестотомни и једнотомни речник Матице српске.

1 У питању је заједничко дело Шпанске краљевске академије за језик и сродних академија из земаља Хиспанске Америке. Речник настоји да обједини општу лексику шпанског говорног подручја, а намењен је, првенствено (али не и искључиво), изворним говорницима шпанског језика.

Овом приликом усредсредићемо се на неколико најважнијих елемената везаних за обраду фразеолошких изрази и то: одредницу (одредничку реч), место изрази у оквиру одреднице, варијанте и етикете.

3. У предговору МС6 (из сада већ давне 1967. године) каже се: „Уредништво је уверено да ће овај Речник, када буде завршен и штампан, задовољити једну од важних културних потреба наших народа и бити користан свима који се њиме буду служили (...) После свих значења у обради неке речи, давани су у новој алинеји фразеолошки изрази с ознаком *Изр.* (...) Изрази су се обично доносили уз ону реч која је носилац значења, а примери уз њих давани су само у ретким случајевима“. Не наводи се које речи могу бити носиоци значења и, у случају да има више истих врста речи, која од њих је носилац значења, па тиме и одредница.

У МС1 каже се за речник „намењен је свима који говоре и пишу српским језиком или га уче и проучавају, а верујемо да ће од посебне користи бити ђацима, студентима, преводиоцима, новинарима, књижевницима, лингвистима, лексикографима и страним славистима (србистима)“. Такође се наводи да је речник замишљен као „(6 пута) скраћена верзија *Речника српскохрватскога књижевнога језика* Матице српске“. Дакле, речник није намењен само изворним говорницима српског језика. Када се говори о принципима обраде речи каже се: „Прво се наводи реч као одредница која се дефинише (...) Изрази или фразе уз одговарајуће одреднице одвојене су знаком • и штампане су мањим словима. (...) За разумевање значења и начина употребе неке речи од великог су значаја примери који се наводе после многих дефиниција и који некад представљају целу реченицу (...), а чешће само синтагму (...)“. Наглашава се и то да „додатну вредност [речника] представља изузетно богат инвентар изрази (фраза), наведених уз одговарајућу одредницу и штампаних ситнијим, црним словима. У томе погледу наш речник надмашује све друге речнике српског или уопште српскохрватског језика (...) сличног обима. Фразе, најчешће, представљају специфичност сваког језика и није их лако превести на други језик. Њихово тумачење помоћи ће посебно лексикографима, преводиоцима, као и читаоцима књижевних дела“. Ни у једном ни у другом речнику се не дефинише термин „израз“ и не каже се шта се под њим подразумева.

У шпанском језику ситуација је унеколико другачија. ШКА21 говори о „изразима који се састоје из више речи“, али их не дефинише, док се у ШКА22 говори о „сложеним облицима“ (*formas complejas*), који „изражавају идеје које се не могу протумачити простим сабирањем значења њихових компоненти“². У оквиру њих разликују се две групе, од којих би прва одговарала ономе што се назива именичким колокацијама, које се обрађују у оквиру именице, док другу чине остали изрази које овај речник сврстава, без објашњења, у три категорије: локуције, фразе и из-

2 „(...) expresan conceptos no interpretables mediante la simple adición de los significados de sus componentes.“

разе. У оба издања место ових „сложених облика“ је исто: налазе се у другом делу чланка, после значења одредничке речи. Наведени су абecedним редом, штампани црним масним словима и раздвојени двома усправним цртама. Одредничка реч утврђена је према следећем приоритету: именица или било која друга реч употребљена именички, глагол, придев, заменица и прилог. Наведено је и више примера. У ШКА21 наглашава се да изузетак чине именице *persona* (‘особа’, дакле ‘неко’) и *cosa* (‘ствар’, дакле, ‘нешто’) када не чине обавезни и непроменљиви део израза, као и помоћни глаголи. Наводи се више примера у којима је то случај. У ШКА22 ове именице се не користе, већ се уместо њих употребљавају неодређене заменице *alguien* (‘неко’) и *algo* (‘нешто’). Уколико се израз састоји од две или више речи које припадају истој граматичкој категорији, израз се укључује у оквиру прве од њих, о чему сведоче и бројни примери.³

3. Вотјак (1998) сматра да, ако постоје само два конститутивна елемента, сваки од њих може да буде одредничка реч, мада је могуће укључити фразеолошки израз у оквиру једне и упути на њега у оквиру друге одредничке речи. Згуста (1991) такође предлаже да се фразеолошки изрази укључују у оквиру сваког елемента који чини саставни део израза, а који задржава своју семантичку вредност. Ипак, поставља се питање колико је ово решење практично, будући да се на овај начин знатно повећава обим речника. Стога се у поменутих речницима шпанског језика поштује приоритет: именица, глагол, придев, заменица, прилог: Везници, предлози, узвици, као семантички „празне“ речи, јављају се као одредничка реч само за оне изразе који не садрже ниједну од претходно поменутих категорија. Редослед се углавном подударе са оним у српском језику, с тим што систем укључивања фразеолошких израза није експлицитно објашњен у предговору речника српског језика. Да подсетимо, речници српског језика бележе изразе у оквиру „семантички најзначајније“ речи, али поставља се питање да ли сви корисници речника могу да утврде која је то реч, шта се дешава ако израз садржи два или више равноправних елемената, итд. Речници шпанског језика олакшавају претрагу корисницима тако што у уводним страницама на конкретним примерима објашњавају начин обраде фразеолошких израза. Тако се у ШКА22 каже да су после наведених значења, двома пунијим усправним цртама одвојени „сложени облици“ (према поменутом приоритету), а уколико имају више значења, она су, као и значења саме одредничке речи, нумерисана. Овај блок сложених облика може се састојати из два дела: први део чине стабилне комбинације одредничке речи са другим елементима који врше придевску функцију, а други локуције, изрази, фразе и узвици. На пример:

3 Постоје и изрази састављени од речи које се не јављају ни у каквом другом контексту, дакле ван израза. У том случају, у речницима српског језика цео израз је дат као одредница (‘збрда-здола’), а у шпанском је та реч дата као одредничка реч са у загради наведеним изразом.

esperanza. f. Estado del ánimo en el cual se nos presenta como posible lo que deseamos. || 2. *Mat.* Valor medio de una variable aleatoria o de una distribución de probabilidad. || 3. *Rel.* En la doctrina cristiana, virtud teologal por la que se espera que Dios dé los bienes que ha prometido. || ~ **de vida.** f. Tiempo medio que le queda por vivir a un individuo de una población biológica determinada. Para los recién nacidos coincide con la duración media de la vida en dicha población. || **alimentarse** alguien **de** ~s. fr. Esperar, con poco fundamento, que se conseguirá lo deseado o pretendido. || **dar** ~, o ~s, a alguien. frs. Darle a entender que puede lograr lo que solicita o desea. || **llenar** algo **la** ~. fr. Corresponder el efecto o suceso a lo que se esperaba. || **qué** ~s. loc. interj. *Cuba, Méx. y Ven.* U. para indicar la improbabilidad de que se logre o suceda algo.

У случају израза који садрже две (или више) речи исте врсте (на пример две именице – „Тражити хлеба преко погаче, Дотерати цара до дувара, Делити шаком и капом, Терати воду на своју воденицу, Немати длаке на језику, Доливати уље на ватру“, итд.), МС6 наводи израз у оквиру сваке од њих, а неретко и у оквиру глагола који се јавља у изразу (као у случају „Дотерати цара до дувара, Тражити хлеба преко погаче, Давати шаком и капом (али не и „Делити шаком и капом“), Терати воду на своју воденицу, млин“, итд.). МС1 је задржао највећим делом исту праксу, те укључује израз и под једном и под другом именицом, али не увек и у оквиру глагола (нпр. у оквиру обе именице и глагола укључује изразе „Дотерати цара до дувара, Давати шаком и капом“ (али не и „Делити шаком и капом“), а само у оквиру именица „Терати воду на своју воденицу, Тражити хлеба преко погаче, Пала му секира у мед“, итд.).

4. Занимљиво је приметити и то да се у речницима српског језика јављају варијанте израза, унеколико различите од једне до друге одреднице. На пример, израз „Доливати уље на ватру“ у МС6 јавља се у оквиру одреднице ‘уље’ и ‘ватра’ и то на следећи начин: док се у оквиру одреднице ‘уље’ јавља „Доливати уље на ватру (сипати, долити и сл.)“ *распири(ва)иши срџбу, свађу, неџријашељсџива*, у оквиру речи ‘ватра’ јавља се израз „Сипати уље на (у) ватру“ *још јаче расџаливатиши, џогоршаватиши већ ионако лошу ситуацију*. У истом значењу наводи се и израз „Гасити ватру сламом“, што значи да су синоними. Примећује се, дакле, да се у првом случају наводе три варијанте као могуће (са три глагола), док се у другом јавља само једна. Ситуација је нешто другачија у МС1, где у оквиру једне одреднице глагол као да не чини, а у оквиру друге чини стални део израза. Наиме, у оквиру одреднице ‘уље’ стоји „Уље на ватру (сипати, долити и сл.)“ *распири(ва)иши срџбу, неџријашељсџива*, а у оквиру ‘ватра’ наводи се „(До)сипати, доли(ват)ти уље на ватру“ *џогорша(ва)иши неко ионако рђаво сџање*. Веома је занимљив и случај израза „Терати (нагонити, наводити, навраћати) воду на своју воденицу“, који се у МС6 јавља у оквиру следећих одредница: ‘вода’, ‘воденица’, ‘терати’, ‘наводити’, ‘наврнути’, ‘навратити’, али нигде исто. Погледајмо:

‘вода’: Нагонити (наврнути, терати, вешто вући) воду на свој (туђи) млин, воденицу вешто удешавати џриликe у своју (џуђу) користи.

‘воденица’: Терати (наводити, навраћати) воду на чију воденицу *веш-
тио удешавати прилике у чију корист*.

‘терати’: ~ воду на свој млин (на своју воденицу) *в. уз млин (изр.)*.

‘наводити’: ~ (воду) на своју воденицу, на свој млин, на свога млина
јаз вид. уз воденица и млин (изр.).

‘наврнути’: ~ воду на свој млин *в. уз навратишти (изр.)*

‘навратити’: ~ воду на свој млин (своју воденицу) *учиништи што у
свом интересу како (коме) најбоље одговара*.

Погледајмо и изразе „Пала му секира у мед“ и „Правити се Енглез
(Тоша)“:

(МС6) ‘секира’: Пала му ~ у мед *в. уз мед (изр.)*

‘мед’: Пала му секира у ~ нар. Дошао је изненада до велике добити,
имао је ретку срећу

(МС1) ‘секира’: Пала му ~ у мед *в. под мед;*

‘мед’: Пала му кашика (секира) у ~ дошло је до велике добити; задеси-
ла га је велика срећа;

(МС6) ‘Енглези’: Правити се ~ правити се необавештен, неупућен;
чинити се невешт;

‘правити се’: Прави се луд (Енглез, Тоша) *влада се као да га се нешто
не тиче;*

‘Тоша и Тошо’: Прави се Тоша претвара се да не зна, не чује, не види,
не разуме; исп. прави се луд;

(МС1) ‘Енглез’: Правити се ~ правити се необавештен, невешт;

‘правити’: Правити се луд (Енглез, Тоша (Тошо)) *владати се као да га
се нешто не тиче, као да с нечим нема везе;*

‘Тоша и Тошо’: Прави се ~ претвара се да не зна, да не схвата, да не
разуме; уп. (на)правити се лудим.

Пажњу привлаче варијанте и дефиниције, као и чињеница да се изра-
зи негде дефинишу, а негде се на њих само упућује. При том, не упућује се
увек на исту реч нити на све саставне делове израза, вероватно имајући у
виду азбучни ред речи, односно најближу реч по азбучном реду.

Када бисмо, на пример, у двојезични српско-шпански / шпанско-
српски речник хтели да укључимо неки од ових израза, како бисмо га на-
вели, у ком облику? На пример, уколико бисмо хтели да дамо еквивалент
за израз *llevar alguien el agua a su molino* (у оквиру одреднице *agua*), који
од постојећих израза бисмо навели: „терати / наводити / навраћати / на-
гонити воду на своју / туђу воденицу / свој / туђи млин? Уколико бис-
мо наводили све глаголе, којим редоследом бисмо их наводили: азбуч-
ним или према томе који од њих је најучесталији? Да ли се зна и да ли је
могуће одредити који од њих је најучесталији? Исто тако, који еквивалент
би одговарао шпанском изразу *hacerse el sueco* (‘правити се Швеђанин’):
„Правити се Енглез, Правити се Тоша, Прави се Енглез, Прави се Тоша,
итд.? Ако је израз „Прави се Енглез / Тоша“, да ли то значи да се јавља
искључиво у садашњем времену? Дакле, рекло би се да у српском језику

треба размотрити питање варијанти појединих израза, као и учесталост употребе.

За обележавање варијанти појединих израза речници ШКА21 и ШКА22 користе зарезе и везник „или“⁴ (**buscarle tres, o cinco, pies al gato**), а у речницима српског језика се најчешће наводе у загради⁵ (нпр. Вратити, враћати (одвратити, одговорити, одговарати и сл.) истом (равном) мером). Исти тип заграде се користи како за ове тако и за елементе који варирају зависно од субјекта или објекта, о чему ће бити речи у наставку рада.

Према Сулуаги (1975), варијанте у правом смислу речи карактерише следеће:

- исти функционални стил (на пример: „у мутној води (рибу) ловити (пецати)“);
- нема разлика у смислу (тако, на пример, нису варијанте фразеолошки изрази који стоје у антонимном односу);
- независне су од контекста;
- у питању су парцијалне разлике, јер никада се не замењује цео израз другим, већ само неки саставни елементи;⁶
- замена елемената је предодређена, устаљена и дозвољена. Дакле, зна се који елементи могу или не могу да замене друге (на пример, у шпанском се каже *guardarse / cubrirse las espaldas* ‘чувати леђа’), али не и **protegerse/cuidarse/defenderse las espaldas* ‘(за)штитити, бранити леђа’); или у српском, „тражити, хтети хлеба преко погаче“, али не и **желети хлеба преко погаче*“).

Сулуага говори и о псевдоваријантама напомињући да се ради о:

- трансформацијама код којих долази до промене значења (на пример, у креативним модификацијама у новинском језику⁷);
- изразима супротног значења;
- различитима реализацијама фразеолошког израза са варијабилним елементима типа „пала *му/јој/им...* секира у мед“, у којима су промене обавезне како би се прилагодили одређеном субјекту/објекту, односно дискурсу (дакле, у питању су „варијације“, а не варијанте);

4 Неки други речници шпанског језика користе различите врсте заграда или усправну црту.

5 У МС6 се некада користи зарез, али су ти случајеви у МС1 униформисани и наводе се у заградама.

6 Треба нагласити да варијанте нису исто што и синоними. Наиме, ако су два израза синоними, онда се не подразумева истоветност њихове структуре и саставних елемената (напротив), већ истоветно значење. На пример, изрази „Доливати уље на ватру“ и „Гасити ватру сламом“ имају исто значење те су синоними, али нису варијанте једног израза.

7 Креативне модификације су могуће код израза који су веома чести и опште познати, будући да би трансформације мање познатих израза онемогућиле разумевање и комуникацију.

- регионалним и социокултурним варијантама;
- стилским варијантама.

Из анализираних речника примећује се да критеријуме за одређивање варијанти одређују лексикографи, а требало би да их одреде фразеолози, у својим истраживањима, чиме би олакшали рад овим првима.

Као што смо напоменули, неки фразеологизми садрже факултативне или варијабилне елементе (типа *некога, некоме, нешто, му, јој*, итд.), те их је, као такве, потребно на неки начин издвојити, односно нагласити. Шпански речници те елементе издвајају типографски: црним масним словима бележи се израз, док се варијабилни део штампа нормалним словима. Ипак, уколико је у оквиру израза могућа варијабилност личне заменице, ни оне нису посебно истакнуте. У речницима српског језика, ови елементи су, исто као и варијанте, дати у заградама. Док се у речницима шпанског наводи велики број или чак сви факултативни елементи (*otro gallo me, te, le, nos, os, les cantara*) у речницима српског језика се наводи само немаркирани облик („Пала му секира у мед“, али не и „*Пала јој, им и сл. секира у мед“).

У шпанском језику велики проблем представљају изрази који садрже глаголе непотпуне предикације, као на пример *estar, poner, ir, andar, quedarse*, итд. Они се различито наводе у речницима, односно, наведени глаголи негде чине саставни, непоменљиви део израза, док се негде наводе само информативно, у загради. Наравно, зависно од тога да ли чине саставни део или не, и израз ће се различито карактерисати: као глаголски, прилошки или придевски. На пример, ШКА21 укључује као прилошки израз *con las manos en la masa* (‘на делу’), док неки други речници шпанског⁸ бележе глаголски израз *coger a alguien con las manos en la masa* (‘ухватити некога на делу’). Обрнут је случај са изразима *ir alguien rabo entre piernas* (loc.verb.coloc.) и *salir alguien rabo entre piernas* (loc.verb.coloc.), које ШКА22 бележи као глаголске (‘ићи / изаћи подвијена репа’), док се у неким другим речницима јавља прилошки израз *con el rabo entre las piernas* (‘подвијена репа’). Триста Перес (1998) сматра да се у овим случајевима ради о „лажним фразеологизмима“, јер им се приписују елементи који не чине њихов саставни део, а као најчешће наводи примере израза који садрже глагол *SER* (‘бити’) и прилог *COMO* (‘као’). Уколико се анализира значење глагола у овим изразима, примећује се да је оно непромењено, односно да глагол задржава своје примарно значење. Када год је то случај он не би требало да чини део (глаголског) израза, већ га је потребно навести у посебној загради као реч која колоцира са датим изразом и чини са њим устаљени лексички спој.

5. И на крају, неколико напомена о етикетама, односно скраћеницама које стоје уз поједине изразе. Како наводи Згуста (1991: 308), за разлику

8 На пример, речник Марије Молинер (Moliner, María, *Diccionario de uso del español*, 2 vols., Madrid: Gredos, 1998).

од глоса⁹ чији облик може да варира од једне до друге одреднице, број и облик етикета мора бити одлучен пре главног рада на речнику. Њихов број и обрада зависи, према Згусту (1991: 255), од постојећег варирања датог језика и степена дескриптивне финоће и генеративне моћи коју лексикограф намерава да досегне својим речником.

У речницима српског језика није редовна пракса да уз израз стоји нека скраћеница. Јављају се *нар.* за „народски“ (нпр. „Пала му секира у мед“ *нар.*) и *разг.* за „разговорни“ (нпр. „Дати коме корпу“ *разг.*)¹⁰ Изрази нису подељени на глаголске, именичке, придевске, прилошке и сл. попут израза у шпанским речницима.

У ШКА21 скраћенице су многобројне и, бар наизглед, доста прецизне: *expr (expresión), fr v (frase verbal), fr, frs (frase, frases), fr proverb (frase proverbial), loc (locución), loc adj (loc. adjetiva), loc adv (loc. adverbial), loc adv interrog (loc. adverbial interrogativa), loc conj (loc. conjuntiva), loc conj advers (loc. conjuntiva adversativa), loc conjnt condic (loc. conjuntiva condicional), loc interj (locución interjectiva) y loc prep (loc. prepositiva)*.¹¹ Ипак, анализом обраде фразеолошких израза лако се утврђује да се у речнику углавном јављају скраћенице за ‘фраза’ и ‘локуцију’, односно *fr.* и *loc.*, често праћене скраћеницама *fig* (‘фигуративно’) и *fam* (‘фамилијарно’)¹². На пример¹³:

pisarle a uno los talones. fr. fig. y fam.

acusar o cantar a alguien las cuarenta. fr.fig.y fam.

estar al corriente de una cosa. fr.

estar una cosa en mantillas. fr. fig. y fam.

meter baza. fr. fig. y fam.

У ШКА22 на почетку речника наилазимо на три скраћенице које се односе на фразеолошке изразе: *expr. (expresión), fr. (frase), loc. (locución)*.¹⁴ За разлику од претходног издања, где је листа скраћеница била богата, али оне готово да се и нису јављале у речнику, у последњем издању су допуњене другим скраћеницама, и то у оквиру саме одреднице, уз израз. Тако су горе наведени изрази обележени на следећи начин:

pisarle a alguien los talones. loc.verb.

acusar, o cantar, a alguien las cuarenta. locs.verbs.coloqs.

estar al corriente de algo. loc.verb.

estar en mantillas. loc.verb.coloq.

9 Глосом Згуста (1991:253) назива сваку дескриптивну или експланаторну примедбу унутар одреднице.

10 Под ‘дати’ стоји само израз, без скраћенице (МС6, МС1).

11 Израз, глаголска фраза, фраза, фразе, пословична фраза, локуција (израз), придевска, прилошка, упитна, везничка, адверзативна, кондиционална, узвична и предлошка локуција.

12 Анализом свих врста фразеолошких израза у речнику ШКА21 утврђује се да су са највећом прецизношћу обележени прилошки и придевски изрази, док остали углавном носе етикету *loc* (‘локуција’) или *fr* (‘фраза’).

13 Изрази који се наводе имају следеће значење у српском језику: „бити некоме за петам, држати некоме лекцију, бити у току, бити у повоју, бити мирођија у свакој чорби“.

14 Израз, фраза, локуција

meter baza. loc.verb.coloq.

Очигледно је да је скраћеница за фигуративну употребу била сувишна у претходном издању, зато што је јасно да речи у оквиру израза не задржавају своје примарно значење. Затим, (неке) „фразе“ су замењене „локуцијама“, уз напомену у виду скраћенице да ли је она глаголска, именичка или нека друга.¹⁵

У оба издања анализираних речника шпанског језика наводе се и неке прагматичке етикете, као што су *despect.* (*despectivo*) и *irón.* (*irónico*). Уопште, у ШКА22 скраћенице су разврстане у више група: за означавање различитих нивоа употребе (*vulg.*, *jerg.*, *infant.*, *cult.*), за означавање регистра (*coloq.*), за вредновање, односно карактерисање језичког исказа (*malson.*, *eufem.*), за намеру говорника (*despec.*, *irón.*), итд. После одговарајуће граматичке ознаке, следе оне које карактеришу намеру говорника или вреднују језички исказ, затим оне које се односе на ниво употребе или регистар; потом следе скраћенице које се односе на одређене области знања и активности, географске, хронолошке и друге скраћенице.

6. Анализа наведених примера показује да у речницима српског и шпанског речника има извесних подударности, али још више разлика. Највише сличности срећемо када је у питању место израза у оквиру одреднице, јер се и у једним и у другим речницима изрази наводе у другом делу чланка, односно након наведених значења одредничке речи. Подразумева се да су типографски различито обележени. Када је у питању сама одредница, иако се она доста подудара у оба језика, разлика је у томе што је у уводном делу речника шпанског језика експлицитно наведен приоритет према коме се она одређује. У речницима српског језика је доста чест случај да се израз наводи у оквиру сваке (или скоро сваке) речи која чини његов конститутивни део, док у шпанском то није пракса. Знатно веће разлике уочавају се у погледу варијанти и етикета, где су изрази у речницима шпанског језика прегледнији, а њихова употреба јаснија. Шпански речници употребљавају скраћенице различитих врста, док је у српском њихова употреба веома оскудна. Стога би се из свега наведеног могло

15 Када кажемо да је у неким случајевима темин „фраза“ замењен термином „локуција“ желимо да подсетимо на уводни део речника у коме, ни у последњем издању, није експлицитно објашњено шта је „израз“, шта „фраза“, а шта „локуција“. Када смо потражили значења ових темина у самом речнику, наишли смо, у сажетим цртама, на следеће:

‘израз’: 2. реч или локуција (...) 9. (*линџ.*) У неким струјама у фразеологији, лексикализована комбинација речи која не трпи морфолошке варијације.

‘фраза’: 1. Скуп речи довољан да се оформи смисао, нарочито када не чини реченицу. 2. готова / устаљена фраза (1. Уобичајена фраза, цитат или изрека; 2. Уобичајена фраза која има фигуративан смисао и не мења облик, али није цитат.). 3. Идиотизам (3. *линџ.* Израз типичан за један језик који се не подвргава граматичким правилима; 7. *линџ.* Израз састављен од две или више речи чије значење се не може закључити на основу елемената који га чине.).

‘локуција’: 4. *грам.* Устаљена комбинација више речи која врши службу одређене класе речи. (Разликују се придевска, прилошка, везничка, интензификаторска, узвична, предлошка, заменичка, именичка и глаголска локуција.)

закључити да лексикографски рад мора бити заснован, између осталог, и на фразеолошким изворима, што значи да је за још адекватнију обраду фразеолошких изрази у речницима опште намене неопходно ослонити се на резултате истраживања из области фразеологије.

Легенда

МС6 = Речник српскохрватскога књижевног језика, књига I, II, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967.; књига III, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1969.; књига IV, Нови Сад: Матица српска, 1971.; књига V, Нови Сад: Матица српска, 1973.; књига VI, Нови Сад: Матица српска, 1976.

МС1 = Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

ШКА21 = Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española* (XXI^a ed.), Madrid:

Espasa Calpe, 1992 (речник Шпанске краљевске академије, 21. издање)

ШКА22 = Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española* (XXII^a ed.), Madrid:

Espasa Calpe, 2001 (речник Шпанске краљевске академије, 22. издање)

Литература

Алвар Ескера & Корпас Пастор 1998: Alvar Ezquerro, Manuel; Corpas Pastor, Gloria (coords.), *Diccionarios, frases, palabras*, Málaga: Universidad de Málaga

Аумада Лара 1989: Ahumada Lara, Ignacio, *Aspectos de lexicografía teórica. Aplicaciones al Diccionario de la R.A.E.*, Granada: Universidad de Granada

Вотјак 1998: Wotjak, Gerd, “¿Cómo tratar las unidades fraseológicas (UF) en el diccionario?”, en Wotjak, G. (ed.), *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*, Frankfurt: Vervuert; Madrid: Iberoamericana, 307-321

Згуста 1991: Zgusta, Ladislav, *Priručnik leksikografije*, prevod i predgovor Danko Šipka, Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Касарес 1992 [1950]: Casares, Julio, *Introducción a la lexicografía moderna*, Madrid: C.S.I.C. (3^a ed.)

Корпас Пастор 1997: Corpas Pastor, Gloria, *Manual de fraseología española*, Madrid: Gredos

Корпас Пастор 2000: Corpas Pastor, Gloria (ed.), *Las lenguas de Europa: estudios de fraseología, fraseografía y traducción*, Granada: Comares

Мартинес Марин 1991: Martínez Marín, Juan, “Fraseología y diccionarios modernos del español”, en *Voz y Letra*, II/1, 117-126

Мартинес Марин 1996: Martínez Marín, Juan, *Estudios de fraseología española*, Málaga: Ágora

Прћић 1997: Prčić, Tvrtko, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića

Сулуага 1975: Zuluaga, Alberto, “La fijación fraseológica”, en *THESAURUS, Boletín del Instituto Caro y Cuervo*, t. XXX, Bogotá, 225-248

Триста Перес 1998: Tristá Pérez, Antonia María: “La fraseología y la fraseografía”, en Wotjak, G. (ed.), *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*, Frankfurt: Vervuert; Madrid: Iberoamericana, 297-305

Хенш 1982: Haensch, Gunter et al., *La lexicografía. De la lingüística teórica a la lexicografía práctica*, Madrid: Gredos

LAS LOCUCIONES EN LOS DICCIONARIOS MONOLINGÜES DE USO GENERAL EN SERBIO Y EN ESPAÑOL

Resumen

En el presente trabajo se analiza la presencia y el tratamiento de las locuciones verbales en los diccionarios monolingües de serbio y español en cuanto a los siguientes aspectos: la palabra de entrada, el lugar dentro del artículo, las variantes y la marcación. Hemos analizado dos diccionarios de cada lengua: las dos últimas ediciones del DRAE y los dos diccionarios existentes de Matica srpska. El análisis demuestra que las locuciones tienen el mismo lugar en los cuatro diccionarios de las dos lenguas, o sea, en la segunda parte del artículo. En los demás aspectos hay más diferencias que similitudes. La palabra de entrada, aunque coincide en muchos casos, está explícitamente indicada sólo en los diccionarios de español, que en la introducción del diccionario guían a sus lectores y les explican cómo encontrar una locución determinada. En los diccionarios de serbio, no obstante, es muy frecuente encontrar las locuciones bajo cada una de las palabras que forman la construcción fija. Finalmente, las mayores diferencias se encuentran en la presentación de las variantes y las etiquetas o marcación, donde la presentación en los diccionarios españoles es más precisa y el uso de las locuciones está más claro. Los diccionarios españoles emplean varias abreviaciones para marcar las locuciones, mientras que en serbio su empleo es escaso. Por todo ello se puede concluir que el trabajo lexicográfico, en cuanto al tratamiento de locuciones y fraseologismos en general, debería basarse más en las fuentes fraseológicas y los resultados obtenidos en esta área.

Anđelka Pejović

Габриела ГАЈИЋ
Крађујевац

БРОЈАТИ ЗВЕЗДЕ У СРПСКОМ И НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализира синтаксичка и семантичка структура фраземе *бројати звезде* у савременом српском језику и фраземе *die Sterne zählen* у савременом немачком језику, с циљем да се утврди да ли су и у којој мери анализиране фраземе еквивалентне и кореспондентне.

Кључне речи: фразема, полисемија, еквиваленција, кореспонденција

Уочивши да и у савременом српском и у савременом немачком језику постоје формално врло сличне фраземе – *бројати звезде* (на небу) одн. *die Sterne (am Himmel/des Himmels) zählen* – запитали смо се да ли оне у оба језика имају исти обим и квалитет значења. Пошто у лексикографским изворима нисмо нашли јасан одговор на ово питање, одлучили смо да прикупимо примере употребе за обе фраземе, те да њиховом анализом утврдимо: 1. колико семема тачно има фразема *бројати звезде* (на небу) у савременом српском језику и које су то семеме; 2. колико семема има фразема *die Sterne (am Himmel/des Himmels) zählen* у савременом немачком језику и које су то семеме; 3. да ли се код предметних фразема поклапа број и квалитет семема. Поред овога анализирана је и синтаксичка структура обе фраземе.

Бројати звезде у лексикографским изворима

Слика коју нам о значењу фраземе *бројати звезде* пружају лексикографски извори унеколико је нејасна јер различити извори наводе делом различите семеме, а нејасноћу у погледу значења повећава и чињеница да се у једном те истом лексикографском извору фразема бележи како под одредницом *звезда* тако и под одредницом *бројати*, али се при томе не наводе исте семеме (в. табелу на следећој старни). Додатна отежавајућа околност је што се у описима значења наводе углавном синоними, али се у ту сврху набројане полисемне лексеме међусобно не дисамбигвизирају (уп. Згуста Л. 1991:71, 295, 296) увек на само једну семему, те није потпуно јасно која се семема тих полисемних лексема сматра синонимом фраземе. У наставку за илустрацију ових нејасноћа дајемо кратак преглед обраде предметне фраземе у РСАНУ, РМС, РМС 2007, Матешкић 1982 и Оташевић 2007.

РСАНУ под одредницом *звезда* у обради значења фраземе не наводи (опису) дефиницију одн. парафразу (уп. Петронијевић Б. 2002:17), него

синониме ‘беспосличити¹, дангубити²; бленути³, зазјавати⁴. Несигурност у разумевање фраземе овде пре свега уноси глагол *бленуџи* који се ни једном својом семемом забележеном у РСАНУ или РМС не поклапа с глаголима *бесџосличџи* и *данџубџи*. Глагол *зазјавџи* се пак према РСАНУ једном својом семемом поклапа с глаголима *бесџосличџи* и *данџубџи* и утолико не ремети овај синонимски низ, но другом својом семемом *зазјавџи* се поклапа с глаголом *бленуџи*, што намеће питање да ли код фраземе *бројаџи звезде* овде треба претпоставити две семеме – оне исте које РСАНУ наводи за *зазјавџи* (в. фусноту 4) – или *бленуџи* има још једну семему⁵ коју речници не бележе, а којом би се овај глагол уклопио у наведени синонимски низ? Ни поређење са семемама које за предметну фразему под одредницом *звезда* дају РМС (‘бити склон сањарењу⁶; бити расејан⁷, бленути, зазјавати’), РМС 2007 (‘беспосличити; бленути’) и Матешић 1982 (‘бити растресен, бити склон сањарењу’) не разрешава ову дилему, него из двоумице води у троумицу. Да ли се семантичка структура фраземе може свести на две семеме како то чини Оташевић 2007 – при чему остаје неразјашњено у каквом би односу према овима били *бленуџи* и *зазјавџи* – или *бленуџи*, *зазјавџи*, па и *биџи расејан*, *биџи растресен* треба разумети као (парцијалне) синониме још једне, „треће“ семеме у оквиру фраземе *бројаџи звезде*? Додатну несигурност ствара и семема ‘бити непомичан, окренут небу’ коју од поменутих речника наводи само РСАНУ под одредницом *бројаџи*, а чињеница да сви примери које овај речник даје уз предметну фразему потичу из периода између 1870. и 1923. године подстакла нас је на размишљање о актуелности њених се-

- 1 *бесџосличџи* према РСАНУ: 1. проводити време у нераду. 2. бити без запослења. Према РМС: бити без посла, не радити ништа.
- 2 *данџубџи* према РСАНУ: 1.а. узалудно трошити време, губити време. б. беспосличити, бадавацисати. в. не бити у употреби, не бити у акцији. 2. [...]. Према РМС: 1.узалудно трошити време, проводити време у нераду, у беспослици. 2. губити време радећи коме бесплатно.
- 3 *бленуџи* према РСАНУ: а. гледати тупо, не мислећи ништа, бесвесно, расејано. б. гледати зачуђено. в. гледати укочено. Према РМС: гледати тупо, бесвесно.
- 4 *зазјавџи* према РСАНУ: I. а. зијати унаоколо, бленути, зурити, буљити. б. беспосличити, бадавацисати. Према РМС: зијати, празно гледати.
- 5 У овоме се потпуно слажемо с РСАНУ и РМС и не мислимо да *бленуџи* има „незабележену“ семему ‘проводити време у нераду’, но примећујемо интересантну појаву да се његов парцијални синоним *блејаџи* у жаргону младих употребљава и у овом значењу. Ову би појаву ваљало детаљније испитати у посебној анализи на обухватнијем језичком материјалу како би се утврдило да ли је тенденција у померању значења заиста нова и како код *блејаџи* долази до померања у значењу: од семеме ‘гледати тупо/бесвесно/расејано, зијати, зурити’ ка семема ‘проводити време у нераду’.
- 6 Према РМС: *сањарење* с гл. им. од сањарити → *сањариџи*: предавати се жељама, сновима често неостварљшим, маштати, снатрити.
- 7 Према РМС *расејан*: 1. трп. прид. од расејати (се). 2. који не може да усредсреди пажњу на нешто (на свој рад, говор, мисли, околину итд.), несређен, неприбран, растресен.

мема (према РСАНУ) у савременом српском језику. РСМС8, РСМС 2007 и Оташевић 2007 не дају примере, а једини пример за потврду значења фраземе који под одредницом *звјезда* наводи Матешкић 1982⁹ могао би да послужи и за илустрацију семеме „беспосличења“ коју не бележи он сам, али је налазимо у другим наведеним речницима.

РЕЧНИК	ОДРЕДНИЦА	ОБЛИК ФРАЗЕМЕ	СЕМЕМА/-Е
РСАНУ	звезда	бројати звезде (на небу)	<i>беспосличити, дангубити; бленути, зазјавати</i>
	бројати = бројити	~ звезде (на небу)	а) <i>немајти посла, беспосличити</i> б) <i>бити непомичан, окренути небу</i>
РСМС	звезда	бројити звезде	<i>бити склон сањарењу; бити расејан, бленути, зазјавати</i>
	бројати = бројити	~ звезде	<i>бити беспослен</i>
РСМС 2007	звезда	бројати звезде на небу	<i>беспосличити; бленути</i>
Матешкић 1982	звјезда	бројити звјезде	<i>бити растресен, бити склон сањарењу</i>
Оташевић 2007	звезда	бројати звезде <на небу>	1. <i>беспосличити, дангубити, ленчарити</i> 2. <i>бити склон сањарењу; сањарити</i>

После консултовања ових речника и даље је отворено питање: Ако *бројати звезде* према овим изворима значи 1. ‘беспосличити, дангубити’ 2. ‘бити склон сањарењу’ и 3. ‘бити непомичан, окренут небу’ – како у односу на ове семеме треба разумети „додатке“ ‘бленути, зазјавати’, ‘бити расејан’, ‘бити растресен’? Одлучили смо да одговор потражимо кроз анализу употребних примера предметне фраземе у савременом српском језику, наравно, не да бисмо исправљали описе фраземе у наведеним изворима који сходно самој природи лексикографске праксе морају да имају прагматична ограничења, него да бисмо у циљу контрастивне анализе две формално врло сличне фраземе у српском и немачком језику прво добили што прецизнију слику о семантичкој структури сваке фраземе засебно.

Die Sterne zählen у лексикографским изворима

Једнојезични немачки речници новијег датума – GWDS, DUW, DUDEN 11, WAHRIG и DWDS – не бележе фразему *die Sterne (am*

8 РСМС не даје примере ни под одредницом *звезда* ни под одредницом *бројати*, но у истом речнику проналазимо под другим одредницама примере који су у нешто ширем контексту можда могли да послуже у ову сврху – уп. одреднице *блејати* и *ћулум*.

9 Пример потиче од саме Редакције.

Himmel/des Himmels) zählen, но налазимо је под одредницом *Stern* (звезда) у два немачка лексикона пословица и пословичних изрека RÖHRICH¹⁰ и WANDER¹¹ – оба пута у архаичној и поетској варијанти с генитивским атрибутом *die Sterne des Himmels zählen* (бројати звезде неба) и с истом семемом ‘предузимати безизгледан/узалудан/непотребан/бескорисан посао’. Од двојезичних речника које смо консултовали¹² немачку фразему бележи Мразовић/Приморац (с немачким као полазним језику) у истом облику и с истом семемом коју наводе и немачки лексикони, али не наводи њене преводне еквиваленте (међу којима би била и фраза *бројати звезде*) и не даје примере употребе немачке фраземе, него само описну дефиницију њеног значења на српском. Од двојезичних речника (с немачким као циљним језиком) српску фразему *бројати звезде* бележи Матеша 1988, али с другачијом семемом у односу на горе поменути – са семемом ‘vor sich hinträumen’ (‘сањарити’). При томе ни он не наводи немачку кореспонденту фразему као еквивалент српске, како смо очекивали с обзиром на то да једнојезични речник Матеша 1982 за *бројати звезде* бележи ‘бити растресен, бити склон сањарењу’, што би већим делом одговарало немачком ‘vor sich hinträumen’.

Ни један од поменутих извора не наводи немачку фразему у варијанти с атрибутом у облику предлошке фразе *die Sterne am Himmel zählen* (бројати звезде на небу), нити је обрађује под глаголском одредницом *zählen*, нити код ове упућује на фразему под одредницом *Stern*. Једино Матеша 1988 под *бројати звезде* упућује на одредницу *звезде* где обрађује фразему *бројати звезде*. Семеме које поменути извори наводе у обради немачке одн. српске фраземе преносимо у табеларном прегледу:

ИЗВОР	ОДРЕДНИЦА	ОБЛИК ФРАЗЕМЕ	СЕМЕМА/-Е
WANDER ²	Stern (звезда)	die Sterne des Himmels zählen	<i>von vergeblicher, überflüssiger Arbeit</i> у преводу: [каже се] за узалудан, сувишан посао

10 Лексикон је први пут објављен 1973. године. Ми смо корисити дигитално издање из 2004. године које је засновано је на петом, прерађеном и проширеном издању из 1991. године, а конкордантно издању – Lutz Röhrich: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Band 1-5, Freiburg, Basel, Wien: Verlag Herder 1994.

11 Треба скренути пажњу на то да овај лексикон потиче из 19. века, те тако и не може да пружи слику о актуелном стању фраземе у савременом немачком језику. *Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk*. Herausgegeben von Karl Friedrich Wilhelm Wander, Band 1-5, Leipzig: F.A. Brockhaus, 1867, 1870, 1873, 1876, 1880. Ми смо користили конкордантно дигитално издање из 2001. године. Пет књига Вандеровог лексикона не бележе само пословице и пословичне изреке у немачком језику и немачким дијалектима (и из различитих њихових периода), него и многе њихове пандане у другим језицима.

12 Поред горе наведених и: Ристић/Кангрга (немачко-српски), Шамшаровић (њемачко-хрватски), Уројић/Хурм (њемачко-хрватски), Јакић/Хурм (хрватско-њемачки) и Петронијевић 2007 (српско-немачки). Потпуни библиографски подаци дати су у листи лексикографских извора.

RÖHRICH ³	Stern (звезда)	die Sterne des Himmels zählen	<i>eine aussichtslose Arbeit unternehmen, sich vergeblich bemühen, Unnützes tun</i> у преводу: предузети безизгледан посао, узалуд се трудити, радити нешто бескорисно/непотребно
Мразовић/ Приморац ⁴	Stern (звезда)	die Sterne des Himmels zählen	<i>предузети узалудан посао; узалуд се шрудити</i>
Матеших 1988 ⁵	звјезда	бројити звјезде	<i>vor sich hinträumen</i> у преводу: сањарити

У лексикографским изворима за немачку фразему *die Sterne (am Himmel/des Himmels) zählen* налазимо још мање података него за српску фразему *бројати звезде (на небу)*. Код *die Sterne zählen* су подаци додуше уједначенији¹³ (у крајњем случају можемо поћи од две различите семеме) него код *бројати звезде*, али потврда коју за фразему на немачком језику наводе WANDER и RÖHRICH потиче из старијих периода немачког језика (*Parzival*, сам почетак 13. века), те нам се намеће питање о актуелности њене старе семеме 'предузимати безизгледан/узалудан/непотребан/бескорисан посао' у савременом немачком језику. Поред тога ови лексикографски подаци о немачкој и српској фраземи указују више на разлике, него на сличности у њиховим значењима, а то је тачка која нас највише интересује и коју смо хтели да проверимо. Можемо слободно рећи да је анализа употребних примера фраземе *die Sterne (am Himmel/des Himmels) zählen* у савременом немачком језику увелико изневерила наша очекивања (заснована на овим лексикографским подацима) у погледу њене данашње семантичке структуре.

О сакупљању употребних примера

Већ при првим корацима у потрази за прикладним корпусима које бисмо користили у анализи српске и немачке фраземе суочили смо се са старим проблемом фразеолошких истраживања заснованих на анализи корпуса. Наиме, да бисмо из неког корпуса издвојили примере употребе *једне одређене* фраземе, није довољно издвојити све примере у којима се јавља фраза састављена од истих чланова које садржи и тражена фразама. Неопходно је да таква фраза има статус лексичке јединице тј. да буде фразама, а (за разлику о фразе) значење фраземе никада не одговара простом збиру значења њених чланова (уп. Матеших 1982, VI). Разумљиво је да је због овог ограничења број фразема у сваком корпусу увек далеко мањи како од броја лексема тако и од броја фраза. Да бисмо прикупили довољан број примера за анализу једне одређене фраземе потребан

13 Ова чињеница не зачуђује ако се има у виду да Мразовић/Приморац у својим лексикографским изворима наводи прво издање RÖHRICH-а из 1973. године, а овај пак у својим наводи WANDER-а.

је неупоредиво већи корпус¹⁴ него за анализу појединачних лексема или појединачних врста фраза. Ако се тражена фразема ретко употребљава и/или је нетипична за писани језик потребан је још већи корпус.

Чињеница да наша предметна фразема (како српска тако и немачка) не спада у оне фреквентније, као и њена везаност за превасходно говорни језик вишеструко усложњава проблем сакупљања употребних примера. С обзиром на мали број забележених примера не чуди што их поједини лексикографски извори не наводе у обради фраземе, а из истих разлога и сами у Корпусу савременог српског језика (МТФ Београд)¹⁵ са око 24 милиона речи нисмо пронашли ни једну потврду фраземе *бројати звезде*. Исти проблем смо имали и с примерима за немачку фразему – у највећем корпусу савременог немачког језика DeReKo¹⁶ с јавно доступним делом у обиму од 2,5 милијарде речи пронашли смо само 6 примера за употребу фраземе *die Sterne zählen*. Како ово није довољан број примера за анализу, одлучили смо да селективно сакупимо даље примере употребе за обе фраземе у електронском облику с различитих извора на интернету (е-издања новина/часописа, форуми, блогови, интернет презентације и портали). При избору сваког појединачног примера у обзир нисмо узимали случајеве у којима се *бројати звезде* одн. *die Sterne zählen* јављају као нефразеолошки хомоними предметних фразема, примере из поезије и лирике¹⁷ као ни примере у којима је интенција говорника нејасна или контекст не пружа довољно основа за разумевање употребљене фразе. За српску фразему смо на овај начин за анализу сакупили укупно 66 примера, а за немачку фразему 55, што уз примере из DeReKo корпуса чини укупно 61 пример.

Семантичко-синтаксичка структура фраземе *бројати звезде*

Синтаксички посматрано фразема *бројати звезде* (на небу) представља вербалну фразу са нуклеусом *бројати*. РСАНУ и РМС уз одредницу *бројати* наводе и њен дублет *бројити*, док се под одредницом *звезда* у навођењу фраземе одлучују само за једну форму: *бројати* (РСАНУ) одн. *бројити* (РМС). Између дублетних глагола нема разлика, а исто важи и за дублете предметне фраземе *бројати/бројити звезде*.

Као нуклеус вербалне фразе глагол *бројати* је двовалентан и има две допуне: субјекат и допуну у акузативу (Дак). Субјекат је елемент екстерне валентности фраземе, а његова конкретна лексичка реализација је

14 За више информација о аспектима корпусне лингвистике у фразеологији в. у HSK 28/2 прилоге R. Moon (1045–1059), M. Sailer (1060–1071), J-P. Colson (1071–1077).

15 Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду, <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/prezentacija/korpus.html>

16 DeReKo = Das Deutsche Referenzkorpus, Корпуси Института за немачки језик (IDS) у Манхајму, познати и под именом COSMAS II-Korpora (према називу система за претрагу дотичних корпуса: COSMAS II).

17 нпр. Бајага, Албум 'Јахачи магле', Песма '442 до Београда', строфа II. (*Нисам блесав да бројим звезде / бројим знаке и линије /...*), <http://www.bajaga.com/new/index.html>

варијабилна и зависи од контекста. Насупрот овоме, компонента *звезде* је као Дак елемент интерне валентности фраземе и њен непроменљиви, неваријабилни део. Атрибут (*на небу*) уз компоненту *звезде* је факултативан и у употреби се ретко реализује.

Семантичка анализа је показала да се 66 сакупљених примера фраземе *бројати звезде* могу поделити на три веће групе: I. групу са архисемом 'ФИЗИЧКО СТАЊЕ' (13 примера) II. групу са архисемом 'ПСИХИЧКО СТАЊЕ' (44 примера) и III. са архисемом 'СТАЊЕ' (9 примера). Код примера у даљем тексту дајемо где нам се чини неопходним у угластим заградама додатне информације о контексту у скраћеном облику због ограниченог простора који нам је на располагању.

I. архисема 'ФИЗИЧКО СТАЊЕ'

Ову архисему показује укупно 13 анализираних примера. Физичко стање се може окарактерисати као негативно, а на основу специфичнијег одређења тог стања примери се могу поделити у две подгрупе са 7 и 6 примера одн. могу се издвојити две семеме (С). Субјекат фраземе код обе семеме је синтаксичка реализација њеног семантичког аргумента EXPERIENCER.

C1. *осећајти јак физички бол*

Ову семему не бележи ни један од наведених лексикографских извора. У 4 од укупно 7 примера са овом семемом осећај интензивног физичког бола проузрокован је спољашњим утицајем (ударац или повреда проузрокована ударцем, пад), у 2 примера узрок бола је у самом организму субјекта (болест, недостатак кондиције), а у 1 примеру узрок из контекста није могуће са сигурношћу утврдити.

- 1) [Ролан Гарос 2007, меч Јанковић–Бартоли] Бартоли повређена, али добро се сналази иако се види да после сваког одиграног поена броји звезде...
- 2) [мајка о ћерки која је пала са столице]... чујем тресак. Скочим ја, љубимац за мном, улетимо код ње у собу и имамо шта да видимо, љубимица на поду, ноге јој моле за помоћ, столица преко ње, израз лица јој ко да броји звезде.
- 3) У одсуству мама Сиде ћерки љубимици је неко испустио флашу на ногу. Да л' је флаша била пуна или празна ћерка љубимица појма нема, није стигла да види јер је у том тренутку бројала звезде. Последице пада НЛО-а на поменућу ногу су: севајући болови у ножном палцу...
- 4) Нападач Црвене Звезде Ненад Стојановић са ишчашеним раменом приморао Земунце на капитулацију. [наслов чланка:] Броји звезде и главе

Овакав интензиван физички бол може да изазове осећај ошамућености и вртоглавице, што нас води до следеће семеме С2.

C2. *бијти/наћи се у несвесном стању или стању нейосредно пред губишћом свести под утицајем спољашње (физичке) силе*

У свих 6 примера са овом семемом стање ‘(скоро) без свести’ проузроковано је физичком силом, ударцем – најчешће у главу.

- 5) [о сукобу Драгана Бјелогрића с папарацима у Загребу 2005. године] Дохватили се у клинч, севнуо је ефектан ударац главом, након којег је папарацу остало само да броји звезде над Загребом.
- 6) Тврдо немање тера нас да се стално свађамо. Влада завист, љубомора... Пиво и ракија главна су разбрига, које кад узму маха, не дозвољавају ничији поглед испред очију. Док трепнеш, севне песница и бројиш звезде до сто и један.

Од поменутих лексикографских извора једино РСАНУ наводи за фразему *бројати звезде* и семему *бити непомичан, окренути небу* која као и С2 има архисему ‘физичко стање’, али пошто се њихове семске структуре поклапају само једним делом, сматрамо их парцијалним синонимима.

II. архисема ‘ПСИХИЧКО СТАЊЕ’

У овој групи од укупно 44 примера могуће је с обзиром на различит тип конотације издвојити две подгрупе: група са семемом С3 (39 примера) има изразито позитивну конотацију, док група са семемом С4 (5 примера) има негативну конотацију. И у овој групи субјекат фраземе је код обе семеме реализација семантичког аргумента EXPERIENCER.

С3. проводиш време ојушијајући се, уживајући, прејушијајући се лејим мислима, не ојшеређујући се свакодневним проблемима

Ова семема је у укупном броју анализираних примера (66) заступљена са 59% и најфреквентнија је семема српске, а како ћемо касније видети и немачке фраземе. Из описа значења које за *бројати звезде* дају раније поменути лексикографски извори као парцијални синоними ове семеме С3 могу се издвојити *бити склон сањарењу* и *сањарити*.

- 7) Старији Београђани памте да је звездани свод над градом у ведрим ноћима умео цео да трепери. Они би тада, са зидина Калемегдана, сатима бројали звезде и чекали „падалицу“ која испуњава жеље...
- 8) Заборавили [смо] да се смејемо... да пијемо вино, бројимо звезде и певамо уз гитару...
- 9) [о посети фестивалу пива у Београду „Belgrade Beer Fest 2007“] Нисам неки љубитељ пива, али ћу ићи да се зезам и да бројим звезде у фином друштву. Надам се да ће бити ведро небо над Београдом.
- 10) [„Volkswagen“ о новом кабриолету] Тринаест секунди и цео свет Вам је на располагању. Том брзином отворате покретни кров... Удахните лето и осетите пријатно струјање ваздуха на својој кожи. Пустите ветар да се игра Вашом косом и уживајте у пределу обливеном црвеним светлом залазежег сунца. Или бројите звезде на небу.
- 11) [на питање: Није Вас оптерећивало сиромаштво?...] Баш кад имају новчане проблеме, људи су компактнији. Памтим као дете малу кућу, дуге високе тарабе. Лети, на пример, напољу смо спавали.

Изнесемо душеке и легнемо, и нема ништа лепше од тога – бројиш звезде.

- 12) Вечери је проводила вежбајући јогу..., а ноћу би са супругом... са терасе гледала небо и бројала звезде, показујући тако и своју романтичну природу,...
- 13) Испред куће се пружа поглед на Дунав, где је Милутин, као младић, добијао инспирацију за своја најбоља дела и највеће домете. Ту је упорно Мику Аласа покушавао да научи да плива. Ту је први пут бројао звезде, први пут се заљубио...

С4. *биџи одсуџан духом (џуџо/џразно гледатиџи, не џримерџиватиџи или не обраџатиџи џажњу на некоџа/нешџио, иџнорисатиџи некоџа/нешџио)*

За ову семему као парцијалне синонине из описа значења које дају лексикографски извори можемо издвојити *бленуџиџи, зазјаватиџи* (зурити, буљити), *биџи расејан*^и *биџи расџиресен*

- 14) Умела сам да одлепим кад приметим да ме неко као шатро слуша, а у ствари броји звезде, а сад налетим на особу која ме стварно слуша и не умем да се носим са тим.
- 15) Мени ће Милутин да прича како [у Египту] ипак није пала киша већ пола године, а ја ћу да бројим звезде и тако...
- 16) [дијалог о укућанину „Великог брата“] – Иван уопште не блене ни у једну тачку... Не знам о чему причаш. – Брате, а шта ради? Броји звезде на плафону којих нема? Обрати пажњу... Како се заблене негде и не констатује никог... И сам је рекао да тада одлута и никог и ништа не чује...

III. архисема ‘СТАЊЕ’

С5. *улудо џроводиџиџи време, не радиџиџи ниџиџиџа, ниџиџиџа не џредузимаџиџи*

И ова семема има негативну конотацију, али се реализује у нешто већем броју примера од претходне – у укупно 9 примера. При њеној реализацији може доћи до актуализације различитих диференцијалних сема тј. у примерима смо уочили неколико разлога због којих субјекат *улудо џроводи време*, а то су: а) нема посао/запослење (2 примера); б) не ради оно што би према општем очекивању и по мишљењу говорника требао да ради, него се бави споредним, небитним, па чак и бесмисленим стварима (5 примера); в) из досаде, укључујући и ону која настаје кад субјекат не може да заспи (2 примера). Као парцијалне синонине из описа значења фраземе у коришћеним лексикографским изворима издвајамо *немаџиџи џосла, биџи бесџослен, бесџосличитиџи, данџубитиџи, ленчариџиџи и зазјаватиџи* (беспосличити, бадавацисати). Субјекат фраземе у овој семеди представља AGENSA.

- 17) [поводом тендера за продају већинског дела акција „Ласте“] Ласту не треба продавати, држава треба да јој да кредит и стави неког на чело који познаје тај посао. Ако се прода Енглезима, доћи ће нам

- пољски и литвански шофери, а наши ће да гледају у небо и броје звезде.
- 18) [поводом одлуке Републичке радио-дифузне агенције да БК телевизији привремено одузиме дозволу за емитовање програма и спровођења те одлуке уз помоћ припадника МУП-а, април 2006.]... људи остају без посла и шта сад треба да буду мирни и да броје звезде...
- 19) [поводом сукоба између Срба и УНМИК-а/КФОР-а током запоседања зграде Окружног суда у Кос. Митровици, март 2008.] Побунише се судије, адвокати, све коморе у Србији због оног дивљаштва над колегама... Министар правде господин човек гледа у небо и броји звезде по дану. Тражи изручење Мира и Марка од Руса по други пут... Косово и судије, ма то је за њега Бангладеш...
- 20) [о сарадњи с Хашким трибуналом] Мислим да смо ушли у тај аранжман исто тако добровољно као и човек који добровољно пада у провалију јер га је неко гурнуо. Нас је гурнуо В. Коштуница а за то време је Б. Тадић бројао звезде и посланичке гласове.
- 21) [о инциденту на концерту групе „Балканика“ у Новом Пазару 2006.] Видели смо... четири-пет униформисаних лица која су бројала звезде док су подивљали криминалци пресвучени у Ве-хабите бацали инструменте! На питање мог пријатеља зашто не реагују један од полицајаца је одговорио да не би да се мешају у верске ствари...
- 22) – А шта са оном децом која неће да спавају?... – Ја колико знам и овде и код мојих у вртићу мора да се спава, а ко не спава лежи и броји звезде.

Семантичко-синтаксичка структура фраземе *die Sterne zählen*

На синтаксичном плану је немачка фразема *die Sterne (am Himmel/des Himmels) zählen* попут српске *бројајући звезде (на небу)* вербална фраза. И код немачке фраземе је глагол *zählen* као њен синтаксички нуклеус двовалентан и захтева исте допуне као и српски глагол *бројајући*: субјекат и допуну у акузативу. И опет исто као код српске фраземе: субјекат је елемент екстерне валентности фраземе, његова конкретна лексичка реализација је варијабилна, те зависи од контекста, а компонента *die Sterne* (Дак) је елемент интерне валентности фраземе, њен непроменљиви део.

Поклапања постоје и с обзиром на факултативни атрибут уз компоненту *звезде* одн. *die Sterne*. Атрибуту српске фраземе *(на небу)* у немачкој фраземи потпуно одговара атрибут у облику предлошке фразе *(am Himmel)*. Да се подсетимо: ову варијанту атрибута не бележи ни један од раније поменутих лексикографских извора, но у свим анализираним примерима немачке фраземе у којима се факултативни атрибут реализује појављује се управо она, док за другу архаичну и поетску варијанту – у

облику генитивске фразе *des Himmels* – нисмо нашли ни једну потврду, иако је једино она забележена у наведеним лексикографским изворима.

При семантичкој анализи установили смо да се и код немачке фраземе *die Sterne zählen* примери (укупно 61) на основу архисеме могу поделити у исте три веће скупине као и код српске фраземе: I. групу са архисемом ‘ФИЗИЧКО СТАЊЕ’ (5 примера) II. групу са архисемом ‘ПСИХИЧКО СТАЊЕ’ (44 примера) и III. са архисемом ‘СТАЊЕ’ (12 примера).

I. архисема ‘ФИЗИЧКО СТАЊЕ’

Ова архисема заступљена је у јако малом броју примера (укупно 5), но као и код примера српске фраземе у овој групи могу се издвојити две подгрупе одн. две семеме. Субјекат обе је као и у случају еквивалентних семема српске фраземе синтаксичка реализација њиховог семантичког аргумента EXPERIENCER.

C1. *осећајии јак физички бол*

Ова семема је потврђена у само 2 примера. Као и код српске фраземе осећај интензивног физичког бола проузрокован је или спољашњим утицајем (ударац) или је узрок бола у самом организму субјекта (недостатак кондиције).

23) Ich habe offensichtlich die Ziegel nicht richtig befestigt, so dass ich beim betrachten meines „Meisterwerkes“ eine weitere Beule einsteckte, die Englein singen hörte und Sterne zählte.

24) Hab auch mal versucht so Beine durchzuziehen (spart schön Zeit und haut prima rein), aber das hab ich ganz schnell wieder sein gelassen. Ist mir regelmässig schlecht geworden und Sterne zählen konnt’ ich auch prima.

C2. *бијии/наћи се у несвесном стању или стању непосредно пред зубијом свести под утицајем спољашње (физичке) силе*

Ова семема је код немачке фраземе потврђена у 3 примера, а стање ‘(скоро) без свести’ проузроковано је у два случаја физичком силом, ударцем у главу, и у једном случају падом – у спреси с претходећим пијанством.

25) Dann zog Anja ihm unser schönes Glas voll Dreck über den Schädel. „Musstest du das Glas voll Dreck kaputt machen?!“, schnautze Anja den Räuber an, der auf dem Boden lag und Sterne zählte.

26) Inzwischen hat sich der hüpfende Ork wieder von seinen Schmerzen erholt und verpasst dem Sprecher einen „freundlichen“ Schlag auf die Schulter, der diesen zusammenbrechen und die Sterne zählen lässt.

27) Am Anfang der ungewöhnlichen Hörfunkserie „Per Anhalter ins All“ stand der (un)glückliche Abschluss einer Safttour des Autors. Der... torkelte eines Nachts sturzbetrunken über einen Zeltplatz..., kippte ob seines desolaten Zustandes um und fiel auf den Rücken. Da lag er nun,... zählte die Sterne und hatte eine Idee.

II. архисема 'ПСИХИЧКО СТАЊЕ'

Ова група броји укупно 44 примера, од чега чак 43 предствљају реализацију семеме са позитивном конотацијом С3, док је семема С4 која има негативну конотацију потврђена у само једном примеру. И у немачкој фраземи код ове групе субјекат фраземе представља реализацију семантичког аргумента EXPERIENCER.

С3. *Проводиши време оштријајући се, уживајући, преуштријајући се лећим мислима, не оштерећујући се свакодневним проблемима*

И код немачке фраземе је ова семема најфреквентнија, а њена заступљеност у укупном броју анализираних примера (70%) виша је и у поређењу с њеном заступљеношћу у примерима српске фраземе (59%). Од података из лексикографских извора једино семема *vor sich hinträumen* коју наводи Матеших 1988 (као немачки преводни еквивалент српске фраземе *бројати звезде!*) може сматрати парцијалним синонимом семеме С3.

- 28) Eine Attraktion während der Reise ist sicher das Außencamp. Wir wandern zu einem malerischen Platz im Wald und übernachten in kleinen Zelten. Wir verbringen einen romantischen Abend am Lagerfeuer, grillen und zählen die Sterne.
- 29) [савети на тему „како победити лоше расположење"] Wem das nicht hilft, der sollte einen Spaziergang an der frischen Luft machen. Vielleicht ergibt sich auch die Gelegenheit, einen Sonnenuntergang zu beobachten oder die Sterne zu zählen. Ein Besuch bei netten Freunden - mit einem Gläschen Wein oder einer Tasse Kaffee - trägt ebenfalls dazu bei, den Tagesstress abzubauen.
- 30) Das freut mich für die reisende Familie. Meine Urlaubssehnsucht begleitet sie.... Testen sie mit dem großen Zeh die Wassertemperatur, gleitet meine Sehnsucht mit hinein. Abends sitzt sie mit am Strand und zählt funkelnde Sterne.
- 31) Ich finde dieses Buch ist sehr gelungen. Nun, vielleicht liegt es daran, daß ich schon mal in Kenia war. Ich habe da zwar nicht den ganzen Tag unter einem Baum gesessen und auf die kurzen Schatten gewartet oder die Sterne am Himmel gezählt, aber die Schönheit des Landes wird sehr eindrucksvoll beschrieben,...
- 32)... es gibt eben jene Orte und wenn man sie denn findet erhalten sie die Bezeichnung Paradies.... Seit Stunden saß er einfach nur da schaute in den Himmel drein, zählte die Sterne am Horizont und genoss die Abgeschlossenheit, fernab jedweder Zivilisation.
- 33) [новински оглас за концерт и вече поезије у планетаријуму] Sternkonzert: Wie im siebten Himmel: Im Planetarium bei „Herztöne“ verliebt in den Sitzen kuscheln, Sterne zählen und von Musik im Kaffeehausstil sowie Liebesgeschichten und -gedichten berieseln lassen...

- 34) Gibt es Entspannenderes als in einer lauen Frühlingsnacht im Gastgarten bei Bier die Seele baumeln zu lassen und die Sterne zu zählen?

C4. *бити одсутиан духом (шуйо/празно гледати, не примећивати или не обраћати пажњу на некога/нешто, игнорисати некога/нешто)*

Супротно нашем очекивању и код немачке фраземе налазимо ову негативно конотирану семему иако њену реализацију бележимо у само једном, али недвосмисленом и убедљивом примеру. И у српском језику се ова семема реализује ретко, а у немачком изузетно ретко.

35) [о „разговору“ између особа које нису у добрим односима] Es folgte eine längere Pause der unangenehmen Art. Gambit zählte die Sterne am Himmel und Rogue die Perlen in dem Schnurvorhang, der das Fliegengitter vor der Tür ersetzte.

III. архисема ‘СТАЊЕ’

C5. *улудо проводићи време, не радићи ништа, ништа не предузимаћи*

Ова семема забележена је у укупно 12 анализираних примера и има као и код српске фраземе негативну конотацију, но код немачке фраземе ова има мањи интензитет. При реализацији ове семеме у немачком језику такођер могу бити актуализоване различите диференцијалне семе и разлози из којих субјекат *улудо проводи време* највећим се делом поклапају код C5 у немачкој и C5 у српској фраземи, али су заступљени у другачијем обиму што је и одраз нижег интензитета њене негативне конотације у немачком језику. Код *die Sterne zählen* субјекат *улудо проводи време*: а) јер нема посао/запослење (1 пример); б) не ради оно што би према општем очекивању и по мишљењу говорника требао да ради, него се бави споредним, небитним или бесмисленим стварима (2 примера); в) из досаде, укључујући и ону проистеклу из несанице или усамљености (9 примера). И у немачкој фраземи субјекат ове семеме је реализација семантичког аргумента AGENS.

- 36) [о спазматичном дечаку чија је највећа жеља да заврши школу и нађе посао] Ohne Beschäftigung sieht „Sülo“ auch seine Tage in Österreich gezählt, „und in der Türkei würde ich nur Sterne zählen“.
- 37) [о избору подесног кандидата за брак]... manche Mädels nehmen sich Witwer mit Kindern. das würde sich Hertchen nicht wollen. Witwer ohne Kind wäre angenehm.... rennt nicht Lehrer Sigel los und ledig umher und zählt die Sterne am Himmel und die Küken in den Eiern? könnte ein Mann wie Wilm Holten mit seiner pferdezähnigen Sommersprossigkeit nicht dem Himmel auf Knien für ein Mädels wie Hertchen danken? Hertchen errötet.
- 38) Alleine stand ich im Wald. Gelangweilt schaute ich mich um und zählte die Sterne am Himmel.
- 39) [Немац проводи ноћ изгубљен у пустињи]... Vergeblich wartete ich etliche Stunden auf ein Fahrzeug. Nichts zeigte sich am flimmernden Horizont. Überraschend brach die Dunkelheit herein. Ich... versuchte

- zu schlafen. Doch... war die Nacht extrem kalt. Ich zählte die Sterne und sah sehnsüchtig in den Mond, als könne er mir... aus meiner verzwickten Situation heraus leuchten.
- 40) ... bis sie [Oma] einmal in einer heißen Sommernacht bei Vollmond nicht schlafen konnte, sich ihren Sessel ans offene Wohnzimmerfenster rückte und die Sterne am Himmel zählte.
- 41) Jeden Abend, bevor er zu Bett geht, öffnet er einen Spalt das Fenster. Er schaut zum Himmel, zählt die Sterne und hofft darauf, Fredi oder einen von den anderen zu sehen.... Abend für Abend wartet er vergeblich. Auch in seinen Träumen trifft er keinen von seinen Freunden. Das macht ihn schon ein bisschen traurig.

Факултативни атрибут, модификације фразема и стилска средства за појачавање експресивности

Бројаџи звезде (на небу): Од поменутих лексикографских извора РСАНУ, РМС 2007 и Оташевић 2007 уз компоненту *звезде* наводе и њен факултативни атрибут *на небу*, с тим што га РМС 2007 не маркира као факултативан. Овај атрибут једини је део фраземе који у модификацији може бити замењен другим елементом, што код компоненти *бројаџи* и *звезде* није могуће, јер у том случају више не бисмо препознали ову фразему. Она би или изгубила свој фразеолошки карактер (нпр. „проучавати“ звезде, бројати „птице“) или би модификована форма, додуше, задржала фразеолошки карактер, али бисмо је препознали као неку другу, а не управо ову фразему (нпр. „пребројити/видети“ (све) звезде, бројати „дане“). Реализацију атрибута *на небу* забележили смо у само једном (уп. 10) од укупно 66 анализираних примера, и једном у модификованој форми, где је компонента *звезде* проширена придевским атрибутом у препозицији: *на ноћном небу*. Други могући облик модификације фраземе јесте супституција атрибута *на небу* – у укупно 3 забележена случаја (уп. 5, 16) атрибут-супституције припадају истој семантичкој категорији ‘локација’, а синтаксички представљају додатке локалног значења уз компоненту *звезде*. Могућност модификовања фраземе је ограничена, те тако бележимо мали број модификованих примера, но примећујемо друге интересантне појаве при употреби предметне фраземе. Чини се да упркос томе што се факултативни атрибут *на небу* реализује у само 2 примера, *небо* није потпуно „заборављено“ – у 7 примера субјекат у истој реченици *гледа небо/у небо* (уп. 17, 19) док *броји звезде*. Поред тога примећује се употреба других средстава, стилских фигура, којима се појачава експресивност и комуникативни ефекат фраземе. *Бројаџи звезде* се у 2 примера (4, 20) јавља у оквиру зеугме (уп. Ковачевић М. 2000:179-183), а у 3 примера (уп. 16) у оквиру парадокса (уп. Ковачевић М. 2000:113-114).

Die Sterne (des Himmels/am Himmel) zählen: И у модификацији немачке фраземе сусрећемо се с истим ограничењем као код српске фраземе: факултативни атрибут јесте, а компоненте *Sterne* и *zählen* није могуће за-

менити другим елементима. За немачку фразу коришћени лексикографски извори бележе само поетску и архаичну варијанту факултативног атрибута *des Himmels* (у облику номиналне фразе у генитиву) за коју нисмо нашли ни једну потврду у анализираним примерима из савременог немачког језика. Друга варијанта атрибута коју ови извори не бележе реализује се у 16 од укупно 61 анализираних примера, и то у немодификованом облику као предлошка фраза *am Himmel*. Ова форма атрибута идентична је форми факултативног атрибута у српској фраземи *на небу*, очигледна је међутим већа фреквентност у реализацији атрибута у немачком језику. Зато не чуди што субјекат немачке фразе нема потребу да *гледа небо/у небо*, те се овоме еквивалентни немачки изрази (*zum/in den Himmel (drein-)schauen*) појављују у само 3 примера (уп. 32). Код модификација бележимо два иста типа као и код српске фразе: у једном примеру као проширење компоненте *Sterne* придевским атрибутом у препозицији (30), а у 3 примера као супституцију именице *Himmel* лексемама из истог семантичког поља (32). И при употреби немачке фразе користе се у циљу појачавања њене експресивности и комуникативног ефекта додатна средства: у 3 случаја се у истој реченици јављају парцијално синонимне фразе (23 *die Englein singen hören*, 33 *wie im siebten Himmel*, 34 *die Seele baumeln lassen*), а у 2 случаја говорник користи синонимне метафоре (уп. Ковачевић М. 2000:37,39). Метафоре у 35 (*[zählte] die Perlen in dem Schnurvorhang*) и 37 (*[zählt] die Küken in den Eiern*) индивидуалне су творевине говорника који од фразе *die Sterne am Himmel zählen* преузимају глагол и њену синтаксичку структуру (субјекат, допуна у акузативу и њен факултативни атрибут локалног значења у облику предлошке фразе). Захваљујући том паралелизму ове околионалне метафоре и препознајемо као такве.

Мотивација фразема

Како детаљна анализа настанка и развоја српске и немачке фразе није предмет овог рада, осврнућемо се на њихову (истоветну) мотивацију само у основним цртама. Полазећи од дословног значења фразе *бројати звезде* одн. *die Sterne zählen* 'утврђивати број звезда' и слике коју везујемо за њега, а која је очувана и у предметним фраземама, могуће је издвојити најбитније елементе којима су мотивисане неке од семема српске и немачке фразе – наравно, мотиве као такве препознајемо само ако су нам семеме већ познате.

Шта садржи слика коју нам у свест призива фраза *бројати звезде* одн. *die Sterne zählen*, а која је заснована на општем искуству стеченом управо вршењем ове радње? Како се броје звезде? – Поглед се усмери ка небу, при чему се и глава обично окреће тако да лицем гледамо на горе због чега нам већи део нашег окружења више није у фокусу видног поља; при бројању звезда убрзо примећујемо да овај подухват захтева сву нашу пажњу тј. да при томе не можемо радити још нешто друго, и да ако трепнемо морамо бројати испочетка. Рекли бисмо да се звезде свугде на све-

ту броје на овај исти начин, а и „резултат“ би свуда морао бити исти. Утврдити број звезда на описани начин је немогуће – ову способност има само божанско биће како нам сугерише и Библија¹⁸, те је бројање звезда према томе једнако немогућем и узалудном послу (што би одговарало некадашњој семеме коју WANDER, RÖHRICH и Мразовић/ Приморац бележе за немачку фразему), а посвећивати време таквом послу је бесмислено и непотребно, јер чак и у случају да попут „пословног човека“ у *Малом Принцу*¹⁹ избројимо 501.622.731 звезду – која је сврха утврђивања броја звезда? У аналогији с овим, онај ко *броји звезде* своје време проводи улудо, а како поред тог „посла“ не може да ради ништа друго, он ништа (сврсисходно) и не ради (С5 ‘улудо проводити време, не радити ништа, ништа не предузимати’). Код семеме С4 (‘бити одсутан духом, тупо/празно гледати, не примећивати или не обраћати пажњу на некога/нешто, игнорисати некога/нешто’) успоставља се аналогија с једним другим аспектом „бројања звезда“ – са чињеницом да субјекат при томе окреће главу²⁰ од свог окружења/саговорника и да је фиксираног погледа усредсређен само на ту радњу занемарујући све остало. За разлику од ове две негативно конотиране семеме код семеме С3 превагу има позитивна симболика звезде – тако окретање звездама значи и окретање божанском, лепом, нади, будућности, срећи, а ове вредности се у свим културама сматрају позитивним, што се одражава и у изузетно позитивној конотацији семеме С3 (‘проводити време опуштајући се, уживајући, препуштајући се лепим мислима, не оптерећујући се свакодневним проблемима’). Отуда овако проведено време није улудо проведено – *бројање звезда* у овом случају има одређену (психолошку) сврху. Код семема С1 и С2 са архисемом ‘ФИЗИЧКО СТАЊЕ’ мотив њиховог развоја не проналазимо у поменутиим аспектима ‘утврђивања броја звезда’, нити га видимо у културној симболици звезде, него у метафоричкој употреби лексеме *звезда*²¹ (‘оно што изгледа као светла тачка’): јак физички бол (који с нарастајућим интензитетом прелази у вртоглавицу/ошамућеност, а ова у несвест) ствара илузију светлих тачака које на замагљеној или затамљеној позадини трепере пред очима, те тако подсећају на звезде на ноћном небу. Фраземама *бројајћи звезде* и *die Sterne zählen* у семемама С1 и С2 синонимне су друге врло сличне, а фреквентније фраземе – срп. *видети/пробројајћи (све) звезде*, нем. *Sterne sehen* (видети звезде) – што је вероватно и разлог зашто се *бројајћи звезде* и *die Sterne zählen* ређе употребљавају у овим значењима.

Закључак

И српска фразема *бројајћи звезде (на небу)* и немачка фразема *die Sterne (am Himmel) zählen* вербалне су фразе исте структуре (субјекат, до-

18 Библија, Псалам 147, 4; Прва књига Мојсијева, 15, 5

19 Уп. Антоан де Сент-Егзипери, *Мали принц*, поглавље XIII

20 Уп. и значење фраземе *окренути главу* у РМС или Матешкић 1982

21 Уп. одредницу *звезда* у РСАНУ, РМС одн. одредницу *Stern* у WAHRIG, DWDS

пуна у акузативу и њен факултативни атрибут локалног значења у облику предлошке фразе), с потпуно еквивалентним и категоријално кореспондентним лексичким компонентама (*бројајући: zählen, звезда: Sterne, небо: Himmel*) и са готово идентичним формативом – за разлику од српске фраземе, немачка се увек реализује с одређеним (у 80%) или с нултим чланом (у 20%) који српски језик не познаје као врсту речи. Обе фраземе су полисемне, а анализом њихових употребних примера из савременог српског одн. немачког језика код обе смо установили постојање пет истих семема од којих неке лексикографски извори (не) бележе. Семеме српске и немачке фраземе поклапају се уз незнатне разлике (већи интензитет негативне конотације семеме С5 у српском језику) и припадају истом функционално-стилском слоју (разговорном), а сходно томе обе фраземе се употребљавају у неформалним врстама текстова. И код српске и код немачке фраземе најфреквентнија је семема С3 (с вишом фреквентношћу код немачке фраземе), док су код осталих семема приметне веће разлике у учесталости њихове употребе. Обе фраземе уз компоненту *звезде* одн. *Sterne* имају синтаксички и семантички идентичан факултативни атрибут *на небу* одн. *am Himmel*, но овај се код немачке фраземе далеко чешће реализује него код српске. Уз то, код немачке фраземе није искључена – иако је не налазимо забележену у нашим примерима – ни друга варијанта атрибута (*des Himmels*) која се својим обликом и стилском вредношћу разликује од забележене варијанте како код немачке тако и код српске фраземе. Код обе фраземе могућност модификовања је ограничена, а приметна је иста тенденција да се и у српском и у немачком језику у употреби ових фразема у непосредном контексту често, поред парцијалних синонима (неопходних за дисамбигвизацију њихових семема), користе и додатна стилска средства којима се појачава експресивност и комуникативни ефекат фраземе. Између српске и немачке фраземе на формалном, лексичком, синтаксичком, семантичком и стилском плану постоји не увек апсолутан, али изузетно висок степен поклапања, те су предметне фраземе кореспондентне и еквивалентне.

Лексикографски извори

- DUW: *Duden - Deutsches Universalwörterbuch*, 5. Aufl. Mannheim, 2003 [CD-ROM].
- DWDS: *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jahrhunderts*, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, <http://www.dwds.de/>
- DUDEN 11: *Duden - Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Der Duden in 12 Bänden, Band 11, 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 2002.
- GWDS: *Duden - Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden*, Mannheim, 1976-1981.
- Jakić/Hurm: Blanka Jakić i Antun Hurm, *Hrvatsko-njemački rječnik*, 8. neizmenjeno izdanje, Zagreb, Školska knjiga, 1999.

- Matešić 1982: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, Školska knjiga, 1982.
- Matešić 1988: Renate Hansen i Josip Matešić, *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, München: Verlag Otto Sagner, 1988.
- Mrazović/Primorac: Pavica Mrazović i Ružica Primorac, *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik. Nemački idiomatski izrazi sa srpskohrvatskim ekvivalentima*, 2. izdanje, Beograd, Naučna knjiga, 1991.
- Otašević 2007: Đorđe Otašević, *Mali srpski frazeološki rečnik*, Beograd, Alma, 2007.
- Petronijević 2007: Božinka Petronijević, *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*, Beograd, Jasen, 2007.
- Ristić/Kangrga: Svetimir Ristić i Jovan Kangrga, *Enciklopedijski nemačko-srpski rečnik*, 3. izdanje, Beograd, Prosveta, 1994.
- RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, 1959-2006.
- RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. 2. fototipsko izdanje*, Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica Hrvatska, 1990.
- RMS 2007: *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad: Matica srpska, 2007.
- RÖHRICH: Lutz Röhrich, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Digitale Bibliothek Band 42, Berlin, Directmedia, 2004 [CD-ROM].
- Uroić/Hurm: Marija Uroić i Antun Hurm, *Njemačko-hrvatski rječnik*, 4. izdanje, Zagreb, Školska knjiga, 2004.
- WAHRIG: Gerhard Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, Neu herausgegeben von Dr. Renate Wahrig-Burfeind, Gütersloh, Bertelsmann Lexikon Verlag, 1994.
- WANDER: Karl Friedrich Willhelm Wander, *Deutsches Sprichwörter-Lexikon*, Digitale Bibliothek Band 62, Berlin, Directmedia, 2001 [CD-ROM].
- Šamšalović: Gustav Šamšalović, *Njemačko-hrvatski rječnik*, 13. izdanje, Zagreb, Colorprint, 1995.

Литература

- Đorđević, Radmila (2004): Uvod u kontrastiranje jezika. 6. izdanje. Beograd.
- Gortan-Premk, Darinka (2004): Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskom jeziku. Beograd.
- HSK 28/2: Burger, H. et al (2000): Phraseologie/Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / an international handbook of contemporary research. Berlin [etc.]
- Kovačević, Miloš (2000): Stilistika i gramatika stilskih figura. 3. dopunjeno i izmenjeno izdanje. Kragujevac.
- Mršević-Radović, Dragana (1987): Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku. Beograd.
- Petronijević, Božinka (2002): Nemačko-srpsko-hrvatska leksikografija prve polovine dvadesetog veka. Kulturno-istorijski transfer. Beograd.

- Petronijević, Božinka (2004): Lingvostilističko-translatološki aspekt frazema u Ćopićevom delu 'Ne tuguj bronzana stražo' u originalu i prevodu na nemački. U: Tradicija i savremenost. Banja Luka. Str. 105-120.
- Zgusta, Ladislav (1991): *Priručnik leksikografije*. 1. izdanje. Sarajevo.

Извори

DeReKo (2008b): Deutsches Referenzkorpus / Archiv der Korpora geschriebener Gegenwartssprache 2008-II, Institut für Deutsche Sprache, Release vom 18.08.2008. Корпуси Института за немачки језик (IDS) у Манхајму доступни на адреси <https://cosmas2.ids-mannheim.de/cosmas2-web/>. Код примера у даљем скраћено: DeReKo (2008b).

- 1) <http://www.gay-serbia.com/forum/viewthread.php?tid=27081&page=3>, 22.10.2008.
- 2) <http://shadow.blog.co.yu/blog/shadow/generalna/2008/01/24/sta-rade-geni>, 22.10.2008.
- 3) <http://shadow.blog.co.yu/blog/shadow/arhiva/2007/12/04>, 22.10.2008.
- 4) <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/23/srpski/S04032203.shtml>, 03.04.2009.
- 5) <http://arhiva.kurir-info.rs/arhiva/2005/mart/04/ST-06-04032005.shtml>, 03.04.2009.
- 6) <http://arhiva.kurir-info.rs/Arhiva/2004/februar/20/SCG-01-19022004.shtml>, 03.04.2009.
- 7) <http://www.blic.rs/beograd.php?id=73894>, 03.04.2009.
- 8) <http://antiprotiv.mojblog.rs/arhiva-8-2006.html>, 22.10.2008.
- 9) <http://www.automototrke.net/forum/viewtopic.php?p=31184>, 22.10.2008.
- 10) http://www.volkswagen.co.yu/modeli/new_beetle/new_beetle_cabrio_leder/izdvajamo/zabava_u_vo_nji/, 22.10.2008.
- 11) <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=394924>, 22.10.2008.
- 12) <http://www.aforizmi.org/etna//etna23/etna14.htm>, 22.10.2008.
- 13) <http://www.novosti.rs/code/navigate.php?Id=4&status=jedna&vest=106115&datum=2007-07-14>, 22.10.2008.
- 14) <http://forum.krstarica.com/showthread.php?t=138329&page=4>, 30.10.2008.
- 15) <http://blog.b92.net/arhiva/node/4553.html>, 03.04.2009.
- 16) <http://www.diskusije.net/zastarele-i-obrisane-teme/big-brother-veliki-brat-1257/strana24.html>, 22.10.2008.
- 17) http://www.blic.rs/_komentar.php?id=32790&mode=view, 03.04.2009.
- 18) http://www.b92.net/info/komentar.php?nav_id=195905, 22.10.2008.
- 19) <http://www.vidovdan.org/modules.php?name=News&file=comments&sid=1177&tid=281&mode=&order=0&thold=0>, 22.10.2008.
- 20) <http://blog.b92.net/text/5078/Kad%20Deda%20Mraz%20vodi%20u%20Evropu.../>, 22.10.2008.
- 21) <http://www.urbanin.org/news.php?extend.6>, 22.10.2008.
- 22) <http://www.forummojobeba.com/viewthread.php?tid=3031&page=2>, 03.04.2009.
- 23) http://www.worldtalk.de/guestbook/charprofile_Hitori.html, 27.10.2008.

- 24) <http://www.team-andro.com/phpBB3/kreislauf-bricht-waehrend-training-zusammen-t1316.html>, 27.10.2008.
- 25) <http://www.fanfiktio.de/s/4572068d0000360906700fa0/6>, 27.10.2008.
- 26) <http://forum.worldofplayers.de/forum/showpost.php?p=5368032&>, 27.10.2008.
- 27) <http://www.hoerspiel-freunde.de/calendar.php?action=viewevent&id=1105&sid=32d3cc6238df70c3d2e1a59296b0dc4b>, 27.10.2008.
- 28) <http://www.jugendfahrten.de/neukoelln/reisen/teens/nts/index.html>, 27.10.2008.
- 29) DeReKo (2008b): K00/MAI.40639 Kleine Zeitung, 23.05.2000
- 30) DeReKo (2008b): HMP05/SEP.02358 Hamburger Morgenpost, 24.09.2005
- 31) <http://www.baubuch.de/baulinksde/detail/3784440142>, 27.10.2008.
- 32) <http://forum.worldofplayers.de/forum/archive/index.php?t-308927.html>, 27.10.2008.
- 33) DeReKo (2008b): HMP06/FEB.01368 Hamburger Morgenpost, 14.02.2006
- 34) DeReKo (2008b): N99/JUN.24800 Salzburger Nachrichten, 16.06.1999
- 35) <http://www.fanficparadies.de/stories/502/>, 27.10.2008.
- 36) DeReKo (2008b): N94/OKT.39863 Salzburger Nachrichten, 31.10.1994
- 37) DeReKo (2008b): MK1/LSO.00000 Strittmatter, Erwin: Ole Bienkopp. - Gütersloh, 1963, S. 302
- 38) http://www.forenfuchs.de/archiv/1/36800/35800/der-fruehling-kommt-F_3849-1210.html, 27.10.2008.
- 39) https://autorenweb.de/abfrage_texte.php3?id=2723&bereich=Reisebericht, 27.10.2008.
- 40) http://www.rossipotti.de/ausgabe11/11uhr_termin.html, 27.10.2008.
- 41) <http://www.psverlag.de/buch/tomtolup/leseprobe.html>, 27.10.2008.

DIE STERNE ZÄHLEN IM SERBISCHEN UND IM DEUTSCHEN

Zusammenfassung

In diesem Beitrag werden die formal sehr ähnlichen Phraseme *brojati zvezde (na nebu)* im Serbischen und *die Sterne (am Himmel/des Himmels) zählen* im Deutschen untersucht. Das Ziel dieser Untersuchung war festzustellen: wie viele Sememe diese Phraseme in der jeweiligen Gegenwartssprache aufweisen, ob und inwieweit sie bzgl. der Anzahl und der Struktur ihrer Sememe übereinstimmen. Die durchgeführte Analyse hat ergeben, dass beide Phraseme polyseme Einheiten sind und Sememe aufweisen, die in den vorliegenden lexikographischen Quellen nicht aufgezeichnet sind. Sowohl im Serbischen als auch im Deutschen waren fünf Sememe zu verzeichnen, wobei sich die Semstruktur jedes einzelnen Semems in beiden Sprachen deckt, was davon zeugt, dass die in diesem Beitrag untersuchten Phraseme äquivalent und korrespondent sind.

Gabriela Gajić

GLAGOLI NEEKSPLICIRANE PERFORMATIVNOSTI

Austinovo (1962) otkriće eksplicitnih performativa, kao posebne vrste iskaza, pokrenulo je jedno od osnovnih pitanja u teoriji govornih činova: kako objasniti činjenicu da se neki glagoli govornih činova mogu javiti u eksplicitnoj performativnoj formuli (npr. *tvrdim, kunem se, obećavam* itd.) dok drugi, semantički slični glagoli, ne mogu (npr. *lažem, hvalim se, nagoveštavam* itd.)? Savremena pragmatika (npr. Verschueren, 1999) vezuje ovu kontroverziju za šire pitanje granice između semantike i pragmatike: da li je (ne)performativnost posledica konvencije ili je pragmatički uslovljena?

Polazeći od osnovnih postulata teorije relevancije u objašnjenju komunikacije (Sperber i Wilson, 1986/95), u radu se analiziraju semantika i pragmatika izvesnog broja engleskih i srpskih neperformativnih glagola govornih činova. Osnovni cilj je utvrđivanje udela kodiranja i inferencije u obrazovanju performativnog potencijala.

Ključne reči: eksplikatura, glagoli govornih činova, interpretativna upotreba jezika, konceptualno kodiranje, performativnost.

1. Uvod

U ovom, pretežno ekspoziornom, radu sagledavamo fenomen performativnosti u okvirima kognitivno-pragmatičke teorije relevancije (Sperber i Wilson 1986/95, Blakemore 1992, Carston 2002). Vrsta primera koji nas zanimaju, dati su u (1) i (2):

- (1) a. I (hereby) **promise** to call you.
'Obećavam (ovim) da ću te pozvati.'
- b. ?I (hereby) **fry** a bacon.
'Pržim (ovim) slaninu.'
- (2) a. You idiot!
'Idiote jedan.'
- b. ?I (hereby) **insult** you that you're an idiot.
'Vređam te (ovim) da si idiot.'
- c. I insulted her by saying that she was an idiot.
'Uvredila sam je time što sam rekla da je idiot.'

U primeru (1) vidimo da se obećanje može dati iskazom (1a), ali da se prženje slanine ipak ne može obaviti iskazom (1b). U primeru (2), jasno je da je iskaz (2a) uvreda; iskaz (2c), s druge strane, ukazuje na činjenicu da postoji odgovarajući glagol *to insult* 'uvrediti' i da se on može koristiti deskriptivno bez ikakvih poteškoća; međutim, kako to pokazuje iskaz (2b), eksplicitni performativni ekvivalent ne stoji. Navedeni primeri, zapravo, služe kao ilustracija za osnovno pitanje: kako objasniti činjenicu da se izvesni glagoli javljaju u iskazi-

ma kojima se, na osnovu samog izricanja, izvodi govorni čin imenovan datim glagolom, dok neki drugi, semantički slični, glagoli nemaju performativnu realizaciju? Ovo se pitanje zapravo svodi na pitanje udela semantike i pragmatike u obrazovanju performativnog potencijala.

Rad je organizovan na sledeći način: u drugom delu dajemo selektivan osvrt na performativne glagole u odnosu na širu kategoriju glagola govornih činova i ukazujemo na probleme s kojima se suočavaju pristupi koji, manje-više, slede tradicionalnu teoriju govornih činova; u trećem delu navodimo osnovne postulate teorije relevancije u meri u kojoj su oni bitni za temu ovog rada; u četvrtom delu nastojimo da odgovorimo na osnovno pitanje koje se u radu postavlja, kroz analizu izvesnog broja engleskih i srpskih „neperformativnih“ glagola govornih činova; u petom, ujedno i poslednjem, delu rezimiramo rezultate u vidu smernica za neki budući, ali svakako iscrpniji rad na performativnosti.

2. Performativnost¹

Performativnost je svojstvo izvesnih glagola govornih činova da imenuju radnju koja se izvodi u iskazu:

- (3) a. I **name** this ship the Queen Mary.
'Imenujem ovaj brod Kraljica Meri.'
- b. I now pronounce you husband and wife.
'Sada vas proglašavam za muža i ženu.'
- c. I sentence you to five years in prison.
'Osuđujem vas na pet godina zatvora.'
- d. I declare this bridge open.
'Proglašavam ovaj most otvorenim.'

Prema tradicionalnoj teoriji govornih činova (Austin 1962), iskazi (3a-d) imaju sledeća obeležja: prvo, nisu istinosno vrednosni, jer ne opisuju nikakvo stanje stvari u svetu; drugo, njihova je upotreba sastavni deo datog čina (tj. imenovanja broda, sklapanja braka, izricanja presude i puštanja mosta u promet); treće, kao vrsta ritualizovanog ponašanja, ovakvi su iskazi društveno i kulturno određeni pa je i dati performativni glagol neizostavni element iskaza (npr. imenovanje broda mora se obaviti glagolom *name* ili *christen*). Osnovni uslov prikladnosti, koji važi za ovakve govorne činove, jeste da je govornik institucionalno ovlašćen za obavljanje čina koji se datim performativnim glagolom imenuje².

Pored performativnih glagola koji se vezuju za određene institucionalne okvire, postoji i druga grupa performativnih glagola, kao u iskazima (4a-e):

1 Razmatranje, koje dajemo u ovom delu, zasniva se, uglavnom, na sledećoj literaturi: Austin (1962), Searle (1969, 1975), Leech (1983), Levinson (1983), Mey (1993), Yule (1996), Verschueren (1999), Jaszczolt (2002) i Huang (2007).

2 O razradi uslova prikladnosti, videti Austin (1962).

- (4) a. I warn you that the stairs are slippery.
 ‘Upozoravam te da su stepenice klizave.’
 b. I apologize for being late.
 ‘Izvinjavam se što kasnim.’
 c. I promise to come.
 ‘Obećavam da ću doći.’
 d. I predict that Ray will call.
 ‘Predviđam da će se Ray javiti.’
 e. I **conclude** that idiomatic strings are processed just like
 non-idiomatic strings.
 ‘Zaključujem da se idiomatski nizovi tumače baš kao i
 neidiomatski nizovi.’

Ovi performativni glagoli mogu da se izostave u iskazu a da iskaz, pri tom, zadrži ilokucionu snagu datog govornog čina; na primer, obećanje se može dati i bez upotrebe glagola *to promise* ‘obećati’:

- (5) I’ll come.
 ‘Doći ću.’

Za razliku od tzv. *eksplicitnih performativa* u primerima (3) i (4), iskazi koji ne sadrže performativni glagol, kao u primeru (5), jesu *implicitni* ili *primarni performativi*.

Da bi se dalo jedinstveno objašnjenje performativnih (eksplicitnih i implicitnih) iskaza, sedamdesetih godina prošlog veka javlja se performativna hipoteza, koja je kasnije odbačena, a prema kojoj svi iskazi sadrže performativnu klauzu u dubinskoj strukturi, kao u primeru (6b):³

- (6) a. Put it down.
 ‘Spusti to.’
 b. I (hereby) order you to put it down./I (hereby) request that you put it down.
 ‘(Ovim) ti naređujem da spustiš to.’/‘(Ovim) zahtevam da spustiš to.’

Prema Austinu (1962), dakle, standardni oblik (engleskih) eksplicitnih performativa glasi:⁴

- (7) I (hereby) V_{[simple present, indicative, active]...}/ I (hereby) V_{performative} you (that) S.

3 Performativni glagol eksplicira ono što je implicitno u iskazu, a performativna klauza može da se briše bez promene u značenju.

4 U zavisnosti od posebnosti datog jezika, postoje manja ili veća odstupanja od “standardnog” obrasca, ali jezici uglavnom sadrže oblike koji su funkcionalno slični primerima (3) i (4). U srpskom jeziku, na primer, performativna i zavisna klauza mogu da imaju sledeće realizacije:

Naređujem ti da ideš./**Naređujem** ti, idi.

Broj performativnih glagola varira od jezika do jezika – engleski jezik je u ovom smislu dan od bogatijih (stotine, a možda i hiljade performativa) u odnosu na, recimo, ruski (Lyons 1995, Huang 2007).

U literaturi se odstupanja, to jest, manje ili više periferni članovi kategorije performativa svrstavaju u nekoliko grupa. Verschueren (1999), na primer, daje sledeću klasifikaciju:

Tabela 1

ODSTUPANJA	PRIMERI
Delimični performativi	The Buyer is hereby assuming the Excluded Liabilities. Passengers are hereby requested to fasten their seat belts.
Glagolski modifikatori	I'd like to ask you to withdraw your application. Allow me to call you a bitch. I will offer you the following option...
Imeničke konstrukcije ⁶	I won't tolerate your behaviour, and that's a threat . My question is , what can we do about his proposal.
Ostale konstrukcije	This is to inform you that your contract has been cancelled. If I dare say it now, it is to express my deepest concern...

Da bismo jasnije sagledali pitanje koje razmatramo u ovom radu, dakle, zašto izvesni glagoli govornih činova mogu da se koriste performativno dok drugi ne mogu, u nastavku sumiramo određene probleme koji se tiču govornih činova uopšte.

Prvo, ne postoji jednostavna korelacija između govornog čina i odgovarajućeg glagola. Naime, izvesni su govorni činovi holističke reprezentacije, složene strukture obično u formi glagolske sintagme. Tako se, recimo, čin saopštavanja presude od strane porote frazalnno kodira u engleskom jeziku kao *to render a verdict*, jer ne postoji odgovarajući glagol *to verdict*. Osim toga, govorni čin (npr. naredba) ne mora da se iskaže direktno, kao u (8a), već češće, barem kada je reč o običnom jeziku, na različite indirektno načine – neperformativnim glagolom u imperativu, kao u (8b), ili modalno, kao u (8c):

- (8) a. I **order** you to leave the room.
'Naređujem ti da napustiš prostoriju.'
- b. Leave the room!
'Napusti prostoriju!'
- c. You will leave the room.
'Napustićeš prostoriju.'

Drugo, nisu svi glagoli kojima se izražava delatnost ujedno i glagoli govornih činova. Uporedimo primere (9a) i (9b-c):

- (9) a. I believe in God.
'Verujem u Boga.'
- b. I believe in paracetamol.
'Verujem u paracetamol.'
- c. I believe that this is the end of the world.
'Verujem da je ovo kraj sveta.'

Ako se iskaz (9a) tumači kao čin vere, on je kodiran odgovarajućim glagolom govornog čina *to believe* 'verovati'. Naprotiv, isti glagol u iskazima (9b-c), dakle, u kontekstu obične upotrebe jezika, nije više glagol govornog čina već

izraz verovanja ili nepotkrepljenog mišljenja. Slično je i sa performativnim glagolima, koji mogu da se koriste i deskriptivno, ali tada gube performativnu funkciju:

- (10) a. I thank you for your kindness.
 ‘Zahvaljujem vam na ljubaznosti.’
 b. I thanked her for her kindness.
 ‘Zahvalila sam joj se na ljubaznosti.’

U iskazu (10a), glagol *to thank* ‘zahvaliti’ ima performativnu funkciju, jer kodira radnju (zahvaljivanje) koja se samim iskazom izvodi. Iskazom (10b), naprotiv, opisuje se stanje stvari koje se jednom dogodilo, dakle, prisustvo performativnog glagola nije garancija da se iskazom obavlja navedeni govorni čin. Uz to, kao jedan od osnovnih testova za izdvajanje „pravilnih“ performativnih glagola u zasebnu grupu, jeste i mogućnost ubacivanja priloga *hereby* ‘ovim’. Tako se, na osnovu ovog testa, glagol *to declare* ‘proglasiti’ definiše kao performativan, za razliku, recimo, od glagola *to love* ‘ voleti’ ili *to know* ‘znati’:

- (11) I hereby declare this bridge open.
 ‘Ovim proglašavam ovaj most otvorenim.’
 (12) ?I hereby love you.
 ‘Ovim te volim.’
 (13) ?I hereby know that this is the end of the world.
 ‘Ovim znam da je ovo kraj sveta.’

Međutim, zamislimo da u kontekstu sudskog procesa, okoreli kriminalac upotrebi performativni glagol *to declare*:⁵

- (14) I hereby **declare** my innocence.
 ‘Ovim proglašavam svoju nevinost.’

Ovaj verbalni „hokus-pokus“ neće ga osloboditi optužbe, a iskaz će, u najboljem slučaju, biti asertiv („pravi“ ili *institucionalni performativi* tipično se vezuju za deklarative; v. Searlovu (1975) klasifikaciju govornih činova). Drugim rečima, pored mogućnosti upotrebe priloga *hereby*, nužna je i primenljivost izvesnih uslova prikladnosti (v. npr. Austinove (1962) uslove prikladnosti za performative) da bi se iskazom ostvarila performativna funkcija glagola. Test s prilogom *hereby* eventualno potvrđuje mogućnost da se dati glagol uvrsti u širu kategoriju glagola govornih činova, ali ne ukazuje na njegov performativni potencijal.

Treće i poslednje pitanje koje u ovom delu razmatramo, tiče se izvesnih izraza kojima se poriče radnja koja se u iskazu izvodi ili se izvodi radnja koja se eksplicitno poriče, kao u primerima (15a) i (16a):⁶

5 U engleskom pravnom registru, izjašnjavanje o krivici obavlja se glagolskom sintagmom *to plead guilty/innocent*.

6 Pitanje odnosa ilokucije i perlokucije, na način na koji je ono formulisano u teoriji govornih činova, kao i pitanje učtivosti (Brown i Levinson 1987) ovde ostavljamo po strani, jer izlaze iz okvira našeg rada. To, međutim, ne znači da ovakvi primeri ne zavređuju detaljnu sociolingvističku analizu.

- (15) a. I don't want to bother you, but could you kindly reconsider your decision.
'Ne želim da vas uznemiravam, ali da li biste mogli da ponovo razmotrite vašu odluku.'
- (16) a. I'm not **threatening** you, but if you dial this number again...
'Ne pretim vam, ali ako još jednom pozovete ovaj broj...'

Postavlja se pitanje da li bi se, i kakva, performativnost uopšte ostvarila iskazima tipa (15b) i (16b):

- (15) b. I am (hereby) bothering you, reconsider your decision.
'Ovim vas uznemiravam, ponovo razmotrite vašu odluku.'
- (16) b. I (hereby) threaten you, if you dial this number again...
'Ovim vam pretim, ako još jednom pozovete ovaj broj...'

što bi, intuitivno, ukazivalo na kontinuumsku prirodu performativnosti, omeđanu, s jedne strane, institucionalnim performativima, a s druge, glagolima koji povremeno zadobijaju performativno obeležje. S ovim je u vezi i pitanje razgraničenja tzv. *ilokucione denegacije* od govornih činova koji imaju negativan propozicioni sadržaj. Vratimo se tradicionalnoj reprezentaciji govornog čina (Searle i Vanderveken 1985):

- (17) F(p)

gde F predstavlja ilokucionu snagu (delatnost iskaza) a p propoziciju (sadržaj iskaza s referencijom i predikacijom). Iskazi (18a-b), na primer, imaju isti propozicioni sadržaj ('the addressee will have a vodka'), ali se razlikuju po ilokucionoju snazi – iskaz (18a) je ponuda dok je iskaz (18b) predviđanje:

- (18) a. Have a vodka!
'Uzmi čašu votke!'
- b. You will have a vodka.
'Uzećeš čašu votke.'

Ilokucione denegacije su govorni činovi kojima se poriče ilokucionna snaga (tj. eksplicitno iskazuju da govornik ne izvodi dati ilokucionni čin):

- (19) I **do** not promise to come.
'Ne obećavam da ću doći.'
Logička forma: $\neg F(p)$

Iskaz (20) je, naprotiv, govorni čin koji ima negativan propozicioni sadržaj:

- (20) I **promise** not to come.
'Obećavam da neću doći.'
Logička forma: $F(\neg p)$

Ilokucionna denegacija se kodira na različite načine. Pored formalne negacije, kao u primerima (19) i (21):

- (21) The buyer **is not** hereby assuming any liabilities.
'Kupac ovim ne preuzima na sebe nikakve obaveze.'

postoje i glagoli eksplicitne performativne denegacije; na primer, *to permit* 'odobriti' je denegacija glagola *to forbid* i *to prohibit* 'zabraniti'; *to refuse* 'odbiti' je denegacija glagola *to accept* 'prihvatiti'; *to disclaim/decline* 'odreći se/odbiti' je denegacija glagola *to claim* 'zahtevati/prisvojiti'.⁷

- (22) The buyer hereby declines to assume/accept the liabilities.
'Kupac ovim odbija da preuzme na sebe obaveze.'

3. Teorija relevancije⁸

Tumačenje iskaza je proces koji teče *on-line* a sastoji se od dekodiranja (jezička ili prevodna semantika) i inferencije (pragmatika). Dekodiranje podrazumeva dodeljivanje gramatičkih (tj. sintaksičkih, semantičkih i fonoloških) podataka. Semantička informacija je konceptualna, u duhu internalističkih molekularnih teorija o značenju. Konceptualna reprezentacija, koja se dobija na osnovu gramatičkih procesa, služi kao input za pragmatičke procese, koji generiraju output, to jest, tumačenje onoga što je govornik rekao.

Da bismo lakše razumeli ovaj proces, uporedimo ga s procesom formiranja hipoteza. Zamislimo da sagovornik treba da reši sledeću zagonetku: šta je govornik rečenicom iskazao? Output gramatike (uključujući i semantiku) služi sagovorniku kao dokaz za inferenciju koja ide ka najboljem objašnjenju govornikovog iskaza. Ovaj dokaz, zajedno s kontekstualnim dokazom i ostalim pretpostavkama koje su prisutne u sagovornikovom kognitivnom okruženju, služi kao materijal za inferenciju koja, ipak, nije neograničena. Univerzalni i refleksivni *komunikativni princip relevancije* nameće ovo ograničenje na sledeći način: maksimiziraju se kognitivni efekti iskaza a minimizira napor koji se ulaže pri obradi podataka.⁹ Tri su tipa kognitivnih efekata koje sagovornik dobija na osnovu kontekstualizovanog iskaza: osnaživanje postojećih pretpostavki

7 Odnos performativnih glagola i negacije složene je prirode s obzirom da se, prema teoriji govornih činova (Austin 1962), performativni iskazi ne vezuju za uslove istinitosti. Eventualne zamerke iskazu:

I hereby **pronounce** you husband and wife.

'Ovim vas proglašavam za muža i ženu.'

moгу da se odnose, recimo, na činjenicu da govornik iskaza nije ovlašćen da obavlja dati čin ili da neki od uslova prikladnosti nisu ispunjeni. Teško se, međutim, može reći da je iskaz neistinit, kao što nije jednostavna ni njegova negacija:

I **don't** hereby **pronounce** you husband and wife./I hereby **don't pronounce** you husband and wife.

'Ovim vas ne proglašavam za muža i ženu.'

Ukoliko se radi, recimo, o probi za (crkveno) venčanje, "neizvodljivost" se može iskazati na sledeći način:

In the rehearsal, nothing I say creates any obligation of marriage.

'Tokom ove probe, ništa što kažem ne nameće obavezu braka.'

8 Razmatranje, koje dajemo u ovom delu, zasniva se, uglavnom, na sledećoj literaturi: Sperber i Wilson (1986/95), Blakemore (1992), Carston (2002) i Davis i Gillon (2004).

9 Prema komunikativnom principu relevancije, svaki čin demonstrativne komunikacije (npr. iskaz) saopštava pretpostavku o optimalnoj relevanciji, to jest, da će dati čin imati dovoljno kognitivnih efekata da zavredi sagovornikovu pažnju i da, pri tom, neće dovesti do nepotrebnog procesualnog napora. Demonstrativni stimulans je, dakle, dovoljno relevantan u odno-

(tj. verovanja, presupozicija, teorija, itd.), oslabljivanje i napuštanje postojećih pretpostavki u svjetlu novih dokaza, i izvođenje novih pretpostavki, koje se potom dodaju postojećem skupu pretpostavki.

Logička forma se, dakle, dobija kao rezultat jezičkog dekodiranja. Kada se logička forma razradi na osnovu pragmatičkih procesa (tj. dodeljivanja referencije, razdvoznačavanja, zasićenja, obogaćenja i formiranja koncepata *ad hoc*, v. Mišković-Luković 2006), dobijamo propoziciju iskaza koja, onda, podleže uslovima istinitosti. Ukoliko je propozicija iskaza (tj. semantičko-pragmatički hibrid) istovremeno i (intencionalno) saopštena (*speaker-meant*), ona postaje osnovna *eksplikatura* iskaza (npr. kod ironične upotrebe jezika nema poklapanja između eksplikature i propozicije iskaza, v. Mišković-Luković, 2007). Eksplikatura, zajedno s kontekstualnim i nekim drugim pretpostavkama, omogućava izvođenje *implikatura*. Drugim rečima, sagovornik automatski (refleksivno) dekodira dati iskaz u nizove strukturiranih kodiranih koncepata pa se dobijena logička forma koristi kao input za dalje pragmatičke procese formiranja hipoteza o eksplikaturama i implikaturama iskaza (ove eksplicitno i implicitno saopštene pretpostavke čine govornikovo značenje):¹⁰

(23) Gab: Playing poker tonight?

‘Igramo poker večeras?’

Ray: My mother-in-law is coming.

‘Dolazi mi tašta.’

Eksplikatura:

a. The speaker’s mother-in-law is coming [at locationR].

‘Govornikova tašta dolazi [na lokacijuR].’

Implicirana premisa:

b. If the speaker’s mother-in-law is coming at locationR, it is not possible to play cards (e.g. poker) at locationR.

‘Ako govornikova tašta dolazi na lokaciju_R, ne mogu da se igraju karte (npr. poker) na lokaciji_R.’

Implicirani zaključak (čvrst):

c. The speaker and the addressee cannot play poker at locationR.

‘Govornik i sagovornik ne mogu da igraju poker na lokaciji_R.’

Implicirani zaključak (slab):

d. The addressee will have to find some other entertainment.

su na napor koji se ulaže, a ujedno je i najrelevantniji u skladu s govornikovim sposobnostima i skolnostima (Sperber i Wilson 1986/95).

10 Prilikom tumačenja iskaza, sagovornik sledi tzv. *strategiju najmanjeg napora*, prema kojoj se interpretativne hipoteze proveravaju prema redosledu pristupačnosti; proces se završava kada se sagovornikovo očekivanje relevancije ostvari (ili kada izgleda neostvarivo). Tok interpretacije, međutim, nije linearan od eksplikature ka implikaturi već dolazi do uzajamnog paralelnog podešavanja: budući da jezički parser i pragmatički sistem “rade na vezi”, u milisekundama, pragmatički sistem je u stanju da postavi hipotezu (npr. o nameravanom značenju reči, referentu, pa i implikaturama) i pre nego što jezički sistem u potpunosti obradi dati akustički stimulans (Carston 2002).

‘Sagovornik će morati da nađe neku drugu rasonodu.’

Kao što primer (23) ilustruje, eksplikatura je propozicija koja se inferencijalno razvija na osnovu logičke forme iskaza; sve ostalo su implikature (implikirane premise i (čvrsti ili slabi) zaključci). Pragmatički obogaćena propozicija iskaza, to jest, osnovna eksplikatura, može se nadalje umetati u opise višeg reda, tzv. *eksplikature višeg nivoa*, kao što su reprezentacije govornih činova i propozicionih stavova:¹¹

- (24) Ray (visibly unhappy): My mother-in-law is coming.
 ‘Ray (očito nezadovoljan): Dolazi mi tašta.’

Eksplikature višeg nivoa:

- a. Ray says that his mother-in-law is coming [at locationR].
 ‘Ray kaže da mu dolazi tašta [na lokacijuR].’
- b. Ray believes that his mother-in-law is coming [at locationR].
 ‘Ray veruje da mu dolazi tašta [na lokacijuR].’
- c. Ray is unhappy that his mother-in-law is coming [at locationR].
 ‘Ray je nezadovoljan što mu dolazi tašta [na lokaciju_R].’

Kada tumači iskaz, sagovornik neće reprezentovati sve eksplikature. Na primer, u kontekstu u kom Gab zna da je Ray zabrinut zbog predstojeće partije pokera, reprezentovaće samo (24a) i (24c); u nekom drugom kontekstu, osnovni nosilac relevancije iskaza biće, recimo, eksplikatura višeg nivoa koja opisuje govornikovo verovanje (npr. u kontekstu gde ovakva reprezentacija menja ili poništava sagovornikovu reprezentaciju govornikovih verovanja).

3.1. Performativnost i relevancija

Prema tradicionalnoj teoriji govornih činova, performativi (npr. *I warn* ‘upozoravam’) ne učestvuju u istinosnim uslovima iskaza.¹² Ovo zastupa i teorija relevancije, ali ih analizira na drugačiji način: značenje performativnog izraza ne doprinosi propoziciji iskaza (pa time ni njenim uslovima istinitosti) ali doprinosi propozicionalnoj reprezentaciji čija je osnovna relevancija u načinu na koji usmerava tumačenje umetnute propozicije. Da bismo razumeli šta se zapravo pod ovim misli, pokazaćemo kako se izvesni implicitni i eksplicitni performativi analiziraju u teoriji relevancije.

Implicitni performativ u primeru (25a), prema teoriji govornih činova, ilustruje naredbu;¹³ ovaj iskaz, u odgovarajućem kontekstu, ima eksplikature višeg nivoa (25b-d):

- (25) a. Stop the train!

11 Iako ove reprezentacije nisu deo istinosno uslovljenog sadržaja iskaza, one mogu, same po sebi, da budu istinite ili neistinite (kao, uostalom, i implikature).

12 Searle (1989), međutim, smatra da eksplicitni performativi imaju uslove istinitosti, to jest, da su istiniti samim tim što dovode do stvaranja stanja koje se u iskazu reprezentuje. Osim toga, dok su svi iskazi performanse, nisu svi iskazi istovremeno i performativni.

13 Za teoriju govornih činova (Searle 1989), suprotno stanovištu teorije relevancije, klasifikacija govornih činova je bitna u komunikaciji – iskazom se neizostavno saopštava i vrsta govornog čina.

- ‘Zaustavite voz!’
- b. The speaker is telling the addressee to stop the train.
‘Govornik kaže sagovorniku da zaustavi voz.’
 - c. It is desirable to the speaker (and achievable) that the addressee stop the train.
‘Govornik smatra poželjnim (i mogućim) da sagovornik zaustavi voz.’
 - d. The speaker is requesting the addressee to stop the train.
‘Govornik zahteva od sagovornika da zaustavi voz.’

Kao što vidimo, imperativnim načinom se saopštava eksplikatura kojom se izvesno stanje stvari opisuje kao potencijalno i poželjno (za govornika, sagovornika ili neko treće lice, na osnovu konteksta). Propozicija iskaza ostaje ista kao i u odgovarajućoj deklarativnoj rečenici (‘the addressee stop the train’), što znači da se obogaćuje različitim pragmatičkim procesima; na primer:

- (26) a. Stop him!
‘Zaustavite ga!’
- b. [(You) stop Harry from getting involved with Sally!]
‘[(Vi) sprečite Harryja da se ne spetlja sa Sally!]
 - c. Have some coffee!
‘Uzмите kafu!’
 - d. [(You) pour yourself a cup of coffee now!]
‘[(Vi) sada sipajte sebi šoljicu kafe!]

Međutim, propozicije (26b) i (26d) nisu eksplikature iskaza (26a) i (26c) jer nisu saopštene (tj. nisu date kao stvarne već samo kao potencijalne i poželjne). Uopšte uzev, imperativni iskaz eksplicitno saopštava samo reprezentacije višeg nivoa (npr. (25b-d) za iskaz (25a)).

Kada su u pitanju eksplicitni performativi, teorija govornih činova, kao što smo videli, povlači razliku između institucionalnih performativa i onih koji se koriste u običnom jeziku. Međutim, u teoriji relevancije dovodi se u pitanje čak i postojanje same kategorije kao jedinstvenog fenomena. Naime, performativni iskazi, kao (27a) – (29a), saopštavaju dve eksplikature – osnovnu eksplikaturu, kao (27b) – (29b) i eksplikaturu višeg nivoa, kao (27c) - (29c):

- (27) a. I warn you that the stairs are slippery.
‘Upozoravam te da su stepenice klizave.’
- b. The stairs are slippery.
‘Stepenice su klizave.’
 - c. The speaker of (27a) is warning the addressee that the stairs are slippery.
‘Govornik iskaza (27a) upozorava sagovornika da su stepenice klizave.’
- (28) a. I predict that Ray will call.
‘Predviđam da će se Ray javiti.’
- b. Ray will call.
‘Ray će se javiti.’

- c. The speaker of (28a) is predicting that Ray will call.
 ‘Govornik iskaza (28a) predviđa da će se Ray javiti.’
- (29) a. I conclude that idiomatic strings are processed just like non-idiomatic strings.
 ‘Zaključujem da se idiomatski nizovi tumače baš kao i neidiomatski nizovi.’
- b. Idiomatic strings are processed just like non-idiomatic strings.
 ‘Idiomatski nizovi se tumače baš kao i neidiomatski nizovi.’
- c. The speaker of (29a) is concluding that idiomatic strings are processed just like non-idiomatic strings.
 ‘Govornik iskaza (29a) zaključuje da se idiomatski nizovi tumače baš kao i neidiomatski nizovi.’

Osnovno pitanje koje se postavlja, zapravo je pitanje relevancije iskaza kojima govornik upozorava, predviđa ili zaključuje. Iskazi (27a) – (29a) imaju dva komunikativna čina: jednim se saopštava informacija da su stepenice klizave, da će se Ray javiti i da se idiomatski nizovi tumače isto kao i neidiomatski nizovi; drugim da se radi o upozorenju, predviđanju i zaključivanju. Relevancija potonjih činova ogleda se u načinima na koji oni omogućavaju sagovorniku da razume prve činove: da se izvede implikatura u vezi s ozbiljnim posledicama reprezentovanog stanja stvari (*warn*), da se iskaže stav prema propoziciji (s obzirom da se propozicija odnosi na budućnost, govornik ne raspolaže uverljivim dokazima) (*predict*) i da propozicija logički sledi iz neke već date propozicije (*conclude*).

Uopšte uzet, iako se performativnim iskazom eksplicira reprezentacija višeg nivoa, propozicija koja se, u stvari, iskazuje, data je u subordinativnoj klauzi. Kod performativnih glagola kao što su *to warn* ‘upozoriti’, *to predict* ‘predviđati’ i *to conclude* ‘zaključiti’, veći broj kognitivnih efekata, a time i osnovna relevancija iskaza (njegova poenta), leži u osnovnoj eksplikaturi. Relevancija eksplikature višeg nivoa ogleda se u olakšavanju tumačenja osnovne eksplikature (tj. davanju komentara o osnovnoj eksplikaturi pa time i njenom procesualnom ograničenju). Ovakvi se performativni glagoli, dakle, vezuju za različite aspekte tumačenja iskaza.

Pogledajmo sada performative kao što su *to bet* ‘kladiti se’ ili *to promise* ‘obećati’. Iako se u teoriji govornih činova ovi glagoli svrstavaju u različite podgrupe (*to bet* je obično institucionalni performativ), izgleda da relevanciji iskaza ipak doprinose na isti način:

- (30) I bet you 10 euros that Ray will call.
 ‘Kladim se u 10 evra da će se Ray javiti.’
- (31) I promise that I will call you.
 ‘Obećavam da ću te pozvati.’

Za razliku od primera (27a) – (29a), osnovna poenta primera (30) i (31), koji iskazuju nameru o opkladi ili obećanju, jeste upravo u činjenici da se govornik zaista kladi ili obećava, dakle, u eksplikaturi višeg nivoa. Odnos performativne i subordinativne klauze, u smislu osnovne relevancije iskaza, može se

donekle ustanoviti na osnovu mogućnosti glagola da se javi u parentetikalnom položaju (ukoliko je osnovni nosilac relevancije subordinativna klauza, radi se o parentetikalnom glagolu):

- (32) a. The stairs, I warn you, are slippery.
'Stepenice su, upozoravam te, klizave.'
- b. Ray will call, I predict.
'Ray će se javiti, predviđam.'
- c. Idiomatic strings are processed, I conclude, just like non-idiomatic strings.
'Idiomatski nizovi se tumače, zaključujem, baš kao i neidiomatski nizovi.'
- d. ?Ray will call, I bet 10 euros.
'Ray će se javiti, kladim se u 10 evra.'
- e. ?I will call you, I promise.
'Pozvaću te, obećavam.'

4. Neeksplicirana performativnost

Teorija govornih činova ne vezuje performativnu funkciju za semantiku glagola nego je posmatra kao, manje-više, slučajnim fenomenom izvesnih glagola govornog čina (Searle 1989). Verschueren (1999), naprotiv, zastupa mišljenje da je na osnovu semantike moguće predvideti performativnu upotrebu glagola govornog čina:¹⁴

Facts of nature have nothing to do with this. The phenomenon can entirely be formulated in terms of processibility, as coinciding acts and descriptions, of utterances containing verbs that are meant to make those utterances self-referential. What is *not* predictable, however, is whether a given verb *will* in fact be used performatively in a given language. At the level of factual occurrence, there are mostly language-specific conventions at work. Thus nothing can block the use of English *to ask* (e.g. in its requesting sense) in an explicit performative formula. But it is a fact of English usage that this is rarely done.

Verschueren 1999: 215

Da bi objasnio svoju hipotezu, Verschueren uvodi sledeće kategorije: *D* kao opis jezičke delatnosti *A* (iako je i *D* jezička delatnost, pri čemu i *D* i *A* uključuju sve elemente govornog događaja), *C* kao uslove čina koji se opisuje (tzv. *A*-uslovi), *Cd* kao uslove čina opisivanja (tzv. *D*-uslovi), *Ua* i *Ud* kao uslove vezane za govornika i *Ia* i *Id* kao uslove vezane za sagovornika (npr. verovanja, namere, želje, aspekti fizičkog i društvenog okruženja i, posebno, društveni odnosi). Na osnovu ovih parametara, Verschueren postavlja hipotezu da glagoli govornog čina za čije opise značenja nisu potrebni *D*-uslovi, mogu da se, u načelu, koriste performativno. Drugim rečima, *D*-uslovi stvaraju konceptualnu

¹⁴ Verschueren ovakve glagole svrstava u zasebnu kategoriju, koju imenuje engleskim terminom *linguistic action verbs* (LAVs).

distancu između *A* i *D* pa je zato nemoguće tumačiti iskaz u kom bi se takav glagol koristio *refleksivno*.¹⁵

[w]hat needs to be explained is a choice in *D* at the lexical level, more specifically a verb *V* (a *LAV*) describing *A* as a form of verbal behaviour, in relation to the relevant ingredients of both *A* and *D* [...] Though the descriptions of all *LAV*s require *D*-conditions, most of these bear on beliefs or assumptions held by the utterer of *D* (i.e. *Ud*) which simply reflect conditions on or properties of *A*.

Verschueren 1999: 210

Kako to praktično izgleda, pogledajmo na primeru engleskog glagola *to lie* 'lagati' (preuzeto iz Verschuereana 1999: 212). Standardna upotreba ovog glagola podrazumeva sledeće *A*-uslove: da propozicioni sadržaj *A*, na neki način, odstupa od *istine*, da postoji protivrečnost između verovanja *Ua* i propozicionog sadržaja iskaza i da *Ua* namerava da zavara *Ia*. Svi se ovi uslovi ispoljavaju u *D* u vidu verovanja *Ud* da su *A*-uslovi ispunjeni. Međutim, dodatno postoje i *D*-uslovi: negativan vrednosni sud *Ud* o *A* i procena *Ud* o istinosnoj vrednosti propozicije *A* (čime se stvara interpretativna distanca između *A* i *D*).

Verschuerenov predlog, iako zanimljiv i intuitivno prihvatljiv, nije bez teskoća. Ako ostavimo po strani složenost, koja proizilazi iz nagomilavanja parametara usled čega je teško pratiti i samu analizu, a, do izvesnog stepena, i proizvoljnost u klasifikaciji i nedorečenost u tumačenju, ostaje na kraju nejasno da li Verschueren zaista zastupa semantičku zasnovanost performativnosti:

the description of the *meaning* of speech act verbs [...] makes it predictable, on *semantic* and *conceptual* grounds (as these are understood within *the context of a combined cognitive, social and cultural – i.e. pragmatic – perspective* on language), whether a verb is suitable for performative use or not. [moje isticanje]

Verschueren 1999: 215

Da bismo jasnije sagledali udeo koda i inferencije u formiranju performativnog potencijala odabrane grupe glagola (Verschuerenovi *LAV*s), dakle, ostajući u okvirima semantičko-pragmatičke distinkcije koju smo naveli u trećem delu, krenućemo od samih glagola (v. tabelu 2) kako bismo utvrdili sledeće: prvo, po čemu su ovi glagoli slični tzv. *performativnim glagolima*; drugo, po čemu se oni razlikuju od performativnih glagola; treće, po čemu su međusobno slični.^{16, 17} S obzirom na posebnosti teorijskog okvira koji u radu zastupamo, razmatranje će, naravno, biti usmereno ka dobijanju odgovora na osnovno pitanje - kako ovi izrazi doprinose relevanciji iskaza, ili preciznije formulisano, kako oni doprinose relevanciji upravo time što se na javljaju u iskazu?

15 Vershueren (1999: 21) koristi termine *self-referential* i *reflexive* za izraze kao što je *u ovom radu* kada bismo dali izraz upotrebili u ovom radu.

16 Imajući u vidu razlike na koje smo ukazali u delu 3.1., svesni smo da ovim ostavljamo po strani centralno pitanje o opravdanosti postojanja jedinstvene kategorije performativa.

17 U cilju preglednosti i jasnoće izlaganja, glagoli navedeni u tabeli 2, poslužiće nam isključivo kao ilustracije za šire skupine glagola koji imaju manje-više slično značenje (npr. engleski *hint*, *insinuate*, *intimate*, *allude*, *implicate*, ili srpski *vredati*, *klevetati*, *psovati*). Drugim rečima, leksički odnosi među rečima u datom jeziku (u smislu strukturalističkog pristupa semantici) nisu predmet ovog rada.

Tabela 2

SRPSKI GLAGOLI	ENGLESKI GLAGOLI
natuknuti	hint
lagati	lie
šaliti se	kid
hvalisati se/hvaliti se	boast
gundati	grumble about
vredati	insult

Nezavisno od pitanja performativnosti, iskazi sadrže dva komunikativna čina – čin prvog i čin drugog reda, pri čemu čin prvog reda može da iskazuje, zvisno od broja kodiranih logičkih formi, više od jedne osnovne propozicije (Wilson i Sperber 1993).¹⁸

(33) Darko je nabavio cijanid.

(34) Znam da je Darko nabavio cijanid.

(35) Upozoravam te da je Darko nabavio cijanid.

(33) je ilustracija standardnog deklarativnog iskaza; (34) i (35) su ilustracije jezički kodiranog komunikativnog čina drugog reda (opis propozicionog stava je kodiran psihološkim glagolom *znati* u primeru (34) dok je opis govornog ili ilokucionog čina kodiran performativnim glagolom *upozoravati* u primeru (35)). U svim ovim iskazima, komunikativni čin drugog reda podešava tumačenje komunikativnog čina prvog reda (G = govornik, S = sagovornik, p = propozicija ‘Darko je nabavio cijanid’):

(33) a. Komunikativni čin prvog reda: p.

b. Komunikativni čin drugog reda: G kaže S da je p.

(34) a. Komunikativni čin prvog reda: p.

b. Komunikativni čin drugog reda: G zna da je p.

(35) a. Komunikativni čin prvog reda: p.

b. Komunikativni čin drugog reda: G upozorava S da je p.

Ista analiza važi i kada je jedan od činova neverbalan (npr. prženje slanin-
ne):

(36) **Pržim** slaninu.

Poenta jezičkog čina je da obezbedi komentar na neverbalni čin i time usmeri način na koji će ga sagovornik tumačiti. Da upotrebimo termine iz trećeg dela, komunikativni čin prvog reda je eksplikatura (tj. propozicija iskaza koja se (intencionalno) saopštava), a komunikativni čin drugog reda eksplikatura višeg nivoa (tj. opis propozicionog stava ili govornog čina).

S druge strane, iskazi se, nezavisno od performativnosti, razlikuju i po tome da li saopštavaju oba komunikativna čina (v. Carston 2002):

¹⁸ U literaturi se koriste različiti termini za ovakav pristup; na primer, *split-level utterance*, *double illocutionary act* i *double speech-act* (v. Carston 2002).

- (37) a. **Kažem** ti da je Darko nabavio cijanid.
 b. Darko je nabavio cijanid.
- (38) a. Sasvim sam sigurna da je Darko nabavio cijanid.
 b. Darko je nabavio cijanid.
- (39) a. Marta nam kaže da je Darko nabavio cijanid.
 b. Marta je sasvim sigurna da je Darko nabavio cijanid.
 c. Nadam se da je Darko nabavio cijanid.
 d. Sumnjam da je Darko nabavio cijanid.

Govornik iskaza (37a) i (38a) eksplicitno saopštava ne samo propozicije ovih iskaza nego i umetnute propozicije (37b) i (38b); govornik iskaza (39a-d), naprotiv, ne saopštava (eksplicitno) propoziciju umetnute klauze 'Darko je nabavio cijanid'. Do razlike dolazi usled promene u licu subjekta glavne klauze u primerima (39a-b), ili usled specifične semantike glavnih glagola u primerima (39c-d). Naime, iskazima (37a) i (38a), govornik izražava jemstvo za istinitost umetnute propozicije, čega u iskazima (39a-d) nema. Ovo je bitno primetiti, jer performativni glagoli upravo idu uz prvo lice subjekta glavne klauze.

Pored jemstva o sadržaju umetnute propozicije, što u slučaju performativnih glagola ne znači istinitost nego prikladnost ili izvodljivost, još je jedan element, po našem mišljenju, bitan za svojstvo performativnosti – u nedostatku boljeg termina nazvaćemo ga *računa se da jeste* ili *važi za*. Da bismo to objasnili, vratimo se primeru (33). Svaki iskaz, u zavisnosti o toga da li govornik nešto izjavljuje, pita ili želi (za sebe ili za sagovornika), ima odgovarajuću eksplikaturu višeg nivoa kao u primeru (40):

- (40) a. Govonik kaže da je p.
 b. Govornik pita da li je p.
 c. Govornik naređuje/zahteva/moli da bude p.

Dakle, glagol koji se javlja u eksplikaturi višeg nivoa ne mora da bude kodiran, jer se proceduralna informacija o načinu formiranja reprezentacije višeg nivoa dobija na osnovu deklarativnog, interogativnog ili imperativnog indikatora za način (v. Mišković-Luković 2006). U primeru (33) radi se o eksplikaturi višeg nivoa (40a). Kada su u pitanju psihološki glagoli (npr. *znati*, *sumnjati*, *verovati*), eksplikatura višeg nivoa takođe ima oblik (40a) uz odgovarajući glagol kojim se izražava propozicioni stav (manjeg ili većeg) jemstva u zavisnosti od semantike datog glagola. To važi i za glagole kao što je glagol *pržiti* u primeru (36).

Svi ovi glagoli, ili preciznije, većina glagola, standardno kodira informaciju o deskriptivnoj upotrebi jezika.¹⁹ Performativni glagoli, naprotiv, kodiraju jednu opštu informaciju, dakle, informaciju koja nije određena (tj. jezički specifikovana) po pitanju deskriptivno-interpretativnog parametra: ako bi performativni glagoli isključivo kodirali informaciju o deskriptivnoj upotrebi jezika, ne bi se razlikovali od ostalih glagola, koji ne mogu da se koriste performativ-

19 Izuzetak su tzv. *verba dicendi*, kao i druge vrste reči poput priloga *tobože* u srpskom jeziku (v. Mišković-Luković 2008) ili partikule *ré* u jeziku sisala (v. Blass 1990).

no; ako bi performativni glagoli isključivo kodirali informaciju o interpretativnoj upotrebi jezika kao, recimo, glagoli citiranja, ne bi mogli da se koriste deskriptivno, što, opet, nije slučaj (up. primer (10)). Na ovom mestu može se postaviti pitanje kako će onda sagovornik znati da li govornik koristi glagol, koji ima performativni potencijal, na performativan ili neperformativan (deskriptivan) način. Smatramo da se ova „dilema“ (u kôdu) inferencijalno razrešava, to jest, na osnovu pragmatičkog procesa obogaćenja, koji nepotpunu logičku formu razvija u propoziciju iskaza. Drugim rečima, informacija *računa se da jeste* ili *važi za* nije deo semantike glagola (jer je ona, u ovom smisu, nespecificovana) nego stvar pragmatike. Ovim bi se mogla objasniti i distinkcija koju teorija govornih činova pravi između eksplicitnih i primarnih performativa, naime, da su institucionalni performativi do te mere „okoštali“ da se jezički kodiran, široki opseg na deskriptivno-interpretativnom koninuumu, automatski (refleksivno) tumači na užu, interpretativan, način.

Kodirani aspekt performativnih glagola, dakle, uključuje jemstvo i nespecificovano deksriptivno-interpretativno značenje koje se potom pragmatički sužava na interpretativno (kao najstaknutije tumačenje) kada se glagol javi u performativnoj formuli (tj. u prvom licu indikativa prezenta). Ovim se performativni glagoli svrstavaju u grupu meta-indikatora, koji olakšavaju komunikaciju time što sagovorniku ističu načine na koje treba da tumači propoziciju iskaza i kakve implikature treba da izvede. U zavisnosti od specifične semantike datog performativa, nekada će osnovna relevancija iskaza ići u pravcu osnovne eksplikature, kao kod glagola *upozoriti*, *predviđati* i *zaključiti*, a nekada u pravcu eksplikature višeg nivoa, kao kod glagola *kladiti se* i *obećati*.

Glagoli navedeni u tabeli 2 imaju performativni potencijal na način definisan u ovom delu: oni, dakle, saopštavaju umetnutu propoziciju i, ako bi se upotreбили u performativnoj formuli, došlo bi do pragmatičkog sužavanja semantički nespecificovane deskriptivno-interpretativne upotrebe. Ipak, oni se ne koriste performativno ni u engleskom ni u srpskom jeziku. Razlog ovome nalazimo u sadejstvu semantike glagola i relevancije iskaza u kojima se ne javljaju. Ovo znači da su dati glagoli sličniji glagolima koji relevanciju iskaza usmeravaju ka osnovnoj eksplikaturi (a ne ka eksplikaturi višeg nivoa) i da su to, u stvari, primeri leksikalizacije ilokucione denegacije.

Pogledajmo sada šta bi se dešavalo s relevancijom iskaza čiji bi konceptualni konstituent bio neki glagol iz tabele 2. Kada je u pitanju par *natuknuti/hint*, dolazi do značajnog procepa između značenja koje se u iskazu kodira i šireg značenja koje se iskazom saopštava tako da je poenta iskaza upravo u tome da se sagovorniku prepusti odgovornost za inferencijalno razvijanje nedorečenosti kako bi se dobile nameravane implikature. Slično je i sa parom *gundati/grumble*: dok se, recimo, glagoli kao što su *prigovarati* (*dati prigovor na nešto*) i *osporavati* ili engleski *protest* i *contest* vezuju za krajnju dorečenost (tj. kôd na uštrb inferencije), par *gundati/grumble*, naprotiv, ide u pravcu implicitnog značenja. Parovi *lagati/lie* i *šaliti se/kid*, s druge strane, idu u pravcu „promene realnosti”: oni, naime, ograničavaju relevanciju na nivou eksplikature ali tako da važi ‘-p kao p’, to jest, prikazuju ono što nije kao da jeste. Kod ovih parova,

u običnoj komunikaciji neretko dolazi do popravke kada se dati glagol može upotrebiti u iskazu koji sledi (npr. *P. Šalim se./P. Samo sam se šalila.* ili *P. Lažem te.*). Ipak, glagol se tada koristi diskursivno-anaforički (kao primisao) ali svakako deskriptivno: *šaliti se*, ako je govornik uvideo da je perlokuciono dejstvo iskaza, iz nekog razloga, neprihvatljivo za sagovornika i *lagati*, ako govornik nije intencionalno slagao sagovornika nego je, na osnovu naknadnih podataka, uvideo da ga je zavarao. Međutim, razlog zašto se svi ovi glagoli ne koriste performativno, nalazimo u pojmu *smisla* onako kako je ovaj pojam definisan u teoriji istinosnih uslova, dakle, kao način predstavljanja ili govornikovo viđenje datosti.²⁰ Dolazi, dakle, do nekompatibilnosti, ili pragmatičke anomalije, između načina predstavljanja umetnute propozicije (tj. smisla glagola) i eksplicirane performativnosti.

Kod parova *hvalisati se/boast* i *vredati/insult* neeksplicirana performativnost nije posledica načina prezentacije već širih, društveno-kulturnih (a verovatno i univerzalnih) normi i vrednosti. Obe grupe glagola, naime, povlače negativan vrednosni sud o govorniku pa samim tim moraju da ostanu „skriveni“, to jest, neeksplicirani. Ovde se, dakle, ne radi o „zbunjivanju“ ljudskog pragmatičkog procesora, kao kod prethodne grupe, jer možemo da zamislimo svet u kom bi bilo pozitivno vrednovano govornikovo eksplicitno imenovanje da izvodi čin u kojem navodi svoja postignuća (tj. radnje, stavove i sl.) ili, pak, kudi sagovornika. U svetu koji poznajemo, nekada se to i dešava – umetnuta propozicija može da poništi negativan sud o govorniku, kao u primeru (41), ili se govornik, kao pripadnik određene subkulture poziva na magijsko dejstvo reči, kao u primeru (42):

(41) I **boast** myslef of being a considerate husband/a reasonable associate...

‘Hvalim se da sam muž koji ima obzira/razuman saradnik...’

(42) Proklinjem tebe i tvoje potomstvo...

5. Završne napomene

U ovom radu ukazali smo na potrebu izdvajanja performativnosti od njenih konkretnih realizacija u pojedinačnim glagolima. Razlog proučavanja ovog fenomena našli smo u činjenici da se neki glagoli govornog čina koriste performativno, neki nikada ili retko. Zaključili smo da je performativnost semantičko-pragmatička kategorija koja se zasniva na jemstvu o izvodljivosti umetnute propozicije i širokom deskriptivno-interpretativnom opsegu koji se potom pragmatički sužava na interpretativni deo kada se glagol javi u performativnom obrascu. Da li će se performativni potencijal datog glagola govornog čina zaista realizovati, zavisi od različitih faktora od kojih su neki, kako smo vide-

20 Za razliku od strukturalističkog pristupa smislu kao odnosu u koji reči međusobno stupaju u jezičkom sistemu, ovako definisan smisao je subjektiviziran jer predstavlja način na koji govornik poima p. Nažalost, nije uvek jasno u kom se značenju ovaj termin koristi u literaturi: uglavnom se teorije o značenju reči pozivaju na strukturalistički *smisao*, dok se teorije o rečeničnom značenju oslanjaju na ovo drugo značenje (Jaszczolt 2002).

li, smisao glagola i vrednosni sudovi. U svakom slučaju, ovo bi bile opšte naznake pravca u kom bi, prema našem mišljenju, trebalo usmeriti analizu. Jednom kada se performativnost precizno delimitira, na predloženi ili neki, možda, adekvatniji način, ostaje da se ispita za svaki glagol za koji se utvrdi da ima performativni potencijal, zašto taj potencijal ostaje neiskorišćen.

Literatura

- Austin, J.L. (1962) *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
- Blakemore, D. (1992) *Understanding utterances: An introduction to pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Blass, R. (1990) *Relevance relations in discourse: A study with special reference to Sissala*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, P. and S. C. Levinson (1987) *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carston, R. (2002) *Thoughts and utterances: The pragmatics of explicit communication*. Oxford: Blackwell.
- Davis, S. and B. S. Gillon (2004) Semantics and context. In S. Davis and B. S. Gillon (eds.), *Semantics: A reader*. Oxford: Oxford University Press, 101-106.
- Grice, H. P. (1989) *Studies in the way of words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Huang, Y. (2007) *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Jaszczolt, K. M. (2002) *Semantics and Pragmatics: Meaning in language and discourse*. London: Longman.
- Leech, G. N. (1983) *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Levinson, S. C. (1983) *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1995) *Linguistic semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mey, J. L. (1993) *Pragmatics: An introduction*. Oxford: Blackwell.
- Mišković-Luković, M. (2006) *Semantika i pragmatika iskaza: Markeri diskursa u engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Mišković-Luković, M. (2007) The syntax and pragmatics of echo-questions. U: Milosavljević, Lj. (ur.), *Interkatedarska konferencija anglističkih katedri*. Niš: Filozofski fakultet, 157-174.
- Mišković-Luković, M. (2008) Semantička ograničenja eksplicitura. U: Kovačević, M. (ur.), *Srpski jezik u (kon)tekstu (knjiga I)*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 193-206.
- Searle, J. R. (1969) *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1975) A taxonomy of speech acts. In K. Gunderson (ed.), *Minnesota studies in the philosophy of science 9: Language, mind and knowledge*, 344-369.
- Searle, J. R. (1989) How performatives work. *Linguistics and Philosophy* 12: 535-558.
- Searle, J. R. and D. Vanderveken (1985) *Foundations of illocutionary logic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sperber, D. and D. Wilson (1986/95) *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Blackwell.
- Verschueren, J. (1999) *Understanding pragmatics*. London: Arnold.

Wilson, D. and D. Sperber (1993) Linguistic form and relevance. *Lingua* 90: 1–25.
Yule, G. (1996) *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

NONEXPLICATED PERFORMATIVE VERBS

Summary

In this paper I have shown that it is necessary to consider performativity as a phenomenon *per se*, irrespective of any linguistic instantiation. The starting assumption is the fact that certain speech-act verbs lend themselves to performative usages whereas many other, semantically similar, verbs do not. The pragmatic programme of speech-act theory cannot account for this fact. Relevance theory, on the other hand, has not only questioned the prevailing assumption that an “adequate account of utterance comprehension must include some version of speech-act theory” (Sperber and Wilson 1986/95: 243) but has also convincingly argued that the “class” of performatives comprises, in fact, disparate linguistic phenomena. Relying on the relevance-theoretic distinction between *descriptive* and *interpretive* language use, I have considered performativity from a mixed semantic-pragmatic perspective, basing my conclusions on two parameters: (a) the speaker’s commitment to the felicity of the embedded proposition expressed by an utterance (i.e. in terms of some condition on the explicit content or implicatures), and (b) a wide descriptive-interpretive range that is encoded by a potentially performative verb, which is then pragmatically adjusted to interpretive use when the verb occurs in the performative form. The question of whether this performative potential gets actualized or not, depends on various factors, such as sense and value judgment associated with a verb.

Mirjana Mišković-Luković

Жељка БАБИЋ
Бањалука

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА РЕАЛИЗАЦИЈЕ АКТУЕЛНОГ КВАЛИФИКАТИВА У ДЈЕЛУ ДЕНА БРАУНА „ДА ВИНЧИЈЕВ КОД“ И ЊЕГОВОМ ПРЕВОДУ НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Рад истражује реализацију актуелног квалификатива у дјелу Дена Брауна „Да Винчијев код“ с освртом на подударности и сличности, односно разлике и одступања у његовом коришћењу у оригиналу и преводу у структурама у којима је најчешће био коришћен, а то су: придјев и придјевска фраза, апозиција, именичка фраза и именичка клауза, нефинитни глаголски облици и копула.

Кључне ријечи: актуелни квалификатив, контрастивна анализа, придјев и придјевска фраза, апозиција, именичка фраза и именичка клауза, нефинитни глаголски облици, копула.

1. Увод

Компаративно проучавање синтаксичких структура у енглеском и српском језику посљедњих деценија највећим дијелом било је везано за изучавање оних структура које се разликују у ова два језика. Структуре које су се обрађивале обухватале су усвајање одричних облика¹, усвајање упитних облика², ред ријечи у реченици³, уклопљене клаузе⁴ (embedded clauses)⁵ и замјенице.

Посматрајући проблем *актуелног квалификатива*⁶ кроз призму контактне лингвистике и подручја њеног истраживања, пошли смо од истраживања Томасона (Thomason: 2001), који разматра утицај *посуђивања* из једног језика у други.⁷ Контакт који имају говорници српског

1 Cancino et al. (1978), Stauble (1978), Wode (1981), Hyltenstam (1977), Schumann (1979).

2 Wode (1978), Butterworth and Hatch (1978), Ellis (1984), Huang and Hatch (1978), Ravem (1974).

3 Felix (1977), Pienemann (1984), Meisel et al. (1981), Huang and Hatch (1978).

4 Ioup and Kruse (1977), Ioup (1983).

5 Кристал (1998), 377: уклапање (embedding). Термин који се користи у генеративној граматици да означи процес стварања конструкције у коме се једна реченица укључује („уклапа“) у другу, тј. доводи се у синтаксичку субординацију.

6 Термин *актуелни квалификатив* користе Станојчић и Поповић (1994) и њиме означавају неку карактеристику субјекатског или објекатског појма актуелног у време реализовања ситуације означене глаголом.

7 Thomason (2001), 70 —74: Постоје четири типа посуђивања:

а) Тип 1: случајан контакт (casual contact),

б) Тип 2: мало интензивнији контакт (slightly more intense contact),

језика са енглеским интензиван је, те сматрали смо да ће се он одразити и на синтаксу међујезика.

Утицај контакта испитивао се контрастирањем структура којима је исказиван актуелни квалификатив: придјев и придјевска фраза, именичка фраза и именичка клауза, нефинитни глаголски облици, апозиција и копуле.

Пошто је појмом актуелни квалификатив обухваћена синтаксичка структура адвербијала која се може остваривати у енглеском језику кроз више облика, представимо само оне који су у најчешћој употреби и оне који су били доступни у корпусу који је обрађиван.

2. Придјеви и придјевска фраза

Придјеви (Adjectives), односно придјевске фразе (Adjectival Phrases) најчешћи су облик у коме је реализован актуелни квалификатив у енглеском језику. У овом раду појам *придјева* и *придјевске фразе* посматрамо у оквиру заједничког имениоца, не желећи ни у ком случају нити поистовјетити та два појма, нити иједном дати мању важност.

Контрастивна анализа обухватила је упоређивање бинарних релација превода актуелног квалификатива с енглеског на српски језик. То су релације подударности и сличности, односно разлике и одступања

2.а Подударности и сличности

Подударности се примјеђују код простих реченица.

(1) The room was spartan. (C, 27)

(1') Соба је била спартанска. (К, 19)

(1) S V SC; SC → AP; S V SC: V → Aux V; SC → AP

Разлика у реализацији глагола присутна је због облика перфекта српског глагола *бићи*, тако да можемо да кажемо да је овдје присутна потпуна подударност. Исто се може рећи и за следеће примјере.

(2) The man was exceptionally lean, dressed in an official-looking blue uniform. (C, 25)

(2') Човек је био изразито мршав, обучен у плаву униформу која је деловала званично. (К, 18)

(3) Langdon looked truly perplexed. (C, 113)

(3') Лангдон је изгледао искрено збуњен. (К, 76)

(4) The man stared at him, perfectly immobile except for the glint in his ghostly eyes. (C, 18)

(4') Човек је пиљио у њега, пошито непомичан. Једино му је у аветињским очима титрао блесак. (К, 11)

Једнако можемо констатовати и за примјере гдје је, поред премодификације, присутна и постмодификација придјевске фразе са *to-infinitive* клаузом.

в) Тип 3: интензивнији контакт (more intense contact),

г) Тип 4: интензиван контакт (intense contact).

(5) He was a lifelong pagan who was baptized on his deathbed, too weak to protest. (C, 313)

(5') Читавог живота био је паганин који је крштен на самртном одру, сувише слаб да би се успротивио. (К, 205)

(5) PoM→to-Inf Cl; →øS V PoM→ comp ProS V

(6) Langdon sighed, too tired to play games. (C, 39)

(6') Лангдон уздахну, сувише уморан да би играо игре. (К, 25)

(6) PoM→to-Inf Cl; →øS V DO PoM→ comp ProS V DO

У примјеру (7) партиципска фраза има постмодификацију у облику прилошке фразе која у српском језику прелази у премодификацију, али овдје је ред ријечи условљен одабиром преводиоца.

(7) Fache was silent now, striding briskly up the right side of the corridor with his gaze dead ahead. (C, 57)

(7') Фаш је ћутао, оштро корачајући десном страном ходника, погледа упртог испред себе. (К, 28)

(7) A2→PP; PP→Prep NP A2 (AppCl)→S V A

2.6 Разлике и одсупућања

Када се ради о актуелном квалификативу као комплементу субјекта, он се већином понашао као носилац значења када је употријебљен уз копуле.

(8) The face staring back at him was thin and washed out. (C, 25)

(8') Лице које му је узвратило поглед било је мршаво и испијено. (К, 18)

(8) SC→AP₁ coord AP₂ SC→AP₁ coord AP₂

AP₁→A; AP₂→A (adjectival participle) AP₁→A; AP₂→A

Примјер је интересантан зато што се у другој придјевској фрази у улози придјева налази деадјективирани фразални глагол.

(9) Sophie was silent for a long moment. (C, 344)

(9') Софи је дуго ћутала. (К, 227)

(9) SC→AP; PoM→PP S A V

(10) His voice sounded hollow. (C, 87)

(10') Глас му је звучао шупље. (К, 87)

(10) S V SC; S→Det HW N Pron (dat) Aux V Adj

(11) Fache felt rigid as he stood in the alcove. (C, 215)

(11') Фаш је укочено стајао у ниши. (К, 142)

(11) SC→HW PoM; PoM→Cl; S (A) V A

Cl→sub S V A

Копуле у енглеском језику (поготово глагол *to be*) значење преузимају од комплемента субјекта, што је видљиво из наших примјера.

Кверк (1994) посебно истиче улогу придјева коју назива *годашњом придјевском клаузом*, која се јавља када придјевски функционишу као

јединствена реализација *кондензацијора* или као управна ријеч придјевске фразе којом је реализована та клауза.⁸

(12) A→AP coord AP A→AP coord NP

(12) Portly and ruby-faced, Sir Leigh Teabing had bushy red hair and jovial hazel eyes that seemed to twinkle as he spoke. (C, 308)

(12') Крупан и црвеног лица, Сер Ли Тибинг имао је чупаву риђу косу и веселе очи боје лешника које као да су светлудале док је говорио. (К, 202)

(13) Bewildered, Langdon fumbled in his pocket until he found the tiny metallic disk. (C, 122)

(13') Збуњен, Лангдон је петљао по џепу све док није пронашао сићушни метални диск. (К, 82)

Ако обратимо пажњу на положај додатне придјевске клаузе, видјећемо да се она у примјерима (12) и (13) налази испред субјекта, али исто тако да је и покретна, односно да није ограничена само на ту позицију.

(12a) Sir Leigh Teabing, portly and ruby faced, had bushy red hair and jovial hazel eyes that seemed to twinkle as he spoke.

(13a) ? Langdon, bewildered, fumbled in his pocket until he found the tiny metallic disk.

(13b) Langdon fumbled in his pocket, bewildered, until he found the tiny metallic disk.

(13c) Langdon fumbled in his pocket bewildered until he found the tiny metallic disk.

Овдје се не мијења нити значење нити синтаксичко-семантички однос фразе, осим наглашавања, тј. стављања у фокус одређене структуре, коју у већини случајева можемо приписати стилу аутора.

Ове додатне придјевске клаузе на неки начин понашају се и као нерестриктивне релативне клаузе, тј. можемо да извршимо њихову трансформацију.

(12b) Sir Leigh Teabing, who was portly and ruby faced, had bushy red hair and jovial hazel eyes that seemed to twinkle as he spoke.

(13d) Langdon, who was bewildered, fumbled in his pocket until he found the tiny metallic disk.

Наведени примјер показује основну разлику између додатне придјевске клаузе и релативне клаузе. Наиме, примјери (12) и (13) недвосмислено указују да постоји однос не само између субјекта и придјевске фразе која га модификује него да се придјевска фраза односи и на предикат, односно да постоји тијесна веза између боје лица Сер Тибинга (примјер 12) и Лангдонове збуњености (примјер 13) са значењем реченице. Исто тако, покретљивост коју носи додатна придјевска клауза само потврђује њену везу и са субјектом и са предикатом, док се релативна клауза мора налазити уз именицу коју модификује и која је увијек њен субјекат. Овако употријебљена, додатна придјевска клауза одговара значењу актуелног

8 Quirk et al (1994), 424: supplementive adjectival clause: adjectives can function as the sole realization of a verbless clause or as the head of an adjective phrase realizing the clause.

квалификатива у српском језику, јер јој је нагласак како на тренутности особине коју посједује субјекат, тако и на синтаксичко-семантичкој повезаности са предикатом.

Сложеница *ruby-faced*, која се састоји од *N + Adj*, гдје је *Adj* прошли партицип, преведена је именичком фразом која као премодификатор има придјев. Овдје се осјећа потреба да се буде што ближе изворном облику, мада се, као именичка фраза, могао користити и израз *црвен у лицу, румен*. Семантичко поље ријечи *ruby* обухвата јаркоцрвену боју рубина и овдје је употријебљена да се нагласи да Ли Тибинг свој тен захваљује и својој тежини (што се види из претходне придјевске фразе *portly*). Овакву конотацију тешко је пренијети у језик-циљ, тако да смо само жељели да нагласимо да је пренос конотативног значења понекад јако тешко означити.

3. Апозиција

Када се говори о апозицији у енглеском језику, оно што одмах упада у очи јесте распон значења у којима се овај појам користи. Кверк наводи да се „граматичари разликују по слободи коју користе када придружују термин апозиција чак и у специфичном смислу који је овдје узет“.⁹ Приступ овом термину некада је превише конзервативан, а некада и сувише опширан.

Ми смо се у нашем истраживању посебно окренули апозицијама које би се могле подвести под термин *активни квалификатив* и које су у већини случајева *кондензациони*¹⁰ (*verbless clauses*)¹¹. Код њих је карактеристично да је сажимање које је примјетно код нефинитних клауза отишло један корак даље, тако да осим тога што су већином без субјекта, у себи не садржавају ни глагол (како им и само име каже), него се ова два сегмента могу углавном реконструисати. Глагол углавном представља неки од облика глагола *бити* (*to be*).

- (14) Saunière closed his eyes, his thoughts a swirling tempest of fear and regret. (C, 19)
- (14') Сонијер затвори очи, а мисли му беху вртлог страха и жаљења. (К, 13)
- (15) 'I'll meet you there on one condition', he replied, his voice stern. (C, 144) [италик у оригиналу]
- (15') „Видећемо се тамо под *једним* условом“, одговори он, одлучним гласом. (К, 97)

У оба ова случаја можемо ставити глагол *to be* у прошлом времену; у примјеру (1) *his thoughts were a swirling tempest of fear and regret*; у

9 Quirk et al. (1994), 1302: Grammmarians vary in the freedom with which they apply the term 'apposition' even in the quite specific sense adopted here.

10 Преводи енглеских лингвистичких термина узети су из Кристаловог „Енциклопедијског речника модерне лингвистике“. Изузетке (као у овом случају) направили смо ако смо у литератури која нам је била доступна успјели пронаћи одговарајући преводни еквивалент.

11 Quirk et al. (1994), 992–997.

примјеру (2) *he replied and his voice was stern*. Као што се види из примјера, ради се о копуларном односу, дакле реченице су облика $S \emptyset V SC$. Оно што је видљиво из ова два примјера јесте да се на семантичком и синтаксичком плану при преводу јављају разлике које су најинтересантније у примјерима актуелног квалификатива реализованог као апозиција.

Пошто се већина оваквих клауза може реконструисати са глаголом *to be*, *кондензацијом* обично налазимо у само два типа реченице, $S \emptyset V A$ и $S \emptyset V SC$, са субординатором или без њега.

Већина ових примјера показује да енглеска фраза реализована кондензатором мора да прође кроз одређене трансформације да би се могла пренијети у српски језик. У случајевима на које смо ми наишли преводилац се служио приједлошком фразом или апозицијом. Овдје треба да нагласимо да се при превођењу оваквих конструкција превасходно ради о језичком осјећању преводиоца и на њему је одлука жели ли, и колико и како жели, да остане вјеран оригиналу. Оно што се може примијетити јесте чињеница да се преводилац одлучивао и за превод клаузама уз употребу глагола. Овој закључак је веома интересантан због самог мјеста актуелног квалификатива у усвајању енглеског језика као страног.

3.а Подударности и сличности

Примјере апозиције који су слични или подударни у оба језика нисмо обрађивали, јер смо сматрали да немају утицаја на усвајање структуре која је предмет нашег истраживања.

3.б Разлике и одсућања

Као апозитивне примјере реализације актуелног квалификатива у енглеском језику узимали смо углавном *кондензацијом* који су се у српском реализовали на разне начине.

Превођени су као именичке фразе.

- (15) 'I'll meet you there on one condition,' he replied, his voice stern. (C, 144) [италик у оригиналу]
- (15') „Видећемо се тамо под једним условом“, одговори он, одлучним гласом. (К, 97)
- (15) $S \emptyset V SC \quad NP \rightarrow PreM(AP) \quad HW (N)$
- (16) A ghost, they would say, their eyes wide with fright as they stared at his white skin. (C, 85) [италик у оригиналу]
- (16') Дух, говорили би, очију широм раширених од страха док су зурили у његову белу кожу. (К, 57)
- (16) $S \emptyset V SC; SC \rightarrow AP; PoM \rightarrow PP \quad NP \rightarrow PoM; PoM \rightarrow AP(participle)$
- (17) Langdon nodded, his expression serious. (C, 223)
- (17') Лангдон климну главом, озбиљног лица. (К, 147)
- (17) $S \emptyset V SC \quad NP \rightarrow PreM(AP) \quad HW (N)$
- (18) 'Your first question,' Teabing declared, his tone Herculean. (C, 300)
- (18') „Прво питање“, објави Тибинг, херкуловским тоном. (К, 198)
- (18) $S \emptyset V SC \quad NP \rightarrow PreM(AP) \quad HW (N)$

- (19) 'The Holy Grail', Teabing said, his voice sermonic. (C, 311)
 (19) „Свети грал“, рече Тибинг, гласом као на проповеди. (К, 204)
 (19) S \emptyset V SC NP; PoM \rightarrow Clause
 (20) After a long wait, another man came on, his tone gruff and concerned. (C, 338)
 (20') Након подуже паузе, јави се груб и забринут мушки глас. (К, 223)
 (20) S \emptyset V SC; SC \rightarrow AP coord AP A V S; S \rightarrow NP
 (21) Teabing came over to them, his eyes wild with fear. (C, 359)
 (21') Тибинг им приђе, очију испуњених страхом. (К, 238)
 (21) S \emptyset V A; A \rightarrow AP; PoM \rightarrow PP NP \rightarrow PoM; PoM \rightarrow AP (participle)

Примјећује се да су комплементи субјекта претварани у премодификаторе гдје је то год било могуће (одлучним (15); озбиљног (17); херкуловским (18); груб и забринут (20)). У примјеру (20) чак је додан придјев *мушки* да би се одредио квалитет придјева који је везан само уз именицу мушког рода, јер је поријеклом ономатопејски, те би се, на примјер, могао везати уз звук какав производи медвјед.

Тамо гдје није било могуће премодификовати именичку фразу придјевом, вршена је постмодификација. Интересантно је да се вршила реконструкција глагола (који је, као што смо већ навели, копула *to be*) и то тако да се глагол правио од придјева који је у енглеској верзији представљао адвербијал (примјер (21)) или комплемент субјекта (примјер (15)).

Постмодификацију су вршиле и приједлошке фразе у служби адвербијала.

- (22) 'Sir Leigh will be down presently', he declared, his accent thick French. (C, 305)
 (22') „Сер Ли ће одмах сићи“, објавио је, са грубим француским нагласком. (К, 200)
 (22) S \emptyset V SC; SC \rightarrow NP; NP \rightarrow A HW A \rightarrow PP

У неким случајевима се прибјегавало и употреби клауза.

- (23) The clicking of Teabing's crutches approached in the hallway, his pace unusually brisk. (C, 350)
 (23') Метални звук Тибингових штака приближавао се ходником, а корак му је био необично оштар. (К, 232)
 (23) S \emptyset V SC; SC \rightarrow AP; sub S Aux SC
 (24) Teabing's head snapped up, his face wild with disbelief. (C, 359)
 (24') Тибингов поглед полете навише, а лице му се изобличи од неверице. (К, 238)
 (24) S \emptyset V A; A \rightarrow AP; PoM \rightarrow PP sub S V A

4. Именичка фраза и именичка клауза

Узевши у обзир Дикову теорију функционалне граматике (FG) да језике треба проучавати у духу њихове комуникативне улоге као и да је подређена структура увелико семантичка а не синтаксичка реализација у

којој елементи нису у линеарном распореду¹², прво ћемо видјети на који се начин реализује енглеска именичка фраза у функцији актуелног квалификатива.

У нашем истраживању пронашли смо веома мали број именичких фраза у улози актуелног квалификатива које нису биле или дио придјевске фразе или апозиција, или постмодификација нефинитне фразе или клаузе, било да се ради о енглеском садашњем или прошлом партиципу или герундиву. Највећи број таквих фраза биле су фразе које су садржавале бројеве.

(25) Although Professor Langdon might not be considered hunk-hand-some like some of our younger awardees, this forty-something academic has more than his share of scholarly allure. (C, 24)

(25') Иако се професор Лангдон не би могао назвати zgodним парчетом попут неких наших млађих одабраника, овај научник од својих четрдесет-и-нешто година има више учењачке привлачности него што је уобичајено. (K, 17)

(26) Her sixty-year-old body did not awake as fast as it used to, although tonight's phone call had always made her uneasy. (C, 28)

(26') Њено шездесетогодишње тело није се будило брзо као раније, премда јој је вечерашњи позив сасвим сигурно разбудило чула. (K, 46)

(27) Sophie was six years old. (C, 141)

(27') Софи је имала свега шест година. (K, 94)

Одмах је уочљиво да је и само одређивање функције ових фраза дискутабилно. У примјеру (25) имамо именичку фразу *this forty-something academic*, која се састоји од *Det PreM HW*. Функција *PreM* јесте придјевска због њеног мјеста и значења, мада када погледамо ту сложеницу, видимо да је она настала спајањем броја и неодређене замјенице, тако да бисмо је могли посматрати и као *NP*. У примјеру (26) имамо придјевску фразу која се састоји од *Num+N+Adj*. Овај примјер је овдје представљен узимањем у обзир тврдње Френкса да су „фразе које садрже бројеве у српскохрватском језику *NP* зато што могу да се појаве у косим позицијама *NP*, а да и даље задрже наставке за квантификативни генитив“.¹³ Сама позиција придјева и његово значење учинило нам се ближе актуелном квалификативу него обичном атрибуту у енглеском језику, те смо га стога и сврстали овдје, иако смо свјесни да постоје недоумице око форме и функције, поготово ако се упореде преводи. Примјер (27) показује нам комплемент субјекта који је реализован као придјевска фраза, али ако погледамо превод на српски језик, видимо да је резултат именичка фраза.

Примјери који су највише привукли пажњу у нашем истраживању биле су именичке фразе као посмодификатори приједлошких фраза.

12 Исп. Dik (1997).

13 Franks (1995), 113: The fact that numeral phrases in Serbo-Croatian may appear in oblique NP positions and still exhibit GEN(Q) case marking, [...] indicates that they must themselves be NPs in this language.

4.а Сличности и поударачања

Прије свега желимо да нагласимо да смо при успостављању односа имали на уму синтаксичке релације у енглеском језику. Дакле, ако је у српском именичка фраза била са приједлогом, ми смо је сврставали у групу приједлошких фраза.

(28) The coffin was trapezoidal, tapered at the feet, widening toward the top, with a peaked lid. (C, 468)

(28') Сандук је био трапезоидног облика, сужавао се ка дну а ширио ка врху, са поклопцем у облику крова. (К, 312)

(28) A→PP A→PP

(29) With no headlights, he had crossed an open knoll and was now descending a long slope, moving farther away from the estate. (C, 376)

(29') Без светала, прешао је преко отвореног брежуљка и сада су се спуштали низ дугу падину, удаљавајући се са имања. (К, 250)

(29) A→PP A→PP

Када се погледа постмодификација коју представља именичка фраза, види се да се у примјеру (29) у енглеском негација остварила додавањем *no* испред именице, а не коришћењем приједлога *without*, чији би онда еквивалент био дати превод. У примјеру (28) приједлог је исти у оба језика.

У примјерима (30) и (31) види се потпуно поклапање и приједлога и постмодификоване именичке фразе.

(30) The man stared at his, perfectly immobile except for the glint in his ghostly eyes. (C, 18)

(30') Једино му је у аветињским очима титрао блесак. (К, 11)

(31) 'Seat belts, please,' Teabing's pilot announced as the Hawker 731 descended into a gloomy morning drizzle. (C, 433)

(31') „Вежите појасеве, молим“, објави Тибингов пилот док се хокер 731 спуштао у сумурну јутарњу кишу. (К, 290)

Пошто у енглеском језику одређени глаголи траже искључиво приједлошку комплементацију, разумљиво је да су се у српском језику фразе некад реализовале и као бесприједлошке ако је српски глагол захтијевао такву комплементацију.

(32) His broad, pale back was soaked with blood-red slashes. (C, 178)

(32') Његова широка, бледа леђа била су избраздана крвавоцрвеним ожиљцима. (К, 119)

(32) A→PP; PoM (NP)→A HW A→NP

(33) Outside the window, Le Bourget Airfield dropped away with startling speed. (C, 389)

(33') Напољу, аеродром Ле Бурже губио се запањујућом брзином. (К, 258)

(33) A→PP A→NP

4.6 Разлике и одстојања

С обзиром на то да је улога актуелног квалификатива у нашим примјерима адвербијална, приједлошке фразе су реализоване и као прилошке или придјевске фразе.

(34) 'Remember the vinegar', Langdon whispered with fearful exhilaration. (C, 425)

(34') „Имај на уму сирће“, прошапута Лангдон плашљиво и узбуђено. (K, 284)

(34) A→PP; NP→A HW A→AdvP coord AdvP

(35) Teasing fixed Langdon with a devilish smile. (C, 307)

(35') Тибинг враголасто погледа Роберта. (K, 202)

(35) A→PP A→AdvP

(36) Hypnotically, he moved to the bedroom where his father lay on the bed in a drunken stupor. (C, 84)

(36') Као хипнотисан, кретао се ка спаваћој соби где је отац пијан спавао на кревету. (K, 57)

(36) A₂→PP; NP→Det A HW A→AP

Велики број фраза је реализован у виду клауза.

(37) When she saw his alabaster-white flesh, she was overcome with a horrified bewilderment. (C, 178)

(37') Када је видела његово тело бело попут алабастера, ужаснула се. (K, 119)

(37) A→PP Cl→ProS V

Скраћивање, које је доста често у енглеском језику у оваквим случајевима, у српском би довело до нејасноћа, те су се зато у преводу вјероватно и користиле клаузе.

5. Нефинитни глаголски облици

Партицип, заједно са инфинитивом и герундом, спада у нефинитне глаголске облике у енглеском језику. Кверк примјеђује да оно што карактерише нефинитне глаголске облике јесте да не разликују граматичко вријеме и начин (tense and mood), и не могу се појавити у конструкцијама са субјектом главне клаузе¹⁴. Не могу се појавити ни у конструкцијама са модалом, јер модали немају нефинитне облике.

Што се тиче функције садашњег партиципа, он може да има глаголске и придјевске функције, а може да функционише и као деадјективирани номинал. И актуелни квалификатив у форми партиципа може да има исте функције.

Као и у већини случајева, придјевска и адвербијална функција су испреплетене, што се може рећи и за употребу нефинитне фразе као премодификатора именичке фразе.

¹⁴ Quirk et al. (1994) 153.

- (38) As he had anticipated, a thundering iron gate fell nearby, barricading the entrance to the suite. (C, 17)
- (38') Као што је и очекивао, гвоздена капија у близини паде уз заглашујући тресак, затварајући улаз у крило. (К, 11)

Видимо да је у примјеру (38) придјев *thundering* у придјевској употреби, иако бисмо га могли везати и уз глагол *to fall*, јер је бука коју он означава директан продукт пада капије. Ово ипак сматрамо актуелним квалификативом, јер се квалификација буке *thundering* схвата као нешто што ни у ком случају није трајна особина. Ако покушамо да овој фрази додамо интензификатор *very*, добићемо фразу **a very thundering iron gate*. Кверк (1994) тврди да *-ing* облик има ограничену употребу осим ако су уз њега коришћени интензификатори као што је *very*.¹⁵ Али, и он истиче једну од важних особина употребе *-ing* облика, која се односи на чињеницу да сваки од примјера треба понаособ узети у обзир имајући превасходно у виду само значење.

5.а Подударности и сличности

Нефинитни облици унутар именичке фразе показују подударност, једино у чему може доћи до разлике јесу њихови премодификатори или постмодификатори.

- (39) The decaying fresco portrayed Jesus and his disciples at the moment that Jesus announced one of them would betray Him. (C, 318)
- (39') Зидна слика која је пропадала приказивала је Исуса и његове апостоле у тренутку када је Исус објавио да ће га један од њих издати. (К, 208)
- (39) NP→Det PreM(A - ed) HW NP→PreM HW PoM (Rel Cl)
- (40) Just a deafening silence, which seemed to reverberate back and forth as if the building were whispering to itself. (C, 518)
- (40') Само заглашујућа тишина, која као да је одзвањала кроз простор. (К, 348)
- (40) NP→Det PreM(A - ed) HW NP→HW PoM(RelCl)
- (41) As the Citroën accelerated southward across the city, the illuminated profile of the Eiffel Tower appeared, shooting skyward in the distance to the right. (C, 32)
- (41') Док је стириоен убрзавао ка јужном делу града, осветљени профил Ајфелове куле појави се у даљини, са десне стране, извијајући се пут неба. (К, 23)
- (41) NP→Det PreM(A - ed) HW NP→PreM HW

Исти нефитнитни облик може се примијенити и за прилошке фразе.

- (42) Simon Edwards – Executive Services Officer at Biggin Hill Airport – paced the control tower, squinting nervously at the rain-drenched runway. (C, 437)

15 Quirk et al. (1994), 1325: limited acceptability unless accompanied by an intensifier such as *very*.

- (42') Сајмон Едвардс – управник аеродрома Бигин Хил – корачао је уздуж и попреко командним торњем, чкиљећи нервозно у правцу писте натопљене кишом. (К, 293)
(42) VP→HW PoM (AdvP) VP→ HW PoM (AdvP)

5.6 Разлике и одсипујања

Као што смо већ раније нагласили, копуле у енглеском преузимају значење од адвербијала или комплемента субјекта, па се исто може рећи и за актуелни квалификатив који је реализован као фраза у коме је копула у нефинитном облику.

- (43) 'I have a little problem,' the bank president said, sounding distressed. (C, 302)
(43') „Имам мали проблем,“ рече председник банке узнемирено. (К, 198)
(43) A→PartCl A→AdvP
(44) Sophie glanced up, looking surprised. (C, 321)
(44') Изненађена, Софи подиже поглед. (К, 211)
(44) A→PartCl A→AP
(45) 'You know of the keystone?' Teabing said, sounding surprised. (C, 369)
(45') „Ви знате за кључни камен?“ рече Тибинг, изненађен. (К, 245)
(45) A→PartCl A→AP
(46) A male student at the back raised his hand, sounding hopeful. (C, 412)
(46') Студент из задњих редова подиже руку, пун наде. (К, 273)
(46) A→PartCl A→NP
(47) Sophie eyed him, looking incredulous. (C, 512)
(47') Софи га је гледала са неверицом. (К, 343)
(47) A→PartCl A→PP
(48) Sophie stood up, looking stunned. (C, 514)
(48') Запањена, Софи устаде. (К, 345)
(48) A→PartCl A→AP

Постмодификација партиципом у српском је реализована и путем различитих клауза у зависности од комплементације глагола или синтаксичких (семантичких) захтјева.

- (49) As they straightened out, Langdon turned in his seat, craning his neck to look out the rear window toward the Louvre. (C, 190) (to-infinitive)
(49') Када су исправили правац, Лангдон се окрете на свом седишту, истежући врат како би погледао кроз задње стакло ка Лувру. (К, 126)

У примјеру (49) је дошло до трансформације *to*-инфинитива у енглеском језику у клаузу.

6. Копула

Копуле (Linking verbs, copulas, copular verbs, verbs of incomplete predication) јесу глаголи чије је значење одређено допуном која иде иза њих и та допуна описује субјекат уз који је везана.

За глагол се каже да има копуларну комплементацију када га слиједи или комплемент субјекта или предикациони адјункт и када се тај елемент не може изоставити а да се не промијени значење глагола¹⁶.

Комплементација копулама може бити придјевска, номинална и адвербијална (adjectival, nominal and adverbial).

(50) Sophie looked uncertain. (C, 216) [adjectival]

(50') Софи је била збуњена. (К, 143)

(51) Aringarosa recalled a day when all Vatican transports were big luxury cars that sported grille-plate medallions and flags emblazoned with the seal of the Holy See. (C, 205) [nominal]

(51') Арингароса се сећао времена када су сва возила Ватикана била велика и луксузна са грбом и заставицама са знаком Свете столице. (К, 135)

(52) *The wheels are in motion*. (C, 54) [италик у оригиналу] [adverbial]

(52') *Точкићи су покретливи*. (К, 36)

Метјуз (1996)¹⁷ се критички односи према Кверковим поставкама о валентности глагола. Разматрајући тврдњу да према традиционалним виђењима копула представља оно што управља предикативним елементом на исти начин као што и у реченици *No animal shall kill any other animal, shall kill* управља фразом *any other animal*, Метјуз наглашава да постоје два аргумента који иду у прилог противницима овакве анализе. Један се односи на ограничења која се могу наћи у конструкцијама које представљају комплемент субјекта, а које се односе на значење глагола. Он даје примјере:

*His mother is turning old. vs. His mother is growing old.

*The milk grew sour. vs. The milk turned sour.

наглашавајући да се ово правило не може примијенити на копулу *to be*, за коју каже да не постоје никаква посебна ограничења када се повезује са субјектом. Други аргумент се односи на комплементацију придјевом, јер, према његовом осјећању, придјев може имати семантичке особине које су сродне валенцији. На основу овога он закључује да придјев представља елемент конструкције који је контролише, а не глагол, те закључује да је „облик глагола *to be* маркер“.¹⁸

16 Quirk et al. (1994), 1171: A verb is said to have COPULAR complementation when it is followed by a subject complement (C_s) or a predication adjunct, and when this element cannot be dropped without changing the meaning of the verb.

17 Matthews (1996), 113 —117.

18 Ibid, 116: The form of BE is then a marker.

Метјуз замјера Кверку што *намеће* моновалентни предикатор глаголу *to be*, који сам себи не обезбјеђује некакав глаголски елемент (који Кверк назива *интензивном комплементацијом* (intensive complementation).

Халидеј (1969) сматра да интензивни комплемент „има, по дефиницији, истог референта као и неки други елемент у клаузи“¹⁹ и сматра да су „интензивни“ и „екстензивни“ комплементи подтипови и комплементата и клауза.

И поред оваквих разликовања у схватањима копуле, сви аутори наводе исте глаголе када их сврставају у ову групу.

6.а Подударности и сличности

Ако је комплемент субјекта или адвербијал придјевска фраза, углавном је дошло до поклапања у српском и енглеском језику.

(53) The stalls were empty. (C, 120)

(53') Кабине су биле празне. (К, 81)

(53) S V SC; SC→AP S V SC; SC→AP

Исто се може рећи и за низ других примјера (54, 55).

(54) Langdon felt uncertain how to proceed. (C, 408)

(54') Лангдон није био сигуран како да настави. (К, 271)

(55) The question seemed odd. (C, 41)

(55') Питање се чинио необичним. (К, 28)

Због начина на који енглески језик прави негацију, она са придјева прелази на глагол, тако да смо ове примјере сматрали сличнима.

6.б Разлике и одсућања

Копула у енглеском језику, поготово *to be*, углавном преузима значење свог комплемента.

(56) Fache felt rigid as he stood in the alcove. (C, 215)

(56') Фаш је укочено стајао у ниши. (К, 142)

(56) SC→AP; PoM→sub S V A S Aux A(AP) V A

(57) The Teacher fell silent, as if letting the triumph of this moment settle over him. (C, 28)

(57') Учитељ ућута, као да пушта да се осећај тријумфа који је носио тај тренутак слегне у њему. (К, 20)

(57) S V SC S V; VP→PoM (sub Cl)

7. Закључак контрастивног анализирања структура при преводу с енглеског на српски језик

Иако је анализа корпуса обухватила само једно дјело на енглеском језику, из ње су се, ипак, могли извући одређени закључци.

19 Halliday (1969), 63: ... having, by definition, the same referent as another element in the clause.

Видљиво је да је језик преводиоца под великим утицајем језика-циља. Чини се да нису обликоване посебне синтаксе матерњег и страног језика, него се већина компликованијих структура обрађује унутар синтаксе неког *полујезика*. Уводимо термин *полујезик*, јер је синтакса страног језика садржана у *међујезику* преводиоца толико снажна да је понекад веома лако из превода реконструисати оригиналну реченицу. Претпоставили смо да је то тако због утицаја који енглески језик има у свакодневном животу, тако да неке структуре кроз *међујезик* успијевају да допру и до матерњег језика. Овдје желимо да нагласимо да у овакво разматрање утицаја језика једног на други нисмо узимали могућност постојања и неких спољашњих фактора (брзине превођења, неусвојености облика и слично) пошто се радило о ауторизованим преводима који су прошли и лектуру и коректуру.

Највећи утицај енглеског језика осјећао се при превођењу партиципа који су готово увијек посматрани и као партиципи у српском. Корпус који смо обрађивали показао је да је преводилац, када би се нашао пред структуром која му је била тешка за превођење, игнорисао њено постојање, прескакао је и није је преводио. То се дешавало и при преводу структура унутар којих се налазио актуелни квалификатив. Закључак који смо донијели јесте да се преводилац служио стратегијама којима се служе ученици при усвајању структура страног језика, а то су избјегавање или чак и игнорисање форме и функције. Код употребе структура којима је реализован актуелни квалификатив видимо скоро увијек употребу оних које се усвајају на школском нивоу, чак и у случајевима када због тога долази до погрешног превода.

Контрастивна анализа употребе актуелног квалификатива у енглеском и српском језику указала је на потребу даљњег истраживања структура које се поклапају у језику-извору и језику-циљу, јер и структуре које су наоко једноставне могу некад представљати огроман проблем при превођењу.

Библиографија

- Браун, Д. (2006). *Да Винчијев код*. (Превела Нина Ивановић.). Нови Сад: Соларис.
- Brown, D. (2004). *The Da Vinci Code*. London: Bantam Press.
- Butterworth, G. and E. Hatch. (1978). 'A Spanish-speaking adolescent's acquisition of English syntax'. U Hatch, E. (ed.). *Second Language Acquisition*. Rowley, MA: Newbury House. str. 231—245.
- Sancino, H., E. J. Rosansky. and J. Schumann. (1978). 'The acquisition of English negatives and interrogative by native Spanish speakers'. U Hatch, E. M. (ed.). *Second Language Acquisition: a Book of Readings*. Rowley, MA: Newbury House. str. 207—230.
- Dik, S.C. (1997). *The Theory of Functional Grammar*. 2nd ed. Dordrecht: Foris.
- Ellis, R. (1984). 'Can syntax be taught? A study of effects of formal instruction on the acquisition of WH questions by children'. *Applied Linguistics* 5. str. 138—155.

- Felix, S. W. (1977). 'Early syntactic development in first and second language acquisition'. U Henning, C. A. (ed.). *Proceedings of the Los Angeles Second Language Research Forum*. Los Angeles. str. 147 — 159.
- Franks, S. (1995). *Parameters of Slavic Morphosyntax*. Oxford: OUP.
- Halliday, M. A. K. (1969). 'Transitivity and Theme (part 1)'. U 'Options and functions in the English clause'. *Brno Studies in English* 8. str. 260 — 293.
- Huang, J. And E. Hatch. (1978). 'A Chinese child's acquisition of English'. U Hatch, E. (ed.). *The Dynamic Interlanguage: Empirical Studies in Second Language Variation*. New York: Plenum Press. str. 17—31.
- Hyltenstam, K. (1977). 'Implicational patterns in interlanguage syntax variation'. *Language Learning* 27. str. 383—411.
- Ioup, G. (1983). 'Acquiring complex sentences in ESL'. U Bailey, K. M. And S. Peck (eds.). *Second Language Acquisition Studies*. Rowley, MA: Newbury House. str. 41—55.
- Ioup, G. and A. Kruse. (1977). 'Interference versus structural complexity as a predictor of second language relative clause acquisition'. U Henning, C. (ed.). *Proceedings of the Second Language Research Forum*. Los Angeles: UCLA. str. 48—60.
- Кристал, Д. (1998). *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*. 2. издање. Београд: Полит.
- Matthews, P.H. (1996). *Syntax*. Cambridge: CUP.
- Meisel, J. M., H. Clahsen and M. Pienemann. (1981). 'On determining developmental stages in natural second language acquisition'. *Studies in Second Language Acquisition* 3. str. 109—135.
- Pienemann, M. (1984). 'Psychological constraints on the teachability of languages'. *Studies in Second Language Acquisition* 6. str. 186—214.
- Quirk, R. et al. (1994). *A Comprehensive Grammar of English Language*. London: Longman.
- Ravem, R. (1974). 'The development of wh-questions in first and second language learners'. U Richards, J. C. (ed.). *Error Analysis: Perspectives on Second Language Acquisition*. London: Longman. str. 134—155.
- Schumann, J. H. (1979). 'The acquisition of English negation by speakers of Spanish: a review of the literature'. U Andersen, R. W. (ed.). *The Acquisition and Use of Spanish and English as First and Second Languages*. Washington, DC: TESOL. str. 3—32.
- Станојчић, Ж. и Љ. Поповић. 1994. *Граматике српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stauble, A.-M. (1978). 'The process of decreolization: A model for second language development'. *Language Learning* 28. str. 29 — 54.
- Thomason, S. G. (2001). *An Introduction to Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wode, H. (1978). 'The L1 vs. L2 acquisition of English interrogation'. *Working Papers on Bilingualism* 15. str. 37—57.
- (1981). *Learning a Second Language*. Tübingen: Gunter Narr.

Summary

The paper focuses on binary relations of correspondence and similarities, i.e. differences and exceptions, in realisation of a Serbian syntactic-semantic structure called *aktuelni kvalifikativ* in Dan Brown's novel *The Da Vinci Code*. The research is based on contrastive analysis of its usage in the original and its Serbian translation through the most frequent structures with which it was realised: adjectives and adjectival phrases, apposition, noun phrases and nominal clauses, non-finite verb forms and copulas.

Весна ЛОПИЧИЋ
Ниш

„МАЛИ РЕЧНИК НОСТАЛГИЈЕ“: СРПСКИ ЈЕЗИК И ОЧУВАЊЕ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА¹

Водећи теоретичари постколонијалне теорије у књижевној критици (Андерсон, Хејстингс, Хоми Баба) наглашавају улогу матерњег језика и књижевности у формирању националне свести и њеном очувању. Књижевна продукција у дијаспори се најчешће из овог разлога развија на језицима имиграната, што важи и за српску дијаспору у Канади. Једна од стратегија за очување нације јесте управо неговање језика матичне земље у новом социјалном, економском и културном окружењу које је последица дислокације. На тај начин се ствара Андерсонова „замишљена заједница“ која обухвата одређени народ земље порекла и свеукупну дијаспору тог народа, обједињене пре свега кроз језик, а затим и остале одлике националног идентитета, сем територије. Један од писаца који у Канади објављују на српском јесте и Небојша Милосављевић чије *Приче из обећане земље* носе наслов *Ух, Канада*. Циљ овога рада јесте да покаже које „јединице културе“ (Чик) имају највећи значај за оне емигранте чији је лични идентитет у великој мери утемељен на културном идентитету Србије.

Кључне речи: културни идентитет, дијаспора, јединице културе, носталгија, књижевност, српски језик

„Постоје речи које имају дејство сувог аперката. Кресну те у плексус, онако ненадано као грогирани боксер када уђе у клинч, оставе те без даха за тренутак и после дуго размишљаш како то да и после толико година реагујеш на њих као Павловљев цукац. У свакој од њих се налази бар по делић живота вешто камуфлиран једноставношћу појма који, наизглед сасвим неважан и прост, уме у делићу секунде да изазове реакције које нимало не приличе освешћеном емигранту, оном што са обе ноге стоји на земљи и гледа у будућност. Умеју оне, онако курвински, да се појаве у неком разговору или просто у мислима, да зазвече као прапорци, па ти не преостаје ништа друго него да се напијеш или дуго буљиш у празно, а да баш и ниси сигуран због чега“ (61).

Овим речима почиње „Мали речник носталгије,“ један од текстова које је Небојша Милосављевић објавио у збирци *Ух, Канада*, са поднасловом *Приче из обећане земље*. Многе од тих прича су се претходно појављивале у рубрици „Грлом у јаворе“ коју Милосављевић редовно води

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 148024Д Министарства науке Републике Србије.

у часопису *Чичак*, једном од неколико листова на српском језику који редовно излазе у Канади² (сада само у електронском облику). Необичност овог текста јесте у томе што заиста представља мали глосар од 27 појмова од којих 4 означавају храну, 3 се тичу спорта, 4 одређених народних обичаја, 6 би се могло узети за природне појаве, биљке и животиње, 4 за специфичности Београда, 2 „Политика“ и „фића“ могли би представљати српске националне симболе, а 4 су апстрактни појмови нама у Србији добро познати: „штрафта“, „ладовина“, „фрка“ и „носталгија“.

Ова класификација је једна лична интерпретација јер би други читалац ове концепте разврстао на неки други начин, по свом нахођењу. Међутим, верујем да би их већина читалаца сасвим лако идентификовала као припадајуће нашој култури, а многи би их без муке и дефинисали, јер су их у потпуности усвојили. Поставља се питање: Шта у ствари чини једну културу, те у којој мери се и по чему културе разликују? А затим, шта је суштина носталгије као везаности за одређену културу.

Дијапазон одговора је широк, а појам „култура“ се дефинише на више од 200 различитих начина. На једном екстрему ове парадигме налази се, рецимо, Лоуи (Lowie) и његови истомишљеници који тврде: „Постоји само једна културна реалност која није вештачка, тј. култура васцелог људског рода у свим периодима и на свим местима“³ (Lowie, 305). Етнолог Џон Гејтвуд се на 27. годишњем састанку Друштва за кроскултурна истраживања одржаном 1999. г. у Новом Мексику вратио овој тврдњи са намером да је провери. Фокус његових професионалних интересовања јесте испитивање могућности дељивости културе на мање сегменте, односно јединице. Пошао је од поставке да се људска култура дистрибуира или преко појединачних националних култура, при чему целе културе представљају јединице или преко скупа одлика при чему скуп одлика представља једну јединицу културе. Јасно је да се у оба случаја постулира могућност дистрибуирања људске културе у виду дистинктивних јединица налик на чврсто увезане пакете који се могу однети на одређену адресу, распаковати и применити. То би могао бити случај са дијаспором када би било могуће своју културу трансплантирати на тело неке друге заједнице и наставити живот у савршеној симбиози без икаквих промена. Међутим, Гејтвуд тврди да ни целе културе ни мање јединице културе у стварности не могу да се дистрибуирају тако да се задржи стабилност оригиналне културе. Било да се култура сагледава кроз садржај традиција које се преносе друштвеним механизмима, било кроз саме друштвене механизме преноса културе (заједничка судбина, сличност, блискост култура итд.) квантитативна и квалитативна арбитрарна процена присутна је

2 О српским новинским медијима у Канади види: Весна Лопичић. „Глас српске дијаспоре у Канади: новински медији и очување националне свести“, Глас у језику, књижевности и култури, прир. Б. Чубровић и Мирјана Даничић. *Philologia*, Београд, 2007. pp. 131–143 UDK 070(= 163.41) (71) 316.774: 314.15 (= 163.41) (71) (ISBN 978-86-844461-12-6) (COBISS.SR-ID 145640204)

3 Цитате са енглеског превела В. Лопичић.

у толикој мери да се стварају вештачки конструкти који воде до апсурда, а не до објективне слике културне реалности.

Са друге стране, ни претпоставка да се култура састоји од одређеног броја одлика, тј. јединица културе, по мишљењу Гејтвуда, није одржива. Аналитички приступ појавама као одраз става модерне науке према свету дао је изванредне резултате у биологији, хемији и још неким наукама. Дистинктивне јединице које налазимо, на пример, у периодном систему елемената или у виду гена, атома и сл. наводе на закључак да се и култура може делити на мање сегменте све док се не дође до најмањих јединица⁴ које у себи носе срж дате културе. Гејтвуд супротставља немачку школу која се држи искључиво формалних карактеристика у дефинисању одређених одлика културе (лук, плес, сахрањивање итд.) и америчку школу која уводи и психолошку димензију одређене јединице културе. До кулминације долази са Линтоном и дефинисањем четири аспекта једне културне одлике: форме, функције, употребе и значења. Овим варијабилност јединице културе расте, поузданост њеног преношења опада, те се стога и проблем дефинисања јединице културе усложњава и Гејтвуда доводи до закључка да је као и у случају дефинисања појединачних култура, немогуће објективно одредити шта чини јединицу културе.

Ако бисмо прихватили ставове Гејтвуда који следи Лоуиев екстремни приступ дефинисању културе, онда глосар Милосављевића у *Малом речнику носџалџије* нема никаквог смисла. „Туршија,“ „Калиш“ и „ортак“ не би могле бити дистинктивне јединице српске културе нити би њиховим комбиновањем могли да се приближимо суштини те културе. Срећом, постоје и опречна мишљења, те се тако на другом крају парадигме налази Чик (Chick) са својим истомишљеницима и ставом да се култура ипак састоји од одређених дистинктивних јединица. Оне се могу идентификовати на вишим нивоима организације (уметност, религија, технологија, филозофија), као и на нижим (одлике, навике, веровања, вредности и сл.). По претпоставци неких америчких антрополога (Фелдман, Докинс и др.) елементарне јединице неке културе имају велику важност за процесе еволуције, трансмисије и промене те културе. Култура се учи и шири управо преко тих партикула које је сачињавају, а помоћу њих се културе могу и разликовати и поредити. Без обзира да ли је реч о материјалном, духовном или бихејвиоралном аспекту одређене културе, она се манифестује преко својих атомских јединица. Те компоненте увек садрже одређену информацију, те су стога обавезно и когнитиве. У том смислу, онај ко у директном или индиректном контакту усвоји појам „кум,“ „авлијанер“ или „кајмак“ као три дистинктивне јединице српске културе приближиће се донекле тој култури. Из ових разлога верујемо да изучавање културе може дати боље резултате ако се прихвати теорија о постојању преносивих јединица културе. Иако ми је близак став да целокупни људски род

4 На тему јединица културе види: Весна Лопичић. *Superimposition of Cultural Structures: Mara Between Canada and Serbia*, ELLSSAC, International Conference, English Department, Faculty of Philology, Belgrade, Serbia, 7-9 December 2007.

у свом искорачењу из света природе и развоју цивилизације представља једну културу, теорија о постојању компонената културе има огромну апликативну вредност.

Значај поимања културе преко њених молекуларних делова постаје веома битан у процесу акултурације. Акултурација је феномен нераздвојив од дијаспоре као и низ њему блиских појмова. Тања Мекнил (Tania McNeil) је, у покушају да дефинише концепт акултурације, уочила да се он односи на две базичне категорије: 1. на процесе промена који су резултат контакта две културе и 2. на резултате таквих промена. Ако је фокус усмерен на акултурацију као контакт две културе, онда се могу разликовати две врсте културне интеракције: спонтана и наметнута. Спонтана акултурација подразумева слободно позајмљивање или инкорпорисану размену, што је нека врста дијалога између култура или културног преговора. У том процесу не долази до субординације /доминације једне културе, већ се слободно размењују јединице култура независно од расних, језичких, класних или родних разлика. У случају Србије и Канаде, „шљивовица“ би могла бити та јединица културе која је нашла своје место у канадској култури, као што је „виски“ усвојен код нас. Ни једна од ових јединица културе није потиснула ону другу, тако да је овде присутна ненаметнута инкорпорација. Наравно да се овде не тврди да постоји потпуна еквиваленција ни равноправност у размени јединица културе између Србије и Канаде.

Са друге стране, наметнута или присилна акултурација позната је као асимилација или инкорпорисање. У том случају очито долази до наметнутог усвајања великог броја јединица једне културе од стране припадника друге културе, за шта процес колонизације може дати довољно примера. Савремени процеси који могу имати исти ефекат апсорпције одређене културе су глобализација и емиграција. Нарочито се код феномена емиграције и стварања дијаспоре може уочити систематско наметање јединица културе домаћина кроз суптилна условљавања имиграната, пре свега кроз коришћење језика. Културна динамика присутна у овом процесу подразумева неравноправан положај култура, без обзира на прокламовану официјелну политику. Канада је одличан пример за то јер је још седамдесетих изгласала став о мултикултуралности и постала званично прва мултикултурална земља на свету, што ипак не значи да се у Канади имигрант може без проблема служити својим језиком на јавном месту или очекивати да његова култура буде подједнако присутна као канадска, односно пре свега англофона култура. Код присилне акултурације хегемонистички се намеће пре свега систем вредности доминантне културе чиме се угрожава опстанак друге аутентичне културе, било да је у питању етничка мањина, дијаспора неке земље или одређена субкултура.

Мекнилова је обрадила и акултурацију као резултате промена које су последица контакта две културе, односно адаптације једне културе у односу на другу. Ту се појављује читав низ појмова изведених из феноме-

на акултурације, коју у базичном смислу треба схватити као једносмерни трансфер културних одлика од доминантне ка подређеној култури. Најпре, декултурација или ескултурација, односно губитак одређених одлика једне у корист друге културе. Затим, транскултурација, тј. двосмерна размена културних карактеристика која омогућава настајање нових конфигурација у обе културе. Потом, енкултурација као процес усвајање образаца нове културе или контра-акултурација као вид спречавања акултурације, а на крају и рекултурација која представља покушај враћања особености матичне културе изгубљених у процесу акултурације. Цела ова парадигма указује на чињеницу да је процес акултурације веома сложен, те је стога логично да га проучавају различите дисциплине из својих карактеристичних перспектива. Антропологија кроз њега сагледава културну адаптацију између две цивилизације, етнологија је усмерена на изучавање културних промена код целог народа, социологија види ток културних апропријација у друштвеним заједницама, а психологија, наравно, код појединаца. На крају, и књижевна критика анализира како једна књижевна традиција усваја елементе неке друге, при чему се могу проучавати све одлике књижевног текста. У контексту дијаспоре, језик и његове употребе појављују се као кључни фактор очувања или губитка националне свести, како у говорном тако и у писаном облику.

Небојша Милосављевић пише на српском и самим радом на часопису *Чиоде* покушава да негује српски културни идентитет у средини која неизбежно води одређеном нивоу акултурације. Као имигрант у Канади он је принуђен да се служи енглеским језиком у великом броју ситуација, али у културном простору свога језика он свесно чува јединице српске културе. Свако од наших емиграната би могао да састави свој мали речник носталгије, а у збиру тих одредница појавили би се обриси онога што наш народ сматра највреднијим у свом националном и културном бићу. Ови лични речници неизоставно би били писани на српском језику јер се појмови као што је „ладовина“ или „фрка“ тешко преводе. Превише тога би било изгубљено у преводу јер многе друге културе не препознају конотације основног значења појма „ладовина“ који код нас описује и лежерне услове рада на послу, као што и „фрка“ представља сленг за одређени проблем, али истовремено и одражава менталну особину српског народа кроз израз „Нема фрке.“ Уосталом, и други, сасвим обични предмети и појаве везани су за многе друге културе, али када су смештени у српске пределе попримају специфичне семантичке димензије. Ада је обично речно острво, али за Београђане оно је непревазиђено, као што Милосављевић каже, зато што „у њеним водама пливају најбоље рибе на свету.“ Кошава је једноставно врста ветра који је и многим Београђанима досадио, али када се нађу у емиграцији, кошава постаје предмет носталгије јер се везује за друге одреднице локалитета и искуства из старог краја. Врабаца вероватно има свуда по свету, али наши џивџани су питомији и дражи од осталих јер их увек видимо у контексту родног града или породичне куће, те стога и као асоцијацију на њих. Бурек се

једе ко још зна где све не, али наше варијанте бурека су најкусније пошто се често једе са другарима касно ноћу после кафане и остаје у сећању као део веселе младости и лудовања. Исто тако и тараба, која у памћењу не служи да ограда и одвоји, већ да се прескаче са другом децом и да се краду комшијске зелене кајсије, о чему се касније својој деци и пријатељима испредају легенде које миришу на детињство. И многи други појмови којима се Милосављевић бави имају призвук носталгије у смислу да тако нешто постоји само у Србији. Наравно да ова врста љубави и везаности за своју домовину није одлика само српског националног бића. И други народи играју баскет, имају шљиве и воле голубове. И они чезну за оним што су оставили код куће, у потрази за бољим животом који често и налазе у Канади, али још дуго осећају носталгију за родним крајем.

Милосављевић признаје: „Носталгија: не знам шта то значи.“ Међутим, модерна наука је на прагу да открије извор овог мистериозног осећања. Објашњење је сасвим прозаично и своди се на једну од функција пинеалне жлезде. Ова жлезда се налази у средишту мозга, иза корена носа, и код одраслих људи је често калцификована, тако да се показује код рендгентских снимања мозга. Отуда је један назив за њу „треће око.“ Она је наш биолошки сат који преко хормона мелатонина регулише циклусе сна и јаве, као и процес старења, а изгледа да поред тога усклађује целокупни ендокрини систем организма. Пинеална жлезда као прва жлезда која се формира у глави фетуса такође лучи и хормон диметилтриптамин (ДМТ), сличан хормону среће, серотонину, и то у најавећим дозама приликом оживљавања фетуса и приликом смрти. Но, најзанимљивије од свега, ова жлезда има и магнетно рецептивну функцију. Наиме, фосфати који се у њој стварају приликом калцификовања добили су назив „мождани песак.“ Овај мождани песак функционише као рецептор електромагнетних таласа у окружењу, тако да жлезда вибрира под утицајем геомагнетног поља и телу шаље електромагнетне сигнале. Када је то геомагнетно поље стабилно, односно када човек не мења место боравка, све ћелије у његовом телу су усклађене са вибрацијама пинеалне жлезде. Када дође до промене геомагнетног поља, из било ког разлога, жлезда лучи ДМТ алкалоиде сличне психоделицима који покушавају да успоставе изгубљену електромагнетну равнотежу. Субјективни ефекат овог процеса прилагођавања код човека манифестује се као носталгија.

Носталгија је, дакле, по још недоказаној научној теорији, физиолошки феномен усаглашавања електромагнетног поља организма са геомагнетним пољем до кога долази након дислокације, а у циљу враћања изгубљене равнотеже и успешног функционисања организма. Романтични призвук који носталгија има у искуству емиграната још се може спасити ако се овом медицинском објашњењу дода и виђење старих филозофа који су пинеалну жлезду називали седиштем душе. Та душа која се везује за једно место мора поново да се нађе када се оде далеко, у потпуно другачије културно (а сада и геомагнетно) окружење. Тиме се може објаснити осећање патње, чежње и неиспуњености због кога многи људи

у дијаспори трпе, нарочито када емигрирају у зрелом добу, када је пинеална жлезда у великој мери калцификована. У овом контексту постаје јасно зашто људи који целог живота путују и мењају место боравка не пате од носталгије, посебно ако овај образац живота важи од раног детињства. За њих су шкембићи у сафту само још једно јело, док за људе као што је Милосављевић они имају посебан значај, јер се везују за задимљене кафане, бели хлеб за умакање у сафт и добро друштво. На сличан начин, и калдрма је општи феномен, али ако њоме ходате годинама, распознајете њене дугине нијансе после кише и присећате се како сте боси њоме ходали у детињству, она постаје јединица културе која се везује за одређен локалитет. А све то постаје необично важно када се изгуби, односно у дијаспори. Период прилагођавања траје око седам година, каже наука, а наша изрека каже: Дом ти је тамо где ти је срце.

На крају, и значај језика добија своје праве димензије у светлу ових размишљања. Наравно да у сваком језику постоји реч „сплав“, „кестен“ или „авлијанер.“ Међутим, за српски народ у дијаспори, ове речи функционишу као јединице културе и аутоматски евоцирају успомене на родни крај. У великој мери је јалов покушај да се оне преведу и да се при томе задржи сво богатство изворних конотација. Припадник друге културе ће их везивати за своја искуства и ма колико се трудили да њему објаснимо културолошки значај београдских сплавова за једну класу људи у Србији, човек из Бангладеша ће, рецимо, најпре видети слику пецароша на сплаву у плитким водама или башту на сплаву од бамбуса што је у Бангладешу техника преживљавања. Велики број дефиниција на Википедији такође не баца светло на београдске сплавове јер сплав дефинишу искључиво као средство превоза. Шта онда бива са речима као што су „фића“ или „Политика“? Рецимо да ће добар преводилац на енглески за тржиште Британије употребити „мини морис“ као преводни еквивалент за „фићу“ или „Дејли мирор“ за „Политику“, али шта је са културолошким аспектима ових појмова које лупа носталгије вишеструко увеличава? Проблем постаје још изразитији са много сложенијим концептима као што су „слава“ или „кум.“ Пошто преводни еквиваленти у суштини не постоје, преостаје парафраза која никада не може да до краја пренесе укупно значење појма. У том смислу је Лоуи у праву када износи своје замерке идеји о јединицама културе: 1. одлике, тј. јединице културе су дистрибутивно нестабилне; 2. оне се ретко поуздано реплицирају; и 3. култура не постоји на нивоу атома чијим комбиновањем настају сложена једињења културе. Ако у Канади славу објаснимо као породично весеље, асоцијација ће бити рођендан, успех члана породице, венчање. Ако кажемо да славимо породичног свеца, морамо да објаснимо још читав низ ствари: откуда нам породични светац, која је то вера, по чему се православље разликује од других верзија хришћанства, од када, да ли свуда у православном свету има славе, шта она подразумева итд. не бисмо ли заинтересованом приближили појам славе. А на српском језику маса ових информација садржана је у појму слава, који заиста и функци-

онише као јединица културе, мада је тачно да се не реплицира поуздано. Срби у канадској дијаспори прославу славе су прилагодили новом културном окужењу.

Дакле, „Мали речник носталгије“ Небојше Милосављевића на виде-ло износи велики проблем: како очувати свест о свом културном идентитету у окружењу стране културе, и назначава одгор – кроз очување матерњег језика.

Лексикон:

АДА – речно острво каквих има на хиљаде, али када се аже Ада, онда се зна на шта се мисли. У њеним водама пливају најбоље рибе на свету.

ШКЕМБИЋИ У САФТУ – специјалитет који само Срби могу да једу. Није важно од чега се прави. Најбољи је када прође кроз шубер у некој задимљеној кафани. Врло важан детаљ у конзумирању истог је бели хлеб који се обавезно умаче у сафт.

БАСКЕТ – игра се на бетону, најбоље у „старкама“, обично у предвечерје када около све замирише, не знам на шта али се сећам да је било нешто лепо. Екипе се састоје од ортака из краја који могу да се пују до миле воље и да после, онако знојави, заједно оду на пиво.

ЗВЕЗДА – Звезда је живот, све остало су ситнице. Да ми је да доживим још један Бари...

ГРМЕЧ – кафана у којој седе таксисти, новинари и остали фини и културан сет. Угаони камен некадашњег „магичног троугла.“ Место где људи уђу не познајући никога, а изађу са четири кума.

КОШАВА – служи за природно проветравање Београда. Долази на три, седам или 21 дан. Продире до костију и дува кроз главу спечављујући таложње глувих мисли о смислу живота. Прича се да баш због ње све Београђанке имају онако бистре очи.

ШЉИВА – дрво живота за Србе. Покрива Шумадију у великим количинама. Најбоља је у течном стању.

ЏИВЏАН – мало перјано клупко које слеће на терасу и једе из руке. Увек присутан и неприметан. Не могу да замислим свој град без њега.

СЛАВА – друштвено-породични догађај који има религијски повод. Служи за једење и пијење, а неретко и за шизење и лудење. На њему се обично прича о политици и оговарају они који нису дошли. Увек се нађе неки теча који удави све присутне.

ГОЛУБАРИ – посебна каста људи која обитава на Чубури и Звездари. Проводе живот пиљећи у небо. Никада ми није било јасно како без грешке препознају своју птицу када се претвори у тачку. Мирољубиви су и временом почну да гучу кад причају.

БУРЕК – творевина од теста у коме се могу наћи сир, месо, спанаћ, а добар је и празан. Једе се прстима и у комбинацији са хладним јогуртом, а најбољи је када се по повратку из кафане у пет ујутру смаже једно пола тепсије. Срећом, не прави се у low fat варијанти.

КУМ – неко ко зна све о вама. Сећа се кад сте добили корпу од Љиље из VII 2, био је присутан када сте први пут запалили цигарету и упознао вас је са будућом женом. Ако је прави, служи као ослонац. Добар је и ако има комплетан алат и зна да поправља све по кући.

КАЛДРМА – кад сам био мали, моја улица је била поплочана савршено наређаним камењем које се након кише пресијавало као дуга и по којем сам волео да трчим бос. После су ставили ону црну масу која се зове асфалт и која се топила на сунцу и лепила за обућу. Данас калдрме има још само на Косанчићевом венцу, али је мени сада мало тешко да ходам бос.

СПЛАВОВИ – налазе се на Сави и Дунаву, раде ноћу и одлично су место за показивање новог пара силикона или усавршеног модела дуге деветке. Стандардни програм је забава са певањем и пуцањем.

КОМШИЈА – ближи од најближег рода. Служи за гледање утакмица, играње преферанса и поподневну ракијцу уз мезетлук. Може да се искористи и да причува дете, погура ауто и помогне када се уноси регал. Незаменљив извор обавештајних података о осталим комшијама. Поготово ако се ради о комшиници.

„ПОЛИТИКА“ – једини лист на свету који се купује тако што се оде на киоск и каже: „Комшија, дај једне новине.“

КАЈМАК – то је нешто много лепо.

ФИЋА – Сећам се када је поносни отац упловио са њим у наше двориште. Сигуран сам да се данас тако не бих обрадовао ничему што се котрља на четири точка. Мазили смо га, пазили и звали га Ђоле. Ишли са њим на море. Нема везе што је „кувао“ на свакој већој узбидици, био је наш понос. Видео сам да Фиће и данас живе. Неуништив је.

КАЛИШ – Калемегдански парк. Идеално место за бебе и старце. Многи Београђани су ту направили прве и последње кораке. Велика шаховска позорница са пензионерима у главној улози. И професионалним кибицерима. Гробну тизину само понекад наруши очајни вапај неког од њих: „Јао, види слепца, превидео топа.“

ШТРАФТА – она у Кнез Михајловој. Ушукана и топла, душу дала за глуварење. На њој нико не жури. Служи за самопоказивање и гледање. Најлепша је у мају кад се разбије акваријум и њоме прошега нова генерација лепотица.

ШМЕК – нешто што се не учи, него се добије рођењем. Човек који има ове особине зове се шмекер. Не знам баш тачно које су то карактеристике, али таквог типа могу да препознам на километар. Добро успева у Србији. Овде их баш нешто и нисам сретао.

ЛАДОВИНА – вишезначна реч. Може да означава хлад који пружа она липа у башти „Влтаве“ и испод које се најлепше пије пиво, а може да буде и скраћен израз који вам помаже да неком опишете како је на послу.

КЕСТЕН – врло важан плод у животу српског народа. Када у октобру улице замиришу на печени кестен, то је најбољи знак да долази зима. Од њега се прави и чувени кестен пире у пластикачарници у Сремској. Испод кестеновог дрвета се много лепо љуби.

ТУРШИЈА – саставни и неизбежни део зимских радости. Од ње се увече у домаћинским кућама прави икебана која се залива врућом ракијом.

ОРТАК – нешто између друга и буразера, само мало јаче. Ортак је ту кад треба да се пошиба због тебе, кад од добре рибе треба да се одвоји ружна другарица како би ти имао пролаз, кад ти треба алиби код жене, кад изгубиш на коцки па немаш за такси, онда зовеш њега у три ујутру... Ма, ортак је просто – ортак.

АВЛИЈАНЕР – посебна врста српског пса. Виспрен и независан, способан да преживи у свим условима. Од овдашњих керова се разликује по том што је паметан. Људе користи онолико колико су му потребни. Најпознатија подврста је „Дорђолски гонич.“

ФРКА – проблем који се решава реченицом: „Нема фрке.“

ТАРАБА – служи за прескакање како би се из комшијских башти крале зелене кајсије и ране трешње.

НОСТАЛГИЈА – Не знам шта то значи.

Литература

Chick, Garry. “Culture-Bearing Units and the Units of Culture: An Introduction.” *Cross-Cultural Research*, Vol. 35 No. 2, May 2001 (91-108).

Chick, Garry (1999). “The Units of Culture.” The Pennsylvania State University, University Park, Pennsylvania, USA. The paper presented at the 1999 Society for Cross-Cultural Research session on *Themes, Memes, and Other schemes: What Are the Units of Culture?*, organized by Garry Chick. www.personal.psu.edu/gec7/Units.pdf (date of access 21/11/2007)

Gatewood, John B. “Reflections on the Nature of Cultural Distribution and the Units of Culture Problem.” *Ethnology*, 35(4), 2000: 293-303.

Lowie, Robert H. “Cultural Anthropology: A Science.” *American Journal of Sociology*

MacNiel, Tania. “Acculturation.” *Etymologie / Etymology; Etude Semantique / Definitions; Commentaire / Analysis*. <http://www.ditl.info/arttest/art108.php> (Retrieved 18 June 2008.)

Милосављевић, Небојша. *Ух, Канада: Приче из обећане земље*. Торонто, 2005.

“The Pineal Gland.” <http://www.bridgeofstars.co.uk/pineal-gland.htm> (date of access 21/03/2008)

Wachel, Nathan. “L'acculturation.” LeGoff, Jacques et Pierre Nora. *Faire de l'histoire*. Paris: Gallimard, tome I, 1974: 124-146

„MALI REČNIK NOSTALGIJE“: SERBIAN LANGUAGE AND PRESERVATION OF CULTURAL IDENTITY

Summary

This paper was inspired by a short story “A Brief Lexicon of Nostalgia” by Nebojsa Milosavljevic. In an attempt to understand the source and significance of nostalgia, the author referred first to the units of culture theory and then related it to the acculturation paradigm. An immigrant’s original identity is threatened through the exposure to a foreign culture whereby many elements of his own culture are usually lost. This is a common problem of diaspora everywhere which Milosavljevic points out in his story. A way to deal with it, suggested in the story, is to take special care of the mother tongue and to preserve it in the cultural context of the new homeland. Written literature provides the best means for the cultivation both of one’s language and their cultural identity.

Key words: cultural identity, diaspora, units of culture, nostalgia, literature, Serbian language

Vesna Lopicic

Julijana VUČO
Beograd

AKADEMSKA KOMPETENCIJA, JEZIK OBRAZOVANJA – SRPSKI I ITALIJANSKI

Akademski jezička kompetencija podrazumeva snalaženje u redukovanom kontekstu, upotrebu formalnog stila, poznavanje posebnih registara vezanih za pojedinačne nastavne oblasti i predmete, upotrebu internacionalizama, poznavanje jezika specifične akademske udžbeničke literature, itd. Na primeru grupe studenata italijanistike i učenika srpskog maternjeg jezika koji se školuje u Italiji pokazuje se međuzavisnost akademske kompetencije na italijanskom i srpskom jeziku.

Ključne reči: Jezik obrazovanja, akademska kompetencija, srpski, italijanski.

1. Uvod

Nastava i kvalitet (maternjeg) srpskog jezika najčešće se posmatra ograničeno, u okviru samostalnog predmeta, a nikada kao osnovno i specifično sredstvo u jeziku obrazovanja, u funkciji postizanja akademske jezičke kompetencije srpskog kao vehikularnog jezika na kome se odvija najveći procenat nastave iz svih ostalih predmeta u školama Srbije ili u srpskim školama u inostranstvu, ili kao oslonac u osvajanju novih znanja na stranom jeziku, kao sastavni deo kompletnog kulturnog i intelektualnog identiteta pojedinca.

Uspeh tokom školovanja u neposrednoj je vezi sa kompetencijama koje pojedinac poseduje na jeziku školovanja. Istraživanja vođena u SAD i u Kanadi (Cummins 1981, Short & Spanos, 1989, Lewelling, 1991, DiPerna & Elliott 1999, itd.) potvrđuju da se jezičke kompetencije mogu svrstati u dve kategorije.

Prva je bazična ili osnovna kompetencija koju govornici manjinskih ili L2 jezika stižu u relativno kratkom periodu nakon uključivanja u obrazovni sistem na nekom, za njih L2 jeziku (Short & Spanos, 1989). Ova kompetencija se odnosi na sposobnosti komunikacije sa drugim vršnjacima i ostalim govornicima tog jezika izvan edukativnog konteksta (BICS, Basic Interpersonal Communication Skills).

Kompetencija vezana za poznavanje sektorskih jezika nekog L2, (CALP, Cognitive Academic Language Proficiency) sastoji se u poznavanju vehikularnog jezika. Ovaj domen jezičke upotrebe usvaja se sa većim teškoćama tokom procesa koji može da traje od 5 do 7 godina, sa ciljem da se postigne nivo znanja složenih veština kao u govornika L1 (Cummins, 1981).

Osnovna razlika između dve kategorije jezičkih znanja je u tome što bazična kompetencija uključuje i kontekst (upotrebu ekstralingvističkih i paralin-

gvističkih sredstava kao što su pokret, ili mogućnost parafraziranja, rielaboracije i ponavljanja jezičke poruke), dok jezička kompetencija za akademske potrebe raspolaže redukovanim kontekstom. Uloga odnosnih jezičkih registara (posebnih terminologija vezanih za pojedinačne predmete, npr. matematiku, fiziku, hemiju, umetnost, istoriju i sl., formalni stil, gramatičke strukture i parataksa, upotreba internacionalizama i latinizama itd.) u ima posebnu vrednost u udžbenicima i u metajeziku učionice.

Odlučujući faktori procesa usvajanja akademske kompetencije na nekom L2 jesu (1) visok stepen korelacije između opšteg kognitivnog razvoja i kompetencije na L1 i mogućnost da se poveća i dostigne podjednak nivo akademske kompetencije na L2: koherentan i stalni razvoj kompetencija na nekom L1 koji se odvija istovremeno sa razvojem kompetencija na nekom L2 znatno povećava mogućnosti da neki manjinski, strani ili L2 jezik dostigne svoj akademski maksimum na L2; (2) uzrast učenika koji značajno utiče na proces integracije, na pozitivnu inmerziju i akademski uspeh u procesu obrazovanja na nekom L2 (kognitivna zrelost, dobro razvijen L1 i nivo opšte kulture koji s euočavaju u starujem uzrastu, često su u neposrednoj korelaciji sa njihovim obrazovnim uspehom na L2) (Snow & Hoefnagel-Hohle, 1977, Collier, 1987, 1989); (3) pozitivan stav prema govornicima i kulturi L2, i obrnuto, pozitivan stav učenika pripadnika većinske zajednice prema članovima manjinske zajednice, kao i razvoj kritičke svesti, poštovanje i pozitivno vrednovanje razlika i različitog, imaju velikog uticaja na razvoj akademske kompetencije (Baker 2001); (4) individualne razlike među učenicima takođe predstavljaju važan faktor u procesu učenja.

2. Od italijanskog do srpskog, i natrag

Eksperiment koji je rađen zajedno sa kolegama i studentima Univerziteta u Torinu i Beogradu, imao je za cilj da istraži teškoće u usvajanju školskih predmeta na italijanskom jeziku učenika srpskog maternjeg jezika. Ovaj eksperiment obuhvatio je višestruke jezičke aktivnosti: prevod udžbeničkog teksta sa italijanskog na srpski (delo studenata italijanistike u Beogradu), interlinearni prevod i detaljnu analizu specijalističkog teksta (zadatak učenika imigranta srpskog maternjeg jezika). Pretpostavljalo se da će analiza potvrditi stavove da je za dostizanje akademske kompetencije na italijanskom jeziku potrebno poznavanje osnova stranog (italijanskog) jezika, ali i naučno-tehničkog funkcionalnog stila, na maternjem i stranom jeziku, koji će učiniti mogućim usvajanje stručnog teksta. U našem istraživanju radilo se o tekstu iz oblasti teorijske geografije.

Pretpostavljalo se, takođe, da je neophodno da i studenti, čiji je zadatak bio da prevedu tekst sa italijanskog na srpski, i učenik koji je analizirao prevod, poznaju naučno-tehnički funkcionalni stil na maternjem jeziku, srpskom.

Za potrebe istraživanja prevod stručnog teksta načinile su studentkinje četvrte godine kursa Strategije i tehnike nastave italijanskog jezika, akademske 2006-07 godine, na Katedri za italijanski jezik i književnost Filološkog fakulteta Univerziteta Beogradu. Kurs se odvija ritmom od dva časa nedeljno osno-

va didaktike italijanskog kao stranog i L2 jezika¹. Napominjemo da se radi o studentskom prevodu, između školskog i profesionalnog. (Samardžić, 2008, 2009).

Izrada prevoda odvijala se u više faza.

a) Određivanje radne grupe i teksta za prevod

Iz organizacionih razloga tekst koji su ponudile kolege iz Torina podeljen je na pet delova. Tekst je prevelo pet studentkinja² koje su radile samostalno. Studentkinjama je objašnjen smisao i cilj zadatka u kome učestvuju, da je reč o tekstu iz udžbenika geografije na italijanskom jeziku namenjenom učeniku srpskog maternjeg jezika, imigrantu u Torinu. Studentkinje su radile zadati prevod o karakteristikama Zemlje, upozorene da se radi o sektorskom, naučnom jeziku, a da je tip teksta didaktički. Nastavnik nije imao upliva u izbor studenata, za rad na prevodu opredelile su se dobrovoljno. Zadatak je obavljan u okviru časova Seminaranskog rada i uključen je u ocenjivanje, tako da se isključuju sumnje u ozbiljnost rada i posvećenost pri prevodu. Studentkinje poseduju visok nivo poznavanja italijanskog jezika, od B2 do C1.

b) Definisane konačne verzije

Uočeno da studentski prevodi ne bi mogli da se koriste kao konačna, profesionalna verzija za upotrebu u nastavi. Nastavnik je obavio reviziju kojom je prevod dobio lingvistički i didaktički prihvatljiv oblik.

Budući da se radilo o prevodu na maternji, srpski jezik, greške se nisu sastojale u sintaksičkim i morfološki neadekvatnim rešenjima, već su poticale iz generalno nedovoljnog prevodilačkog iskustva studentkinja, ali su se ticale i nedovoljnog nivoa akademskog maternjeg jezika, posebno uočljive kod nepoznavanja sektorskog jezika. Greške su se sastojale u neadekvatnom izboru leksema, kontrastivnim problemima negativnog transfera zbog upotrebe neprikladnog, divulgativnog a ne formalnog, akademskog stila.

Poštujući napor studenata, nastavnik je nastojao da u najvećoj mogućoj meri zadrži karakteristike autorskog prevoda. Neka rešenja zasnovana na ličnom stilu prevodilaca mogla su biti radikalnije prerađena.

c) Izrada kontrastivnih komentara.

S namerom da se obavi didaktičko istraživanje, prevod je postavljen interlinearno uz originalni tekst. Uz tekst su u fusnotama upisana kontrastivna tumačenja, obeležena posebnim sistemom znakova koja će učeniku omogućiti lakše razumevanje teksta. Komentari su sadržali sličnosti i razlike u susretu dva jezika. Smatra se da su komentari te vrste korisni i da podstiču strategije razumevanja italijanskog teksta pomoću verzije na srpskom kao i da doprinose poređenju dva jezika na morfosintaksičkom planu.

1 Vežbe i seminar posvećeni su raznovrsnim praktičnim aktivnostima (programiranju kurseva, proizvodnji didaktičkog materijala i realizaciji fakultativne nastave italijanskog jezika u srednjim školama) ili kratkim radovima sa prezentacijama pred kolegama u vezi sa temama iz didaktike italijanskog jezika.

2 Magdalena Ivanović, Marija Stojanović, Marina Tintor, Andrijana Đurđević, Jelena Đaković

Studentski prevod pokazao je uobičajene slabosti školskog (i ne samo školskog) prevoda sa italijanskog na srpski. Problemi potiču i zbog neiskustva, navike na drugačiju vrstu tekstualnih formi upoznatu tokom studija, nedovoljnog korišćenja sektorskih jezika³. Prva verzija prevoda ukazala je na probleme koji mogu da se klasifikuju na osnovu sledećih kriterijuma:

- problemi vezani za znanje italijanskog jezika: upotreba konektora, pasiva, slaganje vremena, sektorska terminologija, popularno naučni stil;
- nedovoljno poznavanje terminologije i sektorskog funkcionalnog jezika na srpskom i nedovoljno iskustvo u prevodenju na srpski akademskog funkcionalnog stila.

Za potrebe ovog rada ilustrujemo samo neke od uočenih problema.

2.1 Neprimerena upotreba pasiva u prevodu na srpski

Uočeni su problemi neprimerene upotrebe pasiva (primeri od 1 do 7). Upotreba pasiva u srpskom ne kompromituje razumevanje značenja, ali je aktivna konstrukcija primerenija. (Klajn, 2007:139).

1. *Questa deformazione è stata causata nel tempo dalla forza centrifuga*⁴

Ova nepravilnost bila je prouzrokovana u vremenu zbog centrifugalne sile

Ova nepravilnost je vremenom nastala zbog centrifugalne sile

2. *Oggi la sfericità del pianeta è dimostrata senza alcun dubbio dalle immagini che ci arrivano dallo spazio*

Loptasti oblik lopte danas nam je bez svake sumnje pokazan putem slika koje dolaze iz svemira

Danas nam slike iz svemira nesumnjivo pokazuju da je Zemlja loptastog oblika

3. *l'area che possiamo abbracciare con lo sguardo è sempre limitata da una linea circolare, detta orizzonte sensibile.*

prostor koji možemo da vidimo i uvek je ograničen okruglom linijom

prostor koji možemo obuhvatiti pogledom uvek ograničava kružna linija,

4. *... il sistema di riferimento rispetto al quale viene individuata, qualsiasi essa sia, la posizione di un oggetto ...*

... je referencijalni sistem prema kome biva identifikovan, ma kakav da je, položaj jednog predmeta...

... je referencijalni sistem u odnosu na koji se određuje bilo koji položaj nekog predmeta ...

5. *La posizione di un punto sulla superficie terrestre viene determinata attraverso le sue coordinate geografiche...*

3 Tokom studija studenti se najviše susreću sa književnim tekstovima, esejistikom i novinskim člancima, ali u mnogo manjoj meri tekstovima koji se odnose na jezik struke, niti se upotrebljava tehnika naporednog prevoda. Srećom, od 2006-07 akademske godine nove generacije prate reformisane programe, sa posebnom pažnjom usmerenom na posebnosti jezika struke. Više o studentskim prevodima u Samardžić, 2008 i 2009.

4 Uz original na italijanskom jeziku data je i komentarisana studentska verzija označena masnim slovima, kao i konačno rešenje na srpskom jeziku.

Položaj jedne tačke na Zemljinoj površini biva određen preko njenih geografskih koordinata

Položaj neke tačke na Zemljinoj površini određuje se pomoću njenih geografskih koordinata,

6. *La misura di questo angolo viene effettuata sull'arco*

Mera ovog ugla biva ostvarena na luku...

Veličina ovog ugla se određuje na luku ...

7. *A tale circonferenza viene dato il nome di meridiano.*

Toj kružnici daje se ime meridijan.

Tu kružnicu nazivamo meridijan.

2.2 Prevod na srpski italijanskog neodređenog člana

Problemi u prevođenju sa italijanskog na srpski mogu se videti i kroz upotrebu člana, koga nema u srpskom jeziku. Uočavaju se primeri negativnog transfera upotrebe neodređenog člana u italijanskom. Studenti insistiraju na njegovoj upotrebi prevodeći ga brojem *jedan*, što se poklapa sa brojem reči i iskazom na italijanskom, ali nije u duhu srpskog jezika.

7. *La Terra ha la forma di una sfera quasi perfetta*

Zemlja ima oblik jedne skoro savršene lopte

Zemlja ima oblik skoro savršene lopte

8. *...possiamo fissare un sistema di riferimento...*

...moramo utvrditi jedan referencijalni sistem...

...moramo utvrditi referencijalni sistem...

9. *...possiamo considerare come una circonferenza...*

...možemo smatrati jednom kružnicom...

...možemo smatrati kružnicom...

U nekim slučajevima umesto italijanskog neodređenog ili nultog člana poželjno je upotrebiti neodređeni pridev *neki*:

10 *...la posizione di un oggetto ...*

...položaj jednog predmeta...

...položaj neko predmeta...

11 *Conosci un esempio di utilizzo della variabilità dell'orizzonte...*

Da li znaš jedan primer upotrebe promenljivosti horizonta...

Da li znaš neki primer upotrebe promenljivosti vidokruga...

12. *La posizione di un punto sulla superficie terrestre ...*

Položaj jedne tačke na Zemljinoj površini...

Položaj neke tačke na Zemljinoj površini ...

2.3 Prevod glagolskih vremena i načina

Tekst nije bio podatan za analizu upotrebe vremena jer, kao i svi tekstovi sektorskog funkcionalnog stila, analizirani tekst poseduje veoma redukovani jednostavan sistem vremena. Međutim, u studentskom prevodu razlike u glagolskim sistemima italijanskog i srpskog jezika izašle su na videlo.

Upotreba konjunktiva u rečenici na italijanskom jeziku izražava apstraktnost zamišljene situacije, dok rešenje koje nude studenti vidi radnju kao stvaran događaj, ne unoseći moguću ogradu. Zamišljeno značenje i moguće ostvarivanje radnje u srpskom jeziku se mogu opisati kondicionalom – potencijalom:

13. *Immaginiamo ora di tagliare la sfera terrestre con un piano che sia perpendicolare al suo asse di rotazione.*

Zamislimo sada da presećemo Zemljinu kuglu jednom ravni koja je pod pravim uglom u odnosu na svoju osu rotacije.

Zamislimo sada da presećemo Zemljinu kuglu jednom ravni koja bi bila pod pravim uglom u odnosu na svoju osu rotacije.

U primeru 14. javlja se problem neprimerenog prevoda na srpski slaganja vremena.

14. *I popoli dell'antichità ritenevano che la Terra fosse piana e poco estesa...*

U antička vremena ljudi su smatrali da je Zemlja bila ravna i da nije prostrana

U antička vremena ljudi su smatrali da je Zemlja ravna i da nije prostrana

Postoji znatna razlika u strukturama hipotetičnih rečenica u italijanskom i srpskom (Klajn, 2007:264, 265). Ta razlika razlog je za brojne greške kako u protazi tako i u apodozi, slične onima koje proizvode govornici italijanskog maternjeg jezika (*Se avrei tempo verrei da te*). Studentkinje su neadekvatno upotrebile vremena hipotetičkog perioda za neostvarenu mogućnost u sadašnjosti, za razliku od italijanskog gde će se u protazi ovog tipa uvek nalaziti veznik *se* i konjunktiv imperfekta, a u apodozi kondicional prvi. U srpskom, nakon veznika *da* koji najavljuje neostvarenu mogućnost, koristi se sadašnje vreme i potencijal (Klajn, 2007:265).

15. *Se la Terra non avesse una forma quasi sferica, ma piana, questi metodi non potrebbero essere applicati.*

Kad Zemlja ne bi imala oblik lopte, već kad bi bila ravna, ove metode ne bi mogle biti primenjene.

Da Zemlja nema oblik lopte, već da je ravna, ne bismo mogli primeniti ove metode.

Red reči u srpskoj rečenici, a naročito kada je reč o konstituentima rečenice predstavlja jednu od kontrastivnih prepreka, ali i izraz individualnog stila izražavanja govornika. Opšte uzev red reči konstituenata fleksibilniji je u srpskom nego u italijanskom jeziku. Uobičajeno je da studenti, kao u našem slučaju (primeri 16 i 17), poneseni uticajem stranog jezika, prate red reči italijanske rečenice, što ne ugrožava razumljivost, ali se udaljava od uobičajenog u srpskom jeziku.

16. *Nella località A, dalla misura dell' altezza del Sole nel cielo deduciamo che sono le ore 14 e 12 minuti; nello stesso momento a Greenwich sono le 12 precise.*

U mestu A, u zavisnosti od visine Sunca na nebu zaključujemo da je 14 sati i 12 minuta; istovremeno, u Griniču je tačno 12 sati.

Na osnovu visine Sunca na nebu zaključujemo da je u mestu A 14 h i 12 min; u isto vreme na Griniču je tačno 12h.

17. *Il raggio terrestre, perciò, è più lungo all'Equatore che ai poli;*
Zemljn poluprečnik je zato duži na Ekvatoru nego na polovima;
 Zato je Zemljn poluprečnik duži na Ekvatoru nego na polovima;

Red reči u srpskom je fleksibilniji nego u ostalim zapadnoevropskim jezicima i ne utiče na smisao rečenice (Klajn, 2007: 267).

U srpskom, kao u ostalom i u italijanskom jeziku, uobičajen je red reči SPO (subjekat-predikat-objekat). Promena sekvencijalnosti SPO obično ne ugrožava razumevanje, a poruka se prilagođava komunikativnim namerama govornika.

Rečenice ispitivanog teksta često ne poštuju red reči SPO. U prevodu se, vidi primere 18, 19, 20 i 21, bez obzira na mogućnosti srpskog jezika, ovaj red poštuje, čineći se logičniji i jasniji, primereniji tekstu udžbeničke literature.

18. Lungo questa linea sembra che la volta celeste si congiunga con il mare o con il suolo.

Duž ove linije, izgleda da se nebo spaja sa morem ili Zemljom.

Izgleda da se duž ove linije nebo spaja sa morem ili Zemljom.

19. Dall'intersezione tra questo piano e la superficie terrestre otteniamo una linea chiusa che, con ottima approssimazione, possiamo considerare come una circonferenza.

Iz preseka ravni i Zemljine površine dobijamo zatvorenu liniju koju, i pored neznatnih odstupanja, možemo smatrati kružnicom.

Presek te ravni i Zemljine površine daje zatvorenu liniju koju, i pored neznatnih odstupanja, možemo smatrati kružnicom.

20. Tra tutti i meridiani ne è stato individuato uno dal quale iniziare i conteggi. Računanje vremena počinje od jednog meridijana koji je izdvojen među ostalima.

O svih meridijana izdvojen je jedan od koga počinje računanje.

21. Nella località A, dalla misura dell' altezza del Sole nel cielo deduciamo che sono le ore 14 e 12 minuti;

U mestu A, na osnovu merenja visine Sunca na nebu zaključujemo da je 14 h i 12 min;

Na osnovu visine Sunca na nebu zaključujemo da je u mestu A 14 h i 12 min;

3. Naporedni, anotirani prevod. Leksička i ostala pitanja

Prilikom uređivanja prevoda i pripremanja komentara za naporedni prevod primenjivala se strategija zasnovana na sledećim opredeljenjima: učenik bi trebalo da nastavi sa usavršavanjem i funkcionalnih stilova srpskog, unapređujući svoj maternji jezik i tokom boravka u stranoj sredini sa dominantnim drugim jezikom; u tekstu je anotiran i prevod jer u nekim slučajevima dvojezični rečnici oskudevaju adekvatnim rešenjima za lekseme specijalističkog funkcio-

nalnog stila. Ovde navodimo nekoliko malobrojnih reči koje nismo našli u raspoloživom dvojezičnom rečniku⁵:

geoide – geoid,
il reticolato geografico – geografska mreža,
emicirconferenza – polukružnica.

Studenti nailaze na poteškoće i kad se to ne bi očekivalo. Leksem *sfera*, na primer, sa sličnim je značenjem u srpskom jeziku, ali se u prevodu upotrebljava neprimerena varijanta **kugla**. Isto se ponavlja kod izraza *linea circolare*, po našem mišljenju jednostavnog za tumačenje. Sudenti su se, međutim, opredelili za neadekvatnu verziju **okrugla linija**.

U većoj meri od nepostojećih leksema u rečnicima, problem predstavljaju specifične kolokacije koje se odnose na posebne discipline koje retko mogu naći u dvojezičnom rečniku a koje kako studentima tako i učeniku S4 predstavljaju problem usled nepoznavanja svog maternjeg jezika, nedovoljne akademske kompetencije. Navodimo neke primere iz teksta:

la forma di una sfera
ima oblik lopte

il suo valore varia tra X e Y
njegova vrednost kreće se od X i Y

forza centrifuga
centrifugalna sila

raggio terrestre
zemljin poluprečnik

solido geometrico
geometrijsko telo

in corrispondenza di
u odnosu na

a tale circonferenza viene dato il nome
tu kružnicu nazivamo...

considerato un qualsiasi meridiano... corrisponde
svakom meridijanu odgovara

I piani contenenti l'asse terrestre
... ravni koje sadrže Zemljinu osu...

Perpendicolare all'asse
Pod pravim uglom

Si trovano a X a Nord dell'Equatore
Koji se nalazi na X severno od Ekvatora

Situato X a Sud dell'Equatore
Koji se nalazi na X južno od

5 Il Dizionario italiano serbo, Ivan Klajn, Nolit, 1996.

X varia mano a mano
X se postepeno menja

verso Nord o verso Sud
verso Nord o verso Sud

per determinare tali coordinate
da bismo odredili koordinate

La longitudine di un qualsiasi punto P è data dall' angolo compreso tra il piano che contiene il meridiano passante per P

Geografska dužina bilo koje tačke P je ugao obuhvaćen dvema ravnima, jedna sadrži meridijan koji prolazi kroz tačku P

Il valore massimo possibile
Najveća moguća vrednost

abbracciare con lo sguardo
obuhvatiti pogledom

4. Teškoće učenika S4

Učenik srpskog maternjeg jezika, za potrebe istraživanja označen kao S4, pokazao je prilikom rada na tekstu slične poteškoće kao i studentkinje starijeg uzrasta. Sa naporom je koristio i razumevao stručne termine, upotrebu kolokacija i pravilnu uporebu prošlih vremena.

Učenik S4 je idealan učesnik eksperimenta: poseduje odlične kompetencije na L1, u novoj sredini ga je podržala porodica, u školi je bio srdačno prihvaćen sa svojom odličnom kulturom i ljudskim kvalitetima. Povrh svega, S4 je umeo da shvati i prihvati prednosti eksperimenta, što mu je donelo napredak u znanju i kvalitetu italijanskog jezika. Uspehu S4 doprinela je visoka akademska kompetencija koju je doneo iz zemlje porekla, Srbije, povezujući svoja akademska znanja na maternjem jeziku sa novim jezičkim izazovima.

S4 je pokazao svoje metakognitivne sposobnosti (o čemu u inicijalnom intervjuu, Marellu i Merlo, 2009), raspolagao jezičkom kompetencijom akademskog tipa i školskim znanjem specifičnog domena geografije.⁶

Posebna analiza jezičkog znanja i napretka može se pratiti u radu Roberta Merla (Marello, Corino, 2009). Ilustracije radi ovde ističemo neke od rezultata koji se svode na interferencije sa maternjim jezikom na leksičkom planu i na slučajevne negativnog transfera iz italijanskog jezika: ortografske probleme npr. *geometriski* umesto **geometrijski**, *material* umesto **materijal**, uzrokovane udaljavanjem od maternjeg jezika i uticajem italijanskog kome je izložen i prema kome je otvoren. O otvorenosti i spretnosti S4 svedoče i greške kontaminacije ili transfera *globus zemlje* umesto **zemljina lopta**, *polarna zvezda* umesto **Severnjača**, *perfektna lopta* umesto **savršena lopta**, *celokupni oblik* umesto **celokupni izgled** itd.

⁶ Učenik je u zemlji porekla, Srbiji, pohađao VIII razred osnovne škole u Zaječaru. Poznavao je neke elemente teorijske geografije na maternjem jeziku.

5. Zaključak

Opisani eksperiment pokazao je da su problemi vezani za učenje i usvajanje stranog (italijanskog) jezika kako univerzitetskih studenata, tako i učenika osnovne škole, govornika srpskog maternjeg jezika, koji živi u sredini u kojoj je drugi jezik, italijanski, s jedne strane vezani za kontrastivne probleme i interferencije dva jezika, a s druge strane za nedovoljnu praksu ili iskustvo ali i ograničeno posjedovanje akademske kompetencije u maternjem, srpskom jeziku.

Stabilno poznavanje akademskog, stručnog, sektorijalnog jezika udžbenika predstavlja realan preduslov za prava rešenja u svim domenima akademske jezičke upotrebe.

Bibliografija

- Baker, Collin (2001) *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, Clevedon: Multilingual Matters.
- Collier, V.P. (1987). "Age and rate of acquisition of second language for academic purposes." *TESOL Quarterly*, 21, 617–641.
- Collier, V.P. (1989). "How long? A synthesis of research on academic achievement in second language." *TESOL Quarterly*, 23, 509–531.
- Collier, V.P. (1995) *Acquiring a Second Language for School*, National Clearinghouse for Bilingual Education, Vol. 1, No. 4, Fall.
- Cummins, J. (1982). The role of primary language development in promoting educational success for language minority students. In *Schooling and language minority students* (pp. 3–49). Sacramento, CA: California Department of Education.
- Cummins, J. (1991). Interdependence of first- and second- language proficiency in bilingual children. In E. Bialystok (Ed.), *Language processing in bilingual children* (pp. 70–89). Cambridge: Cambridge University Press.
- DiPerna, J. C., & Elliott, S. N. (1999). Development and validation of the Academic Competence Evaluation Scales. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 17, 207–225.
- Gresham, F. M., MacMillan, D. L., & Bocian, K. M. (1997). Teachers as "tests": Differential validity of teacher judgments in identifying students at-risk for learning difficulties. *School Psychology Review*, 26, 47–60.
- Hoge, R. D., & Coladarci, T. (1989). Teacher-based judgments of academic achievement: A review of literature. *Review of Educational Research*, 3, 297–313.
- Klajn, Ivan, (1996) *Italijansko srpski rečnik*, Nolit, Beograd
- Klajn Ivan, (2007) *Grammatica della lingua serba* Beograd, Zavod za Udžbenike
- La via italiana per la scuola interculturale e l'integrazione degli alunni stranieri*, Osservatorio nazionale per l'integrazione degli alunni stranieri e per l'integrazione interculturale, Ministero della Pubblica Istruzione, Ottobre 2007.
- Lewelling, Vickie (1991) *Academic achievement in a second language*. *ERIC Digest*. Washington DC: ERIC Clearinghouse on languages and linguistics.
- Marello, Carla e Merlo, Roberto (2009) *Scienza multilingue per serbofoni*, Ur: Carla Marello e Elisa Corino, *Scienza multilingue*, Torino.
- Moderc, Saša (2004) *Gramatika italijanskog jezika, Morfologija sa elementima sintakse*, Udruženje nastavnika italijanskog jezika, Beograd.

- Samardžić, Mila (2008) Studentski prevod između školskog i profesionalnog ocenjivanja, Ur. J. Vučo, *Evaluacija u nastavi jezika i književnosti*, Filozofski fakultet, Nikšić
- Samardžić, Mila (2009) Individualizacija u nastavi prevođenja, Ur. J. Vučo, *Individualizacija i diferencijacija u nastavi jezika i književnosti*, Filozofski fakultet, Nikšić
- Short, D.J., & Spanos, G. (1989). "Teaching mathematics to limited English proficient students. ERIC Digest." Washington, DC.
- Snow, C., & Hoefnagel-Hohle, M. (1977). Age differences in the pronunciation of foreign sounds. "Language and Speech, (20)."
- Vučo, Julijana (2009) La lingua per studiare – l'italiano e il serbo, Ur: Carla Marengo e Elisa Corino, *Scienza multilingue*, Torino.

LA COMPETENZA ACCADEMICA E LA LINGUA DI EDUCAZIONE – IL SERBO E L'ITALIANO

Riassunto

La sperimentazione qui descritta, indirizzata all'esame delle difficoltà di apprendimento di studenti serbofoni nell'affrontare lo studio di discipline scientifiche, ha evidenziato che da una parte i problemi di acquisizione dell'italiano sono legati ai problemi contrastivi di interferenza tra le due lingue, e dall'altro lato alla mancata esperienza e limitato possesso di competenza accademica della lingua materna. Una stabile conoscenza della lingua accademica, settoriale rappresenta il presupposto reale delle soluzioni adeguate in tutti i domini di uso linguistico.

Julijana Vučo

Драга БОЈОВИЋ
Никшић

НАУКА И ИДЕОЛОГИЈА: СРПСКИ И ОСТАЛИ ЈЕЗИЦИ У ЦРНОЈ ГОРИ

У раду се анализира статус српског језика у Црној Гори који се репресивним методама истискује у свим сегментима његових функција. Насилно увођење тзв. црногорскога језика позивањем на окружење има само наизглед идеолошку подлогу.

Кључне ријечи и синџаге: наука, идеологија, српски језик, језик у Црној Гори

1. О идеологији

Општепознато је да су идеолошки процеси неминовни пратиоци друштва у времену и простору, да су и сами засновани и опстају на дјелатној снази идеолошке пројекције оличене и у самом језику. „Пре свега, сами основи марксистичке науке о идеолошком стварању – основи науке о науци, науке о књижевности, науке о религији, науке о моралу и др. на најтјешњи су начин повезани са проблемом филозофије језика“¹. У суштини дјелатна моћ идеологије је у чврстом семантичком систему.

„Све идеолошко има значење: оно представља, слика, замењује оно што се налази изван њега, тј. оно је знак. Гдје нема знака, тамо нема ни идеологије.“²

Стога је симулирана вриједност знаковне структуре кључна за (не) разумијевање и трајање идеолошких пројекција.

„Знак не постоји просто као део стварности већ одражава и прелама другу стварност, стога он може да деформише или да верно одражава стварност, може да је перципира под одређеним углом гледања, и сл. На сваки знак су применљиви одређени критерији оцене (лаж, истина, правилност, праведност, добро и др.“³ Међутим, постоји огромна област идеолошке комуникације која се не да везати ни за једну идеолошку сверу. То је животна комуникација. „Такозвани разговорни језик и његове форме локализовани су управо ту, у области животне идеологије.“⁴ Стога се у циљу прихватљивости сваке идеологије „око сваког идеолошког знака образују

1 Mihail Bahtin, *Nauka o ideologijama i filozofija jezika u: Marksizam I filozofija jezika*, Nolit, Beograd, 1980, 9.

2 *Исто*, 9.

3 *Исто*, 11.

4 *Исто*, 14.

својеврсни концентрични кругови вербалних одјека и резонанција. Реч је присутна у сваком чину разумевања и сваком чину тумачења⁵.

Од Лудвига Фојербаха и Карла Маркса честа је изразито негативна карактеризација идеологије као лажне свијести. Идеологија настоји да друштвене односе које заступа прикаже природним - глорификација природног, каже Херберт Маркузе, дио је оне идеологије која штити неприродно друштво у његовој борби против ослобођења.⁶

Идеологизоване идеје састоје се у стварању идеолошког програма обликовања по којем се дијеле улоге у његовом остваривању. Идеолози наступају са сигурним пројектом – шта треба учинити да би било што још није. Они условљавају и обећавају истовремено: „ако учините што вам се каже да треба и спријечите оно што се не смије, постићи ћемо заједнички идеал“⁷. Идеологизовани ум затвара се у круг којем је говор, заправо оно језичко-идеолошко у њему, и исходиште и крај тумачења. „Није у датом погледу толико важна знаковна чистота речи колико је важна њена социјална свудаприсутност.“⁸

2. О науци о језику и науци о српском језику

Приликом разматрања језичких феномена у друштвеним околности-ма узимају се у обзир, поред основних структурних критерија везаних за историју одређеног језика и социолингвистички који просто одсликава природан друштвени статус језика. У том смислу, битна је улога историје и статуса стандардног језика.

Социолингвистички параметар стандардизованости језика повезан је са оцјеном „цјеловитости језика“. У првом реду, поставља се питање има ли у датом језику наддијалектни (интердијалектни) језички образац (форма постојања језика), које носиоци дијалеката користе у комуникацији.

У историји српског језика и науци о српском језику, свако „превредновање“ Вукове дијалекатске, тј. наддијалекатске базе, изразито идеолошке природе, водило је дестандардизацији српскога језика. Српскохрватски⁹ (Вуков језик), тј. српски, штокавски промовисан је у хрватски, тј. новохр-

5 *Истио*, 16.

6 Ivan Ivas, *Ideologija u govoru*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1988, 17–18.

7 *Истио*, 20.

8 *Истио*, 28.

9 „Са српским језиком се, ипак, десило нешто што се није десило ниједном другом европском језику. Он је поред једног добио више имена. Данас се назива свакојако: српски, хрватски, бошњачки, босански, црногорски, буњевачки. Тачно се може одредити и подручје на којем су се те неприродне промене дешавале. Оне су се дешавале у области филологије и идеологије. Те области су међусобно повезане. У филолошкој сфери на делу је била сербокроатистика, у идеолошкој идеја југословенства.“ (Петар Милосављевић, *Српски језик и историја његовог преименовања*, Слово, часопис за српски језик, књижевност и културу, година V, број 21, фебруар 2009, 28)

ватски који данас на комуникацијском плану не одговара ни самим Хрватима, управо са разлога што је насилно, тј. вјештачки кодификован и наметнут и то само зато да би се показала некаква „етничка“ особеност тога језика, која је у модерном свијету, заснованом у комуникацијском смислу у добром смислу на језичком идентитету, – непожељан остатак романтичарских идеја. По сличној идеолошкој пројекцији настао је бошњачки језик.

У лингвистици је такође познато да на разним стадијима историје језика наддијалекатска форма може бити коине, касније – књижевни језик. Ако наддијалекатске форме нема, општенародни језик још се није формирао (као у раном феудалном периоду).¹⁰

3. О језику у Црној Гори

Вјештачке назнаке да данас постоји неки општенародни језик у границама скоро формиране државе Црне Горе и под новим именом могу се окарактерисати као, или незнање, или изругивање над науком, историјом, и самим језиком.

Да се ове појаве не могу посматрати чак ни као идеолошке јасно је по томе што у њиховој назови реализацији нема никаквог системског приступа, карактеристичног за идеолошку дјелатност, како у тобоже научној, тако и у образовној дјелатности.

Један од најважнијих сегмената манипулативног дејства је питање изучавања језика у образовном систему, који би на једној страни требало да слиједи научну и стручну стварност, а на другој је најзгоднији за идеолошке упливе државних институција. У том смислу поставља се питање: који језик може бити обавезан као предмет у школи. О степену истинске демократичности закона о језику може се судити по томе, одређује ли закон неки језик као обавезан за изучавање сваком грађанину (било које националности).¹¹ На то питање прецизан одговор дао је још Бодуен де Куртене: по педагошким и општеграђанским критеријима у свакој школи обавезним као предмет изучавања је само један језик – језик на којем се предаје. Али треба предочити ученицима могућност да усвоје друге језике, као: језик који је најраспрострањенији у држави, језик који је најраспрострањенији у одређеној аутономној области, језике који су распрострањени и добили значај у свијету (нпр. њемачки, француски, енглески, есперанто, или „класичне“ језике (грчки и латински)).¹² Све под условом, сувишно је наглашавати, да језик постоји!

Сада је у Црној Гори актуелна пропаганда о тзв. црногорском као обавезном, који не само да није стандардизован, него чак није могуће, чак ни

10 Н. Б. Мечковская, *Общее языкознание, Структурная и социальная типология языков*, Москва, 2008, 130.

11 *Исто*, 226.

12 И.А. Бодуэн де Куртене, Национальный и территориальный признак в автономии, СПб, 1913, 77–78.

као импровизација¹³ и дефинисање неке дијалекатске и наддијалекатске базе, и на основу тога израда стандарда. Међутим, он као назив постоји у државним актима и администрацији, а у образовном систему покривен је безличним називом матерњи.

За савремени образовни систем карактеристични су плуралистички, демократски модели¹⁴ који су у Црној Гори репрезентативни вид промовисања лажног језика. Тзв. црногорски језик, који је од матерњег под плаштом називи демократије, – укључивањем уз назив језика на којем се предаје и који је најраспрострањенији – српски, називе језика који у Црној Гори немају никакво социолошко покриће (бошњачки, хрватски – са занемарљивим процентом говорника, а и сами су политичке творевине), и називи језика који је производ политократије (владавине режимске политике у свим сегметима), – постао је службени црногорски, из кога је ни мање, ни више, у истом духу никла Катедра за црногорски језик на Филозофском факултету у Никшићу. Он је продукт „демократизоване“ анархије у школском и образовном систему, тачније, потпуног одсуства демократије.

Оваква анархија условљена је и другим важним друштвеним сегментом – политичким амбијентом. Народни посланици показали су да управо постоји несразмјера између опредјељења народа и опредјељења посланика (двје трећине посланика против двје трећине народа) у вези с питањем језика и његовог имена у Црној Гори, тако да је доведен у питање и смисао постојања парламентаризма. Посланици су скупштинском представом о језику у Црној Гори показивали свом народу супериорност свезнајућих, заборављајући на самовољу и на то да су народни посланици, да их за ту представу нијесу овластили, из простог разлога што један народ има природан порив да обједини што више својих говорника, учесника у (спо)разумијевању (гдје и посланици спадају!), – што је као и многи други, када га о томе питају, учинио. На тај начин, ионако збуњеном грађанину, (пре)обликује се свијест под утицајем језичког инжењеринга, а то је да „црногорскога“, ипак, мора бити. И тај назив „црногорски језик“ као производ и таквог политичког инжењеринга „оправдаван“ је додатно, „српским огн. црногорским“, прљавим техноманским спојем постојећег и непостојећег језичког идентитета. Тако су посланици Покрета за промјене заплели причу, сваки у свом духу, нове преваре за народ, коју зову *компромисом око језика*, а за коју је остало тајновито одакле се појавила у Скупштини, јер је познато да из народа

13 Неколико пута је најављиван завршетак рада на стандардолошкој литератури по налогу Министарства просвете и науке и Владе Црне Горе. Иако незапамћен према временским роковима процијењеним за „прављење стандарда“ (све по неколико мјесеци) овај „подвиг“ ни дан данас није објелодањен.

14 Мечковская, о.с, 227.

А што се тиче и овог питања, Вук Караџић, изграђујући српски књижевни језик, као врстан стилиста, послушно је говор вароши Дубровника, Црне Горе, Босне. Иначе, ијекавско јотовање гласовних група те, дѣ, постоји као стилски обојена варијанта, као дио локалног народног израза.

није, пошто нико у Црној Гори није тако назвао свој матерњи језик. Зато се изнова мора постављати питање којим легимитетом, су „играли“ посланици, послје једнопартијски (али, можда, ни толико!) сценираног питања именованја језика на Скупштини, у новом уставу?

Од носилаца новоцрногорске називи идеологије (која се са Црном Гором може повезати само на тај начин што су њени творци из Црне Горе, иначе је затворена неоидеологија дукљанства и режима), оличених у дијелу „ангажованих“ интелектуалаца, као трећем сегменту грађења „не-оцрногорског човјека“, можете чути у вези са „црногорским језиком“ и ово: „Говори ли вам, поштовани слушаоци, ико у кући – Гдје си?“ То питање поставља уважени професор књижевности, универзитетски пензионер, предлажући да се у „црногорски“ унесе јекавско јотовање¹⁵ замјерајући Вуку што то није урадио.

Замислите данас европску, трансатланску... Црну Гору са „црногорским“ језиком и дијалекатским јотовањем и гласовима из дијалеката с ’ и з ’ које предлаже, не плебејски дух, којему те говорне особине припадају, него урбани, незнатан дио „интелигенције“ уз помоћ парламентарне „демократије“.

Питање је само како ће се извршити тај „прелом“ када се зна да и мање образован свијет данас зна да ликови из *есџи*, *с’есџи*... нијесу „за школу“ и да би представљали „вулгаризацију“ језика.

Како смо већ рекли творевине које немају ни идеолошку, системску потку, препознају се по својим празним ходовима. „Црногорски језик“ је настао у судару идеологија стварања језика у окружењу, и неодукљанске идеологије у покушају.

Четврто поље дјеловања је називи научна активност. Предсједник Савјета за стандардизацију црногорског језика, књижевник Бранко Бањевић, износи у медијима „да Црна Гора има ту предност да су народни и стандардни језик у Црној Гори исти. За основ стандарда треба узети говор црногорског села, који је некад био, а нестало из школа.“ Ово је довољно за увид у његово разумијевања језика и стандарда.

На другој страни, мањина у Савјету мисли да је норма непостојећег језика реконструкција нормe српскохрватског. И ту би се заиста поклопиле идеолошке матрице: дукљанска идеологија (реконструкција историје и религије) и тзв. црногорски (боље би за идеолошки систем било *дукљански* језик). Но, како овај процес нема обиљежје ни идеолошког система, како смо већ рекли, већ политократске режимске хегемоније (у грчком језику израз *hegemonia* (власт појединца или народа над другим појединцима или народима) има заједничко поријекло са изразом који значи мислити, проматрати (*hegeoma*¹), над појединцима на одговарајућим функцијама на Универзитету, онда такви настављају ланац „размишљања“ власти, разним слуганским досјеткама, нпр. продекана за наставу на Филозоф-

15 Изјава помоћника министра просвете и науке у дневним новинама Дан, уторак, 28. октобар 2008.

ском факултету да они који су завршили српски језик и књижевност полагањем неког диференцијалног испита могу предавати црногорски језик и књижевност. То је, веле „премошћавање јаза од српског ка тзв. црногорском“, који се, према ријечима министра, помоћника и осталих показује као искључиво рјешење, (од наредне године нови програми, по новим уџбеницима), према изјави министра) и нешто што, тобоже, има несумњив примат, и поред тога што српски постоји у Уставу таман онако како и треба: **језик у службеној употреби**. „Министарство ће наћи начин на који ће бити премошћен јаз, прије него што изађу правопис и граматика. Нијесу превелике разлике међу језицима тако да ће та проблематика бити ријешена у **ходу** (ист. Д.Б). Можда се ићи на неке врсте дошколовања, али све зависи од резултата рада Савјета. Кад видимо како изгледа правопис и граматика биће познато да ли ће **морати** (ист. Д.Б) да се мијењају програми.“ Поред такве изјаве стоји изјава продекана за наставу Филозофског факултета:

„Учили смо исто што и прва генерација студената црногорског језика. Разлика је једино у нормирању језика. Једна од опција је да се полаже нека врста диференцијалног испита кад је у питању та област језика“.

Ако се ово повеже са оним значењем које има хегемонија као мишљење, проматрање, јер га са другим није могуће, на мисаоном плану повезати, свакако да се од неразумљивих и бестијалних категорија склапа један „(без)мозговни мозаик“, обједињен категоријом: црногорски језик мора да постоји! Важност појединца изводи се важношћу његове функције у одржавању система пројекта, са намјером да код конзумента оставе утисак смисла или смисла у одсуству смисла. Такав начин преобликовања стварности навео је многе истраживаче, нпр Роланда Барта, да и сам такав језик као назива фашистичким, а сам текст, у коме се нижу дјелови система по његовим правилима, оприродњава тај систем, у основи је **репресиван**.

4. Спорови око катедре и имена

Све и да јесте, а није, јер је то јасно чак и његовим креаторима, производ политике, „црногорски језик“ науку о језику, а самим тим ни универзитет, ничим не обавезује, јер је универзитет мјесто гдје се, између осталог, његују и развијају науком утврђене истине. У Устав Црне Горе „црногорски језик“ уписан је као резултат политичког договора власти и дијела опозиције. Наиме, општепозната је ствар да и политичке одлуке науку, у овом случају науку о језику, не обавезују, мада, и као општепознату треба је понављати, поготову сад у Црној Гори у којој одлуке нијесу политичке него политократске и у којој је Универзитет у доброј мјери под таквим утицајем. Проблемима језика, у широком дијапазону од садржаја до имена, примарно би требало да се баве наставно-научне, образовне, академске, институције културе, појединци из одговарајућих филолошких области, а Црна Гора је у том смислу дала и даје значајан научни допринос, те би политика и друштво требало да слиједе језичку политику која израста

из захтјева које српски језик има према говорницима и мјесту простора Црне Горе у савременом свијету.

Протагонисти новог језика дејствују по моделима „логичних притисака“, а најучесталији глагол је глагол морати: ако је у Уставу, мора свугдје! Прије тога, извођење самог имена „црногорски“ одвијало се од простог идентификовања са називом за матерњи језик малог броја говорника на попису становништва, преко погрешног извођења од етнонима Црногорац, од имена државе („црногорична шума“) – а све, рекао би народ – како коме дуне у (не)памет, па чак до виђења универзитетског професора књижевности и продекана за наставу Филозофског факултета у Никшићу да је „опстанак Студијског програма за српски језик проглашавање Црногораца националном мањином“. Овакав коментар може се тумачити као нека врста *ad hoc* емотивне реакције професора који је засигурно упућен у основну терминологију и њен садржај, као и на савремено стање у Црној Гори. Очигледно, ту се све изводи путем прете аналогичне „Црна Гора = све црногорско“ чиме би назив српски језик нарушио аналогичну, иако он (гле чуда!), у Црној Гори, кореспондира са једином већином – језичком! И што је најважније – са научном истином.

Политократија је задобила облик бирократије на факултету путем доношења закона који дају неприкосновену власт деканима, а руководиоци студијских програма и рад вијећа су демонстрација демократије у бирократском амбијенту: након безуспјешног покушаја „преименовања“ катедре за српски језик и књижевност, од надлежних је понуђена могућност, тј. услов опстанка катедре за српски језик као безусловне истине за све, јесте прихватање лажи (црногорски језик), тј формирање катедре за тај језик?!

5. Епилог

Како се изборити са репресијом, како ослободити српски језик у Црној Гори, и нас једне од других? То је кључно питање. А то, признаћемо сви, није само национални интерес српског народа у Црној Гори, него и интерес српског језика и његових говорника било које нације, у сваком простору и времену.

НАУКА И ИДЕОЛОГИЈА: СЕРБСКИ И ОСТАЉНЕ ЈАЗЫКА В В ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

В настоящей работе даются основные терминологические пояснения понятий, указанных в ее заглавии. Необходимо постоянно указывать на „взаимосвязь“ каждой из данных категорий и всех их вместе с языковой действительностью, особенно, когда наблюдаются попытки нарушения этой связи, ярким примером чего является (не)языковая ситуация в Черногории.

Драга Боевич

Olivera DURBABA
Beograd

FENOMEN „PARLANDO“ I LINGVISTIČKI STATUS INTERNET FORUMA

U radu se istražuju lingvističke odlike i komunikacioni status virtuelnih diskusionih grupa u skladu sa proksimalno-distalnim modelom nemačkih lingvista Petera Koha i Vulfa Osterajhera.

Ključne reči: fenomen „parlando“, proksimalno-distalni model, virtuelne diskusione grupe.

Predmet ovog istraživanja predstavljaju lingvističke osobenosti i pragmatičko-sociolingvistički tj. komunikacioni status određene vrste veb foruma, i to takozvanih virtuelnih diskusionih grupa, na Internet stranici jednih dnevnih novina (www.blic.rs). Specifičnost ovog dijafazijskog varijeteta, tj. situaciono specifične upotrebe jezika, odraz je konteksta u kojem su akteri komunikativne situacije (učesnici diskusionih foruma) tek virtuelno prisutni u istom komunikacionom prostoru¹. Medijski aspekt komunikacije predstavlja pisana komunikacija na Internetu. Cilj istraživanja lingvističkog statusa Internet foruma jeste da pokaže da li se i u kojoj meri u korpusu koji spada u domen pisanog jezika javljaju i elementi karakteristični za govorni jezik.

Na navedenim forumima se čitaocima pruža mogućnost da tzv. *postovima*², objavljenim pod imenom ili pseudonimom koji sami odaberu, komentarišu (dnevno)aktuelne događaje o kojima se referiše u novinskim tekstovima, u okviru tematskih jedinica koje odgovaraju rubrikama u štampanom mediju (Politika, Tema dana, Svet, Društvo, Ekonomija, Hronika, Kultura, Intervju, Blic komentar, Sport, Zabava, Slobodno vreme, Reportaža). Internet po svojoj prirodi predstavlja medijum gotovo neograničene slobode izražavanja, što je u slučaju diskusionih grupa još više potencirano činjenicom da su učesnici u komunikaciji anonimni ili čak skriveni iza lažnog identiteta i jedni drugima nepoznati. Čini se da ta vrsta anonimnosti i nepostojanja kontrolne instance³ istovremeno oslobađa odgovornosti za napisanu reč, kako u sadržinskom tako

-
- 1 Na Internetu postoje različite vrste naziva za ovu vrstu komunikacije: diskusioni forumi, web forumi, Internet forumi, newsgroups, blog forumi itd.
 - 2 Ovdje prikazani „postovi“ preuzeti su u originalnom obliku, bez ikakvih korektura i adaptacije.
 - 3 Diskusioni forumi, ipak, nisu u potpunosti lišeni „cenzorne“ instance: ona je oličena u administratoru foruma, koji ima pravo da briše neprimerene, uvredljive ili vulgarne komentare, a verovatno to čini i sa onima kojima se na negativan način komentarišu same dnevne novine koje održavaju forum.

i u formalnom pogledu.⁴ Osim toga, diskusione grupe, kao što to i sam njihov naziv sugeriše, predstavljaju otvorenu formu (pseudo)direktnu razmenu mišljenja, te se stoga u istraživanju polazi od pretpostavke da će komentari čitalaca, premda sačinjeni u pisanom medijumu, ispoljavati određene odlike govornog jezika, i to iz nekoliko mogućih razloga čije objašnjenje nudi **proksimalno-distalni model** (proximal-distal model, Nähe-Distanz-Modell) nemačkih lingvista Petera Kocha i Wulfa Oesterreichera.

Prema proksimalno-distalnom modelu, pisana i usmena upotreba govora (Schriftlichkeit/Mündlichkeit) posmatraju se iz dva ugla: medijuma upotrebe (gde se dihotomijski razlikuje pisani i usmeni modus, tj. fonička/akustička i grafička/vizuelna realizacija) i konceptualizacije (gde je razlikovanje kontinualne a ne dihotomijske prirode i odnosi se na aspekte diskursne konstelacije koji se obično označavaju terminima književni jezik: govorni stil, formalna upotreba jezika: neformalna upotreba jezika i sl.) (Koch/Oesterreicher 1994: 587 f.)⁵. Između ovih polova nalaze se skalarno diferencirane tekstualne vrste čiji položaj na osi pisane realizacije varira u odnosu na sledeće uslove komunikacije: (a) privatnost/javnost (Internet forumi spadaju u domen javne komunikacije); (b) prostorno-vremenska blizina/udaljenost (premda učesnici diskusionih grupa mogu biti na različitim kontinentima i u različitim vremenskim zonama, oni se zahvaljujući karakteristikama zajedničkog sredstva opštenja nalaze u jedinstvenom (virtuelnom) komunikacionom prostoru, u kojem faktori objektivnog datog, realnog vremena i prostora ne igraju nikakvu ulogu; komentari bivaju postavljeni u roku koji se može meriti sekundama i tako bivaju dostupni svim učesnicima u komunikaciji, bez obzira na njihovu stvarnu međusobnu udaljenosti); (c) poznat/nepoznat partner u komunikaciji (učesnici virtuelnih foruma nisu poznati jedni drugima, ali u njihovom opštenju neretko ima i direktnog, prisnog, pa čak i familijarizovanog obraćanja); (d) dijalog/monolog (na forumima dominiraju monološke forme, premda ima primera i za uspostavljanje dijaloga između pojedinačnih učesnika); (e) slobodan izbor teme/“zadatak” tema (učesnici reaguju na određenu novinsku vest, te je utoliko tema komentara unapred određena); (f) emocionalna i referencijalna involviranost/neinvolveranost (komentari su uvek izazvani određenom vrstom emotivne reakcije

4 Da su učesnici u komunikaciji na Internetu svesni odstupanja od ortografske, gramatičke, kao i stilističke norme sopstvenih iskaza vidljivo je i iz njihovih komentara na pojedinim forumima (1) „Боже Господе, уме ли ико на овим форумима саставити нормалну, јасну реченицу? Пази како пишеш и шта пишеш, а пре свега, прочитај горе написано!“ (2) „ (...) sloboda kakvu ja zagovaram rađa se ovdje na Internetnu. Pišemo kako nam se sviđi. 90 posto postova uopće nebi dobilo dvcicu na testu iz gramatike i pravopisa. Pa što, Svi se, ili uglavnom oni čiji je IQ veći od sobne temperature razumijemo. Ako mi se hoće ubacit ću rečenicu na kajkavskom, izraz na engleskom, koji put ću skratit' riječ s apostroфом a koji puta mi se neće dat. I sad je li to je smak svijeta, kraj civilizacije ili “raspad komunikacijskog sistema” (a ne možda “sustava” (...))?“

/http://www.forum.hr/archive/index.php/t-12847.html/ (stanje: septembar 2008)

5 Prema ovom modelu, na polu maksimalno proksimalne konceptualizacije nalazi se familijarni razgovor (kao najmanje formalizovani javni tip jezičke realizacije), a na polu maksimalno distalne konceptualizacije – tekst zakona (kao potpuno formalizovani aspekt jezičke realizacije).

na događaj koji se komentariše; u određenim slučajevima, učesnici u diskusiji izjašnjavaju se i kao lično pogođeni sadržajem određene vesti); (g) spontanost/refleksija u izražavanju; (h) ekspresivno i afektivno/objektivno izražavanje¹.

Na analizu priloga u okviru ovih Internet foruma primeniće se tzv. model „parlando“ Petera Siebera, u pokušaju da se utvrdi da li ova komunikacijska forma, nastala u pisanom mediju, iskazuje i karakteristike govornog jezika. Korpus čine komentari postavljeni (proizvoljno odabranih datuma) 1. i 9. septembra i 26. oktobra 2008. godine; ovome se dodaju još i postovi postavljene posle dve udarne medijske vesti u leto 2008. godine, pod pretpostavkom da su one mogle izazvati visok stepen emocionalnosti reakcija i rezultovati većim prisustvom parlando fenomena².

Švajcarski lingvista Peter Sieber pod „parlandom“³ smatra intenzivno, učestalo i gotovo sistematsko korišćenje elemenata karakterističnih za govorni jezik u pisanom domenu, tj. manje ili više izraženo izjednačavanje pisanog i govornog jezika. Proučavajući lingvističke osobenosti matorskih sastava švajcarskih gimnazijalaca u jednom dužem vremenskom periodu, Sieber je konstatovao postojanje navedenog fenomena, i na osnovu analiziranog materijala pomalo aforistički formulisao fiktivna uputstva za sastavljanje parlando tekstova (Sieber 1998 192):

- *Neka ti pojedinačna reč i rečenica ne budu preterano bitne. Piši dalje.*
- *Formuliši tako da čitalac oseti da si mu blizak.*
- *Piši razumljivo za čitaoca prosečnog znanja.*
- *Pođi od pretpostavke da čitalac to o čemu pišeš shvata kao i ti.*
- *Računaj da čitalac ima razumevanja i saosećanja za tebe.*
- *Računaj na zdrav razum čitalaca, izbegavaj nepotrebne diferencijacije.*
- *Neka ti sadržaj bude važniji od forme.*
- *Piši na osnovu ličnog iskustva.*
- *Piši autentično.*

Osnovna osobenost parlando tekstova jeste odstupanje od normi i obrazaca pisanih tekstova, kao i nekonzekventnost upotrebe, tj. izmešanost segmenata tekstova u kojima dominira govorna jezička struktura, kao i onih u kojima prevladuje normativnost pisanog jezika.

U analiziranom korpusu se specifičnosti karakteristične za govorni jezik otkrivaju na nivou opšte organizacije teksta (tekstualno-pragmatički aspekt), kao i na ortografskom (grafostilistički i pravopisni aspekt), morfološkom, sintaksičkom i leksičkom nivou.

1 Istraživanje je pokazalo visoki stepen spontanosti i ekspresivnosti izraza među analiziranim komentarima.

2 Udes vaterpoliste Danila Iškodinića (postovi od 29.06.2008.) i hapšenje Radovana Karadžića (postovi od 23.07.2008.).

3 Sam termin „parlando“ (ital. „govoreći“, u „govornom tonu“) preuzet je iz muzikologije; u vokalnoj muzici XVIII i XIX veka koristila ga je opera buffa, kao tip muzičkog izvođenja sa čestim ponavljanjima reči i tona.

I Tekstualno-pragmatski aspekt:

U korpusu su intenzivno zastupljeni raznovrsni signali za uspostavljanje, održavanje i okončanje komunikativne situacije:

1) Inicijalni kontakti signali.

Ovaj tip signala može imati formu direktnog obraćanja nekom od komentatora, uz upotrebu navodnika ili znaka @, čime se sugerira virtualno prisustvo sagovornika (čak i bez očekivane vokativne forme, v. primere d i e); neretko je ime praćeno i nekim „funkcionalnim“ određenjem („prijatelju“, „druže“ i sl.): (a) @Zorane, *druze moj, i ja se isto pitam, a nemam odgovor!* (b) *“neutral” mogu tvoje reci samo ponoviti!!!* (c) @car *Da li si ti namerno ili stvarno nepismen????* (d) @Zoran Pa *prijatelju na privatnim fakultetima nema zasto da dajes mito profesorima (...)* (e) @Sule *hahahahaha gde se seti:))))* (f) *Bane, nista licno ali sam se milion puta uverio da mnogi zamisljaju ljude iz unutrašnjosti kao cobane sa stadom ovaca (...)* (g) *Pametno Zarko tako treba.*

Osim toga, ovi signali mogu biti upućeni i uopšteno, većem broju adresata: (a) *Pa nije bas tako ljudi ako cemo iskreno.* (b) *Zato, siromasi, nemojmo da kukamo, nego zaradimo.;* (c) *Pobogu narode! Ovom ludilu nema kraja!* (d) *U pamet se braco Crnogorci i Srbi.* (e) *Hallooo Srbijooo !!! Hallo NOVA VLADO !!! Hallo Policijo !!! Gde ste vi?* (f) *E vlasti, vlasti, slatka li si...*

Inicijalni kontakti signali mogu biti upotrebljeni i bez imenovanja adresata; oni u takvim slučajevima najčešće imaju formu partikula, interjekcija, nereferencijalnih (značenjski ispražnjenih) floskula, onomatopeja i sl.: (a) *Dobro, jel moze covek procitati nesto normalno u ovim novinama..?* (b) *hehehe! e jeste smijesni svaka vam cast!* (c) *Pa sta se sad cudite, glasali ste za evropsku koaliciju.* (d) *E ajde vise ne smarajte sa tim likom iz yuga (...)*

Konačno, inicijalni kontakti signali se neretko upućuju i ličnostima koje predstavljaju temu vesti i/ili komentara: (a) *brate pile pocivaj u miru!* (b) *Jeco svaka cast, mogu samo da te mrze...* (c) *Lepotice, uzivaj. Ne obaziri se na ljubomorne baksuze.* Ova vrsta signala naročito je česta u afektivno markiranim iskazima, kakvi su oni upućeni D. I. neposredno nakon doživljene saobraćajne nesreće: (a) *ajde sokole ustaj;* (b) *Samo naprijed Danilo.* (c) *AJDE LAVE, OVO JE ZA TEBE SAMO CETVERAC U ZADNJOJ SEKUNDI!* (d) *Drzi se jos malo (...), SRBINE* (e) *daco srbine (...)* *DIKO srpska* (f) *Drzi se kralju, svi smo uz tebe.* (g) *Bori se brate, rođeni si borac!* (h) *ne daj se daco zagreb i hrvatska je uz tebe izdrzi lafe* (i) *izdrzi junacino samo se nedaj jak si ti probudi se majstore* (j) *Ajde bre, pa neces valjda sad da odustanes od svega...*

2) **Kontinuativni strukturni signali** služe za održavanje kontaktne situacije; kod njih je česta upotreba rečeničnih ekvivalenata (da, ne), praćenih rečcama ili uzvicima: (a) *ah, da, da dodam:* na spisku akreditovanih nema mog fakulteta... (b) *Reklo bi fali novac - da to je tacno!!!* (c) (...) *i ne* nije ljutiti istraživač nego daleko objektivn. (d) *Isto* za poslednjih 15 godina je bio najveći odliv mozgova iz nase zemlje (...) (e) (...) *kako se ono kaze*, ma idi bre trala la! (f) (...) *Alo* skrivao ga Kost(u)nica i njegova Bia. (f) (...) *jer* sutra ovo može biti, ne daj Boze, vase dete.;

3) **Finalni strukturni signali** služe za okončanje kontaktne situacije; oni mogu imati najraznovrsnije forme, od interjeksije ili partikule („a?“), preko re-toričkog pitanja („Dokle tako?“), pa sve do performativnih iskaza u rečeničnoj formi: (a) Možda bi ipak najracionalnije bilo da ipak ne budu ni ta dva nego samo jedan beogradski **i to je to**. (b) (...) **Dokle tako???** (c) Prosto pitanje, **zar ne?** (d) P.S. S obzirom da je ubica mlađji od 21 godinu, maksimalna kazna za-tvora koju može da dobije je 20 godina. Maksimalno. **Samo toliko**. (e) **Eto, toli-ko ja imam da kazem o vozaču Juga iz ove price...** (f) Nemamo dokaze?? **Mi-slite o tome...** (g) kakav srpski heroj i patriota, **a?** (...)

4) **Afektivni signali** obeležje su snažne markiranosti iskaza; njima komen-tatori sugerišu sopstveno emotivno stanje: (a) **Zao mi je i momka i porodice ali dosta mi je prica svaki put kad se tako nesto desi kako su to divna deca (...)** (b) **Moj sin je u sedamnaestoj godini života, izlazi kao i svi njegovi vršnjaci, i muka me hvata dok se ne vrati kući.** (c) **ako ste samo gledali taj snimak muka vam pripadne!** (d) (...) ali u ovoj situaciji mi je **stvarno muka** od takvih komentara. (e) **Ja ne mogu da verujem. LoooL!!! Zajebao ih je za medalju... Kao ne zna gde je stavio... Koji CAR!!!** (f) **Sta me briga, tako funkcionise sve u Srbiji.** (g) **Lično sam videla kako stvari stoje na jednom privatnom fakultetu, i ko sve završava... Strašno!** (h) (...) ako su uboli onog iz cije su knjige ulili **odlicno**. (i) **Bas da vi-đim da li ce ova vlada da prizna albanski kao zvanicni jezik u sred srbije.** (j) **Kao student stomatlogije ja sam zgranut tom vescu, sokiran sam.** (k) **To je jače od mene.**

5) **Signali za religiozno obraćanje** relativno su učestali i uglavnom su ta-kođe afektivnog karaktera: (a) **Bože, spasi nas i daj nam snage da izdržimo sve ovo.** (b) **neka je porodici Bog na pomoci.** (c) **Bože, jos jedna uzasna tragedija.** (d) **Bože Pravde Daj Pomozi I Ispravi Ove Nepravde.**

6) **Performativni diskursni signali** imaju formu verbalne fraze kojom se navodi radnja koja se upravo izvršava: (a) (...) skoro, **kazem** skoro svi projekti su vezani za Univerzitet u Beogradu (...) (b) **I eto završih napokon...** (c) **I nemoj neko da je pomenuo objektivne razloge - objektivni razlozi su lenjost i sl.** (d) **То ваљда сада достижне неки ниво очигледности, па хајде да мало причамо о њој.** (e) **prosto mi nije jasno dokle cemo vise na svakih 15 dana da punimo ove komentare (...)** (f) **Ne mogu Vam opisati kakav smo stres i strah preživeli.**

7) **Partikule** su relativno česte u ovoj vrsti tekstva: (a) **Za koga mi bre Glasamo** (b) **Pa normalno ko ce priznati te Diplome od po 10.000,€.** (c) **Kakav, more, Todorovic.** (d) **Ma ko je bre taj Todorovic i ostale narikace** (e) **Ma, ni ovde se ne desavaju takve stvari (...)** (f) **pa, naravno (...)** (g) (...) **Баиу фино.** (h) **Pa mi smo samo bili taoci “Zdravog zivota “** (i) **nek ti je ALAL!** (j) **oduvek je bio dete za primer, ali eto nesreca (...)** (k) **Uh, ali (?) je nasao od koga ce traziti pomoc**

8) **Interjeksije i onomatopeje** takođe spadaju među inicijalne signale: (a) **Juuuuu, Ne znam ja Zvezdana kao takvog, (...)** (b) **Udala se za bogatog seika i sad otvara neke salone... vau... super.** (c) **Bla, bla...** (d) **Dize mi se nesto u stomaku kad cujem njegovo ime... bljak!** (e) **Napred Tomo radikali su uz tebe! Dole Sese-ljevi jastrebovi i poltroni!** (f) **Uh, ali je nasao od koga ce traziti pomoc.** (g) **...bah...** kad bolje razmislim bolje i to nego da caruje stara komunistička škola. (h) **Moj**

dicii (b) izvolite pa u zemlju u kojoj se govori **Albanski**. (c) *Mi ne priznajemo Kosovo kao državu, prema tome ne priznajemo ni Kosovske institucije pa tako ni diplome univerziteta sa Kosova* (d) **Pustite Bre To Ljudi Nego Molim Vas Ako Neko Zna Koliko Kosta Studiranje Na Pravnom Fakultetu Po Gradovima Sirom Srbije Nek Mi Napise. I Na Drzavnim Fakultetima I Na Privatnim Fakultetima Sirom Srbije (...)**

6) Upotreba emotikona i skraćenica koje spadaju u internetski žargon: (a) *Ljudi nije sve u parama, ima nesto i u nekretninama.:* (b) *Zato, siromasi, ne-mojmo da kukamo, nego zaradimo.:* (c) *Moj faks je na spisku! ALEEE:* (d) *Ja ne mogu da verujem. LoooL⁴!!!*

7) Pravopisno angliciziranje; odsustvo dijakritičkih znakova: (a) *wecna ti slawa nemanja!!!* (b) *Gospodine Ministre, imate li Vi uopshte decu?* (c) *Chime li se onda Mladic bavi ovih dana? Mozhda je on nastavnik geografije u nekoj osnovnoj shkoli na Frushkoj Gori (...)* (d) (...) *inace nam se nepise dobro.*

8) Pogrešno napisani citati na stranom jeziku: (a) *No koment.* (b) *Das is Valter!!!* (c)

9) Ispisivanje brojeva ciframa: **STO JE TO TAKO, DA 1 TE ISTA OSOBA U TIM NOVINAMA OBJAVI GODISNJE 3 PUTA SVOJ RAD** (b) *posle 5 oktobarske revolucije (...)*

10) Elidirani i kontrahovani oblici (ovde je najčešće reč i o morfološkim odstupanjima od norme): (a) *sace kraj ove teske utakmice* (b) *Aaaaaaaaaaaaaa-aaaa, pa za med'cinu te moramo malo i propitat'...!* (c) *Svaki na svoje mesto, al posteno, ne da se krije.* (d) *al danas su srbi dezurni krivci za sve jel tako drygi hoce!* (e) *Srbija i treba da se resava takvih, tkz patriota* (f)

11) Razdvojeno pisanje negacionog adnominalnog prefiksa i negacione partikule ni: (a) *ne suglasice* (b) (...) *trenutne cene u Beogradu su ne realne.* (c) *Treba "ocistiti" fakultete od profesora sa ne moralnim ponudama upucenim studentima.* (d) *nije ni ti treba da bude* (e) *ne ūomučuu*

12) Spojeno pisanje negacione partikule ne: (a) *Ma neudaje se iz ljubavi sigurno.* (b) (...) *inace nam se nepise dobro.* (c) *Moramo traziti poreklo imovine i nikoga nesmemo zaobici (...)* (d) *To ni EU nebi mogla da izdrzi.* (e) *Nemoze niko pa ni Vojislav Seselj diktirati (...)* (f) *Neznam sta ce biti sa tom nasom incijativom u UN.* (g) *Oni su toliko ograniceni da misle da ovi neznaaju da ce ako ista priznaju odrobijati.* (h) *Necu i nemogu da opravdam nicije nasilnistvo.* (i) (...) *nezna da objasni svojoj deci osnovne pojmove (...)* (j) (...) *bolje da mu zeni nevrate dokumenta*

13) Spojeno pisanje rečce li: (a) *Dal je i dal će zbog toga odgovarati?* (b) *kako je i dali je leden.* (c) *Jeli Pravedno (...)* (d) *jel /JER!/ je on legalni zlocinac za razliku od ove dvojice*

14) Ostale pravopisne greške (izazvane uglavnom nepoštovanjem pravila o odstupanju od fonetsko-fonološkog načela zapisivanja): (a) *srbski* (b) *sva-*

4 Skraćenica LoL dolazi od engleskog „Laughing Out Loud“ / „Lots Of Laughing“ („glasani smeh“/„mnogo smeha“). Upotreba skraćenica veoma je rasprostranjena na diskusionim forumima; kao i svaki drugi žargon, i ovaj je poznat samo određenom krugu stalnih učesnika u ovoj vrsti komunikacije.

tio (c) *potsetim* (d) *izključuju* (e) *otadjbina* (f) *burekđinica* (g) **po** najviše (h) *sta* više (i) **protiv** pravna i **protiv** zakonita sredstva (j) *malte* **ne**

III Morfološki aspekt:

1) **Pogrešan glagolski oblik** (naročito učestali primeri u korpusu odnose se na upotrebu ličnih oblika bezličnog glagola *trebati*, na izostavljanje nastavaka za lice pomoćnog glagola *biti* u potencijalu, kao i nastavaka za imperativ; osim toga, ima i primera regiolekata (primeri g, h, i): (a) *Sada **trebaju** da diplomiraju.* (b) *Konkurs bi **trebao** biti objavljen u internacionalnim casopisima i (...) znanje srpskog jezika bi **trebao** biti uslov.* (c) *samo ce nam dati jos jedan mali zadatak da **bi** usli (...)* (d) *vrlo rado **bi** svu vlast prepustio ovako mladim ljudima.* (e) *na privatnim fakultetima **nema** zasto da dajes mito profesorima (...).* (f) ***dobi** i ovu za tebe najvazniju utakmicu* (g) (...) *posto je tata poznata faca **izace** za dve do tri.* (h) *studenti (...) **prihvataju** samofinansiranje od 1000 evra.* (i) *sad ce mo brzo da igramo protiv tvoje reprezentacije pa ako vas dobijemo reci ce da je to jer ti nisi **igra*** (j) *Jednoga dana kada bude snimljen film o tome **biti** će snimljen po istinitom događaju (...)*

2) **Pogrešan oblik imeničkih i pridevskih morfoloških i derivacionih nastavaka:** (a) *sve se moze resiti **BROJSEVOM** TERAPIJOM gladi* (b) *Valjda su im važniji **partiski** interesi.*

3) **Krnje vezničke i predložke fraze:** (a) *To je i osnovni problem fakulteta koji sam završio u Srbiji **pre nego** sam otisao van.* (b) *Ti profesori, **ne da** nisu u toku sa savremenim desavanjima u svetu, nego i dalje teraju po svome.*

IV Sintaksički aspekt:

1) „Meka sintaksa“ (Sieber 1998: 142). Najveći broj sintaksičkih nepravilnosti odnosi se na slučajeve spontanih i nedovoljno strukturisanih konstrukcija, koje se nalaze u samoj graničnoj oblasti prihvatljivog i najčešće se ne orijentišu prema normi pisanog jezika (one bi se mogle smatrati prvobitnom, „radnom“ verzijom iskaza, koja nije doživela „preradu“, tj. kontrolu i korekciju kakvu zahteva oblikovanje pisanog iskaza; ovo je jedan od elementa kod kojih najjasnije dolazi do izražaja približavanje strukture pisanog iskaza govornom): (a) *Ako se javnost ne pobuni po ovom pitanju i NVO i grupe građana ne počnu **da** na javnim skupovima i mitinzima **da** (ponovljeni veznik!) pritiskaju domaći politički establišment, onda treba očekivati da se sa svakom novo vladom broj parazitskih radnih mesta u vladi i oko vlade, **koji** (nejasno referisanje relativnom zamenicom!) umesto da pomažu sve više odmažu građanima i optrećuju ih finansijski, rasti...* (nepotreban rečenični okvir, postponirani glagolski oblik/umetnuta relativna rečenica) (b) *Ovo ima samo kod nas, a još mu otac poznat i sve to gleda, a sad još uhapšen zbog droge, šta reći, a ne povratiti.* (c) *I ti ljudi treba da dodju kod nas i oni nam kroje kapu.* (d) *Ja Nemam Protiv Ove Devojke Nista Licno ali Nije U Redu Da Ona Koja Jos Nije Završila Fakultet Da Ima Visoki Polozaj U Politici a Ljudi Sa 30 Godina Koji Imaju I Fakultete Završeno I Doktorate I Magistrature Da Nemaju Nikakvog Posla. (...) I Jeli Pravedno Da Taj Sa*

18 Godina Koji Je Jedva Zavrsio Srednju Veterinarsku Skolu Da Radi U Banci I Da Uziva A Uopste Nije Nikad Nista Ucio a Sada Uziva. (e) Za ocekivati je da se konstatuje da se ljudski um zatekao zibunjenim i to na svim koordinatima.

2) **Nepravilan red reči, pogrešan položaj enklitika:** (a) zene se su udaju da bi imale sigurnost a ne sreću tako da prije pet vekova **su otimane** da bi bile zene Pasa I Begova. (b) Moje misljenje je da Toma Nikolic **je** apsolutno u pravu. (c) Ponekad same zivotne okolnosti **nas** gurnu u beznadje ili carevi postajemo.

3) **Spajanje sintaksički neravnopravnih elemenata koordinativnim ve-znikom:** (a) Prilikom presude za ovo delo, nema olaksavajuće okolnosti **niti uzi-mati u obzir** sto ubica ima 17god. (b) (...) objavite ime tog lekara da ljudi budu upozoreni **i kako bi sacuvali** svoje zdravlje!

4) **Nepravilna genusna kongruencija:** (a) Za ovoliko **heroina** sto je nadjeno,**kojom** truje i ubija nasu djecu, treba da dobije minimalno 15 godina, ali posto je tata poznata faca izace za dve do tri. (b) **moglo** je za nekoliko sekundi da se utvrdi njegov pravi **identitet**. (c) A ove **mizerije su ga izdali i prodali**, bru-ka...

5) **Nepravilna padežna kongruencija:** (a) Ovo je samo u **Srbiju** moguće. (b) **Kostunici i njegovim pulenima** neka je sramota. (c) Svaku priliku koriste da se oni pokazu **nekim faktorom**.

6) **Nepravilan izbor predloga/predloške dopune; izostavljanje predloške dopune:** (a) Moje dete je upisalo fakultet, nije **u** budzetu. (b) Cesto Je Bezao **Iz Casova**. (c) **a o ovom** što je nju snašlo i da ne komentarišem. (d) ministar **nema pojma svoj posao** (e) (...) **ako ovu utakmicu** POBEDIS, POBEDICES i **svaku drugu**.

7) **Nekohezivno parataksičko spajanje iskaza:** (a) ako ovu utakmicu PO-BEDIS, POBEDICES i svaku drugu koju budes igrao i ja ti zelim MNOGO uspe-ha u tome i POBEDI, VERUJEMO U TEBE I PROBUDI SE, PA DA OPET ZA-JEDNO SA SVOJIM TIMOM TAVIS DA POBEDJUJES... (b) pitam se dal to sto radi Vlada tj. Jeremic ima ikakvog znacjenja ili samo da se posle kaze Mi smo ura-dili sto smo mogli i to je to kome pase-pase a kome ne oni nemogu nista vise da urade

8) **Korišćenje elipse, eliminisanje glagolskih oblika:** (a) bodovanje ispi-ta u novcu... (b) i svi srećni i zadovoljni. (c) Gradivo KATASTROFA, teorija bez imalo veze!!! (d) U pamet se braco Crnogorci i Srbi. (e) Stvarno svakakvog cveca u Bozijoje basti. (f) U selima na Pesterskoj visoravni, godisnje bar po dvoje preko 6 kg!!!

9) **Sintaksičko „razokvirenje“** (u cilju naročitog isticanja ili pod uticajem naknadnog prisećanja, neki od rečeničnih članova izmešta se na kraj rečenice): (a) Deca su ogedalo porodice u kojoj odrastaju....**nazalost**. (b) onda izbacite spa-niju i ostale zemlje koje nisu priznale kosovo **iz EU**. (c) Nemam reci za sve ovo ali se nadam da ce se nas Daca oporaviti **iskreno !!!** (d) (...) dobi i ovu za tebe naj-vazniju utakmicu **a i za sve nas**. (e) Pa i u Nirnbergu se sudilo samo Njemcima iako su i drugi cinili zlocine **i Rusi i Ameri i Englezi i Partizani**.

10) **Anakolut** (rečenični prekid i otpočinjanje nove rečenice koja sa pret-hodnom, neokončanom, nije sintaksički i/ili sadržinski povezana; ovakav pre-

kit negativno utiče na koherentnost i kohezivnost iskaza): (a) *dobar covek usao je u pogresnu igru, dobar srbin /nije ubica / preporuka, idi u zdrave partije imas perspektivu (...)* (b) *Zakup od 20 godina i tako a previse velike pare i velike igre su sve ostalo.* (c) *Kako sto sam i rekao po cijem oni naredjenju razbijaju nego po naredjenu radikala i vucica i ciji su to navijaci partizanovi evo ih sad na utakmici, kojih pola nije rodjeno kad je rat bio ali kad vucic naredi odmah idu da pale i ruse.* (d) *Mrak, jer ovakvi ljudi nas prave budalma vec decenijama, sto se naseljavaju po Srbiji a najgori su Crnogorci.* (e) *Karadjordje kog danas svi slavimo, pa kasnije Cica Draza koji se isti krio ne bas tako dugo ali neki 5-8 (neznam tacno mislim da je 6) Kog danas slavimo Ne svi ali vecina.* (f) *ako je kriv za sve to, narode sve se zna i sve je planirano...vreme ce pokazati, ja sam pesimisticni optimista*

V Leksičko-stilistički aspekt:

1) **Pomodne floskule i urbanolekti** (odlikuju se izrazitom učestalošću u određenom vremenskom periodu i često neadekvatnom semantičkom interpretacijom, kao u trenutno aktuelnim primerima *definitivno*, *znači*): (a) *Frka bato, a?* (b) (...) (e) *Super plan.* (f) RGF je *bruca* koju treba zatvoriti. (g) *tvoji vjerni fanovi iz Amerike* (h) *E ajde vise ne smarajte sa tim likom iz yuga!* (i) *Prema ovom txt-u⁵ je i Velja Ilic, zajedno sa A. Tijanicem previse, svojevremeno, igrao Pacmana i gledao Ramba, pa sada tabanise novinare i izigrava Machomana* (j) *ha, ha, ha, ha....sve nas je namagarcio, kakav car!* (k) *da su se nepismeni zaposlili, i usput plate da završe neki fax...*

2) **Nestandardna, markirana, žargonska leksika:** (a) *da se vratim mojima na grbacu i drezdim na birou u svom mestu?* (b) U *bajbok* sa njim bar na 20 godina!!!! (c) *Dok svako svoga zaposli mi smo ga ugasili (...)* (d) *A ja sam bio postdiplomac godinama (...)* *da bi me zavlacili i zavlacili...* (e) *Da li u skupstini svaka susa moze da menja dnevni red kako mu se cefne?* (f) (...) *profesori se "uvlače" studentima (...)* (g) (...) *ako su uboli onog iz cije su knjige ulili odlicno.* (h) *ne shvatam toliko pljuvanje po privatnim fakultetima (...)* (i) *Covek je stvarno dileja, to je kad neko leci komplekse na studentima!* (j) *narodu uvaljuju kapitalizam kao demokratiju.* (k) *Super fotka "demonstranta" - siba se sa policijom sa sve cigarom u zubima (...)*

3) **Idiomatizovane strukture, žargonske kolokacije⁶:** (a) *Zaista nista ne razumem ili sam se posvadjaao sa matematikom.* (b) *Ovde nesto debelo smrdi.* (c) *samo ti sanjaj.* (d) *Taman posla.* (e) *ima se moze se...* (f) *Нема ваљаних експератија, ниџи настиавника ниџи сџуденатија... само љричам џи љричу* (g) *Kad nam paše, mi se poredimo sa državama u regionu (...), a kad nam ne paše, onda nema veze.* (h) (...) *i svi od ministra pa do najsitnijeg cinkarosa treba dozivotno da zacute, pokriju se usima (...)* (i) *ma boli njega uvo!* (j) *I onda je*

5 Txt jeste oznaka za tekstualnu datoteku; u prenosnom smislu ova skraćenica znači „robot“.

6 S obzirom na приметно odsustvo vulgarizama u korpusu (osim ovde navedenih primera), može se pretpostaviti da ih administratori odbacuju i „cenzurišu“ ili da je na delu i autocenzura: (a) *Brate ako si imao ono da počiniš zločin, imaj to i da staneš pred sud (...)* (b) (...) *pa da se završi i ovo s... od haskog pitanja.* (c) *Zajebao ih je za medalju...*

**mrnot zavio cokoladu u foliju⁷!! (k) Znaci, doslo je delo na videlo. (l) Ta ne-
mojte kasti! (m) ne znam ko moze da veruje u tu pricu da se on slobodno setao a
niko nije znao da je to on! ma,vazi⁸...**

Na osnovu ovde prikazane klasifikacije brojnih odstupanja od norme standardnog srpskog jezika (pravopisne i interpunkcijske greške, nepravilni morfološki oblici, odsustvo čvrste rečenične kompozicije, tendencije pojednostavljenja iskaza, kao i pojava leksičkih elemenata koji pripadaju domenu usmene upotrebe), kao i na osnovu prototipskih komunikativnih obeležja karakterističnih za domen konceptualno usmene jezičke realizacije (dijaloška diskursna forma koja uključuje direktno obraćanje sagovorniku i afektivnost izraza), može se zaključiti da tekstualne realizacije na Internet forumima, koji u pogledu medijuma spadaju u domen pisanog jezika, u ravni konceptualizacije treba svrstati u pojavne oblike bliže proksimalnom polu, tj. polu govornog jezika.

Bibliografija

Koch, P./Oesterreicher, W. 1985. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. U: *Romanistisches Jahrbuch* 36, 15-43.

Koch, P./Oesterreicher, W. 1994. Schriftlichkeit und Sprache. U: Hartmut, G./Ludwig, O. (ed.) *Schrift und Schriftlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*. 1. Halbband. Berlin/New York, 587-604.

Ristić, S. 2006: *Raslojenost leksike srpskog jezika i jezička norma*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Sieber, P. 1998: *Parlando in Texten. Zur Veränderung kommunikativer Grundmuster in der Schriftlichkeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Simić, Radoje 2006. *Srpski pravopis*. Beograd: Jasen.

PARLANDO PHENOMENON AND LINGUISTIC STATUS OF INTERNET FORUM

Summary

The author explores the linguistic features and communicational status of virtual discussion groups following the proximal-distal model of German linguists Peter Koch and Wulf Oesterreicher.

Olivera Durbaba

7 Replika iz jedne popularne televizijske reklame; govornik ovim ispoljava svoju nevericu u pogledu istinitosti nekog događaja ili izvodljivosti neke radnje.

8 V. nap. 13: govornikova sumnja u istinitost neke tvrdnje u govornom jeziku je dodatno potencirana ironičnom intonacijom.

„POLITIČKO DRIBLANJE U KAZNENOM PROSTORU“ – SPORTSKE METAFORE U POLITIČKOM DISKURSU SRBIJE

Zbog svoje sposobnosti prenošenja sa apstraktnog na konkretno, metafore predstavljaju jedan od najvažnijih instrumenata ubeđivanja i propagande u jeziku političke retorike. Pod teorijskim okriljem kognitivne lingvistike i kritičke analize diskursa u radu analiziramo 350 primera sportskih metafora u političkom diskursu Srbije ekscerpiranih iz konferencija za štampu i saopštenja za javnost političkih stranaka, dnevnih i nedeljnih novina, kao i iz komentara čitalaca na dnevne vesti objavljene na internet-stranicama tih novina tokom predizbornih kampanja za predsedničke i parlamentarne izbore u Srbiji održanih u periodu između 2002. i 2008. godine. U radu se iznose glavni razlozi korišćenja fudbalskih metafora u politici, metafore se klasifikuju i ilustruju primerima, te se na osnovu tih podataka kritički analiziraju politički odnosi među političarima i strankama, ali i među političarima i samim biračima.

Ključne reči: kritička analiza diskursa, kritička analiza metafora, pojmovna metafora, politika je fudbal.

1. UVOD

Pod političkim diskursom u ovom radu podrazumevamo širi domen upotrebe specifične vrste diskursa u kontekstu društveno-političkih prilika u Srbiji u periodu između 2002. i 2008. godine. Ovakav širi pristup pojmu politički diskurs, pod teorijskim okriljem kritičke analize diskursa (Fairclough 1989, Van Dijk 1993, Wodak 2006), kao i kritičke analize metafora (Charteris-Black 2004), omogućava nam da jezik sagledamo kao „društvenu praksu“ (Fairclough/Wodak 1997), pri čemu je od ključne važnosti „kontekst jezičke upotrebe“ (Fairclough/Wodak 1997). Kritička analiza diskursa shvata diskurs kao „društveno konstitutivan u istoj meri koliko i društveno uslovljen“ (Fairclough/Wodak 1997: 258) i prvenstveno se bavi odnosom između jezika i moći. Osnovni princip kritičke analize diskursa jeste identifikacija i analiza lingvističkih manipulacija, pa se, u skladu s tim, politički diskurs u ovom radu tretira kao izraz manje ili više prikrivenih odnosa premoći, borbe za vlast i za kontrolu. Pošto je glavna svrha političkog diskursa ubeđivanje, ili tačnije, manipulacija javnošću i javnim mnenjem, bitno je ustanoviti koja se jezička sredstva koriste radi postizanja ovog cilja. „Jezik pruža uvid u kognitivne funkcije, u prirodu, strukturu i organizaciju misli i ideja“ (Evans/Green 2006: 5), te se u ovom radu analiziraju metaforički izrazi koje koriste političari, politički komentatori, novinari i čitaoci. Cilj je otkriti na koji način metafore, kao kognitivni instrumenti, oblikuju

i način izražavanja i način razmišljanja (Ungerer/Schmid 1996: 118), kao i šta ističu, a šta sakrivaju.

Pojmovne metafore unutar šireg konteksta kognitivne lingvistike (Lakoff/Johnson 1980) predstavljaju mehanizam na osnovu kojeg jedan pojam razumemo pomoću nekog drugog, iskustveno bližeg pojma. Tokom procesa razumevanja vrši se preslikavanje strukture izvornog domena, koji je iskustveno bliži, na apstraktniji, ciljni domen na sistematičan i koherentan način (Ungerer/Schmid 1996: 120–122). U skladu sa postulatima kognitivne lingvistike, dakle, „metafore više ne služe samo kao ukras stvarnosti koja je unapred konstruisana iz retoričkih razloga, već doprinose konstruisanju i razumevanju te iste društvene stvarnosti“ (van Teeffelen 1994: 384). Najvažnije, najefikasnije i najefektnije su one metafore koje su u jezik nesvesno ugrađene putem ustanovljenih konvencija i služe kao sredstvo perspektivizacije, usmeravanja pažnje: s jedne strane naglašavaju željene stavove, poglede i mišljenja, a s druge strane ignorišu nebitne, ali i nepoželjne aspekte određene pojave. Tako naizgled bezopasne metafore mogu, u stvari, da čine deo veoma složenih ideoloških argumenata (Herbeck 2000: 135), što u slučaju političkog diskursa vrlo često znači da mnogi političari preferiraju kombinaciju veoma jednostavnih objašnjenja i snažnih emotivnih efekata. Ungerer i Šmid (Ungerer/Schmid 1996: 149) tvrde da je eksplanatorni potencijal metafora neretko manje bitan od emocionalne siline, zbog čega se, naročito u slučaju sportskih metafora u političkom diskursu, često u osnovi apeluje na navijačke strasti biračkog tela.

U slučaju sportskih metafora u političkom diskursu, vrši se preslikavanje iz izvornog domena (sporta) na ciljni domen (politiku), pri čemu je to preslikavanje čvrsto strukturisano. Ontološke korespondencije odnose se na sistematsko korespondiranje entiteta iz domena politike (predsednički ili parlamentarni izbori, političke stranke, izborna pravila, prljava/fer kampanja, itd.) sa entitetima u domenu sporta (utakmica, igrači, pravila igre, ferplej, itd.), odnosno, primenjuje se takav način razmišljanja koji podrazumeva shvatanje politike kao neke vrste sportskog takmičenja. Konceptualizacija politike kao sporta kod biračkog tela rezultat je spretnog korišćenja metafora kao izuzetno prikladne i pogodne kognitivne prečice, koja političarima omogućava da izbegnu otvorene, ogoljene izjave i da primenjuju neku vrstu diplomatskog jezika, kojim će i najsloženija politička, društvena i etička pitanja svesti na mnogo razumljiviji sistem korespondencija kod primalaca poruke. Takva vrsta indirektnosti u političkom životu predstavlja vrlo korisnu diskursnu strategiju, koju političari rado koriste u celom svetu, pa i kod nas. Zbog svoje sposobnosti prenošenja apstraktnog na konkretno, metafore predstavljaju jedan od najvažnijih instrumenata ubeđivanja i propagande u jeziku političke retorike.

Korpus ovog istraživanja sastoji se iz 350 primera sportskih metafora u političkom diskursu Srbije ekscerpiranih iz političkih rubrika dnevnih i nedeljnih novina (uključujući i naslove i podnaslove), izjava političara, konferencija za štampu i saopštenja za javnost političkih stranaka, kao i iz komentara čitalaca na dnevne vesti objavljene na internet-stranicama tih novina tokom predizbornih kampanja za predsedničke i parlamentarne izbore u Srbiji održanih

u periodu između 2002. i 2008. godine. Svi primeri se u ovom radu navode u izvornom obliku, bez ikakvih izmena, osim kurziva upotrebljenog radi isticanja metaforičkih izraza. U radu se metafore klasifikuju i ilustruju primerima, te se na osnovu tih podataka kritički analiziraju politički odnosi među političarima i strankama, ali i među političarima i samim biračima. Prednost ovakvog kognitivističkog pristupa analizi političkog diskursa proističe iz činjenice da metafore mogu da otkriju mnogo više od onoga što govornici površinski iskazuju, te se i skrivene strane političkih odnosa moći mogu lakše dekonstruisati i kritički rasvetliti.

2. SPORTSKE METAFORE U POLITICI

Sportske metafore u današnjem političkom govoru, manje ili više konvencionalne i formulaične po svojoj prirodi, obezbeđuju originalnost i živopisnost izražavanja. Međutim, osim što imaju ornamentalnu ulogu u političkom diskursu, metafore su mnogo značajnije ako ih posmatramo kao sredstvo prikriivanja izvesnih aspekata političke stvarnosti. Neraskidiva veza između sporta i politike odavno je uočena u literaturi, a sportske metafore prisutne su u političkom diskursu mnogih zemalja⁹. Nekoliko je razloga za korišćenje sportskih metafora u političkom diskursu. Politički diskurs koji počiva na sportskim metaforama ne zahteva ulaganje prevelikog mentalnog napora od strane primaoca poruke (Orwell 1946) i olakšava njeno razumevanje. Kako navodi Lipski (Lipsky 1979: 36), „sportizacija¹⁰ politike predstavlja u suštini konzervativno sredstvo koje sprečava adekvatnu konceptualizaciju novih politika i novih pravaca političkog delovanja.“ Korišćenje sporta za opis političkog delovanja služi da kamuflira kompleksnost društvenih i političkih zbivanja, a time i ovekoveči aktuelnu konceptualizaciju političkog života.

Nadalje, suštinska dvosmislenost metaforičkog izražavanja, kao i različita interpretacija značenja pojedinih metafora kod različitih pojedinaca, omogućava političkim partijama veću „pokrivenost“ biračkog tela. Korišćenje u društvu pojmovno čvrsto utemeljenih sportskih metafora u politici (i medijima) implicira strukturisanje jednog domena na osnovu drugog, što političarima omogućuje „da utiču na način na koji veliki broj ljudi shvata osetljiva i kontroverzna pitanja stvarnosti u kojoj žive“ (Semino/Masci 1996: 244) i da „nametnu svoju viziju politike biračkom telu“ (Howe 1988: 103).

Pored toga, jedan od glavnih razloga korišćenja metafora u političkom diskursu, koji u izbornim periodima ima sve odlike ubeđivačkog diskursa, jeste izazivanje emocija, kojima je kasnije lakše manipulirati. Poznato je da se političke partije organizuju kao „ideološke porodice“ (Goati 2006: 47), sa jasno definisanim „grozdom vrednosti – stavova u koji spadaju, za levicu, sloboda, jednakost, bratstvo, univerzalna prava, napredak, reforme i internacionalizam, a za desnicu, autoritet, hijerarhija, poredak, obaveze, tradicija, reakcija i naci-

9 V., npr. Orwell 1968; Lipsky 1979; Howe 1987; Semino/Masci 1996; Thompson 1996; Herbeck 2000; Wei 2001; Russo 2001, itd.

10 Lipski u originalu koristi reč *athleticization*.

onalizam“ (Hejvud 2004: 471, citirano u Goati 2006: 49). Ovakvo svrstavanje političkih partija, a posledično i njihovih članova, u ideološke porodice, direktno asocira na navijačko pripadništvo rivalskim fudbalskim klubovima, sa svim odlikama navijačke ostrašćenosti.

Sportske metafore predstavljaju politiku kao takmičenje između opoenata koje se odvija prema unapred zadatim pravilima. U Srbiji, uprkos izuzetno velikom broju registrovanih političkih stranaka, od kojih neke samo sporadično učestvuju u političkom životu (pa i na izborima), na političkoj sceni se izdiferencirala grupa stranaka, čiji članovi, funkcioneri i vođe (a posledično tome i novinari, autori političkih komentara) često koriste sportske metafore za izražavanje svojih i tuđih ideoloških stavova, opis aktivnosti pre, tokom i posle izbora, kao i komentarisanje tekućih političkih dešavanja u zemlji. Sportske metafore služe kao „sanitarni kordon“ (Jansen/Sabo 1994: 7) između političke borbe za vlast, s jedne, i percepcije političke borbe za vlast u obliku utakmice, s druge strane. Pritom je fudbal najreprezentativniji sport iz kojeg crpe izvore metaforičkog nadahnuća.¹¹ Izbor fudbala kao izvornog domena svakako nije slučajaj, i to iz više razloga.

Pojedine metafore funkcionišu prirodnije u pojedinim sredinama i među pojedinim narodima nego neke druge, ne zbog ličnih preferencija ili situacije u kojoj su upotrebljene, već zato što su to metafore koje preferira društvo kao celina, čime teza da su metafore kulturološki uslovljene ovde dobija čvrsto utemeljenje.¹² Kulturološka uslovljenost i indukcija sportskih metafora u političkom diskursu ogleda se u tome što se u svakoj zemlji koriste metafore onog sporta koji je na tom području najpopularniji, najbliškiji glasačkom telu¹³ i koji

11 U korpusu se sporadično javljaju i metaforički izrazi iz nekih drugih sportova kao izvornog domena, i to (prema opadajućem broju pojavnosti) iz: *boksa* (npr. Pobjeda na izborima za predsednika Srbije je samo **uvodna borba u glavni meč**, a to su parlamentarni izbori; Skupštinska sala je počela da se pretvara da se pretvara u predizborni **bokserki ring**; Socijalisti su posle višegodišnjeg **političkog nokdauna** uspeali da „ustanu“; Ako Tadić izgubi izbore, to će biti **nokaut** za DS; Celu stvar je Koštunica **izboksovao** kako bi sebi obezbedio adut u rukama; Na startu prljave kampanje, najžešće optužbe, uvrede i **udarce ispod pleksusa** svakodnevno razmenjuju oni koji su se „do juče“ grlili i zaklinjali u ljubav i vernost. Bivši koalicioni partneri iz vlade **poskidali su rukavice i udaraju jedni druge** bez ikakvih pravila i skrupula.), *košarke* (npr. Ovo je samo još jedan **tajmout** za vladajuću koaliciju; Čeda jeste hteo da prikupi poene ali je **napravio grešku u koracima**; Borise, dodajemo ti loptu, na tebi je da pobediš **trojkom** u zadnjoj sekundi!; Postizborni **plej-of** povećava političku nervozu umesto da je smiruje.), *auto-trka Formula 1* (npr. Ovi događaji, dakle, nisu ništa drugo do priprema za zauzimanje što bolje **startne pozicije** za predstojeće izbore.), *šaha* (npr. DS i DSS **su ušli u cajtnot**). S obzirom na to da po broju pojavnosti daleko zaostaju za metaforičkim izrazima iz izvornog domena FUDBAL, primeri iz ostalih sportova ovde se neće analizirati.

12 Kovečes (Kövecses 2005, 2006) ilustruje kako univerzalnost tako i kulturološku utemeljenost metafora na brojnim primerima iz potpuno nesrodnih jezika.

13 U Italiji je to fudbal (v. npr. Semino/Masci 1996; Russo 2001), naročito nakon dolaska na vlast Silvija Berlusconi i njegove partije *Forza Italia*, koji je u italijansku politiku uveo „jednostavan, populistički jezik“ fudbala (Semino/Masci 1996: 243). Budući i sam čovek iz sveta sporta, kao direktor fudbalskog kluba Milan, Berlusconi je čitavu koncepciju svoje izborne kampanje 1994. godine zasnovao na identifikaciji političke scene Italije sa pravilima igre u fudbalu. U Engleskoj je to kriket (Beard 2000), a u SAD ragbi i, u nešto manjoj

omogućava automatsko prepoznavanje pravila igre i ponašanja na terenu, kao i spontanu identifikaciju političkog sa sportskim poprištem. To je timski sport u kome se takmičenje odvija po nacionalnim/regionalnim ligama, što predstavlja sasvim odgovarajući okvir za metaforizaciju političkog diskursa, imajući u vidu veliki broj partija koje učestvuju u političkom životu Srbije. Krajnjim simplifikovanjem kompleksnih ideoloških i etičkih pitanja politika se predstavlja „kao relativno jednostavan domen sa jasno isprofilisanim učesnicima (partijskim ekipama’), neproblematičnim i jednoznačnim ciljevima (pobediti) i pravilima unapred utvrđenim ishodima (pobeda ili poraz)“ (Semino/Masci 1996: 246).

3. KLASIFIKACIJA FUDBALSКИH METAFORA

U korpusu nekih sportskih metafora (v. nap. 3) u političkom diskursu savremene Srbije dominantna metafora jeste politika je fudbal sa podmetaforama političke stranke su fudbalski timovi, izbori su fudbalska utakmica, i pravila demokratskih izbora su fudbalska pravila. Ove metafore realizovane su kroz različite metaforičke izraze koji su u primerima označeni kurzivom, dok su same veze između elemenata izvornog i ciljnog domena objašnjene u tekstu koji prati primere.

4.1. Političke stranke su fudbalski timovi

Političke stranke u Srbiji konceptualizuju se kao fudbalski timovi u međusobnom rivalskom odnosu. *Ključni politički igrači* zauzimaju najvažnija, najisturenija mesta u političkom timu, odnosno na političkoj sceni, oni koji jesu ili će biti na vlasti. *Levo i desno krilo* odnose se na stranke leve, odnosno desne ideološke orijentacije, ali i na frakcije unutar jedne političke partije koje po svojim političkim ubeđenjima odstupaju od sveukupne ideologije te partije. *Vezni igrači* na političkoj sceni, poput veznih igrača u fudbalu koji igraju na sredini terena i povezuju odbranu i napad, jesu političke stranke koje, zahvaljujući svojoj umerenoj ideologiji centra ili broju osvojenih glasova na izborima omogućavaju ustrojavanje vlade, ili su to, pak, važni političari unutar stranaka, koji po svojim menadžerskim ili operativnim funkcijama ili sposobnostima, a u skladu sa osobinama veznih igrača u fudbalu, predstavljaju stožer političkog tima (up. Semino/Masci 1996). Navešćemo nekoliko primera:

- *Timovi* DS-a, DSS-a i G17 plus intenzivno su pripremali teren za sastanak svojih vođa, a sve s ciljem da se izbegne još jedan debakl pregovora na vrhu.
- Za Srbiju je bitno da *ključni politički igrači* budu oni koji su izašli iz demokratskih snaga objedinjenih 2000. godine.
- Činjenica je da LDP deluje kao jedno, uslovno rečeno, *levo krilo* DS-a.
- Narodnjaci su se iz centra nakrivili *ka desnom krilu* i tako napravili gužvu u „petercu“.

meri, bejzbol, zbog „ezoteričnih i teško razumljivih pravila“ (Howe 1988: 92). V. i Herbeck (2000).

- Neizostavno treba pomenuti i g. **Dejana Malog**, glavnog operativca i opštinskog menadžera, koji je „vezni igrač“ DS-a čak i po svojim formalnim funkcijama.
- Srpski pokret obnove dobio je dovoljno mandata i tako postao važan *vezni igrač* u timu koji namerava da sastavi novu vladu.

Metaforički izrazi *rezervni igrači* i *klupa za rezervne igrače* posledica su sveprisutne političke kombinatorike i trgovine, koje posebno dolaze do izražaja u predizbornom i postizbornom periodu, kada je neophodno pronaći koalicionog partnera bez prevelikih zahteva, a koji će ipak doprineti izbornoj pobjedi ili dolasku na vlast. *Rezervni igrači*, u skladu sa političkim odnosima među strankama, bivaju uključeni u „igru“ ili iz nje isključeni (=učestvuju ili ne učestvuju u podeli vlasti) prema preferencijama moćnijih političkih partnera, ili, pak, iz krajnje nužde. Ilustrovaćemo to nekim primerima:

- To ne košta Koštunicu, jer ima *rezervnog igrača*, nego Tadića.
- A oni imaju *rezervnog igrača* na klupi i to je Tomislav Nikolić, odnosno Srpska radikalna stranka.

Zbog blizine gola, *šesnaesterac* je u fudbalu najvažniji deo terena na kojem se odvija najžešća borba između timova. U političkom diskursu, *šesnaesterac* je metaforički izraz preuzet iz fudbala kao izvornog domena, pomoću kojeg se konceptualizuje prostor delovanja političkih stranaka u Srbiji koje, po svojoj popularnosti u biračkom telu, imaju izgled da dođu na vlast, samostalno ili u koaliciji s drugim strankama. Imajući u vidu veliki broj registrovanih političkih partija, osnovanih u relativno kratkom periodu višepartizma u Srbiji, metaforički izraz *gužva u šesnaesteru* izražava želju jačih i moćnijih partija na političkoj sceni za ukрупnjavanjem i povezivanjem po ideološkoj osnovi sa manjim strankama, tj. za eliminisanjem politički manje opasnih protivnika, koji ometaju uspostavljanje dvopartijskog sistema, jer su u Srbiji koalicione vlade „najčešći vladavinski obrazac u kratkoj istoriji višepartizma“ (Goati 2006: 59):

- *Gužva u šesnaesteru* postaje nesnošljiva. U „desnom centru“ je „stožerna“ DSS. Tamo je valjda i G17 Plus. Naravno Nova Srbija i SPO.
- Tadićevci, priča se, već spremaju Aleksandra Vlahovića za premijera i u tom slučaju „svadba slonova“ sa DSS bila bi logična za njih. A, i „*gužva u šesnaesteru*“ tada bi bila manja.

Ključna uloga metafora timskih sportova kao što je fudbal u političkom diskursu jeste isticanje poželjnih karakteristika igrača u timu: lojalnost timu, disciplina, posvećenost zajedničkom cilju, požrtvovanje, stav koji podrazumeva borbu do poslednjeg trenutka utakmice. Organizacija tima, pak, podrazumeva podređivanje striktno definisanoj hijerarhiji, gde se podređenost i nadređenost retko dovode u pitanje (Bineham 1991: 37), što korespondira sa organizacijom političkih stranaka, jer „[p]artije nisu ‘organizacije jednakih’ nego vertikalno strukturisane celine u kojima viši organi donose važne odluke, a niži organi [...] dužni su da ih sprovedu“ (Goati 2006: 97). Istovremeno, metafore preuzete iz timskih sportova kao izvornog domena podrazumevaju i postojanje gledalaca i navijača, koji „imaju pozitivan odnos prema konzervativnom

statusu quo“ (Bineham 1991: 38), jer im pripadništvo zatvorenom navijačkom krugu daje osećaj sigurnosti, te se svaka veća promena u sastavu „tima“ (npr. prelazak igrača ili trenera u rivalski tim) smatra izdajom. Ranije smo izneli stav da se partije svrstavaju u ideološki bliske „političke porodice“. Međutim, na srpskoj političkoj sceni takvo je svrstavanje relativizirano političkim „prebezi- ma“ u stranke sa drugačijim političkim ideologijama, te „porodična pripadnost ima malo uticaja na političko delovanje partija“ (Goati 2006: 49). U političkom diskursu se takve promene negativno prikazuju metaforičkim preslikavanjem transfera igrača iz jednog u drugi klub na „političko preletanje“ iz jedne stran- ke u drugu, često ideološki udaljenu stranku. Nekoliko primera dovoljno je ilu- strativno:

- ... da u parlamentu ima bar još desetak poslanika koji *bi* rado *promenili dres*.
- *Koliko je ovaj čovek promenio dresova* do sada to se ne može prebrojati, ideologije menja zavisno od sna i tumačenja tog istog a zbog vlasti bi se udružio i sa samim tim đavolom.
- Svaka stranka je našla svog „miloševićevog“ tajkuna *koji je preko noći promenio politički dres* i postao ugledni biznismen, stranački finansijer i redovni pobednik na tenderima za privatizaciju.

Korišćenjem metaforičkog izraza iz izvornog domena fudbala, *promeniti (stranački/ideološki) dres*, prikrivaju se suštinski razlozi tog čina, koji su najče- šće motivisani materijalnim interesima a ne političkim i ideološkim ubeđenji- ma.

4.2. Izbori su fudbalska utakmica

Pridobijanje što brojnijeg biračkog tela glavni je cilj svake izborne kampa- nje. Da bi pojednostavili prikaz administrativno i birokratski za mnoge birače komplikovane procedure glasanja na izborima, političari i komentatori na srp- skoj političkoj sceni parlamentarne i predsedničke izbore metaforički prikazu- ju kao fudbalsku utakmicu sa jasno definisanim pravilima u kojoj, poput fud- balera, učestvuju političke stranke ili predsednički kandidati – *favoriti* i *autsaj- deri*, i koji ostvaruju *izbornu pobjedu* ili *izborni poraz*:

- Lista kandidata koji po anketama predstavljaju *favorite* u *izornoj utakmici*
- Čeda nema nikakve šanse na ovim izborima, on je *autsajder*.
- ... dok će *glavna izborna utakmica* biti između Demokratske stranke i Srpske radikalne stranke.
- Izbori sigurno ne odgovaraju DSS-u, koji je *doživeo težak izborni poraz*.
- Međutim, kako vreme odmiče, atmosfera *izborne pobjede* će slabiti.

Prvi i drugi krug predsedničkih izbora konceptualizuju se kao prvo i dru- go poluvreme fudbalske utakmice. Međutim, u situaciji kad predsednički izbo- ri prethode parlamentarnim (ili obratno) i kada se na različitim nivoima vlasti nalaze političke partije ili koalicije sa suprotstavljenim ideološkim i političkim ubeđenjima, tada se metaforički izraz *drugo poluvreme* odnosi na naredne par-

lamentarne/predsedničke izbore, na kojima oni koji se nalaze na jednom nivou vlasti imaju šansu da i na drugom nivou ostvare pobedu:

- Ovo je samo *prvo poluvreme*. Drugo nas čeka 3. februara.
- ... rekao je Tadić, i dodao da će predstojeći vanredni parlamentarni izbori biti „*drugo poluvreme predsedničkih*“.
- On je čestitao ostalim kandidatima na uspešno vođenoj kampanji i istakao da je spreman za *drugo poluvreme* izborne utakmice
- Vanredni parlamentarni izbori – *drugo poluvreme*

Drugi krug predsedničkih izbora u korpusu se konceptualizuje i kao *produžeci*, što se podudara sa samom svrhom postojanja drugog kruga izbora – utakmica je u regularnom vremenu (=prvom krugu izbora) završena bez pobjednika, pa je u skladu s fudbalskim (=izbornim pravilima) potrebno odigrati dodatni deo igre (produžetke=drugi krug izbora). Opadanje interesovanja za izbore koje se neminovno javlja među biračkim telom nakon prvog kruga izbora izaziva potrebu za održanjem tenzije, podgrejavanja strasti i podsticanjem izborne, navijačke atmosfere. U ovom međuperiodu izraženija je i potreba za prijemčlijivijim političkim govorom radi privlačenja što više birača, te se fudbalskom metaforom o produžecima vešto asociira na uzbudljivu fudbalsku utakmicu u kojoj se do poslednjeg minuta igre ne zna pobjednik.

- Sa optimizmom gledam u drugi krug, *igraju se produžeci*, počinje se od nule.
- Borise, nemoj biti tako siguran, jer si u „prvom poluvremenu“ pobjedio u *produžecima* kojih ovaj put neće biti.

Konačno, kraj utakmice je onda kad to proceni fudbalski sudija (=Republička izborna komisija=ovlašćeno lice), te proglašenje konačnog rezultata utakmice/izbora, odnosno kraja skupštinskog saziva, ne zavisi od učesnika, već od autoritativnog tela, od kojeg se očekuje da deluje nezavisno od dešavanja na terenu i ponašanja učesnika u utakmici.

- ODSVIRAN KRAJ (naslov)
- Naime, na obrazloženi predlog Vlade, u kojoj DS i G 17 plus imaju većinu, predsednik Srbije bio bi ovlašćen da *odsvira kraj* ovom skupštinskom sazivu.
- **Nije gotovo dok sudija ne odsvira kraj (naslov)**. Konačni rezultati izbora za odbornike biće poznati tek nakon ponovljenih izbora, naredne nedelje, na jednom mestu u selu Radujevac, sa koga Izborna komisija nije dobila originalni zapisnik, pa je poništila rezultate. (podnaslov)

Političke analogije sa fudbalom kao timskim sportom trebalo bi da istaknu pozitivne aspekte zajedničkog, timskog rada i zajedničkih težnji ka ostvarenju cilja. Suprotno očekivanjima, međutim, „timskim“ metaforama najviše se ističe pobjeda po svaku cenu, dok se mnogo manje naglašavaju aspekti ferpleja među igračima i pravila ponašanja tokom igre.

4.3. Pravila demokratskih izbora su fudbalska pravila

Pravila demokratskih izbora u političkom diskursu Srbije konceptualizuju se kao pravila fudbalske utakmice. Za razliku od fudbala, međutim, gde su pravila eksterno nametnuta od ovlašćene institucije, pravila i ferplej demokratskih izbora određuju sami učesnici, politički rivali. Konceptualizacija izbornih kao fudbalskih pravila omogućava postizanje barem dva cilja: prvo, birači imaju iluziju da će nekorektno ponašanje političara u predizbornim kampanjama biti sankcionisano na isti način na koji se sankcioniše neprikladno ponašanje igrača na utakmici, i drugo, prljave kampanje prepune „prekršaja“ izazivaju strastvenije i aktivnije „navijanje“ za svoju stranku/tim, čime se prikupljaju glasovi birača. Na taj način se jednom korisnom diskursnom strategijom, metaforizacijom kroz fudbal, stvara iluzija ferpleja među političkim strankama i prikrivaju politička podmetanja, međusobni obračuni i napadi. U korpusu su brojni metaforički izrazi kojima se lingvistički realizuje konceptualizacija pravila izbora kao pravila fudbala. Političari dobijaju *žuti* ili *crveni karton*, tj. opomenu od svojih birača kao kaznu zbog lošeg političkog poteza, neprimerenog ponašanja ili političke greške. Pogrešan potez, štetna izjava ili nepromišljena odluka političara predstavlja *autogol*, dok se odluka ili stav političara koji narod/državu/vladu dovode u nepovoljan položaj konceptualizuje kao *ofsajd* (zabranjena pozicija u fudbalu koja se kažnjava oduzimanjem lopte ili nepriznavanjem postignutog gola). Navešćemo nekoliko primera metaforičkih izraza kojima se lingvistički realizuje metafora pravila demokratskih izbora su fudbalska pravila:

- Ne sme se baš toliko *kršiti izborni fer plej i demokratska pravila igre*.
- Mnogo toga mora se prethodno uraditi da bi se ostvarila *korektna izborna utakmica*.
- ... dok bi predsednički kandidat bio isključen iz demokratske utakmice jer *prljavo igra*.
- DSS bi trebalo da shvati postojeću situaciju kao *žuti karton*.
- Dali smo DSS-u *crveni karton* i s njima nema više nikakve saradnje.
- U svakom slučaju, radikali su oberučke zgrabili ukazanu priliku u trenutku *kada je protivnik postigao efektan autogol*, a ostali rivali bili van igre.
- Dakle, mi danas imamo „trijumvirat“ sastavljen od Koštunice, Tadića i Nikolića koji politički drži Srbiju u *ofsajd poziciji*.

Poznato je da se u predizbornim političkim kampanjama definišu pravila demokratskog ponašanja među političkim protivnicima. *Izborni štabovi* formulišu izbornu *strategiju* i *taktiku*, odnosno, metaforički rečeno, određuju „način igranja“ u periodu trajanja predizborne kampanje – *ofanzivan*, sa brojnim napadima na političke protivnike i ukazivanjem na njihove greške u prethodnom periodu, kada se predizborna kampanja karakteriše kao „prljava“, ali i na momente agresivnim nastojanjima da se pridobiju glasači drugih stranaka, ili *defanzivan*, koji odlikuje umereno ponašanje političara, sa opreznim i promišljenim odnosom prema političkim rivalima, koji neće izazvati po njih štetnu

reakciju sa strane protivnika ili budućih birača. *Driblanjem* se smatra dobar potez/izjava političara/stranke koji će rezultirati povećanim brojem glasova na izborima, ali i unižavanje političkih protivnika, dok se u *kontranapad* kreće kao odgovor na izazov političkog rivala:

- Igrati jako „na centru“ ne znači ništa ako ne umete da date gol, a narodnjaci igraju toliko *defanzivno* i „svileno“ da se osnovano sumnja da li uopšte znaju na koju stranu napadaju, gde je njihov, a gde su protivnički golovi.
- Ovo bi sa njihove tačke gledišta impliciralo *ofanzivnu strategiju* pridobijanja potencijalnih radikalskih birača
- Još jedno *političko driblanje u kaznenom prostoru*.
- Koštunica *ide u kontranapad*, i to na jedan krajnje drzak i bezobrazan način.

Neophodno je istaći da je upadljivo praktično odsustvo sportskih metafora u postizbornom periodu. S obzirom na to da od 2002. godine do danas nijedna politička stranka u Srbiji nikada nije ostvarila većinsku pobjedu na parlamentarnim izborima, te stoga nije bila u stanju da samostalno formira vladu, sportske metafore neposredno nakon izbora, a pre konstituisanja parlamenta i formiranja vlade gube svoj smisao. Ovaj otklon političara naspram izjednačenja sportskog nadmetanja sa jasnim gubitnikom ili dobitnikom utakmice, s jedne, i nadmetanja političkih takmaca na izborima, s druge strane, lako je objašnjiv kao neophodnost pregovora, saradnje, kompromisa, uzajamnih ustupaka i tolerancije prema političkim protivnicima, nekarakterističnim za sport (osim među igračima istog tima= pripadnicima iste političke stranke), a sa ciljem formiranja vlade sastavljene od ideološki često suprotstavljenih stranaka. Od birača se, dakle, više ne očekuje da izbornu trku konceptualizuju kao fudbalsku utakmicu (jer sportski timovi nikad ne formiraju koalicije niti među njima ikada prestaje rivalski odnos), niti politiku generalno kao sportsko nadmetanje, te samim tim dolazi do promene diskursa.¹⁴ Korišćenje sportskih metafora u političkom diskursu, dakle, može da zavara birače „da su pregovori i kompromisi zabranjeni pravilima igre“ (Howe 1988: 99), te da je na političkoj sceni izrazita kompetitivnost jedini mogući obrazac ponašanja i delovanja.

4. ZAKLJUČAK

Metafore imaju ubediivačku moć jer oblikuju način na koji razmišljamo, i to tako što ističu samo neke aspekte našeg iskustva, dok istovremeno prikrivaju neke druge njegove aspekte. Naše istraživanje ukazuje na to da sportske metafore u političkom diskursu Srbije često funkcionišu kao neka vrsta „javnog *dvostrukog govora*“ (Hardway 1976: 79), kojim je moguće manipulirati biračkim telom. Smatramo da se procesom metaforizacije prikrivaju mnogi aspekti poli-

¹⁴ Od trenutka objavljivanja izbornih rezultata do konačnog konstituisanja parlamenta i početka funkcionisanja vlade, tj. tokom intenzivnih pregovora mogućih koalicionih partnera, u političkom diskursu Srbije uočljiva je metafora braka, odnosno konceptualizacija koalicionih stranaka kao bračnih partnera (više o tome v. u Đurović/Silaški 2009).

tičke stvarnosti, trivijalizuje značaj odluka važnih za društvo u celini, ali i umanjuje mogućnost kontrolisanja političkog delovanja partija od strane građana.

Veliki razotkrivač jezičke mimikrije, zagovornik ukidanja obmanjujućeg i neodređenog jezika kao instrumenta političke manipulacije i tvorac *novogovora*, jezika „koji se sastojao od reči namerno skovanih u političke svrhe: reči, koje ne samo što su u svakoj prilici imale politički smisao, nego i imale za cilj da onome ko ih izgovara nametnu željeni mentalni stav“ (Orwell 1949), Džordž Orvel, rekao je da „ukoliko način razmišljanja iskrivljuje jezik“, onda i „jezik može da iskrivi način razmišljanja“ (Orwell 1946) Zato je važno imati svest o ogromnoj retoričkoj moći jezika, kako bi se u svakoj vrsti diskursa, pa i onog političkog, osvetlili i oni aspekti stvarnosti koji ponekad tendenciozno ostaju obavijeni velom metaforičnosti.

Literatura

- Beard, A. (2000): *Language of Politics*, London: Routledge.
- Bineham, J. (1991): "Some Ethical Implications of Team Sports Metaphors in politics", *Communication Reports*, Vol. 4, No. 1, Winter 1991.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Chilton, P., Schaffner, C. (ur.) (2002): *Politics as Text and Talk – Analytic approaches to political discourse*, Amsterdam: John Benjamins.
- Chilton, P. (2004): *Analysing Political Discourse – Theory and Practice*, London: Routledge.
- Đurović, T., N. Silaški (2009): "Metaphors we vote by – the case of marriage in contemporary Serbian political discourse", *Journal of Language and Politics* (članak pozitivno recenziran i prihvaćen za štampu).
- Evans, V., M. Green (2006): *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fairclough, N., R. Wodak (1997): "Critical Discourse Analysis", in T. A. van Dijk (ur.) *Introduction to Discourse Studies*: 258-284, London: Sage.
- Fairclough, N. (1989): *Language and Power*, London: Longman.
- Goati, V. (2006): *Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*, Beograd: Institut društvenih nauka.
- Hardway, F. (1976): "Foul Play: Sports Metaphors as Public Doublespeak", *College English*, 38/1, 78-82.
- Herbeck, A. D. (2000): "Three Strikes and You're Out: The Role of Sports Metaphors in Political Discourse", *Baseball and American Culture*, Rutkoff, P. M. (ur.), Jefferson, NC: Mc Farland, 133-146.
- Howe, N. (1988): "Metaphor in Contemporary American Political Discourse", *Metaphor and Symbolic Activity*, 3(2), 87-104.
- Jansen, S. C., D. Sabo (1994): "The sport-war metaphor: hegemonic masculinity, the Persian-Gulf war, and the new world order", *Sociology of Sport Journal* 11 (1), 1-17.
- Kövecses, Z. (2002): *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

- Kövecses, Z. (2005): *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2006). *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University
- Lakoff, G., M. Johnson (1980): *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago.
- Lipsky, R. (1979): “The Athleticization of Politics: The Political Implications of Sports Symbolism”, *Journal of Sports and Social Issues* 3, (Fall/Winter 1979), 36-42.
- Orwell, G. (1946): “Politics and the English Language”, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/orwell46.htm>, preuzeto sa sajta 24. juna 2008.
- Orwell, G. (1949): *Nineteen Eighty-Four*, <http://ebooks.adelaide.edu.au/o/orwell/george/o79n/#chapter25>, preuzeto sa sajta 17. juna 2008.
- Russo, P. (2001): “Berlusconi and Other Matters: the Era of ‘Football-Politics’”, *Journal of Modern Italian Studies*, Volume 5, Number 3, 1 January 2001.
- Segrave, J. (2000): “The sports metaphor in American cultural discourse”, *Sport in Society*, Volume 3, Issue 1, 48–60.
- Semino, E., Masci, M. (1996): “Politics is Football: Metaphor in the Discourse of Silvio Berlusconi in Italy”, *Discourse and Society*, Vol. 7, No. 2, 243-269.
- Thompson, S. (1996): “Politics without Metaphors is Like a Fish without Water”, in Mio, J. S., i Katz, A. N. (ur.), *Metaphor: Implications and applications*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ungerer, F., H. J. Schmid (1996): *An Introduction to Cognitive Linguistics*. London and New York: Longman.
- van Dijk, T. (1993): “Principles of critical discourse analysis”, *Discourse and Society* 4(2): 249-283.
- van Teeffelen, T. (1994): “Racism and metaphor: the Palestinian-Israeli conflict in popular literature”, *Discourse and Society*, 5(3): 381-405.
- Wodak, R. (2006): “Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis”, *Handbook of Pragmatics*, Verschueren, J. i J. Östman (ur.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

“POLITICAL DRIBBLING IN THE PENALTY AREA” – SPORTS METAPHORS IN SERBIAN POLITICAL DISCOURSE

Summary

Conceptual metaphors map features of concrete domains onto abstract ones and are, therefore, one of the most important tools of persuasion and manipulation in the language of political rhetoric. Using the frameworks of Cognitive Linguistics and Critical Discourse Analysis, the paper analyses the corpus of 350 examples of football metaphors taken from Serbian dailies and political weeklies, press conferences and press releases of political parties, as well as readers’ comments regarding daily news on web sites of daily papers in the period between 2002 and 2008. In the paper the metaphors are categorised and exemplified, after which they are critically analysed in order to reveal the deeper meaning behind the relationship among political parties in Serbia and their struggle to come to power. The main purpose is to discover the pragmatic and strategic purpose of football metaphors in Serbian political discourse and reveal the hidden aspects of political relationships in this context.

Biljana Radić-Bojanić
Nadežda Silaški

Slavka VELIČKOVA
Plovdiv

NEKE IDEJE POVODOM SASTAVLJANJA UDŽBENIKA SRPSKOG JEZIKA ZA BUGARSKE STUDENTE

U radu se iznosi idejna koncepcija udžbenika srpskog jezika za strane (bugarske) studente.

Ključne reči: srpski jezik za strance, bugarski jezik, udžbenik.

U ovom radu se ukratko razmatraju namena, metodika i struktura udžbenika srpskog jezika koji se još uvek nalazi na početnoj, idejnoj etapi svoje pripreme.

Udžbenik će biti namenjen pre svega studentima srbistike, uopšte – slavistike, drugih filologija i humanističkih disciplina, kao i samostalnom učenju jezika.

Glavni cilj će biti da studenti nauče osnove govornog i pisanog književnog jezika; da savladaju gramatičku strukturu kako bi mogli slobodno čitati, razumeti i prevoditi umetničku i publicističku književnost; da ovladaju kolokvijalnim govorom i književnim izgovorom; da pišu i prilično dobro prevode sa bugarskog na srpski jezik. Udžbenik će obuhvatiti prvu godinu nastave jezika, tj. oko 250 - 300 časova.

Osnovni pristup će biti poređenje jezičkih činjenica na svim nivoima srpskog jezika sa činjenicama u bugarskom jeziku. Osim kontrastivnog principa koristiće se i situativni i komunikativni princip i osnovno metodološko pravilo postepenog usložnjavanja i ponavljanja stare građe.

Udžbenik će predstavljati *osnovni kurs* srpskog jezika sa *uvodnim delom* iz fonetike, sa *pregledom gramatičkog gradiva* obrađenog u udžbeniku i *rečnikom*.

Struktura lekcija u *osnovnom kursu* pratiće već utvrđenu shemu: svaka lekcija će se sastojati od 2 teksta: jednog – u obliku dijaloga i drugog, monološkog tipa. Osim toga biće nekoliko lekcija za ponavljanje posle svakog relativno završenog ciklusa običnih lekcija. Prema postojećoj praksi ponavljanje će biti npr. posle prvih pet početnih lekcija, dalje posle desete, petnaeste i sl. u zavisnosti i od utvrđenog broja lekcija. Posle svake lekcije će biti uključena gramatička i leksička objašnjenja novih reči i frazema, leksička i gramatička vežbanja za izvođenje na času, kao domaći zadatak i u fonetskoj laboratoriji. Prilikom obrađivanja leksičkog gradiva uzećemo u obzir naročito srpsko-bugarsku međujezičku homonimiju kao jednu od ozbiljnih prepreka i poteškoća u učenju bliskosrodnih jezika.

Teme i sadržaj lekcija će biti povezani sa standardnim situacijama iz svakodnevnog života studenata i ljudi u našoj sredini, npr.: „Upoznavanje“, „Na Univerzitetu“, „U učionici“, „Moja porodica“, „Stan“ („Kuća“), „U gradu“, „Putovanje“, „Restoran“, „Kupovina“, „Odelo“, „Pošta“, „Šetnja“, „Pozorište“, „Biblioteka“, „Pismo“, „Susret“, „Posao“, „Rastanak“ itd. Moguće je da se uključe i dopunska originalna štiva tematski povezana sa osnovnim lekcijama sa područja kako ekavske tako i ijekavske verzije srpskog jezika.

Da bi se proverilo znanje studenata i uklonile greške u učenju jezika predviđamo izvođenje raznovrsnih testova.

Uvodni fonetski deo predstavljaće kratki pregled osnovnih fonetskih pravila i normi (u okviru pretežno ekavskog izgovora srpskog jezika), kao i opis glasova s posebnim osvrtom na razlike u izgovoru u poređenju s bugarskim jezikom. Pošto dolazi na samom početku učenja srpskog jezika smatramo celishodnim da bude na bugarskom jeziku. Na ovoj etapi složena klasična prozodijska slika srpskog jezika neće biti objekat prikazivanja iz praktičnih razloga bržeg napredovanja u učenju jezika.

Kratki pregled gramatike će biti zasnovan na obradi u udžbeniku sledećih gramatičkih jedinica i njihovih najaktuelnijih i najupotrebljivijih kategorija u književnom jeziku:

- Imenice (deklinacija imenica muškog, ženskog i srednjeg roda u jednini i množini)
- Glagoli (infinitiv; prezent, perfekat, futur; imperativ, kondicional; glagolski pridevi i glagolski prilozi)
- Pridevi (deklinacija i komparacija)
- Zamenice (lične, prisvojne, upitne, pokazne)
- Brojevi (kardinalni, ordinarni; zbirni)
- Osnovne osobine prostih i složenih rečenica – sintaksički i semantički pristup
- Red reči u sintagmi i rečenici.

Posebno će se skrenuti pažnja na poređenje sa gramatikom bugarskog jezika, uključujući transpozicije, defektivnost kod nekih kategorija, arhaizacija u upotrebi na jednoj ili drugoj strani i sl.

U centru pažnje biće kategorije i pojave koje ne postoje u današnjem bugarskom jeziku. To su u prvom redu padeži kod imenica koje studenti izuzetno teško uče i savladavaju zbog njihovog nestanka u bugarskom jeziku kao u jeziku analitičkog tipa. Kod glagola će se skrenuti posebna pažnja na kategorije koje su formalno istovetne u oba jezika, ali poseduju različitu semantiku, kao što su perfekat i potencijal (tačnije njegova temporalna upotreba u srpskom jeziku koja je neobična za nosioce bugarskog jezika). S druge strane objekat razrade će biti i način iskazivanja kategorija nepostojećih u jednom ili drugom jeziku.

Predviđa se da *pregled gramatičkog gradiva* bude dvojezički, tj. da tekst bude odštampan paralelno i na bugarskom, i na srpskom jeziku kako bi studenti još na prvoj godini studija počeli razumeti i učiti srpske gramatičke termine koje se dosta razlikuju od bugarskih.

Rečnik kojim će se udžbenik završavati uključivaće reči koje student mora da zna posle završavanja rada sa ovim udžbenikom. U rečniku će se opet iz praktičkih, ali takođe i iz tehničkih razloga od svih prozodijskih karakteristika obeležavati samo mesto akcenta.

Dalje se kao ilustracija pristupa stvaranju udžbenika daju dva priloga:

1. Početni kraći dijalog kojim se otvara učenje srpskog jezika na samom početku prvog časa (na predlog koleginiце Danijele Jelić) i
2. Deo kratkog uvoda u fonetiku i pravopis srpskog jezika s obzirom na grafijski sistem, osnovni princip pravopisa, akcenat i sistem glasova.

PRILOG PRVI:

ДОБРО ДОШЛИ У БЕОГРАД!

САДРЖАЈ: уџознавање

ДОБАР ДАН!

ПРОФЕСОРИЦА: Добар дан!

СТУДЕНТ: Добар дан!

ПРОФЕСОРИЦА: Како се зовете?

СТУДЕНТ: Зовем се Димитијар Јанев.

ПРОФЕСОРИЦА: Драго ми је. Моје име је Марија Спанисављевић. Добро дошли у Београд!

СТУДЕНТ: Хвала вам!

ЗДРАВО!

PRILOG DRUGI:

КРАТЪК УВОД ВЪВ ФОНЕТИКАТА И ПРАВОПИСА НА СРЪБСКИЯ ЕЗИК (откъс)

1.

В съвременния сръбски книжовен език се употребяват две **графични системи**: кирилица (азбука) и латиница (abeceda).

Кирилица

Аа Бб Вв Гг Дд Ђђ Ее Жж Зз Ии Јј Кк Лл Љљ Мм Нн Њњ Оо Пп Рр Сс Тт Ћћ Уу Фф Хх Цц Чч Џџ Шш

Латиница

Aa Bb Cc Čč Ćć Dd Dž dž Đđ Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Lj lj Mm Nn Nj nj Oo Pp Rr Ss Šš Tt Uu Vv Zz Žž

Официјална азбука е кирилицата, но в много сфери на писмено об-
шчуване успоредно с неа се използва и латиницата.

По принцип в срџбската кирилица на една фонема съответства една буква (графема). Също като бџлгарската азбука, срџбската вкључва 30 знака, от които 24 съвпадат с бџлгарските както по писане, така и по съответстващите им фонеме: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш.

Следните шест графеме не съществуват в бџлгарската азбука: љ, ј, љ, њ, љ, џ.

Две от тях означават и фонеме, които липсват в бџлгарския език: љ (наподобяващо меко *дж*) и љ (изговаряно като меко *ч*). (Вж. по-надолу об-
разуване на съгласните).

Примери: љак, љон, Ђорђе, вођа, крађа, међа
ђуран, Ђирило, дуђан, куђа, седеђи

На останалите четири срџбски букви в бџлгарската азбука отговарят следните знаци:

ј - ѝ, љ - љь, њ - њь, џ - *дж*.

Примери: јаје, јелен, крај, мој, строј, Јагодина
љубав, љут, Љубомир, воља, бољи
његов, њен, Његош, њушка, свиња
џак, џамија, џелат, џџбеник, имиџ, Џек

В съвременната **срџбска кирилица** липсват буквите *ѝ, њ, љ, џ, ю, я*. Единствено *ѝ* е графема за специфичен звук в бџлгарската фонематична система, който не съществува в срџбската. Звуквата стойност на останалите букви може да се представи със следните знаци, съществуващи в срџбската азбука: *ѝ - ј, њ - ј, џ - шш, ю - ју, я - ја*.

Примери: край - крај, Тотџо - Тотјо, поџа - пошта, юнак - јунак,
јама - јама

Начинџт на изписване на печатните букви е еднакџв в двата езика. Изключение правят характерните само за срџбската кирилица графеме *ђ, ј, љ, њ, љ, џ*.

Различия обаче се наблюдават при няколко рџкописни букви, при които срџбският правопис изисква строго спазване на формата.

В употребяваната **срџбска латиница** редџт на буквите е различен от реда в кирилицата, тџй като се следва практиката в класическата латиница, с която съвпадат и по-голямата част от знаците: Непознати за неа обаче са графемите *č(=ч), ć(=ћ), đ(=ђ), š(=ш), ž(=ж)* и диграфите (комбинациите от два знака) *lj(=љ), nj(=њ), dž(=џ)*, създадени за специфичните фонеме в срџбския.

Примери: *čas, citati, čorba, pevač, čarobni*

ćuran, Ćirilo, dućan, kuća, sedeći
 đak, đon, vođa, međa, krađa
 šal, šah, šešir, pošto, pišem
 žed, žena, život, železnice, ružičast
 ljubav, Ljubomir, ljut, boli, volja
 njegov, njen, Njegoš, njuška, svinja
 džak, džamija, džezva, imidž, Džek

2.

Сръбският правопис се основава в общи линии на фонологичния принцип, според който фонемите се пишат според начина на изговорянето им. В това е разликата с българския правопис, при който преобладава морфологичният принцип, при който не се отразяват писмено звуковите изменения, настъпили в потока на речта. Срв. двата правописа напр. при следните еднакви лексеми: сръб. *odgovor*, *слашико*, *свадба*, – бг. отговор, сладко, *свашба*. Но такава фонетично записване съществува само в рамките на думата, поради което предлозите в примери като *йод шиолом*, *йред шобом* се пишат без изменение, независимо от изговора.

Известна отстъпка от фонологичния правопис е писането на *g* пред *ц* и *ш* в думи като *йредседаватиш*, *одсесетиш*, *градски*, където на морфемния шев (на границата между представка и корен или корен и наставка) обеззвучаването не се отразява писмено.

3.

Ударението в българския език е динамично и експираторно, поради което сричката, върху която пада, се откроява с по-голяма напрегнатост при учленението. В сръбския език ударението е музикално(тонично), което означава, че сричката се подчертава не само чрез силата на експираторната струя, но също и с изменението във височината на тона. Тъй като гласните в сръбския език се противопоставят по признаците дължина/краткост, в зависимост от тях и от промяната във височината на тона се различават четири вида ударения: дълго възходящо(/) и дълго низходящо(^), кратко възходящо(˘) и кратко низходящо (˘˘), при което посочените знаци се поставят само при необходимост (с учебна и научна цел, в речници и др.).

Примери:

дълго възходящо ударение – глава, дете, љубав, риба, спавати, шала
 дълго низходящо ударение – град, дан, зуб, лов, нос
 кратко възходящо ударение – јелен, јабука, нога, рачунар
 кратко низходящо ударение – бити, лопта, море, тата, чаша,

В сръбски език съществува и неударена дължина(–), която се нами-ра винаги след ударението.

Како в бългaрски език, ударението в срџбски е подвижно, но за разлика от бългaрски съществува ограничeние – не може да пада на последната сричка.. Затова при еднакви по произход думи нај-често ударение-то в срџбски език е с една сричка по-напред в сравнение с бългaрското: *џл'ава, џ'овето, ј'абука, р'одител* и др.

4.

Основно различие в изговора на **гласните в срџбски език** в съпоставка с бългaрски е липсата на рeдукция, при която в определени позиции широките гласни се затварят и се доближават до произношението на съотвгните тесни гласни. Напр. в бългaрски език изговорът на неудaрено *а* (графично тук - *А*) в думи като *баба, џлава, слава* се доближава до прозношението на *џ*, а в срџбски и неударените гласни се произнасят ясно, без да „потъмняват“, напр. *баба, џлава, слава*.

Гласните звукове (вокалите) в срџбски език са *а, о, у, е, и*. За разлика от съвременния бългaрски език в срџбски съществува и *сонантно р* (сричкообразуващо *р*), което се причислява към гласните поради еднаквата с тях сричкообразуваща функция.

Примери: *рђа, рвати се, срна, црква, брдо, Србија*

Како вече беше отбелязано във връзка с ударението, друго различие с бългaрски е съществуването в срџбски език в определени позиции на дълги гласни.

Образуването на гласните в срџбски не се различава от образуването им в бългaрски. Можем накратко да представим някои техни особености с оглед на активния говорен орган така:

- а* – изговаря се с максимално отваряне на устата
- о* – при изговора устните леко се закръглят под формата на елипса
- у* – устните се закръглят и се издажат леко напред
- е* - езикът се издига към небцето до средна височина
- и* - езикът се придвижва високо към небцето

При изговора на *сонантно р* върхът на езика извършва повече трептения, отколкото когато се изговаря зучната съгласна *р*.

Примери: *рт, рзати, првак, црвен, црв, црн*

При **съгласните в срџбски език** за разлика от бългaрски език липсва обеззвучаване (десоноризация) на звучните съгласни в изгласа (края на думата) по посока на беззвучните им съответствия, напр. произнася се [*хлеб*], [*бог*], [*глад*], а не [*хляц*], [*бок*], [*глат*].

Съгласните (консонантите) в срџбски език са двадесет и пет на брой. Съществуват класификации според различни критерии. Тук ще приведем делението по звучност/беззвучност, тъй като от него произтича основната закономерност за срџбски правопис, отличаваща го от бългaрски:

Звучни съгласни: *б, г, д, џ, ж, з, ц*

Беззвучни съгласни: п, к, т, ђ, ш, с, ч, ц, х, ф

Сонорни съгласни: в, ј, л, љ, м, н, њ, р

Вижда се, че разпределението е почти идентично с това в български, с изключение на *в*, която се включва сред сонорите, докато в българската фонетика се смята за звучна съгласна фонема.

Образуването на съгласните в сръбски не се различава съществено от образуването на съответните български фонеме. Изключение естествено правят *ђ* и *ћ*, които не съществуват в българската фонематична система. Те се учленяват така:

При произнасянето на *ђ* върхът на езика се опира на долните зъби(резци), прави преграда на въздушната струя като за изговор на *g*, след което образува проход като за изговор на *j*.

Примери: међу, саграђивати, наређење, убеђење, суђење

По подобен начин при изговора на *ћ* върхът на езика се опира на долните зъби, средната му част най-напред образува преграда на пътя на въздушната струя с предната част на твърдото небце(палатума), а след това – проход.

Примери: ћорав, пролеће, пећ, моћ, обућар, будуће

Изговорът на *д* също се различава от българското произношение на същата фонема. При артикулирането ѝ предната част на езика се опира по-широко на алвеолите и акустичното впечатление е за по-смекчен изговор, отколкото в български език.

Примери: лађа, лаган, лебдети, колико, колач, неприлика, Млеци

НЕКЕ ИДЕЈЕ ПОВОДОМ САСТАВЉАЊА УЏБЕНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЗА БУГАРСКЕ СТУДЕНТЕ

Резиме

У раду се износи идејна концепција уџбеника српског језика за стране (бугарске) студенте.

Славка Велиčkova

